

ANTI-REVOLUTIONAIRE

ANTI-REVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

W. VAN DER HAAR
VAN DE DR. ABRHAM KUYPERSTICHTING
TEE BEYONDING VAN DE SCHEDE
VAN ANTI-REVOLUTIONAIRE PRINCIPAL

AMSTERDAM
VAN DE DR. ABRHAM KUYPERSTICHTING
VAN DE DR. ABRHAM KUYPERSTICHTING
VAN DE DR. ABRHAM KUYPERSTICHTING
VAN DE DR. ABRHAM KUYPERSTICHTING

W. VAN DER HAAR

ANTI-REVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

MAANDELIJKS ORGAAN
VAN DE Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTI-REVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Dr. W. P. BERGHUIS, *voorzitter* - Mr. W. AANTJES
Mr. K. GROEN - Mevr. Prof. Dr. G. H. J. VAN DER MOLEN
Ds. B. VAN SMEDEN - Prof. Dr. M. C. SMIT - Dr. E. P. VERKERK
Mr. C. J. VERPLANKE - Mr. J. H. PRINS, *secretaris*

TWEE EN DERTIGSTE JAARGANG

REGISTER 32e JAARGANG

ALFABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS

	Blz.
Algra, H.	Binnenlands overzicht . . . 33, 100, 173, 241
Algra, H.	Over kernwapenen, vrede en vrijheid . . . 285
Berghuis, Dr. W. P.	Nieuw-Guinea: Een terugblik 213
Berghuis, Dr. W. P.	Naschrift 369
Diepenhorst, Prof. Mr. I. A.	Een nuttige waarschuwing 1
Diepenhorst, Prof. Mr. I. A.	Een Engelse politieke televisie-les . . . 94
Diepenhorst, Prof. Mr. I. A.	Noodzaak en motief van internationale bijstand 149
Diepenhorst, Prof. Mr. I. A.	De openbaarheid van het strafgeding . . . 376
Feddema, Drs. J. P.	Houding van dr. A. Kuiper ten aanzien van de Eerste Wereldoorlog 156, 195
Gaay Fortman, Prof. Mr. W. F. de	De „Atlantic Citizens' convention" . . . 105
Goossens, G.	Nieuw-Guinea: rekapitulatie en toetsing . . . 347
Goudzwaard, Drs. B.	Economische politiek als beginselpolitiek 261, 306, 329
Groen, Mr. K.	Kritische aantekeningen betreffende het nieuwe beginsel- en algemeen staatkundig program en de uitlegging daarvan . . . 6, 37
Haas, C. de	Britse conservatieven en Europese samen- werking 21
Kooymans, Mr. P. H.	De blokkade van Cuba en het volkenrecht . . . 295
Kuiperstichting, Dr. A.	Verkiezingsuitslagen 1946—1962. Een on- derzoek 110
Lugtigheid, Ds. H. J.	Ingezonden 59
Molen, Prof. Dr. Gesina H. J. van der	Enkele opmerkingen over het zelfbeschik- kingsrecht der volken 73
Oosterhoff, Mr. J. A.	De plannen inzake een arbeidsvoorwaar- denwet 178
Schakel, M. W.	Naar een C.D.U. in Nederland? 229
Schenkeveld, Mr. A.	De gerechtelijke ontbinding van het huwelijk 79
Smid, T. D.	Uit het leven van Theodorus Sanders jr. Medeoprichter der Vrije Universiteit . . . 132
Verplanke, Mr. C. J.	Voorkeurstemmen en kwaliteitszetels . . . 235
Zuidema, Prof. Dr. S. U.	Naschrift 59

ALFABETISCH ZAKENREGISTER

(ADVIEZEN EN ARTIKELEN)

	Blz.
<i>Arbeidsvoorwaardenwet</i> , De plannen inzake een —, door Mr. J. A. Oosterhoff	178
<i>Atlantic Citizens' convention</i> , De —, door Prof. Mr. W. F. de Gaay Fortman	105
<i>Beginsel- en algemeen staatkundig program</i> , Kritische aantekeningen bij het nieuwe — en de uitlegging daarvan, door Mr. K. Groen	6, 37
<i>Beginsel-politiek</i> , Economische politiek als —, door Drs. B. Goudzwaard	261, 306, 329
<i>Binnenlands overzicht</i> , door H. Algra	33, 100, 173, 241
<i>Blokkade</i> , De — van Cuba en het volkenrecht, door Mr. P. H. Kooymans	295
<i>Bijstand</i> , Noodzaak en motief van internationale —, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	149
<i>C.D.U.</i> , Naar een — in Nederland?, door M. W. Schakel	229
<i>(Commerciële televisie)</i> , Een nuttige waarschuwing, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	1
<i>Conservatieven</i> , Britse — en Europese samenwerking, door C. de Haas	21
<i>Cuba</i> , De blokkade van — en het volkenrecht, door Mr. P. H. Kooymans	295
<i>Drinkwater</i> , Fluoridering van — (advies)	273
<i>Economische politiek</i> als beginsel-politiek, door Drs. B. Goudzwaard	261, 306, 329
<i>Europese samenwerking</i> , Britse conservatieven en —, door C. de Haas	21
<i>Fluoridering</i> van drinkwater (advies)	273
<i>Huwelijk</i> , De gerechtelijke ontbinding van het —, door Mr. A. Schenkeveld	79
<i>Internationale bijstand</i> , Noodzaak en motief van —, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	149
<i>(Kernwapen)</i> , Ingezonden, door Ds. H. J. Lugtigheid	59
<i>(Kernwapen)</i> , Naschrift, door Prof. Dr. S. U. Zuidema	59
<i>Kernwapenen</i> , Over — vrede en vrijheid, door H. Algra	285
<i>Kuyper</i> , Houding van Dr. A. — ten aanzien van de Eerste Wereldoorlog, door Drs. J. P. Feddema	156, 195
<i>Kwaliteitszetels</i> , Voorkeurstemmen en —, door Mr. C. J. Verplanke	235
<i>Nieuw-Guinea</i> , Ontwikkeling kwestie — (advies)	60
<i>Nieuw-Guinea</i> : Een terugblik, door Dr. W. P. Berghuis	213
<i>Nieuw-Guinea</i> : rekapitulatie en toetsing, door G. Goossens	347
<i>(Nieuw-Guinea)</i> , Naschrift, door Dr. W. P. Berghuis	369
<i>Openbaarheid</i> , De — van het strafgeding, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	376
<i>Overzicht</i> , Binnenlands —, door H. Algra	33, 100, 173, 241
<i>Program</i> , Kritische aantekeningen betreffende het nieuwe beginsel- en algemeen staatkundig — en de uitlegging daarvan, door Mr. K. Groen	6, 37
<i>Samenwerking</i> , Britse conservatieven en Europese —, door C. de Haas	21
<i>Sanders jr.</i> , Uit het leven van Theodorus —. Medeoprichter der Vrije Universiteit, door T. D. Smid	132
<i>Strafgeding</i> , De openbaarheid van het —, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	376
<i>(Televisie)</i> Een nuttige waarschuwing, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	1
<i>Televisie</i> , Een Engelse politieke — les, door Prof. Mr. I. A. Diepenhorst	94
<i>Verkiezingsuitslagen 1946—1962</i> . Een onderzoek door de Dr. A. Kuyperstichting	110
<i>Volkenrecht</i> , De blokkade van Cuba en het —, door Mr. P. H. Kooymans	295

	Blz.
<i>Voorkeurstemmen</i> en kwaliteitszetels, door Mr. C. J. Verplanke . . .	235
<i>Vrede</i> , Over kernwapenen, — en vrijheid, door H. Algra	285
<i>Vrije Universiteit</i> , Uit het leven van Theodorus Sanders jr. Mede- oprichter van de —, door T. D. Smid	132
<i>Vrijheid</i> , Over kernwapenen, vrede en — door H. Algra	285
<i>Wereldoorlog</i> , Houding van Dr. A. Kuyper ten aanzien van de Eerste —, door Drs. J. P. Feddema	156, 195
<i>Zelfbeschikkingsrecht</i> , Enkele opmerkingen over het — der volken, door Prof. Dr. Gesina H. J. van der Molen	73

BOEKBESPREKING

<i>Charles, J. B.</i> , Van het kleine koude front. Amsterdam, 1962 (Prof. Mr. I. A. Diepenhorst)	276
<i>Dagboek van Mevrouw Colijn</i> . Ingeleid en van aantekeningen voorzien door Drs. G. Puchinger. Kampen, z.j. (A. Algra)	284
<i>Hoogerwerf, Drs. A.</i> , Ontwikkelingen in de Nederlandse politieke par- tijten. Inleiding voor de studieconferentie van de Arjos op 6 en 7 oktober 1961. 's-Gravenhage, z.j. (Drs. B. Goudzwaard) . . .	69
<i>Leih, Drs. H. G.</i> , Kaart van politiek Nederland. Kampen, 1962 (Mr. K. Groen)	257
<i>Matt, Alphons</i> , Mensen volgens program. Baarn, z.j. (Prof. Mr. I. A. Diepenhorst)	210
<i>Puchinger, Drs. G.</i> , Colijn. Momenten uit zijn leven. Kampen. Boeket- reeks (A. Algra)	282
<i>Report of the Committee on Broadcasting 1960</i> . London, 1962 (Prof. Mr. I. A. Diepenhorst)	252
<i>Ruiter, A. C. de</i> , De grenzen van de overheidstaak in de antirevolu- tionaire staatsleer. Dissertatie V.U. Kampen, 1961 (Prof. Dr. T. P. van der Kooy)	245
<i>Witlox, Dr. J.</i> , Schaepman als staatsman. Uitgegeven onder supervisie van Dr. G. P. J. Bannenberg. Met een levensbericht van Dr. J. Witlox door Prof. Dr. L. J. Rogier. Amsterdam, 1960 (Drs. G. Puchinger)	146

EEN NUTTIGE WAARSCHUWING

DOOR

PROF. MR. I. A. DIEPENHORST

Binnen zeer afzienbare tijd zal in Nederland, naar het zich laat aanzien, de beslissing over de commerciële televisie vallen. Nu is het opmerkelijk, dat met betrekking tot de televisie zelf, veel anders is uitgekomen dan men zich had voorgesteld. De stijging van het aantal toestellen is formidabel geweest en op 31 december 1961 was het cijfer van 1 miljoen ruimschoots overschreden. De gemaakte schattingen zijn keer op keer te laag gebleken. Ook met het meeleven van het publiek is het niet gelopen zoals men had vermoed. De trouw aan het kijkvenster is groot gebleken, terwijl men een algemene daling van het interesse, wanneer het eerste nieuwtje er af was, had voorzien. Tenslotte is de ontvangst door het kerkelijk publiek gunstiger geweest dan aanvankelijk werd verondersteld. Principiële tegenstanders van de televisie zijn er naar verhouding niet veel.

Juist waar de televisie-historie tot dusver nog al verrassingen toonde blijkt het wenselijk, een ogenblik bij een mogelijke invoering van de commerciële televisie in Nederland stil te staan. De tegenstanders zeggen vol vertrouwen, dat het pleit vrijwel beslist is. De voorstanders daarentegen laten een „wait and see, wacht af en kijk”, horen. Staatssecretaris Scholten tenslotte is op zijn beurt vrij zeker van het lot der regeringsplannen. Naar bekend mag verondersteld, heeft het kabinet-De Quay het voornemen, in Nederland de commerciële televisie een plaats te verschaffen.

In mijn ten vorigen jare verschenen brochure *Commerciële Televisie*¹⁾ zette ik uiteen, wat naar mijn overtuiging de bezwaren hiertegen zijn. Het daar gevoerde betoog laat ik voor wat het is. Maar omdat de historie van onze vaderlandse televisie niet steeds in overeenstemming met toch heel aannemelijke gissingen is verlopen, zou het goed denkbaar zijn dat er, ook met betrekking tot de commerciële televisie, zich een surprise zal voordoen.

Dit is in Engeland inderdaad het geval geweest. Daarover handelt het zowel ontdekkende als ontstellende boek van H. H. Wilson, *Pressure Group*²⁾. De auteur beschrijft in een relaas van goed 200 bladzijden, hoe Engeland dank zij het optreden van een „pressie-groep” begiftigd werd met een commerciële televisie en dat, terwijl het Engelse parlement feitelijk in meerderheid hiervan afkerig was en het Engelse volk weinig of geen belangstelling voor de gehele zaak aan de dag legde.

Deze gang van zaken wordt nog te interessanter als men weet, dat nagenoeg geen grote politici zich met hart en ziel achter de commerciële

1) Kemink, Utrecht.

2) Londen, 1961.

televisie plaatsten. Natuurlijk treft men wel enige bekende, of naderhand bekend geworden namen in de gelederen der voorstanders aan. Van het begin af was duidelijk, dat Lord Brabazon of Tara, een geslaagd zakenman, die ook als minister van Transport en van Luchtvaart is opgetreden, zijn steun zou verlenen. Eveneens werd openbaar, dat Selwyn Lloyd, ofschoon destijds slechts een figuur in opkomst, als vurig voorstander moest worden beschouwd. Van het grootste belang was, dat weldra Lord Woolton, de organisator van de conservatieve stembusoverwinning in 1951 — als minister van Voedsel en minister van Herstel had hij zich ten zeerste in Churchills oorlogsministerie onderscheiden en als Lord Chancellor was zijn positie later zeer sterk — als de grote beschermer der commerciële televisie zich zou ontpoppen. Maar wat konden deze mannen uitrichten zolang de grote conservatieve leiders in het minst geen enthousiasme aan de dag legden? Churchill, Salisbury, Eden, Butler waren niet aanmoedigend. Halifax en Hailsham, de eerste „het geweten”, de tweede een der vurigste propagandisten van de conservatieven, waren felle tegenstanders. Hetzelfde gold in het eerste stadium van heel wat socialisten, die naderhand, toen de commerciële televisie een kabinetszaak werd, van hun overige partijgenoten hulp ontvingen.

De intrigerende vraag is dus, hoe het kon gebeuren, dat een lauwe natie en een, gelet op haar kopstukken, lauwe meerderheidspartij, die tevens onder haar leden de meest gezaghebbende kampioenen van het verzet telde, in weerwil hiervan de commerciële televisie invoerde. Wilsons geschiedverhaal levert het antwoord. Af en toe oefende een toevallige samenloop van omstandigheden invloed. Persoonlijke factoren speelden een rol. De British Broadcasting Corporation, de even eerwaardige als beroemde B.B.C., dacht gewonnen spel te hebben en vocht niet voor alles wat deze organisatie waard was. Maar bovenal is daar geweest de invloed van de pressie-groep, het uiterst bekwaam her en der aanhang winnen, het overal de stekken uitzetten, het op meesterlijke wijze van de voorlichtingsmiddelen welke ter beschikking stonden, gebruik maken door lieden, die niet hun ziel en zaligheid maar stellig al hun energie, vindingrijkheid en bekwaamheid aan de actie van de commerciële televisie hadden verpand.

Vanaf 1927 hield de B.B.C. een bijzondere positie bezet. Uit dat jaar dateert het door het parlement goedgekeurde charter, dat haar praktisch een monopolie verschafte voor de radiouitzendingen, onder algehele onafhankelijkheid van de regering. Haar grote directeur-generaal, Mr., later Lord Reith, buitte de mogelijkheden uit om cultureel naar alle zijden, onder het aanleggen van strikte ethische normen, het beste te brengen. In 1938 legde hij zijn ambt neer, maar de door hem getrokken lijnen werden ook verder gevolgd.

Gedurende de oorlog had tevens een „network” voor de krijgsmacht een program geboden; verder was het American Forces Network geschapen, dat voor de in Engeland gelegerde Amerikaanse troepen de ontspanning verzorgde. Na de oorlog werden de uitzendingen voor de Engelse troepen, onder verhoging van het peil, uitgebouwd tot het „lichte program” en in september 1946 kreeg men de uitzendingen die voor de geestelijke fijnproevers bestemd waren, het „derde programma”.

Op 31 december 1946 liep opnieuw het telkens voor 5 jaar te verlengen charter van de B.B.C. af. Vóór 1939 had men in Engeland steeds de

commerciële uitzending van radio Luxemburg en radio Normandië, welke het Britse eiland bereiken konden, tegengewerkt. Toen de socialistische minister Morrison in het Lagerhuis verklaarde, dat alles zou worden gedaan om de commerciële radio tegen te gaan, wekte dit weerstand. Omdat de plaats van de B.B.C. vast moest blijven liggen, maar er tegelijk ook andere punten — de regeling van golfengten, de televisie-uitzendingen — nieuw dienden te worden bezien, beloofde het kabinet-Attlee het charter opnieuw uitgevend, een commissie die zou rapporteren. De conservatieven hadden hier trouwens om gevraagd.

Deze commissie, in 1949 opgetreden, onder voorzitterschap van Lord Beveridge, een uiterst bekwaam onafhankelijk man, die altijd op zoek was naar wat hij bestempelde als de monopolistische schandalen: bureaucratie, gemakzucht, vriendjespolitiek en ondoeltreffendheid, bracht met bekwame spoed verslag uit. Tegen de gevaren van het B.B.C.-monopolie werden maatregelen aanbevolen, die tegelijk de B.B.C. als unieke instelling handhaafden. Van de 11 leden waren er 7 tegen de commerciële radio, waartoe het charter steeds vrijheid had gegund; 3 leden, waaronder Beveridge, wilden enige tijd voor advertenties vrijmaken; Selwyn Lloyd stond alleen op het standpunt, dat het monopolie moest worden doorbroken en ook de commercie een kans behoorde te krijgen, nationaal, regionaal en lokaal.

Op 18 januari 1951 ontving de regering het rapport. Het witboek van de regering-Attlee, in juli uitgegeven, volgde de commissie. De conservatieve partij steunde eveneens de B.B.C., ofschoon door niet-leidende parlementariërs, „back-benchers”, die in hetzelfde jaar een comité hadden gevormd, een poging was ondernomen om een ander standpunt te laten voordragen, dat met de snelle verbreiding der televisie ook toenam in aantrekkelijkheid. Belangrijk was echter, dat in het Hogerhuis Lord Woolton op 25 juli 1951 misprijzend de monopolie-positie van de B.B.C. besprak. De gezaghebbende liberaal Lord Samuel verdedigde de bestaande toestand.

De verkiezingen van 25 oktober 1951 brachten Churchill weer aan het bewind. Op 31 december 1951 liep het B.B.C.-charter van 1946 af. Besloten werd tot een verlenging van 6 maanden. De „back-benchers” weerden zich buitengewoon doeltreffend. Het comité van 1951 viel uiteen doordat sommige leden minister werden. Een studiegroep met als motoren John Rodgers, Charles Orr Ewing en John Profumo, leidde de werkzaamheden. Churchill en zijn naaste omgeving waren bij de voortduur afkerig van commerciële uitzendingen, zij het dat Sir Winston de B.B.C., die hem vóór 1939 de toegang tot de microfoon onthouden had, geen bijster goed hart toedroeg. Toen in de boezem der conservatieve partij de regering haar voornemens bekend maakte en verdedigde bij monde van Lord Salisbury, die daartoe voor het dusgehete „1922 Committee” op 28 februari 1952 verscheen, wist men de vorming van een kleine commissie onder John Profumo te bewerkstelligen, die nader met het kabinet zou spreken. Lord Woolton had op deze vergadering het regeringsstandpunt verdedigd en dus zijn opvattingen van 1951 gewijzigd.

In maart 1952 werd Lord Woolton belast met het kabinetsbeleid inzake radio en televisie. Op 15 mei 1952 werd een witboek gepubliceerd waarin met betrekking tot de televisie de historische zinsnede was opgenomen,

dat „een voorziening zou worden getroffen om een element van wedijver toe te laten wanneer het beroep op kapitaalbronnen voor het ogenblik benodigd voor doeleinden van groter nationaal belang zulks uitvoerbaar maakte”. Lord Woolton was waarschijnlijk de geestelijke vader van deze redactie, die een ommekeer in de conservatieve zienswijze betekende; zijn vaderschap van de conservatieve overwinning had ook de verwekking van dit geesteskind mogelijk gemaakt, daar zijn gezag bij Churchill groot was.

Het Hogerhuisdebat van 22 en 26 mei 1952 vond de verdedigers van de B.B.C. in een uiterst verbitterde stemming. Vermaard is de smalende opmerking van Lord Reith, die het invoeren van commerciële uitzendingen in één adem met pokken, builenpest en zwarte dood noemde. Lord Hailsham wees verontwaardigd op geoeffende pressie vanuit conservatieve politieke kring welke verwarrend werkte. In feite hadden heel wat conservatieven zich tot het commerciële standpunt bekeerd, omdat de vrije concurrentie in de ether een duidelijke verwerping van het socialistische nationalisatiestreven betekende.

De regering trachtte duidelijk te maken, dat er weinig veranderde. Zij verkreeg voor haar standpunt op 23 juni 1952 in het Lagerhuis, mede doordat er een vertrouwenszaak van gemaakt was, de meerderheid en legde twee dagen later aan het Lagerhuis een hiermee overeenkomende tot 1962 lopende kaderwet voor, welke werd goedgekeurd. Een gering aantal „back-benchers” had dit resultaat bevochten. Met behulp van de door de B.B.C. voor de leiding van de televisiesectie van de B.B.C. niet geschikt geachte Norman Collins zette deze groep haar werkzaamheid onverdroten voort. Zij vond op haar weg de pleitvoerders voor het behoud van het monopolie van de B.B.C., die zich 4 juni 1953 met een open brief in de Times tot het publiek richtten en zich 18 juni tot de Nationale televisie Raad aaneensloten. Tot de ondertekenaars behoorden Lady Violet Bonham Carter, de briljante dochter van Asquith, minister-president in een vroeger tijdvak, Lord Halifax, Lord Brand, Lord Waverley — als Sir John Anderson een steunpilaar in Churchills oorlogskabinet —, Tom O'Brien en vele anderen. In het andere kamp vormde men de Populaire Televisie Vereniging, die onder meer een 1400 tal bladen en tijdschriften van stof voorzag om de commerciële televisie aanlokkelijk te maken. Over en weer verschenen pamfletten in grote oplaag.

De verdedigers van de B.B.C. hamerden op het culturele gezichtspunt, de traditie, en de uitwassen van de commerciële televisie elders. Het parade-voorbeeld was de onderbreking van de kroning van Elisabeth II door de gewaardeerde televisie-chimpansee J. Fred Muggs (voor reclame-doeleinden in de Amerikaanse uitzendingen), een ook vroeger door mij vermeld geval. De „commerciëlen” op hun beurt onderstreepten de zake-lijke belangen welke op het spel stonden. Zij spiegelde aan hen die religieus waren, godsdienstige uitzendingen voor. De Schotten zouden, als intelligenter dan de Engelsen, op hun wenken worden bediend. Wales kreeg, naar men beloofde, uitzendingen in zijn eigen taal. Manchesters orkest zou tot zijn recht komen. Met voorliefde werd ook het vrijheids-motief ontwikkeld: geen geestelijke alleenheerschappij van de B.B.C.

De definitieve beslissing viel nu snel. Al liep het publiek niet warm, de parlementaire spanningen waren groot. In het naar aanleiding van een 13 november 1953 uitgekomen regeringsmemorandum op 25 en 26 novem-

ber gehouden debat in het Hogerhuis, was de meest gezaghebbende tegenstander der commerciële televisie, Lord Halifax, ziek. De van nature al heftige Lord Hailsham verving hem en richtte meer kwaad dan goed voor de B.B.C. aan door nagenoeg hysterisch te worden. Het kabinet kreeg een ruime meerderheid, maar het aantal stemonthoudingen bij een groot getal opgekomen „peers” was veelzeggend, en Lord Salisbury moest heel handig — te handig? — manoeuvreren. Het was typisch, dat deze politicus die in 1951 het commerciële standpunt voor bedenkelijk hield, dit zelfde standpunt enkele jaren later publiekelijk bepleitte. Op 14 en 15 december hechtte het Lagerhuis zijn goedkeuring aan de regeringskoers. Op 4 maart 1954 werd een ontwerp ingediend, dat onder meer voorzag in het verschaffen van een subsidie voor een op te richten onafhankelijk televisie-lichaam, dat de commerciële uitzendingen zou verzorgen, de Independent Television Authority. Het werd 30 juni 1954 definitief aangevaard.

Wat is de les van deze onthutsende gang van zaken? Een kleine, vastberaden minderheid kan een meerderheid naar haar hand zetten. Een moderne, doeltreffende voorlichting, het handig bewerken van personen op sleutelposities, een redevoering hier, een advertentie ginds, een gesprek waar mogelijk, de verspreiding van artikelen, het uitgeven van brochures, het voortdurende bespelen der publieke opinie, dit gevoegd bij een onderschatting der gewekte agitatie, ziedaar het geheim, van het succes af te dwingen wat aanvankelijk onbereikbaar schijnt.

Heden wordt ook in Nederland volgens deze methoden gewerkt. Ze zijn niet oneerbaar. Ze bleken elders doeltreffend. Het scheen mij geraden, de aandacht te vragen voor Wilsons boek, opdat, indien de commerciële televisie in Nederland zou zegepralen, dit niet te wijten zij aan de onachtzaamheid van hen, die grote, en naar mijn mening gerechtvaardigde, bezwaren tegen de commerciële televisie koesteren.

KRITISCHE AANTEKENINGEN BETREFFENDE HET NIEUWE BEGINSSEL- EN ALGEMEEN STAATKUNDIG PROGRAM EN DE UITLEGGING DAARVAN

(*Vervolg*)

DOOR

MR. K. GROEN

Alvorens de in het vorige nummer van *A.R. Staatskunde* begonnen aantekeningen voort te zetten, dient melding te worden gemaakt van een artikel dat de redacteur van het studentenblad aan de Vrije Universiteit *Pharetra*²⁷⁾, de student in de politicologie J. S(izoo) onder de titel „Wat gebeurde er omstreeks 1572?” in genoemd blad²⁸⁾ aan het nieuwe program der A.R. Partij wijdde. Er zal bij de nog volgende aantekeningen gelegenheid zijn, mede in te gaan op (sommige van) de veelvuldige aanmerkingen welke deze criticus op het nieuwe program heeft. Vooraf thans echter iets over zijn kritiek voorzover die betrekking heeft op het program in het algemeen en op een onderdeel ervan waarmede ik mij in het voorafgaande deel van mijn beschouwingen reeds bezig hield.

Uit Sizoo's kritiek valt op te maken, dat hij geenszins instemt met mijn opvatting²⁹⁾, dat wij het met het nieuwe program over het geheel genomen heel wel kunnen doen en dat het onjuist zou zijn, de indruk te wekken als zou het op bepaalde onderdelen zeer ernstige gebreken vertonen. Sizoo's artikel³⁰⁾ wemelt n.l. van de bezwaren, vooral tegen de eerste vijf artikelen; de overige bevallen hem wat beter; een en ander getuige zijn verklaring, dat „... alleen de eerste vijf artikelen... veelvuldig wenkbrouwgefrons op(roepen), terwijl de inhoud van de nadere uitwerking veelal zonder meer duidelijk is”, en voorts: „Gelukkig weet je bij lezing van de „nadere uitwerking” in de artikelen 6 t/m 23 dus wel waar je aan toe bent, hoewel er hier en daar uitvoerig geklutst is met algemene beginselen en bijzondere details.”

Dat hij met de artikelen 6 t/m 23 toch ook nog niet zo bijzonder gelukkig is, blijkt intussen wel uit het tussenkopje „Verleden toekomst” boven zijn kritische opmerkingen bij enkele dier artikelen (t.w. 17, 18, 21 en 22); voorts uit zijn sarcastische opmerking, dat je „met artikel 17, over de economische politiek, ... praktisch alle kanten op (kunt), vooral de liberale”; en uit zijn constatering tot slot, die kennelijk niet alleen op de eerste vijf artikelen slaat en die luidt als volgt: „De totaal indruk

²⁷⁾ Voor wie geen latinist zijn diene, dat deze naam „pijlkoker” betekent.

²⁸⁾ 17e jg. no. 5, dd. 23 november 1961.

²⁹⁾ *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

³⁰⁾ Hij blijkt het nieuwe program meer waard te achten dan „een loze kantstudie”. Kantstudies in *Pharetra* zijn een soort driestarren — met excuus tegenover *Pharetra* voor deze kuyperiaanse reminiscentie.

die achter blijft na lezing van het program is dat de AR nog precies weet wat ze vroeger wilde en dat ze getracht heeft dat opnieuw te formuleren. Maar je wordt niet bepaald getroffen door een visie op de toekomst, door een perspectief dat nagestreefd zou moeten worden. Wanneer aan het heden hier en daar wat geschaafd wordt zal de AR waarschijnlijk al lang tevreden zijn."

Zijn kritiek besluit Sizoo met de mededeling, dat het hem „echter voornamelijk (ging) om de onbeholpen wijze waarop — in het nieuwe a.r. program; G. — met het hedendaags algemeen beschaafd Nederlands gesold is." Wat hij in dit opzicht heeft aan te merken kan in het vervolg van deze aantekeningen nog successievelijk ter sprake komen. Thans eerst iets over het andere aspect, dat uit het hierboven vermelde en geciteerde naar voren komt.

Sizoo's kritiek komt in wezen overeen met die van ds. L. H. Ruitenberg, welke deze onder de titel „Aanpassing, geen uitzicht" uitte in *Tijd en Taak*, onafhankelijk weekblad voor Evangelie en Socialisme³¹). Deze begint dit artikel als volgt: „Als wij nu de praktische paragrafen van het nieuwe antirevolutionaire program gaan bekijken en daarbij de tekst van het program 1934 lezen, dan valt één zaak wel heel duidelijk op. Het nieuwe program is aangepast aan de eis van de tijd, maar biedt geen enkel uitzicht. Het weet geen beeld te wekken van een toekomstig bestel. Juist in de uitwerking merken wij, dat misschien wel een aantal gedachten, aan de bijbel ontleend, aan de opzet ten grondslag liggen, maar dat enige profetische visie, verband houdend met het geloof in het komende Koninkrijk, nergens ook maar in de verte bespeurd kan worden."

En ds. Ruitenberg eindigt zijn beschouwingen als volgt: „Kort en goed: het nieuwe antirevolutionaire program is nieuw geschreven. Het is aangepast aan de nieuwe situatie. Maar het heeft volstrekt geen nieuwe glans. En het biedt geen aanknopingspunten voor een nieuwe politieke ontwikkeling. Helaas."

Toch heeft bij Ruitenberg die kritiek een enigszins andere klank dan bij Sizoo. Bij eerstgenoemde wordt ze, en dat is hij zich ook bewust — meer dan één uitlating in zijn beide vermelde artikelen duidt er op —, geoefend van uit de wetenschap, dat een socialist nu eenmaal een ander uitgangspunt heeft en anders tegenover overheid en staat staat dan de — misschien moet ik zeggen: ouderwetse — antirevolutionair(e) calvinist).

De kritiek van Sizoo daarentegen wordt, voor mijn besef althans, veeleer geoefend van uit een zekere onhistorische en pragmatische instelling die heden ten dage velen, en met name de jeugd, in haar ban heeft en waaraan ook de jongeren, en niet het minst de studerende jongeren, van gereformeerden huize niet zijn ontkomen. Symptomatisch is hier de honende aandacht welke Sizoo wijdt aan de passage in de Inleiding van het program, waar sprake is van „die grondtoon van ons volkskarakter, welke... omstreeks 1572... tot openbaring kwam".

„Wat gebeurde er omstreeks 1572?" plaatst hij boven zijn artikel en hij vangt het er mee aan ook. Dat hij er, na geconstateerd te hebben,

³¹) D.d. 1 mei 1961, overgenomen in *Documentatiedienst*, zesde jg. no. 15, d.d. 22 mei 1961. Sizoo zal deze kritiek allicht hebben gekend. Een eerste artikel van ds. Ruitenberg over het nieuwe a.r. program in *Tijd en Taak* d.d. 24 juni 1961 werd overgenomen in *Documentatiedienst* no. 14 d.d. 8 juli 1961.

dat „rijen professoren, doctors, meesters in de rechten en doctorandi met allen opvallend klinkende namen kennelijk van mening zijn dat een ieder weet wat er toen gebeurd is”, ondanks aanvankelijke aarzeling toch toe overgaat „(z)ijn ergste verbazing over genoemd program te uiten, vindt zijn oorzaak in het feit dat gisteren iemand desgevraagd antwoordde dat omstreeks 1572 het haringkaken uitgevonden werd.” Hij deelt dan voorts het volgende mee: „Ik heb aan 18 potentiële AR kiezers gevraagd wat er omstreeks 1572 gebeurd is. Zie hier de antwoorden: toen werd het haringkaken uitgevonden (1 X); de afzwering van Philips (2 X); toen werden er een paar monniken vermoord (1 X); het rampjaar (5 X); de onrechtmatige samenroeping van de Staten Generaal in Dordrecht (1 X); de Unie van Utrecht (2 X); de Unie van Atrecht (1 X); toen kwam Alva in ons land (1 X); de uitroeping van de Republiek (1 X); de inname van Den Briel, de hele AR is duidelijk een één april grap (1 X); het rampjaar, oh nee, honderd jaar vóór het rampjaar, vandaar dat ze gezegd hebben *omstreeks* 1572 (1 X). Dat *omstreeks* doet inderdaad vermoeden dat „het” ook in 1572 of in 1573, in 1570 of in 1574 gebeurd kan zijn. Ik weet het niet. Wat mij wel frappeerde was dat iedereen die antwoordde, serieus meende dat hij gelijk had, hoewel niet iedereen direct begreep waarom dat gebeurden daarvan beslag kon zijn voor de AR partij.”

Tegen het eind van Sizoo's artikel wordt dan nog even belachelijk gemaakt de passage in artikel 22 waar wordt aangedrongen op het zoeken van „kracht tot handhaving van onze nationale positie onder de volkeren” „allereerst in de versterking van het nationale besef . . . ; (w)aartoe . . . mede (worde) bevorderd de kennis der geschiedenis van ons vaderland” („en het inzicht in de betekenis van de strijd voor vrijheid en recht, waaruit ons nationaal bestaan is geboren” — maar dat laat Sizoo weg). „. . . hoe je je nationale *positie*, wat dus doet denken aan een markt-positie, kunt handhaven door maar braaf vaderlandse geschiedenis te leren”³²⁾, zag Sizoo (zich) kennelijk graag uitgelegd, en dan volgt nog: „Ik geef toe, dan weet je tenminste wat er omstreeks 1572 gebeurd is.”

Inderdaad en (b.v. en m.n.) ook wat er gebeurde in 1581, 1584, de tien jaren, 1648, 1651, 1672, 1702, 1747, 1787, 1795, 1813, 1830, 1848, 1878, 1889, 1901, 1905, 1914—'18, en vooral ook niet te vergeten 1940—'45. En dan kun je inderdaad weten, wat het wil zeggen, Nederlander te zijn en antirevolutionair te willen wezen. Men mag dan wat spottend schimpen over de woorden „omstreeks 1572”, en de betekenis van nationaal besef en kennis van de vaderlandse (en algemene) geschiedenis bagatelliseren en ridiculiseren, maar de christelijk-historische antirevolutionair heeft hier, op het voetspoor van Groen van Prinsterer — „Er is geschreven, er is geschied” — niet alleen meer en beter zicht op hetgeen staatsvormend en volkskracht stalend is, maar ook op wat bijbels verantwoord is — te denken valt b.v. aan plaatsen als Jozua 4 : 6—7, 21—24, aan de psalmen 78, 105, 106, 136; en nu kome men toch waarlijk niet aan met de tegenwerping, dat het hier gaat om heilsgeschiedenis; trouwens die heilsgeschiedenis was en is dan toch maar tevens de „vader-

³²⁾ Dit stáát er overigens helemaal niet in artikel 22. Sizoo las onnauwkeurig en begreep daardoor verkeerd.

landse geschiedenis" van Israël — dan degenen die kennis van de geschiedenis als voor het leven in het heden weinig waardevol wat schouderophalend bejegenen. Zo'n houding mag begrijpelijk zijn: we zijn genoopt te leven met de bom, met Berlijn, Kongo en Nieuw-Guinea, met Chroestjew en Soekarno, met de N.A.V.O. en het pact van Warschau, en waar zal dat op uit lopen, wat is voor ons het verleden anders dan de bron waaruit al die zinloosheid en onzekerheid tot en over onze generatie is gekomen, wat doet ons dan de geschiedenis nog, we hebben aan (en van) vandaag en aan een beetje meer geluk en zekerheid in de toekomst de handen, hoofden en harten, en dikwijls ook de buik, al meer dan vol. Maar daarom en daarmee is die houding nog niet verantwoord en gerechtvaardigd, ook voor de jongere en jongste generaties niet. Wellicht acht Sizoo zich hiermede verkeerd gesitueerd en hij geeft inderdaad blijk, zelf de geschiedenis wel te kennen en te willen kennen, maar waarom laat hij dan na, die eis ook aan anderen te stellen, en waarom laakt hij de A.R. Partij, in plaats van het in haar te loven, dat zij er prijs op stelt *en het noodzakelijk acht*, met nadruk professie te doen van háár herkomst? Hij bewijst zijn generatie bepaald geen dienst met haar in het gevlj te komen op de wijze als hij deed.

Zijn kritiek op de Inleiding en de eerste vijf artikelen wordt als terminologisch aangediend, en wij mogen dus aannemen, dat Sizoo niet beoogt datgene af te wijzen waarvan die artikelen, hoe stuntelig in zijn ogen dan ook, uitdrukking beogen te zijn. Maar en de vorm waarin de kritiek werd gegoten en het verschil in behandeling dat de Inleiding en de eerste vijf artikelen in vergelijking met de artikelen 6 t/m 23 van Sizoo wedervaren, wekken toch wel de indruk, dat de eerste *als zodanig* bij wie zijn instelling delen een zekere tegenzin oproepen. Aan formulering van algemene politieke uitgangspunten wordt weinig behoefte gevoeld: het gaat alleen om de „zakelijke" punten. En ten aanzien daarvan is progressiviteit en radicalisme eis. Is de A.R. Partij in haar verlangens en in haar formuleringen daarvan minder eigentijds, minder progressief, minder radicaal dan volgens ons eis is, dan is ons oordeel dat van de socialist Ruitenberg: geen visie, geen vaart, geen perspectief, geen uitzicht.

Nog daargelaten, dat zo'n opvatting net iets te veel heeft van het „nul n'aura d'esprit hors nous et nos amis", zou ik er uit eigen wetenschap met nadruk tegenover willen stellen, dat van den beginne af bij beide Programcommissies en bij wie zich verder met de vormgeving aan het nieuwe program hebben bezig gehouden, welbewust het streven heeft voorgezet, een eigentijds program in een eigentijdse formulering te geven, met behoud van de continuïteit die de a.r. of c.h. richting naar haar aard kenmerkt. In de beperkte opzet van deze aantekeningen past niet, dit aan de inhoud van het nieuwe program te gaan demonstreren. Het ging er mij althans alleen om, opposiete tendenties aan te duiden en voor het bestaan daarvan bij de jongere generatie begrip, en ook waardering, te vragen. Het is normaal, dat zij scherp slijpt, en dat met name studenten dat doen; maar eenzijdigheid is, ook hier, onwetenschappelijk.

Wij zagen, dat Sizoo zich nogal heeft geërgerd aan de onbeholpen wijze waarop, met name in de Inleiding en de eerste vijf artikelen, met het

hedendaagse algemeen beschaafd Nederlands gesold is, volgens hem dan. Nu maakt het in dat opzicht wel verschil, of men welwillend leest of niet. Ruitenberg heeft dat wel gedaan; hij schrijft³³⁾: „Men doe goed zich te realiseren, dat een AR-program anders functioneert dan b.v. een VVD-program. De dragende laag van de Antirevolutionaire Partij is het gereformeerde kerkvolk. Dat kerkvolk gaat anders met de woorden om dan b.v. rooms-katholieken. Want het gaat anders met het Woord om. Het gereformeerde kerkvolk heeft door de eeuwen heen geleerd zich nauwkeurig, helder uit te drukken”; en Ruitenberg voegt daaraan nergens toe, dat de A.R. Partij daarin ditmaal te kort zou zijn geschoten. Natuurlijk kan dat desondanks wel zo zijn, en deze aantekeningen worden mede geschreven om daarop, voorzover ik dat meende te constateren, de aandacht te vestigen. Maar Sizoo wekt voor het minst de indruk, niet met een welwillend oog te hebben gelezen: vandaar dat hij kritiek oefent ook waar niet te laken viel.

De eerste alinea van de Inleiding³⁴⁾ lokt bij hem de volgende kritiek uit: „Nu werd er in de oorspronkelijke tekst (van 1934) gesproken over „den grondtoon van ons volkskarakter”, terwijl dat *volkskarakter* vervolgens gekoppeld werd aan Oranje, de Hervorming en 1572 en door de genoemde richting verder vertegenwoordigd werd. Dat was een nogal pretentieuze (Kuiperiaanse) zaak, maar het was in elk geval duidelijk. Het nieuwe program wilde kennelijk wat minder pretentius aandoen, met het gevolg dat men ging suggereren dat er een groot aantal grondtonen in ons volkskarakter aanwezig was, en dat er één voor de AR van belang is en wel met name *die, welke* omstreeks 1572 in zijn eigen aard tot openbaring kwam. Men mag van geluk spreken dat die grondtoon toen niet in andermans aard tot openbaring kwam, maar men kan zich toch niet aan de indruk onttrekken dat dat ding zich bijzonder snel gevormd heeft. Als we aannemen dat de leiding van Oranje omstreeks 1568 begon, dan heeft die grondtoon zich in ongeveer vier jaar tot een eigen aard gevormd, wat een knap staaltje genoemd mag worden.” Daarna volgt dan het boven geciteerde resultaat van Sizoo's enquête onder 18 potentiële a.r. kiezers naar wat er omstreeks 1572 dan wel zou zijn gebeurd.

Met betrekking tot de kwestie „grondtoon of grondtonen” zij verwezen naar mijn tweede aantekening³⁵⁾, waaraan hier niets behoeft te worden toegevoegd.

Voor wat betreft de woorden „in zijn eigen aard” kan men erkennen, dat ze in een wiskundige formule overbodig zouden zijn, om vervolgens vol te houden, dat ze in het a.r. program de nuttige functie vervullen, dat ze er met nadruk de aandacht voor vragen, dat de grondtoon van ons volkskarakter waarover het hier gaat (naast en tegenover de andere), een volstrekt eigen aard heeft. Daarom zijn die woorden in deze principiële-politieke formulering dan ook geenszins overbodig. Het is merkwaardig, dat Sizoo dat niet heeft onderkend.

³³⁾ *Tijd en Taak* d.d. 24 juni 1961.

³⁴⁾ Zie voor de tekst van deze eerste alinea noot 15 bij het eerste gedeelte van deze aantekeningen, waar ook de parallelle formulering in het oude program is vermeld; *A.R.S.* XXXI, blz. 349 (december 1961).

³⁵⁾ *A.R.S.* XXXI, blzz. 349—356 (december 1961).

Zijn kritiek op het „omstreeks 1572” valt al evenzeer af te wijzen. Ik laat nu maar daar, dat van „omstreeks 1568” tot „omstreeks 1572” helemaal geen vier jaar behoeft te zijn, maar zowel korter als, waarschijnlijk, langer kan wezen, want dit doet in casu helemaal niet ter zake: de vorming van de grondtoon van ons volkskarakter onder invloed der Hervorming en onder leiding van Oranje en het in zijn eigen aard tot openbaring komen van die grondtoon omstreeks 1572 zijn hier náást elkaar gesteld, en het is taalkundig dan ook in het geheel niet nodig noch voor de hand liggend, deze gekoppelde zinsneden te lezen als zouden ze een chronologische volgorde aangeven. Er staat gewoon wat er staat, t.w. dat de grondtoon waarover we het hier hebben, *a.* zich heeft gevormd onder invloed der Hervorming en onder leiding van Oranje en *b.* omstreeks 1572, d.w.z. in de tijd waarin de eerstelingen van Nederlands zelfstandig volks- en staatsbestaan begonnen te dagen, tot openbaring kwam. Daarbij komt geen enkel „knap staaltje” te pas.

Tot hiertoe genaderd kunnen thans de in de laatste aflevering van de vorige jaargang begonnen aantekeningen worden voortgezet.

3. Van de *tweede* alinea van de *Inleiding* ³⁶⁾ vraagt Sizoo, waarom daarmee niet is begonnen „want wat hier staat vormt toch veel eerder de kern van de zaak dan die grondtoon”.

Die vraag heeft zeker goede zin. In het voorstel van Program-commissie I bevatte de *Inleiding* — toen *Préambule* genaamd — alleen (in geest en hoofdzaak) wat thans de tweede en derde alinea van de *Inleiding* vormt. Wat nu de eerste alinea is was toen nog het eerste gedeelte van artikel I. Zo ook — in wat uitgebreider opzet — in de redactie der kleine commissie-Schouten. In de loop van de behandeling daarvan in het Centraal Comité ³⁷⁾ werd het eerste gedeelte van artikel I naar de *Inleiding* overgebracht, als *tweede* alinea daarvan, en zo is het te vinden in het voorstel van het C.C. d.d. 7 mei 1960 ³⁸⁾. Daarop is echter de kritiek uitgebracht, dat de redactie ³⁹⁾ nu taalkundig niet liep: „Zij” in de tweede alinea bedóelde toen immers terug te slaan op „De a.r. of c.h. richting”, maar zou naar taalkundige regelen terugslaan op „Overheid en volk”. En voorts bedóelde de derde alinea uiteraard aan te sluiten op de eerste, maar taalkundig sloeg ze terug op de tweede.

³⁶⁾ Deze tweede en de derde alinea luiden: „Zij gaat uit van de belijdenis, dat God de volstreckte Souverein is en dat Hij aan Jezus Christus heeft gegeven alle macht in hemel en op aarde. Overheid en volk behoren die macht te erkennen en hebben daarom de plicht Gods geboden voor het staatsleven te betrachten.

In aansluiting daarop aanvaardt de Anti-Revolutionaire Partij het volgende Beginsel- en Algemeen Staatkundig Program.”

³⁷⁾ Zie noot 13 in *A.R.S.* XXXI, blz. 348 (december 1961).

³⁸⁾ Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

³⁹⁾ Deze luidde toen als volgt:

„De Anti-Revolutionaire of Christelijk-historische richting gaat uit van de belijdenis, dat God de volstreckte Souverein is en dat Hij aan Jezus Christus heeft gegeven alle macht in hemel en op aarde. Overheid en volk behoren die macht te erkennen en hebben daarom de plicht Gods geboden voor het staatsleven te betrachten.

Zij vertegenwoordigt die grondtoon van ons volkskarakter, welke zich onder invloed der Hervorming en onder leiding van Oranje gevormd heeft en omstreeks 1572 in zijn eigen aard tot openbaring kwam.

In aansluiting daaraan aanvaardt de Anti-revolutionaire partij het volgende Beginsel- en Algemeen staatkundig program.”

Hiervoor waren twee oplossingen. Men kon òf de belijdenis voorop blijven houden — zoals ook Sizoo prefereert —, de aanhef van de toenmalige tweede alinea veranderen en de woorden „In aansluiting daaraan” in de aanhef van de derde alinea schrappen, òf men kon de eerste en de tweede alinea verwisselen.

Het C.C. heeft voor de laatste oplossing gekozen. Dat de historische constatering daardoor nu aan de principiële stellingneming vooraf gaat, acht ik geen bezwaar. Het program formuleert nu eerst de herkomst van onze politieke richting en formuleert daarna wat haar diepste fundament is; dat is een logische volgorde. Bovendien ligt in het gehele redbeleid de nadruk op de principiële stellingneming, die inderdaad de kern is van de zaak.

4. Met betrekking tot de redactie van de huidige tweede alinea van de Inleiding zelf ⁴⁰⁾ oefent Sizoo de volgende kritiek: „Wie deze beide zinsneden ⁴¹⁾ argeloos leest, vraagt zich vervolgens af of overheid en volk inderdaad *die macht* hebben te erkennen of dat het de bedoeling is dat zij erkennen dat die macht *gegeven* is aan Jezus Christus. Het woord *daarom* is evenmin duidelijk omdat ik niet inzie, waarom de plicht Gods geboden voor het staatsleven te betrachten direct voortvloeit uit het behoren te erkennen van die macht. Maar de abruptheid waarmee de tweede zin begint (Overheid en volk etc.) doet helemaal vergeten dat hier een overtuiging uitgesproken wordt, gegrond op een belijdenis waarvan de antirevolutionaire of christelijk-historische richting uitgaat. En ik neem aan dat het de bedoeling is dat zulks niet vergeten wordt. Voor de niet frekwente kerkgangers zij overigens meegedeeld dat „betrachten” betekent: „in acht nemen”, of: „nakomen”.”

Vergelijking van de huidige formulering met die van Programcommissie I en die van de kleine commissie-Schouten verschaft hier opheldering over de huidige — het moet Sizoo worden toegegeven — niet al te fraaie en duidelijke redactie.

Programcommissie I formuleerde haar Préambule als volgt:

„De Anti-revolutionaire of Christelijk-historische richting, belijdende, dat Jezus Christus is gegeven alle macht in den hemel en op de aarde en dat Overheid en volk zijn geroepen, in erkenning van en onderwerping aan die macht, Gods geboden voor het leven in den staat te betrachten,

haar staatkundig streven richtende op de vervulling door Overheid en volk van die roeping,

aanvaardt dienvolgens als Program van beginselen:”

Uit deze redactie werd duidelijk, dat in de erkenning van en onderwerping aan de aan Jezus Christus gegeven macht (mede) is gelegen de plicht van overheid en volk, Gods geboden voor het leven in de staat te betrachten.

De door de kleine commissie-Schouten geformuleerde Inleiding luidde:

„De Anti-revolutionaire of Christelijk-historische richting gaat uit van de belijdenis, dat God de volstreckte Souverein is en aan Jezus Christus

⁴⁰⁾ Zie noot 36.

⁴¹⁾ Ten rechte: de beide volzinnen van deze alinea.

heeft gegeven alle macht in hemel en op aarde. Deze belijdenis houdt in, dat Overheid en volk die macht moeten erkennen en zich aan haar onderwerpen en daarom de plicht hebben in het staatsleven Gods geboden te betrachten. De Antirevolutionaire of Christelijk-historische richting streeft er naar, dat Overheid en volk op het terrein van de staat die roeping vervullen. Op grond daarvan aanvaardt de Anti-revolutionaire partij het volgende Beginsel- en Algemeen staatkundig program."

De term „houdt in" in de tweede volzin was hier niet fraai — het had voor het minst moeten zijn: houdt mede in —, maar het woord „daarom" was in die volzin op zijn plaats.

De verbanden die in de beide commissoriale redacties werden gelegd met behulp van de constructies „in erkenning van en onderwerping aan", resp. „Deze belijdenis houdt in, dat Overheid en volk die macht moeten erkennen en zich aan haar onderwerpen en daarom...", zijn bij de pogingen tot vereenvoudiging, bekorting⁴²⁾ en meer hedendaags Nederlands kryptisch geworden. Uit de geschiedenis van het artikel moet thans worden achterhaald, dat en wat het verband is tussen de a.r. belijdenis en de plicht van overheid en volk, voorts dat het inderdaad de bedoeling is, dat overheid en volk⁴³⁾ de macht van Jezus Christus als Heer der heren en Koning der koningen erkennen en zich daaraan onderwerpen, en tenslotte, dat zij in die erkenning en onderwerping („daarom") mede verplicht worden Gods geboden voor het staatsleven te betrachten.

Dat Sizoo het nodig vindt, juist in *Pharetra* „de niet frekwente kerk-gangers" te onderrichten over de betekenis van het woord „betrachten", zij hier slechts ad notam genomen.

5. Onder het motto: „Waarop? Daarop!" geeft Sizoo het een ieder te raden, waarop het „daarop" in de derde alinea⁴⁴⁾ van de Inleiding slaat: „op die richting? op die belijdenis? op de voorlaatste zin (zodat het „hierop" gelezen moet worden)? Zoek het maar uit."

Ook hier waren, blijkens haar in de vorige aantekening geciteerde formuleringen, Programcommissie I en de kleine commissie-Schouten duidelijker. Anders dan in de huidige Inleiding het geval is, voegden zij immers een passage in, waarin tot uiting werd gebracht, dat de a.r. of c.h. richting er naar streeft, overheid en volk *er toe te brengen*, inderdaad Gods geboden voor het staatsleven te betrachten. Dat streven leidt dan tot de vaststelling en aanvaarding van een program, waarin wordt geformuleerd, wat naar het inzicht van de A.R. Partij de plicht van overheid en volk, Gods geboden voor het staatsleven te betrachten, in de Nederlandse staat, zowel ten principale als voor enigszins langere termijn wat verder uitgewerkt, inhoudt c.q. tot gevolg heeft.

Datgene waarop „daarop" slaat, is in de huidige Inleiding niet met zoveel woorden geformuleerd, al zou men het in de tweede volzin van de huidige tweede alinea geïmpliceerd kunnen achten. Dat men dan „hierop" in plaats van „daarop" zou moeten lezen, zou alleen juist zijn, als, in

⁴²⁾ De onderwerping is later kennelijk in de erkenning begrepen geacht. Niet ten onrechte, maar bij behoud ervan zouden Sizoo's vragen wellicht niet zijn gerezen.

⁴³⁾ Bij artikel 2 laat Sizoo blijken, dat de term „overheid en volk" hem niet erg bevalt. Men zie hierna.

⁴⁴⁾ Zie noot 36.

plaats van op „aansluiting”, op „daarop” de nadruk viel, hetgeen echter niet het geval is.

Intussen kan men in de huidige redactie de derde alinea ook zien als aansluitend op de gehele tweede alinea. Ook dan is op „daarop” niets aan te merken, te meer waar „In aansluiting op een en ander” of „In aansluiting op het voorgaande” bepaald niet fraai zou zijn.

6. Op *artikel 1*⁴⁵⁾ heeft Sizoo deze kritiek, dat hier praktisch alles dubbel op (wordt) gewenst . . . , terwijl de uitdrukking „het beslag van Gods Woord” oud-testamentisch aandoet — aangenomen dan dat de Joden indertijd 19e eeuws Nederlands spraken.” Aangezien het woord „beslag”, naar het mij althans wil voorkomen, een zéér duidelijke verwoording is van wat hier wordt bedoeld, zij de laatste kritische opmerking gelaten voor wat ze waard is. De eerste heeft alleen zin voorzover ze betrekking heeft op „werkzaam te zijn en de strijd te voeren voor”, want dat „behoud” en „versterking” bepaald niet hetzelfde zijn, zal ook een twintigste-eeuwse taalversimpelaar als Sizoo wel niet willen betwisten. De dubbelterm „werkzaam te zijn en de strijd te voeren voor” heeft ook mijn bewondering niet. De herkomst is curieus genoeg om die hier te vermelden.

Programcommissie I schreef als slot van haar artikel I: „en wenst mitsdien onder ons volk, met inachtneming van de omstandigheden van den tijd, den strijd te voeren voor het behoud en de versterking van het beslag van Gods Woord op het openbare leven”⁴⁶⁾.

De redactie van de kleine commissie-Schouten week hiervan niet zoveel af, dat vermelding daarvan hier zin zou hebben.

In de fase van de behandeling in het Centraal Comité vond het reeds eerder vermelde overleg tussen twee leden van dat Comité en van twee leden van de kleine commissie-Schouten plaats⁴⁷⁾ dat leidde tot de huidige tekst van artikel 1, behoudens dat de keus werd gelaten tussen „de strijd te voeren” en „werkzaam te zijn”. Het C.C. heeft toen kennelijk

⁴⁵⁾ Artikel 1 luidt: „De Anti-Revolutionaire Partij ziet het als haar roeping werkzaam te zijn en de strijd te voeren voor het behoud en de versterking van het beslag van Gods Woord op het openbare leven.”

⁴⁶⁾ Het oude program had sinds 1878: „en wenscht dit (volkskarakter)^{a)}, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.”

Programcommissie I lichtte haar voorkeur voor een gewijzigde formulering als volgt toe:

„Artikel I is niet alleen situatietekening, het is deel van ons *program*. Dat program wordt, naar het oordeel der Programcommissie, in het tweede deel van de door haar ontworpen redactie juist geformuleerd dan in de geldende redactie. Het Nederlandse volkskarakter, waarmede het overigens ook in 1878 reeds niet zo rooskleurig meer was gesteld, is sindsdien nog 75 jaren langer blootgesteld geweest aan een steeds sterker saecularisatieproces, dat het niet onberoerd heeft gelaten. Kon daarom reeds het woord „ontwikkelen” naar het oordeel der Programcommissie niet behouden blijven, zij achtte het ook nodig een duidelijk geformuleerd kort begrip te geven van den doorgaanden strijd der Reformatie om en onder ons volk. Deze strijd is er een voor het behoud van het beslag van Gods Woord op het openbare leven. Want, bij alle afwijzing van christelijk imperialisme in Dathemiaansen zin, het voeren van christelijke politiek is toch anderzijds meer dan alleen: opkomen voor de gewetensvrijheid. Het is: als partij, met erkenning van de vrijheid van geweten en met afwijzing van staatsdwang op het geweten, strijden voor het beslag van het Woord Gods op het volksleven.

^{a)} Dat „dit” terugsloeg op „volkskarakter” toonde ik aan in een notitie voor Programcommissie I.

⁴⁷⁾ Zie A.R.S. XXXI, bl. 349 (december 1961).

de beste oplossing geacht, beide termen dan maar naast elkaar te plaatsen, wat inderdaad dubbelop is en bepaald geen versterking, integendeel, van wat Programcommissie I voorstelde.

7. Op *artikel 2*⁴⁸⁾ oefent Sizoo de volgende kritiek: „Artikel 2 moet maar in zijn geheel geciteerd worden, want het is op de inleiding na het gekste artikel.” Nadat er dan geciteerd is, komt het volgende: „Om kort te zijn: *heel het leven* betekent anno 1961 gewoon: van de wieg tot het graf, en niet, wat hier waarschijnlijk bedoeld is: alle levensgebieden, of: alle levensterreinen. Waar *terwijl* staat, kan waarschijnlijk beter *hoewel* gelezen worden. Het is een compleet raadsel waardoor het woordje dit gesubstitueerd zou moeten worden; wat men er ook voor in de plaats leest, het is aldoor dwaas, gezien de onnodige toevoeging „bij het licht der Heilige Schrift”. Wat betreft de standaard tegenstelling „Overheid en volk” durf ik niet te veel te zeggen, omdat dit typisch een kernuitdrukking in de AR geschriften en -gedachten is. Wel moge ik opmerken dat de invoering van een derde zelfstandig begrip „de Kerk” naast de Overheid en het volk, het geheel er niet duidelijker op maakt.”

Met vier van Sizoo's opmerkingen valt spoedig klaar te komen.

De eerste munt uit door een stelligheid die bepaald niet evenredig is met haar klaarblijkelijkheid.

Wat de tweede betreft, „terwijl”, zal, dunkt mij, zijn gekozen, om het effect van tegenstelling dat in „hoewel” ligt opgesloten, en dat hier niet zou passen, te vermijden⁴⁹⁾.

Wat er tegen de tweeslag „overheid en volk” zou zijn, maakt Sizoo niet duidelijk: hij durft blijkbaar niet goed. Dat hier sprake zou zijn van een tegenstelling, een „standaard(-)tegenstelling” nog wel, zij geheel voor rekening van Sizoo gelaten: voor oudere a.r. literatuur moge dit wellicht opgaan (men denke in dit verband b.v. nog aan Fabius' opvatting over het karakter van de Staten-Generaal)⁵⁰⁾, maar in later jaren is onder ons meer en meer aanvaard „het motief van de collectieve verantwoordelijkheid van volk en overheid tegenover het staatkundig leven”, waarvan Mekkes reeds gewag maakt in zijn dissertatie⁵¹⁾, waarna hij sindsdien meer dan eens heeft gewezen op het onderscheid tussen staatsburger en onderdaan: de laatste onderworpen aan het gezag der overheid, de eerste met de overheid verantwoordelijk voor het staatsbeleid⁵²⁾.

⁴⁸⁾ Artikel 2 luidt: „Terwijl zij de roeping der Kerk erkent om het Woord Gods voor heel het leven te verkondigen, is zij de overtuiging toegedaan, dat Overheid en volk bij het licht der Heilige Schrift zelfstandig hebben te verstaan wat dit voor het staatkundig leven van elke tijd heeft te zeggen.”

⁴⁹⁾ De te mijner beschikking staande stukken geven op dit punt geen uitsluitel, maar mijn veronderstelling vindt, dunkt mij, steun in de formuleringen van Programcommissie I en van de kleine commissie-Schouten, die hierna in de tekst vermeld worden, en waarin kennelijk ook — ik geef toe: niet al te zeer geslaagde — pogingen zijn gedaan om het niet gewenste tegenstellingseffect te vermijden.

⁵⁰⁾ Artikel in *A.R.S. I* (1924-5), blz. 397 v.v.: „zonder eenig aandeel in het Staatsgezag” (blz. 432); anders b.v. Mekkes in zijn in noot 52 aangehaalde opstel, blz. 140: „met overheidsfuncties bekleed publiekrechtelijk lichaam”.

⁵¹⁾ *Ontwikkeling der humanistische rechtsstaatstheorieën*, Utrecht enz., 1940, blz. 619.

⁵²⁾ Zie b.v. zijn opstel over „De officiersced” in *A.R.S. XVII* (1947), blz. 223 v.v. (m.n. blzz. 230 en 232), zijn bijdrage over „Het recht van verzet” in de bundel *Rechtsgeleerde opstellen... aangeboden aan prof. dr. H. Dooyeweerd*, Kampen, 1951, blz. 119 v.v. (o.a. en m.n. blzz. 136, 138, 140). O.a. hieraan werd ontleend in mijn advies over „Het recht van verzet”, in *A.R.S. XXIII*, blz. 243 v.v. (m.n. blzz. 246—249).

Ook een uitvloeisel van een meer en meer doordringend gewijzigd inzicht in dit opzicht is, dunkt mij, dat, terwijl het a.r. program sinds 1878 „het staatsgezag . . . in de consciëntie der overheidspersonen(.) aan de ordinantiën Gods gebonden” achtte, dit in 1934 werd gewijzigd in „in de consciëntie beide van Overheid en onderdaan”, terwijl de binding aan Gods gebod voor het staatsleven in het herziene program, op het voetspoor van Programcommissie I, bij „overheid en volk” wordt gelegd, waarbij „volk” stellig is te verstaan in de betekenis van „het inbegrip der burgers”.

Sizoo's opmerking over de invoering van het begrip „kerk” is althans mij zonder nadere toelichting niet duidelijk. De kerk ontbrak ook in het oude program-artikel niet: daar was sprake van „eenige Kerk” in de zin van: enige (gemeenschap van) institutaire kerk(en), welke dan ook; in het nieuwe program kan met „de kerk” moeilijk iets anders zijn bedoeld, maar er is de voorkeur aan gegeven, een terminologie te vermijden welke zou aanleunen bij een geenszins door alle antirevolutionairen aanvaarde opvatting.

De juistheid van Sizoo's kritiek op het woordje „dit” moet echter worden beaamd. In het oorspronkelijke plan voor deze aantekeningen was dan ook reeds opgenomen het voornemen, te trachten hier, zo mogelijk, enige opheldering te verschaffen.

Met het oog daarop loont het de moeite, de uiteindelijke tekst van het artikel⁵³⁾ te vergelijken met de verschillende redacties welke in de loop van de procedure ter herziening van het program ter vervanging van het oude artikel III zijn beproefd.

In het oude program zoals dat in 1878 was vastgesteld en aanvaard, luidde artikel III als volgt:

„Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen van Gods Woord; zóó evenwel, dat het staatsgezag noch rechtstreeks noch door de uitspraak van eenige kerk, maar alleen in de consciëntie der overheidspersonen, aan de ordinantiën Gods gebonden zij.”

Bij de herziening van 1934 werd Artikel III gewijzigd; sindsdien luidde het:

„Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn; zóó evenwel, dat het Staatsgezag ten onzent noch rechtstreeks, gelijk in Israël, noch door de uitspraak van eenige Kerk, maar in de consciëntie beide van Overheid en onderdaan aan de ordinantiën Gods gebonden zij.”

Programcommissie I stelde in 1952 de volgende redactie voor:

„Zij belijdt, dat de ordinantiën Gods voor het staatsleven, hoezeer de rechtstreekse bekendmaking van Godswege aan Israël alsook de uitspraken der kerk van betekenis zijn voor het kennen daarvan door Overheid en volk, toch door deze uiteindelijk op eigen verantwoordelijkheid bij het licht van Gods Woord moeten worden verstaan.”

In plaats van deze nogal gewrongen formulering werd door de kleine commissie-Schouten in 1959 de volgende redactie aangeboden:

⁵³⁾ Zie noot 48.

„Zij erkent, dat de van Godswege ten aanzien van het staatsbestel rechtstreeks aan het oude Israël gegeven geboden en evenzo de uitspraken der Kerk van betekenis zijn voor het kennen van Gods ordeningen voor het staatkundig leven, maar zij is de overtuiging toegedaan dat deze in haar toepassing op het staatsleven van de tijd bij het licht van Gods Woord door Overheid en volk zelfstandig moeten worden verstaan.”

Uit de beraadslagingen in het Centraal Comité kwam tenslotte, nadat er nog weer contact met de (gehele) kleine commissie-Schouten was geweest, de volgende, sterk vereenvoudigde⁵⁴⁾ redactie te voorschijn, vervat in het voorstel van het C.C. d.d. 7 mei 1960⁵⁵⁾:

„Terwijl zij de roeping der Kerk erkent om het gebod Gods voor heel het leven te verkondigen, is zij de overtuiging toegedaan, dat overheid en volk bij het licht der Heilige Schrift zelfstandig hebben te verstaan, wat dit gebod voor het staatkundig leven van elke tijd heeft te zeggen.”

Zo luidde de redactie ook in het voorstel van het C.C. d.d. 17 maart 1961⁵⁵⁾. Bij de behandeling hiervan in het Partij Convent van 29 april 1961 bleek echter van voorkeur voor de term „Woord Gods” in plaats van „gebod Gods” en dientengevolge kwam het woord „gebod” ook in het slot van het artikel te vervallen. En zo bleef het bij de uiteindelijke vaststelling van het artikel door de Deputatenvergadering.

Leest men het artikel zonder al deze vóór-wetenschap, dan kan de betekenis van het woord „dit” tegen het einde van het artikel de onbevengende lezer inderdaad bepaald niet helder zijn. Met die vóór-wetenschap wordt echter duidelijk, dat voor „dit” hier moet worden gesubstitueerd: het Woord Gods, en dat het program daarbij in het bijzonder doelt op de geboden, de ordeningen, welke dat Woord voor het staatsleven geeft.

Maar doen we dit, dan is inderdaad de zinsnede „bij het licht der Heilige Schrift” nogal vreemd, want dan komt er te staan, „dat Overheid en volk bij het licht der Heilige Schrift zelfstandig hebben te verstaan[,] wat het Woord Gods voor het staatkundig leven heeft te zeggen”. Onder „Woord Gods” en „Heilige Schrift” plegen wij hetzelfde te verstaan en dus zijn de woorden „bij het licht der Heilige Schrift” overbodig en alleen maar verwarringwekkend.

In de redacties van Programcommissie I en van de kleine commissie-Schouten rees dit probleem niet, want die zeiden — zij het met ietwat andere woorden: „ordinantiën Gods” resp. „Gods ordeningen” in plaats van „gebod Gods”, „op eigen verantwoordelijkheid” i.p.v. „zelfstandig”, „bij het licht van Gods Woord” i.p.v. „bij het licht der Heilige Schrift” —, dat „het gebod Gods voor het staatkundig leven” door Overheid en volk „zelfstandig” (doch) „bij het licht der Heilige Schrift” moest worden verstaan: in zo’n formulering waren de woorden „bij het licht der Heilige Schrift” geheel op hun plaats; bij die ordinantiën, die ordeningen, dat gebod, gaat het immers niet alleen om die in de Schriftuur, maar m.n. ook om die in natuur en geschiedenis. De laatste kunnen alleen bij het licht der Schrift recht worden verstaan.

⁵⁴⁾ Zie A.R.S. XXXI, blz. 348 (december 1961), noot 13.

⁵⁵⁾ Zie A.R.S. XXXI, blz. 347 (december 1961).

De bedoelde redacties waren ook daarin duidelijker dan de uiteindelijk aanvaarde, dat ze Overheid en volk de plicht oplegden, het gebod Gods voor het staatsleven bij het licht der Heilige Schrift zelfstandig te verstaan, in plaats van, zoals de huidige redactie doet, hun de plicht op te leggen, te verstaan, wat het gebod Gods voor het staatkundig leven van elke tijd *heeft te zeggen*. Die laatste term kan men, althans in dit verband, weer veel beter gebruiken van het *Woord* Gods, dat *verklaard* wordt, en (vervolgens) uiteraard ook moet worden gehoorzaamd, dan van het *gebod* Gods, bij welke term de aandacht, en de nadruk, ligt op het (onmiddelijk) gehoorzaamd moeten worden ervan.

Terminologisch valt er in dit opzicht dus nogal wat aan te merken. Maar er is meer.

Op het Partij Convent is beweerd, dat „Woord Gods” ruimer is dan „gebod Gods”, omdat het eerste ook het *verbieden* omvat.

Jawel, maar anderzijds is „gebod Gods” ruimer — *mits* men het mag verstaan in de zin, althans in de richting van „ordeningen Gods” (zie de redactie van de kleine commissie-Schouten) —, want daartoe behoren ook de geboden (ordeningen) Gods in de „natuur”, naast die in de „Schriftuur”. En het zijn met name ook die eerste welke voor het staatkundig leven van veel belang zijn ⁵⁶).

Daaraan heeft men kennelijk niet gedacht, toen men „gebod Gods” door „Woord Gods” verving.

Het is overigens wel begrijpelijk, hoe men tot dit laatste kwam. In de redacties van 7 mei 1960 en 17 maart 1961 was, anders dan in de redacties van Programcommissie I en van de kleine commissie-Schouten, de verkondiging der Kerk voorop komen te staan. Van de Kerk nu kan, zoals een der sprekers op het Partij Convent, een theoloog, betoogde, wellicht beter worden gezegd, dat ze het Woord Gods dan dat ze het gebod Gods verkondigt.

Aan het einde van deze aantekeningen kan worden geconstateerd, dat de inderdaad nogal moeizame formulering van Programcommissie I tenslotte nog de beste was, met die van de kleine commissie-Schouten als goede tweede ⁵⁷) en dat de goedbedoelde pogingen welke van bepaalde zijde in het C.C. werden ondernomen, en die succes hebben gehad, om eenvoudiger, meer aansprekende formuleringen te geven, aan de exactheid ervan niet in allen dele zijn ten goede gekomen.

In elk geval zou bij een toekomstige herziening artikel 2 beter kunnen worden gelezen:

Erkende de roeping der Kerk, het Woord Gods voor het gehele leven te verkondigen, is zij de overtuiging togedaan, dat Overheid en volk zelfstandig, bij het licht der Heilige Schrift, hebben te verstaan, wat het gebod Gods voor het staatkundig leven van elke tijd inhoudt.

In die formulering zijn dan tevens enige andere oneffenheidjes opge-

⁵⁶) Zie het advies over „De bron der politieke beginselen en art. 2 N.G.B.” in A.R.S. XXIII (1953), blz. 350 v.v. (de vermelding van dit advies is in het register, zowel als in het verzamelregister over de jaren 1947—1953 uitgevallen), alsmede aantekening 8 hierna.

⁵⁷) Het woordje „maar” is mij daarin te nadrukkelijk in vergelijking met het „hoe-zeer... toch” van Programcommissie I.

ruimd⁵⁸). Overigens meen ik, dat gezien de voorgeschiedenis artikel 2 ook thans reeds mag worden verstaan zoals deze voorgestelde gewijzigde formulering luidt.

8. In *Waarheid en Eenheid De Roeper* heeft J. v(an) W(estenbrugge) in een drietal artikelen enige opmerkingen gemaakt „Rondom het nieuwe program der Anti-Revolutionaire Partij”. In het derde daarvan⁵⁹) betwijfelt hij, of het program er door heeft gewonnen aan zeggingskracht, nu niet meer, zoals in het oude artikel III, wordt gesproken van „eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn”, maar — in het nieuwe artikel 1 — van „het beslag van Gods Woord op het openbare leven”.

De criticus heeft hier niet op de juiste wijze vergeleken. Het nieuwe artikel 1 correspondeert niet op het oude artikel III, maar, gelijk uit het voorgaande reeds is gebleken, op het laatste gedeelte van het oude artikel I.

Op het oude artikel III correspondeert, zoals wij eveneens reeds zagen, het nieuwe artikel 2. Dáár noch elders in het nieuwe program komt, evenmin als in de formuleringen van Programcommissie I en van de kleine commissie-Schouten, de term „eeuwige beginselen” meer voor. Programcommissie I bezigde de term „ordinantiën Gods”, de kleine commissie-Schouten moderniseerde dat tot „Gods ordeningen”, daarna werd het „gebod Gods” en tenslotte — zie de vorige aantekening — „Woord Gods” (maar dat geldt dus m.i. alleen voor de *aanhof* van het nieuwe artikel 3 en niet mede voor de betekenis van „dit” op het einde daarvan).

Programcommissie I motiveerde haar vervanging van „eeuwige beginselen” door „ordinantiën Gods” als volgt: „Het is wel duidelijk, dat in de geldende redactie van dit artikel onder „eeuwige beginselen” worden verstaan de constante ordeningen, welke God voor Zijn schepping stelde. Daar de term onjuist kan worden verstaan en uitgelegd, spreke de partij in haar program liever van „de ordinantiën Gods”.”

Inderdaad is de vroeger in a.r. kring zeer gebruikelijke terminologie van „eeuwige” en „afgeleide” beginselen onjuist⁶⁰). *Beginsel* is datgene wat aan het begin ligt. Daarom is zowel het spreken van „eeuwige beginselen” als dat van „afgeleide beginselen” min juist.

„Eeuwig” valt niet te combineren met „begin”. Men spreke liever van „blijvende” of van „constante beginselen”. (Overigens is deze terminologie strikt genomen tautologisch: de woorden „blijvend” en „constant” voegen aan de inhoud van het begrip „beginsel” niets nieuws toe; een „beginsel” is reeds naar zijn aard „blijvend” en „constant”).

En „afgeleide beginselen” zijn geen *beginselen*, maar, overigens wellicht zeer belangrijke en geenszins onjuiste, *gevolgtrekkingen* uit beginselen. Zij zullen veelal dan ook slechts gelden zolang de omstandigheden waaronder de gevolgtrekking werd gemaakt, dezelfde blijven, zolang de situatie waarop het beginsel werd toegepast, nog bestaat. Is een van beide niet

⁵⁸) „Terwijl”; „heel het leven”; „zelfstandig” behoort m.i. voorop te gaan; plaatsing van wat daarop volgt tussen komma's lijkt mij ook een verbetering.

⁵⁹) 13e jg. no. 23, d.d. 18 augustus 1961.

⁶⁰) Het hiernavolgende is ontleend aan mijn bijdrage „Goed onderscheiden” in *Nederlandse Gedachten* d.d. 20 april 1951. Zie ook *A.R.S.* XXXI, blz. 345 (december 1961), noot 5.

meer het geval, dan kan de gevolgtrekking niet meer worden gemaakt. Dan vervalt het „afgeleide beginsel”, moet het worden „prijsgegeven”. Mede om de onjuiste indruk welke daardoor wordt gewekt, vermijde men de term „afgeleide beginselen”.

Ook zullen we zulke „afgeleide beginselen” moeten prijsgeven — al is de situatie, al zijn de omstandigheden niet veranderd —, wanneer onze gevolgtrekking bij nadere overweging niet gewettigd blijkt.

Bestond er dus tegen de term „eeuwige beginselen” op zichzelf reeds bezwaar, met betrekking tot artikel III van het oude program kwam dan daarbij nog, dat het door te spreken van „de eeuwige beginselen die ons in Gods Woord geopenbaard zijn” voet gaf aan de opvatting, dat beginselen *alleen* in de Heilige Schrift zijn te vinden, een opvatting die uitvoerig gemotiveerd is bestreden in mijn in noot 56 hiervóór vermelde advies.

In de formulering welke Programcommissie I aan artikel III (thans 2) wilde geven, was ook deze misvatting uitgezuiverd: „... dat de ordinaantiën Gods voor het staatsleven..., door overheid en volk *bij het licht van Gods Woord* moeten worden verstaan”. Dat sluit in, dat die ordinaantiën niet alleen in dat Woord zijn neergelegd, maar ook, zij het steeds bij het licht van Gods Woord, uit Gods daad-openbaring in de werken Zijner handen, in „natuur en geschiedenis”, moeten worden opgespoord.

Dat het nieuwe artikel 2 in dit opzicht minder duidelijk is, werd in de vorige aantekening reeds betoogd. (Slot volgt)

*

BRITSE CONSERVATIEVEN EN EUROPESE SAMENWERKING

DOOR

C. DE HAAS

„Neglect Europe at your peril”
(Disraeli).

Op 16 september 1948 zei de conservatief Macdonald in het Britse Lagerhuis: „Er zal nooit een West-Europese Unie zijn zolang wij een socialistische regering hebben”.

Volgens de *New Statesman and Nation* van 5 november 1949 was het „moeilijk te zien hoe een socialistische regering in dit land haar monetaire, fiscale en economische politieke doelstellingen in overeenstemming zou kunnen brengen met die der continentale regeringen, voor wie volledige werkgelegenheid slechts een utopisch begrip is”.

In dit licht bezien was het dan ook geen wonder, dat het in 1948 in Scarborough vergaderende partijcongres van Labour in een motie zijn leiders vroeg, „samen te werken met de Europese socialistische partijen bij het nemen van praktische maatregelen, die zouden moeten leiden tot de Verenigde *Socialistische* Staten van Europa, in volledige militaire en politieke onafhankelijkheid van de U.S.A. en de U.S.S.R.”

Dus: partijbelangen van Labour staan een concrete Europese samenwerking in de weg. De regering mag de solide winsten van het socialisme niet wegwerpen om daarvoor slechts de doctrinaire idee van een Europese bond te krijgen (aldus afgevaardigde Dalton te Scarborough). Deze opvatting van een socialistische derde macht in Europa, bovendien nog geheel onafhankelijk van de V.S. (de Angelsaksische gevoelsband verbleekt merkbaar in het morgenrood van een socialistische internationale!), was volkomen tegengesteld aan de geest waarin men in mei 1948 in Den Haag had gediscussieerd over een Verenigd Europa, dat alle schakeringen der nationale politieke opinies zou moeten omvatten. Labour ontbrak in Den Haag: de Party Executives wensten geen officiële partijvertegenwoordigers te sturen. De *Daily Herald* van 30 april 1948 zal het wel bij het rechte eind gehad hebben: „Waarom zou een Brits socialist eigenlijk zijn partijopvattingen verloochenen en de openbare mening in verwarring brengen door deel te nemen aan een niet-representatief congres, dat bovendien nog verbitterde tegenstanders van het socialisme omvat?”

Dientengevolge was er ook geen afvaardiging van de Britse regering-van-de-dag, zelfs geen waarnemer. Maar waarom „dientengevolge”? Was het Labour-bewind 1945—'51 dan niet meer dan een raszuivere exponent van de politieke partij die het aan de macht had gebracht, met miskenning van een bredere, een nationale taak? De conservatieven, ruwweg: de

andere helft van het land, waren in beginsel niet afkerig van een „United Europe Movement” en het was Winston Churchill zelf die naar Den Haag ging, maar er niet meer vertegenwoordigde dan His Majesty's Opposition. „Engeland” deed niet mee in 1948. Zou Churchill, of althans Eden, ook gegaan zijn, wanneer de conservatieven in Westminster de regeringsbank hadden gevuld? Is er, met andere woorden, een verschil tussen de conservatieve opvattingen en die van Labour op het stuk der Europese toenadering?

De beantwoording van deze vraag kan worden benaderd door het nagaan van de Engelse politiek in dit opzicht in de periode terstond na de oorlog en die in het tijdvak 1951—1961, waarin een bij iedere verkiezing groeiende conservatieve regeringsmeerderheid heeft bestaan. De volgende kernachtige uitspraken van Churchill geven de grondslagen weer van de conservatieve Europa-politiek: „We are nearly all of us now agreed in seeking the unity and restoration of Europe as a great hope for the future. We can not do this without the aid of the Germans. The strong German race, which, during the last forty years, we and our Allies twice fought and defeated, have now the opportunity of rendering an immense service to mankind. There can be no hope for a United Europe without Germany, and there is no hope for Germany except within a free and United Europe.”¹⁾ (Lagerhuis, 28 maart 1950).

En verder: „The first circle for us is naturally the British Commonwealth and Empire, with all that that comprises. Then there is also the English-speaking world in which we, Canada, and the other British Dominions play so important a part. And finally there is United Europe. These three majestic circles are co-existent and if they are linked together there is no force or combination which could overthrow them or ever challenge them. Now if you think of the three inter-linked circles you will see that we are the only country which has a great part in every one of them.”²⁾ (Llandudno, 9 oktober 1948).

Bezag Churchill een mogelijk Duits gevaar vooral van uit een *militair* standpunt, daarbij denkend aan het recente verleden, Anthony Eden benadrukte een voor het Westen nog grotere gevarenbron, die vooral in het *psychologische* vlak in het na-oorlogse, eigen-tijdse Duitsland aanwezig zou zijn: „Een groot gevaar zou ontstaan wanneer we West-Duitsland niet in onze beraadslagingen zouden betrekken. Als we voortgaan te discrimineren jegens Duitsland en het als inferieur zouden behandelen, dan zouden we daarmee zelf de gezonde Duitse impulsen vernietigen, die ons juist de meeste hoop geven voor de toekomst.”

¹⁾ We zijn het er bijna allen over eens dat er een grote toekomstverwachting ligt in het streven naar eenheid en herstel in Europa. Maar zonder Duitse medewerking is dit niet mogelijk. Het sterke Duitse volk, dat wij en onze bondgenoten in de afgelopen veertig jaar tweemaal hebben bevochten en verslagen, heeft nu de mogelijkheid om de mensheid een geweldige dienst te bewijzen. Een Verenigd Europa zal niet kunnen bestaan zonder Duitsland en Duitsland zal niet kunnen bestaan, behalve in een vrij en Verenigd Europa.

²⁾ De belangrijkste cirkel voor ons bestaat natuurlijk uit het Britse Gemenebest en alle andere delen van ons wereldrijk. Dan komen de Engelstalige delen in de wereld, waarin wij, Canada en de andere landen van het Gemenebest zo'n belangrijke plaats innemen. En tenslotte is er het Verenigde Europa. Wanneer deze drie indrukwekkende cirkels in onze wereld zich verbinden, dan is er geen macht denkbaar die hen ooit zou kunnen tarten of vernietigen. En Engeland is het enige land, dat in elk van deze cirkels een grote rol heeft te spelen.

Aldus de uitgangspunten der conservatieve Europa-politiek aan het einde der veertiger jaren, toen de partij nog in de oppositie was. Dus: een in een gunstig evenwicht brengen van de Britse positie ten opzichte van Europa met die ten opzichte van het Gemenebest en van de „English-speaking world”. Verder: geen Versailles-houding tegenover Duitsland, maar tevens iedere opleving van negatieve krachten daar tegengaan. Economische motieven waren nauwelijks bepalend: aan beide zijden van de Noordzee waren de ogen gericht op de Verenigde Staten. De afzetmogelijkheden van de Britse industrie waren zowel intern als extern gunstig en het „Wirtschaftswunder” was in Duitsland nog niet aan de orde. Engeland legde er in zijn bezettingssector met grondstoffen en materialen zelf de grondslag voor! Gedachten aan een Europese federatie bestonden slechts bij de federalisten.

„We hebben geen belangstelling voor kunstmatige federale constructies, maar hoogstens voor samenwerking, voor wederzijds hulpbetoon. Op economisch gebied hebben we in ons Britse rijk niet te maken met een straffe douane-unie en met interne vrijhandel. We hebben daar slechts te maken met samenwerking en met wederzijdse bijstand.” Aldus de gezaghebbende conservatief en verstokte Empire-verdediger L. S. Amery in 1948. Op economisch gebied moet Engeland dus ook volgens de conservatieven in Europa zeker niet verder gaan dan het binnen het Gemenebest gegaan is.

Samenwerking en wederzijdse bijstand: men stond daarom volledig achter de nog door Labour tot stand gebrachte toetreding tot de O.E.E.S. (1948). De bij het Verdrag van Brussel tot stand gekomen Westerse Unie (1948) beoogde vooral de dreiging van een westelijke Sovjet-expansie te keren. Het lichaam was zuiver inter-gouvernementeel en er was geen sprake van het inslaan van een weg naar federatie of zelfs confederatie. Het jaar 1949 bracht de N.A.V.O., waarbij de V.S. volgens Churchill bereid waren te doen „what they had never done before, or dreamt of doing before, namely, give a guarantee to Western Europe against aggression, coupled with practical measures of military collaboration”³⁾.

Churchills rede te Fulton (U.S.A.) van maart 1946 begon realiteit te krijgen. Deze realiteit manifesteerde zich eveneens in de Raad van Europa, in augustus 1949 voor het eerst te Straatsburg bijeen, deels bestaande uit neutrale staten en daardoor geen verlengstuk van Westerse Unie of N.A.V.O. Het werd een forum der Europese opinie, zonder legislatieve of executieve bevoegdheden, overgeleverd aan de goede wil van het Comité van Ministers, dat slechts bij eenstemmigheid beslist.

Overzien we wat aldus in de periode 1945—1951 met een Labour-bewind in Whitehall aan toenadering in West-Europa met Britse medewerking is tot stand gekomen en bedenken we, dat alles uit niets moet worden opgetrokken, dan kan het eerder vermelde oordeel over de Labour-opvattingen op dit punt niet geheel in overeenstemming met de feiten bevonden worden. Maar alles wat ook maar enigszins ging in de richting van integratie met niet door socialisten geregeerde landen was taboe. Opmerkelijk blijft de aanwijsbare invloed van de conservatieven en met

³⁾ Wat ze nooit eerder hadden gedaan of waarover ze zelfs nooit gedroomd hadden, namelijk het geven aan West-Europa van een garantie tegen agressie, gekoppeld aan praktische maatregelen van militaire samenwerking.

name van Churchill op de Europa-koers van Engeland onder Labour. Was de erkenning van dit feit soms de aanleiding voor Labour om in 1948 niet naar Den Haag te gaan?

De gang van zaken bij de onderhandelingen over het plan-Schuman in juni 1950 toonde aan, tot hoever uiterlijk Labour wilde gaan in de toenadering tot Europa. En dat was niet ver, ondanks de toelichting van Schuman, dat de politieke doelstelling van zijn plan eerder een georganiseerd Europa dan een federaal Europa was, waardoor hij dus al aan een zwaarwegend Brits bezwaar was tegemoet gekomen. Maar deze „flirtation” van Schuman had geen succes. Zijn partner werd er integendeel nog eens extra door versterkt in zijn gevoel van eigenwaarde. De regering in Londen meende dat het, met het oog op haar verantwoordelijkheid tegenover parlement en volk, onmogelijk was, deel te nemen aan onderhandelingen, zoals die waren voorgesteld door de Franse regering. Het verschil op dit punt met de conservatieven uitte zich in het Lagerhuisdebat over een oppositiemotie, die vroeg de Franse invitatie tot onderhandelen te aanvaarden en wel op dezelfde voorwaarden als gesteld door Nederland. De regering in Den Haag had zich bij voorbaat alle vrijheid van handelen voorbehouden, wanneer de beginselen van het plan-Schuman niet uitvoerbaar zouden blijken te zijn.

Eden stelde in het debat: „Het is een groot Brits belang dat de voorstellen van Schuman een realiteit worden en om dat te bereiken moet Engeland aan de onderhandelingen deelnemen.” Maar de conservatieve motie, mede door de liberalen ingediend, werd verworpen met 309 tegen 289 stemmen. Het debat was grotendeels gegaan over de vraag, hoever Engeland met Europa in zee zou kunnen gaan of in hoeverre Europa zou kunnen worden beïnvloed. De conservatieven stelden, dat de regering te kort was geschoten bij het zoeken naar een voor Frankrijk acceptabele formule, die de Britse belangen had kunnen veilig stellen. Het risico, dat Engeland nu zou worden gescheiden van vitale Frans-Duitse ontwikkelingen, was veel groter dan het risico, vooraf gebonden te zijn aan een niet-voorzien politieke koers. Ook de conservatieven hadden kritiek op de voorstellen van Schuman en op de wijze waarop ze waren ingediend. Churchill sprak zelfs van „pedantic stipulations”⁴⁾ en zei, zich niet te kunnen voorstellen, dat „Britain would be an ordinary member of a federal union limited to Europe in any period which can at present be foreseen”⁵⁾, maar zowel hij als Eden meenden, dat er een gevaar school in het feit, dat zaken van groot gewicht werden besproken zonder Engeland en dus ook zonder Britse tussenkomst of invloed op de uitkomsten. Labour, zijn afwezigheid bij de discussies te Parijs verdedigend, concentreerde zich vooral op de onaanvaardbaarheid van de voorgestelde Hoge Autoriteit met bindende beslissingsmacht en op de economische gevolgen voor Engeland, toen de grootste kolen- en staalproducent van Europa. Praktisch geen aandacht werd geschonken aan het andere belangrijke aspect van het voorstel-Schuman: het slechten van de oude tegenstelling tussen Frankrijk en Duitsland. Toen uiteindelijk een conservatieve regering in Engeland aan de macht kwam (oktober 1951), had het plan-

4) Schoolmeesterachtige bepalingen.

5) Groot-Brittannië ooit een gewoon lid zou kunnen zijn van een alleen tot Europa beperkte federale unie.

Schuman al vorm gekregen in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en was de kans op enige beïnvloeding verkeken.

Labour wenste onder aanvoering van dezelfde redenen als boven ook niet deel te nemen aan de in februari 1951 in Parijs begonnen besprekingen over een Europese Defensie Gemeenschap. De wens, te komen tot een Europees leger was al in augustus 1950 vastgelegd in een mede onder invloed van Churchill door de Raad van Europa aangenomen resolutie. Maar toen de zaak op poten moest worden gezet, kon er in Londen voor de discussies te Parijs nauwelijks een waarnemer af, ondanks de grote aandrang der conservatieve oppositie, een delegatie te zenden die volgens Eden „constructieve voorstellen zou kunnen doen en zou kunnen trachten de technische moeilijkheden op te lossen in de geest van een werkelijk verlangen naar een Europees machtsapparaat.”

Anders dan het plan-Schuman was de E.D.G. nog niet in een verdrag vastgelegd toen de conservatieven aan het bewind kwamen. Churchill, nu premier, zei er dit van: „As far as Britain is concerned, we do not propose to merge in the European Army but we are already joined to it. Our troops are on the spot, and we shall do our utmost to make a worthy and effective contribution to the deterrent against aggression and to the causes of freedom and democracy which we seek to serve”⁶⁾.

Was deze benadering in zijn kern nu zoveel verschillend van de houding van Attlee ten opzichte van de Parijse besprekingen eerder in het jaar? „We do not propose to merge in the European Army.” Wel belangstelling voor, maar geen deelneming aan een supra-nationaal orgaan. Dit was toch wel iets heel anders dan wat oppositieleider Churchill nog in 1950 bij de bovenvermelde motie in de Raad van Europa had voorgesteld: „The Assembly calls for the immediate creation of a unified European Army subject to proper European democratic control and acting in full co-operation with the U.S.A. and Canada”⁷⁾.

Dus toen was de conservatieve opvatting blijkbaar nog: wel Britse deelneming aan een „Unified European Army”!

Het lot van de E.D.G. is overigens bekend: de Franse Nationale Vergadering weigerde als enige volksvertegenwoordiging ratificatie: men wilde niet meewerken aan een herbewapening van Duitsland, wanneer Engeland geen enkele verplichting tegenover het continent op zich wilde nemen. Deze Franse daad vernietigde zowel een politiek idee als een militair concept. Een vertrouwenscrisis in West-Europa was het gevolg. Een dubbel succes voor Moskou. In allerijl werden nu op krachtig aandringen vooral van Eden West-Duitsland en Italië toegevoegd aan de partners van het Verdrag van Brussel, dat werd veranderd in West-Europese Unie (1954).

Voorlopig was hiermee een einde gekomen aan de werkzaamheden aan het gebouw der Europese samenwerking, dat door de ondergraving van

⁶⁾ Wij zijn niet van plan om Britse strijdkrachten te laten opgaan in een Europees leger, maar wel werken we nu al samen. Onze troepen zijn ter plaatse en we zullen naar beste krachten waardig en effectief bijdragen aan het apparaat tegen agressie en aan de zaken van vrijheid en democratie, die we trachten te dienen.

⁷⁾ De Raad vraagt de onmiddellijke vorming van een verenigd Europees leger, onderworpen aan effectieve Europese democratische controle en volledig samenwerkend met de V.S. en met Canada.

de E.D.G. tot in zijn fundamenten was geraakt. Alleen de E.G.K.S. stond stevig overeind, maar verdere supra-nationale plannen konden pas na 1955 in uitvoering worden gebracht.

Inmiddels was ook van Engelse kant een Europees initiatief gekomen: het plan-Eden, in maart 1952 voorgelegd aan de Raad van Europa. Dit voorstel beoogde het vormen door de Raad van benodigde organisaties voor de E.G.K.S., de voorgestelde E.D.G. en eventuele toekomstige organen. Op deze wijze zou de samenwerking tussen soevereine staten (het oorspronkelijke doel van de Raad) gehandhaafd blijven en zou Engeland tevens door gemeenschappelijk lidmaatschap in de Raad met de parlementaire en ministeriële instellingen van de nieuwe organisaties verbonden kunnen blijven. Merkwaardig is nu, dat Eden bij zijn mondelinge toelichting stelde, dat het doel van zijn plan was, „bij te dragen tot de vorming door de zes landen van een supra-nationale gemeenschap, onder de noodzaak om Europa verenigd te houden.”

Dus: Engeland is bereid positief een supra-nationale gemeenschap in Europa te bevorderen, als het er zelf maar buiten mag blijven? Op het conservatieve partijcongres in 1952 zei Eden van zijn plan, dat het „de volledige instemming van alle betrokken Europese landen had verworven.”

Maar ook dit plan-Eden, dat vorm had moeten krijgen in een statuut voor een Europese Politieke Gemeenschap („gelicht” uit de Raad van Europa) met parlementair toezicht op de bestaande en nog te vormen gemeenschappen, leed tenslotte schipbreuk als rechtstreeks gevolg van de Franse verwerping van de E.D.G., waardoor de opzet van het plan zijn basis grotendeels verloor.

In maart 1957 tekenden de zes landen van de E.G.K.S. de beide verdragen van Rome, waarbij respectievelijk de Europese Economische Gemeenschap en Euratom werden gesticht. Engeland stond hierbuiten. Macmillan verwierp „under present circumstances”(!) uit economisch oogpunt een toetreding tot een douane-unie als voorgesteld voor de Gemeenschappelijke Markt, maar als *politicus* zag hij tegelijkertijd het grote gevaar: „We willen de zekerheid hebben dat zulke regelingen, die bedoeld zijn om Europa te verenigen, niet als resultaat hebben, dat in feite de verdeling zich verder voortzet. Daarom moet er in ieder geval een of andere vorm van associatie komen van de andere landen met de Zes.”

Deze opvatting werd nu het uitgangspunt voor een volgend Brits initiatief (febr. 1957), dat beoogde een brug te slaan tussen de landen van de Euromarkt en de overige partners in de O.E.E.S., die de politieke en economische doeleinden der anderen niet konden onderschrijven. Dit Europees Vrijhandelsgebied zou alle O.E.E.S.-landen moeten omvatten in een lossere associatie dan voorzien voor de Euromarkt. De onderhandelingen hierover liepen tot augustus 1958 en zaten toen vast op enkele principiële economische punten, hoewel er speciaal tussen Engeland en West-Duitsland over deze punten een grote mate van overeenstemming had bestaan (aldus minister Maudling). Maar Frankrijk, inmiddels van de Vierde naar de Vijfde Republiek bevorderd, torpedeerde bij monde van de toenmalige minister van informatie Soustelle de nog bestaande kans op overeenstemming door de mededeling, dat Parijs een vrijhandelsgebied zoals voorgesteld niet mogelijk achtte. Stond hier op de achter-

grond wellicht de weerstand bij de Zes tegen voorstellen, die zij zagen als een rechtstreekse bedreiging van de verdere politieke ontwikkeling in de E.E.G.? De Gaulle was zich blijkbaar nog aan het inwerken in de ingewikkelde problematiek, anders was de torpedering door Soustelle vermoedelijk niet een schot zonder meer geweest. Misschien wel een voltreffer in de E.E.G.-steigers rond het huis van Europa.

Resultaat van dit alles: er kwam een economische scheiding in Europa: het vrijhandelsgebied bleef beperkt tot de zeven O.E.E.S.-landen, niet-leden van de E.E.G. De vorming van het eigen E.F.T.A.-gebied moet in Londen echter niet geheel van harte zijn gegaan, daar men het zag als een nieuwe fase in het proces van een politieke verdeling van Europa met als nog in nevelen gehuld het spookbeeld van een continentaal blok, de traditionele nachtmerrie van de buitenlandse politiek van Whitehall sedert eeuwen. Het blok omlinjnde zich evenwel steeds concreter en in gelijke mate nam de bezorgdheid in Londen toe. Selwyn Lloyd bracht onder woorden waar het vooral om ging: „Wanneer de Zes tot een afzonderlijke gemeenschap geraken dan zal dat een verandering betekenen in de Europese verhoudingen. Ik kan niet inzien, hoe de West-Europese Unie dit zou kunnen overleven. Tevens zou de N.A.V.O. er diepgaand door kunnen worden aangetast” (januari 1960).

Engeland dreigde geïsoleerd te raken en zelfs de N.A.V.O. liep gevaar. Men begon geleidelijk het feit van zijn strategische lotsverbondenheid met Europa min of meer te aanvaarden! Hierbij zal ook nog wel hebben nagewerkt de enorme kater van de Suez-affaire (1956), die de Britten, hetzij uit niets anders dan anti-Amerikanisme, hetzij uit een groeiend besef van 's lands verval als wereldmacht, meer ontvankelijk heeft gemaakt voor de Europese gedachte. Selwyn Lloyd zei in het Lagerhuis (juli 1960): „We erkennen bij de huidige wereldsituatie de noodzaak van nauwere samenwerking in West-Europa. Ik vraag daarom het Huis zich zo duidelijk mogelijk te willen uitspreken ten gunste van de noodzaak van een politieke en economische éénwording van Europa.” Precies een jaar later was de terugslag van de Euromarkt op de Britse economie zo gevoelig geworden en de kloof met het expansieve zestal zo diep, dat het Europese rijpingsproces van de geesten in Westminster plotseling aanmerkelijk werd versneld. De dagen van de wereldmacht, waarin men zich een grote mate van onverschilligheid voor de opinie en de activiteiten van de buitenwereld kon veroorloven, waren nu wel definitief voorbij. Vooral voor vele conservatieven, met heimwee naar de oude tijd, was dit moeilijk te verteren. Opzien naar Amerika in 1956 tijdens Suez en nu in 1961 naar Europa, dat merkwaardige gebied, geïsoleerd wanneer de mist ieder zicht over het Kanaal belemmert? Na een reeks bezoeken van ministers aan landen van het Gemenebest en van de E.F.T.A. en na inleidende besprekingen met de zes van de E.E.G., kon premier Macmillan op 31 juli 1961 in het Lagerhuis bekendmaken, dat de regering had besloten, het volledige lidmaatschap van de E.E.G. aan te vragen overeenkomstig art. 237 van het Verdrag van Rome, onder voorbehoud van een bevredigende regeling van de belangen van het Gemenebest, de E.F.T.A.-landen en de Britse landbouw. De regeringsmotie werd met 313 tegen 5 stemmen door het Lagerhuis aangenomen en zonder stemming door het Hogerhuis. Labour onthield zich in het eerste geval.

Engeland stond nu voor de deur van het Europese huis en verzocht te worden binnengelaten.

Wezenlijke belangstelling voor de Europese toenadering is in de hier boven bekeken periode inderdaad bij de Engelse leiders van alle partijen aanwezig geweest, zij het in een nog al naar gelang der omstandigheden wisselende graad en op grond van niet steeds dezelfde motieven. Ook gold de belangstelling nu eens een Europese toenadering zonder effectief Engels lidmaatschap en dan weer één met volledige eigen deelneming. Een zeker opportunisme, voortkomend uit politieke, economische of militaire noodzaak, is hierbij niet weg te denken. Tenslotte heeft Engeland in wezen weinig belangstelling voor wat er in en met Europa gebeurt, zolang het zelf maar in veiligheid en welvaart kan verder leven. *Het voortbestaan van Engeland in vrijheid staat boven alles.* Maar juist die veiligheid en welvaart, die het land nog tot aan de laatste oorlog min of meer zelf kon verwezenlijken met behulp van zijn geïsoleerde eilandpositie, zijn Royal Navy en zijn Empire, zijn na 1945 met de veranderende machtsverhoudingen in de wereld in het gedrang geraakt. De nog lange tijd na 1945 bestaande wens een Grootmacht te zijn is, vooral sedert het Suez-conflict, aangetast door de realiteit. Het Britse Gemenebest, uiterlijk een machtig stabiliserend element in de wereld met Londen als beïnvloedend middelpunt, ondergaat juist door zijn diversiteit een gestadige uitholling, waarbij de in alle werelddelen verspreide leden zich economisch, cultureel en politiek meer gaan richten op de realiteiten in die continenten zelf dan op de steeds minder wordende uitstraling op allerlei gebied van Londen uit. India, Ghana, Cyprus, Zuid-Afrika, en ook Canada, zijn hiervan voorbeelden. Australië en Nieuw-Zeeland blijven wellicht nog het zuiverst in hun trouw aan het oude moederland, maar zij liggen, ondanks de modernste communicatiemogelijkheden, dan ook aan de periferie van onze wereld.

Vergeleken met de Victoriaanse tijd, ja zelfs met de periode van na 1931, het jaar van het Statuut van Westminster, is Engeland nu stellig niet meer het exclusieve toonaangevende centrum van de wereld van het Gemenebest als geheel. Eigenlijk houden puur economische belangen, steunend op wederkerige handelspreferenties, de leden (vooral de „niet-blanke”) nog bij elkaar, maar ook op dit economisch gebied lijdt Engeland aan bloedarmoede, gezien de financiële toestand thuis, het verouderde sociaal-economische klimaat en de grote concurrentiekracht van de rationeler producerende landen van de Euromarkt.

Overziet men de periode van 1945 tot heden en probeert men het veranderingsproces te benaderen, dat de Britse houding ten opzichte van Europa in dit tijdvak heeft gekenmerkt, dan dringen zich enkele opmerkelijke conclusies op, die de evolutie in het Engelse denken en handelen jegens Europa duidelijk illustreren.

Conclusie I: *De houding van Engeland tegenover West-Europa sinds 1945 vertoont een verschuiving van zwaartepunt.*

Direct na de oorlog bestond er de *militaire en politieke* noodzaak, door Labour begrepen en gevolgd, om (West)Duitsland het lot van Versailles

van 1919 te besparen en het zo spoedig mogelijk weer op te nemen in de westelijke samenleving. De kloof tussen Duitsland en Frankrijk moest worden overbrugd en een nieuw Duits avontuur voorkomen. Engeland streefde daarbij naar een brede verdedigingslinie in West-Europa tegen het opdringende communisme. De traditionele functie van de Lage Landen in de Britse politiek (geen grote continentale macht langs de Noordzeekust) moest, gezien het veel grotere gevaar, nu worden uitgebreid tot de andere landen van het Europese continent. Vooral de hulp van de Verenigde Staten (ook in Europa) werd nodig geacht ter verdediging van Engeland. Economisch werd het land grotendeels afhankelijk van Amerikaanse steun in de vorm van Marshall-hulp.

Het Verdrag van Brussel (1948) was gericht op de opbouw van een machtscombinatie tegen Rusland (het nieuwe gevaar) met, zo mogelijk later, opneming daarin van Duitsland (het oude gevaar). De N.A.V.O. (1949) bracht de aansluiting van de V.S., Canada en enkele kleinere landen.

Hierna, dus na 1949, gaan vooral *economische* factoren de Britse houding bepalen. Een economisch sterk Europa zal gunstig zijn voor de Engelse economie en voor die van het Gemenebest. Onderhandelingen gaan beginnen over het plan-Schuman. De E.G.K.S. komt tot stand, zonder Engeland. De verdragen van Rome worden voorbereid, leidend tot Euromarkt en Euratom. Engeland stuurt aan op een groot vrijhandelsgebied, maar zonder succes. Zelf vormt het dan de E.F.T.A. met zes andere landen. De E.D.G., een militair verdrag, lijdt schipbreuk: Frankrijk meent in de N.A.V.O. militair al ver genoeg te zijn gegaan. Al deze gebeurtenissen spelen zich af in de periode 1949—1959.

Zuiver *politieke* factoren, zij het met een economische achtergrond, beginnen vervolgens een rol te spelen bij de Britse Europa-koers. De economische splitsing tussen E.E.G. en E.F.T.A. leidt tot politieke blokvorming en dat is funest voor het verdedigingsschema in NAVO-verband en dus voor Engeland's veiligheid. Het is zaak, dat Engeland een stem gaat krijgen in de politieke besluitvorming van de expansieve groep-van-zes, die Rusland, China en de V.S. wellicht gaat evenaren. De crisis rond Berlijn en de grotere spanningen met Rusland noodzaken tot hechtere politieke contacten met de continentale landen. De tijd dat Macmillan (met bontmuts) als de grote „bemiddelaar” naar Rusland reisde lijkt al weer heel ver achter ons (het was 1959). De grote Amerikaanse belangstelling voor de Europese gedachte inspireert ook de Britse houding.

Een economisch element: de zeer expansieve Europese markt dreigt gesloten te worden voor de Britse handel en industrie, terwijl de machtspositie der West-Europese landen op de traditionele Britse markten, waaronder de landen van het Gemenebest, steeds sterker wordt.

Dit alles moest wel leiden tot het enige mogelijke gevolg: de toetreding van Engeland tot de E.E.G. en — eventueel later — nog tot andere gemeenschappen.

Conclusie II: *De periode na 1945 toont een verandering aan in de Britse houding ten opzichte van de soevereiniteitstkwestie.*

Onder deze soevereiniteitskwestie wordt verstaan de vraag of en in hoeverre deelneming aan (supra-nationale) Europese lichamen een aantasting met zich mee zou kunnen brengen van de Engelse soevereiniteit en van zijn positie als zelfstandige staat.

Er heeft hier een tweezijdige werking plaats gehad: enerzijds is het streven naar het supra-nationale en het federale binnen de zes Europese partners door bepaalde nationale ontwikkelingen enigszins ondergraven (Frankrijk, maar toch ook Nederland), anderzijds heeft Engeland, dat aanvankelijk volstrekt afwijzend stond tegen iedere aantasting van zijn status, geleidelijk en door de omstandigheden gedwongen op dit punt een wat milder standpunt ingenomen. Macmillan zei op 3 augustus 1961 in het Lagerhuisdebat „dat, terwijl bepaalde groepen in Europa een echt federalistisch systeem voorstaan, er geen aanwijzing is dat dit systeem ook wordt nagestreefd door de leidende politici van het hedendaagse Europa. President De Gaulle denkt aan een confederatie of gemenebest, aan een „Europe des patries”. Minister van buitenlandse zaken lord Home had de tekst van het Euromarktverdrag bestudeerd en was tot de conclusie gekomen „dat het Verdrag zoals het is opgesteld het vraagstuk der politieke soevereiniteit in het geheel niet raakt.” En onder-minister Edward Heath meende: „Dat de opzet van de E.E.G. eerder op samenwerking was gebaseerd dan op het opgeven van soevereiniteit.” Minister Duncan Sandys voegde daaraan nog toe dat „Engeland reeds in allerlei opzichten kleine gedeelten van zijn soevereiniteit had moeten prijs geven. De vrijheid van handelen op economisch en politiek gebied was al grotendeels beperkt door het lidmaatschap van de V.N. en door de samenwerking met andere landen in de G.A.T.T. en verdere internationale lichamen.”

De felle anti-Europa groep in de Conservatieve Partij, die meende, dat voor de E.E.G. een economische unie slechts het voorspel zou zijn tot een politieke unie (Engelands toetreding werd al bij voorbaat een „national disaster” genoemd!), was met al deze argumenten voorlopig tot zwijgen gebracht.

Vooraf uit de woorden van minister Sandys moet men intussen opmaken, dat Engeland bij zijn toetreding inderdaad een (klein en vooral op economisch gebied liggend) deel van zijn soevereiniteit zal moeten prijs geven. Dit nu zou tien jaar geleden in het Lagerhuis en zeker in de Conservatieve Partij onverkoopbaar zijn geweest.

Conclusie III: Een desintegratie-proces bedreigt het voortbestaan van het Gemenebest.

In een toespraak voor de televisie (en niet in het Lagerhuis!) op 5 aug. 1961 zei Macmillan in een passage over de positie van het Gemenebest na de eventuele toetreding van Engeland tot de Euromarkt:

„But the Commonwealth depends, of course, on sentiment and memories of the past”.

Zulk een ketterij had nog niet zo heel lang geleden wel eens kunnen leiden tot het heengaan van de premier. Maar ook op dit punt tonen politieke uitgangspunten en praktijk der conservatieven een evolutie, die vooral tekenend tot uiting komt in het feit dat Engeland als lid van een Europese douane-unie zich economisch diepgaander zal moeten verbinden

dan het in het onderlinge preferentiesysteem ooit met Gemeenebest-landen heeft gedaan. Verder heeft Londen vroeger met beslistheid nooit verder willen gaan met deelneming aan een Europese organisatie dan men gedaan was met de organisatie van het Gemeenebest. En daar was helemaal geen organisatie, in ieder geval zeker geen federatie of iets anders in de supra-nationale sfeer. „Zou Engeland door een hechtere associatie met Europa niet beroofd kunnen worden van zijn unieke positie als machtig lid van de Engels-sprekende wereld?” vroeg de *Economist* in 1948. Engeland was toen nog het uitstralende centrum van het Gemeenebest. Maar nu, in 1961, is het volgens Macmillan met Engeland zo gesteld, dat „juist met Europa Engeland een beter en sterker lid van het Gemeenebest zal kunnen zijn.”

Aanvankelijk waren verder de economische voordelen der gemeenschap moeilijk te missen, maar ook daar is het patroon al diepgaand veranderd: sommige aanvankelijk „achtergebleven” partners zijn nu zelf industrielanden en exporteurs geworden en de Britse landbouw relatief onbetekend, levert nu aan eigen land meer dan de helft der benodigde voedingsmiddelen.

Gevolgen: teruglopen van de industriële export naar de partners en van de agrarische import uit de partnerlanden.

De aangetaste positie van Engeland als middelpunt van het Gemeenebest werd al eerder vermeld.

We zien dus: een verzwakking der economische en politieke banden. Elementen, gebaseerd op cultuur, historie en afkomst, blijven over, maar wat zullen die uiteindelijk nog betekenen voor de „niet-blanke” partners?

De Engelse toenadering tot Europa betekent een erkenning van het bestaan van een desintegratie-proces binnen het Gemeenebest. Ook hier een belangrijke evolutie in het conservatieve denken, en daar niet alleen.

Conclusie IV: Englands wil tot aansluiting bij de partners van de verdragen van Rome duidt op een eigen methodische ontwikkeling.

Ondanks de traditionele Engelse afkeer van definitieve theoretische constructies, van bindingen op lange termijn en van permanente aard (de voorkeur voor het compromis is eveneens bekend) zal er dus waarschijnlijk toch eertlang een Britse handtekening komen onder de verdragen van Rome, hoewel men slechts kan gissen over de verdere ontwikkeling der in deze verdragen belichaamde organen. Indertijd heeft Labour-Engeland zich nog heftig verzet tegen het tekenen bij voorbaat van de principiële beginselverklaring van het plan-Schuman, zolang men nog niet definitief wist wat er praktisch zou kunnen gebeuren. Blijkbaar is nu voor de Britse medewerking de concrete noodzaak belangrijker geworden dan de theoretische opvattingen.

Deze op de toekomst gerichte internationale binding-bij-voorbaat weerspiegelt een geheel nieuw element in het Engelse politieke denken.

Conclusie V: Het conservatieve standpunt ten opzichte van Europa verschilt van dat van de Labour Party.

Kan men wanneer men de aanwezigheid van een zeker bi-partisme (oppositiesteen voor de regeringspolitiek) in de Engelse buitenlandse politiek erkent, toch nog spreken van een wezenlijk conservatieve grondslag aan de

regeringsopvattingen ten opzichte van Europa na 1951, en zo ja, waaruit bestaat dan die grondslag? Er is, zoals uit wat hierboven werd vermeld kan worden afgeleid, een verschil in accent vast te leggen tussen de belangstelling voor Europese samenwerking in de Labour-periode 1945—1951 en die in het conservatieve tijdvak 1951—heden. Maar op velerlei gebied zijn ook de omstandigheden van 1945 tot heden sterk veranderd.

Desondanks valt een verschil tussen de beide grote partijen vast te stellen in uitgangspunten en benaderingswijze.

De dogmatisch denkende en planmatig werkende Labour Party vertoont vaak een principieel andere gedragsslijn dan de veel meer op het empirisch handelen en op ad-hoc regelingen ingestelde en daardoor soepeler handelende conservatieven, aan wie men zelfs een zeker opportunisme soms niet kan ontzeggen.

Zo zouden instelling en activiteit van een Labour-bewind in de periode 1951—heden wellicht een veel stroever element hebben vertoond in de benadering van de Europese problemen.

En dan zij hier nog maar gezwegen van het vrij onwaarschijnlijke geval dat Labour, als de enige West-Europese socialistische partij die in eigen land in vreedstijd nooit in coalitie-verband met gelijkwaardige andere partijen heeft samengewerkt, zich in Europees verband zonder meer zou willen scharen aan de zijde van vertegenwoordigers van andere richtingen en stromingen, met bovendien nog vaak sterk anti-socialistische opvattingen. Voor de continentale socialist is deze aanpassing, juist door zijn coalitie-ervaring, geen probleem meer.

De verdere uitwerking van een vergelijking tussen de beide grote Engelse partijen kan in dit kader niet aan de orde zijn. Ook moet hier achterwege blijven een nadere analyse van de verhouding tussen de opvattingen van de Conservative Party als politieke partij en die van een Conservative Government, dat men op historische en organisatorische gronden veel minder als een verlengstuk kan zien van de geestverwante politieke groepering dan het geval is bij een Labour-regering. Partijbeginselen en regeringspraktijk vertonen soms merkwaardige verschillen en dat niet alleen in het geval van een coalitie!

Van enige geestdrift voor de Europese toenadering is bij het Engelse volk nog minder sprake dan in de continentale landen en zelfs daar leeft de gedachte nauwelijks. De positieve steun der publieke opinie (behalve dan die bij handel en industrie) ontbreekt. Dit zou wel eens een factor van gewicht kunnen zijn bij toekomstige Engelse verkiezingen: ieder negatief gevolg van de Euromarkt voor de Engelse economie en het welvaartspeil zal onmiddellijk door Labour (dat zich bij de stemming over de toetreding onthield) als strijdpunt tegen de conservatieven worden uitgebuit.

LITTERATUUR

- S. Bailey, *The british party system*, 1952.
 N. Birch, *The Conservative Party*, 1949.
 Conservative Party: diverse publikaties en verslagen.
 Sir Anthony Eden, *Days for decision*, 1949; *Full circle*, 1960.
 L. van Egeraat, *Engeland, de Labour Partij en Europa*, 1951.
 Labour Party: diverse publikaties en verslagen.
 R. T. Mckenzie, *British political parties*, 1955.
 H. O. Wilde, *England — Weg der Mitte*, 1959.

BINNENLANDS OVERZICHT

DOOR

H. ALGRA

De periode rondom de jaarwisseling levert ons ieder jaar een aantal produkten van min of meer oratorische aard. Worden zij reeds vóór nieuwjaar uitgesproken, dan dragen zij de naam kersttoespraken; na nieuwjaar zijn het nieuwjaarsredevoeringen. Tussen beide is wel verschil. De eerste bevatten in de regel toespelingen op namen en feiten uit het Kerstevangelie, ook als zij ieder begrip van de betekenis van het Kerstevangelie missen en niet reppen van de Heiland van zondaren . . . „alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, dat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verloren ga, maar eeuwig leven hebbe" (Joh. 3 : 16). Sommige jaarlijks terugkerende kersttoespraken zijn een bijna even duidelijke demonstratie van de ontkerstening van het kerstfeest als de advertenties van gerenommeerde hotels over kerstdiners bij kaarslicht en met beschaafde muziek. Trouwens, Nasser hield dit jaar ook een kersttoespraak.

De nieuwjaarsredevoeringen zijn anders. Zij vloeien meest uit de mond van burgemeesters, voorzitters van Kamers van Koophandel en Fabrieken, voorzitters van produktschappen en bedrijfsschappen, enz. Ze worden met behulp van het bureau of het secretariaat gevuld met cijfers en feiten, in stencil afgedrukt en tijdig aan de pers toegezonden met de mededeling tot welk uur op een bepaalde dag er embargo op ligt.

De overvloed en de omvang van deze redevoeringen is zo uitgedijd, dat men ze alleen met een gelegenheidsgezicht kan aanhoren. En het zou nauwelijks de moeite waard zijn er een afzonderlijke alinea aan te wijden, als een aantal burgemeesters die nieuwjaarsrede niet meer en meer ging gebruiken, ongezouten kritiek op de regering te leveren. Kritiek, die geboren wordt uit lokaal-patriottisme en teleurgestelde verlangens, maar die wat vorm en inhoud betreft, soms geen maat weet te houden. De burgemeester van Amsterdam heeft van dat laatste een voorbeeld gegeven en is tot de conclusie gekomen, dat het de heren in Den Haag „koud laat", wat Amsterdam nodig heeft, bv. in verband met de Bijlmermeer. De hoofdcommissaris van politie te 's-Gravenhage maakte van de gelegenheid gebruik om een aanval te doen op de rechterlijke macht, terwijl de burgemeester van Groningen van leer trok tegen de K.L.M.

De overige redevoeringen, die van voorzitters van Kamers van Koophandel enz., dragen meer het karakter van mondelinge jaarverslagen die men daarna in een boekwerk, zo nodig, nog eens kan nalezen. Het wordt tijd, dat er ten opzichte van deze redevoeringen enige matiging en inperking wordt betracht. Er komen voor de toehoorders te veel onproductieve uren van in een maand, die toch al veel besognes heeft.

Het jaar 1962 is na nieuwjaar terstond begonnen met twee drukke dagen voor de Tweede Kamer, met een debat over het Nieuw-Guineavraagstuk. Een debat, dat niet uitmuntte door helderheid. Wel was duidelijk, dat de P.v.d.A. een nieuw kabinet wilde met socialisten, een kabinet ad-hoc, omdat het dit ministerie niet capabel acht een politiek te voeren, die vertrouwen verdient. Maar overigens werd algemeen gehandeld over de bereidheid tot een „open gesprek”, en over de belangen van de Papoea's en de verschillende betekenissen van het zelfbeschikkingsrecht. Maar wat ontbrak was een duidelijke formulering van de reële mogelijkheden, die men ziet. Soekarno wil alleen met Nederland onderhandelen over de wijze van overdracht; dat was zo in 1949 en dat is sedert zo gebeven. Het is in de laatste tijd wat vaker en wat duidelijker gezegd dan in de voorgaande jaren, maar er is nergens éniĝ bewijs, dat het entameren van een „open gesprek” nu andere mogelijkheden biedt dan een of twee jaar geleden, omdat „er in Indonesië wat is veranderd”. Trouwens, Soekarno heeft kort daarop het bewijs geleverd. Toen de debatten in de Tweede Kamer zouden beginnen, heeft hij reeds vooraf een zéér dreigende toon aangeslagen. Na de debatten is hij daarmee voortgegaan en heeft een demonstratie gegeven in Makassar, met medewerking van de Russische en de Amerikaanse ambassadeur, en daarbij verteld, dat minister Luns „stijf vol leugens” zat. En nadat de opwinding ten top was gevoerd, heeft hij bewezen, dat het niet de bedoeling was, het bij dreigementen te laten. De militairen hebben een plan uitgewerkt, om Kaimana te bezetten. Het Nederlandse garnizoen en het bestuur in deze afgelegen plaats moesten worden geliquideerd, de rood-witte vlag moest worden gehesen, en daarna was er de mogelijkheid, om dit vol-dongen feit te maken tot een begin van een nieuw optreden. Maar Soekarno heeft dit vuistland niet in handen gekregen. De commodore en de kolonel, die mee waren ingescheept, om de gehele militaire actie meer accent te geven, zijn niet aan de wal gekomen. Onze marine heeft tijdig ingegrepen en de aanvallers op de vlucht gejaagd. Een schip is in brand geschoten en gezonken en een aantal Indonesiërs is gevangen genomen. Zij worden op de voet van krijgsgevangenen behandeld, hoewel zij geen krijgsgevangenen zijn, daar de aanval bedoeld was als een aanval tijdens de „vredestoestand”. Het laat zich denken, welk een voordeel het voor Soekarno zou zijn geweest, als hij Kaimana had veroverd. De Nederlanders zouden kunnen proberen, de aanvallers er weer uit te gooien. Daarvoor zou een landing van mariniers door middel van oorlogsschepen nodig zijn. Maar voordat Nederland tot zulk een contra-actie zou overgaan, zouden onze vrienden en bondgenoten en sommige voorstanders van het „open gesprek” zich haasten, om *Nederland* van gewelddadige tegenmaatregelen af te houden. Soekarno zou dan kunnen onderhandelen, terwijl hij in het bezit was van een vuistpand en Nederland zouden de handen gebonden zijn. Het is merkwaardig, dat zovelen in Nederland zich wel erg druk maken over vragen omtrent de territoriale wateren en de negen-mijlszone maar nauwelijks dit aspect en deze bedoeling bespreken. Hun redevoering van na deze invasiepoging is een herhaling van die daarvoor: wij zijn tot een open gesprek met Soekarno bereid. Deze houding gaat zelfs zo ver, dat volgens een verslag de meeste kamerleden met *schrik* waren vervuld, toen minister Luns rondborstig zei, dat

Soekarno zich schuldig maakte aan politieke chantage. Wat hij zei, was *waar*, maar men moet de waarheid verzwijgen, om de stelling vol te houden, dat een „open gesprek” mogelijk is met handhaving van het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. Soekarno heeft *nu door daden getoond*, wat hij wil. Daarom is het voor velen een verkwikking geweest, dat het moderamen van het Centraal Comité der A.R. Partij een communiqué heeft uitgegeven, waarin de plicht tot afweer van zulke aanvallen duidelijk wordt gesteld en alle défaitisme wordt afgewezen. Dit ferme communiqué van 12 januari heeft ook in de eigen partij een goede indruk gemaakt.

De pogingen van de Indonesische regering, om het front achter de Nederlandse regering te breken, hebben wel succes gehad. Dat komt o.a. daarin uit, dat een zéér groot deel van de schuld van de impasse telkens weer wordt verklaard als een persoonlijke schuld of tekortkoming van minister Luns. Zelfs van kansels wordt het verkondigd, dat de tragedie van Nederland is, dat wij een minister hebben, die de Oosterse mentaliteit van Soekarno niet begrijpt. Sommige dagbladen, de N.R.C. voorop, worden niet moede, deze minister op laatdunkende wijze aan te vallen. De Tweede Kamer durft hem niet aan te pakken, aldus de N.R.C., want zij is bang voor zijn twee wapenen, zijn humor en zijn arrogantie. Daarom is het te meer merkwaardig, dat prof. Patijn, sprekende voor de P.v.d.A., ditmaal zich in de Tweede Kamer duidelijk van dat soort kritiek heeft gedistancieerd en onder handhaving van zakelijke kritiek, waardering heeft uitgesproken voor de minister, die zijn werkkraft en gezondheid opoffert „voor de nationale zaak”. Het is een gebrek aan niveau, dat een aantal sprekers en schrijvers in Nederland zo weinig verstaat van de Engelse parlementaire regel: *measures, no men!*

In deze tijd wordt nóg een tekort in de Nederlandse politiek openbaar, maar hier hebben we waarschijnlijk te maken met een verschijnsel, dat ook in andere landen voorkomt. De actualiteit dreigt alles te worden. Op allerlei samenkomsten van politieke partijen schijnen alleen de actuele vraagstukken belangrijk. Er wordt te weinig gevraagd naar principiële achtergronden en naar algemene richtlijnen.

Een merkwaardig voorbeeld is de kwestie van de fluoridering van leidingwater. De waterleidingmaatschappijen hebben maar één plicht: de levering van goed drinkwater. Dat staat *in de wet*. Maar sommigen willen dat drinkwater, dat we verplicht zijn af te nemen, waar we niet buiten kunnen, gebruiken als een vehiculum, om ons iets anders toe te dienen, fluoride, een vergiftige stof, die in geringe dosering onschadelijk schijnt te zijn en werkzaam is als middel tegen tandbederf bij kinderen. Het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid maakt er ijverig propaganda voor onder het mom van voorlichting, in een oranje-kleurig pamflet, dat het, gelet op taal en stijl, wellicht door een reclame-bureau heeft laten opstellen en dat gedekt wordt door een ministeriële commissie van „voorlichting”. Deze commissie *verzwijgt*, dat hier een principieel vraagstuk aan de orde is, een vraagstuk van medische ethiek, een vraagstuk, dat de bevoegdheid van de staat en monopolistische concessionarissen raakt. Toen in de medische wereld deze methode van curering via de

watertoren ter sprake kwam, waren Duitse medici de felste tegenstanders. Hun motief: wij hebben ervaring met een staat, die ons dwingt om verzorgd te worden. Het merkwaardige is nu evenwel, het verontrustende mogen we beter zeggen, dat niet alleen de propaganda van de zijde van het departement, maar ook de verdere discussie de principiële vragen, die hier aan de orde komen, negeert of bagatelliseert. Wil men de principiële bezwaren met kracht van argumenten bestrijden en trachten te weerleggen, best. Maar het is verontrustend, wanneer zij met een schouderophalen worden voorbijgegaan. Onze a.r. partij mag zich gelukkig prijzen, dat prof. De Gaay Fortman reeds verleden jaar in discussie met minister Van Rooy deze principiële vragen naar voren heeft gebracht en er waarschijnlijk wel op zal terugkomen. Wij hopen, dat onze partij het *belangrijk* zal vinden, dat zulke vragen aan de orde worden gesteld, zoals het te hopen is, dat zij ook wakker en strijdbaar blijft, wanneer het gaat om de vrijheid van onderwijs, om de zwaarmacht der overheid, om de taak en de rechten der vrije organisaties.

Het zou een tekort zijn, wanneer in dit overzicht niet met een enkel woord gewag werd gemaakt van de treinramp bij Harmelen. De mens voelt zich klein, als hij staat bij zulk een ruïne. Mens en techniek hebben gefaald en wanneer zij in deze tijd samen falen, zijn de gevolgen vaak zo verschrikkelijk. Maar er valt geen musje ter aarde zonder de Hemelse Vader. Dat wil niet zeggen, zonder dat Hij er getuige van is, zonder dat Hij er nota van neemt. Prof. Grosheide spreekt hier in zijn commentaar van de *bestiering* des Heren. Een oud woord, een woord vol verborgenheden, maar het enige woord, dat raakt aan de kern van wat bij ons luisteren naar de Schrift en ons bidden in nood en rouw ons troost geeft en uitzicht.

KRITISCHE AANTEKENINGEN BETREFFENDE HET NIEUWE BEGINSSEL- EN ALGEMEEN STAATKUNDIG PROGRAM EN DE UITLEGGING DAARVAN

(Slot)

DOOR

MR. K. GROEN

9. Op *artikel 3* ⁶¹⁾ heeft Sizoo drieërlei kritiek; hij schrijft: „In artikel 3 wordt gegoocheld met de woorden *staatsvorm* en *regeringsvorm*, terwijl de uitkomst van het gegoochel aan een truc doet denken. Ook het eind van dit artikel is verrassend, wanneer blijkt dat „het grondwettelijke koningschap der Oranjes . . . zich geleidelijk uit de Republiek der 16e eeuw heeft ontwikkeld.” Nu kan men veel beweren, maar niet dat die ontwikkeling *geleidelijk* is geschied.”

De termen „staatsvorm” en „regeringsvorm” komen sinds 1878 in hetzelfde verband als thans naast elkaar in het program voor. In hun commentaren op het artikel gebruiken ook Kuyper en Colijn ze door elkaar. Welke men kiest, hangt, dunkt mij, met name af van het verband waarin de term wordt gebezigd. In de eerste volzin van de tweede alinea van artikel 3 verdient, aangezien vooral bedoeld is, geen principieel verschil in aanvaardbaarheid te erkennen tussen monarchie en republiek, de term „staatsvorm” m.i. de voorkeur. In de laatste volzin past de kwalificatie „regeringsvorm” beter bij „het grondwettelijke koningschap der Oranjes” dan die van „staatsvorm”.

Dat er in het artikel zou worden „gegoocheld” en de uitkomst aan een „truc” zou doen denken, valt te betwisten. Wel moet worden toegegeven, dat het oude program duidelijker was door zijn, in de redactie van Program-commissie I behouden, aanhef: „*Op zichzelf* ⁶²⁾ geen enkelen staatsvorm den enig bruikbaren keurende . . .”

De redactie van de kleine commissie-Schouten was al vlakker: „Terwijl zij geen enkele staatsvorm voor de enige bruikbare houdt . . .” De in zwang zijnde afkeer van „lange” zinnen leidde vervolgens tot het gebruikelijke verknippen in twee zinnen, een procédé waardoor niet zelden allerlei veranderingen, kleine accenten e.d. — waarvoor het hedendaagse vergroefde taalgevoel toch geen oor meer heeft — komen weg te vallen. In casu is nu de eerste volzin van de tweede alinea absoluut van toon geworden, hetgeen door de invoeging van het woord „echter” in de tweede volzin slechts matig wordt gecompenseerd.

⁶¹⁾ Artikel 3 luidt: „Zij beschouwt het soevereine gezag van God en niet de volkswil als grondslag van het overheidsgezag.

Zij houdt geen enkele staatsvorm voor de enig aanvaardbare. Voor Nederland echter oordeelt zij, dankbaar voor de zegen, die God in het huis van Oranje geeft, de meest geschikte regeringsvorm het grondwettelijke koningschap der Oranjes, zoals dit zich geleidelijk uit de Republiek der 16e eeuw heeft ontwikkeld.”

⁶²⁾ Cursivering van mij.

Intussen acht ik ook de minder fraaie redactie welke het artikel in dit opzicht tenslotte verkreeg, toch wel een adequate verwoording van wat werd bedoeld; al zou ik — wanneer men de uitspraak althans wenst te behouden ⁶³⁾ — bij een herziening liever een constructie van de aanhef in een bijzin met een tegenwoordig deelwoord hersteld zien.

De zinsnede over de geleidelijke ontwikkeling van het Nederlandse koningschap uit de oude Republiek, die sinds 1878 in het program staat, is voor wie zijn vaderlandse geschiedenis sinds 1572 wat beter heeft bijgehouden dan de generatie van Sizoo, niet zo vreemd: 1618/9, 1672/4 en 1747 ⁶⁴⁾ zijn hier jaartallen die wel iets kunnen zeggen, en het was bepaald niet zo, dat 1813 ons op het onverwachtst een Souvereine Vorst Willem I in plaats van een Stadhouder Willem VI bracht: de tijd was er „rijp” voor en rijping is een geleidelijk proces. Merkwaardig is in dit verband, dat Kuyper in 1878 schreef: „uit de republiek der vorige eeuw heeft ontwikkeld”, dat wil dus zeggen: uit die der 18e eeuw. Hij, die er nog zoveel dichter bij stond dan wij, vond het zo dus al „geleidelijk”. Bij de herziening van 1916 — dus nog bij het leven en onder de leiding van Kuyper — werd „vorige” gewijzigd in: 16e. Een toelichting op deze wijziging is mij niet onder ogen gekomen, terwijl ook Kuypers *Anti-revolutionaire Staatskunde* (1916-7) er niets over vermeldt; intussen ligt de bedoeling ervan voor de hand, t.w. betere formulering van wat ik zo juist aangaf als de onderkende lijn der ontwikkeling.

Zelf zou ik tegen (de aanhef van) de tweede alinea van artikel 3 wel een andere bedenking willen inbrengen. Hetgeen daar wordt verklaard leidt — en dat gold ook voor het vroegere programartikel en voor de formuleringen van Programcommissie I en kleine commissie-Schouten —, al stáát het er strikt genomen niet, toch allicht tot de gevolgtrekking a contrario: voor de antirevolutionairen zijn dus (op zichzelf) alle staatsvormen gelijk. Dat was waar zolang er slechts viel te kiezen tussen monarchie en republiek; daarover alleen spreken dan ook de commentaren op het oude artikel, en men mag, gezien dat, met het republikeinse verleden der Nederlanden, alleen dit dilemma actueel was, rustig aannemen, dat bij de opstelling van het program in 1878 alleen dááaraan is gedacht. Maar wat te denken van de hedendaagse volksdemocratieën of van de nog niet alle verdwenen dictaturen van andere signatuur die we sinds 1918 hebben gekend? Dat zijn maar niet „republieken” of „monarchieën” met (een) bepaalde, af te wijzen ⁶⁵⁾ bijzonderhe(i)d(en) in hun regeringsvorm, neen, het zijn zelf staatsvormen ⁶⁶⁾.

Ik meen dan ook, dat, waar onder ons, zolang de zaken met betrekking tot ons nationale staatsbestel staan zoals ze staan, niemand enig heimwee heeft naar een republikeinse regeringsvorm, de eerste zin van de tweede alinea van artikel 3 en het woord „echter” in de volgende volzin zeer wel, en zelfs beter, uit het program kunnen worden gemist.

⁶³⁾ Men zie hierna.

⁶⁴⁾ Vgl. Colijn, *Saevis*, blz. 141.

⁶⁵⁾ Die afwijzing vond wel plaats in de aanvankelijke redacties van het huidige artikel 4.

⁶⁶⁾ In de formulering van deze volzin komt een zekere nuance tussen de begrippen „staats-” en „regeringsvorm” uit.

10. Op *artikel 4*⁶⁷⁾ oefent Sizoo de volgende kritiek: „In artikel 4 wordt erkend dat de Overheid „geroepen is de gerechtigheid te handhaven en de natie te regeren, het volk ten goede” — dat is dus driedubbelop. Waarschijnlijk dacht⁶⁸⁾ men halverwege de formulering van deze zin dat er in Romeinen 13 vers 4 niet alléén over de zwaarmacht gesproken wordt. De Overheid, kortom, lijkt me volgens de AR geroepen: ter wille van het volk de natie te regeren door de gerechtigheid te handhaven. Of iets dergelijks.”

Inderdaad is er met de redactie van dit artikel iets aan de hand. Het stond dan ook op mijn lijstje van artikelen waarbij een kritische aantekening te maken valt.

Artikel 4 heeft geen rechtstreeks equivalent in het oude program. De eerste versie ervan werd door Programcommissie I, om zo te zeggen: vrij ontworpen⁶⁹⁾, en luidde als volgt:

„Den totalitairén staat volstrekt verwerpende, houdt zij de Overheid, als dienaressé Gods geroepen tot handhaving der gerechtigheid, bij voortduring voor, dat zij zich steeds nauwgezet rekenschap heeft te geven van de grenzen, haar zowel in de beperktheid van haar bevoegdheid als in de eigen roeping en verantwoordelijkheid van personen en levensverbanden gesteld.”

Uit de „korte aanwijzing (door de Programcommissie) van hetgeen haar tot haar formuleringen heeft gebracht”⁷⁰⁾ bij dit artikel blijkt, dat het de commissie niet was gelukt, een formulering ter omschrijving van de overheidstaak te vinden die al haar leden kon bevredigen. Zij werd het voor een deel eens: „Wat de positieve omschrijving der overheidstaak betreft is de commissie in het verband van dit artikel niet verder gegaan dan het bezigen van de uitdrukking: handhaving der gerechtigheid. Immers hierover waren alle leden het eens, dat bij al wat de Overheid ter hand neemt, handhaving der gerechtigheid toetssteen en maatstaf behoort te wezen.”

Programcommissie I slaagde echter niet in het vinden van een al haar leden bevredigende redactie waarin werd opgelost of overwonnen het in antirevolutionaire kring bestaande meningsverschil ter zake van een algemene aanduiding van de overheidstaak en haar begrenzing, of men kan spreken van een „primaire” en een „secundaire” overheidstaak, en wat daar verder mede verband houdt⁷¹⁾.

⁶⁷⁾ Artikel 4 luidt: „Zij erkent de Overheid als de met de zwaarmacht beklede dienaar van God, die geroepen is de gerechtigheid te handhaven en de natie te regeren, het volk ten goede.

In de vervulling van deze roeping behoort de Overheid de grenzen te eerbiedigen, welke haar zowel door het karakter van haar ambt als in de eigen roeping en verantwoordelijkheid van personen en samenlevingsverbanden gesteld zijn.”

⁶⁸⁾ Lees vermoedelijk: *bedacht*.

⁶⁹⁾ Uit behoefte tot een algemene formulering van datgene wat in de aanheffen der (oude) artikelen IV en V eerder werd aangeduid dan uitgedrukt.

⁷⁰⁾ Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 342 (december 1961).

⁷¹⁾ Zie hierover m.n.:

W. P. Berghuis, *De begrenzing der overheidstaak* (ref. Wetensch. samenk. V.U. 1947), Assen, 1947.

W. P. Berghuis, „De taak der Overheid”, in *A.R.S.* XIX (1949), blz. 1 v.v.
[K. Groen], advies inzake het a.r. standpunt t.a.v. de overheidstaak, in *A.R.S.* XIX (1949), blz. 52 v.v.

A. M. Donner, „Bijdrage tot de discussie over de staatstaak”, in *Rechtsgeleerde*

Ook in Programcommissie I is hierover veel en diepgaand gediscussieerd en de standpunten kristalliseerden zich tenslotte uit in het verschil van mening, of men zou lezen, „... dat God aan de Overheid het zwaard in handen heeft gegeven tot bediening der gerechtigheid... in de behartiging van het algemeen volkswelzijn”, dan wel, dat „de Overheid... (is) geroepen tot handhaving der gerechtigheid en behartiging van het algemeen volkswelzijn...”⁷²).

Deze redacties verschilden dus bovendien in het al dan niet vermelden van de zwaarmacht der overheid, hetgeen een gevolg was van de omstandigheid, dat niet iedereen de stelling, dat achter *alle* overheidshandelen (uiteindelijk) de zwaarmacht staat, evident kon achten.

Overeenstemming werd tenslotte bereikt op de formulering „... de Overheid, als dienaar van Gods geroepen tot handhaving der gerechtigheid...”, waarbij de controversiële punten dus werden vermeden. Daarbij behield het lid van Programcommissie I prof. Mekkes zich voor, aan haar rapport een minderheidsnota met betrekking tot dit artikel toe te voegen, hetgeen hij ook heeft gedaan. Uit het rapport blijkt, dat enkele andere leden der commissie met de strekking van die nota instemden. Aan het slot van die nota stelde prof. Mekkes de volgende formulering voor het onderhavige artikel voor:

„Zij erkent, dat God aan de Overheid het zwaard in handen heeft gegeven tot bediening der openbare gerechtigheid om Zijntwil zowel in de behartiging van het algemeen volkswelzijn als ter bescherming van de burgerlijke vrijheid. Bij de afweging der hiermede gemoeide belangen zal in elk voorkomend geval de Overheid zich nauwgezet rekenschap hebben te geven van de blijvende grenzen, haar in eigen roeping en verantwoordelijkheid van personen en levensverbanden gesteld.”

Zonder er hier verder op in te gaan, zij de aandacht gevestigd op de invoering van nog een nieuw element in deze redactie, t.w. dat van de bescherming der burgerlijke vrijheid, als evenwaardig pendant van de behartiging van het algemeen volkswelzijn: zal er inderdaad openbare gerechtigheid worden geoefend, dan moet de balans tussen deze beide in evenwicht zijn.

De kleine commissie-Schouten kwam prof. Mekkes, wiens redactie zij overigens niet overnam, enigszins tegemoet door de vermelding van de zwaarmacht der overheid alsnog in het artikel op te nemen. In haar midden werd gesteld, dat die toevoeging met de eigenlijke gedachten-gang van het artikel niets had te maken. Met nog enkele ondergeschikte wijzigingen werd de redactie als volgt:

„De totalitaire staat volstrekt afwijzend, houdt zij de Overheid, die als met de zwaarmacht beklede dienaar van God geroepen is tot handhaving der gerechtigheid, steeds weer voor, dat zij zich nauw-

•
opstellen... aangeboden aan prof. dr. H. Dooyeweerd... , Kampen, 1951, blz. 177 v.v. H. Dooyeweerd, „Een rooms-katholieke visie op de protestants-christelijke denkbeelden inzake bedrijfsorganisatie en de recente discussie over de grenzen der overheidstaak”, in *A.R.S.* XXII (1952), blzz. 65 v.v., 197 v.v., m.n. blzz. 68—79.

K. Groen, „De staatstaak; criterium en begrenzing”, in *Patrimonium*, 66e jg. nos. 8 t/m 13, dd. 21 april, 5 en 19-mei, 2 en 16 juni, en 14 juli 1955.

⁷²) Cursivering van mij.

gezet rekenschap heeft te geven van de grenzen, welke haar zowel in de beperktheid van haar bevoegdheid als in de eigen roeping en verantwoordelijkheid van personen en samenlevingsverbanden zijn gesteld."

De term „steeds weer" was hier zeker niet al te fraai.

In het stadium van de behandeling in het Centraal Comité, — waarin, gelijk al eerder werd vermeld ⁷³⁾, ook nog overleg plaats vond in de kleine commissie-Schouten en vervolgens tussen een tweetal van haar leden met een tweetal leden van het C.C. — kwam tenslotte vrijwel de redactie tot stand welke thans in het program is opgenomen. Alleen stond aanvankelijk de zinsnede „het volk ten goede" in de tweede alinea achter „roeping"; inzoverre ingaande op een voorstel der Kamercentrale Leiden bracht het C.C. haar later over naar het slot van de eerste alinea.

In het zoëven vermelde stadium duikt dus in de redactie van de eerste alinea de zinsnede „en de natie te regeren" op. Het valt (althans voor mij) niet na te gaan, of met haar al dan niet werd bedoeld, te kiezen vóór de opvatting welke tot uitdrukking kwam in de eerder vermelde nevenstelling van gerechtigheid handhaven *en* algemeen volkswelzijn behartigen, zodat daarmede de opvatting-Mekkes van: gerechtigheid handhaven *in* de behartiging van het algemeen volkswelzijn, voor welke opvatting Programcommissie I en ook de kleine commissie-Schouten ruimte wilden laten, in het program zoals het door de Deputatenvergadering is vastgesteld en aanvaard, tenslotte nu toch werd buitengesloten. De te mijner beschikking staande stukken geven echter *geen* aanleiding, dit laatste te veronderstellen, en de persoon van de eerste opsteller van deze zinsnede geeft eerder aanleiding tot de veronderstelling, dat dit zijn bedoeling *niet* zal zijn geweest.

Ik moet echter wel verklaren, dat ik met de huidige nevenstelling niet goed weg weet. De enige zin die ik er aan kan toekennen is die van een zogenaamd hendiaduoin, de uitdrukking van éénzelfde begrip door een enige onderlinge nuance vertonende dubbelterm, in het onderhavige geval misschien nog het beste weer te geven met: de natie in gerechtigheid te regeren. Daarin kunnen zich dan *beide* opvattingen die reeds in de Programcommissie naar voren kwamen, weer vinden. Intussen strekt ook hier het resultaat van de fase der behandeling in het C.C. niet tot verduidelijking.

Zoals uit het voorgaande blijkt viel in die fase ook weg de aanhef, waarin de totalitaire staat volstrekt werd verworpen (Programcommissie I) c.q. afgewezen (kleine commissie-Schouten). Het tegen deze redactie ingebrachte bezwaar, dat het artikel zo met een ontkenning begon, had in de kleine commissie-Schouten eerst in tweeder instantie succes. Men kan met de schrapping op deze plaats instemmen, maar dan tevens betreuren, dat een afwijzing van deze strekking niet elders een plaats vond, zulks mede in verband met hetgeen ik reeds in de vorige aantekening opmerkte over het misverstand waartoe een a contrario redenering, die uitgaat van de

⁷³⁾ Zie A.R.S. XXXI, blz. 349 (december 1961), en XXXII, blz. 14 (januari 1962).

formulering, dat de A.R. Partij geen enkele staatsvorm voor de enig bruikbare houdt, ten deze licht zou kunnen leiden.

11. Ik kom thans aan *artikel 5*⁷⁴).

Sizoo's kritiek op dit artikel is de volgende: „Uit artikel 5 blijkt dat men in artikel 4 niet klaar gekomen is met de roeping van de overheid, want *„als dienares van God, bij Wiens gratie zij regeert* (dat stond ook al in artikel 3 en in artikel 4), *heeft de Overheid de roeping*”: de punten a. t/m j. benevens het gezegde in artikel 4, tenzij artikel 5 een uitwerking is van artikel 4, maar dan moet je dat zeggen. Ten aanzien van die punten a. t/m j. zij opgemerkt dat de formulering van punt b. bepaald ongelukkiger is dan die van art. 4 lid a. uit 1934; dat lid c. waarschijnlijk strijdt met het laatste gedeelte van lid f. („alle burgers... op voet van gelijkheid”, en: „mits deze gewetensbezwaren aan een godsdienstige overtuiging zijn ontleend”), terwijl bij lid i. de neiging hardhandig onderdrukt moet worden om voor „dank- en bededagen” niet te lezen „snipper- en vrije zaterdagen”.”

Erkend kan worden, dat het „bij de gratie Gods” ook in de eerste alinea van artikel 3⁷⁵) wordt uitgedrukt, en dat de kwalificatie van de overheid als „dienaars van God” ook in artikel 4⁷⁶) is gebezigd. Welke aanmerking er op valt te maken, dat de beide termen in artikel 5 in ander verband nog eens gecombineerd worden gebezigd, is intussen niet duidelijk.

Dat artikel 5 *niet* is te beschouwen als een uitwerking van artikel 4, kan blijken uit hetgeen in aantekening 10 werd medegedeeld omtrent de herkomst van laatstgenoemd artikel⁷⁷). De behoefte werd gevoeld aan een, in het oude program niet voorkomend, artikel waarin een algemene karakteristiek van de roeping der overheid zou worden gegeven en de grenzen van haar bevoegdheid, eveneens in een algemene formulering, werden aangegeven. Artikel 4 belijdt, zonder de term te gebruiken, de souvereiniteit in eigen kring der overheid, zowel positief, in de eerste, als negatief, in de tweede alinea van het artikel. Daarnaast blijft artikel 5, in navolging van het oude artikel IV, waaraan het een groot deel van zijn inhoud ontleent, nader aandacht vragen voor enkele de antirevolutionair van oudsher zwaar wegende aspecten en facetten van de roeping der overheid. Men kan zich dan ook afvragen, of artikel 5 wel thuisbehoort onder het

⁷⁴) De onderdelen van dit artikel welke in de tekst aan de orde komen, luiden als volgt: „Als dienaars van God, bij Wiens gratie zij regeert, heeft de Overheid de roeping:

b. zorg te dragen, dat Gods Woord zijn vrije loop kan hebben onder ons volk,
c. alle kerken en alle burgers, welke ook hun belijdenis aangaande de eeuwige dingen zij, te behandelen op voet van gelijkheid,
e. de openbare orde en goede zeden op het terrein van het publieke leven te handhaven,
f. gewetensbezwaren van de onderdanen tegen enigerlei van overheidswege opgelegde verplichting te laten gelden, mits deze gewetensbezwaren aan een godsdienstige overtuiging zijn ontleend en voorzover zulks met de noodzakelijke vervulling van de overheidstaak niet onvereenigbaar is,
i. in bijzondere tijden het volk op te wekken om in dank- en bededagen de Naam des Heren aan te roepen.”

⁷⁵) Zie noot 61.

⁷⁶) Zie noot 67.

⁷⁷) Zie blz. 39.

hoofd „Algemene uitgangspunten” en of het niet veeleer behoort tot de „Nadere uitwerking”⁷⁸⁾. Ook dan valt het echter niet te beschouwen als een uitwerking (in het bijzonder) van artikel 4.

12. Tegenover Sizoo's scherpe afkeuring⁷⁹⁾ van de formulering van littera *b*⁸⁰⁾ van artikel 5 in vergelijking met die van littera *a*⁸¹⁾ van het oude artikel IV, valt te stellen hetgeen Programcommissie I (wier formulering van littera *b* vrijwel gelijklopend was met de uiteindelijke redactie van deze littera) bij het door haar ontworpen artikel aantekende:

„Uit ambt en bevoegdheid der Overheid vloeit haar taak voort. Zij moet trachten naar de verwerkelijking van Gods geboden voor het staatsleven in dat staatsleven.

Maar daarbij is christelijk imperialisme evengoed veroordeeld als het „vrijzinnige” imperialisme, waarvan wij als belijdende christenen zoveel te lijden hebben gehad.

Juist *krachtens de Goddelijke ordinantie* voor den staat zal de Overheid van veel hebben af te blijven, het ongeloof in onzen gemengden staat zelfs in veel moeten laten begaan.

Wij verwerpen den neutralen staat zo goed als den état athée. De Overheid heeft zelfs een taak met betrekking tot *beide* tafelen der Wet, zij moet den gehelen Bijbel ter hand nemen. Maar zij heeft ten aanzien van *beide* tafelen een eigen, bepaalde, beperkte taak. De Overheid straft niet álle stelen (H.C. Zondag XLII, antw. 110). Dat geldt ten aanzien van de overige geboden der Goddelijke Wet evenzeer.

Al staat het niet aan de Overheid, en zou zulks ook een vergeefs pogen zijn, met dwang aan de natie het christendom op te leggen, anderzijds mag het haar niet onverschillig laten, of het volk leeft naar den eis van Gods Wet, en heeft zij te doen wat binnen de grenzen van haar bevoegdheid en macht mogelijk is, om tegen te gaan, dat de natie aan dien eis ontzinkt. De Programcommissie heeft er naar gestreefd, in art. V enige vingeringzijing hiervoor te geven.

Daarbij zij men zich ervan bewust, dat het christelijke niet zit in het afpalen van een zeker geprivilegieerd terrein van godsdienstige en aanverwante aangelegenheden, welk terrein de staat dan moet ontzien, *en dat de taak der Overheid evenmin uitsluitend negatief is (weren en ruimte laten), maar ook positieve elementen heeft*⁸²⁾. De Programcommissie heeft getracht, hieraan ook uiting te geven: men zie b.v. de punten *a* en *i*, *alsmede de formulering van punt b vergeleken bij de geldende*⁸²⁾.

13. Of de tegenstrijdigheid die Sizoo, zij het met voorzichtigheid („waarschijnlijk strijdt”), meent te constateren tussen de litterae *c* en *f* van artikel 5⁸³⁾, inderdaad bestaat, hangt, naar het mij wil voorkomen,

⁷⁸⁾ Over de indeling in „Algemene uitgangspunten” en „Nadere uitwerking” zie aantekening 16 hierna.

⁷⁹⁾ Zie de aanhef van de vorige aantekening.

⁸⁰⁾ Zie noot 74.

⁸¹⁾ Deze littera luidde: „uit bestuur en wetgeving alles te verwijderen wat den vrijen invloed van het Evangelie op ons volksleven belemmert”.

⁸²⁾ Deze cursiveringen zijn van mij.

⁸³⁾ Zie de aanhef van aantekening 11, alsmede noot 74.

hiervan af, wat men onder „aan een godsdienstige overtuiging ontleende gewetensbezwaren” verstaat.

Uit de te mijner beschikking staande stukken blijkt, dat in Program-commissie II ⁸⁴⁾ enerzijds is verdedigd, dat ook met gewetensbezwaren van humanisten rekening moet kunnen worden gehouden, terwijl van andere zijde werd gesteld, dat er wel reden is, het geweten te ontzien van iemand die zich, zij het dwalende, beroept op Gods openbaring in Zijn Woord, maar dat bij de humanist, die de bezwaren helemaal uit zichzelf haalt, als het er om gaat, niet van een gewetensbezwaar kan worden gesproken en dat men voor zijn bezwaren dus niet zonder meer uit de weg kan gaan. Mijnerzijds is bij die gelegenheid betoogd, dat ik mij zeer wel gewetensbezwaren van een humanist kan indenken. Zal er een gewetensbezwaar aanwezig kunnen worden geacht, dan zal er altijd sprake moeten zijn van toetsing aan een norm, welke voor degene die zich op het bezwaar beroept, bindende kracht heeft. Men komt dat bij humanisten niet zelden tegen, al kunnen zij uiteraard niet betogen, dat die norm een gebod Gods is. Inderdaad vinden zij de norm in de mens, dus in zichzelf. Maar serieuze humanisten ervaren zulk een norm toch als boven-willekeurig: zij kunnen er zelf ook niets aan veranderen. Zulke bezwaren, welke een humanist aan zulk een voor hem bindende norm ontleent, zijn naar mijn mening zeker gewetensbezwaren.

Ik zie ook niet in, dat de overheid het „valse” geweten anders zou moeten behandelen dan het „dwalende” geweten van b.v. doopsgezinden. Deze laatsten beroepen zich wel op Gods Woord, maar naar onze overtuiging ook ten onrechte, m.a.w. zij hebben evengoed als de humanisten zichzelf een norm gemaakt. In beide gevallen kunnen de bezwaren daarom niet minder gewetensbezwaren worden geacht.

Te bedenken valt voorts, dat ook het moderne humanisme een „godsdienst” is, een religie, wil men: een contra-religie, een religie van de mens, die in de mens haar steunpunt zoekt, waarin de mens zijn steunpunt zoekt in zichzelf en zijn normen in laatste instantie ontleent aan zichzelf, zij het niet noodzakelijk aan ieders individuele zelf ⁸⁵⁾. Voor wie het moderne humanisme zo ziet, vallen ook de gewetensbezwaren van de humanist onder het begrip „aan een godsdienstige overtuiging ontleende gewetensbezwaren”.

Het wil mij voorkomen, dat de meeste antirevolutionairen heden ten dage althans deze *conclusie* zullen onderschrijven ⁸⁶⁾.

⁸⁴⁾ Littera f is nl. van deze commissie, en niet van Programcommissie I.

⁸⁵⁾ Zie hierover breder mijn advies over „Overheidssubsidie voor militaire tehuizen” in A.R.S. XXIII (1953), blz. 209 v.v., m.n. blz. 211 v.

⁸⁶⁾ Zij ligt, dunkt mij, ook geheel in de lijn van de vermaarde rede van prof. Anema bij de behandeling van de Dienstweigeringswet in de Eerste Kamer, in 1923, opgenomen in de *Redevoeringen van mr. A. Anema*, Haarlem, 1952, blz. 164 v.v. Op blz. 169 v.v. bespreekt Anema de vraag, of alleen voor godsdienstige bezwaren dient te worden geweken, een vraag welke hij beslist ontkennend beantwoordt. „Ook de bezwaren, die voortvloeien uit de zedenwet, ook wanneer die niet bewust is gegrondvest op de belijdenis van den levenden God, zijn als zodanig te respecteren. Dergelijke bezwaren moeten worden geëerbiedigd, omdat zij volkomen voldoen aan de vereisten van gewetensbezwaren, omdat zij worden gevoeld als een bevel van een macht, staande hoger dan het Staatsgezag. Ik voor mij geloof niet veel van autonome moraal. . . . Maar wat daarvan zij, de morele orde hetzij die bewust steunt op den levenden God, hetzij die gebaseerd is op een vals Gods-begrip of op een hogere inspraak van het geweten zelf, wordt in beide gevallen erkend en gevoeld als een hogere macht, die categorisch

Mag littera *f* inderdaad zo worden verstaan, dan vervalt ook de bedenking van ds. Ruitenberg⁸⁷⁾, die het hier geformuleerde „een achteruitgang (noemde), vergeleken bij Kuypers erkenning van de consciëntie voor zover die het vermoeden van achtbaarheid niet miste⁸⁸⁾. Nu is het, alsof ongelovigen géén geweten hebben, of, indien al, dat geweten minder ontzien dient te worden.”

Intussen blijkt achteraf niet ongerechtvaardigd de voorzichtigheid van Programcommissie I, die haar er toe bracht, littera *e* uit het oude artikel IV niet over te nemen; zij motiveerde dat als volgt: „De (aan die littera) ten grondslag liggende gedachte vindt men thans in het nieuwe artikel IV. Het tegenwoordige punt *e* heeft het bezwaar, dat het een bevredigende formulering van die gevallen, waarin de Overheid voor een beroep op het geweten op zij moet gaan, ook na de wijzigingen, welke dit punt heeft ondergaan, niet geeft.”

14. Zou Sizoo's opmerking over littera *i*⁸⁹⁾ in de pen zijn gebleven, indien in littera *i* in plaats van „dank- en bededagen” zou zijn gelezen — wat wel juister ware geweest —: bid- en dankuren? Beter nog ware: dank- en bedediensten.

15. Eigener beweging heb ik nog iets te zeggen over littera *e*⁹⁰⁾.

Het oude program had hier, sinds 1934, in artikel IV, littera *c*:

„De Overheid . . . behoort . . . *c.* zich te onthouden van maatregelen, die ertoe kunnen leiden, dat steun worde verleend aan wat zich opzettelijk kant tegen de openbare orde en de goede zeden; . . .”

Colijn geeft op deze inlassing in het oude program een uitvoerige toelichting⁹¹⁾, waaruit wel blijkt, dat vooral concrete moeilijkheden met betrekking tot de goedkeuring van statuten van rechtspersoonlijkheid begrenzende verenigingen — men herinnere zich het geval van de Nieuw-Malthusiaanse Bond — en het toenemend subsidiëren door de overheid — o.a. van leeszalen, waar allerlei, ook atheïstische, anarchistische en commu-

gebiedt en die staat boven het Staatswezen . . . De zedenwet, ook waar zij niet bewust op de inzettingen Gods wordt gebaseerd, openbaart zich als een gezag van hoger orde dan dat der Overheid en moet derhalve onder de genoemde voorwaarden door haar worden geëerbiedigd.” Van humanisten wist men in 1923 nog niet zo veel, maar Anema's betoog omvat ook zeker hun bezwaren.

⁸⁷⁾ In *Tijd en Taak* d.d. 24 juni 1961, overgenomen in *Documentatiedienst* d.d. 8 juli 1961.

⁸⁸⁾ Littera *d* van het oude artikel IV luidde in 1878: „De Overheid . . . behoort . . . *d.* in de consciëntie, voor zoover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist, een grens te erkennen voor haar macht.”

In 1916 — dus nog bij Kuypers leven en onder zijn leiding — werd na „mist” ingevoegd: „en haar uitspraak met name geen afbreuk doet aan de handhaving van 's lands onafhankelijkheid”. In die tijd had het verschijnsel van de principiële dienstweigering zijn intrede gedaan en met de erkenning daarvan wilde men toch nog wel wat voorzichtigheid betrachten; hetgeen niet wegneemt, dat de antirevolutionairen voorstanders zijn geweest van de in 1922 tot stand gekomen grondwetsbepaling welke die erkenning mogelijk maakte, dat de thans nog geldende Dienstweigeringswet (mede) door de a.r. minister Van Dijk werd ingediend en dat de antirevolutionairen daarvoor waren; zie b.v. en m.n. Anema's in noot 86 vermelde redevoering.

In 1934 werd de in 1916 ingevoegde zinsnede veralgemeend tot: „en haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke Overheidstaak”. Punt *d* werd toen *e*.

⁸⁹⁾ Zie de aanhef van aantekening 11, alsmede noot 74.

⁹⁰⁾ Zie noot 74.

⁹¹⁾ *Saevis*, blzz. 110—114.

mistische lectuur ter lezing ligt en verkrijgbaar is —, de achtergrond vormden van de opnemng van deze passage in het program. Het is duidelijk, dat bij de nog steeds toenemende bemoeienissen van de overheid met het niet-statelijke, met name ook met het sociale en culturele leven, in het bijzonder ook door haar subsidiëring van allerlei activiteiten, deze aangelegenheid voor een antirevolutionair program uiterst actueel is gebléven.

Programcommissie I en de kleine commissie-Schouten behielden de uitspraak van 1934 dan ook, zij het in een enigszins gewijzigde redactie, als volgt ⁹²⁾:

„Als dienaarssse Gods . . . heeft de Overheid *e.* zich te onthouden van hetgeen rechtstreeks of middellijk zou leiden tot steun aan wat ingaat tegen de openbare orde en de goede zeden, . . .”

Het is duidelijk, dat deze formulering voornamelijk bedoelde, wat meer te omspannen dan de oude redactie. De — overigens in 1934 vermoedelijk niet bedoelde — beperking welke in de term „maatregelen” zou kunnen worden gelezen, viel weg, en het daarentegen opnemen van de term „rechtstreeks of middellijk” accentueerde nog eens te meer, dat het subsidiewezen hier een belangrijk aspect is; „zich opzettelijk kanten tegen” werd nu „ingaat tegen”, wat ook ruimer is. „Zou leiden” is daarentegen wat minder ruim dan „kan (kunnen) leiden”.

Programcommissie I gaf zelf op haar redactie de volgende toelichting:

„De formulering van punt *c* van het geldende art. IV wordt gedrukt door een tweetal bezwaren. In de eerste plaats behoort de Overheid wat zich „opzettelijk” „kant tegen” de openbare orde en goede zeden niet alleen niet (indirect) te steunen, maar zij behoort dat tegen te gaan en te straffen. In de tweede plaats gaat de geldende formulering al te zeer er van uit, dat de Overheid in bepaalde opzichten maar helemaal niets moet doen, omdat zij, wanneer zij iets doet geen onderscheid zou kunnen maken ⁹³⁾. Dit nu is toch stellig niet altijd waar: de grondwettelijke gelijkstelling op het gebied van het lager onderwijs — een overheidsmaatregel — b.v. kon toch niet worden nagelaten, omdat er wellicht groepen van gebruik zouden kunnen trachten te maken, die zich richten tegen de openbare orde en goede zeden? In zulke gevallen mogen de goeden niet met de kwaden lijden, maar moet wel degelijk ten ongunste van de kwaden onderscheid worden gemaakt. Het komt de Programcommissie voor, dat de beide genoemde bezwaren in de door haar ontworpen formulering van art. V onder *e* zijn ondervangen.”

In het voorstel van het Centraal Comité d.d. 7 mei 1960 ⁹⁴⁾ was de tekst van littera *e* nog gelijkkluidend aan het voorgaande, maar in dat van 17 maart 1961 ⁹⁴⁾ was „ten naaste bij . . . tegemoet gekomen” ⁹⁵⁾ aan een amendement van het Provinciaal Comité Overijssel en werd de tekst voorgesteld zoals die thans luidt; daarbij was aansluiting gezocht bij een

⁹²⁾ De kleine commissie-Schouten had als (iets verduidelijkte) aanhef: „Als dienaarssse van God . . . heeft de Overheid de plicht . . .”

⁹³⁾ Zo onmiskenbaar ook Colijn, *Saevis*, blz. 114.

⁹⁴⁾ Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

⁹⁵⁾ Aldus de notulen van de vergadering van het Partij Convent gehouden op zaterdag 29 april 1961.

Leids amendement. Een toelichting waarom de wijziging werd gewenst en aangebracht, is mij niet bekend geworden ⁹⁶⁾.

De wijziging is naar mijn mening te betreuren. Redactioneel is de thans aanvaarde tekst ^{96a)} al niet fraai. Zeker nu het lidwoord vóór „goede zeden” niet is herhaald, behoren de woorden „op het terrein van het publieke leven” zowel bij „goede zeden” als bij „(de) openbare orde”; maar dan blijkt nu dus in zoverre een tautologie te zijn geformuleerd.

Voorts is littera *e* in *deze* formulering zakelijk overbodig. Dat de overheid de openbare orde (op het terrein van het publieke leven) moet handhaven is reeds begrepen in het eerste lid van artikel 4 ^{96b)} en overigens zo vanzelfsprekend, dat het volmaakt overbodig is, dat in een antirevolutionair program nog eens te vermelden, althans op deze wijze. En dat de overheid de goede zeden op het terrein van het publieke leven moet handhaven wordt in artikel 13 ^{96c)} breder geformuleerd.

Vermoedelijk hebben degenen die thans een nieuwe formulering voorstonden, zich gestoten aan de oude „negatieve” formulering. Negatieve formuleringen zijn tegenwoordig in a.r. kring niet meer zo in trek. De wereld heeft ons nu al zó lang verweten, dat wij, tot in onze naam toe, alleen maar ergens (lees: overal) tegen zijn en — wanneer het de overheid en de staat betreft — nooit eens ergens vóór, dat niet zo weinigen onder ons het nog zijn gaan geloven ook en nu trachten zich te „beteren”. Vandaar vermoedelijk ook, dat men boven de oude — in de commissoriale redacties behouden — „negatieve” formulering van littera *e* nu de voorkeur gaf aan iets dat positief klinkt. Dat men nu, behalve dat men iets vlaks en overbodigs bood, ook de betekenis van wat er stond wijzigde, hebben degenen die de wijziging voorstelden en zij die haar aanvaardden, vermoedelijk niet beseft.

De oude formulering had déze zin: de overheid bemoeit zich op allerlei wijze met van alles op velerlei terrein; dat is ook onvermijdelijk en geenszins verwerpelijk; maar zij hoede er zich daarbij vooral voor, bij en door deze haar bemoeienissen rechtstreeks of middellijk steun te verlenen aan wat ingaat tegen de openbare orde en de goede zeden; want haar, die toch dienaresse Gods is, past juist dat allerminst.

Wat is er nu van deze tot de overheid gerichte waarschuwing en vermaning — die, als gezegd, met de dag klemmender wordt — in de nieuwe, zogenaamd „positieve” redactie van littera *e* overgebleven? Niets!

Met deze vervanging van een desideratum dat volledig zin had, door een vlakke en overbodige uitspraak hebben de partij-instanties die daartoe het initiatief hebben genomen of daaraan hebben medegewerkt, geen gelukkige hand gehad. Deze vervanging worde bij de eerste de beste gelegenheid ongedaan gemaakt.

16. Ik kom thans aan *hoofdstuk II* van het program, waar boven staat: Nadere uitwerking.

De splitsing van het program in twee hoofdstukken is eerst in een zéér

⁹⁶⁾ Zie echter hierna.

^{96a)} Zie noot 74.

^{96b)} Zie noot 67.

^{96c)} Zie noot 111.

laat stadium aangebracht, nog nà het Partij Convent, in het voorstel zoals het aan de Deputatenvergadering werd voorgelegd⁹⁷⁾.

Het wil mij voorkomen, dat deze splitsing niet zo'n gelukkige gedachte is geweest. Zij suggereert, dat, na de Inleiding, de artikelen 1 t/m 5 het gedeelte „beginselprogram” vormen en de volgende artikelen het gedeelte „algemeen staatkundig program”. In de tegenwoordige pragmatische mentaliteit wordt het licht ook nog zo beschouwd, dat die artikelen 5 t/m 23 dan datgene vormen waar het in de politiek om gaat, en dat het „vóórwerk” toch eigenlijk niet veel meer is dan in onze kring nu eenmaal onvermijdelijke ballast. Het een en andermaal vermelde artikel van Sizoo vertoont sporen van zulk een opvatting⁹⁸⁾.

Waar men niet zó pragmatisch ingesteld is, bestaat dan voorts toch nog het gevaar, dat de verhouding tussen de Inleiding en de eerste vijf artikelen enerzijds en de overige artikelen anderzijds ten onrechte wordt gezien als die tussen theorie en praktijk⁹⁹⁾, waarbij de laatste veelal meer waardering geniet dan de eerste, behalve bij hen die zich gaarne vermeien in zulk een (starre) „theorie” der „beginselen”.

Beginsel en toepassing — want dat alleen is de juist geziene verhouding — laten zich ook niet scherp van elkaar onderscheiden¹⁰⁰⁾. Eerder¹⁰¹⁾ werd reeds gesuggereerd, dat artikel 5, als men dan wil splitsen, eerder in hoofdstuk II dan in hoofdstuk I zou thuisbehoren; terwijl van Sizoo werd geciteerd¹⁰²⁾ de opmerking: „hoewel er (in de artikelen 6 t/m 23) hier en daar uitvoerig geklutst is met algemene beginselen en bijzondere details”. Allicht, want de ontwerpers van die artikelen hadden geenszins de bedoeling, alleen maar „nadere uitwerking” te geven.

Programcommissie II deelde in haar rapport mede, dat het derde onderdeel van haar opdracht luidde: „van adviezen te dienen over de vraag, welke zaken in het program van beginselen wel en welke daarin niet aan de orde zouden dienen te worden gesteld.” En zij zegt daarover dan verder het volgende:

„Met het onder 3 vermelde werd kennelijk bedoeld op de in de laatste jaren een en andermaal aan de orde gestelde vraag — men zie de blzz. 8—10 van het rapport van de Programcommissie (I) —, of niet zou moeten worden onderscheiden tussen a. een kort program van beginselen, waarin alleen thuis zou behoren de formulering der z.g.n. wortel denkbeelden, alsmede die van enkele daaruit voortvloeiende, concreet toegespitste hoofdvereisten, waaraan onze concrete Nederlandse staat in onze concrete historische situatie naar Schriftuurlijke eis moet voldoen, b. een algemeen staatkundig program (op langere termijn) en c. een program van actie, welk laatste dan inderdaad telkens met het oog op de eerstvolgende parlementaire periode zou worden geformuleerd.”

En voorts: „... heeft de werkcommissie overwogen, of er voldoende reden was de zo tot stand gekomen ontworpen formuleringen deels in het program van beginselen op te nemen, deels bijeen te voegen tot een algemeen staatkundig program. Daarbij kon zij er rekening mede houden,

⁹⁷⁾ Zie A.R.S. XXXI, blz. 347 (december 1961).

⁹⁸⁾ Zie A.R.S. XXXII, blz. 7 v.v. (januari 1962).

⁹⁹⁾ Dat gevaar is door Programcommissie II onderkend; zie hierna.

¹⁰⁰⁾ Ook dat onderkende Programcommissie II; zie hierna.

¹⁰¹⁾ Zie blz. 42/43.

¹⁰²⁾ A.R.S. XXXII, blz. 6 (januari 1962).

dat het in de Deputatenvergadering van 22 Juni 1955 aanvaarde nieuwe partijstatuut de mogelijkheid laat zowel voor een program van beginselen en een algemeen staatkundig program als voor een Beginsel- en Algemeen Staatkundig Program der partij als één stuk.

Overziende wat als resultaat van de arbeid der Programcommissies I en II aan het Centraal Comité aan formuleringen is en wordt aangeboden, adviseert Programcommissie II van de laatstbedoelde mogelijkheid gebruik te maken. Het zou reeds bezwaarlijk zijn, in de formuleringen, welke in het hiernavolgende worden aangeboden, van elkander te splitsen wat wel en wat niet tot de z.g.n. worteldenkbeelden en tot de bovenbedoelde hoofdvereisten behoort. En zou men in die splitsing niet slagen, dan zou het gevaar rijzen, dat de verhouding tussen program van beginselen en algemeen staatkundig program niet wordt gezien als die tussen beginsel en toepassing, maar als die tussen theorie en praktijk. Enerzijds zou in de hand worden gewerkt een misvatting, welke beginselen als (abstracte) theorieën beschouwt, terwijl anderzijds niet voldoende meer zou worden onderkend, dat de desiderata van het algemeen staatkundig program geworteld zijn in de antirevolutionaire beginselen en slechts van daaruit gerechtvaardigd kunnen worden.

Het geschetste gevaar is niet aanwezig, wanneer men beide, de „worteldenkbeelden” en de hoofdvereisten aan de Nederlandse staat te stellen enerzijds en de desiderata van een algemeen staatkundig program anderzijds, bijeenhoudt in één stuk, dat dan echter niet langer „program van beginselen”, maar Beginsel- en Algemeen Staatkundig Program heet. Door die gelukkige benaming wordt dan tevens duidelijk aangegeven, dat niet alles wat in dat stuk is opgenomen het karakter draagt van „worteldenkbeeld” dan wel van hoofdvereiste aan de Nederlandse staat te stellen, maar dat daarin ook nogal een en ander voorkomt, dat *niet* als „beginsel” kan worden aangemerkt. Waar in het Beginsel- en Algemeen Staatkundig Program de grens tussen beide ligt, moge niet haarscherp zijn aan te geven, zij is voor gezond antirevolutionair inzicht duidelijk genoeg.”

Tegen deze achtergrond dient de op het laatste ogenblik in het herziene program aangebrachte indeling in twee hoofdstukken te worden betreurd. Bij herziening vervalle zij.

17. Het volgende artikel waarover iets moet worden gezegd is *artikel 7*¹⁰³).

Dit artikel behield sinds Programcommissie II het, ter vervanging van het oude artikel VIII¹⁰⁴), voorstelde als tweede lid van haar artikel VI, — voorzoveel thans van belang — dezelfde redactie, behalve dat in het voorstel van het Centraal Comité d.d. 7 mei 1960¹⁰⁵) voor het eerst het woordje „de” vóór „Staten-Generaal” was ingevoegd. Ondanks ingebrachte bezwaren is dit woordje sindsdien behouden, hetgeen in het voor-

¹⁰³) Dit artikel luidt als volgt: „Zij acht onmisbaar een krachtige volksinvloed, op de Overheid uit te oefenen door tussenkomst van de Staten-Generaal, die zich hun eigen taak en verantwoordelijkheid, zowel ten opzichte van de Regering als van de kiezers en hun partijen, ten volle bewust zijn.”

¹⁰⁴) Het oude artikel VIII luidde sinds 1878 als volgt: „Zij verlangt daartoe bevestiging van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het staatsgezag wordt uitgeoefend.”

¹⁰⁵) Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

stel van het C.C. d.d. 17 maart 1961¹⁰⁵) in een noot als volgt wordt toegelicht: „In verband met de door enkele kiesverenigingen gedane suggestie om het lidwoord „de” voor Staten-Generaal te laten vervallen, moet opgemerkt worden, dat „Staten-Generaal” hier niet bedoeld is als soortnaam, maar als eigennaam. Het woordje „de” dient derhalve niet te worden geschrapt.”

Nu is in Programcommissie II over dit punt in het geheel niet gesproken; het door de subcommissie, bestaande uit de hoogleraren Anema en Donner, opgestelde ontwerp nam zij in dit opzicht ongewijzigd over. Naar het mij wil voorkomen hebben de beide hoogleraren en heeft Programcommissie II wel degelijk „Staten-Generaal” als „soortnaam”, en niet als „eigenaam” bedoeld. Het laatste gedeelte van het artikel houdt in, dat een krachtige volksinvloed moet worden uitgeoefend door tussenkomst van „een” volksvertegenwoordiging (in Nederland „Staten-Generaal” genoemd) aan welke de eis wordt gesteld, dat zij zich haar eigen taak en verantwoordelijkheid ten volle bewust is. De woorden „die zich hun eigen taak en verantwoordelijkheid . . . ten volle bewust zijn” zijn *niet* een *constatering*, dat het bij de Nederlandse Staten-Generaal zo is, maar een aan die Staten-Generaal te stellen *eis*, dat het bij een volksvertegenwoordiging — in casu bij de Nederlandse Staten-Generaal — zo *moet zijn*. In die constructie past het woord „de” vóór Staten-Generaal, en dan nog wel gecombineerd met het woord „zijn” aan het slot, niet. Men moet of het woordje „de” schrappen of aan het slot lezen: bewust behoren (c.q. dienen) te zijn. Het eerste verdient de voorkeur.

Een verdediging van het woordje „de” met een beroep op het in noot 104 vermelde oude program-artikel gaat niet op. Dit oude artikel was anders van opzet dan het huidige: „. . . verlangt *bevestiging* van den rechtmatigen volksinvloed, die . . . door de Staten-Generaal *wordt uitgeoefend*”, tegenover: „. . . *acht onmisbaar een* krachtige volksinvloed, uit te oefenen door tussenkomst van (de) Staten-Generaal, die zich hun eigen taak en verantwoordelijkheid *bewust zijn*”. Het oude artikel verlangde handhaving van een bestaande, althans bestaand geachte, situatie, het nieuwe vindiceert in algemene zin de noodzaak van ook materieel gewaarborgde volksinspraak.

18. In de tweede volzin van het derde lid van *artikel 9*¹⁰⁶) stond in alle redacties tot aan die van het voorstel van het Centraal Comité d.d. 17 maart 1961¹⁰⁷) in plaats van „zo nodig”: desnoods. Nu kan weliswaar blijktens Van Dale's *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*⁸ (1961) „desnoods” o.m. betekenen: zo nodig, maar althans voor mijn besef werd met behulp van het door Programcommissie II en in het oude artikel¹⁰⁸)

¹⁰⁶) Het derde lid luidt als volgt: „Straf worde opgelegd niet slechts ter bescherming van de maatschappij of tot verbetering van de overtreder, maar allereerst tot herstel van de geschonden rechtsorde. Hiertoe worde zo nodig de doodstraf toegepast, waartoe de Overheid in beginsel het recht heeft.”

¹⁰⁷) Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

¹⁰⁸) Artikel XIV (nummering 1934) luidde sinds 1878: „. . . en ten 3e dat voltrekking van straf aan den gevonniste volge, niet slechts om de maatschappij te beschermen of den overtreder te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. Desnoods door de doodstraf waartoe het recht in beginsel aan de Overheid toekomt.”

gebezigde woord „desnoods” veel duidelijker tot uitdrukking gebracht de bedoeling van het artikel, die men zou kunnen weergeven als volgt: „En dan zijn er gevallen waarin de overheid er niet voor mag terugschrikken, waarin zij integendeel ertoe geroepen is, de doodstraf toe te passen.” De term „zo nodig” is, naar het mij voorkomt, voor het uitdrukken van die bedoeling te „slap”.

Bij herziening worde het woord „desnoods” hersteld.

19. Bij de eerste volzin van *artikel 11*¹⁰⁹⁾ plaatst ds. Ruitenberg¹¹⁰⁾ de volgende kritiek: „Dat is neutraal gezegd. Wie geeft dat onderwijs? vraagt men. De ouders kiezen. Goed. Maar wij lezen niets over het wetenschappelijk onderwijs voor die grote groepen, die werkelijk niet aan hun ouders vragen waar zij heen moeten. Moet dat allemaal maar van particuliere instanties komen? Moeten fabrieken en vakbewegingen voor de hogere technische ontwikkeling zorgen? Moeten de toneelclubs maar voor toneelscholen zorgen? Is er niet bepaald een verantwoordelijkheid van de Overheid jegens het universitair onderwijs? Men zwijgt erover. De Overheid is immers in een theologisch schema gevat en de ontwikkeling van de maatschappij mag geen normatieve kracht hebben.”

Ds. Ruitenberg had bij de lezing van dit artikel kennelijk een beslagen rode bril op. Als in een *politiek* program iets „een zaak van openbaar belang” wordt genoemd, dan betekent dit vanzelfsprekend al, dat hier voor de overheid iets, wat dan ook, te doen valt. Aan de volgende volzinnen van het artikel ligt duidelijk ten grondslag de erkenning, dat er naast instituten voor onderwijs en opleiding welke op particulier initiatief, eventueel dat der ouders, tot stand komen, ook overheidsinstituten kunnen en zullen bestaan. Dat de A.R. Partij aan deze laatste haar hart niet heeft verpand, vindt ook Ruitenberg vanzelfsprekend: „Uiteraard: de voorkeur voor bijzonder onderwijs wordt uitgesproken...”. Allicht!: de A.R. Partij zou immers haar herkomst en haar beginselen verloochenen, als zij dat niet deed! Haar voornaamste zorg is dan ook, er voor te waken, dat de overheid hier het voortouw niet neemt en dat de bijzondere instellingen niet discriminerend worden behandeld. Allebei zaken die ook in het Nederland van na 1945 nog aandacht eisen, mede ten gevolge van de houding van leden van de Partij van den Arbeid in openbare colleges. Dat artikel 11 deze inhoud kreeg, heeft dan ook niets te maken met een theologistisch-dogmatistische gezichtsverenging die Ruitenberg de A.R. Partij aanwrijft, maar alles met een heel reële bezinning op de politieke werkelijkheid op onderwijsgebied in het hedendaagse Nederland.

Overigens heeft Ruitenberg — gelukkig! — gelijk, als hij vaststelt, dat

¹⁰⁹⁾ Artikel 11 luidt: „Het is een zaak van openbaar belang, dat voldoende gelegenheid tot het ontvangen van deugdelijk onderwijs bestaat en dat aan ieder de mogelijkheid verschafte wordt de opleiding te volgen, welke bij zijn aanleg past. Als uitvloeisel van haar plicht tot handhaving van de geestelijke vrijheid heeft de Overheid aan haar zorg hiervoor — overeenkomstig het richtsnoer: de vrije school regel, de openbare aanvulling — de vrijheid van schoolkeuze ten grondslag te leggen.

De eigen verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding en ontplooiing van hun kinderen moet metterdaad door haar worden erkend. De gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs geschiedt in financieel en ander opzicht op een wijze, welke de vrijheid van het bijzonder onderwijs eerbiedigt en waarborgt.”

¹¹⁰⁾ *Tijd en Taak* d.d. 1 juli 1961, overgenomen in *Documentatiedienst* d.d. 22 juli 1961.

voor de antirevolutionair de ontwikkeling van de maatschappij geen *normatieve* kracht heeft; als hij nu maar weer niet probeert te suggereren, dat die antirevolutionair voor die ontwikkeling — is ze altijd ten goede? en wat als ze dat niet is? — geen oog heeft en er geen rekening mede houdt.

20. Ook bij artikel 13¹¹¹⁾ heeft het lezen door zijn socialistische bril ds. Ruitenberg parten gespeeld. Hij concludeert, dat in dit artikel „een eigen positieve taak, ook in zedelijke vorming, ... aan de Overheid in deze nieuwe verhoudingen niet (wordt) toegedacht”. Wanneer hij het artikel nog eens onbevoordeeld en nauwkeurig leest, zal hij er echter vele positieve taken der overheid in begrepen kunnen vinden, zelfs, onder omstandigheden, die van zedelijke vorming, maar — en dat zij ruiterlijk toegegeven — de laatste alleen *subsidiair*, en niet, zoals de socialist Ruitenberg vermoedelijk bedoelt te bepleiten, ook als (mede) eerst-aangewezen. Inderdaad, er *is* verschil tussen antirevolutionairen en socialisten, en het is, vooral heden ten dage, tegenover sommigen wel eens goed, als juist de laatste dit constateren.

21. Ruitenberg legt in wat hij bij artikel 13¹¹²⁾ aantekent een verband dat hij niet zal kunnen verantwoorden, als hij schrijft: „Maatregelen tegen het „voortwoekeren van het Neo-Malthusianisme” worden niet meer voorgesteld, nu verschillende protestantse kerken als zodanig en ook gereformeerde instanties officieel meewerken aan de Protestantse Stichting voor Verantwoorde Gezinsvorming met haar bureaus, waar voorbehoedmiddelen te verkrijgen zijn.”

Klinkt deze zin van ds. Ruitenberg ironisch-instemmend, anderzijds heeft J. v(an) W(estenbrugge) in zijn eerder-vermelde¹¹³⁾ beschouwing in *Waarheid en Eenheid De Roeper* er blijk van gegeven, het te betreuren, dat in het nieuwe artikel 13 niet meer, zoals in het oude artikel XV, de strijd wordt aangebonden tegen het neo-malthusianisme¹¹⁴⁾. Uit wat hij verder opmerkt ter zake van „verantwoorde gezinsvorming” en het niet meer algemeen verworpen in onze kring van „voorbehoedmiddelen”, valt af te leiden, dat ook hij vermoedt, dat het niet meer vermelden van strijd tegen het neo-malthusianisme van dit laatste een gevolg zou kunnen zijn.

Nu zij allereerst opgemerkt, dat „maatregelen tegen het voortwoekeren van het Neo-Malthusianisme” niet altijd in het oude program zijn aanbevolen geweest: de desbetreffende passage is er eerst in 1934 in gebracht, en toen nog met de beperking, dat ook hier de overheid zich bij haar

¹¹¹⁾ Artikel 13 luidt: „De Overheid heeft te waken voor de openbare zedelijkheid. Zij were uit het publieke leven al wat met de eerbaarheid in strijd is of anderszins de mens zou verlagen. Zij beschermte wat op dit gebied zichzelf tegen aanranding niet beschermen kan.

De Overheid verlene steun aan hetgeen uit het volk zelf ter verhoging van het zedelijk peil, met name ter bestrijding van het ijdel gebruik van Gods Naam, van ontucht, van drankmisbruik en gokzucht, wordt ondernomen.

De Overheid bevordere al wat het zedelijk bewustzijn der natie kan versterken.”

¹¹²⁾ Zie noot 111.

¹¹³⁾ Zie *A.R.S.* XXXII, blz. 19 (januari 1962).

¹¹⁴⁾ De schrijver spreekt ook van „Malthus en zijn praktijken”. Hiermede doet hij Malthus onrecht: die heeft geen *neo-malthusianistische* praktijken verdedigd. Zie b.v. de juiste mededeling dienaangaande bij Colijn, *Saevis*, blz. 351, alsmede prof. mr. P. A. Diepenhorst, *Ons Isolement* (Kampen, 1935), blz. 250 v.

maatregelen „stiptelijk verre houde van wat tot het terrein des huiselijken levens behoort”.

Het oude artikel XV ging, evenals b.v. het oude artikel XIV — dat over de openbare gezondheid handelde —, nogal ver in zijn detaillering. Wil men dan bij de tijd blijven, zonder tot een wat meer algemeen gehouden opzet over te gaan, dan is men wel genoopt, de detaillering nog verder uit te breiden, hetgeen in 1934 door de vermelde toevoeging dan ook geschiedde. In het herziene program is echter gestreefd naar formuleringen van meer algemene aard, al is dan afgezien, gelijk hierboven ¹¹⁵⁾ werd vermeld, van splitsing in een beginsel- en een algemeen staatkundig program. De subcommissie van Programcommissie II welke de herziening van het oude artikel XV heeft voorbereid ¹¹⁶⁾, ging er echter nog van uit, dat zo'n splitsing wél zou worden gemaakt. Zij bood een zeer algemeen gehouden redactie aan, welke ten grondslag heeft gelegen aan de wat uitgebreider formulering welke artikel 13 (toen genummerd XII) in het ontwerp van Programcommissie II, en na enige omzetting, uiteindelijk in het herziene program heeft gekregen. Daarnaast bood zij voor het staatkundig program een proeve aan van te nemen maatregelen tot uitvoering van de in het algemeen gehouden programartikel geformuleerde roeping der overheid ten aanzien van de openbare zedelijkheid. „Voor de uitvoering van de taak, die ingevolge artikel 15 van het Program van Beginselen op de overheid rust, wordt (in bedoelde proeve; G.) noodzakelijk geacht, dat:

7°. bestreden wordt het openlijk verkrijgbaar stellen van Neo-Malthusiaanse middelen en van de propaganda voor het gebruik van deze middelen;”.

Uit het voorgaande blijkt dus, dat het herziene program op de ironische instemming van ds. Ruitenberg geen aanspraak heeft noch maakt, en dat uit het niet meer met zoveel woorden aanbevelen van overheidsmaatregelen tegen het voortwoekeren van het neo-malthusianisme niet mag worden afgeleid, dat de A.R. Partij terzake overstag is gegaan.

22. Het woord „gokzucht” in artikel 13 ¹¹⁷⁾, dat voor het eerst voorkomt in het voorstel van het Centraal Comité d.d. 7 mei 1960 ¹¹⁸⁾, is in Van Dale's *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* ⁸ (1961) niet bekend: het kent wel „goklustig” (niet ook: goklust) en „speelzucht”. Voorts lijkt mij het bezigen van dit laatste, taalkundig juistere woord in een politiek partijprogram ook stijlvoller dan het gebruik van het thans gebezigde woord, dat evenals vele andere ook uit het hebreuws afkomstige woorden, meer tot het gemeenzame spraakgebruik behoort. De eerder genoemde subcommissie vroeg in haar proeve van uitwerking om beteugeling van de *speelhartstocht* ¹¹⁹⁾.

23. Bij *artikel 14* heeft ds. Ruitenberg al weer ontdekt, dat ook hier

¹¹⁵⁾ Zie blz. 48 v.

¹¹⁶⁾ De subcommissie bestond, blijkens het rapport van Programcommissie II, blz. 2, uit dr. F. T. Diemer-Lindeboom, dr. J. W. Noteboom en C. Smeenk.

¹¹⁷⁾ Zie noot 111.

¹¹⁸⁾ Zie *A.R.S.* XXXI, blz. 347 (december 1961).

¹¹⁹⁾ Cursivering van mij.

geen, wat hij bij artikel 13 noemde: „eigen positieve taak” „aan de Overheid is toegedacht”. „Nu wordt alleen het toezien op en steunen van de lichamelijke en geestelijke volksgezondheid als overheidstaak aangewezen.”

Wie de hieronder afgedrukte tekst van het artikel zorgvuldig leest, zal constateren, dat ook hier de socialistische criticus — allicht ook hier tengevolge van een zekere vooringenomenheid — niet al te nauwkeurig heeft gelezen. Intussen kon ook hier het niet ongewijzigd gebleven zijn van de commissoriale redactie van het artikel daartoe mede aanleiding geven.

De redacties van Programcommissie II en van de kleine commissie-Schouten luidden hier respectievelijk als volgt :

„De zorg voor de gezondheid is allereerst een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid. Het openbare belang, gelegen in handhaving en bescherming van de volksgezondheid, vordert echter, dat de Overheid voortdurend toeziet op het behoud en de verbetering van de lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand van het volk als geheel.

Voorop sta daarbij, dat de te dezen vereiste voorzieningen zoveel mogelijk van de burgerij zelf uit worden ter hand genomen. De Overheid dient wat daartoe wordt ondernomen te bevorderen en te steunen en het vereiste toezicht te oefenen. Voorzover de burgerij in gebreke blijft, treffe de Overheid zelf de voorzieningen, welke worden vereist.”

„De zorg voor de gezondheid is allereerst een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid.

Het openbare belang, gelegen in handhaving en bescherming van de volksgezondheid, vordert echter, dat de Overheid voortdurend toeziet op het behoud en de verbetering van de lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand van het volk als geheel.

Voorop sta daarbij, dat de op dit gebied nodige voorzieningen door de burgerij zelf worden ter hand genomen. De Overheid dient wat daartoe wordt ondernomen, te bevorderen en te steunen en daarop het vereiste toezicht te houden. Voorzover de burgerij daartoe niet bij machte is of daarmede in gebreke blijft, treffe de Overheid de voorzieningen, welke noodzakelijk zijn.”

In de voorstellen van het Centraal Comité d.d. 7 mei 1960 en 17 maart 1961¹²⁰) werd dit respectievelijk :

„De zorg voor de gezondheid is allereerst een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid.

De handhaving en bescherming van de volksgezondheid is echter tevens een openbaar belang. Dit leidt er toe, dat de Overheid steeds moet toezien op de lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand van het volk. Daartoe moet zij mede steun geven aan hetgeen van de zijde der burgerij tot behoud en verbetering daarvan wordt nagestreefd, terwijl zij, zo nodig, zelf voorzieningen moet treffen.”

„De zorg voor de gezondheid is allereerst een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid.

Tevens echter is de handhaving en bescherming van de volksgezondheid een zaak van openbaar belang. De Overheid behoort toe te zien op de lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand van het volk. Daartoe moet zij mede steun geven aan hetgeen van de zijde der burgerij tot behoud en verbetering daarvan wordt nagestreefd, terwijl zij, zo nodig, zelf voorzieningen moet treffen.”

Het definitief aanvaarde artikel is thans gelijk aan de redactie van 17 maart 1961.

Zonder twijfel is deze redactie beter dan die van 7 mei 1960. Maar toch staat ze in mijn schatting achter bij die van de kleine commissie-Schouten.

¹²⁰) Zie A.R.S. XXXI, blz. 347 (december 1961).

De verhouding tussen de taak der overheid en het „particulier initiatief” was daar, naar het mij althans voorkomt, fraaiër, krachtiger en duidelijker geformuleerd dan in het artikel zoals het uiteindelijk is vastgesteld het geval is.

24. Ten aanzien van artikel 17 ¹²¹⁾ hebben Sizoo en Ruitenbergh elkaar weer gevonden. De eerste schrijft, dat je er praktisch alle kanten mee op kunt, „vooral de liberale”, de tweede geeft het volgende, nogal apodictische commentaar: „Bij art. 17 over het bedrijfsleven valt opnieuw op, ten eerste hoe weinig dit bedrijfsleven doorlicht wordt door bijbels denken en ten tweede hoezeer de feitelijke situatie aanvaard wordt. De dynamiek in het bedrijfsleven (een bepaald niet enkelvoudig begrip) wordt niet gezien en de Overheid heeft hier in wezen alleen de rol van toezienaar, van ruimteschepper, al is op bepaalde punten een ietsje dirigisme ook niet verwerpelijk, nl. waar van de Overheid gevraagd wordt alle hulpbronnen van de nationale huishouding tot ontwikkeling te brengen.”

Ach ja, de „progressiviteit” pleegt al jaren lang, doch ten onrechte, soevereiniteit in eigen kring te vereenzelvigen met liberaal denken.

Ik beveel ten zeerste aan, met name artikel 17 nu eens te lezen tegen de achtergrond van artikel 4.

25. Tot slot iets over *artikel 18*. Het is de moeite waard, de formulering welke het artikel in het stadium der behandeling in het Centraal Comité en op het Partij Convent kreeg, te plaatsen naast de redacties van Programcommissie II en van de kleine commissie-Schouten:

*(redactie Program-
commissie II)*

De Overheid richtte haar financieel beleid op handhaving — zij het op langere termijn — van het evenwicht tussen ontvangsten en uitgaven en op stabiliteit van de waarde van het geld.

*(redactie kleine commis-
sie-Schouten)*

De Overheid richtte haar financiële beleid op handhaving van het evenwicht tussen de ontvangsten en de uitgaven van de gewone dienst en op de stabiliteit van de waarde van het geld.

*(redactie C.C. en Depu-
tatenvergadering)*

De Overheid richtte haar financieel beleid op handhaving — zij het op langere termijn — van het evenwicht tussen ontvangsten en uitgaven en op waardevastheid van het geld.

¹²¹⁾ Art. 17 luidt als volgt: „Overheid en bedrijfsleven hebben met betrekking tot het economisch leven elk een eigen, naar hun aard verschillende taak. Het economisch beleid van de Overheid behoort ten doel te hebben het scheppen van de algemene voorwaarden voor de instandhouding en de toeneming van de volkswelvaart.

De zelfwerkzaamheid van het bedrijfsleven, mits zij gepaard gaat met besef van verantwoordelijkheid, biedt in het algemeen de beste waarborgen voor de voorziening in de behoeften van onze volkshuishouding. Derhalve neme de Overheid geen deel in de voortbrenging van goederen en de voorziening in diensten dan voorzover het algemeen belang dit bepaaldelijk vordert en het particulier initiatief daartoe niet bij machte is of daarin kennelijk tekort schiet.

De wetgever late het bedrijfsleven ruimte, zowel in privaatrechtelijke organisaties als in publiekrechtelijke lichamen, eigen aangelegenheden te regelen, maar waarborgte tevens, dat de Overheid beschikt over voldoende middelen tot wering van gedragingen van het bedrijfsleven, welke in strijd zijn met het algemeen belang.

De Overheid bevordere het aanboren en tot ontwikkeling brengen van alle hulpbronnen der nationale huishouding en het scheppen van een zo volledig mogelijke werkgelegenheid met inachtneming van een evenwichtige ontwikkeling van ons land.

Het beleid der Overheid moet in het algemeen gericht zijn op de verwezenlijking van een vrij internationaal handels- en betalingsverkeer. Zij heeft voor haar deel medewerking te verlenen aan internationale vormen, die tot doel hebben de opheffing van belemmeringen in het onderlinge economische verkeer tussen de volkeren.”

Heffing van belastingen behoort in de eerste plaats te strekken tot voorziening in de financiële behoeften van de Overheid. Bij het beleid op het stuk der belastingen dient in aanmerking te worden genomen, welke gevolgen de heffing van belastingen zal kunnen hebben voor het maatschappelijk leven en meer in het bijzonder voor de loop van de conjunctuur en de omvang van de werkgelegenheid.

Naast directe zullen indirecte belastingen niet kunnen worden gemist.

Bij de heffing van de belasting op inkomen en vermogen behoort rekening te worden gehouden met de samenstelling van het gezin en andere omstandigheden, welke van invloed zijn op de draagkracht van de belastingplichtige.

De omvang der overheidsbemoeiing en de wijze van financieren daarvan zij zodanig, dat de belastingen niet behoeven te worden opgevoerd tot een peil, waarbij het particulier initiatief in zijn ontplooiing zou worden belemmerd en particuliere instellingen van allerlei aard steeds meer zouden zijn aangewezen op steun van overheidswege.

Directe en indirecte belastingen behoren voornamelijk te worden geheven ter voorziening in de gewone financiële behoeften van de Overheid. Bij de regeling der belastingen dient in aanmerking te worden genomen, welke gevolgen deze zullen kunnen hebben voor het maatschappelijk leven en meer in het bijzonder voor de loop van de conjunctuur en de omvang van de werkgelegenheid.

Bij de heffing van de belasting op inkomen en vermogen behoort rekening te worden gehouden met de samenstelling van het gezin gelijk ook met andere omstandigheden, welke van invloed zijn op de draagkracht van de belastingplichtige.

De omvang der overheidsbemoeiing en de wijze waarop de kosten daarvan worden gefinancierd zij zodanig, dat de belastingen niet behoeven te worden opgevoerd tot een peil, waarbij het particulier initiatief in zijn ontplooiing zou worden belemmerd en particuliere instellingen van allerlei aard steeds meer zouden zijn aangewezen op steun van overheidswege.

Directe en indirecte belastingen behoren te worden geheven ter voorziening in de financiële behoeften van de Overheid, waarbij in aanmerking dient te worden genomen, welke gevolgen deze belastingheffing zal kunnen hebben voor het maatschappelijk leven en meer in het bijzonder voor de loop van de conjunctuur en de omvang van de werkgelegenheid.

Bij de heffing van de belasting op inkomen en vermogen behoort rekening te worden gehouden met de samenstelling van het gezin gelijk ook met andere omstandigheden, welke van invloed zijn op de draagkracht van de belastingplichtige.

De Overheid dient voorzover het aan haar ligt een uitgavenbeleid te vermijden, waardoor de belastingen zodanig zouden moeten worden opgevoerd, dat het particulier initiatief van zijn kracht wordt beroofd en dit steeds meer is aangewezen op steun van overheidswege.

Terecht, naar het mij wil voorkomen, was in het eerste lid van het ontwerp der kleine commissie-Schouten het tussenzinnetje „— zij het op langere termijn —” vervallen, en ten onrechte is het in het herziene program toch weer hersteld. Wat deze zinsnede behelst spreekt vanzelf, maar de inlassing ervan verzwakt het in de hoofdzin uitgedrukte desideratum.

Teneinde de in het derde lid volgens de redactie van Programcommissie II vervatte vanzelfsprekendheid te vermijden werd dit lid door de kleine commissie-Schouten verwerkt in de aanhef van haar tweede lid. Terecht blééf dit lid toen de eis bevatten, dat belastingen *voornamelijk* behoren te worden geheven ter voorziening in de (gewone) financiële behoeften van de overheid. De bedoeling daarvan was — evenals die van „in de eerste plaats” in de redactie van Programcommissie II —, daarmede aan te geven, dat zogenaamde *nevendoeleinden* der belasting-

heffing¹²²) op a.r. standpunt niet (zonder meer) behoeven te worden afgewezen.

Nu in de definitieve redactie van het herziene program een term als „in de eerste plaats” of „voornamelijk” is weggefallen, is er een nogal alledaagse mededeling komen te staan, waarvan men zich kan afvragen, of het program nevendoeleinden der belastingheffing nu toelaatbaar acht of niet.

Dat de verdeling van het tweede lid in twee volzinnen ongedaan werd gemaakt, is verwonderlijk en zeker geen verfraaiing noch een verduidelijking van het rebeleid.

Het vierde lid is er ook niet op vooruitgegaan. De commissoriale redacties waren, zoals een ieder bij vergelijking der teksten kan zien, niet alleen fraaier, maar ook duidelijker.

Wellicht ware de aanhef iets algemener te formuleren: *De Overheid vermijde* (c.q.: *naar vermogen*) *een uitgavenbeleid, waarbij de belastingen zouden moeten worden opgevoerd* (en dan verder de *commissoriale* redactie).

Tussenvoegsels als „voorzoveel het aan haar ligt” zijn overbodig en gevaarlijk: zij suggereren een gemakkelijk excuus en ontkrachten daarmee meteen de gestelde eis; „naar vermogen” is iets, maar niet veel, beter: de aanvoegende wijs geeft al voldoende speling.

26. Curieus is, dat ds. Ruitenberg in zijn eerste aan het herziene a.r. program gewijde artikel¹²³), waarin hij het over het program in het algemeen en over de inleiding en het eerste hoofdstuk heeft, ineens een enkele term uit het oude artikel XII, thans dus artikel 18, in zijn beschouwingen betreft. Hij schrijft daar: „Weggefallen zijn de woorden, die Kuyper reeds gebruikte en die in 1934, ondanks de opkomst van het fascisme gehandhaafd werden, nl. dat men een zedelijk-organische verhouding met de burger wil (art. 12 oud).”

Inderdaad luidde de aanhef van artikel XII oud sinds 1878: „Zij wenst, dat bij het finantieel beheer van den staat de verhouding tusschen overheid en burgers niet die van verdrag, maar een zedelijk organische zij...” Men behoeft er niet aan te twijfelen, dat hier een algemene gedachte op een bijzonder geval werd toegepast, maar het verband is toch wel zo specifiek, dat de opmerking van Ruitenberg in de context waarin hij haar maakt, verwondert. Daargelaten, of twintigste-eeuwse antirevolutionairen, reeds die van 1934 zo goed als die van 1962, de term „zedelijk-organisch” nog licht in de mond zouden nemen, ze was in het vroegere a.r. spraakgebruik in elk geval al tientallen jaren zo gangbaar en in a.r. mond en in a.r. schrifturen zó onverdacht, dat zij die op de enige plaats waar hij in hun program sinds 1878 werd gebezigd¹²⁴), toch zeker niet

¹²²) Zie hierover prof. mr. H. J. Hellema, „Actieve belastingpolitiek”, en: „Beginselen van de belastingheffing”, in *A.R.S. XVII* (1947), blz. 129 v.v., resp. *XX* (1950), blz. 160 v.v.

¹²³) *Tijd en Taak* d.d. 24 juni 1961, overgenomen in *Documentatiedienst* d.d. 8 juli 1961.

¹²⁴) Het woord „organisch” kwam in het oude program ook nog voor in artikel XI, waar sinds 1916 sprake was van een „organisch in te richten kiesrecht” en sinds 1934 van „een kiesrecht, dat een organisch karakter behoort te dragen”. Hiermede werd

behoefden te schrappen omdat de fascistten zich in overeenkomstige termen plachten uit te drukken.

De antirevolutionaire of christelijk-historische richting, evenals trouwens de Anti-Revolutionaire Partij, zijn ouder dan het fascisme en zij overleven het ook.

E R R A T A

Het opstel waarvan het bovenstaande artikel het laatste gedeelte vormt, verscheen in de afleveringen van december 1961, januari en februari 1962 van *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, resp. jg. XXXI, blzz. 341—356, XXXII, blzz. 6—20 en 37—58. Men brenge de volgende verbeteringen aan:

A. in het in jg. XXXI opgenomen gedeelte:

1. blz. 343, r. 20, voor „heeft” te lezen: geeft;
2. blz. 344, boven de laatste regel tekst een regel wit;
3. blz. 345, r. 5 v.o., lees: formulering;
4. blz. 352, r. 12, lees: dier;
5. blz. 352, r. 20, achter „uitgedrukt” toe te voegen een nootteken ^{20a)}.; Onder aan de blazijde toe te voegen: ^{20a)} Lees: uitgerukt.;
6. blz. 354, r. 1, voor „uitwisseling” te lezen: uitwissching.

B. in het vorige in jg. XXXII opgenomen gedeelte:

1. blz. 8, r. 20, te lezen: waarom dat gebeuren dan van belang kon zijn;
2. blz. 9, r. 14 v.o., in plaats van „d’esprit” te lezen: de l’esprit.;
3. blz. 9, r. 6 v.o., voor „althans” te lezen: thans;
4. blz. 11, r. 19, achter „begonnen” een komma te plaatsen;
5. blz. 13, r. 17, na „dat” in te voegen: er;
6. blz. 14, noot ⁴⁶⁾, aan het einde van de derde alinea een aanhalingsteken te plaatsen;
7. blz. 17, r. 6 v.o., te lezen: moet;
8. blz. 18, r. 9, te lezen: de aandacht valt, en de nadruk ligt, op het (onmiddellijk).

gedoeld op het gezinshoofdenkiesrecht voor de „politieke” (Tweede) Kamer en een kiesrecht van al wie zelfstandig werkzaam is in ambt, bediening of waardigheid of zich in enig beroep of bedrijf verbonden heeft, voor de (andere,) „maatschappelijke” Kamer. Een pleit voor een maatschappelijke naast een politieke vertegenwoordiging, met gezinshoofdenkiesrecht voor de laatste en kiesrecht voor al wie beroepsmatig werkzaam is voor de eerste, komt thans in het program niet meer voor. Terecht, zou ik menen: de voorkeur voor deze, overigens geenszins uitsluitend a.r. verlangens, is onder de in de loop der jaren ook uit eigen kring er op uitgeoefende kritiek — men zie b.v. prof. dr. H. Dooyeweerd, „Het vraagstuk van het organisch kiesrecht in een nieuw stadium”, in *Almanak van het Studentencorps aan de Vrije Universiteit 1935*, blz. 105 vv.; en ook prof. Anema heb ik er wel kritiek op horen oefenen — thans wel verdwenen.

INGEZONDEN

Geachte redactie,

Graag vraag ik enige ruimte om prof. Zuidema antwoord te geven op een vraag die hij ds. Rothuizen stelde: „Gaf ik scheef, onzuiver, onzakelijk weer?” (artikel in het nummer van november 1961, blz. 312). Ik meen nl. dat dat inderdaad het geval is.

Waar hij ook mij in deze zaak betreft, wil ik er iets meer van zeggen. Prof. Zuidema beweert dat hij niets doet dan de werkelijkheid weergeven. „Ik constateerde slechts” zegt hij. In mijn geval: „En wat ds. Lugtigheid aangaat, deed ik meer dan constateren?” Ook hier is het antwoord: ja. Prof. Zuidema heeft nl. de bewuste preek, waar hij over schrijft, niet alleen aangehoord maar ook subjectief geïnterpreteerd en daardoor emotioneel misverstaan. De beschuldigingen nl., die hij me na afloop van de preek toewierp hielden iets totaal anders in dan ik in mijn preek had gezegd of uit die preek te constateren zou kunnen zijn. Opvallend is dan ook dat geen enkele van de kerkeraden onder wiens opzicht ik deze preek heb gehouden tot dezelfde conclusie is gekomen als prof. Zuidema: misbruik van Gods Woord. In feite heeft geen van de kerkeraden ook maar enige opmerking in die richting gemaakt.

Daarom zag ik graag dat prof. Zuidema zich van dergelijke uitspraken onthoudt.

H. J. LUGTIGHEID

NASCHRIFT

Dat: „ook hier het antwoord: ja” zou zijn suggereert wat ook niet in het minst door ds. L. is aangetoond. En voorts: Ongetwijfeld heb ik de preek van ds. Lugtigheid gehoord, geïnterpreteerd enz. Geen mens kan anders. Maar een appèl op het goed-kunnen-aanhoren, interpreteren en verstaan zal ds. Lugtigheid toch dienen te vooronderstellen bij zijn hoorders: ook bij mij; waarom spreekt en preekt hij anders? Dat *s. i.* ik zijn woorden *subjectief* interpreteerde, en juist ik ze emotioneel misverstond, laat ik voor zijn rekening, en ik kon niet anders — zo min als enig mens — dan uit te spreken naar ik hoorde enz. Zo niet, dan is geen mens meer tot oordelen bekwaam, ook ds. Lugtigheid niet. Maar wil ds. Lugtigheid hier metterdaad een geding van maken, hij legge zijn preek ter beoordeling voor aan een door hem en mij aan te wijzen commissie. Want ik ben zo vrij, mij niet apriori door een diskwalificatie zijnerzijds, als interpreteerde ik „subjectief” en misverstond ik emotioneel, zeker niet met een beroep op zwijgende kerkeraden, als inkompetent hoorder ter zijde te laten schuiven. Ik zag dan ook graag, dat ds. L. zich van dergelijke „subjectieve” beoordelingen onthield. En zich afvroeg, *wanneer* hij gerechtigd is, tot dergelijke kwalifikaties over te gaan. M. i. mag hij dit niet eerder, dan nadat alle andere mogelijkheden als klaarblijkelijke onmogelijkheden zijn aangetoond.

S. U. Z.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

De ontwikkeling van de kwestie Nieuw-Guinea heb ik getracht op de voet te volgen. Desalniettemin heb ik door de veelheid van standpunten en door de snelle ontwikkeling van de laatste tijd het overzicht verloren. Aangezien ook de kwestie Nieuw-Guinea bij de komende verkiezingen vermoedelijk in geding zal worden gebracht, waarbij het aan uitingen van wrevel over de huidige stand van zaken wel niet zal ontbreken, zou ik het prettig vinden, indien U mij zulk een overzicht zoudt kunnen verschaffen, waarbij ik ook graag geïnformeerd wil worden over het historisch verloop van een en ander.

ANTWOORD:

Dat de wrevel over de impasse, waarin Nederland met betrekking tot Nieuw-Guinea is terecht gekomen, zich in de eerste plaats uit in de vorm van kritiek op de regering en op de partijen, waarop het huidige kabinet steunt, is psychologisch zeer wel verklaarbaar. Het is immers de regering, die de verantwoordelijkheid draagt voor het gevoerde beleid en het zijn de „regeringspartijen”, die dit beleid ondersteunen.

Maar juist in dit verband heeft het zin, aan het begin van deze beschouwing over Nieuw-Guinea, enkele feiten in herinnering te brengen.

1. Niemand kan ontkennen, dat de kwestie Nieuw-Guinea een nasleep is van de Indische kwestie uit de jaren 1945—1949.

2. Er is in Nederland geen enkele partij, welke zich zo fel, zo hardnekkig en zo tot het laatste toe heeft verzet tegen de wijze, waarop de Indische kwestie in die jaren is afgewikkeld, als juist de Anti-Revolutionaire Partij.

3. Er is na de soevereiniteitsoverdracht geen enkel kabinet opgetreden, dat niet gedwongen is geweest een standpunt terzake van de kwestie Nieuw-Guinea te bepalen en een politiek dienaangaande te ontwikkelen. In de loop der jaren zijn bij deze kabinetten alle „grote” politieke partijen gedurende lange of korte tijd nauw betrokken geweest. Zodoende is er geen enkele „grote” partij, welke zich aan de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van het probleem Nieuw-Guinea na de soevereiniteits-overdracht geheel kan onttrekken.

4. Het huidige kabinet heeft niet zèlf de kwestie Nieuw-Guinea in het leven geroepen, doch het heeft dit probleem geërfd van zijn voorgangers. De moeilijkheden van dit ogenblik vormen de nasleep van een zich over vele jaren uitstrekkend beleid, waarvoor het huidige kabinet een oplossing moet trachten te vinden.

Ontstaan van de „kwestie” Nieuw-Guinea

Op de Ronde Tafel Conferentie in 1949 wilde Nederland in de te vormen Unie aan Nieuw-Guinea een aparte status toekennen. Daartegenover stelde de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië zich op het standpunt, dat Nieuw-Guinea in de soevereiniteitsoverdracht moest worden begrepen.

Het bleek niet mogelijk, in het kader van de onderhandelingen ter R.T.C.

deze zo zeer uiteenlopende standpunten tot elkaar te brengen. Gezien de politieke situatie in het binnenland en de grote buitenlandse druk op de onderhandelende partijen, konden Nederland en Indonesië het zich echter niet veroorloven, op dit punt de besprekingen over de soevereiniteitsoverdracht te laten stranden. Zo kwam men in een impasse terecht. Men kon het niet eens worden, maar men kon ook niet uiteengaan, zonder het eens te zijn geworden.

De impasse is toen voorlopig doorbroken, door de status van Nieuw-Guinea welbewust onopgelost te laten.

In het Charter van de soevereiniteitsoverdracht werd de volledige soevereiniteit over Indonesië onvoorwaardelijk en onherroepelijk overgedragen. Inzake Nieuw-Guinea kwamen de partijen echter overeen, „dat de status quo van de residentie Nieuw-Guinea zal worden gehandhaafd met de bepaling, dat binnen een jaar na de datum van overdracht van de soevereiniteit aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië het vraagstuk van de staatkundige status van Nieuw-Guinea zal worden bepaald door onderhandelingen tussen de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden.”

Uit de aangehaalde tekst blijkt, dat men er van uitging — en gezien de politieke impasse waarin men verkeerde, er ook van uit *moest* gaan —, dat men door onderhandelingen binnen een jaar na de soevereiniteitsoverdracht wél tot overeenstemming zou komen. Zo kon er dus ook niet voorzien worden in het geval, dat in het jaar van onderhandelen géén overeenstemming kon worden bereikt.

Toen dan ook een jaar verstreken was en de standpunten van de beide partijen elkaar niet waren genaderd, was de „kwestie” Nieuw Guinea ontstaan.

Het Nederlandse standpunt

Zoals bekend, is Indonesië een groot eilandenrijk met een zeer heterogeen samengestelde bevolking. Nederland, dat tot aan de soevereiniteitsoverdracht voor *al* deze volken staatkundig verantwoordelijk was, vreesde, dat indien er een eenheidsstaat Indonesië gecreëerd zou worden, er niet onbelangrijke minderheden zouden ontstaan, die het gevaar zouden lopen door de machtige Republiek overheerst te worden. Vandaar, dat in de jaren voorafgaande aan de soevereiniteitsoverdracht, het streven van Nederland er voortdurend en consequent op gericht is geweest, de stichting van de staat Indonesië op federale basis te doen plaatsvinden.

Mocht de federale staatsvorm waarborgen voor de minderheden bevatten, dat neemt niet weg, dat Nederland er toch nog rekening mee moest houden, dat er in de nieuwe staat Indonesië bevolkingsgroepen zouden overblijven, die zich daarin geen eigen plaats konden verwerven. Daarbij werd vooral gedacht aan de indo-europeanen. Voornamelijk met het oog op deze laatste bevolkingsgroep streefde Nederland er naar, aan Nieuw-Guinea een speciale status toe te kennen, opdat dit eiland als een uitwijkhaven voor deze groep van de bevolking zou kunnen dienen.

Aangetekend moge worden, dat dit standpunt van Nederland niet het gevolg was van een „koloniale” mentaliteit, doch voortkwam uit het besef van de verantwoordelijkheid, welke Nederland jegens alle groepen van de indonesische bevolking, óók de indo-europeanen, had te dragen. Geen

dezer groepen mocht door de soevereiniteitsoverdracht worden tekort gedaan.

Later bleek, dat Nieuw-Guinea als uitwijkhaven niet kon voldoen. Door verschillende omstandigheden werd het geen geschikt oord voor indo-europese vestigingen bevonden.

Door de clausule in het Charter van de soevereiniteitsoverdracht was Nederland inmiddels echter de beherende mogendheid in Nieuw-Guinea geworden. En dit riep in Nederland het besef op van een nieuwe verantwoordelijkheid, namelijk de verantwoordelijkheid jegens de inheemse bevolking.

Iedere overheid dient immers, wil zij haar naam waardig zijn, voor de rechten en belangen van haar onderdanen op te komen, ook indien deze onderdanen — zoals dat bij vele Papoea's het geval is — nog leven in een zeer primitief stadium van culturele ontwikkeling.

Het is op de grondslag van deze verantwoordelijkheid jegens de inheemse bevolking, dat Nederland zijn beleid inzake Nieuw-Guinea moest vaststellen.

Rechtstreekse overdracht aan Indonesië kwam daarbij, naarmate de jaren verstreken, steeds minder in aanmerking. De federale staatsstructuur, welke overeengekomen was bij de soevereiniteitsoverdracht en waardoor de rechten van de minderheden gewaarborgd waren, werd immers reeds na korte tijd door de Indonesische regering teniet gedaan, zo nodig hier en daar met geweld van de wapenen. Het democratisch element, een tweede waarborg voor de rechten van minderheden, werd steeds meer ondermijnd en mondde tenslotte uit in de alleenheerschappij van president Soekarno. Bij tal van gelegenheden bleek, dat de gerechtigheid beslist niet het enige richtsnoer was, waarnaar de Republiek Indonesië werd geregeerd. Was nu in deze nieuwe situatie de verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering jegens de bevolking van Nieuw-Guinea nog wel in overeenstemming te brengen met de overdracht van dit gebied aan de Republiek?

Daar kwam nog iets bij. Nieuw-Guinea is, zoals reeds eerder werd opgemerkt, een van de meest achtergebleven gebieden van de wereld. Het tot ontwikkeling brengen van dit gebiedsdeel, dat meer dan tien maal zo groot is als Nederland, vormt ook economisch gezien een zeer groot probleem. Welnu, de economische toestand van Indonesië ging na de soevereiniteitsoverdracht zienderogen achteruit. Het moet uitgesloten worden geacht dat Indonesië, dat zelf de grootste moeite heeft economisch staande te blijven, in staat zou zijn, zelf de ontsluiting van dit land op bevredigende wijze ter hand te nemen.

Tenslotte was er de bezwarende omstandigheid, dat Indonesië een steeds vijandiger houding jegens Nederland ging innemen. Naarmate het onrecht, dat Indonesië jegens Nederland en de Nederlanders beging, in omvang toenam, verminderde in ons land de bereidheid door het doen van concessies met Indonesië tot overeenstemming te geraken. Iemand die door chantage poogt te dwingen, is nu eenmaal geen ideale onderhandelingspartner.

Een en ander leidde er toe, dat Nederland zelfstandig een politiek jegens Nieuw-Guinea moest ontwikkelen. Daarbij stond zowel bij onze regering als bij het gehele Nederlandse volk voorop, dat deze politiek principieel gericht moest zijn op het welzijn van de Papoea's. Nederland

heeft, door de jaren heen, gemeend dit welzijn het beste te dienen door:

- a. Nieuw-Guinea naar vermogen in cultureel, staatkundig en economisch opzicht tot ontwikkeling te brengen;
- b. aan de bevolking de verzekering te geven, dat dit gebiedsdeel, nadat het tot ontwikkeling zou gekomen zijn, zelf in vrijheid over zijn staatkundige status zou mogen beslissen. Daarbij stonden, wat Nederland zelf betreft, *alle* mogelijkheden open.

Het is duidelijk, dat Nederland door deze politiek zelf weinig te winnen had.

Nieuw-Guinea is heden ten dage beslist geen wingewest. Integendeel, jaarlijks moeten er vele tientallen miljoenen in de ontsluiting van Nieuw-Guinea geïnvesteerd worden. En indien Nieuw-Guinea economisch nog eens een rijk land zou worden, hetgeen gelet op het karakter van het land op zijn minst twijfelachtig mag heten, dan zou het aan Nieuw-Guinea nog vrij staan zich van Nederland los te maken. En gezien de algemene tendentie tot politiek vrijmaken, die op het ogenblik bij vele ex-koloniale volken heerst, behoeft men zich over de staatkundige ontwikkeling van Nieuw-Guinea, indien deze in vrijheid kan plaats vinden, ten aanzien van Nederland geen enkele illusie te maken.

Daar komt bij, dat in de buitenlandse politiek Nieuw-Guinea steeds een bron van moeilijkheden en van onrust is geweest en vermoedelijk ook zal blijven.

Daarom kan in redelijkheid niet worden volgehouden, dat Nederland zich in de kwestie Nieuw-Guinea aan een koloniale mentaliteit te buiten gaat. In de kwestie Nieuw-Guinea heeft Nederland voor zich zelf *niets* te winnen. De eerste persoon moet nog opstaan die aantoon — anders dan in demagogische leuzen — dat dit wèl het geval zou zijn.

Samenvattend kan het bovenstaande aldus worden geformuleerd, dat de politiek van Nederland inzake Nieuw-Guinea van de aanvang af geïnspireerd is geweest door ethische motieven: aanvankelijk door het belang van de indo-europese bevolkingsgroep in Indonesië, vervolgens door het belang van de autochtone bevolking.

De twee meest kenmerkende beleidspunten zijn: het zo snel mogelijk tot ontwikkeling brengen van dit land en de toezegging van het recht op zelfbeschikking zodra de bevolking tot de effectuering daarvan in staat kan worden geacht.

Het Indonesische standpunt

Indonesië heeft zich sedert de revolutie in 1945 op het standpunt gesteld, dat Nieuw-Guinea, als deel van het voormalige Nederlands-Indië, in de soevereiniteitsoverdracht moest worden begrepen. Het was voor Indonesië volstrekt onaanvaardbaar, dat het territorium van de Republiek niét tevens het gebied van Nieuw-Guinea zou omvatten.

De van Indonesische kant gebruikte motiveringen zijn echter niet steeds dezelfde geweest. In feite heeft Indonesië er sinds de soevereiniteitsoverdracht drie standpunten op na gehouden.

Toen in het Charter van soevereiniteitsoverdracht werd overeengekomen, dat de status quo inzake Nieuw-Guinea gehandhaafd zou blijven,

doch dat de partijen binnen een jaar overeenstemming over Nieuw-Guinea moesten bereiken, stelde de Republiek Indonesië zich op het standpunt, dat in het Charter weliswaar een voorbehoud ten aanzien van Nieuw-Guinea werd gemaakt, doch dat dit Charter Nederland verplichtte binnen een jaar de soevereiniteit aan Indonesië over te dragen. Indonesië grondde deze zienswijze o.m. op verschillende uitspraken van Nederlandse kant vóór de soevereiniteitsoverdracht, waarbij géén voorbehoud voor Nieuw-Guinea werd gemaakt.

Toen in het jaar na de soevereiniteitsoverdracht de onderhandelingen op niets uitliepen, veranderde Indonesië van standpunt. Van toen af stelde men van Indonesische zijde, dat bij de soevereiniteitsoverdracht tevens de soevereiniteit over Nieuw-Guinea was overgedragen, doch dat in het Charter slechts een voorbehoud werd gemaakt voor de feitelijke gezagspositie van Nederland aldaar.

Tenslotte wisselde het Indonesische standpunt nogmaals na de opzegging van de Nederlands-Indonesische Unie. Sindsdien geldt als officieel Indonesisch standpunt, dat de soevereiniteit over Nieuw-Guinea bij Indonesië berust reeds vanaf de datum, waarop de Republiek haar onafhankelijkheid proclameerde: 17 augustus 1945.

Hoe dit alles ook zij, hoe men formeel van Indonesische zijde de soevereiniteit ook beredeneert, vast staat, dat Indonesië van de aanvang af Nieuw-Guinea als behorende tot het grondgebied van de Republiek heeft beschouwd.

Dat komt, omdat de Republiek voor de Indonesiërs het einde vertegenwoordigt van wat zij zien als het koloniale tijdperk. In de Republiek hebben de Indonesiërs voor zich de vrijheid en onafhankelijkheid bevochten. Zij hebben deze vrijheid en onafhankelijkheid niet alleen bevochten voor enkele eilanden, maar voor het ganse Nederlandse koloniale rijk in de Oost. De Republiek acht zich de opvolgster van het gehele voormalige Nederlands-Indië, waarbij Nieuw-Guinea uiteraard is inbegrepen.

Waar men dus het bestaan van de Republiek Indonesië tegelijk ziet als een bevrijding van het koloniale juk, als een succesvolle revolutie tegen Nederland, daar ligt het voor de hand, dat men deze vrijheidstrijd, deze revolutie niet geheel voltooid acht, zolang er een stuk van dit rijk is, dat aan de koloniale greep nog steeds niet kon worden ontrukkt.

Wie dit gevoelen combineert met het in alle jonge staten heersende nationalisme, gaat er iets van verstaan, hoe onverdraaglijk het voor de Indonesiërs moet zijn, dat er thans, na vele jaren, nog immer een stuk van het voormalige Nederlands-Indië is, waar de vrijheidsvaan niet kon worden geplamt.

In dit gedachtenklimaat valt het eveneens te verstaan, dat van de kant der Republiek tegenover Nederland steeds weer wordt aangevoerd, dat het conflict tussen beide landen inzake Nieuw-Guinea geen juridisch doch een politiek geschil is. Hoe sterk ook op dit ogenblik formeel de rechtstitel van Nederland op de soevereiniteit over Nieuw-Guinea zou mogen wezen, voor de Republiek zou die van geen betekenis zijn, daar achter het huidige recht voor de Republiek ligt de veel wezenlijker strijd voor dekolonialisering, de strijd voor vrijheid.

Het door Nederland voor de Papoea's in uitzicht gestelde recht van zelfbeschikking wordt door Indonesië evenmin erkend. Indien Indonesië

er van uitgaat, dat het als staat de soevereiniteit over geheel voormalig Nederlands-Indië van Nederland heeft overgenomen, kan het dit recht ook niet erkennen. Er is immers geen enkele staat, welke binnen zijn eigen nationale territorium het zelfbeschikkingsrecht van enige bevolkingsgroep onverkort kan toestaan. Het zou in de kortst mogelijke tijd tot ontbinding van zulk een staat voeren, zeker indien in een staat zulk een menigvuldigheid van bevolkingen en rassen voorkomt, als in Indonesië het geval is.

Indonesië is een eenheid, omdat het krachtens zijn historie als Nederlands koloniaal gebied één nationale staat is geworden — inclusief Nieuw-Guinea — en niet op grond van eenheid van taal, ras, cultuur of anderszins. Het nationalisme is voor Indonesië het belangrijkste bindmiddel. Vandaar ook, dat economische overwegingen (de hulpbronnen van Indonesië zijn vooralsnog ontoereikend om Nieuw-Guinea snel tot ontwikkeling te leiden) vanuit Indonesisch standpunt nauwelijks een rol kunnen spelen. In de strijd voor vrijheid, voor de vrijheid ook voor Nieuw-Guinea, kan het economische motief nooit doorslaggevend zijn. Men wil misschien wel economische hulp aanvaarden, maar dan hulp van een buitenstaander aan de vrije, zelfstandige, soevereine natie Indonesië; een Indonesië met inbegrip van Nieuw-Guinea, een Indonesië dat het gehele voormalige Nederlands-Indië omvat.

Bijkomende verwikkelingen

Uit het voorgaande is gebleken, hoezeer de standpunten van Nederland en van Indonesië steunen op twee totaal verschillende uitgangspunten.

De politiek van Nederland, welke gericht is op het welzijn van de Papoea's, ligt geheel buiten de horizon van het Indonesisch begrijpen, aangezien elke daad van Nederland, ook de subjectief goedbedoelde, wordt aangevoeld als een daad welke het koloniale verleden bestendigt, als een daad welke de realisatie van de volle vrijheid over het gehele Indonesische territorium in de weg staat.

Aan de andere kant wijst Nederland er op, dat zelfs de suggestie van een koloniale mentaliteit onbehoorlijk is. Nederland kan zich niet voorstellen, dat een natie, die zojuist zelf een eigen nationale staat heeft geconstitueerd, bezwaren kan inbrengen tegen een beleid, dat zich het zelfbeschikkingsrecht van een andere natie — waarbij zelfs de mogelijkheid van een toekomstige associatie met Indonesië niet is uitgesloten — als uitsluitend doel heeft gesteld.

Zou het dus reeds moeilijk zijn tot overeenstemming te geraken, indien men uitsluitend met deze twee standpunten had te maken, de situatie wordt nog gecompliceerder door andere factoren, welke eveneens een rol spelen in de kwestie Nieuw-Guinea.

Op de achtergrond van het geding om Nieuw-Guinea staat namelijk de grote tegenstelling Oost-West, de tegenstelling tussen de communistische en de vrije wereld.

Allerwege ziet men, hoe de communisten pogen in de jonge staten te penetreren, waarbij zij het nationalisme, dat in al deze staten nog vlamend is, als hefboom gebruiken.

De meeste van de jonge, ex-koloniale staten, zijn van oorsprong beslist

niet communistisch. Nationalisme en communisme zijn *niet* hetzelfde. Het communisme poogt er echter van te profiteren, dat de meeste van deze staten in het verleden behoorden tot de koloniën van westelijke mogendheden. Nu kan men over het koloniale verleden van de westelijke mogendheden oordelen hoe men wil, vast staat, dat de nieuwe staten dit koloniale verleden in de tegenwoordige tijd zo snel mogelijk willen vergeten en in ieder geval de laatste resten er van op een zo kort mogelijke termijn willen liquideren. Waar nu deze de-kolonisatie tot moeilijkheden en spanningen met het vroegere moederland aanleiding geeft, staat het communisme vóór in de rij om de handelwijze van het moederland met motieven ontleend aan het nationalisme aan de kaak te stellen. Waar het nationalisme vooralsnog een vuur is, dat onblusbaar in de harten van de bevolking van deze jonge staten brandt, worden daarmee vanzelf het nationalisme en het communisme tot bondgenoten. Want er is geen groepering in deze jonge staten, van welke politieke richting of welke confessionale overtuiging ook, welke niet door het pas ontwaakte zelfbewustzijn is aangestoken. Men kan eenvoudig niet pro-westers zijn, indien dit voor het besef van de eigen bevolking de strekking heeft, dat men daarmee het nationale ontwaken tegenstaat. Vandaar dat de goedwillende en gematigde groeperingen in deze landen tegenover het communisme machteloos staan, zodra er voor het besef van het eigen volk „koloniale” kwesties in geding komen. Anti-communist wordt synoniem met anti-nationaal, een positie waarin niemand zich in die landen begeven kan zonder terstond alle invloed en gezag te verliezen.

Ieder conflict, dat voortkomt uit een vroegere koloniale verhouding — en daarbij is het van geen belang aan welke kant het „gelijk” is — betekent aldus automatisch een versterking van de positie van het communisme in die landen; een communisme dat deze situatie uitbuit en er onscrupuleus gebruik van maakt. Het betekent tegelijkertijd dus een verzwakking van de positie van het westen in de grote strijd tegen het wereldcommunisme; een strijd waarvan de uitslag voor de gehele wereldbevolking, hoe die daar zelf ook tegenover moge staan, van beslissende betekenis is.

Een en ander heeft tot gevolg, dat de westerse bondgenoten van Nederland aarzelend staan, wanneer van hen gevraagd wordt in een conflict tussen Nederland en Indonesië over Nieuw-Guinea openlijk partij te kiezen, of zelfs maar wanneer het er om gaat bedekt steun te verlenen. Ze dreigen met zulk een hulp — hoe aannemelijk zij zelf overigens de politiek van Nederland mogen vinden — de sympathie van *alle* ex-koloniale naties te verspelen, daarmee de invloed van hun grote tegenstander het communisme in al die landen te versterken en aldus zelf een niet onaanzienlijk verlies in de koude oorlog, welke thans nog op politiek terrein wordt uitgevochten, te lijden. Er moet wel een zeer groot belang op het spel staan, willen onze grote bondgenoten deze nadelen in hun strijd tegen het communisme aanvaarden. Het is de vraag, of zij de kwestie Nieuw-Guinea als zulk een groot belang aanmerken. Er zijn tekenen, welke er op wijzen, dat zulks niet het geval is. Vandaar dat Nederland niet onvoorwaardelijk op steun van zijn bondgenoten in de politieke strijd, of in een eventueel militair conflict mag rekenen.

Betreft het bovenstaande de positie van onze bondgenoten, Nederland

moet er zelf ook mee rekening houden, dat het voortduren van het conflict met Indonesië over Nieuw-Guinea, al of niet in gewapende vorm, de positie van het communisme in Indonesië versterkt. Nederland is in zijn beleid verantwoordelijk voor de bevolking van Nieuw-Guinea; het is echter evenzeer verantwoordelijk voor de gevolgen, welke zijn beleid in andere landen in het leven roept. Welnu, een van de gevolgen van het effectueeren van onze verantwoordelijkheid jegens de Papoea's is, dat wij de bevolking van Indonesië aan een penetratie van het communisme bloot stellen.

Tenslotte een feitelijke machtskwestie.

Het behoort tot de eerste taak van een overheid haar onderdanen in geval van agressie door een derde mogendheid te beschermen, zo nodig door het inzetten van haar wapenmacht.

Is Nederland daartoe, voorzover het Nieuw-Guinea betreft, in staat? Ook zonder de militaire aanvalskracht van Indonesië te overschatten moet het bevestigende antwoord op deze vraag op zijn minst met een sterk voorbehoud worden gegeven. Nieuw-Guinea ligt aan de andere kant van de aardbol. En hoe kwetsbaar zijn niet de verbindingen, te meer nu het niet vaststaat, dat wij van onze bondgenoten medewerking mogen verwachten en wij er mee moeten rekenen, dat van tal van ex-koloniale mogendheden tegenwerking zal worden ondervonden.

Een omstandigheid, welke met deze machtskwestie samenhangt is de kracht van Nieuw-Guinea, nadat dit gebiedsdeel eventueel zijn recht tot zelfbeschikking zal hebben uitgeoefend. Aangenomen dat de Nederlandse politiek slaagt en dat de bevolking van Nieuw-Guinea in vrijheid over zijn eigen toekomst zal kunnen beslissen, is dan de kracht van dit land groot genoeg om, indien de keuze niet ten gunste van Indonesië mocht uitvallen, zich tegen deze vijandige grote buur met goed gevolg te verdedigen?

Samenvatting en conclusies

De samenvatting van het bovenstaande kan geen andere zijn, dan dat Nederland zich op het ogenblik in een dwangpositie bevindt.

Aan de ene kant heeft Nederland als verplichting:

a. als overheid van Nieuw-Guinea voor de belangen van de inheemse bevolking op te komen;

b. zijn belofte jegens de inheemse bevolking na te komen, dat te zijner tijd het zelfbeschikkingsrecht zal kunnen worden uitgeoefend.

Hiernaast heeft Nederland echter ook andere verplichtingen, welke met de voorgaande conflicteren. Deze zijn o.m.:

a. de plicht samen met de andere westerse mogendheden een zo sterk mogelijk front, ook politiek, tegenover het communisme op te bouwen;

b. de plicht jegens het eigen volk, Nederland niet in een onoverzienbaar militair avontuur te storten, zonder althans van te voren bereid te zijn de daarvoor noodzakelijke prijs te betalen.

Tenslotte is er een aantal dwingende, geldende machtsverhoudingen, waarvan genoemd kunnen worden:

a. de anti-koloniale mentaliteit bij alle nieuwe staten, welke uit dien hoofde een gesloten front tegenover Nederland vormen;

b. de dwangpositie, waarin daardoor de westerse bondgenoten zich tegenover Nederland bevinden;

- c. de omvang van Nieuw-Guinea, welke een militaire verdediging uitzonderlijk moeilijk maakt;
- d. de afstand tot Nieuw-Guinea, welke deze verdediging nogmaals extra verzwaart.

In het voorgaande heb ik in antwoord op uw vraag gepoogd, over de feitelijke situatie schetsmatig enige nadere informatie te verschaffen. Hoe nu concreet in deze situatie het overheidsbeleid zal moeten zijn, is een vraag welke u niet stelt, en waarop ik in het kader van dit advies ook niet zal ingaan.

Wel staat het vast, dat een goed beleid slechts dan ontwikkeld kan worden, indien alle aspecten mee in rekening zijn gebracht en op hun juiste gewicht worden getoetst; zij dienen alle in de weegschaal der gerechtigheid tegen elkaar te worden afgewogen.

In de kwestie Nieuw-Guinea betekent dit, dat wij niet eenzijdig acht mogen slaan op de feitelijke machtsverhoudingen en op de gegeven standen van zaken in de wereld, daarbij verwaarlozend de verantwoordelijkheid welke wij als overheid jegens de inheemse bevolking dragen en de belofte inzake het zelfbeschikkingsrecht, die wij aan die bevolking gegeven hebben. Zulk een opportunisme doet tekort aan de eis der gerechtigheid.

Aan de andere kant kunnen wij echter evenmin stellen, dat een principiële antirevolutionaire politiek daardoor gekenmerkt zou worden, dat zij uitsluitend oog heeft voor de verantwoordelijkheid jegens de Papoea's en voor de belofte inzake het zelfbeschikkingsrecht, zonder daarbij tevens de toestand in de wereld en de mogelijkheden welke die voor het realiseren van een bepaalde politiek biedt, mede in rekening te brengen.

Vandaar dat het uitzetten van een anti-revolutionaire politiek in de kwestie Nieuw-Guinea, vanwege de vele, onderling dikwijls conflicterende, aspecten van dit vraagstuk, vanwege de mogelijkheden en de onmogelijkheden welke er in de wereldsituatie besloten liggen, onvermijdelijk een spanning oproept. Want in de Nieuw-Guinea-kwestie worden wij geconfronteerd met een werkelijkheid, waarmee wij veelal geen vrede hebben, doch die wij vanwege onze beperkte macht ook niet fundamenteel kunnen veranderen; — terwijl wij er ons tegelijkertijd ten volle van bewust zijn, dat onze plicht, aan het beginsel der gerechtigheid gestalte te geven, ook in deze concrete situatie onverzwakt voor ons zijn gelding behoudt. Wie in de concrete werkelijkheid van vandaag christelijke politiek wil bedrijven, zal aan de spanning, die dit oproept, wel nimmer geheel ontkomen.

Of een werkelijk rechtvaardige oplossing voor het vraagstuk Nieuw-Guinea ooit zal zijn te realiseren, hangt behalve van ons zelf, in belangrijke mate mede af van de vraag, of deze idee der gerechtigheid door de volken die het aangaat is aanvaard. Hier treedt de samenhang aan het licht tussen de heersende opvattingen inzake religie, moraal en recht enerzijds en de mogelijkheden voor een op publieke rechtsbeginselen gebaseerde politiek anderzijds. Hier treedt aan het licht, dat de politieke strijd ten diepste altijd is een geestelijke strijd.

Waar de politieke werkelijkheid niet een statisch gegeven is, doch voortdurend aan veranderingen onderhevig, wordt het begrijpelijk, dat ook een principiële politiek, zonder tot opportunisme te vervallen, doch integen-

deel uitgaande van één rechtsbeginsel, naar gelang van de zich wijzigende omstandigheden een ombuiging van een bepaald beleid te zien kan geven. Principiële politiek is beslist niet synoniem met een starre, onbeweeglijke politiek. Ook dat is iets, dat wij voor ogen moeten houden, wanneer wij trachten een doeltreffend beleid inzake Nieuw-Guinea te ontwikkelen.

W. H.

BOEKBESPREKING

DRS. A. HOOGERWERF, *Ontwikkelingen in de Nederlandse politieke partijen*. Inleiding voor de studieconferentie van de Arjos op 6 en 7 oktober 1961. Uitgave van de Arjos, 's-Gravenhage. Prijs f 1,—.

In een boeiende en met vaart geschreven brochure heeft de heer Hoogerwerf, assistent voor de politicologie aan de Vrije Universiteit, zijn opvattingen neergelegd over het actuele onderwerp van de mogelijke toekomstige ontwikkeling der vijf grootste politieke partijen in Nederland. Hij laat zijn betoog voorafgaan door een aantal stellingen, waarvan wij er hier enkele overnemen.

1. Allerlei verschillen tussen de grootste vijf politieke partijen in Nederland zijn in de laatste vijf jaren vervaagd en zullen in de komende jaren nog verder vervagen. De meest omstreden politieke kwesties zullen in de nabije toekomst de verdeling van het nationale inkomen en misschien ook de atoombewapening betreffen. In verband daarmee is er in de politiek een toenemende neiging zich langs sociaal-economische in plaats van godsdienstige lijnen te groeperen.

2. Er is een tendens in de richting van een stelsel van drie partijen, waarvan respectievelijk de P.v.d.A., de V.V.D. en de K.V.P. de kernen zullen vormen.

3. Dat liberalisme en socialisme zullen samenvloeien, zoals prof. dr. J. Zijlstra en dr. S. W. Couwenberg menen, is niet te verwachten. Deze stromingen zullen zich, zij het wellicht onder andere namen, als partijen van respectievelijk beter en minder goed gesitueerden handhaven.

4. In de K.V.P., C.H.U. en de A.R.P. vallen ontwikkelingen in de richting van een gedeconfessionaliseerde, christelijk geïnspireerde centrumpartij op te merken. Te verwachten is dat de meerderheid van de aanhangers der drie confessionele partijen zich op de duur in een gezamenlijke centrumpartij zal verenigen. Voorwaarde daarvoor is onder meer dat zij een duidelijke politieke strategie, een politiek vijfjarenplan, ontwerpen.

10. Het gewijzigde beginselprogramma van de A.R.P. maakt niet voldoende duidelijk naar welke samenleving deze partij streeft.

Met deze stellingen is de kern van het betoog van de heer Hoogerwerf wel ongeveer weergegeven. Alleen dient hieraan te worden toegevoegd, dat de schrijver op blz. 8 van zijn brochure uitdrukkelijk vermeldt, dat hem geen „politieke, maar een politicologische benadering” voor ogen heeft gestaan. „Het is niet om een beoordeling van de feiten vanuit het politieke

standpunt van de schrijver te doen, maar om een poging de samenhang tussen de feiten in termen van oorzaak en gevolg te verklaren;" „getracht zal worden tot een objectieve... analyse van politieke feiten te komen."

Met deze woorden geeft de schrijver ons een aanwijzing voor de beoordeling van zijn geschrift. Bevat deze brochure inderdaad een objectieve beschouwing over de ontwikkelingstendenties in ons partijbestel?

Wij stellen voorop er niet aan te twijfelen, dat de heer Hoogerwerf op een zo eerlijk en objectief mogelijke wijze heeft gepoogd, zich van de in dit verband relevante politieke feiten rekenschap te geven. Toch menen wij in deze brochure een *vertekend* beeld te bespeuren van de aard en het streven van de verschillende politieke partijen, met name van wat de schrijver de „confessionele" partijen noemt. De oorzaak hiervan ligt o.i. in een te eenzijdig-*sociologische* aanpak door de schrijver. Te zeer wordt het streven van en het stemmen op de verschillende partijen geduid als een zaak van typisch-sociologische factoren, zoals: status-verschillen, het al of niet geëmancipeerd zijn, het al of niet voeren van een in sociale zin progressief economisch beleid. Wij willen deze factoren bepaald niet bagatelliseren; maar het komt ons voor, dat met name t.a.v. de „confessionele" partijen daaraan een minder *overwegende* plaats behoort te worden toegekend. Vooral bij deze partijen speelt de — sociologisch niet meer te verklaren — begeerte, aan de eigen christelijke levensovertuiging politiek gestalte te geven, tenminste een even belangrijke rol.

Anders gezegd: men kan zich bij de lezing van deze brochure niet aan de indruk onttrekken, dat de schrijver de *eigenlijke* tegenstellingen op het politieke vlak als van sociologische aard ziet en dan ook poogt de „levensbeschouwelijke" tegenstellingen tot sociologische terug te brengen. Verschillen in geloof en levensbeschouwing worden a.h.w. te weinig in hun eigen waarde gelaten. Zo wordt het motief tot oprichting van de Anti-Revolutionaire Partij met name gezocht in het sociale streven tot emancipatie van de protestants-christelijke volksgroep, en voorzover hierbij „beginselen" in het geding waren, worden deze gezien als toch „mede geformuleerd onder invloed van het emancipatiestreven" (blz. 9, 10); zo worden de „vleugels" in de A.R.P. niet primair gezien als voortvloeiend uit verschillen in levensbeschouwing, maar uit de voornamelijk door de sociale status van de betrokkenen bepaalde mentale instelling van progressiviteit of conservativiteit. Evenzo wordt het nieuwe a.r. beginselprogramma te eenzijdig beoordeeld vanuit het gezichtspunt, welke mate van progressiviteit daarin is vervat.

Deze vertekening komt ook tot uiting in het door de schrijver ontwikkelde toekomstbeeld der politieke partijen. Ten aanzien van de tegenstelling tussen liberalisme en socialisme verwacht de heer Hoogerwerf, dat zij ook in de toekomst gehandhaafd zal blijven — ondanks het feit, dat hij in zijn eerste stelling over een „vervaging van allerlei verschillen" gesproken heeft. Waarom? Kennelijk omdat tussen het socialisme en het liberalisme tegenstellingen bestaan van *sociologische* aard: „Het liberalisme is in wezen een politieke beweging van hogere klasse- en statusgroeperingen, het socialisme is in wezen een politieke beweging van lagere klasse- en statusgroeperingen" (blz. 45). Hier zijn dus *statusverschillen* in het geding; en deze acht de schrijver kennelijk van zulk een fundamentele be-

tekenis, dat hij t.a.v. de verhouding van liberalisme en socialisme van „een blijvende antithese” (blz. 46), een „diepe kloof” (blz. 45), en „kardinale verschillen” (blz. 47) spreekt; woorden, die hij voor de „*levensbeschouwelijke*” tegenstellingen tussen de „christelijk geïnspireerde gedeconfessionaliseerde centrumpartij” enerzijds, en de socialistische en liberale partijen anderzijds, klaarblijkelijk niet wenst te gebruiken.

Het komt ons voor, dat, wanneer de schrijver zich voor deze overaccentuering van de verschillen van sociologische aard had gehoed en aan de verschillen van „levensbeschouwelijke” aard een meer verantwoorde plaats had gegeven, zijn toekomstperspectief ook anders zou zijn uitvallen. Het naar elkander toegroeien van liberalisme en socialisme zou wellicht minder absoluut voor onmogelijk zijn verklaard en het naar elkander toegroeien van A.R.P. en C.H.U. enerzijds en van de K.V.P. anderzijds zou meer zijn gerelativeerd. Ook zou met minder overtuiging naar voren zijn gebracht, dat de „confessionele” partijen, vanwege het feit dat zij thans nog *verschillende* statusgroepen in zich sluiten, nog een aanzienlijk stemmenverlies zullen ondergaan.

Typierend is in dit verband nog, dat de schrijver de „christelijk geïnspireerde gedeconfessionaliseerde partij” van de toekomst een *centrum*-partij doet zijn. Kennelijk acht hij het niet wel mogelijk, dat de samenbindende kracht van de „christelijke inspiratie” sterk genoeg zal zijn om de verschillen tussen de hoger en lager gesitueerde groepen blijvend te overbruggen.

Tenslotte nog iets over het geponeerde in de eerste stelling, dat de meest omstreden politieke kwesties in de nabije toekomst de verdeling van het nationale inkomen en misschien ook de atoombewapening zullen betreffen. Bepaald overtuigend is deze „selectie” uit de mogelijke politieke strijdpunten niet. Wat de atoombewapening betreft: gezien de „levensbeschouwelijke structuur” van ons volk lijkt het niet zo aannemelijk, dat het pacifisme hier tot grote omvang zal uitgroeien; tevens zal de strijd in ons land over dit punt bij voorbaat al worden getemperd door de overweging, dat het niet in ónze macht ligt, de bewapeningswedloop tussen de grote mogendheden tegen te houden.

De kwestie van de verdeling van het nationale inkomen, welke de heer Hoogerwerf als eerste punt noemt, zal waarschijnlijk méér aandacht opeisen, maar *de* meest omstreden politieke kwestie van de toekomst zal het m.i. toch niet zijn. Niet vergeten mag worden, dat — zoals door prof. Zijlstra bij herhaling naar voren is gebracht — de politieke *middelen* tot een verdere directe wijziging van de inkomensverdeling vrijwel zijn uitgeput. Een verdere verhoging van de belastingtarieven heeft veelal geen effect meer, brengt soms zelf averechtse effecten teweeg. Zoals bekend, werd de grote bestedingsbeperking van 1956 veroorzaakt doordat de regering poogde het aandeel van de werknemers in het nationale inkomen met enkele procenten op te trekken.

Een werkelijk effectieve directe wijziging van de inkomensverdeling is alleen te bereiken door het voeren van een strikt geleide loon- én prijs-politiek, iets, waarvoor ook de socialist van vandaag maar weinig kan gevoelen. Waar de politieke mogelijkheden voor een verdere beïnvloeding van de inkomensverdeling dermate zijn beperkt, zal ook de interesse voor

die verdeling zelf, althans in het politieke vlak, tanen. Vandaag de dag is de situatie reeds zo, dat zowel een regering met „werkgevers”- als een met „werknemersmentaliteit” ten aanzien van de inkomensverdeling in directe zin weinig anders meer kan doen dan een status-quo-politiek bedrijven. Elke andere politiek zou in onze „open” economie worden afgestraft door inflatoire spanningen en bestedingsbeperking.

Wel zijn er nog middelen voorhanden, om indirect, op lange termijn, iets aan de verbetering van de inkomensverdeling te doen, door verdere voorzieningen op het gebied van onderwijs enz. Ten aanzien van dit punt heerst echter tussen de politieke partijen een aanzienlijke mate van overeenstemming; de meest omstreden politieke kwestie van de toekomst zal dit niet zijn.

Wat dan wel het meest omstreden punt zal worden? Dat is moeilijk te zeggen. De grootste kans maakt o.i. de kwestie van de verdeling van *macht*. Daarbij gaat het dus om vragen als deze: moet de overheidsmacht op bepaalde punten nog niet verder worden uitgebreid, ten bate van een „betere planning” van de samenleving? Kan aan de grote particuliere ondernemingen de macht worden gelaten, die zij thans nog bezitten? Moet naar een democratisering en nivellering van de machtsposities in onze samenleving worden gestreefd? Is er een regeling nodig voor het machtsvraagstuk *binnen* de onderneming, en zo ja, welke? Mag de macht van sommige pressiegroepen al dan niet worden aangetast?

Het zal mede aan onze activiteit en bezinning liggen, of in de toekomst op deze vragen van de zijde der reformatie een intrinsiek-christelijk antwoord zal kunnen worden gegeven.

B. GOUDZWAARD

VERBETERING

In het artikel *Britse Conservatieven en Europese Samenwerking* in het januarinumnummer van *A.R. Staatskunde* zijn op blz. 31 in de eerste volle alinea twee woorden weggefallen. Hier volgt de alinea met de juiste tekst.

Aanvankelijk waren verder de economische voordelen der „Commonwealth”-gemeenschap moeilijk te missen, maar ook daar is het patroon al diepgaand veranderd: sommige aanvankelijk „achtergebleven” partners zijn nu zelf industrielanden en exporteurs geworden en de Britse landbouw, vroeger relatief onbetekenend, levert nu aan eigen land meer dan de helft der benodigde voedingsmiddelen.

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET ZELFBESCHIKKINGSRECHT DER VOLKEN

DOOR

PROF. DR. GESINA H. J. VAN DER MOLEN

Zelfbeschikkingsrecht is een modewoord. En zoals met vele modewoorden het geval is, wordt het vaak gebruikt zonder dat men weet wat het precies inhoudt.

Het begrip is vrij nieuw en het heeft eerst na de tweede wereldoorlog grote populariteit verkregen. Binnen de kring van de Verenigde Naties is het in de Algemene Vergadering als leuze nauwelijks van de lucht. Het wordt bij voorkeur gebruikt om de emancipatie van niet-zelfbesturende gebieden te bepleiten. Zelfbeschikkingsrecht lijkt soms wel een ander woord voor „dekolonisatie”. Dit is echter een ontoelaatbare begripsverenging. Het zelfbeschikkingsrecht der volken heeft bepaald niet uitsluitend betrekking op koloniale verhoudingen, doch is van wijder, algemener strekking.

Dit neemt niet weg, dat het zelfbeschikkingsrecht der volken een machtige politieke factor is geworden in de huidige wereldsituatie. Tal van vroeger afhankelijke gebieden hebben op grond van het zelfbeschikkingsrecht aanspraak gemaakt op zelfstandigheid en onafhankelijkheid en die ook gekregen. Dit zelfbeschikkingsrecht wordt echter eenzijdig toegepast, wanneer dit recht aan hele groepen van staten en bevolkingsgroepen wordt geweigerd. Men denke hierbij niet slechts aan de landen van Oost-Europa, met name aan Hongarije, maar ook aan bepaalde streken in Azië, zoals Kashmir, Zuid-Molukken enz. Om kort te gaan: het zelfbeschikkingsrecht, dat men òf voor zichzelf opeist òf om politieke motieven voor koloniale gebieden krachtig bepleit, wordt genegeerd ten aanzien van andere landen en volken. „Zelfbeschikking wel voor mij, maar niet voor U,” is vaak de openlijk erkende richtlijn.

Nu kan de term zelfbeschikkingsrecht door zijn vaagheid en algemeenheid gemakkelijk tot misverstand en misbruik leiden. Het internationaal-politieke aspect vertroebelt het juridische en principiële aspect. Binnen het kader van de V.N. wordt dan ook aan rustige, redelijke argumentatie in de discussies nauwelijks het oor geleend. Een scherpe, juridische analyse heeft in deze debatten derhalve slechts relatieve waarde en overtuigingskracht gaat er zelden van uit. De discussie wordt te zeer beheerst door onberedeneerd sentiment, zo niet ressentiment enerzijds en door een weloverwogen opruiingssysteem anderzijds.

Toch is ter bepaling van eigen standpunt rustige bezinning noodzakelijk. Daarbij dringen zich verschillende vragen op. Wat dient onder zelfbeschikkingsrecht te worden verstaan? Wat is de volkenrechtelijke betekenis van dit recht? En onder welke voorwaarden dient het praktisch

te worden toegepast? Het zelfbeschikkingsrecht wordt onderscheiden in een intern en extern zelfbeschikkingsrecht. Het interne zelfbeschikkingsrecht houdt in, het recht binnen eigen staatsverband eigen regeringsvorm en eigen regeringsbeleid vast te stellen. Het externe zelfbeschikkingsrecht is het recht dat aan een volk of een volksgroep toekomt om een zelfstandige staat te constitueren of zich in federaal verband bij andere staten aan te sluiten.

Het is duidelijk, dat het tweede aan het eerste vooraf dient te gaan, al vallen beide rechten in de praktijk soms samen. Inzake Nieuw-Guinea zijn bijv. beide rechten in geding.

Het interne zelfbeschikkingsrecht ondervindt tegenwoordig nauwelijks bestrijding. Het betekent eenvoudig baas zijn in eigen huis. Het sluit inmenging van buitenaf uit. Het vindt zijn reflex in de uitsluitende bevoegdheid der staten om binnen het kader der nationale aangelegenheden orde op zaken te stellen.

Het interne zelfbeschikkingsrecht is de grondslag van het principe der non-interventie. Deze laatste volkenrechtelijke regel geldt evenwel niet absoluut. Interventie is in bepaalde gevallen niet alleen geoorloofd, doch zelfs geboden. Het valt buiten het bestek van dit artikel deze excepties op het interne zelfbeschikkingsrecht nader uit te werken. Het is voldoende, op te merken, dat het interne zelfbeschikkingsrecht geen rechtsgrond biedt voor willekeur, machtsmisbruik of agressiviteit naar buiten. Ook vormt „het in gevaar brengen van de vrede” een factor op grond waarvan volgens het Handvest van de V.N. inbreuk op het interne zelfbeschikkingsrecht toelaatbaar is.

Overigens is het interne zelfbeschikkingsrecht onontbeerlijk voor een ordelijke en vreedzame internationale samenleving. Het draagt een statisch karakter, waarvan de nadelen langs vreedzame, collectieve weg dienen te worden gecompenseerd.

Het externe zelfbeschikkingsrecht brengt een dynamisch element in de wereldorde. Wil men het onderscheiden in een passieve en actieve vorm dan is de eerste theoretisch het minst omstreden. Zij treedt op waar gebiedsoverdracht plaats vindt en houdt in, dat deze niet plaats mag vinden zonder de toestemming der bevolking. Bekend is de uitspraak van Wilson, dat volken niet van de ene soevereiniteit naar de andere verhandeld mogen worden, alsof zij vee waren of pionnen op een schaakbord. Ook Hugo de Groot bracht reeds naar voren, dat de toestemming der geregeerden nodig was voor rechtmatige gebiedsovergang.

Aan dit recht ligt een juist beginsel ten grondslag, al geldt ook dit weer niet absoluut. Behalve de toestemming der geregeerden kunnen ook overwegingen van historische en strategische aard gewicht in de schaal leggen.

In de praktijk is de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht in de zin van de toestemming der bevolking verre van eenvoudig. Slechts internationaal toezicht kan bij een te houden volksstemming enigermate waarborg bieden tegen misleidende factoren, zoals éézijdige propaganda, demagogie, uitoefening van pressie door ambtenaren en (of) geestelijkheid, omkoperij enz. Ook de wijze van stemmen bijv. en bloc of per district kan van invloed zijn op de uitslag. Moet overigens de meerderheid beslissen, en zo ja, een absolute of een gekwalificeerde meerderheid? De

Saarplebiscieten van 13 januari 1933 en van 23 oktober 1955 zijn waarschijnlijk de best geslaagde experimenten op dit gebied.

Het externe zelfbeschikkingsrecht in actieve zin heeft betrekking op het recht van een volk of volksgroep, zich bij een bepaalde staat aan te sluiten of zich onafhankelijk te verklaren. Hier wordt dus niet de toestemming van het volk gevraagd voor een daad van derden (gebiedsoverdracht), maar treedt het volk of de groep zelfstandig op. Van het externe zelfbeschikkingsrecht in deze zin hebben vele niet-zelfbesturende gebieden in de laatste tientallen jaren gebruik gemaakt voor de verkrijging van hun onafhankelijkheid.

In beginsel wordt dit recht vrijwel algemeen erkend. De toepassing stuit op geen moeilijkheden, wanneer er overeenstemming is tussen het volk dat de vrijheid begeert en de beherende mogendheid.

Anders wordt dit evenwel wanneer het gaat om volksgroepen of gebiedsdelen, die tot dusver binnen een bepaald staatsverband leefden en die nu aanspraak maken op zelfstandigheid of die zich bij een andere staat (of federatie) wensen aan te sluiten. Dit kan zich voordoen ten aanzien van minderheden. Tal van vragen doemen hier op. Is er bijv. een algemeen recht van secessie, d.w.z. kan elke volksgroep te allen tijde zich afscheiden van het staatsverband waartoe zij behoort of uittreden uit een federatie? De Verenigde Staten hebben over deze vraag een bloedige burgeroorlog gevoerd, die gewonnen werd door hen die dit recht van secessie ontkenen.

En wat is bijv. een volk? Is het een groep individuen door speciale banden verbonden en welke zijn die banden? Die van ras, historie, cultuur, taal, godsdienst? Moet men soms voornamelijk afgaan op ethnische kenmerken van de groep? Is het behoren tot een natie een feitelijke kwestie of is dit (mede?) afhankelijk van wil en gevoel?

Sprekende van een volk, omvat dit dan de gehele bevolking binnen een bepaalde staat of van een bepaald deel van dat staatsgebied? Zo ja, hoe groot moet dat stuk dan zijn? Kan elke groep, hoe klein ook, er aanspraak op maken een volk te zijn? Zijn minderheden die in een groter staatkundig verband geïncorporeerd zijn, te beschouwen als volken? Zo ja, op grond waarvan en geeft dit hun het recht zich af te scheiden?

Naast de belangrijke vraag, welke criteria moeten gelden voor de erkenning van het actieve externe zelfbeschikkingsrecht, rijst onmiddellijk het probleem, wie uitmaakt of deze aanwezig zijn. Indien de toepassing van dit beginsel niet aan bepaalde voorwaarden zou zijn gebonden, zou het een voortdurende bron van onrust en anarchie betekenen.

Het staat nu wel vast, dat het zelfbeschikkingsrecht een vaag en moeilijk te definiëren begrip is, dat zowel theoretisch als praktisch allerlei moeilijkheden oproept.

Bezien wij nu de volkenrechtelijke betekenis van het zelfbeschikkingsrecht dan rijst allereerst de vraag: is het wel een recht? Hier dient het verschil tussen het interne en het externe zelfbeschikkingsrecht terdege in het oog te worden gehouden.

Het interne zelfbeschikkingsrecht is niet alleen een erkend beginsel in het volkenrecht, het is niet minder een stevig verankerd recht. Het is herhaaldelijk door multilaterale verdragen plechtig bevestigd. Het vormt in de zin van de erkenning der zelfstandigheid en onafhankelijkheid der

ationale staten een der hechte grondslagen der volkenrechtsgemeenschap. Zowel het Volkenbondsverdrag als het Atlantic Charter van 14 augustus 1941 huldigden het interne zelfbeschikkingsrecht. Het Handvest van de Verenigde Naties stelt zich op hetzelfde standpunt. Het interne zelfbeschikkingsrecht vormt één der pilaren, waarop de volkenrechtsorde rust. De staten behoren in principe vrij te zijn, hun binnenlandse aangelegenheden naar eigen goeddunken en in overeenstemming met eigen aard en cultuur te regelen. Dit alles echter binnen de grenzen van het volkenrecht, dat naar hedendaagse opvatting prevaleert boven het nationale recht.

Het eerdergenoemde passieve externe zelfbeschikkingsrecht maakt eveneens deel uit van het positieve volkenrecht. Ook dit vond herhaaldelijk erkenning, eveneens o.m. in het Atlantic Charter.

Het actieve externe zelfbeschikkingsrecht is echter de grote twistappel. Het is nl. de vraag of dit wel een *recht* is, dat deel uitmaakt van het positieve volkenrecht.

In 1920 kon de Juristen-Commissie, die door de Volkenbondsradaad was ingesteld ter beoordeling van de kwestie der Aalandseilanden terecht staande houden, dat „hoewel het principe van het zelfbeschikkingsrecht der volken een belangrijke plaats inneemt in het politieke denken, speciaal sinds de wereldoorlog . . . het niet is opgenomen in het volkenbondspact” en „dat erkenning van dit beginsel in een zeker aantal internationale verdragen als onvoldoende moet worden beschouwd om het op gelijke voet te plaatsen met een positieve regel van internationaal recht.”

Het Handvest der Verenigde Naties spreekt tweemaal van de „zelfbeschikking” der volken en voorts in art. 76 onder b van „de vrijelijk uitgedrukte wensen van het betrokken volk,” waarmee de behorende mogelijkheden in hun beheer rekening dienen te houden.

Het staat wel vast, dat met deze artikelen in het Handvest niet bedoeld is, de deur wijd open te zetten voor het zelfbeschikkingsrecht in de ruimste zin. De talrijke resoluties die de Algemene vergadering inzake het zelfbeschikkingsrecht heeft aangenomen, maken dit evenmin tot een absoluut recht, dat onbeperkt toepassing zou moeten vinden.

Het actieve externe zelfbeschikkingsrecht behoort ook nu nog niet tot het algemeen erkende positieve volkenrecht. Het is geen *recht* in de juridische betekenis van het woord. Het is als leidend *beginsel* door het Handvest aanvaard, doch de toepassing ervan is van tal van factoren afhankelijk.

Hieruit volgt, dat men zich in het éne geval vóór, in een ander geval tegen de toepassing van dit beginsel kan uitspreken. Daarin behoeft niets tegenstrijdigs of onoprechts te liggen, zoals soms ten aanzien van de houding der Nederlandse regering in de Verenigde Naties wordt gesuggereerd.

Men houde wel in het oog, dat geen enkele staat, ook de jonge Aziatische en Afrikaanse staten niet (Katanga!), bereid is zonder meer het zelfbeschikkingsrecht toe te passen, wanneer het de eigen minderheden of eigen bepaalde gebiedsdelen betreft. De beoordeling der omstandigheden krijgt dadelijk een geheel andere kleur, wanneer het nationaal belang er bij is betrokken.

Het zelfbeschikkingsrecht kan dus zeker niet zonder meer door elk volk of elke ethnische groep voor zich worden opgeëist. Het is niet identiek

met het recht van secessie, dat nergens in het volkenrecht als rechtsregel is erkend, doch dat eerst ontstaat wanneer het uitdrukkelijk is gestipuleerd. Dit kan zijn neergelegd in de constitutie van een federale staat, zoals in de Sovjet Unie het geval is, of bij onderlinge speciale overeenkomst, zoals in de vele verdragen, waarbij afhankelijke gebieden zelfstandig zijn geworden.

Van het externe zelfbeschikkingsrecht geldt eveneens, dat het door de volkenrechtsgemeenschap in beginsel is aanvaard, doch eerst tot een recht wordt, wanneer het is opgenomen in een internationaal verdrag of door eenzijdige declaratie van de beherende mogendheid is toegezegd, hetzij direct of indirect voor een internationaal forum. De Republiek der Zuid-Molukken verkeert in de eerstgenoemde situatie. Nederland had herhaaldelijk aan de volken van Indonesië het zelfbeschikkingsrecht toegezegd en dit was neergelegd in art. 2 van de Overgangsovereenkomst inzake de soevereiniteitsoverdracht. De rechtmatigheid van het uitroepen van de Republiek der Zuid-Molukken op 25 april 1950 is dan ook herhaaldelijk door de Nederlandse rechter en door volkenrechtsjuristen erkend.

Wat Nieuw-Guinea betreft, zo heeft de Papoea-bevolking terdege *recht* op de uitoefening van het externe zelfbeschikkingsrecht. Jaren achtereenvolgens heeft Nederland voor het internationale forum van de Verenigde Naties met klem verzekerd, dat Nieuw-Guinea te zijner tijd het zelfbeschikkingsrecht zou mogen en moeten uitoefenen. Dit is niet voor het eerst geschied tijdens de laatste Algemene Vergadering, maar reeds gedurende een reeks van jaren. Het is ook in overeenstemming met het hierbovengenoemde artikel 2 van de Overgangsovereenkomst. Het gebied van Nieuw-Guinea viel wel buiten de soevereiniteitsoverdracht, maar het ligt voor de hand, dat men aan de Papoea's niet minder „recht” mag toekennen dan aan de overige volken van Indonesië was verzekerd.

Wanneer de Papoea's dus aanspraak maken op het recht van zelfbeschikking doen zij niet anders dan zich beroepen op iets wat hun rechtens toekomt. Het is maar een wonderlijke inconsequentie van vele leden van de Verenigde Naties, dit recht te willen ontzeggen aan een ethnische groep die, naar algemeen wordt erkend, zich in tal van opzichten sterk onderscheidt van andere volken van de Indische Archipel.

Wat het volk der Papoea's toekomt, is dus niet alleen een moreel recht, op grond van gedane beloften, hoe sterk dit op zichzelf reeds moge zijn, maar niet minder een juridisch recht op grond van het feit dat het algemeen erkend beginsel van zelfbeschikking te hunnen aanzien positief-rechtelijk is vastgelegd.

Ook zij die op het standpunt staan, dat overdracht van dit gebiedsdeel aan Indonesië nodig, nuttig en verantwoord is, zullen moeten erkennen, dat de Papoea's dan toch tenminste recht hebben op de uitoefening van het passieve externe zelfbeschikkingsrecht, volgens hetwelk gebiedsoverdracht niet mag plaats vinden zonder de toestemming der bevolking, althans niet zonder deze te hebben geconsulteerd.

François omvat in zijn *Grondbeginselen van het Volkenrecht* (1957, blz. 96) in zijn definitie van het zelfbeschikkingsrecht ook het recht van een bepaalde volksgroep om een bepaalde mate van autonomie binnen het bestaande staatsverband te verkrijgen. Deze uitbreiding van het begrip zelfbeschikkingsrecht lijkt mij aanvechtbaar, omdat autonomie en zelf-

beschikking geheel verschillende zaken zijn. Bij autonomie wordt door het centrale gezagsorgaan binnen een zeker staatsverband een mate van zelfstandigheid toegekend aan een bepaald gebiedsdeel. Het is een maatregel van decentralisatie, die evenwel geheel in handen blijft van de centrale regering, die derhalve elk ogenblik de verleende autonomie kan inperken of geheel herroepen. Dit is toch wel heel iets anders dan „zelfbeschikking”, waarbij voorop staat dat men zelfstandige, onafhankelijke beslissingsbevoegdheid begeert.

Zich tevreden stellen met het verlenen van een zekere mate van autonomie binnen Indonesisch staatsverband zou verloochening betekenen van het zelfbeschikkingsrecht der Papoea's.

Tenslotte nog een enkele algemene opmerking. Zelfbeschikkingsrecht betekent niet het recht van elke natie of een deel daarvan om over eigen lot te beschikken. Niemand kan over eigen lot beschikken, ook een volk niet. Alleen God beschikt over ons lot, ook als volk. In wezen is het zelfbeschikkingsrecht de verwezenlijking van de vrijheid, die door de calvinistische juristen met zoveel kracht steeds is verdedigd en waarvoor onze vaders tachtig jaar hebben gestreden. Ziet men het zó dan kan men het zelfbeschikkingsrecht aldus omschrijven: „Het zelfbeschikkingsrecht kent in beginsel aan elke natie de vrijheid toe zich als zelfstandige staat te organiseren en eigen staatsvorm en staatsbestuur te kiezen.” Het beginsel treedt als recht in werking wanneer dit op enigerlei wijze internationaal is gearandeerd.

Bij de praktische toepassing dient met tal van factoren rekening te worden gehouden. Er moet sprake zijn van een volk, van groepsverbondenheid, van een zekere mate van politieke rijpheid, althans bij de leidende figuren, er moet een minimum van economische basis zijn en het volk moet de innerlijke zedelijke kracht bezitten om binnen eigen territorium orde en recht te handhaven enz.

In hoeverre met deze vereisten rekening werd gehouden bij de verlening van zelfstandigheid aan vele onlangs onafhankelijk geworden gebieden, is een vraag die hier niet behoeft te worden beantwoord. In elk geval moge het bovenstaande tot verheldering van het begrip zelfbeschikkingsrecht bijdragen, al is de schrijfster er zich wel van bewust slechts enkele facetten van het probleem te hebben aangeerd.

Litteratuur:

H. J. Roethof, *Het zelfbeschikkingsrecht der nationalistien*, 's-Gravenhage, 1951.

Günter Decker, *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*, Göttingen, 1955.

DE GERECHTELIJKE ONTBINDING VAN HET HUWELIJK

DOOR

MR. A. SCHENKEVELD

Inleiding

In mijn openingswoord op de vergadering van de Calvinistische Juristen Vereniging van 10 mei 1961 besprak ik het in januari 1961 verschenen *Verlag van de gespreksgroep ter bestudering van het vraagstuk van de echtscheiding*. Dit openingswoord is opgenomen in het verslag der vergadering, dat daarna aan de leden werd gezonden. Onder verwijzing hiernaar vroeg de redactie van dit maandblad mij thans om een artikel, gewijd aan dat verslag „alsmede aan de belangrijkste reacties welke dit verslag heeft opgeroepen.”

Mede om de in de aangehaalde woorden gelegen beperking voldoe ik gaarne aan dit verzoek, dat ik terwille van de zaak zelf toch al met genoegen inwilligde. Die restrictie maakt toch, dat ik niet het hele echtscheidingsvraagstuk en al wat er over geschreven is, heb te behandelen. Daarvoor zou de tijd mij ontbreken en wilde dit enigszins volledig gebeuren, dan zou het enige afleveringen van dit orgaan vragen.

Niet het minst in onze kring is er veel over dit vraagstuk gepubliceerd. In 1904 schreef prof. mr. A. Anema *De gronden voor echtscheiding*, in 1947 inaugureerde prof. mr. W. F. de Gaay Fortman met *Herziening van het echtscheidingsrecht*. Een door het Centraal Comité benoemde commissie bracht in 1949 over dit vraagstuk een rapport uit, waarvan de litteratuurlijst onder de 38 er in genoemde geschriften er 13 uit onze kring vermeldt.

En buiten die kring is het al niet veel anders. Van het daar gepubliceerde geef ik zelfs geen globale opsomming, maar noem ik alleen het in juli 1960 onder de titel *Echtscheiding* verschenen rapport van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de in het *Advocatenblad* van 15 september 1961 opgenomen — en daarna door de Teldersstichting apart uitgegeven — bespreking van het verslag door twee leden, die aan het tot stand komen van het laatstgenoemde rapport hadden meegewerkt.

Dit alles, behalve de genoemde bespreking, valt dus buiten mijn opdracht. Ik vermeldde het alleen om reeds met de veelheid van het over dit vraagstuk geschrevene de belangrijkheid en gecompliceerdheid ervan te demonstreren.

Om nog even op het begin terug te komen, degene, die het openingswoord gehoord of gelezen heeft, moge mij verontschuldigen, dat veel wat hierna volgt, daarin reeds voorkomt. Hij zal ook opmerken, dat hier aan het toen gezegde is toegevoegd en dat er van is weggelaten. De toevoegingen — afgezien van die, welke uit mijn opdracht voortvloeien — werden aangebracht met het oog op niet-juridisch geschoolde lezers en voor hen werd weggelaten, waarvan kan worden aangenomen, dat het hun niet interesseert en wat voor ons onderwerp ook niet van belang is.

De huidige wettelijke regeling

Voordat ik het *Verslag* bespreek, geef ik een kort antwoord op de vraag, hoe thans een huwelijk gerechtelijk ontbonden wordt. „Gerechtelijk”, want de meest voorkomende ontbindingsoorzaak, de dood, waarmee de rechter geen bemoeienis heeft, behoeft ik niet te bespreken. Ook de ontbindingsoorzaak van vermoedelijk overlijden, welke buiten de rechter omgaat, laat ik buiten beschouwing, omdat deze voor onze kwestie zonder belang is.

Via de rechter nu kan het huwelijk in de eerste en verreweg voorname plaats door echtscheiding een einde vinden. Hiervoor zijn vier gronden, waarvan er twee (vrijheidsstraf van tenminste vier jaar en levensgevaarlijke mishandeling) zelden, de derde (kwaadwillige verlating gedurende tenminste vijf jaar) meermalen en de vierde (overspel) heel veel toepassing vinden. Wil een echtgenoot op deze wijze zijn huwelijk beëindigen, dan beschuldigt hij zijn partner van één of meer van die misdragingen en daarop spreekt de rechter zonder onderzoek (ingeval van verstek, referte of bekentenis) of na onderzoek (als de tegenpartij het bestaan van de grond ten onrechte betwist heeft) de echtscheiding uit.

Ook kan de rechter het huwelijk ontbinden. Dit komt vrijwel nooit voor, maar zal vaker, waarschijnlijk zelfs heel veel, gebeuren, indien de voorstellen van het *Verslag* wet worden. Daarom wordt dit procédé hier wel besproken. En dit moet enigszins in de brede gebeuren, want het betreft hier een uitvoerige regeling.

Aan deze ontbinding moet scheiding van tafel en bed zijn voorafgegaan. Deze kan worden uitgesproken op dezelfde gronden als echtscheiding en bovendien „terzake van buitensporigheden, mishandelingen en grove beledigingen”. De procedure is hier dezelfde als bij echtscheiding: een beschuldiging, al dan niet een onderzoek en een uitspraak. Daarnaast kent de wet ook scheiding van tafel en bed, die op verzoek van de beide echtgenoten wordt uitgesproken, zonder dat zij daarvoor een grond hebben aan te voeren. Het huwelijk moet dan tenminste twee jaar geduurd hebben, er moeten heel wat formaliteiten in acht genomen worden en de scheiding kan eerst na ongeveer anderhalf jaar worden uitgesproken.

Is er nu vijf jaar verlopen, sinds de scheiding van tafel en bed op één van deze beide manieren tot stand is gekomen, dan kan één van de beide echtelieden vorderen, dat de rechter het huwelijk ontbindt, eveneens zonder daarvoor een grond te noemen. Die vordering wordt echter afgewezen, indien de andere echtgenoot niet uitdrukkelijk in de ontbinding bewilligt. Verder vraagt ook dit tweede proces veel formaliteiten en niet minder tijd.

Deze vorm van huwelijksbeëindiging heeft het „voordeel”, dat men geen bepaalde grond heeft aan te voeren (bij de voorafgaande scheiding van tafel en bed op beider verzoek dus zelfs daar niet), welke grond voor de eiser soms gezocht en voor de gedaagde steeds min of meer krenkend is. Het nadeel is echter, dat dit alles heel lang duurt en heel kostbaar is. Dit maakt begrijpelijk, dit dit procédé — gelijk gezegd — zelden of nooit wordt toegepast.

Aan dit alles moet nog toegevoegd worden, dat wel de rechter „de echtscheiding uitspreekt” of „het huwelijk ontbindt” — gelijk de wettelijke terminologie luidt —, maar dat de ontbinding eerst definitief tot stand

komt door de inschrijving van het vonnis in de registers van de burgerlijke stand der gemeente, waarin het huwelijk gesloten is. Een huwelijk begint bij die stand en eindigt er eveneens.

Nog iets over de terminologie van de wet. Deze gebruikt het woord „ontbinding” in ruimere en in engere zin. Zij zegt dat het huwelijk „ontbonden” wordt door één van de vier, hierbovengenoemde oorzaken, waarbij ze de ruimere ontbinding bedoelt. Eén van die vier oorzaken is dan de ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed, waarbij het woord de engere betekenis heeft.

Tenslotte nog een opmerking over mijn eigen terminologie. De titel spreekt van „ontbinding” van het huwelijk en niet van „echtscheiding”. Met dit laatste woord wordt dit vraagstuk vrijwel altijd aangeduid en ook het *Verslag* doet dit. Begrijpelijk is dit wel, want de echtscheiding is het intrigerende van dit probleem. Juist is het echter niet, want het huwelijk kan dus ook anders dan door echtscheiding gerechtelijk ontbonden worden en dat zal in de gedachtengang van het *Verslag* waarschijnlijk zelfs heel vaak het geval zijn.

De bezwaren tegen deze regeling

Wat zijn nu de bezwaren tegen de huidige regeling? Het *Verslag* noemt er voornamelijk twee, die op het eerste gezicht tegenstrijdig zijn: enerzijds is huwelijksontbinding door middel van echtscheiding te gemakkelijk te bekomen, maar aan de andere kant is het te moeilijk om een huwelijk beëindigd te krijgen.

Het eerste bezwaar hangt samen met, misschien juist is een gevolg van, het feit, dat de rechter in een proces tot echtscheiding de regels van een „gewone” civiele procedure — b.v. die over de betaling van een geldsom — zonder meer toepast. Daar geldt, dat als de eiser zegt een zeker bedrag van de gedaagde te vorderen te hebben en de gedaagde dit niet tegenspreekt, de rechter — bijzondere gevallen daargelaten — de stelling van de eiser als juist aanneemt en de gedaagde tot betaling veroordeelt. Gelijk hierboven al is aangegeven, gaat het bij echtscheiding op dezelfde manier: een echtgenoot beschuldigt zijn partner van overspel en deze betwist dit niet, hetzij door niet te verschijnen of z.g. verstek te laten gaan, hetzij door wel te verschijnen en dan via zijn advocaat, hier „procureur” genaamd, te verklaren, dat hij het overspel niet tegenspreekt en zich aan het oordeel van de rechter refereert, hetzij bij monde van zijn procureur te „bekennen”, dat hij overspel heeft gepleegd. Ook dan neemt de rechter aan, dat het overspel gepleegd is en spreekt hij de echtscheiding uit.

Dit is nu niet bezwaarlijk, als het overspel werkelijk begaan is. Maar dat is meermalen niet het geval en dan wordt het overspel alleen gebruikt als een middel om van elkaar af te komen. In onderling overleg zegt de ene echtgenoot van de ander, dat deze zich aan overspel heeft schuldig gemaakt, en dit spreekt die ander niet tegen, hoewel hij de huwelijks-trouw helemaal niet heeft geschonden. Toch komt de echtscheiding tot stand.

Tegen deze gerechtelijke praktijk, die sinds het arrest van de Hoge Raad van 1883 vaste rechtspraak is geworden, is veel geopponeerd, maar het is wel uitgesloten te achten, dat er ooit verandering in zal komen. Zo is de zgn. grote leugen vast ingeburgerd.

Een ieder begrijpt, dat hieraan grote bezwaren verbonden zijn: een fatsoenlijke eiser weet, dat hij zijn advocaat laat liegen en deze, die even fatsoenlijk is, is zich er zeer wel van bewust, dat hij een onwaarheid poneert, terwijl het ook de rechter niet onbekend is, dat deze leugen herhaaldelijk gebruikt wordt. Hieraan doet niet af, dat er — naar de mening van advocaten met een veelvuldige echtscheidingspraktijk — vrijwel altijd wat, en zelfs heel wat, aan de hand is bij de partner, die van overspel beschuldigd wordt en dat de „grote leugen” veel minder voorkomt, dan volgens de publieke opinie het geval is. Ook al wordt ze inderdaad niet zoveel toegepast, dat het gebeurt, moet afgekeurd en in ieder geval tegengegaan worden.

Een ander bezwaar van deze te gemakkelijke regeling is, dat een echtscheiding heel vlug te verkrijgen is, desnoods in een maand. Aldus wordt aan echtelieden, die — soms om een weinig gegronde en dringende reden — van elkaar afwillen, geen tijd gelaten en althans gegeven om zich eerst nog over deze grote stap te bezinnen.

Ook het andere bezwaar, dat van het te moeilijk, heeft twee aspecten, of eigenlijk drie. Het derde besprak ik reeds bij de ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed: te langdurig en te kostbaar.

Het eerste aspect is hier, dat het huwelijk alleen door de sexuele misdraging van overspel beëindigd kan worden, maar niet om een reden, die in hetzelfde vlak ligt. Wat hiermede bedoeld wordt, zal ik bij de behandeling van de voorstellen van het *Ver slag* bespreken; thans volsta ik met deze simpele vermelding.

Het andere bezwaar van de te moeilijke regeling moet reeds hier besproken worden. Het *Ver slag* omschrijft het als volgt: Er zijn „thans gevallen, waarin de echtelijke samenleving inderdaad zo goed als ondrage-lijk is geworden of althans elke positieve waarde heeft verloren en waar ontbinding van het huwelijk desondanks niet mogelijk is tengevolge van de weigerachtigheid van een der echtgenoten, die soms door redelijke motieven, maar ook door de meest onedele drijfveren kan zijn inge-geven.”

Dit is inderdaad een euvel. Meermalen wil één van de twee — in de regel is het de vrouw — beslist niet scheiden, alleen uit plaagzucht of wraakgevoelens. Zij wil haar man plagen of hem vergelden wat hij haar heeft aangedaan, en duldt niet, dat haar rivale tot echtgenote gepromo-veerd wordt. Hoe begrijpelijk zulke gevoelens ook zijn, veel verhevens zit er niet in.

De samenstelling van en de overeenstemming bij de Ver slagcommissie

Kwam er in het voorafgaande al het een en ander voor, dat aan het *Ver slag* ontleend is, bij hetgeen in de drie nu volgende onderdelen staat, zal het *Ver slag* — of liever de commissie, die het opstelde — veel aan het woord zijn. Het is daarom nodig, dat er nu eerst wat over deze commissie wordt meegedeeld.

In 1957 vroeg de toenmalige minister van Justitie, prof. dr. I. Sam-kalden, enige theologen en juristen, zich in onderling overleg over het vraagstuk van de echtscheiding te beraden. Leden van de aldus gevormde informele gespreksgroep, die zich in het *Ver slag* „de Commissie” noemt,

werden mr. C. Briët, prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, prof. mr. G. E. Langemeijer, prof. mr. dr. J. J. Loeff, prof. mr. Ch. Petit, prof. dr. Herman Ridderbos, mr. W. F. Schokking, prof. dr. E. L. Smelik en mr. F. M. Westerouen van Meeteren, terwijl mr. J. Sprey (te Haarlem) secretaris werd. Van hen overleed mr. Schokking in juli 1960, waardoor hij niet aan de totstandkoming van het gehele *Verslag* heeft meegeewerkt.

Het waren dus wel vogels van diverse „wereldbeschouwelijke” pluimage en elk der drie „zuilen” kwam er in voor.

Het is dan ook begrijpelijk, dat er geen „overeenstemming in beginselen” was en het *Verslag* begint zelfs met op te merken, dat hier niet naar gestreefd is, omdat deze bij „de grote wereldbeschouwelijke verdeeldheid” van ons volk en ook van de commissie toch niet te bereiken was geweest. De eerste overeenstemming bij de commissie was dus, dat men het er over eens was, dat men het principieel niet eens was en ook niet zou worden. Dit nuchtere uitgangspunt verdient zeker waardering.

Het stemt ook overeen, met wat prof. mr. A. M. Donner in zijn referaat voor de in de aanvang dezes genoemde vergadering, *De plaats der Staten-Generaal in het hedendaagse staatsrecht* (blz. 25), schrijft: „Er is een duidelijke moeheid om elkaar te overtuigen en in plaats daarvan zoekt men naar een modus vivendi tussen de verschillende geestelijke families, waaruit de natie bestaat”.

Maar wel heeft de commissie gestreefd naar overeenstemming „op het stuk van praktische wenselijkheden” en die heeft ze ook in grote mate bereikt. Haar rapport, het *Verslag*, is toch eenstemmig uitgebracht en slechts op één onderdeel was er geen unanimitieit te verkrijgen. Dit noem ik hierna.

Die overeenstemming is er allereerst ten aanzien van het volgende, dat de commissie als uitgangspunt neemt:

a. Degenen die op grond van hun godsdienstige overtuiging echtscheiding niet of slechts heel beperkt geoorloofd achten, erkennen, dat „de wetgever de daaruit voortvloeiende praktijk niet dwingend kan of mag opleggen”.

b. Zij die daarentegen bij deze zaak geen „scherp getrokken grenslijn van godsdienstige herkomst” kunnen zien, geven toe, dat „echtscheiding niet gemakkelijker moet worden gemaakt dan onvermijdelijk is om schier ondragelijke verhoudingen op te heffen”.

c. Wordt er sub a en b over en weer water in de principiële wijn gedaan, eenparig is de commissie van oordeel, dat de bestaande rechtstoestand onbevredigend is, en wel in de beide opzichten, die hierboven onder „De bezwaren tegen deze regeling” zijn vermeld. „Echtscheiding” — zo vat ze dit samen — is „soms veel te gemakkelijk, soms te moeilijk.”

Wat de commissie niet wil

Het laat zich verstaan, dat er tal van voorstellen zijn gelanceerd om aan de bedoelde bezwaren tegemoet te komen. Hiervan noemt de commissie er in de eerste plaats vier die zij verwerpt. Daarvan geef ik nu een overzicht.

a. Een door velen gewenste oplossing is, dat als echtscheidingsgrond

genomen zal worden, wat „algehele ontwrichting” of „onheerbare tweespalt” wordt genoemd, welke grond in het Duitse en Zwitserse recht onder de naam „Zerrüttung” voorkomt. De voorstanders hiervan menen, dat dit een remedie tegen iedere ondragelijke verhouding in het huwelijk zal geven.

De commissie oordeelt echter, dat dit geen oplossing zou geven ter bereiking van het tweërlei doel, dat zij zich dus stelt: enerzijds te gemakkelijke echtscheidingen bemoeilijken en anderzijds beëindiging van het huwelijk mogelijk maken in gevallen, waarin dit thans niet gaat. Wanneer beide partijen toch beslist uit elkaar willen, zullen zij wel zoveel te berde brengen, dat de rechter moeilijk zal kunnen aannemen, dat die ontwrichting er niet is. En als de ene echtgenoot beslist geen scheiding wil, zal hij wel zoveel aanvoeren, dat de rechter het bestaan van deze grond moeilijk aanwezig zal kunnen verklaren. Daarnaast wijst de commissie er op, dat het op ernstige bedenkingen zou stuiten, indien — gelijk men wel wil — de „onheerbare tweespalt” een algemene echtscheidingsgrond zou worden, waarin die van overspel zou opgaan, welke grond dan als een zelfstandige zou vervallen. Overspel draagt toch een veel ernstiger karakter dan welke andere ontwrichting ook.

b. Ook ongeneeslijke krankzinnigheid moet niet als echtscheidingsgrond worden opgenomen. In de boezem der commissie was hierover geen eenstemmigheid, maar de doorslag is gegeven door de bezwaren, welke van psychiatrische zijde zijn genoemd en die als volgt worden omschreven: Het oordeel, dat geen kans op genezing bestaat kan of mag nimmer gegeven worden; en de vrees, dat reeds de enkele wetenschap, dat geestesziekte tot huwelijksontbinding kan leiden, de patiënt nadelig zal beïnvloeden.

Subsidiair geeft de commissie een voorstel tot wetswijziging, voor het geval „de schaal te dezen in andere richting moet doorslaan dan zij voor de Commissie deed”.

c. Ter bestrijding van de „grote leugen” is vaak voorgesteld, dat het geponeerde overspel steeds bewezen moet worden, dus ook bij verstek, referte of bekentenisse. Dan zou er dus tot vóór het genoemde arrest van de Hoge Raad teruggegaan moeten worden.

In overeenstemming met vrijwel alle deskundigen verwerpt de commissie ook dit. Zij wijst er op, dat in landen met een dergelijke regeling — in het bijzonder Engeland — zich een praktijk heeft ontwikkeld, waarvan de immoraliteit bedenkelijker is dan die bij de leugen.

d. In de vierde en laatste plaats blijft de zgn. verzoeningscomparitie gehandhaafd. Wanneer iemand thans wil scheiden — van echt of van tafel en bed —, moet hij de president van de rechtbank verzoeken, hem daartoe verlof te geven. Op dit verzoek wordt eerst beslist, nadat de wederpartij is opgeroepen om na één of twee weken eveneens voor de president te verschijnen. Wanneer deze daaraan voldoet — hetgeen niet verplicht is —, moet de president de echtelieden trachten te verzoenen. Gelukt dit niet, dan wordt het verlof verleend.

Hoewel de commissie erkent, dat dit instituut „nagenoeg een dode letter” is — insiders zeggen, dat hiervan het „nagenoeg” ook wel kan vervallen —, wil zij het handhaven, vooral om zijn „symbolische be-

tekenis". (Ik acht ook die nihil, maar ga op deze voor ons vraagstuk weinig relevante kwestie niet dieper in).

De voorstellen van de commissie

Wat de commissie wèl wil, valt ook in vier onderdelen uiteen.

a. Het eerste voorstel beoogt een belangrijke vertraging van veel procedures. Na de verzoeningscomparitie geeft de president toch het verlof niet, maar bepaalt hij een nieuwe verschijning, die eerst na twee jaar plaatsvindt. In die periode hebben de echtelieden dan ruimschoots tijd om zich te beraden over de vraag, of zij toch maar niet bij elkaar zullen blijven. Volharden zij bij hun aanvankelijk besluit, dan wordt het verlof na die twee jaar verleend en daarna volgt het thans gangbare proces.

Dit verdragingsprocédé geldt echter niet, als de eiser na de verzoeningscomparitie aan de rechtbank verzoekt bewijs van de feiten te mogen leveren. Wanneer hij daarin slaagt, wordt hem terstond verlof gegeven. Evenwel is deze versnelling aan twee voorwaarden gebonden: de rechtbank zal dat verlof alleen geven, indien „zij vooreerst in verband met de uitkomsten der bewijslevering in gemoede overtuigd is van de waarheid der gestelde daadzaken en bovendien van oordeel is, dat een gewichtig belang van de eiser inwilliging van het verzoek vordert”.

Wij hebben hier met een m. i. belangrijke verbetering te doen, die immers het onberaden echtscheiden in niet geringe mate zal tegengaan. Als men, wanneer dat uitzonderingsgeval zich niet voordoet, twee jaar moet wachten, bedenkt men zich wel tweemaal, voordat men aan de echtscheiding begint of er mee doorgaat.

Hier is ook aan de grote leugen een belangrijke bestaansreden ont-nomen en althans heeft men er die eerste twee jaar niets aan.

b. Is zo de echtscheiding door het genoemde veel moeilijker geworden, door de drie nu te bespreken gronden zou ze niet weinig vergemakkelijkt worden.

Hiervan is de eerste, dat de echtscheidingsgrond „overspel” wordt uitgebreid met „geslachtelijk verkeer met een persoon van dezelfde kunne van zodanige aard, dat dit met overspel mag worden gelijk gesteld”. Bij de zo niet toenemende dan toch steeds meer aan de dag tredende homosexualiteit lijkt mij dit alleen maar een verbetering, waartegen geen principiële bezwaren aangevoerd kunnen worden.

c. Er wordt nog een dergelijke grond voorgesteld, maar nu als basis voor de nietigverklaring van het huwelijk. Die kan geëist worden bij „abnormale neigingen of eigenschappen van een der echtgenoten, waarvan is aan te nemen, dat zij aan een normaal geslachtelijk verkeer in de weg staan”. Deze vordering is echter niet ontvankelijk, indien de eiser vóór het huwelijk van die geaardheid heeft kennis gedragen of sedert de voltrekking daarvan zes maanden heeft laten verstrijken.

Hier wordt eveneens aan homosexualiteit gedacht en bij althans jongere mensen ook aan impotentie. Waar hier een huwelijk is gesloten, dat geen echt huwelijk kan zijn, en bovendien de abnormale zich aan een wel heel laakbaar stilhouden, om niet te zeggen bedrog, heeft schuldig gemaakt, geloof ik, dat tegen deze voorslag geen bezwaar is aan te voeren.

(Hierbij moet ik nog deze opmerking maken: naast de ontbinding van het huwelijk kent de wet ook de nietigverklaring ervan. Deze kan de rechter op verschillende gronden uitspreken, b.v. in geval van bigamie. De nietigverklaring legt vast, dat er geen geoorloofd huwelijk is geweest, hetwelk er bij de ontbinding wel was. Nietigverklaring is zo wezenlijk wat anders dan ontbinding en zo bespreek ik ze verder niet in dit artikel, dat over de laatste gaat. Waar hier echter deze nieuwe vernietigingsgrond wordt voorgesteld, moest dit instituut wel even vermeld worden).

d. De derde, verreweg belangrijkste verruimingsgrond bespreek ik nu. Deze sluit aan bij de bepaling, dat men na een scheiding van tafel en bed — op één van de beide hierboven vermelde manieren tot stand gekomen — gedurende vijf jaar ontbinding van het huwelijk kan verkrijgen, zonder daarvoor een grond aan te voeren. Meer dan een aansluiten is het echter niet, want dit ontbindingsmiddel wordt radicaal gewijzigd.

Het voorgestelde is als volgt:

1. De periode van vijf jaar wordt er een van twee jaar.
2. Na die twee jaar kan de ene echtgenoot de andere in rechten oproepen en daarbij eisen, dat het huwelijk ontbonden wordt. Dit behoeft slechts éénmaal te gebeuren en niet — zoals nu — drie keer.
3. Beide echtelieden moeten vervolgens tezamen en in persoon voor de rechtbank verschijnen, die dan zal trachten hen te verzoenen.
4. Als de gedaagde niet verschijnt of de verzoeningspoging mislukt, wordt het huwelijk ontbonden verklaard. (De thans voorgeschreven bewilliging is dus niet langer vereist).
5. Dit geschiedt steeds, indien de scheiding van tafel en bed op verzoek van de beide echtgenoten is uitgesproken — zulks, tenzij zich na te noemen uitzondering voordoet — dan wel de ontbinding wordt gevorderd door dezelfde partij, op wiens vordering de scheiding was uitgesproken. In deze beide gevallen heeft de gedaagde vroeger aan die scheiding meegewerkt of er de schuld van gehad en zo komt hem het recht niet toe thans de ontbinding te verhinderen.
6. Wanneer echter de vroegere gedaagde thans als eiser optreedt, kan de huidige gedaagde zich „om zwaarwichtige redenen” tegen de ontbinding verzetten. Die redenen kunnen bezwaren van tweeërlei aard zijn: òf ze houden verband met de levensbeschouwing òf ze zijn van ernstig financiële aard. Het gewicht van deze bezwaren wordt door de rechtbank beoordeeld, die daarbij moet beslissen, of ze zó belangrijk zijn, dat „mede in aanmerking genomen de belangen van de eiser, berusting in de ontbinding in redelijkheid niet van de gedaagde kan worden gevergd”.
7. Hetzelfde verzet komt toe aan de gedaagde, die zich bij de scheiding op beider verzoek het recht op dit verzet heeft voorbehouden.
8. Tenslotte wordt bepaald, dat de rechtbank haar eindvonnis nog zes maanden kan aanhouden.
9. Ten aanzien van de scheiding van tafel en bed zijn er twee wijzigingen: a. bij die zonder een aangevoerde grond moet het huwelijk nu tenminste één jaar geduurd hebben en zijn een paar termijnen verkort; b. bij die met zulk een grond volgt er — evenals door voorstel a. bij echtscheiding zal gelden — na de verzoeningscomparitie twee jaar later

nog weer een verschijning, zodat we ook hier de te noemen „afkoelingsperiode” hebben.

De gedachtengang, die aan deze voorslag ten grondslag ligt, is, dat door een tweejarige scheiding van tafel en bed voldoende is aangetoond, dat de algehele ontwrichting van het huwelijk — die dus geen aparte grond vormt — er werkelijk is. Als nu het huwelijk zó kapot is, zal het niet in stand moeten blijven, omdat de gedaagde de ontbinding niet wil uit plaagzucht of wraakgevoelens. Evenwel wordt de ontbinding niet uitgesproken, indien de gedaagde er gegronde principiële of financiële bezwaren tegen aanvoert.

Dat er in de gevoelens van hem of haar, die uitsluitend uit plaag- of wraakzucht beslist niet scheiden wil, weinig verhevens zit, betoogde ik hierboven al. Zo meen ik het te moeten toejuichen, dat ze niet langer botgeviert kunnen worden. Heel anders staat het natuurlijk met het bezwaar van hem of haar, die principieel tegen echtscheiding gekant is. En ook b.v. het bezwaar van de vrouw, dat zij haar pensioenrechten kwijt raakt, is respectabel.

Summiere beoordeling

Hiermede meen ik een voldoende volledig en — naar ik hoop — ook duidelijk overzicht van het *Verslag* gegeven te hebben. Er was natuurlijk over dit rapport van 29 bladzijden veel meer te zeggen, maar mijn artikel mag niet te lang worden. Vermelding verdient nog wel, dat de commissie aan haar eigenlijk rapport enige bijlagen heeft toegevoegd, waarin „haar conclusies zijn gegoten in de vorm van wetsteksten”. Dat is zeer toe te juichen, want nu is concreet te beoordelen, wat zij voorstelt.

Geldt dit gunstig oordeel ook voor wat de commissie voorstelt? Ik acht mij verplicht ook mijn eigen mening hierover te geven, gelijk ik dit trouwens bij enkele onderdelen al deed. Evenwel doe ik dit slechts summier, want bij de vraag naar de „belangrijkste” reacties is ongetwijfeld meer aan die van anderen gedacht.

In de eerste plaats kan ik me geheel verenigen met wat de commissie *niet* wil, dit dan op onderdeel d. daarvan na, waarmee ik mijn niet-instemming reeds betuigde. Terwille van het summiere volsta ik met deze algemene oordeelvelling, zonder die nader te motiveren. Slechts wil ik in verband met de hierna te noemen, anders luidende meningen nog verklaren, dat ik me volledig aansluit bij wat de commissie over onderdeel a. zegt. Onheerbare tweespalt moet ook m. i. beslist geen echtscheidingsgrond worden en de daartegen aangevoerde bezwaren van praktische en principiële aard deel ik ten volle.

Zoals ik bij de positieve voorstellen al te kennen heb gegeven, komt het mij voor, dat ook die in het algemeen aannemelijker zijn. (Eventuele detailkritiek geef ik hier niet.) Dit geldt allereerst onderdeel a. Hiertegen kan m. i. uit een principieel oogpunt geen enkel bezwaar worden gemaakt, maar dit kan alleen onze hartelijke instemming hebben. Het vertraagt toch de echtscheidingsprocedure, geeft de echtelieden een behoorlijke termijn van beraad (het *Verslag* noemt dit een „afkoelingsperiode”), zal wellicht het aantal echtscheidingen verkleinen en ondergraaft de grote leugen. In één woord, dit onderdeel biedt een zekere remedie tegen het

eerste in het *Ver slag* genoemde euvel, dat van de te gemakkelijke echtscheidingen. Het trof mij dan ook, dat in de beschouwingen uit onze kring aan dit onderdeel, hetwelk zo zeer in onze lijn ligt, weinig of geen aandacht wordt geschonken.

Hetzelfde gunstige oordeel kan gegeven worden over de onderdelen b. en c., samen te vatten als een beëindigingsmogelijkheid om een reden, die in het sexuele vlak ligt. Zakelijk — ook hier worden details weer gepasseerd — komt dit overeen, met wat in het in de aanvang genoemde rapport van de Centraal Comité-commissie op blz. 23 wordt gezegd: „Naast overspel komen allerlei ontuchtige handelingen voor, welke eigenlijk van overspel weinig verschillen. Niet elk dier handelingen zou de commissie als echtscheidingsgrond willen zien aangemerkt, doch wanneer ze een complex vormen zodanig dat van ontuchtig levensgedrag kan worden gesproken, zou zulks reden tot echtscheiding kunnen opleveren.”

Ook voorstel d. acht ik aanvaardbaar, al ligt dit principieel wel het moeilijkst. We hebben hier heel sterk met een compromis te doen en van elk compromis geldt, dat het niemand ten volle bevredigt. Zeker niet hun die principieel op het standpunt staan, dat een huwelijk helemaal niet of slechts in één of twee gevallen ontbonden mag worden. Het eerste is de opvatting van de rooms-katholieken, die het huwelijk om zijn sacramenteel karakter onontbindbaar achten. In protestants-christelijke kring erkent men wel algemeen overspel als echtscheidingsgrond, maar over de grond van kwaadwillige verlating wordt verschillend geoordeeld. Dat zij die zo oordelen in — beter uit: — principe grote bezwaren tegen dit ontbindingsmiddel hebben, laat zich zonder meer verstaan. Maar ook de andere groepen in ons volk, in „zuilentaal” en globaal gesproken: de humanistische, worden niet bevredigd. Zij willen veel verder gaan en de veelgenoemde onheilbare tweespalt als echtscheidingsgrond, soms zelfs als enige, hebben.

Ondanks de ook door mij gedeelde opvatting, dat een huwelijk zoveel mogelijk in stand moet blijven, ben ik dus van mening, dat deze ontbindingsgrond aanvaard moet worden. Als een huwelijk alleen in stand moet blijven, omdat één der partners beslist niet wil scheiden, dan is er van het huwelijk niets meer over en komen er erger dingen: concubinaat en onechte kinderen. Ik geloof, dat ook hier een beroep op „de hardigheid uwer harten” gedaan mag worden. In dit verband moge er nog op gewezen worden, dat er in onze kring zelden of nooit bezwaar is gemaakt tegen de reeds lang bestaande, hierboven vermelde regeling, dat men (ook nu) een huwelijk ontbonden kan krijgen, zelfs zonder daarvoor een grond aan te voeren. Begrijpelijk is dat zwijgen wel, omdat dit procédé zo weinig toepassing vindt. De nu voorgestelde ontbindingsmogelijkheid is echter principieel dezelfde, behalve dat ze een einde maakt aan het: ik wil niet scheiden, omdat ik niet scheiden wil. Consequent is het dus niet, als men nu wel bezwaar mocht maken, terwijl men vroeger zweeg!

Ook dit voorstel ondergraaft de grote leugen, want men kan dus na de scheiding van tafel en bed, waarvoor vrijwel altijd een grond aanwezig is, ontbinding krijgen, zonder een grond — laat staan een onware — aan te voeren.

De reacties

Eindelijk ben ik dan aan de gevraagde reacties toe. Die wil ik in drieën verdelen: uit protestants-christelijke kring, van rooms-katholieke zijde en van de gemakshalve weer met „humanistisch” aangeduide groepen.

Uit eigen kring begin ik met wat prof. dr. Herman Ridderbos in het *Gereformeerd Weekblad* van 20 januari 1961 schreef. Dat zijn oordeel gunstig is, mocht van hem als lid der commissie verwacht worden! Toch is zijn conclusie vermeldenswaard, waar hij tevoren zegt „ervan overtuigd (te) zijn, dat het evangelie alleen echtscheiding toelaat op grond van overspel”. Ze luidt: Het schijnt „mij toe, dat het thans aan de minister aangeboden Verslag een uitweg zou kunnen wijzen, die ook voor degenen, die deze dingen van schriftuurlijk standpunt wensen te beoordelen, aanvaardbaar is en die een einde zou kunnen maken aan een situatie, die het rechtsbestel in ons land niet tot ere strekt en waarop ook vanuit een christelijk oogpunt steeds met recht kritiek is uitgeoefend”.

Evenzo oordeelde *Trouw* in het hoofdartikel van 17 maart 1961, door, na gezegd te hebben „Het echtscheidingsrecht in onze Nederlandse samenleving kan niet ideaal zijn”, kort en bondig te concluderen: „Daarom vinden wij de suggesties van de gespreksgroep zeer waardevol en hopen wij dat deze spoedig in ons burgerlijk recht gestalte mag nemen.”

De teneur van wat de heer Van Bruggen¹⁾ bij de behandeling van de begroting van Justitie voor 1961 in de vergadering van de Eerste Kamer op 7 maart 1961 opmerkte, is dezelfde, zij het wat zwakker uitgedrukt. M. n. verdedigt hij voorstel d. en zijn „conclusie is, dat het rapport van de werkgroep een belangrijk uitgangspunt vormt om de discussie op gang te brengen en uitzichten biedt om uit het slop te komen.” (*Handelingen* blz. 2198).

Dr. J. Rinzema wijdde de bladzijden 166—168 van zijn op 6 december 1961 te Kampen verdedigde dissertatie over *Huwelijk en echtscheiding in Bijbel en moderne samenleving* (De Graafschap, Aalten) aan ons onderwerp. Zijn oordeel is onverdeeld gunstig en wordt verdedigd met vrijwel dezelfde argumenten, welke ik hierboven noemde — dit vóórdat ik van Rinzema's betoog had kennis genomen! M. n. deed het mij genoegen te lezen, dat deze scribent wel expliciet op de door mij genoemde voordelen van voorstel a. wijst. Ds. Th. Delleman was het in *Centraal Weekblad* van 13 januari 1962 niet met Rinzema eens. Het verbaast hem, dat „dr. Rinzema aan het slot van zijn betoog over de echtscheiding niet de voorkeur gaf aan het rapport van de Teldersstichting, dat als enige „echtscheidingsgrond” stelt: volkomen ontwrichting van het huwelijk”.

Het geluid, dat (mr.) F. B(oessenkool) in *Belijden en Beleven* van 31 maart 1961 liet horen, was weer anders. Hij meent, dat de commissie de zaak te juridisch heeft gezien en vooral „niet voldoende principiële gesteld heeft”. Over dit laatste merkt hij dan op: „Als gereformeerde zou ik de volkomen ontzieling van het huwelijk niet als grond van echtscheiding, op te nemen in de wet, durven verdedigen, als we die treurige geschiedenis van het overspel als echtscheidingsgrond niet hadden. Nu echter de goedbedoelde bijbelgetrouwheid radicaal op het tegendeel is

¹⁾ In navolging van de *Handelingen* noem ik de Kamerleden zonder vermelding van voorletter en titel.

uitgelopen, moeten we even radicaal de vraag stellen wat echte bijbelgetrouwheid — niet naar de letter, die ons „gedood” heeft, maar naar de Geest daarvan — in deze tijd dan wel van ons vraagt”. Dit tendeeft dus in de richting van „onheerbare tweespalt” als echtscheidingsgrond, al wil Boessenkool, ook blijkens zijn artikel in het *Diaconaal Correspondentieblad* van februari 1961, deze tweespalt toch niet als zulk een grond in de wet opnemen.

Ook het oordeel van mr. P. R. Peters, secretaris van de Hendrik Pierson Vereniging, die in haar *Tijdschrift* van maart 1961 het *Verslag* besprak, is niet onverdeeld gunstig. Hij verklaart zich met de voorstellen b. en c. akkoord, wil ook ongeneeslijke krankzinnigheid als echtscheidingsgrond (abusievelijk meent hij, dat de commissie dit voorstelt) en acht voorstel d. „een belangrijke verbetering”, al heeft hij er toch wel enige bezwaren tegen, waarbij hij de indruk geeft voor onheerbare tweespalt als echtscheidingsgrond te pleiten. En sterk opponeert hij tegen voorstel a., waartegen hij vier bezwaren aanvoert. Het ernstigste hiervan vindt hij, dat „de buitenechtelijke verhoudingen, dus ook de niet wettige kinderen en de niet gehuwde moeders, zullen toenemen.” (Dat ik het niet met Peters eens ben, blijkt uit wat ik over dit voorstel schreef. Het zou echter te ver voeren, als ik dit ging adstrueren door te trachten die bezwaren te ontzenuwen. Mij is trouwens alleen om de „reacties” gevraagd en niet ook om mijn tegenreactie!)

Nog minder gunstig oordeelt mr. J. Meulink in *Opbouw* van 22 december 1961. Bij de positieve voorstellen maakt hij bezwaar tegen dat sub c.; en hij zou niet verder willen gaan dan in het genoemde a.r. rapport wordt gesuggereerd, van welke suggestie hij overigens m. i. niet helemaal juist aanneemt, dat ze zakelijk alleen met grond b. samenvalt. Vooral oppert hij bezwaren tegen de voorstellen a. en d., m. n. omdat hierbij „in feite de „grote leugen” toch gehandhaafd” wordt. Hij gevoelt er meer voor de „beide voorstellen te combineren door de tegenwoordige echtscheidingsgronden te handhaven, met onmogelijk maken van de „grote leugen” en daarnaast echtscheiding mogelijk te maken op grond van ernstige ontwrichting”. Tegen deze uitdrukkelijk als een „kompromis” aangediende oplossing (welke Meulink ook bij de behandeling van de begroting van Justitie voor 1962 in de vergadering van de Tweede Kamer op 21 november 1961 had voorgedragen; *Hand.* blzz. 2124/6) opponeerde prof. mr. H. D. van Wijk in *Opbouw* van 2 februari 1962. Hij ziet niet in, „waarom Meulink het voorstel van de commissie niet meer aanvaardt”, vindt hem zelfs „iets „vrijzinniger” dan de commissie” en zou die maar „liever volgen”. Ook met het geuite bezwaar tegen voorstel c. is deze scribent het niet eens.

Van rooms-katholieke zijde is er nog merkwaardig weinig over het *Verslag* gepubliceerd. Dit verbaast daarom, waar twee van hun hoogleraren (Loeff en Petit) in de commissie zaten en het *Verslag* mede voor hun rekening genomen hebben. Maar voor deze groep, die principieel helemaal geen huwelijksontbinding wil, ligt de zaak al heel moeilijk. Dit verklaart wellicht, dat de studiecmissie, waarvan het r.k. lid van de Tweede Kamer Roolvink in haar al genoemde vergadering van 21 november 1961 (*Hand.* blz. 2116) meedeelde, dat het in het leven roepen ervan

„overwogen” werd, misschien zelfs het leven nog niet heeft aanschouwd en zeker nog geen levensteken heeft gegeven.

Mij zijn slechts twee uitingen van deze zijde bekend. Daarvan vermeld ik in de eerste plaats de beschouwingen, die de heer Witteman in de eveneens reeds genoemde vergadering van de Eerste Kamer van 7 maart 1961 aan het *Verslag* wijdde (*Hand.* blzz. 2193/6). Deze zijn zeer lovend. Hij noemt het rapport „een werkstuk, waarvan wij niet alleen kunnen zeggen, dat het waardevol is, maar dat het een haalbare oplossing geeft”. Hij betoogt met klem, dat er over en weer concessies gedaan moeten worden en vraagt, of de concessies in het *Verslag* redelijk verdeeld zijn en of ze het effect, dat men verwacht, waard zijn. Met enige restricties beantwoordt hij die vragen bevestigend en hij eindigt met: „Ik wens deze Minister ook iets toe, namelijk dat hij in zijn ambtsperiode zal komen met een wetsontwerp op grond van dit rapport.”

De andere uiting, te vinden in *De Tijd-Maasbode* van 1 februari 1961, is van dezelfde hand, als men mag geloven, dat de initialen „P.M.” van de schrijver van het artikel *Nieuw echtscheidingsrecht* die van de genoemde senator zijn. En dit is aan te nemen, waar de inhoud van dit artikel veelszins overeenkomt met die van de vermelde rede, terwijl de conclusies al heel sterk overeenstemmen. De kop van het artikel spreekt van „Overtuigend gemotiveerde conclusies” en de samenvatting ervan zegt: De commissie „heeft een zeer goed doordacht en evenwichtig werkstuk gegeven dat ongetwijfeld richting zal geven aan het denkend en scheppend werk van wetswijziging, wellicht zelfs in de vorm van de door haar voorgestelde wetsbepalingen”.

Van „humanistische” zijde is er daarentegen wel heel wat over het *Verslag* geschreven en gezegd. Bij het weergeven van de reacties begin ik met het in de aanvang bedoelde artikel van de beide heren (mr. A. A. Th. Boender en prof. mr. C. H. Polak), die aan het Teldersrapport hebben meegewerkt. In hun artikel weerklinkt de stem van dit belangrijke rapport, hetwelk ik echter als van oudere datum dan het *Verslag* niet zelf bespreek. Boender en Polak gaan zondermeer met voorstel b. akkoord, maar zijn over voorstel c. niet enthousiast. Veel kritiek hebben zij op voorstel a. en zij pleiten er voor, dat „ernstige ontwrichting van het huwelijk” — hiervan spreken zij in navolging van het rapport liever dan van „onheilbare tweespalt” — een echtscheidingsgrond zal worden, evenwel niet in de plaats van maar naast de vier bestaande gronden. En voorstel d. kan vrijwel geen genade in hun ogen vinden. Het zou me weer te ver voeren, als ik hun kritiek te dezen ging verslaan en zo moge ik naar hun artikel verwijzen. Hun conclusie over de hele linie is afwijzend: „Bij invoering van de voorstellen der Commissie zou, naar wij vrezen, een situatie ontstaan welke niet meer bevrediging zou schenken dan de bestaande toestand”.

Prof. mr. J. C. van Oven besprak dit artikel in het *Nederlands Juristenblad* van 21 oktober 1961. Hij schrijft, dat de ook door hem noodzakelijk geachte wijziging van de huidige regeling „alleen mogelijk (schijnt) op de grondslag van een compromis zoals men in het verslag van de gespreks-groep er een vindt”. Daarom maakt hij ernstig bezwaar tegen wat Boender en Polak willen, nl. de invoering van „ernstige huwelijksontwrichting”

als grond van echtscheiding. Hoezeer hij dit zelf zou toejuichen, het sturen in deze richting lijkt hem „onvruchtbaar”, omdat men dit „bij de politieke partijen van rechts stellig niet wil”, waarom „het nutteloos schijnt, hierop verder aan te dringen”.

Dezelfde compromis-gedachte had Van Oven al verdedigd in het nummer van 15 april 1961 van hetzelfde blad, waarin hij zich waarderend over de voorstellen uitlaat, en ervan zegt: Zij zijn „zeker niet te verwerpen, maar zij zijn wel voor verbetering vatbaar”. Die verbetering wil hij vooral met het oog op het belang van de kinderen, voor wie hij de „wachttijd” van twee jaar speciaal bij het daar besproken voorstel d. te lang vindt. Als, gelijk hij vreest, voor een verkorting van deze termijn geen meerderheid te vinden is, zal men — aldus schrijft hij in het eerstgenoemde artikel — „hierin moeten berusten”.

Mr. B. Stokvis besprak het verslag in het nummer van november 1961 van *Socialisme en Democratie*. Bij voorstel a. pleit hij voor „onheilbare tweespalt” als nieuwe algemene echtscheidingsgrond en tegen voorstel d. heeft hij als bezwaar, dat via de voorafgaande scheiding van tafel en bed ontbinding van het huwelijk — ten onrechte spreekt hij hier van een verruiming van „echtscheidingsmogelijkheid” — te verkrijgen is in gevallen, waarin hij die niet zou willen. „Sinds jaar en dag” — aldus schrijft hij — „strijd ik in woord en geschrift voor een drastische verruiming van echtscheidingsmogelijkheid, maar ik moet bekennen: *dit* gaat mij te ver!”²⁾ Het werk van de commissie kan hem dan ook „slechts matige voldoening schenken”.

Van hetgeen er van deze zijde over het *Verslag* is „gezegd”, vermeld ik, wat de senatoren Samkalden en De Vos van Steenwijk er bij de begroting van Justitie 1961, ook op 7 maart 1961, over te berde brachten. Eerstgenoemde ziet in voorstel d. „wel een constructieve benadering”, maar hij vindt m. n. de „termijn van twee jaar, als imperatief voorgeschreven” in vele gevallen een bezwaar. (*Hand.* blz. 2185). Laatstgenoemde betreurt het vooral, dat de commissie onheilbare tweespalt niet als nieuwe echtscheidingsgrond wil. Voor voorstel d. heeft ook hij veel waardering, al zag hij de termijn „nog liever 1 jaar ingekort”. (*Hand.* blz. 2188).

Bij de behandeling van dezelfde begroting over 1962 op 13 februari j.l. bepleitte de heer De Vos van Steenwijk opnieuw de tweespalt als grond (*Hand.* blz. 2119). Vooral mejuffrouw Zeelenberg heeft toen het *Verslag* besproken. Zij verklaart veel waardering te hebben voor Meulinks in de Tweede Kamer voorgedragen, hiervoor genoemde, oplossing en zegt van voorstel d.: „Zeer aantrekkelijk (is) de suggestie van de gespreksgroep-Briët om, nadat de scheiding van tafel en bed twee jaar heeft geduurd, de ontbinding van het huwelijk op verzoek van ieder der partijen mogelijk te maken. Hierdoor wordt voorkomen, dat de ene echtgenoot aan de andere wordt overgeleverd. Wanneer er een dergelijke regeling zou komen, zou zoveel leed kunnen worden opgevangen, dat daartegenover aanvaardbaar is, de echtscheiding, welke beide partijen op een zeker ogenblik wensen, enigszins te bemoeilijken. Deze concessie zouden wij willen doen aan hen, die onoverkomelijke bezwaren hebben tegen de

²⁾ In het *Nederlands Juristenblad* van 24 februari 1962 betoogt Stokvis hetzelfde en komt m. n. het geciteerde precies zo voor.

echtscheiding bij onderling goedvinden, bezwaren, die wij overigens niet delen." Slechts pleit ook zij voor een verkorting van de termijn tot één jaar (*Hand.* blzz. 2138/9).

Samenvatting

Hiermede meen ik het „verslaan” van de belangrijkste reacties op het *Verslag* te kunnen beëindigen. Er was natuurlijk veel meer over te zeggen. Ongetwijfeld zijn er nog meer, die hun mening ten beste hebben gegeven, al zijn er mij niet meer bekend. Maar vooral ben ik er mij van bewust, dat ik in het weergeven van hetgeen de genoemde scribenten en sprekers hebben beweerd, zeer onvolledig ben geweest. Er zijn echter grenzen, zowel aan dit artikel als en vooral aan de aandacht van de lezers. En zo moest ik mij telkens in min of meer sterke mate beperken. Slechts hoop ik er in geslaagd te zijn, ieders mening objectief te vermelden, al zal dit door de beperkingen wel eens anders schijnen.

Hetgeen in het vorige onderdeel staat, is m. i. ook voldoende om een indruk van de reacties uit de drie groepen te krijgen. Daarvan zijn die uit de eerste twee het belangrijkste. Want die bestaan uit, althans vindt men daar, hen, die krachtens hun beginsel helemaal geen ontbinding van het huwelijk toestaan of slechts in een enkel geval.

En nu vonden we als resultaat van dit onderzoek, dat niemand uit deze kringen zich tegen de voorstellen heeft verklaard, omdat die principieel verwerpelijk zijn. Vooral het pro van Ridderbos en Rinzema — twee gereformeerde theologen — is veelzeggend en nog belangrijker is wellicht, dat de r.k. Witteman zo'n gunstig oordeel geeft. Degenen, die bezwaren opperen, doen dit alleen, omdat de commissie niet verder gaat en m. n., wijl de onheerbare tweespalt geen echtscheidingsgrond wordt. Met name Delleman en Meulink pleiten hiervoor.

Dat men ter linkerzijde ook verder wil gaan, was reeds bekend en daarom heb ik hier niet zo ijverig naar reacties gespeurd. Wat we hier vonden, is dan ook niet zo merkwaardig. Toch geven ook deze uitingen hoop, dat het de richting van het *Verslag* opgaat. Als een gezaghebbend man als Van Oven zo sterk voor het compromis van de commissie pleit, is er kans, dat we eindelijk komen uit de impasse, waarin dit vraagstuk nu al bijna 80 jaar — ik bedoel natuurlijk sinds het arrest van de Hoge Raad van 1883 — verkeert.

Een minder optimistisch geluid liet de minister van Justitie in de memorie van antwoord aan de Eerste Kamer over zijn begroting voor 1962 horen. Hij gaat daar nog niet verder dan „dat het wenselijk is het echtscheidingsvraagstuk... nader te bestuderen” en meent, dat een oplossing „op zeer korte termijn thans nog moeilijk te verwezenlijken schijnt”³⁾.

Bij de behandeling van zijn begroting zei de minister hierover op 14 februari 1962: „Mijn persoonlijke gedachten gaan wel in de richting van het rapport van de werkgroep, dat ik waardevol acht, maar het zou toch wel goed zijn, dat ook de Staten-Generaal zich uitspraken over de materie van de uitbreiding van de echtscheidingsgronden met wat hier genoemd

³⁾ Deze Memorie is opgenomen in het *Nederlands Juristenblad* van 24 februari 1962.

is de Zerrütung⁴⁾ en over de kwestie van de termijnen. Wanneer ik het goed zie en wanneer men niet al te revolutionair te werk wil gaan, zal een compromis moeten worden gevonden in de richting van de werkgroep, zoals prof. Van Oven ook heeft gepleit in het *Nederlandse*⁴⁾ *Juristenblad*, en dan zal dus de gedachtenwisseling zich gaan concentreren om de vraag in hoeverre men de suggestie van de Teldersstichting inzake de „Zerrütung” als echtscheidingsgrond kan overnemen, en om de vraag van de termijnen.” (*Hand.* blz. 2151).

Het blijft zo voorlopig bij studeren, wat nu ook van c.h.-zijde zal gebeuren. De heer Van Bruggen deelde in dezelfde vergadering toch mee, dat de Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting een commissie ad hoc heeft ingesteld.

Dit alles zij zo, als de kwestie maar in de discussie blijft, en m. n. het *Verslag*. Dit is toch, ook blijkens de reacties, veel te goed voor de „ijskast”, waarin zo menig rapport over de onderhavige materie terecht is gekomen. Deze belangrijke, om een oplossing schreeuwende zaak moet toch warm gehouden worden!

EEN ENGELSE POLITIEKE TELEVISIE-LES

DOOR

PROF. MR. I. A. DIEPENHORST

Het geregeld verschijnen van politieke partijen voor de televisie vraagt enige rekenschap van de invloed, welke dit nieuwe middel om de kiezers te bereiken, op de stembus kan oefenen. Met bijzondere voorzichtigheid kunnen uit Engelse bevindingen — ik laat in deze korte beschouwing Amerika rusten — enige gevolgtrekkingen voor ons land worden gemaakt. Ten vorigen jare toch is in Londen verschenen een door Joseph Trenaman en Denis McQuail geschreven boek *Television and the Political Image* (letterlijk: televisie en het politieke voorstellingsbeeld), dat de resultaten biedt van een onderzoek, ingesteld in de Engelse districten West Leeds en Pudsy naar de werking van de met het oog op de Engelse verkiezingen van 1959 door conservatieven en socialisten georganiseerde televisie uitzendingen. De beide auteurs, waarvan de eerste sedertdien overleden is, behoorden tot de afdeling Televisie-Onderzoek van de Universiteit van Leeds. Het moet voor Trenaman een voldoening zijn geweest, dit uitvoerig verslag van het ingestelde onderzoek in druk te hebben gezien, het tastbaar bewijs dat hij, die in Leeds de grote man van de televisie-studie was, een nieuw veld van onderzoek met vrucht had omgewoeld.

In de regel past tegenover op de televisie betrekking hebbende enquêtes enige argwaan. Vaak wenst men niet alleen iets te weten te komen, maar begeert men ook dat het resultaat zus of zo zal wezen. Ook wanneer er meer moeite voor onpartijdigheid wordt gedaan, zijn de gestelde vragen

⁴⁾ Ik citeer letterlijk, dus met de „t” te weinig en de „e” te veel!

nog al eens eenzijdig. Zij dringen in een bepaalde richting. Het verlangde wordt ontdekt. Trenaman echter is volstrekt objectief te werk gegaan en zijn resultaten voldoen aan de hoogste eisen der betrouwbaarheid.

Daarom blijft het gebodene nog wel een dor relaas. De belangwekkendheid is er alleen voor de onderzoeker. Iemand die bij de televisie steeds enige romantiek vermoedt, komt hier bedrogen uit. Daarom is de stof niet minder gewichtig. In 1953 bezat 38 % der Engelse gezinnen een televisietoestel; in 1959 was dit tot 75 % geklommen. Zonder overdrijving mocht dus in dat jaar van een beeldvenster-verkiezing worden gesproken. Het onderzoek wees uit, dat ongeveer 20 % der ondervraagden alle politieke televisie uitzendingen had gezien, dat 57 % een of meer uitzendingen had gadeslagen. Zeer beslist was de staatkundige kennis der kijkers verruimd. Tevens mocht een vergroting van het politieke interesse worden aangenomen.

Ofschoon de Engelse verkiezingen alleen met in een bepaald district optredende kandidaten werken — men kent geen landelijke lijsttrekkers — speelden uiteraard de figuren van Macmillan en Gaitskell, de conservatieve en de socialistische voorman, de grootste rol. Daarbij had Macmillan het eenvoudiger dan zijn tegenstander. De doorsnee kiezer verlangt iemand voor wie hij respect kan koesteren. Hij stelt een vaderlijke of tenminste een gezaghebbende figuur op prijs. Deze moet niet te uitzonderlijk zijn. Op de Churchills doet men in tijd van nood een beroep, maar een normaal staatsman, die typisch Engels is, wordt in de regel gewaardeerd. Baldwin is terecht een van de grootste partijleiders genoemd, daar hij het Britse volk het gevoel wist te schenken dat in hem een algehele betrouwbaarheid verpersoonlijkt was. Het is een aardige bijkomstigheid dat deze conservatief samen met koning George V de erkende meester van de radio toespraken is geweest.

Ter voorkoming van misverstand teken ik aan, dat de onmiddellijk voorafgaande opmerkingen niet in het vermelde boek te vinden zijn. Ik maakte ze teneinde nog een andere aanloop te nemen. Om de Engelse politiek te begrijpen moet, zo bleek, bedacht dat de Britten als minister-president in de regel een ongewone man willen hebben, die er gewone ideeën op na houdt. Meestal lukt dit bijzonder goed. Het gunstige feit doet zich voor dat zij die aangezocht worden voor het premierschap, niet voor de opdracht bedanken, het integendeel als een erezaak beschouwen om dynastie en volk naar beste krachten te dienen.

Traden er in de vorige eeuw nog wel eens merkwaardige figuren op, die eerder door hun geboorte en aan toevallige omstandigheden dan aan verdiensten hun plaats op de voorgrond verkregen hadden, betrekkelijk spoedig werd dit anders. Zeker, de hertog van Portland verwaardigde zich niet gedurende zijn driejarig minister-presidentschap ooit een redevoering in het parlement — hij zat als edelman uiteraard in het Hogerhuis — uit te spreken, en zijn ambtsperiode was een der zwakste uit Engeland's nieuwere parlementaire geschiedenis, maar Canning, al mocht hij dan te hatelijk zijn, was een groot politicus; de hertog van Wellington vergoedde aan karakter wat hij aan staatsmansgaven te kort kwam; Peel was een regent van klasse; Russell en Palmerston wisten, de een dank zij onschokbaar zelfvertrouwen, de ander door zijn levenskunst en natuurlijk evenwicht, leiding te geven; Gladstone's idealisme, werkelijkheidszin en wel-

sprekendheid vormden hechte pijlers voor een geslaagd staatkundig optreden. Disraëli muntte uit door volharding, tactiek en taalbeheersing. Evenzeer als zijn liberale tegenstander was hij een persoonlijkheid. Rosebery mocht tenminste briljant heten. Van hen die sedert 1900 met de grootste politieke verantwoordelijkheid belast waren, kan men misschien Balfour een falen als minister-president verwijten, was Mac Donald zwak en schoot Eden ongetwijfeld — echter gehinderd door een bezwijkende gezondheid — te kort. Diezelfde Balfour wordt inmiddels beschouwd als het scherpste intellect dat ooit in Downingstreet zetelde. Eden heeft het nooit aan bijzondere kwaliteiten geschort. En wat de overige regeringsleiders in Engeland betreft, Salisbury genoot uiteindelijk patriarchaal gezag, Campbell Bannerman was werkelijk de eerste van zijn kabinet. Asquith struikelde inderdaad, evenwel over een wereldoorlog. Dat Lloyd George niet enkel in zijn galante avonturen uitzonderlijk was, wordt door niemand betwist. Baldwin is, hoezeer men ook getracht heeft zijn nagedachtenis te ontluisteren, een veelszins uitnemend minister-president geweest. Vóór hem was de aan keelkanker bezweken Bonar Law door zijn tegenstanders om zijn zakelijke kennis en debatteerkunst beslist gevreesd. Attlee gold voor vriend en vijand — Churchill mocht dan al over het schaap in de schapenvacht spotten — als de onbetwistbare socialistische voorman; inderdaad slaagde hij erin uiterst fel op elkaar gebeten labourministers redelijk te laten samenwerken. Dat ik van Chamberlain in deze opsomming zweeg hangt daarmee samen, dat over diens betekenis het laatste woord nog niet werd gezegd. Van Churchill was niet de rede omdat hij zich aan gewone maatstaven onttrekt. Gelijkelijk bewonderd door militairen, mannen van wetenschap, mede-staatslieden, historici ook en letterkundigen, is hem, eens genoemd half a Pitt and half a Puck, voor de helft een Pitt, voor de helft een Puck, een plaats in de eregalerij van Englands politieke genieën verzekerd.

Wanneer aldus voldoende is gestaafd dat in Engeland aan knappe of zeer knappe regeerders de behartiging van het publieke welzijn als premiers werd toevertrouwd, wil ik nog iets nader over de huidige eerste raadsman der Kroon, over Macmillan, uitweiden. Hij was, toen in januari 1957 Eden vervangen diende te worden, de keus van de markies van Salisbury, die niet lang daarna met de door hem in het zadel geholpen premier onenigheid kreeg, en van Churchill. Vóór 1939 behoorde Macmillan, die door zijn huwelijk met een dochter van de hertog van Devonshire in de kringen der hoge aristocratie werd opgenomen, tot de onverzoenlijken ten opzichte van Duitsland, tot de felle opponenten van Chamberlains vredespolitiek. Gedurende de tweede wereldoorlog verrichtte hij met name in Noord-Afrika waardevolle arbeid. Na 1951 was hij het die, tegen ieders verwachting in, de conservatieve beloften met betrekking tot de woningbouw gedaan, inlost en deze zelfs overtrof. Toen er tussen hem en de knappe theoreticus Ralph Butler, die eveneens een uitnemend bewindsman was, diende te worden gekozen, beslisten de werkelijk invloedrijke conservatieven te zijnen gunste. Uit een schijnbaar verloren stelling voerde hij in 1959 zijn partij naar een nieuwe stembusoverwinning. Op dit ogenblik geniet hij de faam van een der beste vredes-ministerpresidenten te zijn, welke Engeland ooit heeft bezeten. Maakt hij soms een wat vermoeide indruk — hij vierde pas zijn 65ste verjaardag — en is zijn optreden bij

tijden een tikje mat, zodra het in het Lagerhuis in een woordengevecht met de oppositie werkelijk spannen gaat, geeft hij geen krimp. In de gevallen dat er een bijzondere prestatie wordt geleverd, levert hij deze. Toen verleden najaar in een weerspanning Lagerhuis Englands bereidverklaring om te gelegener tijd tot de Europese Economische Gemeenschap toe te treden moest worden verdedigd, rees de premier tot klassieke hoogten. Men neemt hem soms zijn wat archaïserende stijl kwalijk, vindt hem enigmatische pompeus, en meent dat hij nog te veel tot het Victoriaanse Engeland behoort. Wellicht rechtvaardiger is het te erkennen, dat Macmillan, van jongsaf verbonden aan een der grootste Engelse uitgeverhuizen, een man van cultuur is, die in een verschaalde maatschappij nog put uit geleidelijk door onkunde verzandende bronnen.

Maar tegelijk is deze Engelse staatsman voortreffelijk op de hoogte van de betekenis der nieuwere middelen die in de politiek voor het werven van stemmen wordt ingezet. Terstond heeft hij beseft, wat de televisie aan invloed kan oefenen. Dadelijk moet ik hieraan toevoegen, dat over de werking van het beeldvenster wanneer politieke uitzendingen plaats vinden, veel misverstand heerst. Tallozen denken, dat een of twee geslaagde uitzendingen partijen grote winst en een of twee mislukte programma's partijen overstelpend nadeel toebrengen. Dat is zeer beslist niet het geval, tenminste voorzover dat met de beschikbare cijfers te beslissen valt. Althans het boek van Trenaman laat hierover weinig twijfel. De kiezers blijven voor het merendeel hun partij trouw en als zij zwenken, dan is dit vaak een proces van lange adem, niet van één of van enkele televisie uitzendingen. Zij worden dan geleidelijk losgeweekt van hun partij. Het stemmen uit overtuiging wordt stemmen uit gewoonte, of, nog tekenender gezegd, wordt stemmen uit sleur. Vervolgens krijgt men de houding: ik weet niet beter, ik doe het in arren moede maar zoals ik het vroeger deed. En daarna pas is men rijp voor de ommezwaai: ik probeer het dit keer eens met mijn stem op de partij die ik nog nooit stemde. Soms is het een wat persoonlijker aangelegenheid: ik stem op de kandidaat van de tegenpartij, want hem vertrouw ik.

Herhaald zij, dat het hier een proces van jaren betreft. Daarnaast staat de weifeling van de groep steeds wankele kiezers, een groep kiezers waarvan het percentage tussen geringe getallen zal schommelen. Zij geven als mannen en vrouwen die her- en derwaarts kunnen gaan, de doorslag voor overwinning en nederlaag, indien er zich geen generale omkeer over een langduriger periode lopend voltrekt. In Engeland zijn geslachten van aver op aver conservatief, zijn geslachten van vader op zoon socialist. Veel direct resultaat valt hier niet te boeken. De licht beweeglijke laag moet door de partijen bereikt worden, al mag men tegelijkertijd niet verzuimen de jaren vragende verschuiving te bewerken. Aan welke eisen behoort de televisie-spreker te voldoen, ook als vaststaat dat zijn onmiddellijke winsten ten opzichte van de vaste „kiezers” niet bij uitstek groot zullen zijn? Ik voeg er terloops aan toe dat ik zelf er toe neig, het effect op de „zwevende” kiezers tamelijk hoog aan te slaan. Het is mogelijk dat een televisie-figuur aanspreekt door zijn persoonlijkheid. Daartoe is — en het zal een geruststelling voor velen zijn — niet nodig dat hij een verleidelijk voorkomen heeft. Opvallende, markante gelaatstrekken, een in zijn lelijkheid indrukwekkende kop doen het uitnemend. De televisiespreker behoeft ook niet,

wanneer hij uit anderen hoofde bekendheid geniet, aan gangbare verlangens te beantwoorden terzake van taal en stijl. Is men van de betekenis van een redenaar overtuigd, dan geeft men zich nog de moeite, hem te begripen. Als hij wat te zeggen heeft, wordt hij aanvaard. Het meest gewenst is ondertussen dat door een mengeling van flinkheid en openhartigheid, van deskundige uiteenzetting en bijzondere begrijpelijkheid bij de doorsnee kijker zich de indruk vastzet: dit is mijn man. Daartoe moeten niet al te verheven ideeën worden gelanceerd. Ook is het verkeerdt te polemisch te zijn. De kijker wenst de tegenstander niet te hard te zien aangepakt, tenzij in een televisie-debat, waarbij de zaken immers geheel anders liggen en het zaak is soms fors van leer te trekken.

Welke overwegingen kunnen nu bij een doorsnee kiezer gewicht in de schaal van zijn uiteindelijke beslissing werpen? Daar is het punt of de spreker het algemeen welzijn, dat is met name het welzijn van de kiezer in kwestie, ter harte gaat. Is hij als regent flink genoeg blijkens zijn optreden, recht door zee, iemand die men graag goed zou kennen, ongedwongen? Of is hij doordrongen van zijn eigen belangrijkheid, niet geheel openhartig, in ieder geval zonder rechtstreeks contact met de gewone man? Hoe denkt hij over de nationale grootheid? Vertrouwt hij op zichzelf of is hij afhankelijk van deskundigen?

Tot nadenken stemt, dat Macmillan, voor de televisie optredend, een enkele keer te aarzelend en onduidelijk is gevonden. In 1959 waren er kijkers die over hem het oordeel velden: zelf ingenomen, te oud, onzeker van zichzelf, niet voldoende krachtig of zelfs te bescheiden. De sindsdien verlopen twee en een half jaar hebben geleerd, hoe kortzichtig deze kijkers waren. Niettemin blijft hun opinie interessant. Uit de gehele verkiezingscampagne van 1959 — Macmillan kwam aan de vooravond van de verkiezingen alleen nog voor de televisie nadat hij de actie, samen met een aantal kabinetsleden toen hij een minder gunstige indruk maakte, geopend had — trad de premier tegenover Gaitskell als de winnaar te voorschijn. Hij had er velen op de zo even genoemde punten van overtuigd, dat hij voor Engeland de beste minister-president zou zijn.

Wat had nu naar alle waarschijnlijkheid op de televisiekijkers, die tevens kiezers waren, indruk gemaakt? Men had ze beiden, Macmillan en Gaitskell, gezien en beluisterd. De conservatief kwam uit de massale beoordeling te voorschijn als de sterkere leider, als de man van meer kennis en ontwikkeling. Tegelijk moet hier een zeer gewichtig gegeven, blijkend uit *Television and the Political Image*, aan worden toegevoegd. De conservatieven hadden veel profijt van de omstandigheid, dat hun staatkunde een samenhangend geheel vormde, dat rustig en overtuigend in zijn geslotenheid kon worden voorgesteld. Niet de „manner”, de manier waarop, maar de „matter” de zaak zelf bleek het gewichtigst te zijn. Daarnevens was van betekenis dat te veel agressiviteit tegenover de ander niet in goede aarde viel. Tot goed begrip zij wel bedacht dat het geen forum-uitzendingen met politieke tegenstanders achter dezelfde tafel betref. In dat geval tellen zeer beslist slagvaardigheid en een beheerst doch in sommige opzichten fel optreden.

Hier moet nog een andere algemene opmerking worden gemaakt. De praktijk wijst evenzeer uit hoe het een grote fout vormt zijn gehoor te onderschatten door te simpel of te „belerend” zich voor te doen. Zeer

opvallend heeft juist enkele weken geleden Macmillan op dit punt teleurgesteld en zijn desbetreffende uitzending viel bijzonder slecht.

Het is duidelijk, dat het Engelse twee partijen-stelsel — men kan voor de verkiezingen van het jaar 1959 de liberalen buiten beschouwing laten — de zaak in vergelijking tot Nederland wat eenvoudiger maakt. Bij ons is het proces der politieke meningsvorming bepaald ingewikkelder. Maar dat hierbij de televisie zich laat gelden, lijdt geen twijfel. Niemand moet daarom met de bewering komen aandragen, dat televisie maar een middel van beperkte betekenis zou zijn. Op dit ogenblik zal men in Nederland met een staatkundige beelduitzending tegen de 4 miljoen kijkers bereiken; men stelle daar een ogenblik vergaderingen met 1500 aanwezigen tegenover. Sommige partijen kennen vergaderingen met 15 aanwezigen! Het verschil is duidelijk.

Werkelijk, de televisie is heden een der gewichtigste middelen ook voor Nederland. De laatste jaren voltrekt zich bij ons een globale verschuiving. Het politieke protestantisme verliest; het communisme verliest; het socialisme wordt zwakker. De naderende stembus zal aan de dag doen treden of deze beweging zich op ruimer termijn voortzet. De televisie kan te dezen enige invloed oefenen. Daarnevens heeft men de geregeld zwenkende kiezers. Hen beïnvloeden puntige of sensationele dagbladschrijvers, verkiezingsbeloften, toevallige inzichten, die hier of ginds versterkt worden. Zij zijn het grote televisie-wild. Zij worden werkelijk door wat in het oog valt gepakt. Hier liggen mogelijkheden, echter ook gevaren te over. Ik noem een punt. Door de televisie kan men gemakkelijk in bond met bepaalde persorganen aan „dubieuze” personen een bijzondere populariteit verschaffen, te gemakkelijker als zij zich op een in het oog vallende plaats bevinden. Nogmaals, hier liggen kansen, ten goede en ten kwade. Ze verdienen nader onderzoek.

Toch behoeft zeker in Nederland, zelfs niet ten opzichte van de steeds zwenkende kiezersschare, de beelduitzending beslissend te zijn. Veruit het meest effectieve verkiezingsmiddel is de persoonlijke benadering. Men zegt misschien dat dit betoogd wordt „pour besoin de la cause” omdat het, vrij vertaald, zo goed in het antirevolutionaire straatje past. Dat is niet waar. Het door mij in deze korte beschouwing naar voren gehaalde boek van Trenaman en MacQuail laat er geen twijfel over bestaan. In 1959 diende, wat de Engelse verkiezingscampagne betreft, te worden aangenomen, dat deze een dynamiek van zichzelf bezat en dat een aanzienlijke hoeveelheid politieke informatie rond ging onder hen, die weinig toegang schenen te hebben tot zulk een voorlichting als door pers, radio of televisie gegeven wordt. De auteurs verklaren op bladzijde 195: „Het is moeilijk in te zien hoe zulks geschieden kon behalve door persoonlijk contact en conversatie.”

Pers, radio en televisie zijn gewichtig. Ik denk er niet aan het te ontkennen. De conservatieven hadden — om een concreet gegeven te bieden — in de periode voorafgaand aan de stembusstrijd veel aandacht besteed aan advertenties, die geregeld — de regelmaat is een grote factor — verschenen en die volgens deskundigen invloed oefenden. Nog eens, de geld kostende middelen te verwaarlozen is verkeerd. Maar de onophoudelijk het gesprek voerende partij, de steeds op werving bedachte partijleden gaan uiteindelijk met de buit strijken. Daar waar geslaagde televisie aan-

sluit bij onverdroten activiteit in de persoonlijke omgang is het succes een uitgemaakte zaak, tenminste wanneer èn televisie èn propaganda weer kunnen terugvallen op een behoorlijk politiek program en een deskundig beleid.

Ieder kan de slotsom trekken. Aan de trouwe verzekerde en aan wankelmoedige ongewisse kijkers is èn via het beeldscherm èn onder vier ogen veel te bieden, juist van de kant van hen die heden de politieke wind tegen lijken te hebben.

BINNENLANDS OVERZICHT

DOOR

H. ALGRA

De laatste maanden hebben op politiek terrein ontwikkelingen te zien gegeven, die gerechtvaardigde aanleiding geven tot kritiek.

Daar is allereerst de kwestie Nieuw-Guinea. De Nederlandse regering staat hier voor een uiterst moeilijke taak, zwaar van verantwoordelijkheid. Zij heeft te waken voor de veiligheid van de Nederlandse onderdanen die wonen in dit gebied. Maar niet alleen voor de veiligheid van de twintig duizend Nederlanders aldaar, waaronder vele vrouwen en kinderen, evenzeer voor de veiligheid van de Papoea's, die onderdanen zijn van het Koninkrijk en recht hebben op bescherming en niet voor de wolven mogen worden geworpen. De regering heeft bovendien tot plicht, zich te herinneren, wat zij aan de Papoea's heeft beloofd. En belast met die dubbele verantwoordelijkheid gaat zij met het dictatoriale bewind van Indonesië overleg plegen over de toekomst van het volk van Nieuw-Guinea. Terwijl Soekarno zijn dreigende taal niet laat varen, steeds meer troepen naar het Oosten zendt en gedurig herhaalt, dat werkelijke besprekingen alleen zin hebben, wanneer zij bedoelen de overdracht van het gezag over Nieuw-Guinea.

Dat zijn allemaal feiten en verantwoordelijkheden. Maar het merkwaardige en beschamende is, dat de positie van de Nederlandse regering, haar vermogen, om haar plicht te doen en haar verantwoordelijkheid te beleven, het meest wordt belemmerd door het optreden van bepaalde groepen en personen, die het eerder en beter menen te weten dan het kabinet en die staan te dringen om te zeggen, dat er méér haast moet worden betracht om Soekarno, wat de hoofdzaak van het geding betreft, zijn zin te geven. Of die, voordat het kabinet alle vertrouwelijke gegevens en alle mogelijkheden heeft overwogen omtrent de directe gevaren en de mogelijkheden tot betere bescherming van de bevolking, reeds menen te wéten, dat er op geen enkele wijze versterkingen mogen worden gezonden en dat gevoelen publiek maken, voordat het kabinet nog heeft kunnen beslissen. Publiek maken, voordat het kabinet nog in zijn overleg heeft kunnen betrekken de jongste en misschien beslissende gegevens uit Amerika.

En hoe er gehandeld wordt met de beloften, aan de bevolking van Nieuw-Guinea gedaan, blijkt misschien het beste uit de casuïstiek van een theoloog, die de herinnering aan een duidelijk Schriftwoord wist weg te redeneren. In Psalm 15 wordt de vraag beantwoord, wie „bij God mag verkeren”. „Hij, die onberispelijk wandelt en doet wat recht is . . . *Heeft hij tot zijn schade gezworen, hij verandert het niet.*” Maar het blijkt gemakkelijk, dit weg te vegen. Aldus: „En wie tot zijn schade gezworen heeft — het is me bekend. *Maar wie tot andermans schade gezworen heeft?* Het zou toch een van het Evangelie geabstraheerde zaak worden om van zo'n belofte „de consequenties” als roeping voor Gods aangezicht te verstaan!” (ds. R. J. van der Veen in *Sermo*, maart 1962).

Wat betekent dit? Niet anders dan dat Nederland zou kunnen zeggen: ik heb *gezworen* aan de Papoea's. Maar *ik* vind, dat ik tot hun schade heb gezworen. En omdat *ik* dat nu vind, ben ik voor God en mensen van mijn belofte ontslagen. Hoe de Papoea's het vinden, speelt daarbij *blijkbaar* geen rol.

En voorts, ik denk niet, dat de dichter van Psalm 15 op zo'n casuïstiek ooit bedacht is geweest. Ik denk, dat hij alleen maar bedoelde te zeggen: als je gezworen hebt, dan ben je gebonden. En ook als je ontdekt, dat je scha hebt van je belofte, dan blijf je gebonden. Maar dat andere, dat je je zelf mag ontslaan en de ander daarvan bericht geven, als je achteraf eenzijdig meent te kunnen uitmaken, dat je die ander door je belofte schade doet, dat is wel een uitvinding, die een défaitistische politiek kan dienen, maar niet een gewetensvol naleven van wat de Heilige Schrift ons leert.

Terwijl wij dit schrijven, is het nog onbekend, in welke richting zich de geheime besprekingen zullen ontwikkelen. Maar wij weten, dat de Nederlandse regering, althans tot nu toe, zich niet op het standpunt stelt, dat zij zich zelf van de aan de Papoea's gegeven beloften mag ontslaan en de consequenties van die beloften mag afwijzen, eenvoudig omdat zij een constructie kan maken, waarbij zij zegt, dat die belofte tot schade van de Papoea's was.

Hier komt nog iets bij. Het gaat niet om een belofte, die een speciaal karakter droeg, of het gevolg was van een opwelling, zodat zij min of meer in het vlak van willekeur ligt. Het is een belofte, die aanhaakt aan wat internationaal als recht is erkend en in het Handvest van de Verenigde Naties onder woorden is gebracht. Daar wordt gehandeld over de dekolonisatie en aan die dekolonisatie is het zelfbeschikkingsrecht onlosmakelijk en nadrukkelijk verbonden. Zonder zelfbeschikkingsrecht kan dekolonisatie bedrog zijn en leiden tot een nieuw koloniaal tijdperk voor een slechts in naam bevrijd volk.

Er zijn ook andere ontwikkelingen in de politiek, die aanleiding gaven tot veel discussie. De ministers Toxopeus en Van Aartsen hebben beide een motie „naast zich neergelegd”. Zij deden het beide in overeenstemming met de opvattingen en beslissingen van het kabinet. Tweemaal heeft het kabinet dus tot de Tweede Kamer gezegd: gij kunt deze motie wel aannemen, maar wij zeggen u bij voorbaat, dat zij geen enkel gevolg heeft. En beide keren heeft de Tweede Kamer de motie aangenomen met grote meerderheid en in de wetenschap, dat de motie geen enkel effect zou hebben.

Daarmee zijn wij geconfronteerd met het moeilijke vraagstuk van de verhouding tussen regering en Staten-Generaal.

De Nederlandse grondwet gaat duidelijk uit van de *dualiteit*. De regering heeft haar eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid tegenover de Staten-Generaal. Van de Staten-Generaal kan hetzelfde worden gezegd omtrent die eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid tegenover de regering. Merkwaaardig is hier de vergelijking met Engeland. Daar zijn de ministers lid van het parlement. Het kabinet is in wezen een parlementaire commissie. Men kan nog beter zeggen: een commissie uit de meerderheid van het parlement. En de leider van de partij, die de meerderheid heeft, is tevens de leider van het kabinet. Het stelsel is monistisch. De oppositie is alléén maar oppositie. De meerderheidspartij is alleen maar supporter van haar ministerie. Maar zo is het toch niet meer helemaal. Telkens blijkt weer, dat er een zekere spanning is tussen kabinet en parlementaire meerderheid. En leden van de meerderheid klagen vrij dikwijls, dat het parlement te weinig invloed heeft, dat de regering te veel handelt in het besef van haar eigen verantwoordelijkheid. Wij zouden zeggen, dat de dualiteit toch weer aan de dag treedt.

Nu is in de parlementaire geschiedenis van Nederland duidelijk gebleken, dat dualiteit iets anders is dan evenwicht. Dr. Colijn was een voorstander van de dualiteit niet alleen, maar legde ook sterk de nadruk op de eigen taak van de regering. In zekere zin was dat een reactie op wat daarvoor was gebeurd, toen er, met name tussen 1918 en 1933, een sterk overwicht was geweest van de volksvertegenwoordiging. Daardoor was een krachtig bewind, met name in defensie-aangelegenheden, niet mogelijk geweest.

De heer Van Welderen Rengers blijkt in zijn *Parlementaire Geschiedenis van Nederland* van mening te zijn, dat een wezenlijke dualiteit, ondanks de grondwet niet meer bestaat. De Staten-Generaal spreken het beslissende woord. De volksvertegenwoordiging bepaalt, in welke richting het beleid van de regering zal gaan. Wil een kabinet die richting niet, dan dient het zijn ontslag te vragen.

Hoe kan de volksvertegenwoordiging nu haar wens omtrent de richting van het regeringsbeleid kenbaar maken? Zij heeft een paardemiddel, nl. de verwerping van de begroting. Zij heeft ook een zachter middel, nl. de motie. Maar die motie is een uitnodiging aan de regering. Het is géén opdracht. Tenzij de motie van geheel andere aard is, betrekking heeft op het reeds gevoerde beleid en dat beleid afkeurt. Zo was het bij de motie Keuchenius (1866).

Eenmaal is het voorgekomen, dat de Tweede Kamer een kabinet bij zijn eerste optreden met een motie van wantrouwen begroette, nl. het vijfde ministerie Colijn in 1939. Maar dat was naar onze mening een overschrijding van de bevoegdheden van de Staten-Generaal.

De motie is dus een middel, dat de Kamer gebruikt om haar wensen en inzichten kenbaar te maken. Een motie heeft het grote voordeel, dat er over gestemd moet worden, zodat de regering een duidelijke indruk heeft, hoe de kaarten liggen.

Maar een kabinet is nooit verplicht, een motie uit te voeren. Het kan haar ook naast zich neerleggen. Wanneer de Kamer met veel moties gaat werken is de kans des te groter, dat dit zal gebeuren. Een kabinet

of de betrokken minister is niet verplicht, bij voorbaat te zeggen, of hij de motie naast zich zal neerleggen of niet. Hij kan ook volstaan met de mededeling, dat hij er nog eens over wil nadenken, of er nog eens in het kabinet over wil spreken. Hij kan ook — dat is de andere kant — zo sterk tegen de motie gekant zijn, dat hij de Kamer onder druk zet en meedeelt, voordat er gestemd wordt: denk er om, als de motie wordt aangenomen, dan is er een ministerscrisis, of zelfs een kabinetscrisis. Wordt de motie dan toch aangenomen, dan blijkt daaruit, dat het parlement op dat moment, in die concrete situatie, het heengaan van het kabinet heeft gewild.

Nu was er tussen de beide moties, die de regering in de afgelopen weken heeft „geseponoord”, een belangrijk verschil. De motie-Beernink bevatte niets concreets. Zij sprak alleen de wens uit, dat de minister de onderhandelingen met de organisaties over de salarissen der ambtenaren zou heropenen. Maar achter deze wens stond een reeks van uiteenlopende wensen van organisaties en Kamerleden, die niet in de motie waren geformuleerd. De minister was daarom van mening, dat heropening van de onderhandelingen overeenkomstig de wens van de Kamer, zou betekenen, dat de organisaties het recht hadden te verwachten, dat zulks zou betekenen een verdere tegemoetkoming aan hun wensen en dus een verhoging van de 270 miljoen, die beschikbaar waren gesteld. En in dat licht wilde de minister niet toezeggen, de onderhandelingen te heropenen. Het ging dus meer om de achtergronden dan om de tekst van de motie.

De motie-Andriessen over het woningbouwbeleid was daarentegen heel concreet, even concreet als de motie-Van Eibergen van een jaar tevoren. Er werden cijfers genoemd. De Kamer wenste een correctie op het beleid van de minister en formuleerde zo exact mogelijk, welke correctie zij wilde. Maar de minister, in overleg met het kabinet, weigerde, deze correctie toe te passen. De motie werd aangenomen en daarna werd de begroting goedgekeurd.

Het is duidelijk, dat in dit laatste geval wel heel duidelijk openbaar wordt, waar de moeilijkheden liggen, wanneer de Kamer door middel van moties tracht het beleid van het kabinet te corrigeren. Lukt het niet, dan wordt zij toch gesteld voor de vraag, of zij „het paardemiddel” wil gebruiken.

En hier raken wij de kern van het vraagstuk. Het Nederlandse staatsbestel wordt gekenmerkt door zijn dualiteit. Die dualiteit is altijd in beweging. De ene keer schijnt de balans door te slaan naar de regering en schijnt de Kamer door haar moties machteloze gebaren te maken. In een andere periode schijnt de Kamer haar wil aan de regering op te dringen. Is het een kwestie van kracht en zwakheid? Is het parlement nu zwakker dan een jaar geleden, toen het door een motie een kabinetscrisis veroorzaakte? Is de regering nu sterker en onafhankelijker? Het is niet gerechtvaardigd, de vragen zo simpel te houden.

Vast staat, dat de Kamer zuinig moet zijn met moties. Wanneer elke interpellatie schijnt te moeten eindigen met een motie, dan verzwakt dat de positie van het parlement. Ook moet de Kamer bedenken, dat instemming met de beleidslijnen van de regering en pogingen, door middel van moties daarin correcties aan te brengen, het gevaar meebrengt, dat de Kamer op de stoel van de minister gaat zitten.

Maar aan de andere kant heeft de regering hier een speciale verantwoordelijkheid. Zij pleegt overleg met de Kamer. Werkelijk overleg houdt meer in dan een gedocumenteerde uiteenzetting van het regeringsstandpunt. Het betekent, als het goed is, een eerlijke en ernstige poging, om het met de Kamer eens te worden. Wanneer de regering er de smaak van te pakken krijgt, moties naast zich neer te leggen, omdat de Kamer „toch niet bijt”, dan komt het spreekwoord aan de orde van de kruik, die zolang te water gaat, dat zij breekt.

Wij hebben de indruk, dat het werkelijk overleg tussen regering en volksvertegenwoordiging in de laatste tijd niet altijd op gelukkige wijze heeft plaats gehad. Daarbij speelt ook een rol, dat de fracties, die de regering steunen, onderling nog al verschillen.

Bij de moties, die de laatste tijd aan de orde zijn geweest, stemde telkens de ene „regeringspartij” anders dan de andere en soms stemden de fracties ook verdeeld.

En juist zulk een onderlinge verdeeldheid heeft twee ongewenste gevolgen: zij speelt de oppositie in de kaart en zij brengt de regering in de verleiding, zich van een verdeelde meerderheid niet al te veel aan te trekken.

Maar wat belangrijker en ernstiger is: door deze strubbelingen verzwakt de aandacht en de waardering voor datgene, wat zéér positief als een verdienste van het kabinet kan en moet worden gezien: de algemene economische, financiële en sociale politiek.

DE „ATLANTIC CITIZENS' CONVENTION" (PARIJS, 8-20 JANUARI 1962) ¹⁾

DOOR

PROF. MR. W. F. DE GAAY FORTMAN

Op 7 september 1960 aanvaardde het 86e Congres van de Verenigde Staten Public Law 86—719, waarbij aan de president van de Senaat en de speaker van het Huis van Afgevaardigden werd opgedragen een „United States Citizens Commission on NATO” ²⁾ in te stellen. De commissie zou bestaan uit twintig leden, tien democraten en tien republikeinen; de leden zouden geen lid van het Congres mogen zijn en geen openbaar ambt mogen bekleden. De commissie kreeg de opdracht, met soortgelijke commissies in andere Natolanden contact te zoeken, „in order to explore means by which greater cooperation and unity of purpose may be developed to the end that democratic freedom may be promoted by economic and political means” ³⁾. In ieder geval moest de commissie trachten een „international convention” van burgers uit andere Natolanden bijeen te roepen, teneinde de mogelijkheden van grotere samenwerking en eenheid tussen de Natolanden te onderzoeken.

Hoewel de wet spreekt van een voorzitter en een vice-voorzitter, kozen de leden van de commissie twee „co-chairmen”, nl. Christian A. Herter, in de laatste periode van President Eisenhower Secretary of State ⁴⁾, en William L. Clayton, onder Generaal Marshall Under-Secretary of State for Economic Affairs ⁵⁾, een republikein en een democraat dus.

Herter en Clayton wendden zich tot de voorzitters van de parlementen der Natolanden met het verzoek nationale delegaties naar een in Parijs te houden „Atlantic Citizens' Convention” ⁶⁾ samen te stellen. Uiteindelijk heeft dit verzoek er toe geleid, dat de voorzitters van de beide Kamers der Staten-Generaal de leden van de Eerste Kamer dr. I. Samkalden en mr. W. F. de Gaay Fortman als leden van de Nederlandse delegatie hebben aangewezen en de Atlantische Commissie drs. G. J. H. de Graaff, president-directeur van de Herstelbank, en luitenant-generaal T. E. E. H. Mathon. Ook de delegaties uit de andere N.A.T.O.-landen waren in het algemeen gedeeltelijk uit parlementsleden, gedeeltelijk uit particulieren samengesteld.

¹⁾ Toespraak, gehouden ter opening van de jaarvergadering van het College van Advies der A.R. Partij, 14 april 1962 te Utrecht.

²⁾ Commissie van burgers der Verenigde Staten voor de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie.

³⁾ Teneinde te onderzoeken op welke wijze grotere samenwerking en meer eenheid in doelstelling zou kunnen worden verkregen opdat door economische en politieke maatregelen vrijheid in democratische zin worde bevorderd.

⁴⁾ Minister van Buitenlandse Zaken.

⁵⁾ Onderminister van Buitenlandse Zaken voor Economische Aangelegenheden.

⁶⁾ Vergadering van Atlantische burgers.

Aldus kwam op 8 januari 1962 een honderdtal burgers van N.A.T.O.-landen in het „Centre de Conférences Internationales” in de Avenue Kléber te Parijs bijeen.

Geen der burgers had ook maar enig regeringsmandaat; allen hadden dezelfde rechten, zodat ieder het woord mocht voeren en voorstellen doen. Aanvankelijk leek het, of dit zou leiden tot een veelheid van meningsuitingen en suggesties met de daaraan onvermijdelijk verbonden verwardheid en koppigheid in het vasthouden aan eigen soms ver van de werkelijkheid verwijderde voorstellen. Nadat de Convention zich in de tweede week gesplitst had in twee commissies, een voor politieke en economische vraagstukken en een voor culturele vraagstukken, kwam er een zekere lijn in de discussies. Dit was mede te danken aan het feit, dat de Convention naast leden zonder enige politieke ervaring ook een aantal geroutineerde parlementariërs en oud-ministers telde, alsmede leden met ervaring van internationale conferenties. Zo kon de Convention, die door Herter werd voorgezeten, op tijd eindigen met de aanvaarding van een „Declaration of Paris”.

De grote vraag, die niet expressis verbis ⁷⁾ beantwoord is, was die naar het doel, dat men uiteindelijk zou willen bereiken. Moet men met handhaving van de huidige N.A.T.O.-structuur streven naar een versterking daarvan en naar uitbreiding van de werkzaamheden der Organisatie in economisch en culturele richting? Of moet het doel zijn een Atlantische gemeenschap in de zin van de Europese Economische Gemeenschap, maar dan zich uitstrekkend over alle terreinen van het menselijk handelen? Of moet men nog verder gaan en de N.A.T.O.-landen verenigen tot een federatie, als verdedigd door de Amerikaan Clarence Streit (*Freedom's Frontier — Atlantic Union Now*, herdrukt in één band, Washington (D.C.), 1961)?

In de Verklaring van Parijs spreken de honderd N.A.T.O.-burgers zich uit voor het in het leven roepen van „a true Atlantic Community” binnen het tijdsverloop van de eerstkomende tien jaar, maar omtrent de inhoud van deze echte Atlantische Gemeenschap bestond nog veel verschil van mening.

De voornaamste praktische aanbeveling in de Verklaring van Parijs is die, waarin de regeringen van de N.A.T.O.-landen wordt aanbevolen een Speciale Gouvernemente Comissie in te stellen, die tot taak zal hebben binnen twee jaar plannen op te stellen voor de vorming van een echte Atlantische Gemeenschap, die zodanig georganiseerd moet zijn, dat zij de uitdaging van onze tijd op politiek, militair en economisch gebied het hoofd kan bieden. Als concrete suggesties krijgt deze Speciale Gouvernemente Comissie mee: de instelling van een Permanente Hoge Raad van de Atlantische Gemeenschap als een beleid bepalende instantie; in afwachting van de instelling van deze Raad terstond versterking van de N.A.T.O. door aan de organisatie meer verantwoordelijkheden op te dragen; omvorming van de conferentie van N.A.T.O.-parlementsleden tot een raadgevende vergadering; instelling van een Atlantisch Hoog gerechtshof; harmonisatie van het politieke, militaire en economische beleid

⁷⁾ Met zoveel woorden.

en in het bijzonder vaststelling van een N.A.T.O.-beleid met betrekking tot kernwapens; hulp aan minder ontwikkelde gebieden door technische en financiële bijstand, maar vooral door aan deze landen vergroting van hun uitvoer naar meer ontwikkelde landen mogelijk te maken; verhoging van het levenspeil in en verkleining van de welvaartsverschillen tussen de N.A.T.O.-landen; oprichting van een Atlantische Raad voor jeugdzaken, opvoeding, cultuur en wetenschap.

Men ziet, een veelheid van suggesties, die in resoluties nader zijn uitgewerkt. Vermelding verdient, dat naast aanbevelingen op politiek, militair en economisch terrein, ook uitgewerkte aanbevelingen op cultureel en wetenschappelijk terrein zijn vastgesteld. Zij betreffen de bevordering van de studie van vreemde talen, uitwisseling van studenten en hoogleraren, het tot stand brengen van vertalingen van belangrijke boeken en geschriften en het bevorderen van blijvende vormen van samenwerking tussen universiteiten en hogescholen van verschillende nationaliteiten.

Aan het voorgaande verbind ik een enkele persoonlijke opmerking.

De Convention werd ontvangen door Generaal Norstad in SHAPE. Hij gaf ons een bijzondere heldere uiteenzetting van de strategische posities van de Sovjet Unie en de satellieten en van de N.A.T.O. Opvallend en verheugend was de duidelijke wijze, waarop hij scheiding maakte tussen politieke en militaire verantwoordelijkheid. Het militaire apparaat, zo zeide hij, is niet anders dan een middel om een bepaalde politiek tot uitvoering te brengen. Maar men moet dan ook een politiek hebben en die politiek moet duidelijk zijn. Anders weet het militaire apparaat niet de grenzen, binnen welke het moet opereren, en komt het in de verleiding, soms zelfs in de noodzakelijkheid maatregelen te nemen, waaraan geen politiek ten grondslag ligt.

Even resoluut antwoordde Generaal Norstad op een vraag, of de beslissing over het gebruik van atoomwapens niet in handen van de N.A.T.O.-opperbevelhebber gelegd moet worden. Neen, was het antwoord, want het al of niet gebruiken van atoomwapens is door de aard van die wapens een politieke beslissing. Die beslissing moet daarom genomen worden door een politieke instantie. Wel moet de structuur van die instantie zodanig zijn, dat zij snel en op het gewenste ogenblik kan beslissen.

Wat zijn de drijfveren van hen, die in de Verenigde Staten de bijeenroeping van de „Atlantic Citizens' Convention" hebben bevorderd? Mijn indruk is, dat in belangrijke mate tot het bijeenroepen van de Convention heeft bijgedragen de bezorgdheid in Amerika over de snelle economische expansie in de Europese Gemeenschappen in vergelijking met het eigen land en de bezorgdheid over de verslechtering van de Amerikaanse betalingsbalans. Men kon in Parijs twee hoofdstromingen opmerken. De eerste omvat hen, die, wanneer zij spreken over versterking van de samenwerking van de N.A.T.O.-landen, niet meer willen dan een overigens vrijblijvende vrijhandelszone. De tweede stroming omvat hen die inderdaad oprecht zijn, als zij zeggen, dat zij een Atlantische Gemeenschap naar het patroon van de E.E.G. bedoelen, maar die zich veelal onvoldoende rekenschap hebben gegeven van het institutionele karakter van de E.E.G.

In dit verband vragen ook de aandacht de voorstellen van President

Kennedy in zijn State of the Union Message van 11 januari j.l., voorstellen, die reeds werden aangekondigd in een rede, die de heer George Ball, Under-Secretary of State for Economic Affairs, op 1 november 1961 heeft gehouden voor de National Foreign Trade Convention in de Verenigde Staten. De voorstellen zijn voorts zonder twijfel mede geïnspireerd door een rapport, dat de heren Herter en Clayton in oktober 1961 hebben uitgebracht aan de subcommissie voor buitenlandse economische politiek van de Gemeenschappelijke Economische Commissie van Senaat en Huis van Afgevaardigden. Het rapport draagt de sprekende titel „A new look at foreign economic policy in light of the cold war and the extension of the common market in Europe”⁸⁾ en is een krachtig pleidooi voor een drastische verlaging van de Amerikaanse tarieven.

Het is natuurlijk zonder meer verheugend, dat de Verenigde Staten belangrijke stappen willen doen in de richting van vrijmaking van het handelsverkeer en dat zij hun wetgeving daaraan willen aanpassen. De voorstellen van de heer Kennedy komen hierop neer: in de eerste plaats geleidelijke afschaffing van de invoerrechten in de Verenigde Staten en in de E.E.G. voor die produkten, waarvan 80 % van de handel zich afspeelt tussen de Verenigde Staten en de E.E.G.; in de tweede plaats een geleidelijke algemene vermindering van invoerrechten tot 50 % van het huidige niveau. Ook wanneer men met dankbaarheid constateert de geest van initiatief, verantwoordelijkheidsbesef en samenwerking, welke uit verschillende boodschappen, maatregelen en voorstellen van de Amerikaanse President blijkt, een verkwikking na het matte beleid van zijn voorganger, zo moeten toch enkele bedenkingen worden geuit.

Verlaging van de tarieven tussen de Verenigde Staten enerzijds en de landen van de E.E.G. anderzijds zou discriminatie jegens derden kunnen betekenen. Het is waar, dat in de verhouding van de Verenigde Staten en het Europa van de Zes het 80 % voorstel weinig betekent, omdat slechts een klein gedeelte van het wereldhandelsverkeer zich voor 80 % tussen deze partners afspeelt. Geheel anders wordt het beeld echter, als Engeland tot de E.E.G. toetreedt (vgl. „Atlantis without walls”, *The Economist*, 24 maart 1962). Bovendien zou deze verlaging dan geschieden zonder de waarborgen die de zes landen van de E.E.G., voor wat hun onderling handelsverkeer betreft, hebben in de instellingen van de Gemeenschap: de Commissie, de Raad van Ministers, het parlement en niet in de laatste plaats het Hof van Justitie. Een meer of minder vrije vrijhandelszone zonder meer lijkt mij daarom niet aantrekkelijk.

Moet het dan toch een Atlantische Gemeenschap worden in de geladen zin, die het woord gemeenschap heeft? Het lijkt mij ongewenst en verder wil het mij voorkomen, dat het waarschijnlijk niet mogelijk zal blijken dit te bereiken.

Ongewenst. Een Atlantische Gemeenschap naar het patroon van de E.E.G. zou Latijns Amerika en de zgn. neutrale landen van Azië en Afrika buiten sluiten en in hen een beweging ontketenen zich te distan-

⁸⁾ Een nieuwe opzet van de buitenlandse economische politiek gelet op de koude oorlog en de uitbreiding van de gemeenschappelijke markt in Europa.

ciëren van de Verenigde Staten, Canada, Engeland en West-Europa en aansluiting te zoeken bij het Sovjetblok. Een Atlantische Gemeenschap zou een barrière gaan vormen tussen de landen, die tot haar behoren, en de landen, die buiten staan.

Niet goed mogelijk. Het Anglo-Amerikaanse rechtsdenken verzet zich tegen supra-nationale instellingen. Het is voor een Engelsman haast niet denkbaar, dat er een parlement zou zijn hoger dan het parlement van Westminster; de gedachte, dat een internationaal gerechtshof zich permanent zou mogen bezighouden met klachten jegens „Her Majesty's Government" ⁹⁾ is hem, wanneer men hem in het hart kijkt, een gruwel.

Dus niet een meer of minder vrije vrijhandelszone en ook niet een Atlantische Gemeenschap, maar wat dan wel? Op het creatieve denken van President Kennedy moet van uit Europa een antwoord komen. Men kan dan het best denken aan een goed geregelde overeenkomst tussen de Verenigde Staten en de E.E.G., die meer is dan een overigens vrijblijvende vrijhandelszone, en die openstaat voor elk ander land dat daaraan wil deelnemen.

Men kon zich in Parijs niet aan de indruk onttrekken, gelet ook op de gretigheid, waarmede de daar aanwezige Engelsen de gedachte aanvaardden van een versterkte Atlantische samenwerking, dat men van Engelse zijde op twee paarden wedt: op het Atlantische en op het Europese paard. Het Atlantische paard biedt dan zekere voordelen, omdat een samenwerking in Atlantisch verband hoogstwaarschijnlijk niet dat sterke supranationale en institutionele karakter zal dragen als een samenwerking in Europees verband.

De voorstanders van een Atlantische Federatie of Atlantische Unie waren in Parijs weinig talrijk. Hoe zeer zij van de noodzaak daarvan overtuigd waren, kwam uit in het feit, dat enkele Canadese en Italiaanse afgevaardigden zich bij de eindstemming onthielden, omdat zij de Verklaring van Parijs in verregaande mate onvoldoende achtten.

Het is nog te vroeg een oordeel uit te spreken over deze Parijse Conventie. Wel kan van de regeringen der N.A.T.O.-landen gevraagd worden de in de Verklaring van Parijs neergelegde suggesties aan een grondig en systematisch onderzoek te onderwerpen.

⁹⁾ Harer Majesteits regering.

VERKIEZINGSUITSLAGEN 1946—1962

Een onderzoek door de Dr. A. Kuypersstichting

Inleiding

De in een democratie periodiek terugkerende verkiezingen geven telkens een momentopname van de stand van de aanhang der diverse politieke groeperingen.

Richt men zijn aandacht niet op één (i.c. de laatste) verkiezing, doch op meerdere tegelijk, dan wordt de moment-opname tot een film. Men zal dan in vele gevallen bij de kiezers een bepaald gedragspatroon kunnen ontdekken; men zal dan de daarmee samenhangende ontwikkeling van verschillende partijen op het spoor kunnen komen.

In het navolgende interesseren ons vooral de eventueel aanwezige ontwikkelings-tendenties bij de onderscheidene partijen. Welke bewegingen hebben er in het gedragspatroon van de kiezers sinds de laatste wereldoorlog plaats gevonden en welke conclusies voor de toekomst mogen daaraan worden verbonden? Teneinde voor deze vraagstelling enig materiaal bijeen te brengen, zullen wij eerst de landelijke verkiezingscijfers bezien, vervolgens die van de provincies afzonderlijk, om met enkele meer bijzondere dwarsdoorsneden te besluiten.

In het hierbij afgedrukte overzicht zijn de uitslagen der verkiezingen voor de diverse partijen sinds 1946 in percentages weergegeven. Ten behoeve van de overzichtelijkheid is in de tweede kolom van elke partij steeds de toeneming resp. afnemning vermeld t.o.v. de voorafgaande verkiezingen. De (s) achter een jaartal geeft aan, dat de daarachter vermelde cijfers betrekking hebben op statenverkiezingen. De gemeenteraadsverkiezingen, welke, voor zulk een landelijk overzicht moeilijk hanteerbaar zijn, alsmede de in 1946 ook gehouden statenverkiezingen zijn niet in het overzicht opgenomen. In de jaren waarin statenverkiezingen plaats vonden, zijn, voorzover de A.R.P. en de C.H.U. in Noord-Brabant en Limburg met gecombineerde lijsten uitkwamen, de percentages over beide partijen verdeeld op basis van de daaraan voorafgaande kamerverkiezingen.

Letten wij om te beginnen op de tweede kolom achter elke partij, waarin dus de procentuele toeneming resp. afneming t.o.v. de voorgaande verkiezingen staat aangegeven. Wat bij vergelijking van die verschillende kolommen opvalt is, dat bij bijna alle partijen de plus- en de mintekens, de winst en het verlies elkaar afwisselen. Er zijn echter twee partijen, waarbij in deze kolom op één na slechts mintekens voorkomen en er is één partij die op één na slechts plussen heeft.

De continuïteit van mintekens vinden wij allereerst bij de *A.R.P.* die, sinds zij in 1948 een lichte winst van 0,3 % behaalde, uitsluitend verliezen heeft geleden.

Deze continuïteit van mintekens vinden wij ook bij de *C.P.N.* Ook in

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.
1946	30,8		12,9		7,9
1948	31,0 + 0,2	1,3 + 1,3	13,2 + 0,3		9,2 + 1,3
1950 (s)	31,6 + 0,6	0,7 — 0,6	12,3 — 0,9	0,6 + 0,6	10,5 + 1,3
1952	28,7 — 2,9	2,7 + 2,0	11,3 — 1,0	0,7 + 0,1	8,9 — 1,6
1954 (s)	31,5 + 2,8	— — 2,7	10,8 — 0,5	0,7 0,0	9,7 + 0,8
1956	31,7 + 0,2		9,9 — 0,9	0,7 0,0	8,4 — 1,3
1958 (s)	32,9 + 1,2		9,8 — 0,1	0,8 + 0,1	9,4 + 1,0
1959	31,6 — 1,3		9,4 — 0,4	0,7 — 0,1	8,1 — 1,3
1962 (s)	32,4 + 0,8		9,2 — 0,2	0,7 0,0	8,8 + 0,7
1946/62	+ 1,6	—	— 3,7	+ 0,7	+ 0,9

<i>Jaar</i>	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	2,1	28,3	10,6		6,4
1948	2,4 + 0,3	25,6 — 2,7	7,7 — 2,9		8,0 + 1,6
1950 (s)	2,3 — 0,1	25,7 + 0,1	6,8 — 0,9		8,5 + 0,5
1952	2,4 + 0,1	29,0 + 3,3	6,2 — 0,6		8,8 + 0,3
1954 (s)	2,2 — 0,2	29,4 + 0,4	5,3 — 0,9		8,8 0,0
1956	2,3 + 0,1	32,7 + 3,3	4,8 — 0,5		8,8 0,0
1958 (s)	2,2 — 0,1	28,7 — 4,0	4,1 — 0,7	0,6 + 0,6	11,4 + 2,6
1959	2,2 0,0	30,3 + 1,6	2,4 — 1,7	1,8 + 1,2	12,2 + 0,8
1962 (s)	2,1 — 0,1	29,9 — 0,4	2,9 + 0,5	3,0 + 1,2	10,3 — 1,9
1946/62	0,0	+ 1,6	— 7,7	+ 3,0	+ 3,9

de kolom van deze partij komt slechts één plusteken voor en wel in het jaar 1962. Dit plusteken is echter misleidend, omdat in 1959 twee communistische partijen aan de verkiezingen deelnamen, de C.P.N. en de toen van de C.P.N. afgescheiden Bruggroep, welke laatste partij er echter niet in slaagde een kamerzetel te veroveren. Tellen wij de stemmen, die in 1959 op de communistische Bruggroep zijn uitgebracht bij het percentage van de C.P.N. in dat jaar, dan blijkt dat de communistische aanhang sinds 1959 gelijk is gebleven. Aangenomen mag worden dat zij die in 1959 op de Bruggroep hebben gestemd, thans, nu deze partij niet meer met een eigen lijst is uitgekomen, weer bij de C.P.N. zijn teruggekeerd. De communistische aanhang is dus in de periode van 1959 tot 1962 noch gestegen noch gedaald.

De enige partij in wier kolom de plustekens domineren is de V.V.D. Sinds 1946 heeft deze partij nimmer een verlies geleden behalve bij de laatste verkiezingen. Letten wij echter op de aanzienlijke conjunctuurwinst van de jaren 1958 en 1959 (samen 3,4 %), dan blijkt dat de V.V.D. er in 1962 met een verlies van 1,9 % bepaald nog niet slecht is afgekomen.

De andere partijen vertonen een ingewikkelder beeld.

Bij de K.V.P. blijken de plustekens te overheersen. Wij vinden slechts een verlies in de jaren 1952 en 1959. Het zeer aanzienlijke verlies van 2,9 %

in 1952 is grotendeels het gevolg van de grote winst van Welter, die toen niet minder dan 2,7 % der stemmen op zich verenigde. Voegen wij de stemmen van de K.N.P. bij de K.V.P., dan blijkt dat het verlies van K.V.P. en K.N.P. tezamen in 1952 slechts 0,9 % heeft bedragen. Het verlies van de K.V.P. in 1959 van 1,3 % blijft echter staan en wordt door de winst van 1962 (0,8 %) slechts gedeeltelijk goedge maakt. Dit alles neemt echter niet weg, dat al met al de K.V.P.-kolom het beeld vertoont van een stabiele, zich rustig ontwikkelende volkspartij.

In de kolom van de C.H.U. is het meest opvallende de (na 1948 op-tredende) regelmatige afwisseling van de plus- en min-tekens. Het blijkt dat de plustekens betrekking hebben op de jaren waarin statenverkiezingen werden gehouden, terwijl de min-tekens corresponderen met de jaren van de kamerverkiezingen. De C.H.U. is dus kennelijk een partij welke gevoelig is voor het verschil tussen staten- en kamerverkiezingen. De statenverkiezingen „liggen” voor deze partij gunstiger dan de kamerverkiezingen; zij wint bij de eerste en verliest bij de laatste.

Opmerkenswaard is echter, dat deze partij in het algemeen bij de kamerverkiezingen iets meer verliest dan zij bij de daaraan voorafgaande statenverkiezingen heeft gewonnen. Zij is blijkbaar niet in staat alle kiezers, die zich bij een kamerverkiezing voor een andere partij uitspreken, bij de daaropvolgende statenverkiezing weer terug te winnen. Het gevolg is dan ook een langzame teruggang, hetgeen blijkt wanneer de cijfers van de eerste kolom worden gerangschikt naar volgorde van staten- resp. kamerverkiezingen. Sinds 1950 zijn dit voor de kamerverkiezingen resp. 8,9, 8,4, 8,1 % en voor de statenverkiezingen 10,5, 9,7, 9,4 en 8,8 %.

De S.G.P. vertoont, evenals het G.P.V., een grote constantheid. Ook de S.G.P. bezit een lichte gevoeligheid voor het verschil tussen staten- en kamerverkiezingen. In tegenstelling tot de C.H.U. zijn voor deze partij de kamerverkiezingen echter het gunstigst.

Ook de P.v.d.A. reageert op het verschil tussen staten- en kamerverkiezingen. Dat blijkt nog niet, indien men uitsluitend let op de afwisseling van de plus- en de mintekens, maar wel, wanneer men let op de grootte van de cijfers achter de plus- en mintekens. Sinds 1950 is in de jaren van de kamerverkiezingen de winst namelijk verhoudingsgewijs veel groter dan in de jaren van de statenverkiezingen.

Willen wij de uitslag van 1962, waarbij de P.v.d.A. een verlies heeft geboekt van 0,38 % goed interpreteren, dan zullen wij het nadelig effect van statenverkiezingen voor deze partij mede in rekening moeten brengen. Daar het duidelijk is, dat de P.v.d.A. sinds 1950 bij kamerverkiezingen altijd meer heeft gewonnen dan thans haar verlies bedraagt (0,4 %), kan uit dit laatste verlies worden afgeleid, dat de P.v.d.A. in 1962 inderdaad zich gedeeltelijk heeft hersteld van de klap, welke zij in 1958 had opgelopen. Brengt men daarnaast in rekening, dat in 1962 de P.S.P. belangrijke winst heeft geboekt — naar mag worden aangenomen grotendeels ten koste van de P.v.d.A. — dan is dit herstel des te opmerkelijker.

Laten wij de eerste naoorlogse jaren buiten beschouwing, dan blijkt uit het voorgaande, dat de P.v.d.A. over het algemeen een opwaartse tendentie vertoont, waarbij echter het wel zeer grote verlies dat zij in 1958 geleden heeft, des te duidelijker opvalt. Er is geen enkele partij welke sinds 1946 in één jaar een zo groot verlies heeft moeten incasseren als de P.v.d.A.

in 1958. Van deze laatste slag heeft de P.v.d.A. zich nog niet hersteld.

Wat is nu van al deze verliezen en winsten bij de verschillende partijen het uiteindelijk resultaat geweest?

Hier komt de vraag op, welk jaar het beste als vergelijkingsmaatstaf kan dienen. In zekere zin ligt het het meest voor de hand daarvoor 1946 te kiezen, het eerste jaar waarin na de oorlog verkiezingen werden gehouden. Daar staat echter tegenover dat in 1946 de partijverhoudingen nog niet waren geconsolideerd, zodat, indien men inzicht wil krijgen in de ontwikkelingstendenties terzake van de partijen zoals wij die thans kennen, beter een later jaar (bv. 1950) als vergelijkingsmaatstaf gekozen kan worden. Zo blijken er in 1946 heel wat kiezers, die later hun weg naar deze partij toch weer hebben teruggevonden, in de eerste na-oorlogse roes niet op de C.H.U. te hebben gestemd. Ook was in 1946 de V.V.D. nog niet opgericht. Die kwam pas in 1948 tot stand door een fusie van de Partij van de Vrijheid met die liberalen, die aanvankelijk onder leiding van prof. Oud tot de P.v.d.A. waren toegetreten. In de tabel is de Partij van de Vrijheid onder de V.V.D. gerangschikt. De daling van de P.v.d.A. van 28,3 in 1946 tot 25,6 in 1948 dient uiteraard mede aan de hierboven aangegeven ontwikkelingen te worden toegeschreven.

Maar nu iets over het bereikte resultaat.

1. Het pleit voor de gezondheid der Nederlandse parlementaire verhoudingen, dat de enige partij welke ondemocratisch en onnationaal is, de C.P.N., het grootste verlies heeft moeten incasseren. Was zij in 1946 nog een partij die, wat haar omvang betreft, in het nationale krachterspel meedeed, in 1962 is zij tot de omvang van een snipperpartij gedaald.

2. Onder de bonafide partijen blijkt de A.R.P. met een teruggang van 3,7 % wel de grootste verliezer te zijn. Onder hen is de A.R.P. zelfs de enige partij, die t.o.v. 1946 met een *nadelig* saldo eindigt. Neemt men 1950 als vergelijkingsjaar, dan eindigt ook de C.H.U. met een verlies. Het verlies van de C.H.U. is echter niet zo groot als dat van de A.R.P., óók niet indien men de stemmen die de A.R.P. aan het G.P.V. heeft verloren bij de A.R.P. zou optellen. Welke berekeningswijze men derhalve ook volgt, het verlies van de A.R.P. is, indien de communisten niet worden meegeteld, van alle Nederlandse partijen het grootste.

3. Bij de S.G.P. en het G.P.V. zijn er geen wijzigingen van betekenis opgetreden.

4. De K.V.P. geeft als uiteindelijk resultaat een lichte vooruitgang te zien, zowel t.o.v. 1946 als t.o.v. 1950.

5. De vooruitgang van de P.v.d.A. t.o.v. 1946 is niet groot, slechts 1,6 %. Wij zagen hierboven reeds dat dit het gevolg is van de omstandigheid, dat velen die in 1946 de doorbraak een voldongen feit achtten, later, in de jaren 1948 en 1950, op hun aanvankelijke beslissing zijn teruggekomen. Na de terugval in de eerste jaren na de oorlog zette voor de P.v.d.A. echter een geleidelijke stijging in, zodat deze partij, vergeleken met 1950, thans eindigt met + 4,1 % en zulks ondanks haar grote verlies in 1958 (4 %).

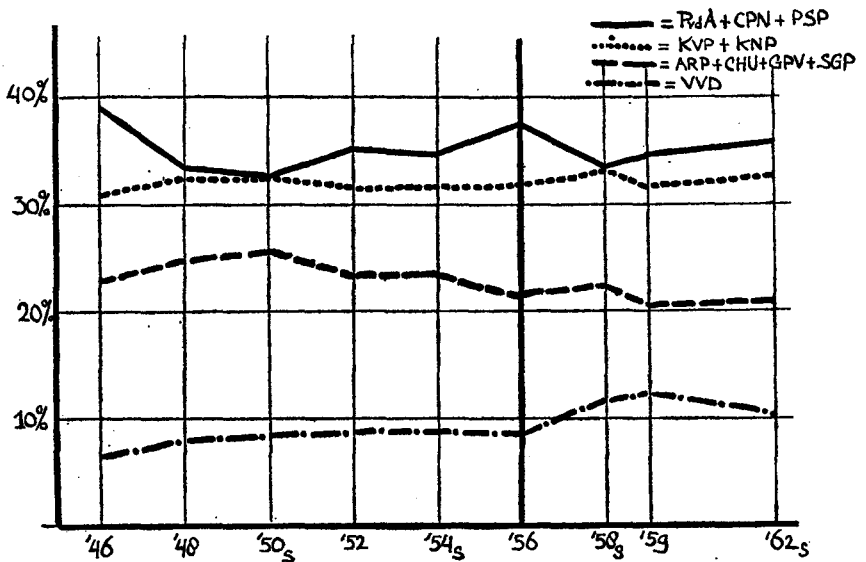
6. De liberalen zijn sinds 1946 toegenomen met 3,9 %, sinds 1950 met 1,8 %.

In het bovenstaande hebben wij het een en ander opgemerkt over het beeld, dat de partijen elk voor zich opleveren. De interessantste vraag is evenwel, hoe de wisselwerking tussen de verschillende partijen onderling is: wie wint van wie en wie verliest van wie?

Van sommige partijen is dit bekend. Men kan b.v. aannemen, dat de meeste stemmen van het G.P.V. voortkomen uit a.r. kring. Men kan aannemen, dat de stemmen die de C.P.N. heeft verloren grotendeels ten goede zijn gekomen aan de P.v.d.A. Zo is het ook geoorloofd te veronderstellen, dat de meeste stemmen van de P.S.P. aan de P.v.d.A. zijn onttrokken.

Wat uit de hierboven gegeven tabel echter niet blijkt, dat is de invloed, welke er van de zgn. doorbraak naar de Partij van de Arbeid op de confessionele partijen is uitgegaan. Evenmin is het duidelijk, of de liberalen veel stemmen uit protestants-christelijke kring gewonnen hebben. Ook blijkt van de onderlinge verhouding van P.v.d.A. en V.V.D. maar weinig.

Teneinde hierover iets te weten te komen, is het nodig die „wisselwerkingen” welke reeds bekend zijn zoveel mogelijk te elimineren. Daarom zijn in onderstaande grafiek slechts vier lijnen opgenomen. De ene lijn is de „socialistische” (P.v.d.A. + C.P.N. + P.S.P.). Daarmede zijn de onderlinge verschuivingen tussen de drie „socialistische” partijen opgeheven. Ditzelfde is bereikt door in één lijn het totale percentage te geven van A.R., C.H.U., S.G.P. en G.P.V. Voorts is in één lijn gegeven de K.V.P. + de K.N.P. en tenslotte is er één lijn voor de liberalen (sinds 1948 de V.V.D.).

Uit bijgaande grafiek blijkt, dat van 1946 tot 1948 alle partijen hebben gewonnen op de doorbraak in de richting van de P.v.d.A. — hetgeen overeenkomt met onze aanvankelijke waarnemingen. De lijn van de

„socialistische” partijen geeft in die jaren een scherpe daling te zien; die van alle andere partijen een lichte tot middelmatige stijging.

De teruggaande tendentie zet zich voor de „socialistische” partijen, zij het in veel lichtere mate, nog voort tot 1950; daarna begint voor deze partijen de stijging tot 1956. Deze stijging weerspiegelt zich niet als een gelijkmatig naar boven verlopende lijn doch als een welke schoksgewijs verloopt, hetgeen te verklaren valt uit het relatieve nadeel van de P.v.d.A. bij de statenverkiezingen.

De teruggang bij de protestants-christelijke partijen zien wij eveneens schoksgewijze verlopen, ditmaal als gevolg van de gunstige ligging van de C.H.U. bij de statenverkiezingen.

Wanneer wij letten op het verloop der vier lijnen in de periode 1948-1956 dan blijken de lijnen der rooms-katholieken en der liberalen vrijwel horizontaal te verlopen. De beweeglijkheid in de grafiek tot 1956 komt tot stand door de lijn der socialistische groepen aan de ene kant en de lijn der protestantse groepen aan de andere kant. *Deze twee lijnen vormen in die periode elkaars tegenbeeld.*

Hieruit is slechts één gevolgtrekking te maken: *in de periode 1948-1956 moeten de gezamenlijke protestants-christelijke partijen stemmen hebben verloren aan de doorbraak in de richting van de P.v.d.A.* Uit het overzicht van de percentages, dat wij bij de aanvang van dit artikel gaven, blijkt vervolgens, dat dit stemmenverlies voortkomt zowel uit de kring der A.R.P. alsook uit die der C.H.U.

Na 1956 vertoont de grafiek een ander beeld. Dan domineren niet meer de lijnen der P.v.d.A. en der confessionele partijen als elkaars tegengestelden, doch in overwegende mate die van de P.v.d.A. en van de V.V.D. De teruggang van de socialistische partijen correspondeert met de vooruitgang der V.V.D. en andersom correspondeert de achteruitgang van de V.V.D. met de winst der socialistische partijen. Het heeft er dus alle schijn van, dat de P.v.d.A. en de V.V.D. zich sinds 1956 (met behoud van hun vaste aanhang), beide richten op een bevolkingsgroep die nu eens op deze dan weer op die partij stemt, afhankelijk van het politieke klimaat. De V.V.D., die blijkens het vrijwel horizontale verloop van de liberale lijn, tot 1956 voor de P.v.d.A. geen ernstige rivale was, is dat sedert dat jaar kennelijk wel geworden.

De concurrentiepositie tussen P.v.d.A. en V.V.D. heeft geen invloed gehad op de lijnen der K.V.P. en der protestants-christelijke groeperingen. De lijn van de K.V.P. behoudt na 1956 de stijgende, de protestants-christelijke lijn de dalende tendentie.

De A.R.P. en de C.H.U. blijven dus verliezen aan de doorbraak, zij het in mindere mate en zonder dat thans uit de grafiek kan worden afgelezen of dit een doorbraak is, uitsluitend in de richting van de P.v.d.A. of mede in de richting van de V.V.D.

Provinciale verkiezingsuitslagen

Thans willen wij nagaan in hoeverre het landelijk beeld in een meer gespecificeerd onderzoek bevestiging vindt, resp. aanvulling behoeft. Wij zullen daartoe achtereenvolgens de uitslagen van de provincies geven.

FRIESLAND

Jaar	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	6,7		23,8		15,6	0,7	37,5	10,1		4,7
1948	7,0	0,1	24,3		17,6	0,7	33,2	7,1		7,3
1950 (s)	7,0		23,5	0,9	18,3	0,6	32,4	4,5		8,7
1952	6,7	0,4	22,8	1,0	16,3	0,8	36,5	4,6		8,6
1954 (s)	6,9		22,9	1,1	17,4	0,6	37,1	3,4		8,5
1956	6,9		22,1	1,0	16,0	0,7	40,9	3,5		8,4
1958 (s)	7,0		22,3	1,1	17,4	0,6	37,6	3,4		10,6
1959	6,9		21,9	1,1	16,2	0,7	38,7	2,0	1,7	10,4
1962 (s)	6,8		22,3	1,1	17,0	0,7	37,0	2,3	3,8	9,0

Van alle provincies is Friesland voor de A.R.P. veruit de beste. Zij wordt daar in omvang alleen door de P.v.d.A. overtroffen. Er is ook geen enkele provincie waar de A.R.P., zowel vergeleken met 1946 als met 1950, zo weinig verloren heeft, namelijk resp. 1,5 % en 1,2 %. Betrekken wij bij de vergelijking ook het G.P.V., dan merken wij op, dat er in Friesland nauwelijks van een verlies aan de doorbraak sprake is geweest. Wordt namelijk het percentage van de stemmen voor het G.P.V. gevoegd bij dat van de A.R.P., dan heeft de A.R.P. sedert 1946 en 1950 respectievelijk slechts 0,4 % en 0,1 % verloren.

De A.R.P. in Friesland vertoont een lichte gevoeligheid ten gunste van de statenverkiezingen. Daarom is het beter de uitslag van 1962 niet zonder meer als winst te kenschetsen. Wel kan worden gezegd, dat de teruggang, die toch ook in Friesland, zij het in zeer lichte mate, sedert 1950 plaats vond, zich in 1962 niet heeft voortgezet. Zowel in 1958 als in 1962 heeft onze partij 22,3 % der stemmen behaald.

Vergelijken wij het aantal op de A.R.P. in Friesland uitgebrachte stemmen met het aantal stemmen dat deze partij in geheel Nederland op zich verenigde, dan blijkt dat Friesland in 1962 10,6 % van alle op de A.R.P. uitgebrachte stemmen heeft geleverd. In 1946 was dit percentage 9,4. Deze getallen worden des te belangwekkender, indien men weet dat de bevolking van Friesland slechts 4,2 % van de gehele Nederlandse bevolking uitmaakt.

De K.V.P. heeft in Friesland, in tegenstelling met de landelijke uitkomsten, een vrijwel stationair verloop.

De oprichting van de V.V.D. heeft in 1948 het aantal op de liberalen uitgebrachte stemmen aanmerkelijk doen toenemen. Nadien geeft echter het verloop van de liberale partij een rustiger beeld te zien dan het landelijke.

De zeer sterke teruggang van de C.P.N., welke landelijk is te constateren tussen 1946 en 1948, heeft zich in Friesland voortgezet tot 1950. Daarentegen is de teruggang nadien iets minder sterk, zodat men mis-

schien zou kunnen concluderen dat de Friezen reeds in 1950 met de C.P.N. hebben afgerekend op een wijze, waarvoor Nederland als geheel langere tijd nodig heeft gehad.

De S.G.P. en het G.P.V. zijn in Friesland nauwelijks van enige betekenis.

Zo kan men vaststellen, dat de partijen in Friesland over het algemeen een stabiliteit vertonen, welke groter is dan in overig Nederland. Alleen de C.H.U. en de P.v.d.A. vormen hierop een uitzondering. Deze partijen zijn in Friesland duidelijk elkaars spiegelbeeld. Wat de P.v.d.A. bij de kamerverkiezingen wint, verliest de C.H.U., en omgekeerd, wat de C.H.U. bij de statenverkiezingen wint, verliest de P.v.d.A. Het uiteindelijke resultaat komt voor de P.v.d.A. uit op een verlies indien wij 1962 vergelijken met 1946 en winst indien wij de vergelijking treffen met 1950. Voor de C.H.U. geldt uiteraard het omgekeerde.

Na 1956 zien wij ook in Friesland de onderlinge concurrentie optreden tussen P.v.d.A. en V.V.D.

GRONINGEN

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	5,5		22,5		9,3	0,1	35,5	14,6		11,2
1948	5,6	0,4	22,9		11,4	0,2	33,3	11,3		12,0
1950 (s)	5,8		19,6	3,3	12,6		35,5	9,5		12,8
1952	5,2	0,7	18,3	3,4	10,2	0,2	38,1	9,0		12,7
1954 (s)	5,6		17,8	3,8	10,4		40,4	7,7		11,4
1956	5,9		17,3	3,5	9,6	0,2	42,3	7,6		12,9
1958 (s)	6,0		17,3	3,9	10,6		39,8	6,9		15,5
1959	5,8		16,8	3,5	9,3	0,2	40,7	4,8	1,7	16,0
1962 (s)	6,0		17,2	3,7	10,2		39,7	5,2	4,0	14,0

De A.R.P. in Groningen vertoont in 1950 een sterke daling welke geheel is te verklaren uit de omstandigheid, dat in deze provincie het G.P.V. naar verhouding grote aanhang heeft. Nadien daalt weliswaar de A.R.P. ook in Groningen geleidelijk, maar deze daling is aanzienlijk geringer dan het landelijk gemiddelde. In 1962 geeft de A.R.P. voor het eerst weer een stijging te zien. Men kan dus stellen, dat in de provincie Groningen de antirevolutionaire volksgroep als geheel nauwelijks vatbaar is gebleken voor de doorbraak, zij het dat de A.R.P. in deze provincie, als gevolg van de opkomst van het G.P.V., niet onaanzienlijke verliezen heeft geleden.

Groningen is een van de weinige provincies, waar de P.v.d.A. vrijwel ongevoelig is voor het verschil tussen staten- en kamerverkiezingen. De winst van deze partij bedraagt zowel ten opzichte van 1946 als van 1950

4 %, hetgeen in beide gevallen meer is dan de landelijke stijging. Deze winst is grotendeels behaald op de C.P.N.

De C.P.N. vertoont dezelfde teruggang als in de andere provincies. Haar aanhang is hier evenwel aanzienlijk groter dan het landelijk gemiddelde. Ook de omvang van de P.S.P. is in Groningen opvallend groot.

De V.V.D. is in deze provincie op een vroeger tijdstip conjunctuurgevoelig geworden dan in overig Nederland. Deze partij vertoont in Groningen ook meer schommelingen dan landelijk met een vooralsnog voor deze partij positief resultaat.

DRENTE

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	5,8		19,2		12,0	0,2	39,4	7,1		15,8
1948	6,2	0,2	19,0		13,8	0,4	38,0	5,4		15,7
1950 (s)	6,1		18,6	1,2	14,5		36,6	4,2		18,8
1952	6,2	0,3	16,8	1,2	12,9	0,3	41,8	4,4		14,8
1954 (s)	6,6		17,8	1,5	14,4		37,8	4,1		17,8
1956	6,9		15,7	1,2	12,2	0,3	44,5	3,4		15,2
1958 (s)	6,8		16,3	1,3	13,2		39,7	3,3		19,4
1959	6,9		15,3	1,2	11,5	0,2	42,5	1,9	0,6	18,4
1962 (s)	7,1		15,4	1,3	12,4		41,4	2,3	1,7	17,6

Een van de opvallende kenmerken van de uitslagen in de provincie Drente is, dat van 1946 af de P.v.d.A. en de V.V.D. elkanders tegen-gestelden zijn. Wanneer de P.v.d.A. wint (bij de kamerverkiezingen) verliest de V.V.D. en andersom. De P.v.d.A. en de V.V.D. zijn dus in Drente niet pas sinds 1956, zoals dat landelijk het geval is, doch al eerder elkaars grote tegenspeelsters.

Merkwaardig is, dat in deze provincie niet alleen de C.H.U., maar ook de V.V.D. en de A.R.P. bij de statenverkiezingen voordeliger uitslagen hebben dan bij de kamerverkiezingen. De P.v.d.A. is de enige partij, die het van de kamerverkiezingen hebben moet.

Voor de A.R.P. geldt, evenals trouwens voor de C.H.U., dat zij niet in staat is gebleken bij de statenverkiezingen in zijn geheel weer terug te winnen wat zij bij de daaraan voorafgaande kamerverkiezingen heeft verloren. Vandaar dat op langere termijn gezien de A.R.P. zich niet heeft kunnen handhaven, doch een deel van haar kiezers aan de doorbraak, vermoedelijk in de richting van de P.v.d.A., heeft verloren. Gezien het gunstige effect van de statenverkiezingen voor de A.R.P. mag derhalve uit de omstandigheid, dat deze partij in 1962 t.o.v. 1959 niet is achteruitgegaan, niet worden afgeleid dat de teruggang aldaar is tot staan gebracht. Integendeel, vroegere statenverkiezingen vertoonden nog een duidelijke stijging t.o.v. de daar-

aan voorafgaande kamerverkiezingen — zij het dat de toeneming niet opwoog tegen het verlies —, terwijl de A.R.P. zich thans tevreden moet stellen met een praktisch gelijk blijven van haar percentage bij de (voor haar gunstige) statenverkiezingen. Dit zou er op kunnen duiden, dat de A.R.P. daar thans zelfs nog iets meer verliest dan in vroegere jaren.

In Friesland en Groningen zagen wij dat de doorbraak in het jaar 1962 in antirevolutionaire kring geen vooruitgang meer heeft geboekt. Dat dit in Drente, naar het zich laat aanzien, nog wel het geval is, zou men kunnen pogen te verklaren uit de omstandigheid, dat Drente streken kent met een sterke industrialisatie en de daaraan verbonden immigratie. Men zou de veronderstelling kunnen wagen, dat er in Drente niet een doorbraak plaats vindt van de Drentse bevolking, doch dat de van buiten komende inwoners de verhoudingen in deze provincie wijzigen. Teneinde deze veronderstelling op haar juistheid te toetsen, bezien wij de verkiezingsuitslagen van de gemeente *Emmen*, welke algemeen als een snel industrialiserende gemeente bekend staat.

EMMEN

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	16,9		17,0		12,5	0,2	29,2	11,1		12,3
1948	17,5	0,2	16,7		14,4	0,2	30,7	9,8		10,0
1950 (s)	17,6		16,7		14,4	—	28,3	9,3		13,1
1952	17,2	0,3	15,3		13,2	0,1	34,9	9,3		8,6
1954 (s)	18,6		16,6	0,8	14,2	—	29,5	10,1		10,2
1956	18,5		13,9	0,5	12,3	0,1	39,7	7,1		7,7
1958 (s)	18,3		14,2	0,6	13,5	—	35,8	7,7		9,9
1959	18,2		13,3	0,5	11,2	—	40,6	4,4	0,8	9,7
1962 (s)	19,2		13,3	0,6	12,2	—	38,2	5,2	1,9	9,2

Uit de tabel blijkt, dat de cijfers van Emmen zich voor de a.r. niet ongunstig verhouden ten opzichte van de provinciale cijfers. Over de verschillende jaren gemeten is de daling van de A.R.P. in Emmen niet sneller verlopen dan in de provincie. Hieruit kan men de gevolgtrekking maken, dat niet enkele industrialisatiegemeenten in het bijzonder, doch dat de provincie in haar geheel, dus zowel stad als platteland, gelijkmatig de invloed van de doorbraak ondergaat.

OVERIJSSSEL

In Overijssel valt op, dat de A.R.P. reeds in 1956 een peil bereikte waarop zij zich tot op heden heeft kunnen handhaven. Sinds dat jaar treedt

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	26,6		13,9		10,9	2,7	28,7	10,4		5,4
1948	27,3	0,2	13,5		14,1	2,9	25,3	7,6		8,3
1950 (s)	28,0		12,0	1,7	16,1	2,7	25,0	6,2		8,3
1952	26,3	0,3	11,2	1,8	14,2	3,1	26,8	6,2		8,5
1954 (s)	28,4		10,6	2,2	14,8	2,8	27,6	5,1		8,5
1956	28,0		10,1	1,8	13,1	3,0	31,8	4,2		7,6
1958 (s)	28,6		10,1	2,0	14,2	2,8	28,4	4,1		9,8
1959	28,4		10,1	1,9	12,9	2,7	30,1	2,4	0,9	9,6
1962 (s)	28,5		10,0	2,0	13,6	2,9	29,2	2,8	1,7	8,8

er voor deze partij geen doorbraakverlies op, hetgeen, vergeleken met de landelijke uitkomsten, geen ongunstig resultaat mag heten.

De andere partijen gedragen zich over het algemeen volgens het landelijk patroon, waarbij opmerking verdient, dat de winst van de V.V.D. in 1958 (het voor de V.V.D. zo gunstige jaar) in Overijssel beduidend beneden het landelijk gemiddelde is gebleven. Gelet ook op het niet onaanzienlijke verlies dat de V.V.D. in 1956 heeft moeten incasseren (landelijk bleef zij in dat jaar gelijk), zou men kunnen concluderen, dat deze partij in Overijssel blijkbaar niet erg gunstig ligt.

Overijssel is een provincie met enkele industriesteden. Het is tevens een van de provincies waarin de doorbraak, wat de A.R.P. betreft, reeds sinds 1956 is tot staan gebracht. Ons interesseert thans hoe de steden in Overijssel zich in vergelijking tot de gehele provincie gedragen. Nu het er om gaat de invloed van de doorbraak vast te stellen, dient ook hier het verlies aan het G.P.V., dat in sommige steden aanzienlijk is, te worden geëlimineerd. Daarom is er in de tabel ook een kolom opgenomen voor A.R.P. + G.P.V. samen.

<i>Jaar</i>	Almelo		Deventer		Enschede		Hengelo		Kampen		Zwolle	
	ARP	ARP + GPV	ARP	ARP + GPV	ARP	ARP + GPV	ARP	ARP + GPV	ARP	ARP + GPV	ARP	ARP + GPV
1946	9,8	9,8	6,3	6,3	10,2	10,2	5,6	5,6	26,4	26,4	19,0	19,0
1948	9,9	9,9	6,1	6,1	10,2	10,2	5,9	5,9	27,6	27,6	15,4	15,4
1950 (s)	10,2	10,2	5,8	5,8	8,5	8,5	5,8	5,8	20,7	20,7	13,0	13,0
1952	9,7	9,7	6,1	6,1	6,9	6,9	5,5	5,5	20,2	20,2	13,0	13,0
1954 (s)	9,3	10,0	5,3	5,7	6,4	8,7	4,8	5,3	18,3	28,2	12,0	14,3
1956	8,5	8,7	5,3	5,5	6,1	8,7	5,2	5,5	19,0	27,2	12,0	13,7
1958 (s)	8,9	9,3	4,7	5,1	5,8	8,4	5,0	5,9	18,9	27,9	11,9	14,0
1959	9,0	9,4	4,8	5,2	6,0	8,2	5,4	5,8	18,2	27,0	12,0	13,7
1962 (s)	8,4	8,8	4,4	4,8	5,8	8,0	4,9	5,4	17,8	26,5	10,9	13,1

Vorenstaande tabel geeft aan, dat het doorbraakverlies, dat in de provincie als geheel sinds 1956 tot stilstand is gekomen, in de steden, zij het in geringe mate, nog voortgaat. Wel vertoont de A.R.P. in de Overijsselse steden van de aanvang af tegenover de doorbraak een grotere vastheid dan elders in grote steden vaak het geval is.

GELDERLAND

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	31,6		12,0		13,0	3,5	28,3	4,6		6,4
1948	31,4	1,1	12,0		13,9	4,2	25,0	3,1		8,2
1950 (s)	32,6	0,7	11,2		16,7	3,9	23,5	2,2		8,5
1952	28,9	2,1	10,7	0,3	13,5	4,2	28,7	2,2		8,5
1954 (s)	33,1	0,8	9,8	0,4	15,9	3,3	27,0	1,6		8,1
1956	32,2		9,3	0,3	13,1	3,8	31,3	1,4		7,9
1958 (s)	33,5		9,2	0,4	14,6	3,6	26,9	1,2		10,2
1959	32,0		9,1	0,3	12,2	3,6	29,1	0,6	0,7	11,0
1962 (s)	32,7		8,6	0,4	13,6	3,4	28,5	0,7	1,3	9,2

Het beeld van Gelderland vertoont veel overeenkomst met dat van het gehele land. De wisselwerking tussen P.v.d.A. en C.H.U. bij kamer- resp. statenverkiezingen treedt ook in deze provincie duidelijk aan het licht. Voorts is in Gelderland ook de K.V.P. gevoelig voor de statenverkiezingen, die voor deze partij gunstiger plegen uit te vallen dan de verkiezingen voor de Tweede Kamer.

De teruggang van de A.R.P. vertoont een grote gelijkmatigheid. De doorbraak is, wat de A.R.P. betreft, in deze provincie blijkbaar nog niet tot staan gebracht.

UTRECHT

Uit het overzicht van de uitslagen blijkt, dat Utrecht op Zuid-Holland na de slechtste provincie is voor de A.R.P. Zo ergens, dan blijkt in Utrecht, dat de A.R.P. niet immuun is voor de doorbraak, noch naar de kant van de P.v.d.A., noch ook naar die van de V.V.D. De winst van de V.V.D. in Utrecht is namelijk aanmerkelijk groter dan het landelijk gemiddelde, wat er op duidt dat de overloop uit de kring van de A.R.P. en de C.H.U. ook in de richting van de V.V.D. moet hebben plaatsgevonden.

Aangezien ook de C.H.U. een gestage daling vertoont, komt het er in de provincie Utrecht op neer, dat P.v.d.A. en V.V.D. tezamen sedert 1950 in niet onaanzienlijke mate van zowel de A.R.P. als de C.H.U. hebben gewonnen.

De K.V.P. is in de provincie Utrecht statengevoelig.

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	25,8		17,3		9,6	3,5	29,0	7,6		6,2
1948	24,7	1,8	18,7		11,1	4,0	25,1	4,8		7,6
1950 (s)	26,9		17,3	1,0	14,0	3,4	25,7	4,1		7,3
1952	23,3	2,6	15,0	0,9	11,7	4,1	28,2	3,7		8,9
1954 (s)	27,0		15,1	1,0	12,8	3,3	28,6	2,8		8,9
1956	25,8		12,9	0,9	11,1	3,7	32,6	2,6		9,3
1958 (s)	26,2		12,7	1,1	12,4	3,4	28,6	2,1		12,7
1959	25,5		12,3	1,0	10,6	3,3	29,6	0,9	1,5	13,8
1962 (s)	25,5		11,9	1,0	12,0	3,5	29,8	1,5	2,5	11,6

NOORD-HOLLAND

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	23,2		10,0		4,2	0,5	32,6	21,1		7,0
1948	23,4	1,1	11,2		5,4	0,6	29,2	17,3		9,8
1950 (s)	24,0	0,5	10,7	0,3	6,3	0,3	30,2	16,3		11,2
1952	21,1	2,8	9,6	0,3	5,2	0,6	32,8	14,6		11,3
1954 (s)	23,4	1,2	8,7	0,3	6,1	0,5	33,9	13,7		12,0
1956	23,7		8,2	0,3	5,1	0,6	37,4	11,9		11,8
1958 (s)	24,1		7,9	0,4	6,2	0,7	31,5	10,0	3,2	16,0
1959	23,4		7,5	0,3	4,9	0,6	33,0	6,1	4,7	16,8
1962 (s)	24,0		7,6	0,3	5,5	0,5	33,3	7,6	6,8	12,7

Het beeld van de uitslagen in Noord-Holland vertoont een sterke overeenkomst met dat van het gehele land. Wel valt op, dat de conjunctuurwinsten van de P.v.d.A. en de V.V.D. zich in deze provincie sterker aftekenen dan landelijk het geval is.

Aangezien de grote steden doorgaans heftiger reageren dan het platteland, ligt de verklaring voor de hand: Noord-Holland telt een van de grootste bevolkingsagglomeraties.

Opvallend is eveneens, dat in deze zo dicht bevolkte provincie, waarin naast platteland tevens de grootste stad van Nederland voorkomt, waarin verschillende industriegebieden zijn maar ook een forenzenstreek als het Gooi, de A.R.P. zich evenals in Friesland en Groningen sinds 1959 voor het eerst heeft kunnen handhaven.

De P.v.d.A. heeft in Noord-Holland veel te lijden van de naar verhouding grote aanhang van de P.S.P.

ZUID-HOLLAND

Jaar	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	18,6		16,5		8,2	3,6	31,9	11,4		8,5
1948	18,2	1,3	16,7		10,1	3,9	30,7	7,3		9,7
1950 (s)	18,7	1,3	15,7	0,4	11,4	4,3	31,1	6,7		10,1
1952	16,8	2,5	14,4	0,4	9,9	4,1	33,5	5,7		11,2
1954 (s)	17,9	1,8	13,5	0,5	10,4	4,2	35,5	4,9		11,0
1956	18,7		12,3	0,5	9,4	3,9	37,8	4,8		11,3
1958 (s)	19,2		12,2	0,6	10,3	4,1	35,0	4,0		14,6
1959	18,5		11,3	0,5	9,0	3,8	36,3	2,1	2,0	15,4
1962 (s)	18,6		10,9	0,5	9,7	3,9	36,8	2,5	3,4	12,8

Zuid-Holland is voor de A.R.P. de slechtste provincie. De achteruitgang is hier wel zeer groot.

Letten wij op de C.H.U., dan blijkt dat de statengevoeligheid van deze partij wat minder is dan wij op grond van landelijke waarnemingen mochten verwachten. Merkwaardig is, dat daarmede niet — zoals gebruikelijk — een ongeveer even grote statengevoeligheid van de zijde van de P.v.d.A. gepaard gaat: de P.v.d.A. is in Zuid-Holland praktisch ongevoelig voor het verschil tussen kamer- en statenverkiezingen. Daarentegen merken wij bij de V.V.D. wel een lichte statengevoeligheid op. Met het oog hierop rijst het vermoeden, dat waar in andere provincies doorgaans een overloop plaats vindt van de C.H.U. naar de P.v.d.A. bij de kamerverkiezingen, zulks in Zuid-Holland enigszins het geval is van de C.H.U. naar de V.V.D.

Aangezien de P.v.d.A. in Zuid-Holland niet statengevoelig is, kan de uitslag voor deze partij in Zuid-Holland als een aanwijzing gelden, hoe de verkiezingen voor de P.v.d.A. zouden zijn uitgevallen, indien 1962 niet een staten-, maar een kamerverkiezing zou zijn geweest. Aangenomen mag worden, dat de P.v.d.A., die in Zuid-Holland is gestegen van 36,3 % tot 36,8 %, landelijk ongeveer dezelfde stijging zou hebben vertoond.

ZEELAND

Het verloop van de verkiezingsuitslagen in Zeeland vertoont grote overeenkomst met de landelijke uitkomsten. De stijging van de P.v.d.A. is evenwel, in vergelijking met het landelijke gemiddelde, sterker dan die van de V.V.D., zodat Zeeland de tendentie heeft „roder” te worden.

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	20,9		16,3		17,3	9,8	24,6	2,7		7,2
1948	19,4	1,2	16,5		16,8	9,9	24,4	1,7		8,0
1950 (s)	19,3		14,5	0,7	18,6	9,4	24,6	0,9		8,5
1952	18,5	1,1	13,8	0,9	15,8	9,5	28,0	0,9		8,0
1954 (s)	19,9		13,8	0,9	17,6	8,9	28,0	0,6		8,6
1956	20,9		12,8	0,8	15,4	9,0	32,0	0,6		8,1
1958 (s)	21,4		13,0	0,9	17,4	9,0	28,2	0,5		9,6
1959	21,1		12,5	0,8	14,9	8,8	29,4	0,4	0,4	11,1
1962 (s)	21,6		12,5	0,9	16,3	9,1	28,5	0,4	0,9	9,8

NOORD-BRABANT

<i>Jaar</i>	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	77,7		3,3		2,3	0,6	12,5	2,2		1,1
1948	77,2	1,3	3,3		2,6	0,7	10,5	1,7		1,6
1950 (s)	77,8	0,4	2,8		3,3	0,5	9,5	0,8		1,8
1952	69,8	5,1	2,9	0,1	2,6	0,7	15,0	1,3		2,0
1954 (s)	75,8	2,3	2,7		3,0	0,4	13,5	0,5		1,7
1956	74,8		2,7	0,1	2,3	0,6	16,4	0,6		2,0
1958 (s)	77,5		2,9	0,1	2,4	0,4	13,1	0,6		3,0
1959	74,1		2,6	0,1	2,3	0,6	15,2	0,4	0,3	4,2
1962 (s)	75,0		2,9	0,1	2,4	0,5	14,7	0,5	0,6	3,3

Opgemerkt kan worden, dat de uitslagen van de P.v.d.A. het zuivere tegenbeeld vormen van die der K.V.P., waarbij de P.v.d.A. wint bij de kamerverkiezingen en verliest bij statenverkiezingen.

Voorts kan in deze provincie de K.V.P. zich maar nauwelijks handhaven op het niveau van 1946 of van 1950. Van een duidelijke stijging der K.V.P. is in deze rooms-katholieke provincie — zulks in tegenstelling tot overig Nederland — geen sprake.

Een en ander duidt er op, dat het rooms-katholieke volksdeel, althans beneden de Moerdijk, niet geheel onvatbaar blijkt te zijn voor de doorbraak.

LIMBURG

Jaar	K.V.P.	K.N.P.	A.R.P.	G.P.V.	C.H.U.	S.G.P.	P.v.d.A.	C.P.N.	P.S.P.	V.V.D.
1946	79,6		0,9		0,5	0,2	12,5	5,7		0,6
1948	81,5	3,0	1,0		0,7	0,1	8,6	3,6		0,8
1950 (s)	83,7	1,8	1,3		1,0	0,1	6,8	2,7		
1952	75,3	6,1	1,0	0,2	0,9	0,1	12,8	2,3		0,9
1954 (s)	82,0		1,0	0,2	0,9	0,1	12,4	1,3		
1956	78,5		0,8	0,1	0,6	0,0	17,5	1,0		0,9
1958 (s)	84,3		1,3	0,2	1,0	0,0	12,0	1,2		
1959	79,5		1,0	0,1	0,7	0,1	15,0	0,7	0,2	2,5
1962 (s)	82,0		1,0	0,2	0,7	0,1	12,9	1,3	0,3	1,6

Wat over Noord-Brabant is opgemerkt geldt eveneens voor de provincie Limburg.

Willen wij thans de uitkomsten voor de A.R.P. in de onderscheidene provincies vergelijken, dan moeten wij er allereerst rekening mee houden dat zij in de ene provincie groter is dan in de andere. Heeft de A.R.P. in een provincie b.v. 25 % van het aantal stemmen en daalt zij in de loop der jaren tot 20 %, dan is dit 1/5 deel van het totaal. Dit verlies van 5 % heeft hier minder zwaar te tellen dan in een provincie waar de A.R.P. b.v. slechts 10 % van het totale aantal stemmen verwerft. In zulk een provincie zou namelijk een verlies van 5 % een halvering betekenen. Daarom kunnen wij niet, indien wij het verloop voor de A.R.P. in de verschillende provincies willen vergelijken, volstaan met de percentages weer te geven.

In de volgende tabel is derhalve het percentage, dat de A.R.P. in 1946 behaalde, in elke provincie gesteld op 100. De nadien door de A.R.P. behaalde stemmenpercentages zijn in procenten van dit basisgetal uitgedrukt (index- of verhoudingscijfers). Ten einde het verlies van de A.R.P., dat niet het gevolg is van het ontstaan van het G.P.V., te kunnen nagaan, zijn in elke kolom tussen haakjes steeds de getallen vermeld, die gegolden zouden hebben indien A.R.P. en G.P.V. als één partij zouden mogen worden gerekend. Noord-Brabant en Limburg zijn in deze tabel niet opgenomen, omdat het berekenen van een indexcijfer, gelet op de gecombineerde protestants-christelijke lijsten bij de kamerverkiezingen, nimmer zuiver kan geschieden.

Uit de tabel blijkt, dat het landelijke verlies voor de A.R.P. sinds 1946 zeer groot is geweest, namelijk een verlies van $100 - 71 = 29$ %, dat is dus meer dan een kwart. Voorts blijkt, dat de teruggang in de jaren 1948—1954 zich aanmerkelijk sneller heeft voltrokken, dan in de jaren 1956—1962. Dat neemt echter niet weg, dat er nog steeds van een voortgaand verlies sprake is.

<i>Jaar</i>	Nederland	Friesland	Groningen	Drente	Overijssel
1946	100	100	100	100	100
1948	102	102	102	99	97
1950	95(100)	99(103)	87(102)	97(103)	86(99)
1952	88(93)	96(100)	81(96)	87(94)	81(93)
1954	84(89)	96(101)	79(96)	93(101)	76(92)
1956	77(82)	93(97)	77(92)	82(88)	73(86)
1958	76(82)	93(98)	77(94)	85(92)	73(87)
1959	73(78)	92(96)	74(90)	79(86)	73(86)
1962	71(77)	93(98)	77(93)	80(87)	72(86)

<i>Jaar</i>	Gelderland	Utrecht	N.-Holland	Z.-Holland	Zeeland
1946	100	100	100	100	100
1948	100	108	112	101	101
1950	93	100(106)	107(110)	95(98)	89(93)
1952	89(92)	87(92)	96(99)	87(90)	85(90)
1954	82(85)	87(93)	87(90)	82(85)	85(90)
1956	78(80)	75(80)	82(85)	75(78)	79(83)
1958	77(80)	73(80)	79(83)	74(78)	80(85)
1959	76(78)	71(77)	75(78)	68(72)	77(82)
1962	72(75)	69(75)	76(79)	66(69)	77(82)

Zien wij naar de provincies, dan staat Friesland heel duidelijk aan de top met een einduitkomst van 98 inclusief het G.P.V. en van 93 exclusief het G.P.V.

Het verlies aan de doorbraak lijkt in Friesland, Groningen en Overijssel sinds 1956 tot stilstand te zijn gekomen; in Drente moeten wij de statengevoeligheid van de A.R.P. mede in rekening brengen.

De einduitkomst voor de A.R.P. is na Friesland het gunstigst in de provincies Groningen, Drente en Zeeland.

De einduitkomst van Noord-Holland steekt tegenover het landelijk gemiddelde niet slecht af. Gelderland komt ongeveer uit op het landelijke gemiddelde. De provincies Utrecht en Zuid-Holland vertonen voor de A.R.P. de slechtste cijfers.

Letten wij bij de einduitkomst uitsluitend op het verlies aan de doorbraak, brengen wij het G.P.V. dus mede in rekening, dan kan ook Overijssel tot de gunstige provincies worden gerekend.

Stad en platteland

In het bovenstaande werd een regionale indeling (per provincie) gegeven. Men kan zich afvragen, of het gedrag der kiezers niet ook op andere wijze gerubriceerd kan worden. Daarbij valt te denken aan het onder-

scheid tussen stad en platteland en de onderverdelingen welke daarin nog aangebracht kunnen worden. Het is immers niet onaannemelijk, dat b.v. het zich industrialiserende platteland een ander verkiezingspatroon te zien geeft dan b.v. het nog toegesloten platteland of de stad en haar omgeving.

Ten einde dit na te gaan, zijn bij de voorbereiding van dit artikel de gemeenten in Nederland onderscheiden naar hun graad van verstedelijking, waartoe gebruik is gemaakt van een door het Centraal Bureau voor de Statistiek opgestelde indeling van alle Nederlandse gemeenten ¹⁾.

In de berekeningen werden alle gemeenten boven 20.000 inwoners begrepen, terwijl voor het platteland gebruik werd gemaakt van steekproeven. Voorts dient nog te worden vermeld, dat bij het onderzoek zowel rekening werd gehouden met de graad van verstedelijking in 1947 als met die in 1956, zodat een onderscheid gemaakt kon worden tussen statische en zich ontwikkelende (b.v. geleidelijk zich industrialiserende) gemeenten.

Het resultaat van dit onderzoek was in zoverre verrassend, dat in verreweg de meeste gevallen er geen duidelijke verschillen in het gedragspatroon van de verschillende gemeenten, welke uit de aard van de graad der verstedelijking verklaard konden worden, aan het licht kwamen.

Ten dele blijkt dit reeds, wanneer men alle Nederlandse gemeenten in twee grote groepen indeelt, namelijk in die met meer en die met minder dan 20.000 inwoners. In beide groepen van gemeenten is de daling der A.R.P. van 1946 tot 1962 bijna even groot: in de groep onder de 20.000 bedraagt het indexcijfer voor 1962 73 %, voor de groep boven de 20.000 70 %. Er is dus wel een verschil, maar het is gering. Het is in ieder geval te klein om te kunnen stellen, dat de A.R.P. het er in het algemeen in de stad veel slechter afbrengt dan op het platteland, en derhalve op het platteland een grotere stabiliteit zou vertonen.

Wanneer men het platteland zelve nader in ogenschouw neemt blijkt zich deze conclusie in grote lijnen te handhaven. Eén groep gemeenten

Jaar:	20.000 tot 30.000	30.000 tot 50.000	50.000 tot 100.000	100.000 tot 500.000	Amsterdam + Rotterdam + Den Haag	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag
1946	100	100	100	100	100	100	100	100
1948	94	105	110	106	111	117	99	120
1950	85	110	100	96	107	108	93	122
1952	79	90	93	82	95	95	81	109
1954	78	93	86	81	86	82	81	95
1956	71	84	81	74	77	80	71	80
1958	74	87	81	74	76	75	72	79
1959	70	82	76	71	67	69	66	64
1962	68	82	71	72	65	69	63	61

¹⁾ *Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatie-grad, 31 mei 1947 en 30 juni 1956, uitgave 1958.*

vormt hier echter een uitzondering: het zijn die gemeenten, waarin in 1946 nog meer dan 40 % van de beroepsbevolking in de agrarische sector werkzaam was. Het indexcijfer voor het percentage a.r. stemmen in 1962 ligt in deze gemeenten gemiddeld boven de 76 %. Dit is dus voor de A.R.P. vergeleken met het landelijke indexcijfer, een niet ongunstige uitkomst.

Voor de andere „soorten” platteland, te weten de kleine plattelandstadjes, het zich industrialiserende platteland en de gemeenten met een minder sterk agrarisch karakter, kon echter geen duidelijke karakteristiek worden gevonden. Het is b.v. niet zo, dat de plattelandstadjes voor de A.R.P. een duidelijk ongunstiger resultaat opleveren dan het platteland zelf, of dat een zich snel ontwikkelende verandering in de beroepsstructuur noodzakelijkerwijs een extra daling voor de A.R.P. betekent. In ieder geval mag men voor het platteland niet zonder meer aannemen, dat naarmate de verstedelijking toeneemt, de A.R.P. méér achteruit gaat. Ook voor de gemeenten die niet tot het platteland behoren (in het algemeen die boven 20 à 30.000 inwoners) blijkt deze tendentie zich niet zonder meer voor te doen. Uit de hierbij opgenomen tabel blijkt namelijk, dat ook de gemeenten boven 20.000 inwoners onderling een onregelmatig beeld te zien geven.

De groep gemeenten tussen de 30.000 en 50.000 inwoners vertoont bijvoorbeeld een voor de A.R.P. veel gunstiger beeld dan de groep gemeenten tussen de 20.000 en 30.000 terwijl indien toenemende verstedelijking altijd nadelig zou werken het tegenovergestelde waar zou moeten zijn. Iets soortgelijks geldt voor de andere groepen. Opvallend is slechts, dat de drie grootste steden tezamen toch wel een zeer ongunstige uitkomst voor de A.R.P. te zien geven.

Een en ander zou er op kunnen wijzen, dat slechts de beide *uitersten* in de reeks stad-platteland, het toegesloten platteland enerzijds en de grootstedelijke bevolkingsagglomeratie anderzijds, voor de A.R.P. een karakteristiek patroon opleveren: het eerste vertoont een relatief gunstig, het tweede een relatief ongunstig beeld. Wat, gemeten naar de graad der verstedelijking, tussen deze beide in ligt ondergaat vermoedelijk wel enige invloed van de verstedelijking, doch in ieder geval niet in die mate, dat deze invloed van doorslaggevende betekenis is. Over het algemeen lijkt het aannemelijk, dat de toenemende verstedelijking voor de A.R.P. wel een handicap meebrengt, maar deze handicap blijkt zo licht te zijn, dat zij door andere factoren wordt overschaduwd.

Trouwens, ook indien wij naar de drie grootste steden kijken, blijkt, dat deze onderling een niet onaanzienlijk verschil vertonen. De stad Amsterdam geeft over het geheel genomen een gunstiger beeld dan b.v. Den Haag, waar de A.R.P. sinds 1950 met niet minder dan 50 % is gedaald. Wat echter niet wegneemt dat ook Amsterdam aanmerkelijk beneden het landelijke gemiddelde blijft.

Opvallend is intussen, dat het indexcijfer van de aantallen a.r. stemmen in al onze steden van 100.000 tot 500.000 inwoners in 1962 nog enigszins *boven* het landelijke gemiddelde blijkt te liggen.

Hoe men deze cijfers ook verder wil interpreteren, in ieder geval zijn zij voldoende om de bewering te weerleggen, als zou het een onontkoombare gang van zaken zijn, dat bij een toenemende verstedelijking

de A.R.P. een steeds grotere achteruitgang te zien geeft. Andere factoren dan de verstedelijking zullen hiervan de oorzaak zijn.

Het beeld dat de forenzengemeenten te zien geven is tenslotte te opmerkenwaard om hier onvermeld te blijven. Er is geen groep gemeenten, waar de politieke partijen zo heftig reageren als in de forenzengemeenten. De winsten en de verliezen zijn in deze gemeenten groter dan elders. Nergens ook vertoont de V.V.D. zulk een sterke groei. De P.v.d.A. vertoont weliswaar sterke schommelingen, doch blijft op langere termijn gezien stabiel. De grote verliezers zijn de protestants-christelijke partijen en daarvan in het bijzonder de A.R.P. De V.V.D. oefent hier de grootste aantrekkingskracht uit.

De kiezersaanhang van de confessionele partijen

Uit de verkiezingsuitslagen kunnen enige conclusies worden afgeleid inzake de gedragingen van de kiezersaanhang der partijen. Wij beginnen met de confessionele partijen en beperken ons daarbij tot de drie grootste.

De curve van de *K.V.P.* is veelzeggend, indien men in rekening brengt, dat deze partij sinds de laatste wereldoorlog „regeringspartij” is geweest. Zij heeft goede en kwade tijden meegemaakt, zij heeft populaire en impopulaire ministers geleverd, zij heeft aan verschillende coalities meegedaan. De omstandigheid dat dit alles zich nauwelijks in de geleidelijk stijgende curve van de *K.V.P.* demonstreert duidt er op, dat de rooms-katholieke bevolkingsgroep nauwelijks vatbaar is voor invloeden van buiten, doch ongeacht de door de *K.V.P.* gevolgde politiek en — zij het in mindere mate — ongeacht het politieke klimaat in een bepaalde periode, in het algemeen op de lijst van de *K.V.P.* stemt.

De continuïteit in de achteruitgang der *A.R.P.* doet vermoeden, dat het ook bij deze partij niet *bepaalde* politieke gebeurtenissen zijn geweest, waardoor sommige groepen kiezers zich van deze partij hebben afgewend. Veeleer wijst de lichte doch constante teruggang op een afbrokkelingsproces dat zich gelijkmatig over de jaren voortzet, ongeacht of deze partij in de oppositie is (tot 1952), met de P.v.d.A. aan de regering deelneemt (tot 1959)) of van een rechts-liberale coalitie deel uitmaakt (na 1959). Zo hebben ook de interne spanningen in de *A.R.P.* van de laatste jaren op de verkiezingsuitslag van 1962 geen aanwijsbare invloed uitgeoefend. Tenslotte duidt de omstandigheid, dat het voor de *A.R.P.* doorgaans geen verschil uitmaakt of er staten- dan wel kamerverkiezingen worden gehouden, op een relatief grote getrouwheid van de antirevolutionaire kiezer jegens zijn partij.

Nu ondanks deze getrouwheid van het antirevolutionaire kiezersvolk het verlies blijft aanhouden, zij het sinds 1956 in verminderde mate, kan worden geconstateerd, dat de *A.R.P.* niet allereerst wordt bedreigd door een vloedgolf als gevolg van een doorbraak der dijken, doch dat zij veeleer bloot staat aan een gestaag afkalvingsproces van haar oevers, waardoor bij elke volgende verkiezing er een deel van de oever verloren is gegaan. Vooral wanneer dit afkalvingsproces zich *zonder onderbreking* voortzet, kan dat voor een politieke partij een levensgevaarlijke situatie betekenen.

Dit verlies mag men derhalve niet gering schatten, ook al is het, pro-

centueel gezien, elke keer slechts klein. Juist uit de gestaagheid van de teruggang valt op te maken, dat er niet een wisselwerking is tusschen de A.R.P. en de andere partijen, dat de A.R.P. niet nu eens wint en dan weer verliest. Veeleer wordt de indruk gewekt dat wie de A.R.P. heeft verlaten, daarmede een deur achter zich heeft dichtgetrokken. Bij de C.H.U. is dat anders. De statengevoeligheid van deze partij bewijst immers, dat deze partij (bij statenverkiezingen) kiezers vermag terug te winnen, die zij eerder (bij kamerverkiezingen) verloren heeft.

Een en ander is vermoedelijk wel te verklaren uit het verschillende karakter der beide partijen. De binding van een antirevolutionair met zijn partij is doorgaans sterker dan die van een christelijk-historische met de zijne. Zo is voor de antirevolutionair het besluit, niet meer op de A.R.P. te stemmen, waarschijnlijk van zulk een ingrijpende betekenis, dat hij er niet licht op terugkomt.

Men kan niet zeggen, dat naarmate de verstedelijking toeneemt, de doorbraak op de A.R.P. moet winnen. Wel was het mogelijk in het voorgaande vast te stellen, dat de grote bevolkingsagglomeraties doorgaans nadelig zijn voor de A.R.P. Er zijn evenwel in het oog springende uitzonderingen, die bewijzen dat het ook anders kan en dat de A.R.P., alleen vanwege de omstandigheid dat er verstedelijking plaats vindt, niet behoeft te verliezen. De uitslagen der verkiezingen worden in belangrijke mate mede door andere, door individuele factoren in de verschillende gemeenten bepaald.

In verhouding tot de A.R.P. daalt de C.H.U. minder snel. Gezien het wat meer losse verband tusschen deze partij en een niet gering deel van haar aanhang is dit een opmerkelijk verschijnsel. Overigens is ook bij de C.H.U. een continue daling aanwijsbaar, waarvoor uiteindelijk hetzelfde geldt als hierboven met betrekking tot de A.R.P. is opgemerkt.

Men zou het een nadelige factor voor de C.H.U. kunnen noemen, dat verscheidene kiezers, die bij de statenverkiezingen anders stemmen dan bij de landsverkiezingen, uitgerekend bij de statenverkiezingen op deze partij stemmen. De veronderstelling lijkt gewettigd, dat deze groep kiezers zich niet in de eerste plaats aangetrokken gevoelt tot de christelijk-historische *politiek* als zodanig, doch, om welke reden dan ook, de C.H.U. „dicht bij huis”, in regionaal verband, vertrouwenwekkender acht dan de linkse partijen.

De kiezersaanhang van de linkse partijen

De uitslagen sinds 1956 duiden er op, dat de P.v.d.A. gevoeliger reageert op een wisseling in het politieke klimaat, dan b.v. de K.V.P. of de A.R.P. Overigens vertoont de P.v.d.A., na de consolidatie in 1948 een vrij gezond beeld. De algemene tendentie is namelijk stijgend.

Haar winst heeft de P.v.d.A. verworven aan drie fronten.

Een groot deel van haar winst is afkomstig van de C.P.N. Deze laatste partij schijnt echter haar dieptepunt thans wel bereikt te hebben, zodat voor de P.v.d.A. het probleem wordt, hoe al die voormalige C.P.N.-stemmen vast te houden en niet weer te verliezen, met name aan een partij als de P.S.P.

Een deel van de winst is doorbraakwinst, afkomstig van de confessionele

partijen. Hier blijft de P.v.d.A. haar kansen behouden, al worden die, gelet op het afnemen van het doorbraakverlies bij de A.R.P. en de C.H.U., vermoedelijk geringer.

Tenslotte is een deel van de winst conjunctuurwinst, waarbij de grote rivale de V.V.D. is.

Tegenover de conjunctuurwinst staat uiteraard de mogelijkheid van conjunctuurverlies, getuige het jaar 1958, alsmede de bedreiging van de kant van de P.S.P., een snipperpartij die het in deze jaren goed doet. Het oude vooroorlogse socialisme heeft altijd een radicale aanhang gekend, al of niet verenigd in snipperpartijen. Deze aanhang was ook van ouds pacifistisch gezind. Het schijnt dat de P.S.P. daarvan thans een representante gaat vormen.

Al met al worden de problemen voor de P.v.d.A. er niet gemakkelijker op. Zij moet in de toekomst immers blijven werken op het doen toenemen ofwel op het niet terugvloeien van de doorbraakwinst. Daarnaast zal zij er naar moeten streven niet verder te verliezen aan de V.V.D. Tenslotte zal zij moeten pogen een dam op te werpen tegen de afvloeiing van de radicale socialistische naar de P.S.P. Derhalve een strijd op drie fronten, waarbij een winst op het ene front een verlies op het andere kan meebrengen.

Het verloop van de socialistische beweging sinds het begin van deze eeuw, waarbij aan de extremistische vleugel steeds een halt werd toegeroepen alsmede de omvorming van de oude S.D.A.P. tot de huidige P.v.d.A. wettigen de veronderstelling, dat de P.v.d.A. niet in de eerste plaats zal pogen haar aanhang veilig te stellen door in principiële zin tegemoet te komen aan de P.S.P., doch dat zij haar kracht zal zoeken aan het front van de doorbraak en van de V.V.D.

Wat de V.V.D. betreft, het schijnt dat deze partij sinds 1950 kan rekenen op een vaste aanhang, terwijl de grote winsten komen door een verandering in het politieke klimaat. Deze winsten zijn allesbehalve veilig, getuige de uitslag van 1962. Dat neemt echter niet weg dat de V.V.D. onder deze omstandigheden ook in de toekomst voor politieke verrassingen kan zorgen.

Van belang is nog de vraag, naar welke richting de doorbraak van de protestants-christelijke partijen zich voltrokken heeft: naar de zijde van de P.v.d.A. of ook naar die van de V.V.D.

De landelijke grafiek toont aan, dat althans tot 1956 de doorbraak hoofdzakelijk verlopen is in de richting van de P.v.d.A. Uit de meer gespecificeerde uitkomsten bleek echter, dat er hier en daar een aanwijsbare overgang is naar de V.V.D. In Zuid-Holland b.v. vertoonde de C.H.U. dezelfde wisselwerking met de V.V.D. als zij elders met de P.v.d.A. heeft. In de provincie Utrecht was een duidelijke tendentie in de richting van de V.V.D. aanwijsbaar terwijl ook in de forenzengemeenten de grote winst van de V.V.D. hoofdzakelijk plaats vond ten koste van de protestants-christelijke partijen. Al met al dus reden genoeg om aan te nemen, dat er ook doorbraak — zij het in mindere mate en zij het meer ná dan vóór 1956 — plaats vindt in de richting van de V.V.D.

UIT HET LEVEN VAN THEODORUS SANDERS jr. MEDEOPRICHTER DER VRIJE UNIVERSITEIT

DOOR

T. D. SMID

Wie gedurende de laatste jaren de snelle groei van de Vrije Universiteit met aandacht heeft gevolgd, zal ongetwijfeld met vreugde en enige trots, maar toch ook wel eens met zorg zijn vervuld. „Men kan,” zo heeft de Algemeen Beheerder, dr. J. Vermeyden, volgens het V.U.-blad van november 1961 gezegd, „de houding van een Nebucadnezar aannemen en praten in de trant van: Is dit niet het schone Babel, dat wij gebouwd hebben. Maar men kan ook in dankbare verbazing vaststellen, dat we dit mogen doen, dat wij van God er de tijd en kracht voor krijgen.” Deze woorden kan iedereen natuurlijk onderschrijven, mits daarbij niet wordt vergeten, dat in elk geval de geestelijke gevaren veel groter zijn geworden, nu de bedragen die door de staat worden verstrekt enorm zijn gestegen en, naar verwacht wordt, nog steeds zullen toenemen. Er wordt in de laatste tijd zelfs gesproken van een „miljoenendans”. Het is dan ook duidelijk, dat de liefde van een betrekkelijk klein volksdeel, in verband met het karakter van de Vrije Universiteit, dezelfde zal moeten blijven of liever gezegd zal moeten groeien, naar mate er financieel meer van deze groep gevraagd wordt. Daarvoor is allereerst nodig een leven bij de Schrift, maar daarnaast toch ook enige kennis van de kerkelijke, de christelijk-politieke en christelijk-sociale strijd der vorige eeuw en vooral van de offers, die er gebracht zijn ten behoeve van een christelijke school en een eigen universiteit. Belangrijker dan de groei zijn immers de fundamenten. Dit geldt voor het staatkundige leven evenzeer als van de Vrije Universiteit. Geen goed gevulde bibliotheek en geen museum kan helpen, wanneer zij die aan de Vrije Universiteit zijn verbonden, haar colleges volgen en straks wellicht een belangrijke plaats gaan innemen bij het onderwijs of in het maatschappelijke leven, zich niet verdiepen in haar geschiedenis, haar ontstaan, haar grondslag en alles wat daarmee verband houdt. Er is materiaal in overvloed. Toch kan het misschien nuttig zijn eens iets naar voren te brengen uit het leven van een man, die op zijn manier op velerlei terrein zijn krachten en gaven heeft gegeven, die ook in belangrijke mate heeft bijgedragen tot de stichting van de Vrije Universiteit en die, naar het mij toeschijnt, al te zeer op de achtergrond is geraakt of beter gezegd, vrijwel geheel vergeten. Het is „onze Sanders”, zoals dr. A. Kuyper gewoon was hem te noemen.

Theodorus Sanders jr. werd op 26 oktober 1815 te Kortzenhoef geboren. Hij was de zoon van ds. Theodorus Sanders (1785—1869) en Anna Geertrui Ottens. Kortzenhoef was de eerste standplaats van de jonge predikant. Hij werd daar beroepen als opvolger van ds. Gaukes en, na

schriftelijk en onder ede de loyaliteitsverklaring aan keizer Napoleon te hebben afgelegd, kon hij eind 1812 de pastorie betrekken. Hij bleef daar tot 1816 en diende verder de Hervormde Gemeenten te Bergambacht van 1816—1818, te 's-Hertogenbosch van 1818—1835 en te Woerden van 1835—1857, waar hij emeritus werd. Ds. Sanders stond dus te 's-Hertogenbosch toen de Afscheiding de ingezonken Vaderlandse Kerk heftig in beroering bracht. Wie de moeite neemt de *Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834*, bewerkt door dr. F. L. Bos, eens in te zien¹⁾, merkt pas goed hoe er ook in het zuiden is opgetreden tegen mannen als b.v. ds. Gezelle Meerburg te Almkerk en ds. Hendrik Peter Scholte, die op 17 maart 1833 predikant werd te Doeveren, Gansoyen en Genderen en op 10 december 1834 werd afgezet, tot groot genoegen vooral van ds. C. W. Pape, scriba van de classis Heusden. Zo heeft o.a. ook Sanders' collega, ds. A. Luberti Augustini te 's-Hertogenbosch, secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur, de trouwe afgescheiden predikanten helpen vervolgen. Door de koster van deze kerk liet hij de officiële stukken met betrekking tot de procedure bij Scholte aan huis bezorgen. Bij het lezen van de *Archiefstukken* staat men verbaasd over de smaad, die deze mensen is aangedaan. Het is mijn indruk, dat ds. Sanders heeft getracht zich zoveel mogelijk afzijdig te houden. Zijn naam komt in de *Archiefstukken* slechts éénmaal voor, en wel in verband met het leger. Ook daar ontstond belangstelling voor de beweging der Afscheiding. Te 's-Hertogenbosch hielden nl. verscheidene militairen, soms in vereniging met burgers, samenkomsten, die aan de persoonlijke invloed van Scholte waren toe te schrijven en waaraan door het militair gezag tenslotte een eind werd gemaakt. In een geheime Nota van inlichtingen, gegeven door de Procureur Crimineel in Noord-Brabant aan de Procureur Generaal, gedateerd 15 februari 1835, wordt uitvoerig gesproken over de godsdienstoefeningen van Scholte c.s., twee jaar geleden begonnen, toen het 1e Bataljon in de buurt lag van Doeveren. Scholte maakte er werk van militairen van dit bataljon te onderwijzen, die later bij hem belijdenis deden. 's Zomers verzamelde men zich wel in de bossen, waarbij zich dan velen van andere korpsen aansloten. 's Winters vergaderde men zelfs ten huize van de veldwachter te Leur. Een en ander had tot gevolg, dat ds. Sanders getracht heeft een aantal soldaten, die nog geen belijdenis hadden gedaan, daartoe op te leiden en zodoende te voorkomen dat zij zich bij de Afscheidenen aansloten. „Doch tevergeefs,” aldus de geheime Nota, „want de sergeant Bedit van de 4e Compagnie wilde met hem niets te doen hebben.” Deze Bedit wordt dan verder getekend als de „voornaamste grondlegger en drijfveer van het geval.” Hij stond voortdurend met Scholte in correspondentie; en zo waren er volgens deze Nota onder de militairen meer van die „drijvers”, die wel psalmen doch geen gezangen wilden zingen. Men gaf destijds vaak uiting aan zijn afkeer tegen de Hervormde bundel, door in eerste instantie niet mee te zingen, vervolgens zijn hoed of pet op te zetten en, wanneer de predikant toch doorzette, tenslotte de kerk te verlaten. Deze was toen nl. nog verplicht in de eredienst minstens één gezang op te geven. Ook in Noord-Brabant heeft zich de strijd, waarbij

1) 4 delen. Kampen, 1939-1946. Vgl. het register in het laatste deel, met behulp waarvan de nu volgende bijzonderheden zijn te vinden.

het in feite ging om zulke bij uitstek gewichtige zaken, helaas wel eens te veel geconcentreerd op de gezangenkwestie.

De bibliotheek van de Vrije Universiteit bewaart verschillende preken van ds. Sanders, alle in druk verschenen gedurende de periode, waarin hij als predikant te Woerden woonde en later tijdens zijn emeritaat. Twee er van, nl. die welke gehouden werden in 1838 en in 1853, bij gelegenheid van zijn 25-jarige en 40-jarige Evangeliebediening, bevatten een voorwoord, waaruit niet alleen blijkt hoe hij steeds de Schrift wilde laten spreken en het zuivere Woord trachtte te bedienen, maar ook hoe het hem pijn deed, dat de hoofdwaarheden van de Bijbel openlijk werden bestreden. Hij spreekt in 1853 van een strijd, „die in beginsel reeds begonnen is en die nog heviger zal worden.” Als hij zich richt tot zijn vroegere gemeente te 's-Hertogenbosch, dan bekent hij, hoe hij er gedurende zijn verblijf getuige van was, dat men daar niet zo bevoorrecht was door andersdenkenden in geloofsbelijdenis als elders in ons land, doch dat hem de beproeving welke haar thans drukt toen nog onbekend was ²⁾. In zijn gedachtenisrede van 1838 had hij reeds gesproken over leden, die zich genoodzaakt achtten van de gemeente af te scheiden, zonder dat hij hun echter iets verweet. Wel hoopt hij duidelijk te maken, dat de hoofdinhoud van zijn eigen prediking altijd zuiver is geweest ³⁾. Ofschoon ds. Sanders zich dus gedurende de Afscheiding, naar het mij voorkomt, zo veel mogelijk op de achtergrond heeft gehouden, kan men toch niet zeggen, dat hij naderhand de openlijke strijd heeft gemeden. Dit blijkt wel uit een brochure van bijna 100 blad-zijden, getiteld *De Heere Jezus, beschouwd als mensch, als de Christus en als de Zoone Gods*, uitgegeven in 1844 te Amsterdam bij H. Hóveker. De miskenning, bestrijding en loochening van zijn Heer deed hem naar de pen grijpen, niet om de bestrijders te overtuigen maar uit liefde tot zijn Heiland en om de eenvoudigen te versterken in hun geloof. In een onuitgegeven brief van ds. Sanders aan Groen, gedateerd 26 oktober 1848 (Archief Groen van Prinsterer), kunnen wij lezen, hoe hij deze staatsman voor het eerst ontmoette in de grote vergadering, gehouden op 18 augustus 1848 in het Odeon te Amsterdam. Uit onderscheidene gemeenten des lands waren daar 33 predikanten en 288 gemeenteleden bijeen. Men kan gerust zeggen, dat deze vergadering de rechtzinnigen vertegenwoordigde, voor zoveel zij tot het Hervormd Kerkgenootschap behoorden. Zij heeft de orthodoxie daar wakker geschud en, naar de mens gesproken, heel de verdere richting van onze kerkelijke geschiedenis bepaald ⁴⁾. Ook op ds. Sanders heeft ze grote indruk gemaakt. Te Woerden zette hij zich aan het werk, gaf daar de nodige voorlichting en zond aan de redactie van de „Vereeniging Christelijke Stemmen” een lijst van 180 sympathiebetuigingen uit zijn gemeente. In zijn bovengenoemde brief tekent hij de Hervormde Kerk als „een wrak op de golven der wereldzee, met ontrouwe stierlieden aan boord, dobberend in een gevaarvollen toestand.” Toch is hij er zeker van, dat „de overste Leidsman niet faalt en dat deze het wrakke

²⁾ T. Sanders, *De beste leidsman. Leerrede over psalm XXXII : 8*, Amsterdam, 1853.

³⁾ T. Sanders, *De dure verplichting van leeraar en gemeente, naar aanleiding van Johann. V, 30 - 35, overdacht*, Amsterdam, 1838.

⁴⁾ Vgl. o.a. J. C. Rullmann, *De strijd voor kerkherstel in de Nederlandsche Hervormde Kerk der 19e eeuw historisch geschetst*, 3e druk, Kampen, 1928.

vaartuig, in weerwil van de trouweloozen, veilig door den storm zal geleiden. Hij heeft het door zijn bloed gekocht." Maar nu moet er verder worden gewerkt en gebeden want, zo zegt hij, de vijanden zijn hevig en vertoornd. Voor ds. Sanders is dit echter een bewijs, dat zij zich „zwakker voelen, dan wij hen beoordelen." Hij verzoekt Groen verder nog de groeten over te brengen aan Singendonck, Elout, Van der Kemp, Capadose en anderen.

Theodorus Sanders jr. was, gedurende de jaren 1838—1869, beëdigd makelaar en commissionair in effecten te Amsterdam. Daar bewoonde hij een groot huis aan de Heerengracht, no. 568. Uit zijn eerste huwelijk met Adriana Cornelia Holster uit 's-Hertogenbosch, geboren in 1819, werden drie zoons geboren. Zij overleed in 1852 en op 5 juni 1856 hertrouwde Sanders te Rheden met Maria Westendorp, gestorven in 1887. Ook deze schonk hem drie kinderen, nl. één zoon en twee dochters. Een daarvan huwde met ds. J. C. van Schelven, overleden in 1904. Hun dochter, mejuffrouw J. M. van Schelven, leeft nog en woont thans te Velp. Zij was zo welwillend mij enkele mededelingen te doen over haar familie. Ook overhandigde zij mij een paar foto's van haar grootvader en zijn gezin, met nog enkele andere stukken, die straks een plaatsje krijgen in het V.U.-museum. Verdere gegevens voor dit artikel heb ik o.a. moeten opsporen uit verscheidene grotere en kleinere werken waarin zijn naam wordt genoemd, uit gedrukte en onuitgegeven brieven en uit een paar korte stukjes in *De Standaard* van 1881. Wij weten van Sanders, dat hij rijk was. Die waren er in zijn armoedige tijd wel meer. Belangrijker is echter, dat hij het met zijn rijkdom vaak moeilijk had. Dit vertelt ons de fijngevoelige pedagoog Jan Ligthart (1859—1916) in zijn *Jeugdherinneringen*, voor het eerst uitgegeven in 1913 en later nog verscheidene malen herdrukt. Jan Ligthart was een Amsterdammer van geboorte. Zijn ouders, over wie hij in dit boek met grote liefde spreekt, woonden in de Jordaan en hadden het zeer arm, zoals toen helaas met velen het geval was. Mede ten gevolge van het feit dat zijn vader, die nu en dan aan toevallen leed, geen zakenman was, moesten ze hun kruidenierswinkel, een hoog huis op de hoek van de Eglantiersgracht en de derde Eglantiersdwarsstraat, verlaten en kwamen ze terecht in de Nieuwe Leliestraat, waar destijds vele zgn. fatsoenlijke armen woonden, die vaak een aanzienlijk tekort hadden aan de allereerste levensbehoeften. Zelfs als kwekeling heeft Jan Ligthart later nog vele ontberingen moeten lijden, maar hij kon er zich in schikken en het heeft zijn gemoed nooit diep gestoord. Het leed van zijn kinderjaren, zo zegt hij, kwam meer van de kant van liefdeloze mensen, onderwijzers vooral, en hartelozes jongens. Bijzonder treft het ons, hoe vol eerbied Jan Ligthart over zijn moeder spreekt. Maar ook de naam Sanders was diep in zijn hart blijven leven. „Mijnheer Sanders was rijk," zo schrijft hij. „Wanneer moeder radeloos was, ging ze naar hem toe en kwam nooit ongetroost terug. Er waren bepaalde uren, dat de gang daar vol armen stond. Die man had zulk een mededoogend hart, dat hij soms met sterken aandrang een poos naar buiten moest worden gedreven. Hij kon zijn armen niet achterlaten en leed zoo zeer onder hun kommer, dat hij alleen gelukkig was, als hij geven en helpen mocht. De verantwoordelijkheid voor zijn rentmeesterschap drukte hem als lood. Wanneer moeder ons van zijn milddadigheid vertelde, was het altijd met

dankbaarheid en medelijden. Wel eigenaardig, dat de armoede medelijden had met den rijkdom." Tot zover Jan Ligthart in zijn *Jeugdherinneringen*. In een naschrift bij de derde druk, gedateerd november 1914, vertelt hij van een schrijven, dat hij ontving van mejuffrouw J. M. van Schelven. Zij bevestigt alles wat Ligthart had geschreven en voegt er aan toe, dat haar grootvader een „zeer melancholieke, zwaarmoedige natuur" moet hebben gehad.

Hoewel Sanders nooit opzettelijk naar voren trad, heeft hij op vrijwel elk levensterrein met hart en ziel, zowel geestelijk als stoffelijk, zijn volle steun en medeleven getoond. In de *Briefwisseling van G. Groen van Prinsterer*, deel 3, bewerkt door dr. H. J. Smit, komt reeds een schrijven voor van Groen aan Sanders, gedateerd 23 juli 1851, waaruit blijkt, dat laatstgenoemde zich ernstig bezorgd maakte over de Armenwet, die ten slotte in 1854 tot stand kwam en waarover destijds veel werd geschreven. Groen stelt hem echter gerust, verwijst hem naar een opstel in de *Boekzaal der geleerde wereld* van 1851 en naar een paar stukjes in *De Nederlander* van 23 mei en 9 juli van hetzelfde jaar. Verder vermoedt hij, dat er voor de zelfstandigheid der diaconieën wel voldoende zal worden geijverd en is het meer het onderwijs, waarover hij zich bezorgd maakt. Op dit gebied vreest hij nogal tegenstand te ontmoeten⁵⁾. Om de sociale voorzieningen van staatswege bij armoede, werkloosheid, ziekte enz. maakte men zich toen in ons land nog niet druk. Dit geldt ook voor de a.r. richting, die evenzeer alle overheidsbemoeiing zo veel mogelijk wilde uitsluiten en nog lang op het standpunt stond, dat in zulke gevallen de familie, filantropische instellingen en ook de kerk moesten bijspringen. Wel werd er metterdaad veel aan liefdadigheid gedaan, sommigen brachten zelfs grote offers, maar aan een meer algemene verheffing van de arbeidende stand dacht men, ook in de kringen van het Réveil, blijkbaar nog weinig. In het bekende boek van mejuffrouw dr. M. E. Kluit over deze beweging wordt Sanders' naam uiteraard niet genoemd. Wel komt daarin de familie Westendorp ter sprake, waaruit zijn tweede vrouw stamde. Zij was nl. de dochter van Matthijs Westendorp (1796—1863), evenals Sanders commissieair in effecten te Amsterdam. Na het neerleggen van zijn werk vestigde hij zich te De Steeg⁶⁾. Matthijs Westendorp was gehuwd met Maria de Clercq (1797—1838), een zuster van Willem de Clercq. In het archief van de Amsterdamse kiesvereniging „Nederland en Oranje", dat wordt bewaard in de bibliotheek der Vrije Universiteit en waarover ik voor wat betreft de periode 1851—1862 een artikel publiceerde in het driemaandelijks orgaan van *Antirevolutionaire Staatskunde*, jg. 1940, viel de naam Sanders mij al spoedig op. In dit archief bevinden zich nl., behalve de notulenboeken en de correspondentie, ook enkele exemplaren van *De Handwijzer* van 8 juli 1851 met daaraan gehecht de originele handtekeningen van 130 personen, die zich akkoord verklaarden met het in dit nummer gepubliceerde beginselprogramma. De oproep tot de vergadering van 23 juli, waar ook Sanders aanwezig was en zijn handtekening plaatste, ging uit van een veertiental vooraanstaande personen, waaronder Da Costa, die zich

⁵⁾ Zie de *Briefwisseling*, uitgegeven als deel 90 van de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, 's-Gravenhage, 1949, blz. 82.

⁶⁾ M. E. Kluit, *Het Réveil in Nederland 1817-1854*, Amsterdam, 1936. Hierin de foto's van de ouders van Sanders' tweede vrouw.

reeds tezamen verenigd hadden. Ook bij de vaststelling van het reglement in de oprichtingsvergadering van 13 november 1851 was Sanders aanwezig. Verder staat zijn naam o.a. op de presentielijst van de belangrijke bijeenkomsten van 6, 9 en 23 mei 1853, na de Aprilbeweging. Evenals elders begon echter in de Amsterdamse kiesvereniging na 1853 de inzinking, vooral toen o.a. Da Costa zich terugtrok en in 1856 als lid bedankte. Ook Sanders verscheen na 1853 gedurende een aantal jaren niet meer. Op 16 december 1859 is hij echter weer present. Uit het feit dat hij tenslotte de laatste vergadering van 4 juni 1862 nog bijwoonde, blijkt wel zijn trouw. Dr. J. C. van der Does, die in het gedenkschrift, uitgegeven ter gelegenheid van het eeuwfeest der Amsterdamse kiesvereniging „Nederland en Oranje”, een overzicht geeft over de jaren 1851—1951, behandelt in een afzonderlijk hoofdstuk de periode van 1862—1872, waarin zij, zoals hij dit noemt, is ondergedoken⁷⁾.

De verschijning van *De Standaard* op 1 april 1872, waaraan met name Sanders krachtige steun gaf en waarvan hij commissaris werd, had de ingezonken levensvonk weer aangewakkerd. Een vijftientigtal mannen liet zich als lid van de nieuw opgerichte a.r. kiesvereniging „Nederland en Oranje” te Amsterdam inschrijven. Op haar vergadering van 28 oktober 1872, die onder presidium stond van dr. A. Kuyper, werd Sanders tot voorzitter gekozen. Tot 9 april 1880, toen hij zich wegens gezondheidsredenen moest terugtrekken, heeft hij haar trouw gediend en, zonder zelf veel op de voorgrond te treden, de vergaderingen geleid. Wij treffen in het notulenboek namen aan van bv. de secretaris A. Brummelkamp, zoon van de bekende afgescheiden predikant, de oud-zeeofficier H. J. Dibbetz, de hoofdonderwijzer N. M. Feringa, de bierbrouwer W. Hovy, wiens naam wel vaker in één adem wordt genoemd met die van Sanders, later ook Klaas Kater, mr. D. P. D. Fabius, dr. G. J. Vos en anderen. Vooral in de jaren 1878 en 1879 zijn er op de vergaderingen belangrijke zaken besproken. Sanders' grootste verdienste ligt dunkt mij in de steun, die hij aan de christelijke pers heeft gegeven. Uit de gedrukte briefwisseling tussen Kuyper en Groen blijkt wel met hoe grote financiële moeilijkheden *De Standaard* aanvankelijk te kampen had en hoe nauw destijds de leidende figuren ook zelf daarbij waren betrokken. Op 11 december 1873 schrijft Kuyper aan Groen, hoe alles er op wijst, dat commissarissen zullen besluiten de uitgave te staken. Verscheidene meer gegoeden hadden hun steun geweigerd om de richting van het blad, nl. die van Groen, waarmee vooral de kassier Kol het niet eens was. De heer Kol, een Kohlbruggiaan, schoot vaak grote bedragen voor en had „een allerschandelijkste improvisatie gehouden, vol lage termen, eindigende met den uitroep: Groen is het ongeluk van ons land.” Kuyper en Sanders namen het voor Groen op en spraken het uit, dat Kol zo niet blijven kon. „Zijn standpunt,” aldus Kuyper, „is het contrarevolutionaire van Bernhardt.” Het heengaan van Kol was voor *De Standaard*, die van hem en door hem reeds f 12.500,— had ontvangen, financieel een groot verlies. Het treft ons, dat Kuyper in zijn brieven van 11 en 18 december 1873 aan Groen twee mannen met name noemt, die bij alle moeilijkheden „pal stonden” en die menselijkerwijs gesproken door hun zedelijke en geldelijke steun de oorzaak zijn geweest,

⁷⁾ *De vrijheid voorgestreên*, Hoorn, z. j. (1951).

dat de verschijning van het dagblad voortgang kon vinden. Het waren Sanders en Hovy. In zijn brief van 15 mei 1874 schrijft Kuypers, dat het met *De Standaard* thans in orde is en weer noemt hij o.a. hun beide namen ⁸⁾. Nog duidelijker wordt ons Sanders' aandeel uit zijn onuitgegeven brieven aan Groen. Jammer dat zijn naam in het *Gedenkboek-Kuypers* (1897) nauwelijks vermeld wordt. Wel wordt daar de heer J. H. Kruyt, administrateur van *De Heraut*-vereniging, genoemd als de man, die de zaak heeft gered na het besluit om de uitgave van *De Standaard* te staken.

Aan de velerlei arbeid en ook aan de strijd op kerkelijk terrein heeft Sanders zich blijkbaar niet kunnen en willen onttrekken. Als ouderling diende hij te Amsterdam de Hervormde Kerk. Daar was op 4 oktober 1853 met 46 van de 91 stemmen dr. L. S. Meyboom beroepen, die dit beroep aannam. Tegen dat beroep werden niet minder dan 27 bezwaarschriften ingebracht, waaronder één van Th. Sanders jr. met 63 anderen, gepubliceerd in een brochure getiteld *De bezwaren, door eenige leden der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam tegen Dr. Meyboom's beroeping ingebracht, en door de betrokken kerkelijke besturen beoordeeld*. Dr. Meyboom had nl. kort geleden voorlezingen te Nijmegen gehouden en deze in druk uitgegeven onder de titel *Hoofdzaken der Christelijke waarheid*, Nijmegen 1850. In het bezwaarschrift van Sanders c.s. worden hieruit verschillende citaten gedaan en wordt betoogd, dat de hoofdzaken der christelijke waarheid in deze brochure worden aangetast en tegengesproken en derhalve de grondslagen van het christelijk geloof geloochend. We mogen gerust zeggen dat, behalve in het Algemeen Reglement van 1816, de directe oorzaak die de bodem voor de Doleantie heeft voorbereid, moet worden gezocht in het beroep, uitgebracht te Amsterdam op dr. Meyboom en te 's-Gravenhage op ds. Zaalberg. Vooral na de intrede van dr. A. Kuypers op 10 augustus 1870 te Amsterdam laaide de strijd in zijn volle omvang weer op. Ook daarbij was Sanders nauw betrokken. Aanleiding was een uitspraak van het classicaal bestuur betreffende ds. P. H. Hugenholtz, die in zijn paasprediking van het jaar 1871 de lichamelijke opstanding van Christus driestweg had geloochend. Zeventien ouderlingen te Amsterdam richtten zich in maart 1872 daarom met een waarschuwend woord tot de gemeente. Ze verklaarden zich voortaan, voor zover hun ambt dit toeliet, te zullen onthouden van godsdienstige verrichtingen door moderne predikanten. Geen hunner kerkredenen zouden ze meer aanhoren en bij de bediening der sacramenten zouden ze niet aanwezig zijn. De missive van de 17 ouderlingen, waarin ook de naam T. Sanders jr. voorkomt, is afgedrukt in de brochure *Het vergrijp der zeventien ouderlingen. Memorie van den Amsterdamschen kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente inzake het adres van de H.H. G. H. Kuypers c.s. voor den kerkeraad gesteld door Dr. A. Kuypers*, Amsterdam, 1872 ⁹⁾. Hoezeer hij daadwerkelijk ook betrokken is geweest bij de kerkelijke strijd van zijn dagen, toch heeft het hem aan oecumenische gezindheid niet ont-

⁸⁾ Vgl. G. Groen van Prinsterer, *Briefwisseling met Dr. A. Kuypers, 1864-1876*, bewerkt door Dr. A. Goslinga, Kampen, 1937. In het uitvoerige register komt Sanders' naam herhaaldelijk voor.

⁹⁾ Zie vooral W. Volger, *Om de vrijheid van de Kerk. Achtergrond en ontstaan van de Doleantie*, Kampen, 1954.

broken. Wij zien dit bv. bij het tot stand komen van de vijfde algemene vergadering der Evangelische Alliantie, van 18—27 augustus 1867 te Amsterdam gehouden. Achter in het grote Gedenkboek komt o.a. zijn naam voor, waaruit blijkt, hoe hij door het nemen van één of meer aandelen zijn sympathie heeft betuigd.

Het is niet mogelijk en het heeft ook geen zin alle organisaties te noemen en alle arbeid in Gods Koninkrijk, waarvoor Sanders zijn krachten en gaven heeft gegeven. Vrijwel op elk gebied bewoog hij zich en bestond zijn aandeel vaak in de bestuursfuncties, die men hem blijkbaar gaarne toevertrouwde, wellicht ook om de geldelijke steun, die men van hem kon verwachten. Zo was hij bv. voorzitter van de Heraut-Vereeniging. Samen met H. J. Dibbetz zat hij in het bestuur van de Inrichting tot werkverschaffing aan blinden¹⁰⁾. Verder had de christelijk-sociale beweging evenzeer zijn belangstelling. In het door R. Hagoort bewerkte *Gedenkboek bij het gouden jubileum van Patrimonium*, Kampen, 1927, aan welke organisatie de namen Klaas Kater, B. Poesiat en van vele anderen onafscheidelijk zijn verbonden, worden ook Kater's patroon W. Hovy en Sanders met ere genoemd. Zo werd onder meer, op initiatief van de afdeling Patrimonium van Amsterdam, de Maatschappij voor volkskoffiehuizen opgericht met een maatschappelijk kapitaal van f 180.000,—. Ziel van de actie waren de heren Hovy en Glinderman. Tot bestuurslid werd ook Sanders gekozen en reeds op 24 mei 1880 kon op Rapenburg het eerste koffiehuis worden geopend, dat onder meer aan een dertigtal ongetrouwde werklieden tegen matige prijs logies verschafte en ook voor evangelisatie werd gebruikt. Zoals bekend is, trok Patrimonium van meetaf vaste lijnen. Van staatsalmacht en staatsbemoeiing toonde het zich een bittere vijand. Enerzijds hield het vast, dat werkstakingen van uit christelijk standpunt te veroordelen zijn, maar anderzijds werd ook uitgesproken, dat een maatschappij op materialistische leest geschoeid geen grond heeft om te beweren, dat werkstakingen ongeoorloofd zijn. Loonsregeling, uitsluitend naar vraag en aanbod, zonder te rekenen met de behoeften der werklieden en omstandigheden des tijds, alsook met plaatselijke gelegenheden, noemde het een afwijking van Gods Woord. Bij de regering werd aangedrongen op uitbreiding van de kiesbevoegdheid¹¹⁾. Kortom, Patrimonium stond reeds de beginselen van de Antirevolutionaire Partij voor en dit alles had vanzelfsprekend de volledige sympathie van Sanders. Het christelijk-sociaal congres van 1891, waar getracht werd op andere wijze de ogen voor de sociale belangen der werklieden te openen, heeft hij niet meer beleefd. Ongetwijfeld zou ook dit zijn instemming hebben gehad en zou hij er zelfs, als zijn krachten dit hadden toegelaten, alle steun aan hebben gegeven.

Dat het onderwijs Sanders bijzonder ter harte ging, is zonder meer duidelijk. De bekende hoofdonderwijzer N. M. Feringa heeft hij natuurlijk meermalen ontmoet en, waar nodig, heeft hij met hem samengewerkt. Zo bv. bij gelegenheid van het volkspetitionnement, waarover door Feringa

¹⁰⁾ Zie J. Bressen, „*De gedachtenis des rechtvaardigen*”. Een vriend van Dr. A. Kuyper (H. J. Dibbetz), Kampen, 1910.

¹¹⁾ Vgl. *Eene halve eeuw, 1848-1898. Onder redactie van dr. P. H. Ritter*, deel I, blz. 412-416, Amsterdam, 1898.

in 1878 een *Gedenkboek*¹²⁾ werd gepubliceerd. Bij de overhandiging van dit petitionnement aan de Koning op 2 augustus waren een drietal afgevaardigden aanwezig uit Noord-Holland, waaronder Sanders en Hovy. Het heeft, zoals men weet, niet mogen baten, hoe hoffelijk en welwillend men ook door de Koning werd ontvangen. Reeds op 17 augustus 1878 tekende de Koning de wet-Kappeyne en op 19 augustus werd door de minister bericht, dat er geen termen aanwezig waren om op het verzoek gunstig te beschikken.

Intussen was ook het hoger onderwijs voor velen een voorwerp van aanhoudende zorg en werd in hetzelfde jaar 1878 nog besloten tot oprichting van de Vrije Universiteit. Een en ander wordt uitvoerig beschreven in het jubileumboek van dr. J. C. Rullmann, *De Vrije Universiteit, haar ontstaan en haar bestaan*, Amsterdam, 1930. Dr. Rullman vertelt daarin, hoe de idee van de universiteitsstichting dr. Kuyper letterlijk als een nachtmerrie bleef kwellen, hoe hij, door zenuwkrankheid geheel ontwricht, als een verloren man aan de Rivièra omdoolde; ook hoe, nauwelijks half hersteld, zijn eerste aandrift was aanstonds met Elout, Rutgers en Esser de universiteitsgedachte weer op het tapijt te brengen. „Door de wet-Heemskerck op het Hooger Onderwijs in april 1876 was wel is waar de vrijmaking van het Hooger Onderwijs een feit geworden. Bij deze nieuwe wet was echter de Theologische faculteit veranderd in een faculteit voor godsdienstwetenschap en daardoor beroofd van alles wat de christelijke godsdienst kenmerkends heeft. Na de regeling der Staatswet van 1876 waren velen dan ook van oordeel, dat het staatsonderwijs nu voortaan door kerkelijk onderwijs moest worden aangevuld. De synode der Hervormde Kerk ging echter bij de benoeming van haar kerkelijke hoogleeraren zoo partijdig te werk, dat het plan om een eigen Universiteit op Gereformeerden grondslag te stichten, op nieuw met kracht naar voren kwam.” Tot zover dr. Rullmann. Op 22 oktober 1878 constitueerde zich te Utrecht een voorlopig comité en reeds op 5 december d.a.v. werd definitief overgegaan tot het oprichten van een Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag. Er ging een bezielende circulaire uit, *Aan de Gereformeerden in den lande*, een zeer waardevol document, opgenomen in het boek van Rullmann. Onder de acht personen die dit klassieke stuk ondertekenden, vinden we weer de namen Sanders en Hovy, de latere president-directeur. Het is ook nu nog de moeite waard deze circulaire rustig te lezen. Er wordt gesproken van een stil vertrouwen op God, die machtig is om èn het goud èn de nodige mensen en uit genade een geopende deur te schenken. Maar ook wordt gewezen op het gevaar, dat de zonde van hovaardij, ontrouw of eigen eerbedoeling zou binnensluipen om het werk te verstoren. Zo werd de universiteit geboren. In een rede, gehouden in 1930 door prof. mr. D. P. D. Fabius en opgenomen in het *Gedenkboek van het 50-jarig bestaan der Vrije Universiteit*, lezen wij, dat men zich als voorwaarde had gesteld een ton gouds voor de stichting bijeen te brengen en dat dit is gelukt, met name door de krachtige steun van de heren T. Sanders jr. en W. Hovy, die elk f 25.000,— schonken. Ik heb alle grond te vermoeden, dat het bedrag door de familie Sanders ten behoeve van de Vrije Universiteit naderhand nog geschonken, in totaal veel

¹²⁾ N. M. Feringa, *Gedenkboek betreffende het volkspetitionnement*, Amsterdam, 1878.

hoger is geweest¹³). Maar daar gaat het tenslotte niet om. Op 27 mei 1879 schrijft Sanders aan Kuyper, dat hij op 4 juni naar Utrecht hoopt te komen en hem daar te ontmoeten, maar dat hij „geen vrijheid vindt om de betrekking van Directeur der Vrije Universiteit te aanvaarden.” Hij kan dit niet enkel „voor de naam” doen en moet er helaas om gezondheidsredenen van afzien. Wel heeft dr. Kuyper hem nog weten over te halen zich beschikbaar te stellen als provinciaal directeur voor Noord-Holland¹⁴). Dat zijn naam in de geschiedenis der Vrije Universiteit zo weinig genoemd wordt, is wel jammer maar toch mede te verklaren uit het feit dat hij reeds in april 1881 overleed. In het gedenkboek *Vijfenzeventig jaar Vrije Universiteit 1880/1955* van de hand van dr. J. Roelink, wordt nog vermeld, dat de zoon van Sanders, de architect Ir. T. Sanders, zorgde voor de aankleding van de Nieuwe Kerk te Amsterdam bij gelegenheid van de opening der Vrije Universiteit op 20 oktober 1880¹⁵). Naar aanleiding van een prijsvraag, uitgeschreven door het Gemeentebestuur van Amsterdam, dienden in 1885 o.a. de architecten Berlage en Sanders tezamen een plan in voor een nieuw Beursgebouw, dat met een prijs werd bekroond.

Hoe nauw Sanders zich verbonden gevoelde met Groen en Kuyper, blijkt wel het meest uit de correspondentie, die bewaard is gebleven. In het Rijksarchief te 's-Gravenhage bevinden zich een veertiental onuitgegeven brieven uit de jaren 1872—1874, nl. elf van Sanders aan Groen, één van hem aan mevrouw Groen en twee van Groen aan Sanders. Ze handelen meest over de moeilijkheden met betrekking tot *De Standaard*, die ik reeds ter sprake bracht. Om tot een oplossing te komen heeft Sanders op 5 januari 1874 Groen persoonlijk bezocht. Zeer vererend was hij met zijn foto, die hij al eerder van mevrouw Groen had ontvangen. In een brief aan haar, gedateerd 14 juni 1872, lezen wij hoe hij aan hem gehecht was en hoe homogeen hij was met zijn gevoelens. In het archief van de Dr. A. Kuyperstichting te 's-Gravenhage worden dertien onuitgegeven brieven van Sanders aan Kuyper bewaard uit de jaren 1872—1880. Zes daarvan werden geschreven van uit Oosterbeek, toen nog een boerendorp, waar hij de villa

¹³) In een onuitgegeven brief van Sanders aan dr. Kuyper, gedateerd 28 oktober 1878, schrijft deze, dat hij en Hovy elk 25 aandelen van f 1000,— zullen nemen onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat nog twee personen voor ditzelfde bedrag zullen intekenen. Hij wil dus, dat door 4 mensen het ton bijeengebracht wordt om dan verder nog zo mogelijk door kleinere bijdragen een tweede ton te verzamelen. Blijkbaar is dit niet gelukt. Dat de oprichting van de Vrije Universiteit financieel mogelijk werd, is menselijkerwijs gesproken aan Sanders en Hovy te danken. Dr. F. L. Rutgers en de heer F. N. van der Muelen te Weesp tekenden beiden in voor f 3.000,—; vier personen, waaronder, Elout, elk voor f 2.000,—; dan waren er nog een paar personen die onbekend wensten te blijven. De meeste stichters, waaronder mevr. Groen van Prinsterer en dr. A. Kuyper, namen ieder een aandeel van f 1.000,—. Volgens dr. Roelink steeg het stichtingskapitaal tenslotte tot f 116.000,—. Het zal Sanders wel tegengevallen zijn. Indertijd had hij al eens aan Groen geklaagd over welgestelde mensen, die goed in staat zouden zijn om *De Standaard* uit de nood te helpen, doch die volgens hem „min of meer conservatief, misschien ook wel te gierig” waren. En tenslotte, zo schrijft hij, „zijn onze menschen geen geldmannen”. (Onuitgegeven brief aan Groen, gedateerd 30 december 1873.) Uit betrouwbare bron werd mij verteld, dat de familie Sanders zeker een ton aan de Vrije Universiteit moet hebben geschonken.

¹⁴) Zie de onuitgegeven brieven van Sanders aan Kuyper, gedateerd 27 mei 1879, 5 juli en 30 juli 1881.

¹⁵) Het gedenkboek van dr. Roelink, verschenen in 1955 bij J. H. Kok te Kampen, geeft op blz. 60-68 een verslag van de dies natalis en op blz. 69-78 van de organisatie en offervaardigheid.

Hartenstein als zomerverblijf had en waar hij ook verder om gezondheidsredenen vaak vertoefde. Kort voor zijn tweede huwelijk had hij dit grote huis laten bouwen. Eén brief, gedateerd 26 september 1874, verzond hij vanuit Zandvoort, waar hij op advies van dr. Kuyper enige tijd doorbracht voor herstel van krachten. De rest schreef hij te Amsterdam. Vooral trof mij het uitvoerige schrijven dat hij op 24 oktober 1876 vanuit Oosterbeek aan dr. Kuyper zond naar aanleiding van diens brief van 13 oktober. Hij verheugt zich over Kuypers aanvankelijk herstel uit een ernstige zenuw-inzinking, leeft in alles met hem mee, tracht hem op te beuren en is zelfs van plan geweest hem te St. Moritz een bezoek te brengen. Uit zijn briefwisseling blijkt, hoe zeer ook Sanders zelf door zijn gezondheid werd gremd in zijn werk voor Gods koninkrijk. „Daar mijn ongesteldheid vooral van zenuwachtigen aard is,” zo schrijft hij reeds op 15 april 1874 aan Groen, „werd mij volstrekte rust aanbevolen; te meer moet ik mij aan dien raad houden, daar mijn ééne goede oog voor mij te groote waarde heeft, om het verlies daarvan slechts eenigermate in de waagschaal te stellen.” Hoewel hij de toestand op verschillend gebied wel eens wat al te somber inzag, bleef hij toch in alles van harte meelevend en overal zijn volle steun geven¹⁶⁾. Wij kunnen Sanders gerust een der intiemste vrienden van dr. Kuyper noemen. Zo moeten ze samen eens naar Wiesbaden zijn geweest en kwam Kuyper ook wel bij hem te Oosterbeek logeren. Niet alleen vanwege zijn beginseltrouw is Sanders voor Kuyper en zijn werk van betekenis geweest, maar ook door de gelden, die hij hem altijd bereid was te verschaffen ten behoeve van *De Standaard*, *De Heraut*, de Vrije Universiteit; zelfs voor de vakantiereizen, die dr. Kuyper uiteraard gaarne maakte, die hij wel nodig had, maar waarvoor hem de financiën vaak ontbraken. Een bijzondere huisvriend van Sanders was o.a. ook ds. J. G. Smitt te Amsterdam.

In *De Standaard* van 15 maart 1881, vlak voor zijn dood, vinden wij van Sanders een ontroerend ingezonden stuk, waarin hij ondertekent als oud-voorzitter der Heraut-Vereeniging en als oud-ouderling. Hij begint met „voor de eerste maal en waarschijnlijk voor de laatste” een plaats te verzoeken. Hieruit blijkt wel de grote bescheidenheid van een man, die zelf commissaris van het blad was en het zo buitengewoon krachtig had gesteund. Het zijn voornamelijk twee dingen, die Sanders zwaar op het hart liggen, nl. de oorlog tussen Engeland en Transvaal en de watersnood in ons land. Over deze eerste Boerenoorlog stonden de kranten destijds vol en allerwegen werden giften ingezameld. Verschillende vooraanstaande Amsterdammers, onder wie ook Sanders, vroegen' in *De Standaard* van 4 februari 1881 gelden van hun stadsgenoten voor geneeskundige hulp. Toen het Rode Kruis bezwaar maakte deze uitsluitend te bestemmen voor de Boeren, richtte men comité's op, die er voor zorgden, dat de steun volledig aan onze stamverwanten, met wie men zo van harte meeleeftde, ten goede kwam. Behalve over de Boerenoorlog kon men, in de eerste maanden van het jaar 1881, bijna dagelijks lezen van de watersnood, waardoor het zuiden van ons land eind 1880 en begin 1881 was getroffen. Met

¹⁶⁾ Copieën van de brieven, bewaard in het Groen-archief en in het Kuyper-archief, beide te 's-Gravenhage, zullen straks een plaats krijgen in het V.U.-museum.

name het land van Heusden en Altena werd overstroomd en velen werden dakloos. In *De Standaard* schreef ds. D. K. Wielenga te Nieuwendijk geregeld stukjes, waarin hij steun vroeg voor de slachtoffers. Van alle kanten kwamen de giften binnen. Ook de goeode niet-christelijke burgerij te Amsterdam wilde helpen en organiseerde een feest in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam. Dit gaf de redactie van het bovengenoemde dagblad aanleiding tot een hoofdartikel in het nummer van 28 februari 1881 met als kop daarboven „Watersnoodfeest”. De schrijver waarschuwt tegen dit „betaald genot en deze luidruchtige pret”. Het geloof, of althans een zedelijk motief, zo zegt hij, moet de prikkel zijn tot weldadigheidzin. In een lekedichtje gaf dr. Kuiper onder het motto: „tempora mutantur” antwoord op de feestouverture in de volgende regels: „Vroeger bij volksramp is er hier Biddag en Geefdag geweest. Nu, bij den dijkbreuk viert hier Menschlievendheid een watersnoodfeest.” Vlak voor zijn dood, „in een zeer zwakken toestand”, voelt Sanders zich gedrongen een en ander „aan de lezers en het ernstig Christelijk publiek” ter overweging te geven. Met instemming verwijst hij naar de „eenvoudige onopgesmukte stukken van ds. Wielenga, waarin niet alleen wordt gewezen op de stoffelijke ellende maar ook op Gods oordelen en dat wij tot Hem moeten gaan in het gebed en in verootmoediging”. Behalve bij ds. Wielenga had hij dit helaas nergens gevonden. Hij wil geen watersnoodfeest maar een biddag en hoopt, „dat er zal worden geluisterd naar Gods stem ook met het oog op de zaak van onze geliefde broeders in Transvaal”. Hij hoopt, dat hun strijd ons nog te meer eigen ellende en schuld zal doen gevoelen, daar toch „hunne nood, die voor een deel ook de onze is, alweder een roepstem is om ons vast te klemmen aan den Heer en te buigen voor Zijn Woord”. Tot zover het afscheid en de laatste woorden van de man die, streng voor anderen, maar vooral voor zichzelf, op zijn manier had gewerkt, gestreden en gebeden. Van Sanders kan gezegd worden, dat hij reeds op jeugdige leeftijd een sterk gevoel heeft gehad van zonde en schuld. Later blijkt dit bv. uit een onuitgegeven brief aan Groen, gedateerd 10 juni 1872, als hij met waardering spreekt over de heer P. Beek te Oosterbeek. „Ik wenschte wel,” zo zegt hij, „dat zijn hart meer toegekeerd was tot het ééne nodige, dan het is. Zeer moeilijk is het zulke personen op hunnen zondige toestand en de behoefte aan verlossing te wijzen, echter wij moeten het beproeven.”

Het is wel zeker, dat het leven van Sanders werd beheerst en geleid door het gebod, het gebed en de daaraan verbonden belofte. Uit zijn nalatenschap is o.a. een klein boekje bewaard van slechts 16 blz., geschreven door A. Capadose, *Een woord voor heilbegeerigen*, 's-Gravenhage, 1834. Voorin staat zijn naam met als datum 22 juli 1834. Hij was toen dus achttien jaar oud. In een paar kolommen naast elkaar vinden wij verscheidene teksten, die betrekking hebben op deze drie steunpilaren voor het kerkelijke en het politieke, het sociale zowel als het maatschappelijke leven. Wat dit betreft is de geschiedenis van ons land gedurende de negentiende en het begin van de twintigste eeuw wel bijzonder mooi en leerzaam voor wie de hoofdlijnen en de verbanden goed ziet. In tijden van verval geeft God de mannen, die overheid en volk terugroepen naar de Schrift. Onder veel moeite en strijd wordt hun werk gezegend, maar vroeger of later komt er in eigen kring onenigheid op ondergeschikte punten of wel

zelfingenomenheid en verstarring. De meerderheid heeft daarvoor geen oog, maar gelukkig zijn er enkelingen die dit opmerken en er ook op wijzen. Ik denk bv. aan ds. L. G. C. Ledebouer, die zoals bekend in de vergadering van een synodale commissie der Afgescheiden Gemeenten een eind maakte aan een hooggaande woordentwist door luide te bidden: „Almachtige God, bekeer ons. Amen.” In de doleantietijd was daar een ootmoedig man als dr. Willem van den Bergh, die zich ernstig bezorgd maakte. Tegenover de a.r. kiesvereniging „Nederland en Oranje” te Amsterdam klaagde Da Costa in een schrijven, gedateerd 21 april 1853, dat zij te reactionair en te wereldgelijkvormig dreigde te worden en dat er zo weinig van haar uitging¹⁷⁾. In een rede, gehouden 9 mei 1907 te Leeuwarden op de bondsdag van de Nederlandse Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag, gooide een man des vredes, ds. H. Hoekstra te Arnhem, de knuppel in het hoenderhok, hekelde wat hij noemt de „politieke tournooien” en waarschuwde met name de christelijke pers tegen een „ingeslopen kanker door de zucht om reclame te maken voor eigen persoon en belang, het uitdelen van lof en blaam met aanzien des persoons en het doodmaken van zijn tegenstander met een kwinkslag¹⁸⁾.

Zo ook waren het de enkelingen, die behoefte gevoelden aan een bidstond, een roepen uit de diepte, wanneer land en volk door rampen werden getroffen. Merkwaardig dat bij een hoogtijdag als het vijftigjarig bestaan der Vrije Universiteit de bejaarde ds. J. D. van der Velden, een van de eerste studenten, in een gebedsure op 20 oktober 1930, temidden van de feestvreugde, sprak naar aanleiding van de Klaagliederen van Jeremia, hoofdstuk 3 : 56 en 57. Hoe heeft hij met nadruk gewaarschuwd op het terrein der wetenschappen tegen verflauwing der grenzen, het gevaar van de moderne cultuur, de valse synthese en het afwijken van de calvinistische beginselen, in een rede, waarin verder alle nadruk werd gelegd op gebedsvertrouwen, gebedsdrang en gebedsverhoring. „Door al Uw deugden aangespoord, hebt Gij Uw woord en trouw verheven. Gij hebt mijn ziel op haar gebed verhoord, gered, haar kracht gegeven”¹⁹⁾. Ik weet zeker, dat deze woorden en dit zingen naar het hart van Sanders zouden zijn geweest.

Op 28 april 1881 is hij in de leeftijd van 65 jaar ontslapen. Kort voor zijn dood moest een van de gezinsleden hem nog de Ziekentroost voorlezen. Zijn leven wordt ons het beste getekend in het stukje in *De Standaard* van 30 april 1881, dat naar de stijl te oordelen van dr. Kuyper moet zijn en dat ik hier in zijn geheel overneem. „Gisteren nacht ontsliep, kalm in zijnen Heer, onze vriend en broeder Theodoor Sanders; en met hem ging, in stille afzondering, weer een dier oudere broederen uit ons midden weg, wier trouw en liefde ons, jongeren, zo nauw en innig aan het geslacht van de eerste geloofsopwaking in deze landen verbond. We

¹⁷⁾ De brief is in zijn geheel door mij gepubliceerd in *A.R. Staatskunde*, driemaandelijks orgaan, jg. 1940, blz. 174-176. Door zijn individualisme heeft Da Costa de a.r. richting destijds ook veel schade gedaan.

¹⁸⁾ Blijkens *De Standaard* van 27 mei 1907 heeft men ds. Hoekstra deze woorden zeer kwalijk genomen. In *Hollandia*, het nummer van 8 juni 1907, nam ds. J. C. Sikkell het voor hem op. In de bundel redevoeringen en referaten, gehouden op deze bondsdag, zoekt men tevergeefs naar deze rede. Wel werd ze als brochure afzonderlijk uitgegeven onder de titel *In God kloeke daden*, Leeuwarden, 1907.

¹⁹⁾ *Gedenboek van de viering van het 50-jarig bestaan der Vrije Universiteit te Amsterdam op 20-22 October 1930, Kampen, 1931*, blz. 1-12.

willen de nagedachtenis van deze edele belijder niet onteeren door breed-sprakige lof. Eenvoud was zijn levensleus, en zijn stem werd niet gehoord op de straten. Maar toch is het ons behoefte, bij ons volk een oogenblik de dankbre herinnering op te wekken aan wat het ook in deze trouwe leidzman weer verliest. Tot rentmeester over vele goederen gesteld, voelde onze Sanders diep de verplichting, om te rentmeesteren voor het Koninkrijk van zijn Heer. Elke stichting voor hulpbehoevenden; elke inrichting om leed te verzachten; elke school om ons volk tot den Christus te leiden; elke Vereeniging, die den strijd voor 's Heeren Naam aanbond, kon rekenen op zijn milde, soms vorstelijke schenking. Spaarzaam in het kleine, wist hij koninklijke offers te brengen voor een grootsch doel, en had den moed tevens, om in den strijd voor dat doel vooraan te gaan staan, zelf de hand aan den ploeg te slaan, en anderen vaak te bezielen door zijn jeugdigen ijver. Ons eigen blad zou zonder zijn krachtigen steun niet licht tot stand zijn gekomen; de geheele ontwikkeling der antirevolutionaire partij is steeds op krachtdadige wijze door hem gesteund; en toen nog onlangs de strijd tegen de moderne secte-school van het Lagere ook op het Hooger Onderwijs werd overgedragen, was het nogmaals onze Sanders, die, met nog twee andere broederen, als de mildste onder de gevers bovenaan stond. En die gave ging niet om de gave, getuige het ernstig en aandoenlijk woord, waarmee hij nog onlangs in ons blad, bij de bezoeken des Heeren in den watersnood, vorst en volk op de hand wees, die sloeg. Hij had zijn volk lief, en was diep overtuigd, dat er buiten den Naam van Jezus voor dat volk geen zegen te wachten is. En het was die diep gewortelde overtuiging, die hem als een man uit één stuk, steeds met hart en ziel in onze gelederen deed strijden, hetzij hij als opzichter der Gemeente voor hare rechten en belangen opkwam, of als Voorzitter van de *Heraut*-Vereeniging den anti-Christelijken geest in de publieke opinie tegenging. Wat hij in meer stillen weg voor weduwen en weezen was; hoevelen „in banden benauwd”, door hem geholpen en uit den nood gered zijn; wat tranen onze broeder drogen mocht, — dat weten de beweldadigden, dat weten zij, die hem nu, o, zoo missen zullen; maar dat wist zelfs zijn vertrouwde vriend niet in vollen omvang. Vergelde de Heere onze God aan zijn bedroefde weduwe en aan zijn zonen en dochteren wat haar man en haar vader voor zoovelen uit 's Heeren volk is geweest; en, ging hij zelf tot den vrede zijns Heilands in, voor ons, die hem gekend hebben en hem hebben liefgehad, blijve de weemoedige herinnering aan zijn vriendelijke verschijning een getuigenis te meer voor die heerlijke belijdenis, waaraan hij onwankelbaar vasthield tot zijn jongsten snik.”

BOEKBESPREKING

DR. J. WITLOX, *Schaepman als Staatsman*. Uitgegeven onder supervisie van dr. G. P. J. Bannenberg. Met een levensbericht van dr. J. Witlox door prof. dr. L. J. Rogier. MCMLX. Urbi et Orbi. Amsterdam. Drie delen. Prijs f 96,—.

Het driedelige werk van Witlox over Schaepman verdient een eervolle plaats in onze parlementaire geschiedenis. Het is vrucht van een bijna levenslange studie en biedt een schat van gegevens die voor een deel „opgehaald” zijn uit moeilijk te achterhalen archieven, persartikelen en Kamerredevoeringen.

In een serie korte artikelen over Schaepman in de zaterdagnummers van *Trouw* van november 1961 tot en met januari 1962 hebben wij getracht aan te geven, dat de stof die Witlox in deze biografie behandeld heeft, ook voor vandaag boeiend en leerzaam is. Laat niemand die zich met moeite zet om een gedegen en lijvig studiewerk als dit te lezen, zich op grond van te leveren kritiek van dit werk van Witlox afmaken. Het *biedt* eigen stijl; maar het *vereist* ook eigen stijl om vruchtbaar gebruikt te worden. Werken als deze vergen inspanning en doorzettingsvermogen en het zou onjuist zijn dit werk van Witlox alleen op gevoelsgronden te beoordelen. Laat niemand vergeten, dat hier een der beste Schaepmankenners aan het woord is. Wie werkelijk Schaepman en zijn staatkundige arbeid wil leren kennen dan wel de parlementaire periode waarin hij leefde, kan hier in eerste instantie alles vinden wat hij zoekt. Het doorwerken van deze biografie zal echter tijd en geld kosten, want ondanks de diverse subsidies met behulp waarvan dit werk tot stand kwam, is de prijs bijzonder hoog: f 96,—.

De waardering voor dit monumentale werk neemt echter niet weg, dat ook kritiek op zijn plaats is.

Een teveel aan opsomming en beschrijving had voorkomen kunnen worden door meer kernachtige typering. Maar de gave der *pregnante uitdrukking*, waarin Brom en Rogier ware meesters zijn, miste Witlox vrijwel geheel. En ook wannéér hij typeert en aanduidt, verzinken zijn karakteristieken in de brede opzet van zijn werk.

Menigmaal lijdt in de geschiedschrijving een beschreven figuur onder de al te subjectieve pen van de beschrijver, die zich vaak te zeer doet kennen als de herschepper van zijn stof, waardoor men zich direct wat argwanend afvraagt, wat een ander nu met hetzelfde materiaal zou hebben gedaan. Witlox dringt zich in deze zin nergens op, integendeel, hij laat Schaepman en zijn tijdgenoten overal zelf ruim aan het woord. En toch vraagt men zich ook bij *zijn* werk af, wat een ander nu met die enorme hoeveelheid gegevens zou hebben gedaan. In Witlox ontmoeten wij namelijk de trouwe Schaepmanniaan van de jaren twintig en dertig.

Reeds laat Rogier er in zijn *Levensbericht van Witlox* geen twijfel aan bestaan dat, hoe kundig Witlox ook geweest moge zijn, hij niet alleen als persoonlijkheid zijn zeer bepaalde beperktheden bezat, maar ook behoort tot een voorbijgegene periode.

Witlox heeft met het schrijven van deze biografie een deel van het program ten uitvoer gebracht, dat hij zich in zijn jonge jaren gesteld had. Zijn tijdgenoten hadden dit werk wellicht een volmaakte biografie gevonden, niet het minst door de nobele mildheid die hij betrachtte in zijn beoordeling van tegenstanders der rooms-katholieken. Maar moge dit laatste dankbaar erkend worden in onze dagen, toch kunnen wij deze biografie *allerminst volmaakt* achten. Wij missen in dit werk onder meer de sociologische achtergronden en de psychologische verbanden. Wij wensden bovendien in een *nieuwe* biografie over een figuur waaraan Persijn, Brom en Van Wely reeds grondig bewerkte levensbeschrijvingen wijdde, of nieuwe gegevens of een nieuwe verbinding met onze hedendaagse gedachtenwereld, met als gevolg *een nieuwe visie op Schaepman*. Beide ontbreken geheel in dit werk. Evidente nieuwe gegevens zijn niet verwerkt; wel is voor ons boeiend dat Witlox menigmaal voor onze dagen aan de vergetelheid ontrukkt, wat eens algemeen bekend was aan de generatie van Schaepman. De correspondenties die Witlox biedt schenken wél een *uitgebreider* beeld van Schaepman en *funderen* het bestaande beeld, maar ze bieden *geen nieuws* voor wie Schaepman kent. Iedere nieuwe visie op Schaepman, vanuit enig actueel probleem uit Witlox' dagen, ontbreekt.

Hebben wij het recht dit alles in het werk te laken? In ieder geval niét als *verwijt* aan deze nijvere werker. Wij hebben er rekening mee te houden dat omstreeks twintig jaar verstreken zijn sinds hij zijn biografie schreef. Daardoor is zijn biografie oer-gedegen, maar réeds ouder-wets, temeer omdat Witlox al in *zijn* dagen een conservatieve wijze van geschiedschrijven volgde. De snit van Witlox' biografie is daarbij niet alleen die van een *weinig boeiend*, maar ook van een voor onze dagen ál te *weinig actualiserend* geschiedschrijver.

Wanneer wij dit alles duidelijk stellen, doen wij dit tegen de achtergrond van oprechte waardering. Wie de schat van gegevens beziet die Witlox in dit werk rondom Schaepman heeft vastgelegd, kan zich indenken dat dr. Bannenberg dit werk van zijn heengegane vriend alsnog heeft uitgegeven.

Elders meldden wij reeds hoeveel belangrijks deze biografie ook biedt over Kuyper en De Savornin Lohman.

Voor anti-revolutionairen blijft Witlox een boeiende figuur, zowel in de rooms-katholieke geschiedschrijving als in de rooms-katholieke politiek van zijn dagen. Toen de formele coalitiebreuk in 1939 doorzette, bleef Witlox tot op het laatste ogenblik tot samenwerking met de anti-revolutionairen genegen. Daaruit blijkt wel hoezeer Witlox zich één wist met het politieke patroon dat Schaepman voorstond.

Witlox' Schaepman-biografie bleef na diens dood in manuscript liggen, en hoezeer men de *prijs* thans kan betreuren, die nu deze biografie in financieel opzicht bijna even ontoegankelijk maakt als vroeger de wel eens stroeve persoonlijkheid van Witlox voor wie hem benaderden, toch is het gelukkig dat dit werk thans eindelijk gepubliceerd is, alleen reeds

vanwege zovelen die weten wilden wat het werk van Witlox over Schaepman nu eigenlijk bevatte.

Ons wordt op pag. XLVI van het eerste deel medegedeeld dat het *derde* deel van de dissertatie van Witlox, alsmede een studie over de aprilstorm in 1853, eveneens nog in manuscript gereed liggen en op uitgave wachten.

Ik geloof dat wij bij het doorlezen van deze drie massale delen over Schaepman opnieuw geleerd hebben wat wij van Witlox mogen verwachten en wat niet. In een tijd echter waarin de overheid belangrijke subsidies schenkt aan allerlei arbeid van culturele aard, is het wellicht noch onmogelijk noch ongeoorloofd de beide in manuscript nog aanwezige werken van Witlox alsnog te publiceren. Wij hebben daarbij te bedenken, dat Witlox in zekere zin oorlogsslachtoffer is geweest, wiens werk voldoende van belang is om het *als geheel* te raadplegen.

Men zou kunnen opmerken dat het werk van Witlox, althans qua opzet, toch wel *verouderd* is, maar daar staat tegenover dat het gehalte *gedegen* is, en daardoor zal het de tijd doorstaan. Wij lijden niet aan een overmaat van publikaties over onze parlementaire geschiedenis en dienen daarom alle groots opgezette en voltooide arbeid wel met bijzondere tegemoetkomendheid te bejegenen. Het werk van Witlox heeft daar, ondanks zekere gebreken, recht op. Overwegen wij daarbij tevens eigen beperktheden van visie!

In Witlox' werk vinden wij de kijk van vooraanstaande rooms-katholieken in de eerste helft van de twintigste eeuw. Die periode is thans voorbij, met al zijn voor en tegen, zijn grootheid en beperktheid. *Maar onze kritiek op Witlox tekent tévens de distantie af, die wij op allerlei wijze gevoelen tegenover de eerste helft van onze eigen eeuw!*

Het zou onjuist kunnen zijn deze distantie à te zeer tot norm te verheffen bij het beoordelen van werken uit die periode en vooral van een zo gedegen werk als Witlox schreef over Schaepman.

Het werk van Witlox een *curiositeit* te noemen, zou daarom à te vrijblijvend kunnen klinken, maar een *monument*, in alle betekenissen waarin dat woord kan voorkomen, is het zeer zeker!

G. P.

VERBETERING

In het artikel *De gerechtelijke ontbinding van het huwelijk* in het maartnummer van *A.R. Staatskunde* zijn op blz. 80 in de eerste alinea twee woorden weggevallen. Hier volgt de alinea met de juiste tekst.

Voordat ik het *Verslag* bespreek, geef ik een kort antwoord op de vraag, hoe thans een huwelijk gerechtelijk ontbonden wordt. „Gerechtelijk”, want de meest voorkomende ontbindingsoorzaak, de dood, waarmee de rechter geen bemoeienis heeft, behoeft ik niet te bespreken. Ook de ontbindingsoorzaak van vermoedelijk overlijden, welke weer niet buiten de rechter omgaat, laat ik buiten beschouwing, omdat deze voor onze kwestie zonder belang is.

NOODZAAK EN MOTIEF VAN INTERNATIONALE BIJSTAND

DOOR

PROF. MR. I. A. DIEPENHORST

Van tijd tot tijd bevangt hun, die het nauwst bij de landelijke of ook gewestelijke en plaatselijke politiek betrokken zijn, een zekere weerzin tegen het gehele bedrijf. Voor hun besef verwerd de gevoerde „strijd” te zeer tot krakeel. Geen principiële vragen kwamen aan de orde, maar muggenzifterij was troef. Er moest eerder van geharrewar dan van een worsteling gesproken worden. Het vermoede om zich onophoudelijk in de ingewikkeldste berekeningen te verdiepen teneinde te kunnen vaststellen, of er een nieuwe loonronde in de tegenwoordige sociaal-economische vijfdaagse diende ingelast. Weliswaar behoorde het ontknicken tot het verleden, maar gelijktrekken en optrekken, zoal niet voortrekken, waren aan de orde van de dag. Een gedachtenwisseling over de melkprijs liet geen zuivelsmaak na. Het akkoord van Oud-Wassenaar vergde zowel mathematische kennis alsook vaardigheid om het economen-Engels — het bargoens van deze tijd voor staathuishoudkunde en maatschappelijk werk — vlot te hanteren. Waar bleef het broodnodige doch zeldzamer wordend gezond verstand? Was het wonder, dat soms gezocht werd naar een wat aanlokkelijker veld van publieke werkzaamheden?

Uit deze toedracht moet men voor een aanzienlijk deel verklaren, dat achtergebleven volken en niet ontwikkelde gebieden voor het ogenblik tamelijk in de pas schijnen te staan. Hier niet dadelijk het touwtrekken om portefeuilles — onze landelijke politieke krachtsport — om gedeputeerden-zetels — onze provinciale duivenschietery —, om wethouders-plaatsen — ons plaatselijk potje-knikkeren —. Hier evenmin het zich uitputten in oordeelvellingen over politiek andersdenkenden of over politieke geestverwanten van zelfstandige inslag, welke niet ronduit beledigend zijn maar toch over gebrekkig denkvermogen, falend praktisch inzicht en beperkte bekwaamheid der bewuste figuren geen spoor van twijfel doen resten. Het is integendeel mogelijk veel „menselijks al te menselijks” te laten voor wat het is, om op werkelijke humaniteit en naastenliefde aan te dringen.

Want vandaag zo goed als in 1954, toen artikel 55 van het Charter der Verenigde Naties werd aanvaard om hogere levensstandaarden te bevorderen, of als in het jaar daarop, toen aan de Algemene Vergadering werd aanbevolen de verstrekking van voedseloverschotten aan voedselarme volken, wat bestaande organen van de Verenigde Naties verzorgen zouden, heerst er op de wereld barre nood. Het is nutteloos om te twisten over de omvang van de honger. Laat deze al iets overdreven wezen, ook zij die op de gangbare schattingen de cijfers omlaag willen halen, geven toe een verschrikkelijke eentonigheid in het voedsel dat de meerderheid

van alle mensen op aarde tot zich neemt. Noch voor China, noch voor India kan de schaarste in levensmiddelen worden geloochend. Wat de gezondheidstoestand betreft lijkt er nog minder reden voor verschil in beoordeling. Met statistieken is er heel wat te bewijzen, is er volgens deskundigen ook heel wat te bemantelen. Doch bepaalde cijfers zijn ontheven aan elke dubbele uitleg. Een gemiddelde leeftijd in Birma van 28 jaar, een getal van 10 miljoen melaatsen in 1961 verspreid over de gehele wereld, beangstigende getallen van lijders aan oogziekten in Egypte, het sterven van de helft der levendgeboren kinderen in Centraal Afrika, de dood van 3 miljoen mensen jaarlijks aan malaria, werkelijk, er is ook heden een overmaat van ellende, die om leniging roept, voorhanden.

Maar niet zodra wordt de daad gevraagd, of velen deinzen terug. Op een publieke bijeenkomst met politieke strekking is er gevoelvol aan herinnerd, hoe framboesia en elephantiasis — men heeft een populair medisch handboek al griezelend geraadpleegd — talloze slachtoffers maken; een forse opwekking volgde om wat te doen, daar er toch was de grote familie van alle mensen; aan de hand van enkele met beleid gekozen gegevens werd aangetoond hoe er behoorlijke resultaten te boeken vielen; het slot vormde, dat partijleiding en partijfracties actief waren in het bewerken der regering, groter bedragen voor internationale bijstand uit te leggen, wat voor nog niet overtuigde kiezers de reden kon wezen om de zich van haar menselijke plichten diep bewuste partij te steunen. Het weerwerk van uit de vergadering bestond uit „de hakkelende galop der blanke handen”, of iets prozaïscher gezegd: het applaus. Echter, zeer prozaïsch gezegd, de concrete voorstellen en de even belijnde daden bleven uit.

Er was sprake van met beleid gekozen gegevens, omdat rauwelijks aangevoerde cijfers bij enig overwegen allesbehalve geschikt zijn om een staatkundige vergadering op te wekken. Voor dat doel zijn zij te verpletterend. Dikwijls wordt de grens van echte armoede van een volk gelegd bij een jaarinkomen van 100 dollar of lager, als gemiddelde. Heel redelijk is het streven om in een kwarteeuw deze 100 dollar te verdubbelen. Tot 1954 droegen de Verenigde Naties jaarlijks ongeveer 35 miljoen bij, hetgeen een duizendste gedeelte van de benodigde som beliep. Interessanter nog mag men een ander gegeven noemen. Met volle kracht hebben de beide grote mogendheden van deze tijd zich op de ruimtevaart geworpen. De Verenigde Staten legden er tot voor kort jaarlijks 4 miljard en de Russen waarschijnlijk het tweevoud aan ten koste. Werden eerst honden en apen het heelal in geschoten, weldra volgde het menselijk projectiel. Frankrijk heeft aangekondigd binnenkort katten — men zoekt het, mogelijk in aansluiting op de gelukkig gestaakte Algerijnse strijd, voorlopig in het bestiale — met de wereldruimte te confronteren. Over de jaren 1955 tot 1958 besteedden de Amerikanen aan de weinig ontwikkelde gebieden 4,4 miljard en het Oost-blok 2,8 miljard, waarvan een kwart bij de Amerikanen en een derde part bij de communisten een militaire bestemming droeg. Tien jaren geleden was het door de Amerikanen voor reclame uitgelegde bedrag 7,5 miljard groot. De Verenigde Staten bewegen zich in de richting van een budget van 100 miljard voor de defensie in 1975; de grens van 50 miljard hebben ze overschreden.

Nu mag niet het misverstand rijzen als zouden tot op heden de Ameri-

kanen het meest zijn tekort geschoten bij de internationale hulpverlening. Het tegendeel is het geval. Onverwachts tot het leiderschap van de vrije wereld geroepen, hebben zij zich van die taak niet lichtvaardig willen afmaken. Ingevolge het Marshallplan is aan Europa omstreeks 24½ miljard dollar ter beschikking gesteld. Neemt men het Colombo-plan, dat voor brede gebieden van Zuid- en Zuid-Oost-Azië heel gewichtig is, zo overtreft de door de Verenigde Staten geboden bijstand vele malen die van het Verenigd Koninkrijk en is zelfs enkele keren groter dan het gezamenlijke bedrag der overige landen. Het is in Nederland nog al eens gebruikelijk op Amerikaanse zakelijkheid en belangenzucht te smalen. Dat deze afwezig zouden zijn, is natuurlijk uitgesloten. Maar onbillijk zowel als ondoordacht moet het genoemd om het Amerikaanse verantwoordelijkheidsbesef en het Amerikaanse idealisme te miskennen, zulks te eer daar aldus de voor de Verenigde Staten steeds levende verzoeking, opnieuw in het isolationisme terug te vallen, beslist wordt onderschat.

Niets lijkt daarom meer van zelf te spreken dan dat Nederland zich afvraagt, of het in het verleden genoeg heeft geholpen, en of het, mocht men voorheen al voldoende hebben gedaan, nu en straks meer verrichten kan. Hoe anders is de werkelijkheid. Het regent bezwaren, ondeskundige en op zakelijke kennis berustend, geveinsde zowel als oprechte. Wij kunnen nu eenmaal onze volksaard niet afleggen. Wij rekenen en vragen: wie zal dat betalen? Daarin ligt op zichzelf genomen, niets laakbaars. Ook op goed geluk helpen is, het prijzenswaardige doel ten spijt, verkeerd, want vroeg of laat moet een ander de rekening voldoen. Uiteindelijk is het grafschrift „hij paste op de dubbeltjes” niet ontorend, wijl, wat gemeenzaam, een vaderlandse deugd verwoordend. Maar bevinden wij ons, juist terzake van onze financiële wijsheid, geheel op de goede weg? Op de dubbeltjes passen verschilt van „meer dubbeltjes willen bezitten”. Zodra het loopt over geld, over meedelen in de nationale welvaartskoek, puilen de tribunes van het parlement uit. Iedere groep weet als het om de bepaling van salarissen gaat, wel een vergelijkbare kring te noemen, bij wie men achterstaat. Moeten leraren niet evenveel verdienen, zo niet meer, dan hoofdingenieurs bij de waterstaat? Ze dammen immers onkunde en geen water af. Zijn hoogleraren niet de evenknie, althans van secretarissen-generaal, daar de laatsten enkel ministers gedurende de eerste weken van hun ambtsvervulling moeten temmen, maar professoren, voorzover niet veeartsenij of mondheilkunde docerend, worstelen met de eeuwige problemen van de geest. De gewone medische hoogleraren staan natuurlijk, dank zij hun spreekuur — de aurea praxis —, buiten spel. Huurders, verhuurders, kleine zelfstandigen, beleggers in effecten, leiders van simpele vennootschappen en van grote bedrijven — ze willen allen aan hun trekken komen.

Kortzichtig zou het zijn, gesteld dat het te verwezenlijken ware, onze nationale economie en ons landelijk financieel bestel op te offeren aan een idee. Bedenklijker nog werd dit, omdat niets zo gemakkelijk zich laat uitgeven als gemeenschapsgeld. Moraliteit is met een sluitende begroting, met een evenredige en redelijke verdeling van baten en lasten gemoeid. Sommige politieke redenaars wiken slechts te gemakkelijk op naar een geestelijk luilekkerland, waar ze hun meest ideële aandriften vrij spel kunnen geven, dit liefst onder het gelijktijdig even ongebreideld

kenbaar maken van hun afkeer voor een tegen hun denkbeelden gerichte egoïstische en materialistische oppositie. Maar even grote beperktheid van inzicht zou de mening verraden, dat met deze „behoudzucht” — ze moge veelszins gerechtvaardigd heten — de kwestie was afgedaan.

Beneden de maat is de bedenking, dat ons land tegenover de ingewikkelde vragen waarvoor de hulp aan achtergebleven landen plaatst, weinig vermag. Te gretig wordt op de lastigheid der kwesties een beroep gedaan. Wie tegen het internationaal afkortingen-jargon van deze tijd niet is opgewassen, deugt nergens toe. Nog nooit gaf een zakenman zijn onderneming op, omdat departementale missives — overigens soms schatkamers van taalbederf — hem te veel moeilijkheid bereidden. Klein waren wij altijd, zonder dat dit een belemmering opleverde tot de grote geestelijke strijd voor vrijheid en recht een belangrijke bijdrage te leveren. In vergelijking met andere landen lagen de grenzen der republiek voor vervolgd en wijd open. Dat de achtergebleven gebieden voor talrijke problemen stellen, zal geen mens ontkennen. Men krijgt in warme streken met een onontwikkelde, morsige zo niet vervuilde, noodlijdende bevolking te doen, gehecht aan het verleden, werkend volgens verouderde methoden, zich sneller uitbreidend dan de produktie toelaat. Hier van onoplosbaarheid te spreken ware vertwijfelen aan de toekomst. Er is gesproken van de strijd tussen dokter en boer, tussen hen die de gezondheidstoestand verbeterden en dus het geboortecijfer opvoerden, en hen die de opbrengst van de bodem poogden te vergroten. Dat Nederland alleen de vraagstukken van Japan — een bevolkingsuitbreiding van 30 %, een verhoging der produktie van voedsel met 20 % over een aantal jaren — niet kan oplossen, behoeft geen uitleg. Maar hebben wij geen deskundigen om uit te zenden? Is niet gezegd, dat in de toekomst de wieren overvloedig voedsel kunnen bieden? Niemand gruwe daarvan: wij gebruiken al slakken, vogelnestjes en karnemelk. Zijn er geen berekeningen, dat de aarde straks 28 miljard, volgens anderen 90 miljard mensen door doeltreffende aanwending der middelen zal kunnen voeden? Hoe ver is men niet gevorderd met verbetering van de runder- en pluimveefokkerij, met het kweken van sterker graansoorten. Evenzeer slaagden proeven met zeewater-bevloeïing. Ook al gaat men niet in op het verontrustende denkbeeld, een beter soort mens te „telen” — het is in ernst voorgedragen —, de wetenschap raakte niet aan het eind. Zelfs is er al van een bijzondere bestiering gesproken dat, toen volgens weer andere becijferingen de aarde te klein dreigde te worden, het heelal ontsloten werd. Nederland heeft in het voormalige Oost-Indië, hoe men verder over de resultaten wil oordelen, iets bereikt. De mening is ongegrond dat het zich afzijdig zou hebben te houden bij de toekomstige wereldopbouw.

Wij zijn er ons uitnemend van bewust dat wij de aardbol niet veranderen kunnen. In weerwil daarvan scheppen wij geenszins een slechts muzikaal behagen in het deuntje: een, twee, een, twee, Holland spreekt een woordje mee. Dat wij bij een volksinkomen van thans 40 miljard tot de grens van ons kunnen met de thans geboden bijstand zijn genaderd, is onwaar. Dat men zich niet moet uitkleeden voor men naar bed gaat, vormt opnieuw uitgeslapen Nederlandse wijsheid. Wij pleegden ons in vroeger eeuwen zeer deugdelyk gekleed en met gesloten ramen in bed, of zelfs met gesloten luiken in de bedstee te vlijen. Wij lopen

gevaar te zeer aan eigen behaaglijkheid te denken, veronachtzamd de schrikbarende nood die elders geleden wordt.

Veelvuldig klinkt echter het bezwaar, dat de te helpen volken het niet waard zijn. Hun staatslieden vertonen een bedenkelijk allooi. Corruptie stempelt hun staatkundige verhoudingen. Met de grondwettelijk vastgelegde democratische vrijheden vermogen naties, die voor de helft, in meerderheid of voor het overgrote deel lezen noch schrijven kunnen, weinig aan te vangen. Wanneer er gewerkt wordt op een manier, weinig van die der aartsvaders verschillend, wanneer de kunstmest onbekend is, wanneer bekrompen behoudzucht van elke verbetering afkerig maakt, is het dwaasheid om zelfs maar te beginnen. Nederland heeft geen reden zich over Indonesië, België geen aanleiding zich over de Kongo te verheugen. Hoe openbaarde Nehroe, door Portugees Goa te overmeesteren, zijn ware aard. De koorzang der realisten klinkt indrukwekkend op in haar somberte. Maar ofschoon het weinig moeite zou kosten de klachtenlijst nog aanzienlijk te verlengen, bij enig nadenken wordt duidelijk, waaraan alzo wordt voorbijgegliden. In een geschiedenis van bijna 850 jaren, met de Magna Charta als aanvangspunt, hebben de westerse landen van de democratie nu niet zo veel indrukwekkends gemaakt. Nog in de 20ste eeuw traden Mussolini, Hitler en Stalin op en moest de vrije wereld Rusland tot bondgenoot kiezen. Frankrijk en Amerika zijn niet vrij van omkoperij. De Verenigde Staten tellen 2 tot 4 miljoen analfabeten. Het Westen heeft de gekleurde landen in het verleden veel leed berokkend. Men zij voorzichtig met het preken van de passie van de werkelijkheidszin. Tegenover handel en kolonisatie heeft nimmer aarzeling bestaan.

Sympathieker doet aan een aarzeling om bijstand te verlenen, daar men in het ongewisse verkeerd over het: hoe te helpen. Daar is de mogelijkheid, zich op de praenatale zorg te werpen. Getracht kan worden enigszins de hygiëne te bevorderen. Kansen biedt de verbetering van het onderwijs. Waarom niet voor een goede verbinding over land of langs het water gezorgd? Maar terwijl hier een behoorlijke keus voorhanden schijnt, zijn er ook zeer doornige beslissingen. Men wil soms door de hulpverschaffing een band leggen: er werken derhalve in sterke mate bijbedoelingen. Ook indien die bijstand in volop internationaal verband geboden wordt, en dus multilateraal is, blijft de opzet bepaalde betrekkingen te cultiveren. Is dit goed te keuren? Nog hachelijker is het op stelselmatige geboortebeperving te gaan aanwerken, zodat de indruk, en meer dan dat, gevestigd wordt dat voorbehoedmiddelen tot de grootste zegeningen van het Westen behoren.

Er is tot nu toe nog te veel bespiegeld. De feitelijke situatie wordt het best aldus aangeduid, dat wij leven op een vulkaan, men kan ook zeggen: in een kernenergetisch huis, dat is ongelijk veel gevaarlijker dan in een buskruitmagazijn. Vaak doet de mening opgeld, dat de tegenstelling Oost-West, in de betekenis van Washington-Moskou, de beslissende is van deze tijd. Bezwaarlijk kan ontkend worden, dat zij grote betekenis heeft. Berekeningen werden gemaakt of het loont een oorlog te beginnen bij een vrijwel direct verlies aan iedere zijde van een 70 miljoen mensen. Indien men over en weer terugschrikt voor dit geweld, verwacht Rusland toch langs vreedzame weg te zullen zegevieren. Al is Parijs niet meer, zoals in Lenins tijd, het hoofddoel, het Westen kan heel goed over Peking

en Delhi worden gewonnen, zoals Ruslands eerste dictator toch nog juist heeft geoordeeld. Deze verwachting heeft bij eerste horen iets overtuigends. Maar van Nehroe is het woord dat een ideologie niet voedt, niet kleedt en geen onderdak geeft. Het zou kunnen wezen, dat de Russen voor de Chinezen, de zonen van het Hemelse Rijk, geen broeders in het communisme maar blanke, wat welvarender, op macht beluste vreemdelingen en uit hoofde daarvan vijanden zijn. Niet in het minst onredelijk is het vermoeden, dat weinig bezittende volken na korter of langer tijd hen, die wel bezitten maar niet meedeelden uit hun rijkdom, van hun have wensen te beroven.

Hieruit volgt, dat reeds de neiging tot zelfbehoud moet aanzetten om hulp te verschaffen aan noodlijdende naties. Zou echter geen ander motief de in ruimere omstandigheden levende volken bewegen om hen, die het arm of zeer arm hebben, bij te springen, zo dreigt een fiasco. Het is wereldvreemd het feit te veronachtzamen, dat Moskou de Russische hulp in een propagandistisch kader plaatst, en dat de uitkomst soms als bevredigend kan beschouwd worden. Zelfs is de steun der Sovjet-Unie aan onderontwikkelde gebieden veel doeltreffender genoemd dan wat de „vrije wereld” deed. De oorzaak hiervan is, dat het communisme een boodschap heeft die aanspreekt. Het doet mensen die een afschuwelijk bestaan leiden veel, wanneer zij horen van het onrecht dat de rijken onophoudelijk de proletariërs, de verworpenen der aarde, de verschoppelingen, berokkenen. Dat er hoop wordt gegeven op een zonniger toekomst, laat een in hongers en vuil wegwijnende massa niet onbewogen. De teleurstelling kan vreselijk wezen. De waarheid dat een ideologie niet voedt, blijft overeind. Maar diep wortelt de behoefte aan een fundering van het bestaan. Wanneer de Russen onmachtig of onwillens zich tonen, de daad bij het woord te voegen, zullen daden van anderen worden verlangd. Het is tevens zeker, dat er naar woorden, naar een dragende gedachte zal worden gevraagd.

Beslissend is, of de vrije wereld dit woord bezit. Het oude Avondland, en ook Amerika, het nieuwe Westen, hebben niet zo veel aan te dragen. Europa vernietigde zich vrijwel in oorlogen; het is Azië zomin als Afrika als weldoener tegemoet getreden. De Verenigde Staten brengen elders hun geestdrift, hun optimisme, geen doordachte levensstijl en nog veel minder een doordachte levensbeschouwing. Wat halen de kathedralen der middeleeuwen, getuigenissen in steen van een aan de eeuwigheid denkende tijd, uit tegenover verluide bedelaars in oude, gore oosterse stadswijken? Gering is de uitwerking die Amerika's vlootbezoek aan vreemde havens heeft, alle verbroederende sportontmoetingen ten spijt. Vestiging van fabrieken en kantoren, verschaffing van kapitaal hebben meer effect. Alleen nijpt de vraag of geld een werkelijk verlossend woord spreekt.

Het begint er somber uit te zien. Het vaste gegeven is de nood, die zo ernstig is, dat iemand niet weet waar te beginnen. De zuigelingen die in het leven gehouden werden, zijn misschien bestemd in hun rijpingsjaren, juist als zij tot meisje en jonge man moeten uitgroeien, om te komen. Hoe de ongeletterdheid te bestrijden als er — zulks is in India het geval — op elke 1000 inwoners 821 analfabeten zijn? Er is meer nodig dan het ter beschikking stellen van een paar geneesmiddelen, indien een lofzang op de koning van Buganda de hovelingen van deze vorst de kwaal van

hun meester, die geslachtsziek werd, aanbevelend voorhoudt. De overtuigingskracht van mogenheden die kernbommen bezitten en die deze ook zullen gebruiken, is gebrekkig. Er kunnen prachtige maatregelen worden voorgesteld en soms zelfs uitgevoerd. Henry Ford pleitte al in 1924 voor een internationale verdeling der industrie. Niettemin worden vandaag eveneens ontzaglijke sommen verspild aan het los van elkaar tot ontwikkeling brengen van kernenergie en ruimtevaart. De vrije wereld helpt wel, maar jammer genoeg is het af en toe, wellicht geheel onbedoeld, de aalmoes die de gezette weldoener in bontjas de haar dank stamelende vrouw toereikt. Voor de meeste volken is de omgang met vreemde naties een noodzakelijk kwaad: er is gesproken van het de tenen in koud water steken. Bijna elke mogenschap bezit een natuurlijk meerderwaardigheidsgevoel, dat een Ier eens treffend vertolkte „I am as good as you are and a great deal better too.” Wij zijn zelf bereid het kolonialisme als een onvermijdelijk en een vanuit bepaalde aspecten ook heilzaam gebeuren te aanvaarden, dat een gerechte plaats in de historie verkregen heeft. Wij weten met het Aziatisch en Afrikaanse nationalisme, met de zucht om baas in eigen huis te zijn, om het zelf, zij het slechter dan onder blanke bevoogding te doen, geen raad. De ideologie alleen voedt niet. Maar daden zonder achtergrond missen evenzeer het essentiële. De westerse hulp moet gedragen worden door een grotere gedachte. Zij die zelf klassenuitbuiting, twee wereldoorlogen, het vergassen van 5 miljoen Joden, een bejaardenvraagstuk en de onmacht van een verantwoorde vrijetijdsbesteding als hun uitrusting meevoeren, zijn niet de indrukwekkendste herauten voor een nieuwe periode in de geschiedenis der mensheid.

Het Avondland heeft nog een andere taal gesproken dan die van de macht. Zijn historie is vol verwarring. Geen stelsel is er voorgedragen of een tegenstelsel werd ontvouwd. Geen mening is er gehuldigd of een tegengestelde mening vond verdediging. Desondanks is er iets aan de wereld geschonken. Men zou kunnen wijzen op de betekenis van de zoekende en tastende mens, die de verwerkelijking van zijn wensen najaagt. Naar voren mag worden gehaald de kamp om de vrijheid. Tussen overheid en onderdaan is een zeker evenwicht bereikt en met al haar zwakte heeft de democratie zich de meest aanvaardbare regeringsvorm getoond, die in haar zwakte de vorming van te sterke en spoedig tiranniekwordende posities verhinderde. Telkens weer ontwaakte het besef van een diepere verbondenheid der mensen. De bereidheid zich voor de ander in te zetten en de zelfwegcijfering in het persoonlijk vlak liet het publieke leven niet onberoerd. Van tijd tot tijd sprak het geweten. Nooit sloot Europa zich af voor het religieuze leven. Op de beslissende keerpunten erkende het een niet binnen de vertrouwde wereld besloten betrekking.

Een christen zal aan de humaniteit, hoezeer hij deze waardeert, niet genoeg hebben. Hij zal niet van het humanistische, maar van het christelijke Westen willen spreken. Hij meent tegenover de angst van de stamgebonden kleine religies, tegenover de boeddhistische wijsheid, dat alles slechts schijn is en dat een opgaan in het niet de verlossing betekent, onder geen beding met de oneindige waarde van de mens te kunnen volstaan. De deernis over de nood, welke hij ten diepste als eigen ellende aanvaardt, zal hem de blik doen richten naar de Gekruisigde, die voor hem het middelpunt en de vervulling der geschiedenis is. Doch tevens zal

hij de christelijke boodschap, het evangelie dat geen ideologie is, en wèl voedt, in een ieder toesprekende vorm uitdragen: geloof, hoop en liefde zijn onvergankelijk, maar de meeste van deze drie is de liefde.

Barmhartigheid bezit als liefdevorm enkel echtheid, als ze gepaard gaat met nederigheid. Hulp aan onderontwikkelde landen moet dienstbetoon zijn, dat aan alle gevoel van meerderwaardigheid ontheven is. Zij die als vrije burgers verantwoordelijkheid willen dragen voor de publieke zaak, moeten begrijpen hoe Nederland niet terzijde mag staan, maar zich behoort te scharen in de grote processie van hen die zich in de loop der tijden hebben opgemaakt tot behoud van het leven.

HOUDING VAN Dr. A. KUYPER TEN AANZIEN VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

DOOR

DRS. J. P. FEDDEMA

I

Inleiding.

Evenals het Nederlandse volk verdeeld was in zijn sympathieën tijdens de eerste wereldoorlog, was er ook in de A.R. Partij geen eensgezindheid in het beoordelen van de worsteling tussen de Europese mogendheden.

Kuyper onderkent dit en verklaart dan ook dat de A.R. Partij zich stipt zal onthouden „van partijkiezen tussen volk en volk, gelijk ze nu tegenover elkander in het harnas staan”¹⁾*). Niet dat hij van mening is dat de A.R. Partij principieel buiten elke oorlog zou moeten staan, maar meer, dat het karakter van de oorlog haar in dit geval tot zulk een onpartijdige houding dwingt. Vroeger, zo stelt hij, gingen de Europese oorlogen nog om een hoger belang — hij denkt met name aan de oorlogen der Reformatie —, waarbij verschuiving van zulk een belang ook wijziging der verhouding met zich meebracht²⁾. In deze oorlog is echter de machtsstrijd primair; het gaat, aldus Kuyper, „in hoofdzaak om de vraag wie de wet zal stellen”³⁾.

Hoe anders was derhalve de situatie naar zijn mening tijdens het conflict tussen de Zuid-Afrikaanse Boeren en Engeland, of in de slavenskwestie van Noord-Amerika, omdat liefde tot de Transvaalse Boeren of de ijver voor de afschaffing van de slavernij de Nederlanders toen verenigde³⁾. Nu echter elk hoger belang of heilig beginsel ontbreekt, moeten we, aldus Kuyper, en hierbij spreekt hij ook mede als leider van zijn partij, „achteraf blijven staan”, en kunnen wij alleen een oordeel vellen

*) De citaten zijn in de hedendaagse spelling overgeplaatst.

over de voorkomende feiten en „niet over de oorlog als zodanig”⁴⁾. Blijft slechts over, zo concludeert hij, dat de mensen hun sympathieën laten doorwerken „al naar gelang aantrekking of afstoting van deze of gene natie op hen werkt”³⁾, waarbij in casu z. i. factoren als Germaanse herkomst, bewondering voor de Duitse wetenschap, Vlaamse bloedverwantschap, de Franse cultuur en mode en de high-life of de zendingsactiviteit der Engelsen een rol kunnen spelen⁵⁾⁶⁾.

Sympathieën zijn zeer persoonlijk en ook op het internationale terrein zijn deze derhalve, aldus Kuyper, verdeeld, „al naar meer het sentiment of de ethnologische en politieke overweging onze overtuiging leidt”¹⁾.

Overeenkomst in geestesrichting acht hij voor zulk een preferentie ditmaal niet bepalend. Het behoeft z. i. geen nader betoog dat „onze levenslijn niet uit Berlijn komt, maar steeds over Engeland en Schotland *liep* *) en nog steeds haar rustpunt vindt in Amerika”⁷⁾. Maar, zo gaat hij verder, toen bleek, dat deze oorlog een strijd om de hegemonie was, sprak het vanzelf, dat „we als Calvinisten, ditmaal onze traditionele voorkeur konden noch mochten laten werken”⁷⁾.

Wij stellen ons ten doel na te gaan, welke dan wèl de overwegingen zijn, waardoor Kuyper zich laat leiden, indien deze de overeenkomst in geestesrichting niet meer bepalend acht voor zijn preferentie. Voordat we daartoe overgaan, willen we eerst een hoofdstuk wijden aan het oordeel van dr. Kuyper aangaande de Duitse doortocht door België, niet alleen van belang, waar vooral in deze kwestie de verdeeldheid van het Nederlandse volk bij de beoordeling van het conflict zich toespitste, maar ook omdat Kuypers oordeel en voorlichting dienomtrent symptomatisch zijn te noemen voor de houding die hij tijdens nagenoeg de gehele wereldoorlog inneemt.

Hoofdstuk I.

DE DUITSE DOORTOCHT DOOR BELGIË

a. Deuteronomium 2 en het recht van doortocht.

In een discussie met *De Nederlander* verklaart Kuyper, dat Duitslands eis tot vrije doortocht door België niet geheel zonder precedent is, maar dat zich zelfs in het Oude Testament een overeenkomstige situatie voordeed. Hij doelt hierbij op de eis van een schadeloze doortocht, welke Israël in de dagen van Mozes tot Sihon, de koning van Hesbon, richtte. „Ook wat Sihon overkwam, telt voor het nu opgedoken vraagstuk, al lost het dit niet op, toch mede. Israël toog uit de woestijn naar Kanaän. Nu stond de toegang tot Kanaän voor Israël langs *twee* wegen open. Uit het zuiden kon Israël onbelemmerd door het gebergte optrekken, maar ook oostwaarts over de Jordaan. Die eerste weg was bezwaarlijk om het steile gebergte. Daarom gaf Israël aan de weg langs de Jordaanstreek de voorkeur. Doch hier woonde Sihon, de Koning van Hesbon. Aan deze nu vroeg Israël om het leger door te laten. Niets zou men verstoren, trekken

*) Cursivering door J. P. F.

langs de heirwegen en alles contant betalen. Dit verzoek werd echter afge-
wezen. En hierop volgde de krijg, die met de vernietiging van Hesbon
eindigde. Nu zijn wij niet van mening dat hieruit ook heden voor elk
Rijk het recht zou voortvloeien, om zich ook nu als zodanig tegenover
zijn naburen te stellen. Alleen wezen we hierop, omdat hieruit blijkt, hoe
zich ook ten deze gevallen laten denken en feitelijk gevallen hebben voor-
gedaan, die in de uitspraak over wat recht of geen recht is, wijziging
konden brengen" ⁸⁾).

Dit bijbels voorval blijkt dus voor Kuyper geen absolute en bindende
betekenis te hebben. Het dient echter met name om te illustreren, dat
zich uitzonderlijke situaties kunnen voordoen, waarin het niet aangaat, zich
blind te staren op de schending van het recht. Zo dringt hij er bij het
vraagstuk van de Duitse schending van België's neutraliteit op aan, zich
te realiseren, „dat waar uitzonderingen zich hier schijnen voor te doen,
niet met verwijzing naar het algemene volstaan wordt" ⁹⁾).

Israël's houding t.a.v. Hesbon betekent echter voor Kuyper, en hier
stuiten we op een tegenstrijdigheid, méér dan een uitzonderingsgeval.
Hij verklaart immers, dat het in het vraagstuk van de doortocht door
België meetelt ⁸⁾, weshalve het door hem ook in de discussie wordt be-
trokken. Bovendien keurt hij later in 1915 het gedrag van de Fransen
en de Engelsen in Griekenland ook mede af, omdat, zoals hij motiveert,
„bij die doortocht door Saloniki de grond geheel ontbreekt, waarop Israël
zijn eis deed rusten" ¹⁰⁾. Belangrijk is daarom de vraag, waaraan de doortochts-
procedure van Deuteronomium 2 zijn „einmalig" karakter ontleent,
indien hieraan een bindende betekenis voor heden ten dage ontzegt moet
worden. Het laatste wordt door Kuyper erkend ⁸⁾, maar merkwaardiger-
wijs verzuimt hij nader stil te staan bij de bijzondere achtergronden van
Israël's houding ten aanzien van de Amorieten. De Kanaänitische volken,
inclusief de Amorieten, waren nl. volgens Genesis 15 : 16 uitdrukkelijk
door God tot het oordeel aangewezen in verband met hun ongerechtigheid.
Het was dan ook slechts pro forma, dat de Israëlieten hun eis tot vrije
doortocht tot dit volk richtten, waar de HERE immers blijkens Deut.
2 : 24 reeds van tevoren aan Mozes de opdracht gaf, het land der
Amorieten te veroveren en daarbij ook de overwinning toezegde.

Ds. H. Koffyberg wijst nog in zijn brochure *Gij Calvinisten* op het
feit, dat God aan Israël beval, de niet-Kanaänitische volkeren Edom,
Moab en Ammon te respecteren in hun weigering de doortocht aan Israël
toe te staan ¹¹⁾). *), hetgeen des te meer de uitzonderingspositie van de
doortochtsprocedure door het land der Amorieten bevestigt. De handel-
wijze van de Duitsers ten aanzien van België min of meer op één lijn te
stellen, is o. i. dan ook volkomen irrelevant, zo niet ongeoorloofd. Slechts
naar de vorm en naar het uiterlijk is er overeenkomst; reden waarom
wij het zo vreemd achten, dat Kuyper dit Bijbelse voorbeeld zonder meer
in de herinnering oproept. Het ligt o. i. voor de hand dat door deze
onvolledige wijze van voorstellen, al of niet bedoeld, meer gesuggereerd
wordt dan gerechtvaardigd is.

*) Deut. 2 : 4, 9 en 19.

b. *Hugo de Groot en het recht van doortocht.*

In het befaamde werk *De Iure Belli ac Pacis* ontwikkelt Hugo de Groot een doortochtstheorie, volgens welke ieder volk het recht heeft, zijn leger door een naburig land te doen trekken, zelfs indien het verzoek daartoe door het betreffende buurland wordt geweigerd.

Niet alleen van Duitse zijde heeft men zich op deze theorie beroepen, maar ook Kuyper wijdt hieraan grote aandacht, zodat hij op 13 november 1914 concludeert: „Houdt men dit in het oog, dat alzo de grote grondlegger van ons volkenrecht, wat oorlog en vrede betreft, geschreven heeft, dan zal men verstaan, hoe van meer dan één zijde de vraag rees, waarom althans de tweede aanvraag om vrije doortocht niet onder protest ware toegestaan geweest. Een vraag, 't zij herhaald, waarop we van meetaf nadruk legden, niet om partij te kiezen, maar omdat de nog zo donkere toestand ons zelf straks voor even pijnlijk dilemma kan plaatsen, hetzij van de kant der bondgenoten, hetzij van hun vijand”¹²⁾.

Enkele weken later is Kuyper nog duidelijker, wanneer hij laat uitkomen, dat hij bij dat „van meer dan één zijde” (zie boven) ook zichzelf insluit: „Had men bij België gelijke methode gevolgd, als aanvankelijk bij Saloniki in toepassing kwam, en had België onder protest de Duitse troepen eenvoudig doorgelaten, onder beding van geldelijke schadevergoeding, er zou aan België geen haar gedeerd zijn, en niet onvermoedelijk zou heel de Europese oorlog reeds voor maanden zijn eind hebben bereikt”¹³⁾.

Het spreekt vanzelf, dat zulke krasse uitlatingen van Kuyper niet zonder bestrijding bleven. Prof. mr. D. P. D. Fabius meent bv. in zijn *Studiën en Schetsen*, dat ook Frankrijk en Engeland in dat geval bevoegd waren geweest de Belgische grenzen te overschrijden¹⁴⁾, en voorts wijst hij op het neutraliteitsverdrag van 1839, dat België verplichtingen oplegde¹⁴⁾. Belangrijker in deze is o. i., dat zowel België als Duitsland gebonden waren aan de Haagse Conventie van 1907, waarvan de artikelen 1 en 2 als volgt luiden:

- (1.) Le territoire des Puissances neutres est inviolable.
- (2.) Il est interdit aux belligérants de faire passer à travers le territoire d'une Puissance neutre des troupes ou des convois, soit de munitions, soit d'approvisionnements¹⁵⁾.

Voorts werd nog in artikel 5 bepaald, dat de in de artikelen 2 t/m 4 genoemde handelingen niet door een neutrale staat getolereerd mochten worden¹⁵⁾. Dit verdrag, dat in Nederland bij K.B. van 22 februari 1910 in het Staatsblad nr. 73 bekend was gemaakt, was ook door Duitsland geratificeerd op 27 november 1909¹⁶⁾. Voorzover we kunnen nagaan, gaat Kuyper in de betreffende problematiek geheel voorbij aan dit verdrag, dat met een recht van doortocht wel geheel afrekenet.

Afgezien van deze Haagse Conventie is ook de omstandigheid, dat dus in het huidige volkenrecht geen recht van doortocht meer voorkomt — Kuyper gaat na, hoe nog in de 18e eeuw enkele geleerden, zij het verzwakt, een zeker recht van schadeloze doortocht bepleitten — voor hem geen reden om De Groot af te vallen, maar veeleer een aanleiding om te

wijzen op de impasse waarin het volkenrecht z.i. dan wel moet verkeren¹⁷⁾. „... er wordt nu erkend, dat er tweeërlei opinie is, en vandaag meestal tegenover wat de schepper van het wetenschappelijk volkenrecht in de 17e eeuw uitsprak. Er blijkt dus dat wat men recht noemt, door mannen van gezag de ene maal zus, de andere maal vlak omgekeerd wordt gedefinieerd. Doch eilieve, waar is dan het bindend Recht. Recht moet toch vast wezen, of het houdt op Recht te zijn”¹⁸⁾.

Omdat het wetenschappelijk volkenrecht sinds de 17e eeuw geen stilstand veroonde, maar zich met de jaren en eeuwen ontwikkelde, acht Kuyper zich gerechtigd de bindende betekenis van zulk een recht min of meer te betwijfelen. Alsof, zo merkt bv. *De Nederlander* o.i. terecht op, „het recht niet steeds zich met maatschappelijke toestanden, waarvoor het geldt, ontwikkelt, zonder deswegens „onvast” te worden”¹⁹⁾ *).

De rechten van de oorlogvoerenden zijn met name in de laatste eeuw met zijn vredesconferenties vergeleken bij de tijd van Hugo de Groot — volgens prof. J. de Louter heeft de leer van de neutraliteit met als erkende grondlegger Martin Hübner, pas goed wortel geschoten in de tweede helft van de 18e eeuw²¹⁾ — inderdaad enigszins beperkt ten gerieve van de rechten van de neutrale staat. Maar is deze ontwikkeling niet veeleer toe te juichen in plaats van derhalve de zin van zulk een recht te betwijfelen?

Voor Kuyper blijft Hugo de Groot echter de hoogste autoriteit in het volkenrecht. Diens doortochtsideeën vindt men, hoewel Kuyper zich niet openlijk hiervan een aanhanger verklaart, telkens weer terug in zijn beschouwingen in *De Standaard*. Wanneer de Engelsen en Fransen in 1915 een doortocht door Griekenland forceren, wordt deze daad door Kuyper veroordeeld, omdat aan een voorwaarde van Grotius' theorie, ondanks een overigens frappante toepassing, niet werd voldaan. „... En toch, ook al is hier de valse toepassing, het is en blijft toch opmerkelijk, hoe Huig's theorie, waarmee zelfs hier te lande, meer dan één de spot dreef, zelfs door het Franse en Engelse kabinet weer in volle zin als geldend aanvaard is”¹⁰⁾.

Kuyper ziet tussen de situatie van België in 1914 en van Griekenland in 1915 slechts formeel enige overeenkomst. Bepalend voor deze opvatting is één der criteria uit de theorie van de grote zeventiende-eeuwse jurist, die het recht tot doortocht slechts geoorloofd acht, „indien er gemeenschappelijke grenzen zijn”²²⁾. „In België toch ging het verzoek uit van een land, dat alleen door België van het vijandige land gescheiden was... De doortocht werd nu niet alleen gevraagd, maar zelfs geforceerd door twee legers van landen, die met Bulgarije elke gemeenschappelijke grens missen”²²⁾.

*) *De Nederlander* heeft echter niet altijd door haar kritische zienswijze t.a.v. de Duitse doortocht door België gehandhaafd. Heeft het blad dienaangaande meestal oppositie gevoerd tegen de beschouwingen in *De Standaard*, en dr. Kuyper bv. verweet, dat hij zich „van het begin van de Oorlog af, heeft bejverd de inval van Duitsland in België goed te praten”¹⁹⁾, eind 1917 is het blad blijkens het volgende citaat plotseling milder gestemd t.a.v. deze Duitse inval.

„Wat de inval in België aangaat, hoe onrechtvaardig ook op zichzelf, van meer dan ene zijde is aangetoond, dat zelfverdediging de doortocht door dit land vorderde”²⁰⁾.

Ook in andere kwesties, bv. inzake de al of niet rechtmatige internering van voortvluchtige Serviërs door Griekenland, toont Kuyper, hoezeer hij zweert bij de autoriteit van de 17e-eeuwse grondlegger van het volkenrecht²³). Daarbij zij niet uit het oog verloren, dat de door Kuyper gepousseerde volkenrechtelijke leringen van Hugo de Groot aan de Duitse inval in België een min of meer rechtmatig karakter gaven. Belangwekkend is het oordeel van prof. mr. A. A. H. Struycken dienomtrent. Dat men, zoals met name van Duitse zijde is gedaan, zich beroept op Hugo de Groot inzake het neutraliteitsrecht, acht hij een „bewijs òf van onkunde òf van kwade trouw”. Men reist toch niet in de 20e eeuw met een reisboek uit het begin van de 17e, aldus prof. Struycken, en hij verzoekt zich met de vragen van het volkenrecht niet bezig te houden, als men dat niet begrijpt, omdat men op deze manier bepaaldelijk de indruk wekt, het ondeskundige publiek te misleiden²⁴).

Tenslotte brengen we nogmaals onder de aandacht, dat Kuyper niet alleen België, maar ook Nederland, voor het geval het voor hetzelfde dilemma geplaatst zou worden, ter overweging heeft gegeven een eis tot doortocht uiteindelijk onder protest toe te staan¹²). Begrijpelijk was hierop de reactie van *De Nederlander*: „Ware dr. Kuyper op dit ogenblik premier, en meldden de Engelsen, althans de Duitsers, zich aan om over ons land te trekken, dan zou hij „onder protest” de troepen eenvoudig doorlaten, „onder beding van geldelijke schadevergoeding”²⁵).

De betreffende uitlatingen van Kuyper zijn uiteraard geen genoegzame grond om te veronderstellen, dat Kuyper mogelijk in de critieke dagen van 1904/05 dienovereenkomstig gehandeld zou hebben, indien het toen reeds tot een conflict tussen Duitsland en Frankrijk was gekomen. Mr. A. S. de Leeuw stelt in zijn boek *Nederland en de wereldpolitiek van 1900 tot heden*, dat de buitenlandse politiek van Kuyper „de directe verantwoordelijkheid” draagt „voor het feit dat de Duitse generale staf voor het geval van oorlog, de schending van het Nederlandse grondgebied in zijn plannen opnam”²⁶)*). De Leeuw beroept zich hierbij met name op de studie van Paul Herre over de kleine staten van Europa en het ontstaan van de wereldoorlog. Daarin wordt gesteld dat het voeling nemen van Kuyper met de machten van de Driebond zulk een grote uitwerking had bij de leidende Duitse instanties, dat bij de Chef van de Generale Staf, Schlieffen, de mening postvatte, „dass es der deutschen Diplomatie im Falle eines Krieges mit England gelingen könne, von der niederländischen Regierung auf gültlichem Wege die Erlaubnis zum Marsch durch die Provinz Limburg zu erhalten, was die Umgehung Lüttichs möglich gemacht hätte”²⁷).

Volgens Herre zou Schlieffen zelf zich in december 1905 over zulk een vrije doortocht door Limburg als volgt hebben uitgedrukt: „Es muss dahingestellt bleiben, ob das zu irgendeiner Zeit gelungen wäre. Unter einem Ministerium Kuyper hätte es wohl im Bereich der Möglichkeit gelegen”²⁷).

Ook met het oog hierop is derhalve de in deze paragraaf gebleken

*) Het lijkt ons overigens beter te spreken van een indirect gevolg, dan van een „directe verantwoordelijkheid”.

zienswijze van Kuyper omtrent de doortochtskwestie niet geheel zonder belang, al moet men in het oog houden, dat deze zienswijze pas tijdens de wereldoorlog en dus bijna 10 jaar na het ontwerp van het befaamde „Schlieffen-plan” geuit werd *).

Hoofdstuk II.

POSITIEKEUZE TUSSEN DE GROTE MOGENDHEDEN

a. Frankrijk.

Kuyper moge dan, gezien zijn geestesgemeenschap met Calvijn, aldus dr. Kasteel: „een sterke verwantschap met de Franse geest” gehad hebben²⁹⁾, Frankrijk als staat heeft zijn sympathie nooit gehad. Niet dat de rassentegenstelling van Germaans tot Romaans hierbij een rol speelde, want als volgeling van Calvijn was hem „niets gelegener gekomen en hem liever geweest, dan in onze volksaard ter tempering van het eenzijdig-Germaanse ook de Franse variatie op te nemen”³⁰⁾. Ook is de republikeinse regeringsvorm van Frankrijk in deze niet beslissend. „Een Gemenebest zijn we zelf geweest . . . Een Calvinist kan nooit vergeten dat te Geneve van de monarchie geen sprake was, en dat Calvijn zelf gemenebestelijk, als we ons zo mogen uitdrukken, heeft geleefd”³⁰⁾.

Toch vindt men inderdaad zelden „over dit land een goed woord uit zijn pen”³¹⁾. Tijdens de oorlog roept Kuyper de Bartholomeusnacht en de Hugenotenoorlogen in herinnering³²⁾ en wijst hij er op, dat Frankrijk, de haard van de revolutiegedachte, „nog steeds voortbeweegt op de . . . lijn van ongeloof en revolutie”³⁰⁾. „We kunnen en mogen niet voor Frankrijk kiezen. Wie het deed of ertoe maande, hield eo ipso op antirevolutionair te zijn”³²⁾. Er is hier min of meer sprake van een zich blind staren op de omwenteling van 1789 in Frankrijk. Zolang Frankrijk zijn historische smet die het sinds het einde van de 18e eeuw met zich meedraagt, niet gezuiverd heeft, kan Kuyper onmogelijk sympathie voor Frankrijk opbrengen. De historie is, zoals we nog zullen zien, een belangrijke maatstaf voor hem, en in dat licht komt Frankrijk er slecht af: „Men hoeft slechts de namen van Lodewijk XIV en Napoleon te noemen om in Holland de geschiedenis als aanklagster van Frankrijk op te roepen”³³⁾.

Daarnaast is ook de Franse levenstoon — Kuyper identificeert Frankrijk nogal eens met Parijs — niet die der calvinisten⁶⁾. Tenslotte heeft Kuyper de laatste jaren steeds in oppositie verkeer met Frankrijk, door zijn ageren tegen het Franse anticlericalisme, zoals dat in de schoolwetgeving en de scheidingswetten tot uiting kwam²⁹⁾. Dit anticlericalisme bevestigd z. i., dat de revolutiegedachte in Frankrijk de geesten nog steeds beheerst, „ja, er zelfs tot onbetwiste heerschappij kwam”³⁴⁾. Voor Kuyper

*) Niet alleen het Duitse beroep op Hugo de Groot vindt bij Kuyper weerklank, ook beaamt hij min of meer, dat Duitsland op 4 augustus 1914 in een „Notstand”-situatie verkeerde, waarvan Von Bethmann Hollweg op de historische Rijksdagvergadering van genoemde datum verklaarde: „Meine Herren, wir sind jetzt in der Notwehr, und Not kennt kein Gebot”²⁸⁾. Gebrek aan plaatsruimte verbiedt ons hieraan een afzonderlijke paragraaf te wijden, zoals we ook aan de houding van België vlak vóór het uitbreken van de oorlog — Kuyper verwijt dit land een eenzijdig op Duitsland gerichte verdediging — geen nadere aandacht kunnen besteden.

gaat antirevolutionair en Fransgezind zijn onmogelijk samen, of met zijn eigen woorden gezegd: „Het Calvinisme en het Franse radicalisme dat nog steeds in de Seine-stad zegeviert, zijn twee”³⁵).

Tijdens de wereldoorlog is Kuyper ervan overtuigd, dat het tussen Frankrijk en Duitsland gaat om de hegemonie op het Europese vasteland³⁶). Een herhaling van de Franse hegemonie, waarvan we, zo stelt hij, in de dagen van Napoleon door „Blücher met Wellington's hulp bij Waterloo” verlost werden³³), is wel het laatste wat Kuyper wenst.

b. Engeland.

Dat Kuyper aan het eind van de 19e eeuw, bv. in 1889 en met name tijdens de Zuid-Afrika-perikelen, voor een krachtige buitenlandse politiek pleitte, is o. i. geen genoegzame grond om te poneren, zoals mr. A. S. de Leeuw³⁷) en mr. dr. C. Smit³⁸) doen, dat hij „van oudsher Duitsgezind was.” Welk land in latere tijd Kuypers sympathie ook had, deze ging in de eerste jaren van zijn politieke loopbaan veeleer uit naar Engeland, terwijl Duitsland hem lange tijd door de diverse theologische en filosofische ideeën niet bekoorde, „temeer waar Stahl, von Gerlach en andere antirevolutionairen in Duitsland zo sterk naar de conservatieve groepen overhielden”³⁹).

Herhaaldelijk heeft Kuyper er op gewezen, dat „de Whigs in Engeland staatkundige beginselen plachten te bepleiten, die rechtstreeks met de beginselen van de A.R. Partij samenhangen”⁴⁰). „Bij voorkeur had wie Calvinist in democratische zin was, zijn politieke sympathieën veelal naar Engeland gekeerd, en zo veroorloofde ik ook mijzelf te doen”⁴¹).

Ook de levenstoon van de Engelsman spreekt hem aan⁴²): „Als ik geen Hollander was, zou ik Engelsman willen zijn,” zegt hij in het jaar 1900. „Het gevoel van plicht en recht is de Engelse natie aangeboren. Haar constitutionele instellingen hebben over de gehele wereld navolging gevonden”⁴³).

Voor Kuyper gold het ook als een belangrijke factor, dat Engeland één der vier calvinistische naties is⁴⁴), en als zodanig een grote heilzame invloed uitoefent. „Engeland daarentegen, dat wel de Reformatie, maar niet de revolutie van '89 liet doorgisten, is nog steeds de leidsvrouw van Europa's volken, in strijd tegen geloofsvervolgving en staatkundige dwingelandij”⁴⁵). Zelfs naar aanleiding van de strijd tussen de Boeren en Engelsen in 1881 op de Majoebatop gewaagt Kuyper in zijn Planciusrede van de geloofsbanden met de Engelse christenen: „Banden des geloofs verbinden ons aan onze Engelse broeders even sterk als aan onze broeders in Transvaal”⁴⁶).

Ook in *Ons Program* van 1879, evenals van 1892, waarin Kuyper schrijft het zozeer op prijs te stellen, dat in Engeland „de overheid nog op de basis van Gods Woord en van historische rechten”⁴⁷)⁴⁸) staat, beklemtoont hij de geestelijke verwantschap van de antirevolutionairen met dat land, en vooral met de Whigs aldaar⁴⁷)⁴⁸). In 1916 meent hij echter in zijn *Antirevolutionaire Staatkunde* hierop een correctie te moeten aanbrengen, omdat er naar zijn mening in het laatste decennium van de 19e eeuw in Engeland een ommekeer heeft plaats gevonden⁴¹). De dood van Gladstone in 1898 en „Chamberlain's aanval in 1900 op de Zuidafrikaanse Boeren-

republieken" noemt Kuyper in 1917 „de twee historische monumenten die hier de doorslag gaven" ⁴¹). In het Engelse kabinet, zo stelt hij tijdens de oorlogsjaren, raakte na de dood van Gladstone elk christelijk element zoek en ook de Whigs verlieten z. i. de calvinistische lijn „om op de radicaal-Franse lijn over te gaan" ⁴⁰).

Engeland moge dan sinds de Boerenoorlog Kuyper's sympathie niet meer hebben *), pas tijdens de wereldoorlog verklaart hij echter openlijk, dat de geestelijke verwantschap met Engeland is weggevallen. Het is eerst in 1915, dat Kuyper, naar geestesrichting de koers naar het Westen handhavend, Engeland plotseling uitsluit van „de Calvinistische lijn die over Schotland naar Amerika loopt" ⁷). Immers nog geen half jaar vóór het uitbreken van de oorlog herinnert hij er aan, dat het Calvinisme „zijn stempel op het *politieke* **) leven gezet" heeft in „Nederland, in Schotland, in Engeland en in Amerika", tengevolge waarvan zich in deze landen z. i. een politieke overtuiging heeft „ontwikkeld, die principieel verschilt van wat de Duitse wijsgeren en de Duitse staatsgeleerden bedoelen," en ook een reactie is „tegen de grondbeginselen van de Franse Revolutie" ⁵⁰).

Ook hierom zijn reacties, zoals het vlugschrift *Gij Calvinisten* van ds. H. Koffyberg, verklaarbaar. Wij zijn van mening, dat behalve de oorlog zelve, die Kuyper tot partijkiezen noopt, hierbij ook zijn invloed doet gelden de herleving van de oude Zuidafrikaans-Engelse tegenstelling, als gevolg van de houding van de regering-Botha, die in 1914 de zijde koos van Engeland tegen diens vijand Duitsland.

b1. *Engeland en Zuid-Afrika.*

In het leven van Kuyper heeft de Zuid-afrikaanse kwestie een belangrijke plaats ingenomen. Overal waar mogelijk heeft hij de belangen der Boeren bepleit ⁴²), en hij kon met recht aan het eind van zijn leven getuigen, van af 1882 steeds „in dit machtig geding betrokken geweest" te zijn ⁵²). Het spreekt vanzelf, dat deze gebeurtenissen zijn gevoelens niet onberoerd lieten.

„Zelf heb ik in de *Revue des deux mondes*, Februari 1900, lucht gegeven aan de bitterheid, die ook mijn hart vervulde" ⁵³), verklaart Kuyper in 1916; in dit bekende artikel hield hij een hartstochtelijk pleidooi voor de zaak der Boeren en deed hij tevens een scherpe aanval op het Engelse „imperialistische jingoïsme" ⁵⁴). Engeland heeft hem in zijn nationale trots gekrenkt, want de vernietiging der Zuidafrikaanse staten voelde hij diep als een „snijdend onrecht, dat hiermede ook aan de Nederlandse stam werd aangedaan" ³⁹).

In de tijd van Chamberlain werd Engeland naar zijn mening beheerst door „kapitalistische kuiperijen, het gebral der imperialisten en de dwaalleer der Christen-methodisten" ⁵⁵).

Heeft Kuyper in 1900 nog de hoop gevestigd op de Christenen in Engeland, waarbij hij het als zijn overtuiging uitspreekt, dat „de nobele

*) Toog Kuyper vóór 1900 telkenjare naar Engeland ³⁹), na de Zuidafrikaanse oorlog heeft hij dit land nimmer meer bezocht ⁴⁰).

**) Cursivering door J. P. F.

natie al dat onrecht zou veroordelen, wanneer de blinddoek haar van de ogen viel⁵⁵), een vijftiental jaren daarna spreekt hij als zijn oordeel uit dat er na de val van het kabinet-Chamberlain nauwelijks een wijziging ten goede kwam³⁹ 49). „Het is onder een liberaal zich noemend en door al wat nog Presbyteriaans of Puriteins is, gesteund bewind, dat de held uit de Boerenopstand, Christiaan de Wet, in de kerker is opgesloten, nadat de la Rey reeds verongelukt en Fourie doodgeschoten was. Zo was de ommekeer in Groot-Brittanje een volstreekte antithese geworden, en er is voor onze antirevolutionaire partij, tenzij we zelf onze beginselen en ons verleden loochenen willen, overzee in Groot-Brittanje noch steun, noch sympathie meer te vinden. Het is het Franse radicalisme, dat in Engeland triumfeert⁵⁶).

Dit oordeel over Engeland, bijkans een radicale veroordeling van dat land, achten wij scherper gesteld dan in zijn artikel van februari 1900 in de *Revue des deux mondes*. Daarin heet het Engelse volk nog geblinddoekt te zijn door de Jingoës, en koestert hij nog de hoop, dat de Engelse natie mogelijk tijdelijk onder „de magische bekoring van het imperialisme” is geraakt⁵⁵). Uit het geringe verzet van het Engelse volk tegen de koers van de regering-Asquith, ook toen deze, stelt Kuyper, „in Ulster zelfs met wapengeweld het weer oplevend Presbyterianisme bedreigde”, leidt hij voorts af, dat het Presbyterianisme zijn zelfstandige betekenis verloren heeft³⁹).

Daarnaast geeft hij als voornaamste motivering voor zijn scherp oordeel de houding van de Engelse regering in 1914 t.a.v. Zuid-Afrika³⁹). Hij laakt het in de Engelse regering en hij doelt daarbij met name op de verovering van de Duitse koloniën in Zuidwest Afrika, dat ze „in Botha de man vond, om Chamberlains ondernemen in Zuid-Afrika door te zetten”³⁹).

Betwijfeld kan worden of hiermede Kuypers scherpe oordeel, dat het Franse radicalisme in Engeland triumfeert, en dat elk christelijk element in het Britse kabinet zoek raakt, gerechtvaardigd is. Men kan immers stellen, dat de verovering van Duits Zuidwest-Afrika een vanzelfsprekend uitvloeisel was van de uitgebroken oorlog tussen Engeland en Duitsland; Kuyper geeft trouwens zelf als zijn mening weer, dat Engeland recht had „om strijdkrachten uit Zuid-Afrika te hulp te roepen”⁵⁶), hoewel hij anderszids van oordeel is, dat men te Londen had moeten inzien, „hoe onverstandig het was pas na tien jaar na „Vereniging” de snaren weer op het uiterste te spannen”⁵⁷).

Dat Botha zich hiertoe leende, in plaats van zich tijdig terug te trekken, noemt Kuyper „een onvergeeflijke fout”⁵⁸). In het algemeen toont hij zich een tegenstander van Botha's verzoeningspolitiek tussen het Afrikaanse element in Zuid-Afrika⁵⁹), en wanneer diens regering in 1914 ook aan Duitsland de oorlog verklaart, en de Duitse koloniën in Zuidwest-Afrika annexeert, kiest Kuyper min of meer partij voor de verzetsbeweging die dit oproept. Deze opstand, geleid door De Wet, Fourie e. a., acht hij „ten volle begrijpelijk”, al was het alleen maar, omdat door deze annexatie z. i. „eens en voor altoos de mogelijkheid van voortzetting van de Trek” afgesneden werd⁶⁰). Niet dat hij van mening is, dat de trouw aan de nationale gedachte hoger staat dan de eed van trouw aan de

vreemdeling⁶¹), maar men kan, afgezien van de juridische aspecten van de zaak, naar zijn mening met het oog op de historie — hij herinnert aan de opstand van Prins Willem tegen Spanje, het optreden van het Haags Driemanschap tegen Napoleon en de vrijmaking van de Verenigde Staten — moeilijk volhouden, dat De Wet c.s. verraad pleegden⁶²).

Afkeuren kan Kuyper deze rebellie niet, daarvoor betreurt hij de annexatie van de Duitse koloniën te zeer, evenals de politiek van verengelsing van Botha, die z. i. „met zijn Kaapse meerderheid . . . de echte Boeren . . . de voet in de nek” zet⁶³). Overigens ziet hij wel in, dat de grote meerderheid van de Afrikaanse bevolking aldaar generaal De Wet, die z. i. blijkbaar wordt „geleid door een nooit in hem gestorven begeerte, om de oude Republiek te doen herleven”⁶²), niet onvoorwaardelijk steunt, omdat zij het ogenblik nog niet gekomen acht „om het verdrag van Vereniging teniet te doen”⁶³).

Wij zijn van oordeel, dat deze begeerte van De Wet ook bij Kuyper levend is gebleven, ondanks zijn voorzichtige uitlating in december 1914, dat hij t.a.v. de kwestie bij de Kaap zorgvuldig zou hebben „vermeden, een pleidooi te houden om de twee Staten weer vrij te maken”⁶⁴). Uit de rebellie tegen wat hij noemt „Botha's schuldige meegaandheid in de grote oorlog van 1914”⁶²), leidt hij af dat er nog hoop is „op een niet geheel afgesneden toekomst”⁶²), ook al lijkt het, naar hij zegt, alsof Botha „de laatste vonk van hoop op Zuid-Afrika's herleven heeft geblust”⁶⁵).

Wanneer de Engelse koning in april 1915 een nieuwe torpedojager met de naam „Botha” doopt, schrijft Kuyper bitter, dat Botha zich hierdoor blijkens zijn telegrafische dankbetuiging, zeer vereerd voelt, terwijl toch, zo stelt hij, „iedereen weet dat de Boeren zich uit nood overgegeven hebben . . ., doch gelijk uit stukken bleek, met geen ander voornemen in het hart, dan om, stond de kans weer schoon, opnieuw voor hun vrijheid op te treden”⁶⁶).

Ook van het aandeel dat Kuypers kabinet had in het totstandkomen van het Verdrag van Vereeniging, verklaart hijzelf, dat dit geen andere bedoeling had dan de uitmoording van de Boerenstam te verhinderen, teneinde „in de toekomst het krachtiger weer opleven van die stam” weer mogelijk te maken⁶²). Met dit herleven bedoelt Kuyper het volledig herstel van de zelfstandigheid der voormalige Boerenrepublieken; hij is niet tevreden met het toekennen van zelfbestuur en de oprichting van de Zuidafrikaanse Unie, welke, volgens dr. J. S. Bartstra in zijn artikel *Nederlandse buitenlandse politiek* hier te lande wel een gunstige indruk had gemaakt⁶⁷). Het lijkt er op, dat pas in het midden van de 20e eeuw, tijdens de regering-Verwoerd, de situatie in Zuid-Afrika overeenstemming begint te vertonen met Kuypers wens t.a.v. het herstel van de volledige onafhankelijkheid van dit land. Welhaast tot het eind van zijn leven heeft hij die verlangens gekoesterd. Wanneer Botha en Smuts in oktober 1915 zelfs een verkiezingsoverwinning behalen, en Kuyper toegeeft, dat voorschands Botha c.s. door de Engelsen aldaar heer en meester zijn, houdt hij nog de hoop op de toekomst gevestigd: „Wie weet wat er uit de Gereformeerde kern van het tweede geslacht nog opbloeit”⁶⁸).

Het ligt voor de hand — rancuneuze uitlatingen van Kuyper aan het adres van Engeland geven er blijk van —, dat door de Zuidafrikaanse troebelen na het uitbreken van de wereldoorlog, waardoor de aloude

Engels-Afrikaanse controverse een verscherping onderging, ook bij Kuyper het „oude zeer” zich weer deed gevoelen.

b2. Engeland en de Nederlandse invloed in de wereld.

We ontkomen niet aan de indruk, dat Kuyper, die herhaaldelijk pleit voor een krachtige Nederlandse diplomatie, opdat wij „tegenover de vreemde onze ere naam van voorheen”⁶⁹⁾ ophouden, zich met een zeker heimwee „ons glorieus, zo machtig verleden”⁶⁹⁾ voor ogen houdt. Dat hij niet slechts vanaf 1889, maar reeds „sinds 1878” de z. i. gezapige passieve buitenlandse politiek laakt en het pleit voert „voor een meer actieve politiek”⁷⁰⁾, vindt hierin waarschijnlijk ook een belangrijke verklaring. Hij wil niet langer, dat we „als een quantité négligeable beschouwd” worden⁷¹⁾. Kleine staten als Portugal en Denemarken mogen dan met een geringe positie genoegen nemen, „zulk een nauwelijks meetellen kan niet geduld in een land als Nederland”⁶⁹⁾, aldus Kuyper. Dat verbiedt nl. ons roemrijk verleden, voorts de centrale positie tussen de drie belangrijke mogendheden⁶⁹⁾, en tenslotte vooral onze positie als koloniale mogendheid, zo stelt hij, „omdat onze koloniën een voor de kleinheid van ons land onevenredig groot gewicht in de schaal werpen”⁷²⁾.

Volgens Karl Hampe in zijn boek *Belgien und Holland vor dem Weltkrieg* van 1918, greep tegen het einde van de 19e eeuw ook in Nederland de geest van het tot het imperialisme neigende nationalisme om zich heen om „alle Elemente des eignen Volkstums kraftig zusammenzufassen und ihm nach Möglichkeit erweiterte Weltgeltung zu verschaffen”⁷³⁾. Hampe wijst o.a. op de oprichting van het Algemeen Nederlands Verbond in 1898, waaraan hij min of meer een Groot-Nederlands cultuurimperialisme toeschrijft⁷⁴⁾. Hield deze beweging zich voorheen meestal verre van politiek, tijdens de wereldoorlog was er volgens Hampe ook een groep actieve politici, „denen auch der greise Kuyper Anteil entgegenbringt”, die „aus dem bisherigen Stillstand und der Geheimnistuerei in auswärtigen Angelegenheiten herausstrebt und die grossniederländischen Ideale lebendig ergriffen hat”⁷⁵⁾.

Wij zullen niet ingaan op de vraag of Kuyper in een zekere relatie stond tot deze beweging, maar van Groot-Nederlandse cultuuridealen geeft hij inderdaad blijk. Uitbreiding van de Nederlandse invloed in de wereld is hem een grote wens. Van Zuid-Afrika had hij met name grote verwachtingen voor de uitbreiding van de Nederlandse cultuur.

Het is ook hierom, dat Kuyper de ondergang van de Boeren-republieken zozeer betreurt, en hierbij gewag maakt van „één der schoonste illusies” ooit door hem gekoesterd, die daarmede teloor ging⁷⁶⁾. Hij bindt de Zuid-africaners nogal eens op het hart, o.a. in zijn Plancius-rede, zich te keren tegen de Engelse taal en zeden en bij de „Nederlandse landaard” te volharden⁷⁷⁾. Het behoud van de Nederlandse taal in Zuid-Afrika gaat hem ook zeer ter harte en het was niet in de laatste plaats hierom, dat het ministerie-Kuyper zich in 1902 tot Groot Brittannië wendde, teneinde vredesonderhandelingen tussen Engeland en de Boeren te bevorderen.

Bekend is ook Kuypers aandeel in de Vlaamse taalstrijd, en dat niet alleen tijdens de wereldoorlog, wanneer hij de Duitse bezetter in zijn

praktijken ten gunste van het Vlaams zozeer steunt⁷⁸⁾79), want ook voorheen had „de Vlaamse kwestie . . . zijn volle belangstelling”⁷⁸⁾. Ook spreekt hij herhaaldelijk over handhaving van de Nederlandse taal in Michigan en omstreken in de Verenigde Staten van Amerika⁸⁰⁾. Volgens Hampe moest iedere verzwakking van het Britse rijk, z. i. de meest gevaarlijke vijand voor de Nederlandse cultuurexpansie in de wereld — men denke aan Zuid-Afrika en Nederlands-Indië — de Groot-Nederlandse zaak ten goede komen⁷⁸⁾.

Ook Kuyper wijst er bij voortduring op, dat Engeland ons „van de plaats der ere die wij eens zo schitterend” in de wereld innamen, „tot onze huidige zo ingekrompen positie” neerdrukte⁸¹⁾, en „ons achtereenvolgens kolonie na kolonie ontfutselde, en nog pas in het Kaapland van een zo schone invloed en zo krachtige positie beroofde”⁸²⁾.

Wij zijn van mening, dat de koloniën in de archipel, als residu van ons machtig verleden, voor Kuyper min of meer de betekenis hebben van een bestaansvoorwaarde voor het Nederlandse rijk, zonder welke het nauwelijks meer is. Voor een natuur als die van Kuyper, waarbij stilstand reeds achteruitgang betekende, moest het verlies van de koloniën wel een teruggang zijn, nagenoeg met ondergang gelijkstaande. Aan Idenburg schrijft hij in 1916: „Het zou zo ontzettend wezen, als Nederland kolonieloos werd. Dan zonken we weg”⁸³⁾.

Van 1878 af heeft hij dan ook voortdurend gepleit voor een krachtige defensie van de koloniën⁸⁴⁾. Reeds in *Ons Program* waarschuwt hij voor de z. i. „onverzadelijke hebzucht van de eerste mogendheid ter zee”⁸⁵⁾, en toornst hij tegen de zgn. goede diensten van Engeland in het begin van de negentiende eeuw „om onze koloniën in bewaring te nemen”⁸⁶⁾, wat o.a. het verlies van de Kaap tot gevolg had. In 1889 motiveert hij zijn pleidooi voor een actieve buitenlandse politiek ook mede met het oog op het bezit van de Nederlandse koloniën: „Maar vergeet niet, dat we koloniën hebben, en in die koloniën voor meer dan ene mogendheid een buit, schier nog begeerlijker dan de monden van de Rijn of Maas”⁷⁹⁾. Een herhaling van de situatie in de dagen van Napoleon, toen Engeland beslag legde op onze koloniën, acht Kuyper in het begin van de oorlog, blijkens een brief aan Idenburg, niet denkbeeldig: „Niemand vertrouwt Engeland. Nu erkent het onze neutraliteit, doch als er een kink in de kabel komt, en het wil door blokkade de toevoer van Duitsland afsnijden, en zulks geeft Duitsland aanleiding om onze havens te bezetten, dan is te voorzien dat Engeland beslag op onze koloniën legt”⁸⁷⁾.

Wanneer India, als gevolg van de Aziatische beweging, aan Engeland de trouw mocht opzeggen, schrijft in een andere brief een Idenburg, „zal onze Archipel nog meer dan daarvoor de Engelse begeerlijkheid prikkelen”⁸⁸⁾. Kuyper weet overigens heel goed, dat „zonder steun van Engeland . . . onze Oost niet te houden”⁸⁸⁾ is, en dat er in dit opzicht van de continentale mogendheden niets is „te vrezen, wijl Engeland nooit ons koloniaal bezit in handen van Frankrijk of Duitsland zou laten overgaan”⁸⁹⁾.

Maar het is niet van de zijde der continentale mogendheden, dat hij voor de Nederlandse koloniën en voor de Nederlandse invloed in de wereld de meeste gevaren verwacht, het is veeleer het imperialisme van

Engeland, het land dat, zo schrijft hij in 1914 aan Idenburg, „nu blijkbaar de Beheerderesse van de Oceaan en daarmede van Afrika en Azië worden” wil ⁹⁰⁾, waarvoor hij in hoge mate beducht is. Het moet hem derhalve wel toespreken „als het andere Mogendheden gelukt, op de grote Oceaan een tegenwicht tot stand te brengen en,” zo vervolgt Kuyper, „daardoor ook onze toekomst te verhelderen” ⁹¹⁾.

c. Japan en Rusland.

Het heeft de Entente bij Kuyper ook geen goed gedaan, dat Japan tijdens de wereldoorlog aan haar zijde strijdt. Reeds vroeg heeft hij het gevaar van de Aziatische beweging voor Europa onderkend ⁹²⁾, een beweging die z. i. „toch niet te stuiten is”, met gevolg, zo schrijft hij in 1912 aan Idenburg, „dat we eens uit de Archipel uitvallen, zonder er eigenlijk dingen van betekenis te hebben gewrocht” ⁹³⁾.

In zijn boek *Om de oude wereldzee* spreekt Kuyper de verwachting uit, dat het „vroeg of laat tot een worsteling om de macht tussen Azië en Europa komt” ⁹⁴⁾, en dat „de tijd kan komen, dat de Islam ons als monotheïstisch bondgenoot goud waard zou zijn” ⁹⁵⁾. De Oosterse politiek van Keizer Wilhelm om een toenadering of een verbroedering tussen het monotheïsme in Azië en in Europa na te streven, schijnt er, aldus Kuyper, op gericht te zijn om met het oog op de toekomstige worsteling tussen Azië en Europa, bij de Islam weer de tegenstelling polytheïsme-monotheïsme levend te maken ⁹⁶⁾ *).

Dit streven vindt bij Kuyper weerklank; het zou z. i. ook voor ons koloniaal bezit „een factor van behoud zijn” ⁹⁵⁾. Hij is voorts van mening, dat in Japan „de nationaal-Japanse idee zich almeer vereenzelvigd met de Aziatische idee” ⁹⁸⁾, en hij onderkent ook, dat zich in Japan een groep vormt die het op Nederlands-Indië heeft voorzien ⁹⁹⁾.

Zijn zienswijze in deze getuigt veelal van een profetische blik, waarvan hij zich blijkens een brief aan Idenburg in 1915 ook zelf min of meer bewust is: „Ook Japan baart ons hier klemmende zorgen Het wordt alles wat ik reeds zolang geprofeteerd heb. Het loopt steeds meer op een aanval van het Heidenland op het Christenland uit. Nu zal dit voor Java nog wel een halve eeuw duren, maar gezond is toch reeds nu de toestand niet meer” ¹⁰⁰⁾. Dat Engeland zich in 1902 met Japan verbond, heeft Kuyper steeds afgekeurd. *De Standaard* noemt het op 15 en 25 maart 1905 „een onheilige alliantie” ⁹²⁾ **).

Hoewel Nederlands-Indië zonder steun van Engeland niet te houden is, zoals Kuyper ook zelf onderkent ⁸⁸⁾, en men voorts evengoed zou kunnen stellen dat door het verbond tussen Japan en Engeland de ene imperialistische mogendheid enigszins door de andere in toom gehouden wordt ***) , spreekt Kuyper tijdens de oorlog als zijn oordeel uit, dat

*) Dat men ook voor het uitroepen van de heilige oorlog door de Khalif, zoals tijdens de wereldoorlog inderdaad is gebeurd, hoewel met weinig succes, nogal bevreemd is, acht Kuyper in 1907 geen hersenschim ⁹⁷⁾.

**) Volgens mr. A. S. de Leeuw sprak *De Standaard* toen ook op voorbeeld van Keizer Wilhelm II van het „gele gevaar” ¹⁰¹⁾, maar dit moeten we waarschijnlijk niet aan de hoofdredacteur zelf toeschrijven.

***)) Engeland is in het begin van de oorlog nogal bezorgd over Japans bedoelingen ¹⁰²⁾, en heeft inderdaad, zoals achteraf blijkt, via onderhandelingen van Japan gedaan weten te krijgen, dat dit land zich ertoe verbindt de status quo te

dientengevolge „in het Oosten het gevaar voor de Nederlanden verdubbeld is”⁹¹).

Hij acht zelfs een situatie denkbaar, waarbij Nederland verplicht zou zijn, zijn „eigen kust in Europa te ontbloten” — het is niet onmogelijk, dat Kuyper hierbij denkt aan een eventueel garanderen van Hollands grondgebied door Duitsland — teneinde „in Azië tot afdoend verweer in staat te zijn”¹⁰³). Dat zou Nederland z. i. noodzaken tot „een maatregel, waartoe dusver geen enkele andere Europese mogendheid overging, om namelijk in Azië zelf een indrukwekkende zeemacht te ontwikkelen”¹⁰³).

Overigens schrijft Idenburg Kuyper in de voorzomer van 1915, dat die oorlog met Duitsland in Japan, getuige de Japanse pers, in het geheel niet populair is¹⁰⁴), en dat er geruchten zijn dat Duitsland bezig is „Japan los te maken” van Engeland c.s. en dat „Duitsland aan Japan daarvoor een deel van onze bezittingen in Azië heeft aangeboden”¹⁰⁵).

Dit laatste weigert Kuyper te geloven: „...De Koningin is er ook nog en Keizer Wilhelm zal tegen onze Koningin niets ondernemen”¹⁰⁶)*).

We laten de door Idenburg gesignaleerde geruchten over de Duitse toenaderingspogingen tot Japan nu verder daar, al is het tenslotte in dit verband nog wel belangwekkend kennis te nemen van het memorandum van Ludendorff van 14 september 1917, gepubliceerd in juli 1919. Deze generaal geeft daarin n.l. als zijn mening weer, dat na de aansluiting van België bij Duitsland het bij een verstandige belangenpolitiek ook wel zou lukken om Nederland aan te trekken, „vooral als zijn koloniaal bezit door een met ons verbonden Japan zou worden gegarandeerd”¹⁰⁸).

Niet alleen de Mongolen, maar ook de opkomende Slavische macht acht Kuyper een gevaar van de toekomst. Heeft Kuyper de gevaren die er in het Duitse volk schuilen, niet zozeer gezien, of misschien ook niet willen inzien, de machtige ontplooiing van het Russische rijk heeft Kuyper herhaaldelijk voorspeld: „Rusland heeft de toekomst voor zich en wordt vroeg of laat toch de baas in heel het Europese politieke spel”¹⁰⁹).

In zijn *Antirevolutionaire Staatskunde* noemt Kuyper, wanneer hij herinnert aan de wereldrijken van Alexander de Grote, Napoleon e. a., voor de huidige tijd als zodanig „naast Groot Brittanje ook Rusland”¹¹⁰), daarbij geheel voorbijgaande aan een mogelijke Duitse expansie in de wereld. Rusland, dat alleen al „beschikt over een rijk en bloeiend wereldterrein, bijna vijftig keer zo groot als heel Duitsland”, zou heel Europa, aldus Kuyper in 1917, reeds na een eeuw kunnen overweldigen¹¹⁰), vooral als deze staat van de onrijpheid zijner jeugd tot volle manlijke rijpheid zal gekomen zijn¹¹¹). „Omdat het Slavische element poogt de Germaanse volken steeds meer terug te dringen, mag ik,” zo concludeert Kuyper,

handhaven, „niet alleen in de Stille Zuidzee, doch met name in de Nederlands-Indische Archipel”¹⁰²).

*) Dit grote vertrouwen in de keizer blijkt niet geheel ongerechtvaardigd te zijn. Inderdaad schijnt de invloed van Wilhelm II, nadat een „hooggeplaatste persoonlijkheid” twee telegrammen met de keizer gewisseld had, in het voorjaar van 1918 ons land voor een Duitse inval gespaard te hebben¹⁰⁷).

„niet wensen, dat dit voortdringen der Slaven in Europa te snel van stapel lope”¹¹¹**)).

(Wordt vervolgd).

VERWIJZINGEN NAAR BRONNEN EN LITERATUUR

- 1) *De Standaard*, 14-11-14.
- 2) *De Standaard*, 23-1-15.
- 3) *De Standaard*, 16-2-15.
- 4) *De Standaard*, 30-3-15.
- 5) *De Standaard*, 22-1-15.
- 6) *De Standaard*, 17-10-14.
- 7) *De Standaard*, 15-5-15.
- 8) *De Standaard*, 2-10-14.
- 9) *De Standaard*, 25-9-14.
- 10) *De Standaard*, 26-10-15.
- 11) blz. 31.
- 12) *De Standaard*, 13-11-14.
- 13) *De Standaard*, 2-12-15.
- 14) 7e Serie, nr. 11, jan. 1916, blz. 318.
- 15) *Rapports faits aux conférences de la Haye*, 1920, blz. 550.
- 16) C. J. Sniijders en R. Dufour, *Mobilisatiën*, 1927, blz. 253.
- 17) *De Standaard*, 25-11-14.
- 18) *De Standaard*, 19-12-14.
- 19) *De Nederlander*, 23-12-14.
- 20) *De Nederlander*, 15-11-17.
- 21) Prof. J. de Louter, „Het stellig Volkenrecht”, deel II, 1910, blz. 371.
- 22) *De Standaard*, 16-10-15.
- 23) *De Standaard*, 22-11-15.
- 24) *De oorlog in België*, 1916, blz. 34.
- 25) *De Nederlander*, 6-12-14.
- 26) blz. 70.
- 27) Paul Herre, *Die kleinen Staaten Europas ... etc.*”, 1937, blz. 164.
- 28) K. Strupp, *Das Völkerrechtliche Delikt*, 1920, blz. 143.
- 29) Dr. P. Kasteel, *Abraham Kuyper*, 1938, blz. 285.
- 30) Dr. A. K., *A.R. Staatskunde*, II, 1917, blz. 58.
- 31) Dr. Kasteel, blz. 288.
- 32) *De Standaard*, 19-4-15.
- 33) Dr. A. K., *De positie van Nederland*, 1917, blz. 10 en 11.
- 34) Dr. A. K., *A.R. Staatskunde*, II, blz. 60.
- 35) Dr. A. K., *A.R. Staatskunde*, II, blz. 61.
- 36) Dr. A. K., *A.R. Staatskunde*, II, blz. 194.
- 37) Mr. de Leeuw, (zie nr. 26), pag. 46.
- 38) Mr. dr. C. Smit, *De buitenlandse politiek van Nederland*, deel II, 1946, blz. 163.
- 39) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 53.
- 40) *De Standaard*, 19-3-15.
- 41) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 52.
- 42) Dr. A. K., *Planciusrede*, 1884, blz. 21.
- 43) Dr. A. K., *De crisis in Zuid-Afrika*, 1900, blz. 47.
- 44) Dr. A. K., *Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden?*, 1874, blz. 58.
- 45) Dr. A. K., *Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden?*, 1874, blz. 14.
- 46) blz. 6.
- 47) blz. 35.
- 48) blz. 30.
- 49) H. S. S. en J. H. Kuyper, *Herinneringen van de oude garde*, 1922, blz. 177 en 178.
- 50) *De Standaard*, 18-3-14.
- 51) Dr. Kasteel, blz. 277.
- 52) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 416.
- 53) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 407.

*) Idenburg is het in dezen met Kuyper eens: „Het lijdt voor mij geen twijfel dat tenslotte Duitsland het zal moeten opgeven en dat daardoor de dam tegen het westwaarts opdringen der Slavische en Mongoolse volken zal worden verzwaakt, misschien wel als voorbereiding voor de dingen die komende zijn in het Oosten”¹¹²).

- 54) blz. 49.
55) Dr. A. K., *Crisis in Zuid-Afrika*, blz. 58.
56) *De Standaard*, 16-10-14.
57) *De Standaard*, 20-1-15.
58) *De Standaard*, 31-3-15.
59) *De Standaard*, 25-1-15.
60) *De Standaard*, 26-1-15.
61) *De Standaard*, 10-11-14.
62) *De Standaard*, 5-12-15.
63) *De Standaard*, 17-3-15.
64) *De Standaard*, 18-12-14.
65) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 417.
66) *De Standaard*, 16-4-15.
67) In *Nederland tussen de Natiën*, I, 1946, blz. 82.
68) *De Standaard*, 29-10-15.
69) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 190.
70) *De Standaard*, 23-10-1889.
71) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 196.
72) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 191.
73) blz. 91.
74) blz. 92.
75) blz. 95.
76) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 406.
77) blz. 11.
78) Dr. Kasteel, blz. 277.
79) *De Standaard*, 1-7-15.
80) *De Standaard*, 18-5-16.
81) *De Standaard*, 3-6-16.
82) *De Standaard*, 29-4-18.
83) Idenburg-archief, brief van 28-10-16.
84) Idenburg-archief, brief van dr. A. K. van 7-2-15.
85) blz. 315.
86) blz. 360.
87) Idenburg-Archief, brief van dr. A. K. van 19-8-14.
88) Idenburg-Archief, brief van 18-4-15.
89) Dr. A. K., *Ons Program*, 1892, blz. 359.
90) Idenburg-archief, brief van 1-11-14.
91) Dr. A. K., *Positie van Nederland*, 1917, blz. 15.
92) Dr. N. Japikse, *Staatskundige geschiedenis van Nederland van 1887 tot 1917*, 1918, pag. 317.
93) Idenburg-archief, brief van 4-8-12.
94) blz. 18 en 20.
95) blz. 23.
96) *Om de oude Wereldzee*, 1907, blz. 33.
97) blz. 20.
98) *Om de oude Wereldzee*, 1907, blz. 39.
99) Idenburg-archief, brief van 22-8-1910.
100) Brief van 14-3-1915.
101) Mr. de Leeuw, pag. 57.
102) Mr. dr. C. Smit, *Hoogtij der Neutraliteitspolitiek*, 1959, blz. 124.
103) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 339.
104) *Kuyper-archief*, brief van 17-3-15.
105) Brief van 4-4-15.
106) Idenburg-archief, brief van 9-5-15.
107) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, onder redactie van dr. J. A. van Houtte e.a., deel XII, pag. 64.
108) Dr. H. T. Colenbrander, *Studiën en Aantekeningen over de Nederlandse Politiek*, 1920, blz. 162.
109) *De Standaard*, 7-4-16.
110) Deel I, blz. 215.
111) Dr. A. K., *Positie van Nederland*, 1917, blz. 16.

BINNENLANDS OVERZICHT

DOOR

H. ALGRA

Vóór 1918 stemden wij in Nederland krachtens het districtenstelsel en de Engelsen doen het nóg. Dat stelsel brengt mee de stemmingen voor tussentijdse vacatures. Als ergens een zetel vacant wordt door overlijden of bedanken van de gekozene, volgt er voor dat district een tussentijdse verkiezing. De politici zijn altijd zéér benieuwd naar de uitslag, want zij lezen daaruit af, of de tendentie van de algemene verkiezingen zich handhaaft dan wel het getij bezig is te keren. Een al te zuivere graadmeter is het niet, daar de kiezers bij tussentijdse verkiezingen nog al eens gaan vrijbuiten. In Engeland blijken de liberalen de laatste maanden favoriet, maar het is de vraag, of bij algemene verkiezingen niet veel kiezers toch maar liever het oude pad zullen volgen in het besef, dat het toch eigenlijk gaat tussen conservatieven en socialisten. Ook wij hebben vroeger merkwaardige uitslagen van tussentijdse verkiezingen gekend. De merkwaardigste was die in het district Amsterdam III in 1913. Troelstra was in twee districten gekozen en bedankte voor Amsterdam III, omdat daar een andere socialist ook zeker gekozen zou worden. Maar intussen hadden de socialisten in Zwolle een buitengewoon Partijcongres gehouden om te beslissen over de vraag, of een aanbod van dr. Bos, om in een links kabinet samen met liberalen en vrijzinnig-democraten zitting te nemen, kon worden aanvaard. Het partijcongres beantwoordde de vraag ontkennend: er was principieel geen mogelijkheid tot samenwerking met burgerlijke partijen. Toen kwam de tussentijdse verkiezing in Amsterdam III, een zó vast rood district, dat Troelstra durfde zeggen, dat de kiezers er desnoods een lantaarnpaal zouden stemmen, als die maar rood geverfd was. De kiezers kozen de liberale kandidaat en dit kòn niet anders worden verklaard dan als een protest tegen het besluit van het Zwolse congres.

Het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging heeft ons beroofd of bevrijd van de tussentijdse verkiezingen. Maar we kregen er iets anders voor in de plaats. Normaliter vallen nu de staten- en raadsverkiezingen een jaar vóór de kamerverkiezingen. Vroeger hadden we wel eens wat extra moeite, om de kiezers uit te leggen, dat ook de staten-verkiezingen politieke betekenis hebben: het zijn indirecte verkiezingen voor de Eerste Kamer. Maar tegenwoordig hebben èn de staten èn de gemeenteraadsverkiezingen allereerst een *algemene* politieke betekenis. Bij de verkiezingen in maart (voor de staten) en in mei (voor de raden) was de landspolitiek de inzet. In propagandafolders werd nog vrij veel over provinciaal en gemeentelijk beleid gezegd, maar ieder voelde toch, dat het ging om een wijdere strekking. En bij de perscommentaren over de resultaten is alléén die wijdere strekking aan de orde geweest.

Daarbij zijn twee tendenties duidelijk af te lezen. Vooreerst: de uit-

slagen betekenen niet, zoals de oppositie had verwacht, een vonnis over het zittende kabinet. Over de kabinetten-Drees heeft de heer Oud — toen in de oppositie — soms een hard vonnis gevelde. Die kritiek, hoe onbillijk soms ook, vond een zekere weerklank bij het kiezersvolk. Dat bleek bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1958, die voor de P. v. d. A. ongunstig en voor de V.V.D. gunstig uitvielen. De P. v. d. A., die een zeer kritische regeringspartner was geweest, begon na die verkiezingen van 1958 over te zwenken naar de oppositie. Maar haar oppositie, na 1959 officieel, heeft ondanks een demonstratie in Amsterdam onder „onstuimig wapperende rode vlaggen”, en met vogels van diverse pluimage als spreker, niet tot succes geleid. Het kabinet-De Quay leed in de staten- en raadsverkiezingen géén nederlaag.

Dat is de ene tendentie.

De andere is, dat twee partijen op merkwaardige en bijna verrassende wijze hebben gemerkt, dat ook bij evenredige vertegenwoordiging en grootste gemiddelden nog grote verschuivingen mogelijk zijn. De P.S.P. maakte een sprong vooruit en de V.V.D. leed een zware nederlaag.

En hier is plaats voor een andere opmerking.

Tussentijdse verkiezingen, waarvan hierboven sprake was, hadden en hebben in het algemeen de neiging, minder gunstig uit te vallen voor de partij, die bij de generale electie de wind in de zeilen had. De verworven macht brokkelt in de regel bij tussentijdse verkiezingen weer af.

Maar twee verkiezingen in het gehele land, met twee maanden tijdsverschil, hebben een andere tendentie. De tweede leidde tot een verzwaring van de accenten, die bij de eerste reeds werden geplaatst. *De uitslag van de eerste ronde en de daarop volgende commentaren hebben een grote suggestieve werking op het electoraat.*

Wat bij de eerste ronde zich handhaaft, houdt ook bij de tweede ronde stand, maar wat bij de eerste ronde schuift, schuift ook bij de tweede ronde verder.

Hier komt een vraag aan de orde, die door het geheime karakter der verkiezingen nimmer kan worden beantwoord. Vroeger was het bij verkiezingscommentaren een vast thema, hoe de kleurloze middenstof had gestemd. Maar het waren altijd vermoedens. Wel is het mogelijk, bij de analyse van één stembus verstrekkende conclusies te trekken.

Wanneer bv. de stembus voor de villa-wijk Marlot bij Den Haag, waar misschien tien antirevolutionaire stemmen mochten worden verwacht, er in 1948 wel tienmaal zoveel telde, dan was het spoedig duidelijk, waar die stemmen vandaan kwamen. In hoofdzaak van mensen, die een deel van hun leven een positie in Nederlands-Indië hadden gehad en die de fermetheid van Gerbrandy tegenover het kabinet-Schermerhorn-Drees bewonderden. Diezelfde stemmen zijn in 1959 aan de K.V.P.-er Van Rijkevorsel ten goede gekomen.

In maart van dit jaar had bij één stembus ergens in het noorden van ons land de P.S.P. ongeveer 90 stemmen en het G.P.V. ongeveer 10. Bij de raadsverkiezingen waren de cijfers vrijwel andersom. De verklaring was gemakkelijk te vinden. Het G.P.V. had voor de raad hetzelfde lijstnummer als de P.S.P. voor de staten en twee maanden na de statenverkiezingen waren de grote aanplakbiljetten van de P.S.P. met het lijst-

nummer van het socialisme zonder atoombom nog niet verbleekt. Maar dat lijstnummer gold niet voor de raad . . .

Hier raken wij even een ander punt. Voor een nieuwe, pas opkomende partij zeggen de namen van de kandidaten nog vrijwel niets. De leus is alles, de man of de vrouw is onbekend. Maar de vraag naar de keus van de kleurloze middenstof is vervangen door een reeks van vragen, die moeilijk kunnen worden beantwoord. In een grote serie gemeenten hebben de antirevolutionairen en de christelijk-historischen samen één lijst ingediend. De antirevolutionairen geven daaraan duidelijk de voorkeur; de christelijk-historische leiders moeten er niets van hebben. Bij monde van hun partij-secretaris en van de heer Kikkert verweren zij zich zoveel mogelijk tegen die samenwerking en hebben bij dat verweer de warme steun van de heer Pollema in zijn weekblad de C. H. Nederlander. Voor- en tegenstanders proberen de voor- en nadelen van deze samenwerking uit de cijfers af te lezen. Een uitzichtloos pogen. Het zou héél anders zijn, wanneer we wisten, hoe de jonge kiezers, jonger dan 30 jaar, op deze samenwerking reageren, en hoe de oude garde er over denkt. Er zijn wel eens suggesties gedaan, om aan de jongere en oudere kiezers, aan mannen en vrouwen, stembiljetten van verschillende kleuren uit te reiken. Het zou tot merkwaardige conclusies kunnen leiden. In België bv. schijnt het wel vast te staan, dat de vrouwen er veel minder op het socialisme gesteld zijn dan de mannen en in Zwitserland, waar alleen de mannen stemrecht hebben, zijn de socialisten nog niet voor vrouwenkiesrecht in de bres getreden. Men zegt, omdat zij daar alleen maar electorale schade van verwachten.

Het bovenstaande moge voldoende zijn, om aan te tonen, dat het analyseren van verkiezingsuitslagen heel wat meer en wat anders zou behoren te zijn dan alleen maar het werken met percentagecijfers, tot in twee decimalen nauwkeurig.

In de afgelopen maanden is de kwestie-Nieuw-Guinea aan de orde van de dag gebleven. De Nederlandse regering is bereid tot besprekingen met Indonesië met het plan Bunker als uitgangspunt. De grote meerderheid van het parlement steunt daarbij de regering. Alleen de socialisten willen verder gaan en alvast het plan met huid en haar aanvaarden.

Het plan Bunker bevat voor de Papoea's, voor de Nederlandse onderdanen op Nieuw-Guinea dus, gevaarlijke risico's. Niemand durft dat te ontkennen. En daarom is er telkens sprake van sterke waarborgen, dat de Papoea's te zijner tijd het hun toekomstige zelfbeschikkingsrecht ook werkelijk mogen uitoefenen. De nadruk op de noodzaak van die waarborgen is begrijpelijk. Alleen — niemand heeft nog kunnen zeggen, hoe hij zich die waarborgen heeft gedacht. En van wie hij de bereidheid en het vermogen verwacht, om Soekarno desnoods te dwingen, dat recht eerlijk en volledig te doen naleven.

Het riskante van het plan wordt van de zijde van de regeringspartners wel ingezien. Dat er toch zulk een ijver is om de regering tot onderhandelingen op de basis van dit plan te brengen, heeft uit de debatten voldoende verklaring gevonden. Alle redevoeringen komen op hetzelfde neer en zijn wat toegespitst in enkele stellingen samen te vatten:

- I. Alléén kan Nederland op de duur niets voor de Papoea's bereiken, maar ze wel in het verderf storten.

- II. Wij moeten vertrouwen hebben in de politiek van onze grote bondgenoot, die bijna de gehele last van het verzet tegen de communistische expansie draagt, nl. Amerika. Wij doen er verstandig aan, de Amerikaanse politiek te volgen.
- III. Omdat het plan Bunker kennelijk een exponent is van de Amerikaanse politiek, moeten wij het gesprek op de basis van dat plan aanvaarden.

Daarbij wordt getracht, de Amerikaanse gedachtengang te volgen. Amerika *gelóóft*, dat het communistische gevaar, dat is in Oost-Azië vrijwel identiek met het Chinese gevaar, voor Indonesië belangrijk wordt verminderd, als Soekarno ten opzichte van Nieuw-Guinea zijn zin krijgt. Het is een aparte vraag, of dit Amerikaanse geloof niet meer een politieke wens is dan een resultaat van politiek inzicht.

Maar dat kunnen wij laten rusten.

Over de „afdoende waarborgen” is nog weinig duidelijk. En nog minder duidelijkheid is er over een andere vraag. In hoeverre moet Nederland toegeven? *Is daar geen andere grens dan wat uiteindelijk bij Amerika te bereiken valt*, ook als Soekarno het plan Bunker *bij* de onderhandelingen, *voor* de onderhandelingen of *na* de onderhandelingen frustreert?

De opvatting, zoals wij die in drie stellingen uit de mond van de woordvoerders in de Tweede Kamer, die de regering steunen, hebben samengevat, laat nauwelijks een ander antwoord toe dan dit: vandaag is er geen neen jegens Amerikaanse plannen of voorstellen, het zal er ook later niet zijn.

Maar er kunnen spoediger dan wij zelf vermoeden, momenten komen, waarop de noodzaak om onze houding jegens de Amerikaanse leiding scherper en duidelijker te bepalen, niet meer te ontwijken valt.

In een bepaald opzicht wijkt dit nummer van Anti-Revolutionaire Staatskunde af van alle, welke er sinds de oprichting in 1924 aan vooraf zijn gegaan: het is thans de eerste maal, dat op de omslag, waarop de redactie staat vermeld, de naam van Schouten ontbreekt. Dr. Schouten heeft namelijk besloten zijn voorzitterschap en daarmee tevens zijn lidmaatschap van de redactie neer te leggen.

Als opvolger van dr. Schouten wil ik gaarne met enkele woorden bij dit afscheid stilstaan. Want wij kennen allen Schouten te goed om niet te beseffen welk een verlies dit voor ons blad betekent.

Sinds de oprichting heeft Anti-Revolutionaire Staatskunde verschillende veranderingen doorgemaakt. Voor de oorlog kenden wij een maandelijks en een driemaandelijks editie, nadien nog slechts een maandelijks; het uiterlijk van het blad is enkele malen gewijzigd, enkele jaren geleden is aan het orgaan een meer „open opzet” gegeven.

Gedurende al die tijd werd het beleid van dr. Schouten gekenmerkt door een vastheid van overtuiging, gepaard met een grote voorzichtigheid in beleid. Hij kende zijn beginselen, hij kende zijn mensen, hij wist waar hij heen wilde en op die basis redigeerde hij dit blad.

Wie 38 jaar lang dit blad heeft gediend, kan reeds daarom aanspraak maken op onze dank en op ons respect. Want bij een periodiek, waarin soms artikelen van een behoorlijke lengte worden opgenomen, is het door-nemen van de copy voor de redactieleden, die ook overigens dikwijls een druk bezet leven leiden, bij tijd en wijle een niet te onderschatten belasting. Men kon er echter op rekenen, dat de heer Schouten alle copy immer tijdig gelezen had en van zijn commentaar voorzien. Hij is voor de redactie het zinnebeeld van dienst aan de zaak, waaraan hij zijn hart verpand heeft.

Hoewel dr. Schouten thans de kring der redactie verlaat, blijft hij — hoe kan het anders — lezer van dit blad. Ik wil bij dit afscheid de wens uitspreken, dat hij in zijn kwaliteit van lezer met kritische instemming van de afleveringen zal kennis nemen. En ik wil de dank overbrengen voor het zeer vele werk, dat hij gedurende vele jaren in stilte voor de vorming van ons anti-revolutionaire volksdeel, als lid van de redactie van ons kaderorgaan, heeft verricht.

BERGHUIS

DE PLANNEN INZAKE EEN ARBEIDSVOORWAARDENWET*)

DOOR

MR. J. A. OOSTERHOFF

Op 4 mei 1961 werd door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid aan de Sociaal-Economische Raad ter advisering voorgelegd een voorontwerp van Wet betreffende de regeling van bevoegdheden op het stuk van lonen en andere arbeidsvoorwaarden.

Dit voorontwerp raakt slechts wat men zou kunnen noemen de *organisatie* van de loonpolitiek en heeft dus alleen het *institutionele kader* op het oog voor het in de toekomst te voeren loonbeleid. De vraag, wat de inhoud van het loonbeleid zelf zal zijn gaat dus in zekere zin buiten dit voorontwerp om, al kan de andere vraag worden gesteld, of de gedachten omtrent de materiële inhoud van het in de toekomst te voeren loonbeleid niet mede van belang zijn voor het formele institutionele kader, waarbinnen dit loonbeleid zal moeten worden gevoerd.

Hoe dit zij, het bedoelde voorontwerp werd afzonderlijk aan de S.E.R. voorgelegd en breder ter discussie gesteld, zodat het ook hier op zich zelf ter sprake kan worden gebracht.

Voor een goed begrip van de gehele opzet van het voorontwerp kan een beknopt historisch overzicht van de organisatie der loonvorming te onzent uiterst dienstig zijn. Wij geven daarom eerst een korte vergelijkende schets van de situatie van vóór en na de tweede wereldoorlog.

Vóór de tweede wereldoorlog

De althans formeel geldende individuele vrijheid van de werkgever en de werknemer op het stuk van de loonvorming is sedert het begin der twintigste eeuw in steeds sterkere mate aan banden gelegd. Als gevolg van het optreden van de vakverenigingen zowel van werknemers als van werkgevers kwam meer en meer de collectieve arbeidsovereenkomst in zwang, welke voor wat de inhoud der arbeidsvoorwaarden betreft steeds meer de plaats van de individuele arbeidsovereenkomst is gaan innemen. Dankzij de erkenning door de wetgever in 1907 en de meer uitgewerkte regeling van 1927, toen de Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst tot stand kwam, heeft het instituut der collectieve arbeidsovereenkomst een grote vlucht kunnen nemen.

In verband met de sociale en economische achtergronden, van waaruit de c.a.o. was ontstaan, droegen haar bepalingen in het algemeen het karakter van een minimum-regeling, waarvan overigens ten gunste van

*) Het S.E.R.-advies inzake het systeem van loonvorming was bij het schrijven van dit artikel nog niet gepubliceerd.

de werknemer mocht worden afgeweken. De c.a.o. beoogde immers een minimale waarborg voor de werknemers. Tegen boven het minimale uitgaande arbeidsvoorwaarden konden geen bezwaren bestaan. De regeling van lonen en arbeidsvoorwaarden was een zaak van werkgevers en werknemers onderling.

In de jaren dertig verscheen voor het eerst ook de overheid op dit toneel. Voorbeelden daarvan zijn de Crisis-Organisatiebeschikking van 1934, krachtens welke partijen georganiseerd bij een aantal crisisorganisaties werden verplicht, geschillen met de samenwerkende landarbeidersbonden aan arbitrage vanwege de minister van Economische Zaken te onderwerpen en vooral ook de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van c.a.o.'s van 1937, krachtens welke de overheid actief kon gaan ingrijpen bij de collectieve vaststelling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden.

Voor het overige lag de regeling en vaststelling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden geheel bij de dragers van het georganiseerde bedrijfsleven zelf.

Na de tweede wereldoorlog

Deze situatie is sinds de oorlog ingrijpend gewijzigd. De omstandigheden gaven er alle aanleiding toe. De ontreddeering op sociaal-economisch terrein maakte een rechtstreekse overheidsbemoeyenis onontbeerlijk, ook op het stuk van de loonvorming, dat immers een belangrijk onderdeel van het sociale en economische geheel uitmaakt.

Inflatoire tendenties werden opgewekt door de alom bestaande schaarste. Er moest worden voorkomen, dat deze tendenties nog zouden worden versterkt door een stijging van de nominale lonen. Bovendien moesten zo laag mogelijke prijzen worden nagestreefd van onze produkten op de wereldmarkt. Bij dit alles moest tenslotte de arbeider een loon worden verzekerd, dat hem en de zijnen een redelijk bestaan verschafte.

Deze achtergronden maakten noodzakelijk, dat centrale leiding aan de loonvorming werd gegeven. Slechts de centrale overheid was daartoe in staat.

Een en ander leidde uiteindelijk ¹⁾ tot het bekende Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen (B.B.A.) van 1945, waardoor met name aan de minister van Sociale Zaken en aan het College van Rijksbemiddelaars een rechtstreekse invloed op de loonvorming werd toegekend. Aan dit College van Rijksbemiddelaars (verder te noemen: het College) moeten alle nieuwe collectieve arbeidsovereenkomsten alsmede wijzigingen van bestaande collectieve contracten ter goedkeuring worden voorgelegd, alvorens deze rechtskracht verwerven. Daarnaast kreeg het College de bevoegdheid, hetzij ambtshalve hetzij op verzoek, lonen en andere arbeidsvoorwaarden bindend vast te stellen.

Bij de uitoefening van zijn taak is het College gebonden aan de zgn. algemene aanwijzingen door de minister van Sociale Zaken (en Volksgezondheid) verstrekt, terwijl het College op zijn beurt de bevoegdheid heeft, binnen het kader dier algemene aanwijzingen, met betrekking tot de regeling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden richtlijnen vast te

¹⁾ Wij laten de oorlogsjaren 1940—1945 hier nu verder maar buiten beschouwing.

stellen, waarvan zonder toestemming niet mag worden afgeweken. Deze laatste mogelijkheid tot dispensatieverlening werd overigens door het College in een aantal gevallen gedelegeerd aan organen van het bedrijfsleven.

Behalve, dat in dit nog steeds actuele stelsel van geleide loonvorming de centrale overheidsleiding op het stuk der lonen zelve reeds een ingrijpende wijziging betekende vergeleken bij de vooroorlogse situatie, trad nog een andere merkwaardige wijziging op en wel in het karakter der collectieve arbeidsovereenkomsten. Bedoelde het instituut der c.a.o. vanouds de werknemers een zekere minimale waarborg te verschaffen met betrekking tot hun lonen en overige arbeidsvoorwaarden, waarvan ten faveure van de werknemers uiteraard mocht worden afgeweken, onder het stelsel van na 1945 met het vereiste van goedkeuring door het College van Rijksbemiddelaars is elke afwijking van de eenmaal goedgekeurde c.a.o.-bepalingen volstrekt verboden.

Zulks lag en ligt in de aard van de zaak. Met behulp van de eis der goedkeuring, verleend binnen het kader van algemene aanwijzingen en richtlijnen, wordt immers een zekere beheersing van het loonpeil nagestreefd, welk streven ten principale geen doorbreking via afwijkingen van goedgekeurde collectieve contractsbepalingen gedooft.

Op de merkwaardige consequenties voor de contractspartners, wier materiële contractsvrijheid hierdoor wel zeer sterk wordt beperkt, gaan wij nu niet nader in. Wij wijzen er thans slechts op, dat het systeem van beheersing van het loonpeil via — aan goedkeuring onderworpen — collectieve arbeidsovereenkomsten mede afhankelijk is van de medewerking der contractspartners. Zeker, ook los van de medewerking van partijen bij de c.a.o. staat de overheid in het stelsel van het B.B.A. een middel tot beheersing van het loonpeil ten dienste: de oplegging van een bindende regeling door het College. Het ligt echter voor de hand, dat deze weg niet de voorkeur heeft. Aan de vrijwillige medewerking van partijen is de overheid vanzelfsprekend wel het een en ander gelegen.

Het laat zich dan ook verstaan, dat in de ontwikkeling onder vigueur van het B.B.A. het accent is komen te liggen op het *overleg* tussen de overheid (Minister, College van Rijksbemiddelaars) enerzijds en het georganiseerde bedrijfsleven anderzijds. Dit overleg manifesteert zich vooral in het contact met de (Looncommissie van de) Stichting van den Arbeid, welke steeds geraadpleegd is alvorens de minister een algemene aanwijzing verstrekke. Ook op het niveau van de bedrijfstakken vindt veelvuldig overleg met het College en de Looncommissie van de Stichting van den Arbeid plaats, terwijl na de instelling van de Sociaal Economische Raad ook deze meermalen door de regering om advies is gevraagd. Het overleg met het bedrijfsleven ligt de overheid dus nauw aan het hart. En het kan niet worden ontkend, dat het Nederlandse bedrijfsleven in het algemeen zijn medewerking heeft verleend.

Dankzij deze medewerking van het bedrijfsleven, dat zijnerzijds de noodzakelijkheid van de geleide loonvorming in verband met de omstandigheden erkende, kon de overheid haar loonpolitiek met haar centrale leiding ten uitvoer brengen.

Drang naar meer vrijheid

Naarmate de economische situatie echter zich in gunstiger zin wijzigde, het economische herstel vorderde en de sociaal-economische verhoudingen zich normaliseerden, kwam steeds meer de vraag naar voren, of de door de centrale overheid geleide loonpolitiek op den duur wel voor het maatschappelijke leven de meest gewenste wijze van loonvorming betekende. Het bestaande strakke systeem werd al meer als een te nauw keurslijf gevoeld. Tal van bezwaren, zowel van principiële als van feitelijke aard, werden al sterker er tegen aangevoerd.

Een principieel karakter droeg en draagt de kritiek, volgens welke de loonvorming allereerst een zaak van het bedrijfsleven is, immers behoort tot de eigen taak, het eigen karakter en de eigen verantwoordelijkheid van de maatschappelijke groepen, welke bij de loonvorming in de eerste plaats betrokken zijn. De door de overheid centraal beheerste loonvorming mag dan als kind van de nood aanvaardbaar zijn geweest, naarmate de normale verhoudingen zich herstellen, dient ook de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming weer te worden gelegd daar waar zij behoort.

Als feitelijk bezwaar tegen de van overheidswege centraal geleide loonvorming gold de hantering van een algemeen richtlijnloon, dat slechts door een algemene loonronde werd gewijzigd. Als gevolg hiervan werden de loonverhoudingen te veel afgestemd op de minder draagkrachtige bedrijfstakken, die een zekere loonsverhoging niet zonder prijsverhoging konden opvangen. Hierin school een onbillijkheid jegens de werknemers in de bedrijfstakken met betere resultaten, die daaraan geen of onvoldoende deel kregen. Zulks werkte bovendien niet stimulerend op de arbeidsproductiviteit, terwijl de functionele mobiliteit van de werknemers mogelijk meer dan althans vlak na de oorlog noodzakelijk was werd geremd.

Hoe dit alles verder zij, onder de drang naar een vrijere loonvorming brachten reeds in 1954/55 de Stichting van den Arbeid en de Sociaal-Economische Raad aan de regering een rapport resp. een advies uit met als grondgedachte:

a. de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming dient te worden gelegd bij het bedrijfsleven in zijn verschillende geledingen, onverminderd de taak van de centrale overheid als hoedster van het algemeen belang;

b. het algemene loonniveau zal in overeenstemming moeten zijn met de fundamentele economische en sociale factoren (werkgelegenheid, betalingsbalans, ruilvoet, een sociaal-verantwoord loonniveau);

c. er dient een zo groot mogelijke differentiatie in de lonen en andere arbeidsvoorwaarden te worden toegelaten als met de onder *b* bedoelde coördinatie-gedachte in overeenstemming is.

Hieruit blijkt, dat een verdergaande differentiatie per bedrijfstak enerzijds en een zekere coördinatie anderzijds door de S.E.R. noodzakelijk werd geacht.

Over de *organisatie* van de loonpolitiek bestond intussen geen eenstemmigheid. Een deel van de S.E.R.-leden prefereerde het College van Rijksbemiddelaars te handhaven. Een meerderheid echter voerde een pleidooi voor de instelling van een zogenaamde Loonraad als vaste commissie van de S.E.R. Daarin zouden zitting moeten hebben vertegenwoordigers

van de representatieve werkgevers- en werknemersorganisaties alsmede een aantal onafhankelijke deskundigen.

Nadat het destijds optredende kabinet eind 1955 zich reeds bereid had verklaard, mede te werken aan een overdracht van bevoegdheden inzake de loonvorming aan het georganiseerde bedrijfsleven zoals dit wordt gerepresenteerd in de S.E.R., heeft het in 1959 opgetreden kabinet in zijn bekende nota inzake enkele hoofdpunten voor het sociaal-economische beleid in de naaste toekomst van 24 juni 1959 een nadere detaillering gegeven van de door het kabinet te treffen maatregelen ook op het stuk van de loonvorming.

Een gedifferentieerde loonvorming, welke zou zijn afgestemd op de produktiviteitsontwikkeling van de verschillende bedrijfstakken, werd ingeleid. De primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming in de bedrijfstakken zou wederom in handen gelegd worden van de vrije organisaties van werkgevers en werknemers en van andere daarvoor in aanmerking komende bedrijfsorganen.

Omdat deze weliswaar gewijzigde loonpolitiek intussen nog steeds aanknopingspunt vond bij het sinds 1945 bestaande formele kader van het B.B.A., werd tevens aangekondigd, dat het kabinet een regeling zou voorbereiden van het institutionele kader, dat voor een afgerond stelsel van gedifferentieerde loonvorming nodig kon worden geacht. Daarbij werd verklaard, dat de regering een regeling overwoog, waarin bepaalde op het stuk der loonvorming bestaande bevoegdheden van de minister en van het College van Rijksbemiddelaars zouden worden overgedragen aan het georganiseerde bedrijfsleven.

Het is in dit verband en als vrucht van het terzake gehouden beraad, dat de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid het voorontwerp van een Arbeidsvoorwaardenwet aan de S.E.R. heeft voorgelegd. Daarmede wordt dus beoogd, het organisatorische kader te scheppen, waarbinnen de eigen verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven voor de loonontwikkeling ten volle tot haar recht kan komen.

Alvorens tot een nadere waardering van het ontwerp kan worden overgegaan, moet eerst het een en ander van de inhoud worden gereleveerd.

Het voorontwerp

Blijkens de toelichting gaat het voorontwerp uit van de gedachte, dat de bevoegdheid tot het vaststellen van lonen en andere arbeidsvoorwaarden in eerste instantie een aangelegenheid is van de werkgevers en werknemers en dat de primaire verantwoordelijkheid voor het beperken van deze bevoegdheden in beginsel berust bij het georganiseerde bedrijfsleven in zijn verschillende geledingen. Deze verantwoordelijkheid kan eerst dan tot haar recht komen, indien aan het georganiseerde bedrijfsleven een wezenlijke mogelijkheid wordt geboden om zelf beslissingen te nemen ten aanzien van de loonvorming en de vaststelling van andere arbeidsvoorwaarden.

De opstellers van het voorontwerp zijn echter van mening, dat in dit opzicht geen volledige vrijheid van handelen aan het bedrijfsleven kan worden toegekend. Immers, de nationale economie, waarvan het algemene loonniveau een onderdeel uitmaakt, mag niet worden verstoord door een loonbeleid, dat in zijn geheel of in belangrijke onderdelen onjuist is. Daarbij

komen eisen van sociale rechtvaardigheid of van coördinatie, welke het noodzakelijk maken, dat van een centraal punt uit een zekere invloed op het beleid van lonen en andere arbeidsvoorwaarden kan worden uitgeoefend.

Welnu, de bevoegdheden, welke vereist zijn voor de regulering van lonen en andere arbeidsvoorwaarden en die tot nu toe berusten bij het College van Rijksbemiddelaars, worden in het voorontwerp in handen gelegd van een *Loonraad*. Deze Loonraad is in de gedachtengang van het ontwerp een orgaan van de S.E.R. met een tripartite samenstelling. De leden worden door de S.E.R. benoemd, paritair voor wat betreft de uit het georganiseerde bedrijfsleven afkomstige leden en in overeenstemming met de voor het loonbeleid verantwoordelijke minister voorzover het onafhankelijke deskundigen betreft.

Bij de Loonraad berust het *dagelijkse* beleid met betrekking tot de vaststelling der arbeidsvoorwaarden. Dit dagelijkse beleid zal moeten worden gevoerd binnen het raam van het door de Sociaal-Economische Raad aan te geven *algemene* beleid op dit gebied. Ter markering van dit algemene beleid stelt de S.E.R. zgn. algemene beleidsregelen op, welke evenwel de goedkeuring van de voor het loonbeleid verantwoordelijke minister behoeven.

Bij de opstelling van zijn beleidsregelen houdt de S.E.R. rekening met de toestand en de vooruitzichten van de nationale economie, een en ander in harmonie met het regeringsbeleid. Daartoe geeft de Minister, in het kader van het te voeren sociaal-economische beleid, de *doelstellingen* aan met betrekking tot de ontwikkeling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden, op de grondslag waarvan de S.E.R. zijn beleidsregelen dient op te stellen.

Vanwege het algemene karakter grijpen de beleidsregelen van de S.E.R. niet rechtstreeks in de concrete arbeidsvoorwaarden in; naar hun aard zijn het algemeen geformuleerde normen, waarnaar de Loonraad zich bij zijn dagelijks beleid heeft te richten, maar waarmede partijen in hun overleg reeds bij voorbaat rekening kunnen houden.

Van directe invloed op de lonen en andere arbeidsvoorwaarden zijn uiteraard wel de aan de Loonraad toegekende bevoegdheden. Deze kunnen worden onderscheiden in :

- a. het goedkeuren van elke collectieve arbeidsovereenkomst, c.q. loonverordening van een bedrijfsschap;
- b. het beslissen over de algemeen verbindend- of onverbindendverklaring van bepalingen van een c.a.o.;
- c. het vaststellen van bindende regelingen zowel voor werkgevers en werknemers in het algemeen of voor bepaalde groepen of personen;
- d. het verlenen van dispensaties van geldende bepalingen;
- e. het vragen van inlichtingen;
- f. het vaststellen van voorwaarden of voorschriften, welke hij voor de uitoefening van zijn taak noodzakelijk acht.

In de lijn van de gehele opzet ligt, dat de S.E.R. toezicht houdt op de wijze, waarop de Loonraad zijn beleid in concreto voert. Zo behoeft een nadere regeling, die de Loonraad ter precisering van een algemene beleidsregel (van de S.E.R.) noodzakelijk oordeelt, de goedkeuring van de S.E.R. Bovendien moet de Loonraad zijn besluiten ter kennis brengen van het

dagelijks bestuur van de S.E.R., dat zulk een besluit kan voorleggen aan de Raad. Alsdan heeft het besluit van de Loonraad geen rechtskracht alvorens de S.E.R. zich er over heeft uitgesproken. Tenslotte heeft de S.E.R. de mogelijkheid om, indien de Loonraad in gebreke blijft, de taak van de Loonraad over te nemen.

Op dit geheel wordt in de gedachten van het voorontwerp uiteindelijk toezicht uitgeoefend door de overheid; een toezicht voor haar zijde in preventieve en in repressieve zin.

Ter sprake kwam reeds het vereiste van ministeriële goedkeuring van de algemene beleidsregelen van de S.E.R. In dezelfde lijn ligt, dat ook de besluiten van de Loonraad, welke een algemene werking hebben, 's ministers goedkeuring behoeven. Voor het overige kunnen alle besluiten zowel van de S.E.R. als van de Loonraad door de Kroon worden geschorst en vernietigd wegens strijd met de wet of met het algemeen belang. Tenslotte kan de minister (met zijn daarbij betrokken ambtgenoten) indien de S.E.R. in tegenstelling tot de overheid geen aanleiding ziet tot het vaststellen of wijzigen van een algemene beleidsregel, zelf daartoe overgaan, wanneer hij zulk een beleidsregel in verband met zijn verantwoordelijkheid geboden acht.

Dit alles overziende kan men vaststellen, dat in het ontwerp Arbeidsvoorwaardenwet in het algemeen gesproken het institutionele kader, zoals dit thans nog onder vigueur van het B.B.A. bestaat, wordt omgezet en wel zodanig dat de bevoegdheid van de minister tot het geven van algemene aanwijzingen aan het College van Rijksbemiddelaars wordt vervangen door een bevoegdheid van de S.E.R. tot het opstellen van algemene beleidsaanwijzingen voor het eigen orgaan: de Loonraad, die als de rechtsopvolger van het College van Rijksbemiddelaars kan worden beschouwd.

De „ondergetekenden” van het ontwerp menen, dat met dit nieuwe institutionele kader de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven ten volle tot haar recht kan komen, zowel wat betreft de vaststelling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden in eerste aanleg, als wat betreft de vorming van het algemene beleid en de dagelijkse uitvoering daarvan.

Nadere beschouwing van het voorontwerp

Na al het voorgaande willen wij thans enkele nadere opmerkingen maken met betrekking tot het voorontwerp.

Met opzet hebben wij het — zij het summier — tegen zijn historische achtergronden geplaatst. Want wanneer in de toelichting wordt opgemerkt, dat in de loop der na-oorlogse jaren, onder invloed van de kritiek op de door de centrale overheid geleide loonvorming, het verlangen ontstond „dat allengs de verantwoordelijkheid voor de loonvaststelling *weer* in grotere mate zou worden gelegd in handen van het bedrijfsleven zelf”²⁾, dan zou ingevolge dit „*weer*” een tegemoetkomen aan het gesignaleerde verlangen een terugkeer kunnen betekenen naar de toestand van vóór de centraal geleide loonvorming. Maar deze terugkeer is er in het voorontwerp bepaaldelijk niet.

Vóór de oorlog was daar het vrije spel van bedrijfsgenoten en van

²⁾ In § 4 van de inleiding. De cursivering is van ons.

partijen bij de collectieve arbeidsovereenkomst, aan wie bij uitsluiting de loonvorming en de vaststelling der arbeidsvoorwaarden — behoudens de normale burgerrechtelijke regels — geheel en al competeerde. Een zekere vorm van repressief overheidstoezicht lag toen in de mogelijkheid ener onverbindend-verklaring van bepalingen ener c.a.o., terwijl de verbindend-verklaring niet anders deed dan de gebondenheid der georganiseerde bedrijfsgenoten aan de vrijwillig op zich genomen verplichtingen uit te breiden tot alle bedrijfsgenoten. Ingrijpen van hogerhand in de materiële inhoud van de bepalingen der c.a.o.'s op het stuk der lonen e.d. was in het algemeen feitelijk onbekend.

Welnu, *déze* materiële vrijheid van de bedrijfsgenoten en van de partners bij het collectieve contract behoort sinds het B.B.A. tot het verleden en keert ook met de ontworpen Arbeidsvoorwaardenwet niet terug. Dit behoeft, dunkt ons, na de summiere uiteenzetting van de inhoud van het voorontwerp geen nadere toelichting. Het kan echter geen kwaad zulks hier uitdrukkelijk te signaleren.

De vraag rijst daarom, in welke richting dan wel wordt gekoerst, wanneer wordt getracht vorm te geven aan het streven, de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming in de bedrijfstakken „wederom” te leggen in handen van het bedrijfsleven zelf.

Nu moeten terstond enkele zaken scherp worden onderscheiden. In de toelichting op het voorontwerp treffen wij de volgende gedachtengang aan.

Het vaststellen van lonen en andere arbeidsvoorwaarden is in eerste instantie een aangelegenheid tussen de werkgever en de werknemer. Daarin vinden de opstellers van het voorontwerp hun uitgangspunt. Maar nu omvat dit uitgangspunt, blijkens dezelfde toelichting, tevens de gedachte, dat de primaire verantwoordelijkheid voor het beperken van de bevoegdheid tot het vaststellen van lonen e.d. in beginsel berust bij het georganiseerde bedrijfsleven. Daarom moet aan dit georganiseerde bedrijfsleven een wezenlijke mogelijkheid worden geboden om zelf beslissingen terzake van de loonvorming te nemen.

Aan dit alles wordt onmiddellijk toegevoegd, dat in dit opzicht geen volledige vrijheid van handelen aan het bedrijfsleven kan worden toegekend. Daarvoor is het algemene loonniveau te nauw verweven met de nationale economie.

Wat ons nu treft is, dat in het weergegeven uitgangspunt twee gedachten zijn besloten, welke geenszins in elkaars verlengde liggen. Want hoe zou men zo zonder meer de bevoegdheid, d.i. de *vrijheid* tot loonbepaling van de werkgever en de werknemer gezamenlijk op één lijn moeten zien met de verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven tot het *beperken* van die vrijheid?

Zien wij het goed, dan ligt hier tenminste een drietal prealabele vragen. Vanwaar de noodzaak tot het beperken van de werkgevers- en werknemersvrijheid? Behoort zulks primair tot de verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven? Is dit georganiseerde bedrijfsleven niet iets anders dan de werkgevers en werknemers gezamenlijk, inclusief hun wederzijdse privaatrechtelijke organisaties? Het antwoord op deze vragen maakt o.i. tegelijk duidelijk, welke veranderingen nu precies door het voor-

ontwerp in het leven worden geroepen vergeleken bij de situatie van vóór de oorlog en waarom.

Om met het eerste te beginnen. Waarom is het noodzakelijk, de vrijheid (de bevoegdheid) van de werkgever en de werknemer tot het vaststellen van lonen e.d. te beperken of te reguleren?

Gedurende de eerste jaren onmiddellijk na de tweede wereldoorlog bestond daarover geen meningsverschil. Een ieder zag in, dat het in de ontstane sociaal-economische ontreddeering noodzakelijk was, dat de overheid rechtstreeks en veelal in vergaande mate in het sociaal-economische proces ingreep en daaraan actief leiding gaf, wilde men althans weer tot een ordelijk en aanvaardbaar geheel komen. De rechtsgrond voor de rechtstreekse overheidsbemoeienis zag men aldus liggen in de algehele noodtoestand, waarin ons land verkeerde.

Maar naarmate de economische en sociale verhoudingen zich normaliseerden, achtte men de tijd gekomen, dat de overheid zich al minder rechtstreeks en diepgaand met het sociaal-economische leven zou gaan bezig houden. De tijd brak aan, dat de vrije maatschappij weer eigen verantwoordelijkheid zou gaan dragen.

Wij volstaan hier met te constateren, dat dit retireren van de overheid zich tot nu toe trager en ook in mindere mate heeft voltrokken dan velen hadden gedacht of zelfs — gelet op het wegvallen van de noodsituatie als rechtsgrond voor het overheidsoptreden — principieel geboden achtten.

De vraag rijst, welke oorzaken hiervoor zijn aan te wijzen. Enkele voor de hand liggende factoren zijn wellicht, aan de zijde van de overheid: het merkwaardige verschijnsel, dat een overheid, die bepaalde taken op zich heeft genomen, in het algemeen niet licht geneigd is die taken later af te stoten; aan de zijde van het volk: de neiging tegen de overheid te leunen en de geringe behoefte of bereidheid zelf verantwoordelijkheid te dragen. Deze factoren zullen ongetwijfeld hun rol hebben gespeeld en voorzover zij nog invloed hebben zullen zij moeten worden weggenomen.

Op deze wijze loopt men echter gemakkelijk heen langs een dieperliggende oorzaak, waaraan geen geringe betekenis moet worden toegekend.

Wij doelen op de structurele wijzigingen, welke zich al meer voltrekken in het patroon van onze maatschappelijke samenleving zelf, waarin de overheid een grotere plaats is gaan innemen en waarin haar al meer taken zijn toegevallen. Dit verschijnsel dateert trouwens niet van de laatste tien of vijftien jaar.

Techniek en wetenschap beïnvloeden het gehele maatschappelijk-culturele beeld in onze dagen sterker dan ooit. In toenemende mate is het maatschappelijke leven in al zijn aspecten geïntegreerd. De verwevenheid en dus ook de onderlinge afhankelijkheid van alle maatschappelijke componenten neemt daardoor toe. De ontwikkeling heeft er zodoende toe geleid, dat de overheid niet slechts de handhaving van de openbare orde in repressieve zin, maar ook de instandhouding en bevordering van de nationale welvaart tot taak kreeg³⁾. Ook op sociaal en economisch gebied

³⁾ Vergelijk prof. mr. A. M. Donner in zijn pre-advies voor de Vereniging voor administratief recht inzake de vraag: „Zijn de traditionele vormen en begrippen van het bestuursrecht toereikend bij de uitbreiding van de overheidstaak met name op sociaal en economisch gebied?“, uitgebracht in 1960. Men zie de geschriften dier Vereniging, nr. XLII, blz. 6.

heeft zij taken gekregen, welke uit het hedendaagse maatschappelijke beeld niet weg te denken zijn.

Vanuit antirevolutionaire gezichtshoek beschouwd geloven wij niet, dat dit verschijnsel als zodanig principieel onaanvaardbaar is. Want naarmate de maatschappelijke integratie en de verwevenheid van de verschillende aspecten van het leven in staat en maatschappij en daarmede de onderlinge afhankelijkheid van alle maatschappelijke componenten toeneemt, naar die mate klemt voor de overheid de eis van de bedeling der publieke gerechtigheid te meer. Maar bij deze toenemende interdependentie van het leven in staat en maatschappij in al zijn aspecten zal zij zich ook te meer realiseren, dat haar optreden uitsluitend en alleen heeft te staan in het teken van de *publieke* rechtsgemeenschap van overheid en onderdanen. Voor een exclusieve behartiging van welke private belangen dan ook is bij de overheid, naar de aard van haar gezag, nu eens te meer geen plaats.

Wanneer aldus de uitbreiding van de overheidstaak ook op sociaal-economisch terrein een verschijnsel is in de ontwikkeling van de maatschappij en indien tevens juist is, dat het loonbeleid niet een op zichzelf staand onderdeel is los van de algemene sociale, economische en financiële politiek, maar dat het verband tussen lonen en prijzen, bestedingen en werkgelegenheid, handels- en betalingsbalans enz. daarvoor te nauw is, dan zal ook, vanwege de samenhang van het loonbeleid met het algemene sociaal-economische en financiële overheidsbeleid een uiteindelijke verantwoordelijkheid van de overheid voor het loonbeleid moeten worden aanvaard. En zulks niet als een tijdelijk verschijnsel slechts gerechtvaardigd door de nood, maar als een structureel element in de samenhang van heel de nationaal-economische politiek.

Indien op deze wijze de noodzaak tot het — dwangmatig — beperken of reguleren van de vrijheid van werkgevers en werknemers op het gebied der loonvorming als zodanig kan worden aanvaard, dan berust dit o.i. dus — kort geformuleerd — op de verantwoordelijkheid van de overheid voor de behartiging van het algemeen belang naar de eis der publieke gerechtigheid.

Van hieruit komen wij tot onze stelling, dat terwille van de behartiging van het algemeen belang naar de eis der publieke gerechtigheid de verantwoordelijkheid voor het — dwangmatig — beperken der werkgevers- en werknemersvrijheid primair berust bij de *overheid* en niet bij het bedrijfsleven.

Hier schijnen wij in tegenspraak te komen met de toelichting op het voorontwerp, waarin dit beperken der vrijheid de primaire bevoegdheid van het georganiseerde bedrijfsleven wordt genoemd. Wij menen echter, dat in de toelichting deze bevoegdheid, dat is dus deze verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven, ten principale te zeer wordt los gezien van die van de overheid.

Hiermede raken wij de eerder geformuleerde vraag: wat is het georganiseerde bedrijfsleven in het raam van het voorontwerp?

Waar dit ontwerp tracht vorm te geven aan het streven, de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming (dat blijkt dus te zijn de verantwoordelijkheid voor het beperken van de vrijheid van de werkgevers en de werknemers) wederom te leggen in handen van het bedrijfsleven

zelf, daar moet ten volle in rekening worden gebracht, dat „het bedrijfsleven zelf” niet meer hetzelfde bedrijfsleven is als van vóór de oorlog, maar dat het na de oorlog een structurele wijziging heeft ondergaan. „Het” bedrijfsleven van thans is niet meer het privaatrechtelijk georganiseerde bedrijfsleven van vroeger, zonder meer, maar het publiekrechtelijk georganiseerde bedrijfsleven, zoals dit de laatste jaren in zijn geheel wordt gerepresenteerd in de Sociaal-Economische Raad. En dat is bepaald niet hetzelfde.

Het essentiële onderscheid tussen privaatrechtelijke en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie is, dat in de laatste aan de bedrijfsorganen publiekrechtelijke, dat is algemeen verbindende bevoegdheden toekomen. Deze publiekrechtelijke bedrijfsorganen hebben de mogelijkheid ook de bedrijfs-genoten, die niet vrijwillig georganiseerd zijn, bepaalde bindende regels op te leggen. In de privaatrechtelijke organisatie is dit onmogelijk.

In dit verband is terstond van belang de vraag, waar de publiekrechtelijke bedrijfsorganen haar publiekrechtelijke bevoegdheden vandaan halen. Naar onze mening worden publiekrechtelijke bevoegdheden uitsluitend ontleend aan de overheid. Want het is typisch de overheid, aan wie publiekrechtelijke bevoegdheden competeren. Juist in deze publiekrechtelijke competentie komt immers het typisch onderscheiden karakter en de eigen aard van het overheidsgezag tot uiting, dat wordt bepaald door de eigen aard van het staatsverband als publiekrechtelijke gemeenschap van overheid en onderdanen.

Hieruit vloeit onmiddellijk voort, dat publiekrechtelijke organen, ook publiekrechtelijke bedrijfsorganen, in wezen zijn bekleed met een stuk overheidsgezag. De omvang dier publiekrechtelijke bevoegdheden doet niet terzake; zij kunnen betrekkelijk gering of zeer uitgebreid zijn; zodra ze van publiekrechtelijk karakter zijn, zijn ze echter van dezelfde aard als het overheidsgezag.

Dit alles betekent dan ook, dat, indien een publiekrechtelijke beperking aan de vrijheid van werkgevers en werknemers wordt opgelegd, deze vrijheidsbeperking geschiedt vanuit de sfeer van de competentie der overheid. Met andere woorden: wanneer in het voorontwerp een rechtstreekse publiekrechtelijke controle op de loonvorming blijft bestaan, dan is deze publiekrechtelijke controle slechts mogelijk en aanvaardbaar, omdat en voorzover zulks noodzakelijk is uit hoofde van de verantwoordelijkheid van de overheid voor het behartigen van het algemeen belang, dat ligt in het evenwicht der nationale economie.

Tegen deze achtergrond bevreedt het in het geheel niet, dat de verantwoordelijkheid van de overheid voor de nationale economie ook in het voorontwerp in feite *de enige rechtsgrond* is voor heel het breed opgezette frame voor de organisatie der loonpolitiek.

Het bevreedt daarom evenmin, dat in feite alle verantwoordelijkheid, welke op het stuk der loonvorming wordt toegekend aan de S.E.R. en aan diens orgaan de Loonraad, ten nauwste gelieerd is aan en onverbrekkelijk verbonden is met de algemene verantwoordelijkheid van de overheid voor de gehele nationale sociaal-economische politiek, waarvan de algemene loon- en prijspolitiek deel uitmaakt. Men kan het zelfs zo zeggen, dat de aan de S.E.R. en de Loonraad toegekende verant-

woordelijkheid voor de loonontwikkeling een onderdeel uitmaakt van de algemene verantwoordelijkheid van de centrale overheid voor haar loonpolitiek.

Want hoe men het ontwerp ook keert of wendt, aan de top van de pyramide der verantwoordelijkheden voor het loonbeleid staat de voor dit beleid verantwoordelijke minister. Hij geeft immers de doelstellingen aan met betrekking tot de ontwikkeling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden; hij ook heeft het uiteindelijke repressieve en preventieve toezicht op het beleid van de S.E.R. en de Loonraad.

Voor en tegen

Met dit alles voor ogen is nu wel duidelijk, hoe de primaire verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven in het raam van het voorontwerp in wezen moet worden verstaan. Door middel van zijn publiekrechtelijke organen wordt het bedrijfsleven een stuk *medeverantwoordelijkheid voor het algemene loonbeleid van de overheid* op de schouders gelegd.

Hierin ligt o.i. tegelijkertijd alle verdienste van het voorontwerp, maar tevens zijn fundamentele zwakte.

Als verdienste moet stellig naar voren worden gebracht, dat een aantal publiekrechtelijke bevoegdheden, welke tot nu toe berusten bij zuiver ambtelijke overheidsorganen, in handen wordt gelegd van op publiekrechtelijke leest geschoeide bedrijfsorganen. Daarmede wordt aan het bedrijfsleven een belangrijke *inspraak* verleend in de uitvoering van het loonbeleid; een inspraak, welke institutioneel gewaarborgd is. In de bevoegdheden van de S.E.R. en van de Loonraad wordt het bedrijfsleven immers rechtstreeks betrokken bij de daadwerkelijke uitvoering van de loonpolitiek en ontvangt het — zij het binnen het raam der door de minister aangegeven doelstellingen — de mogelijkheid tot een zekere mate van een eigen beleid. Zo bezien kan men inderdaad zeggen, dat *het* bedrijfsleven (maar dat zijn dan de publiekrechtelijke organen van het bedrijfsleven en allerminst de individuele werkgevers en werknemers of hun organisaties) een zekere vrijheid op het stuk der loonvorming „terug”-ontvangt.

Overigens zal deze vrijheid geheel afhankelijk zijn van de mate, waarin de minister c.q. de regering aan de S.E.R. en de Loonraad die vrijheid *laat*. Zowel met het aangeven van de doelstellingen met betrekking tot de ontwikkeling van de lonen en andere arbeidsvoorwaarden als met het uitoefenen van het repressieve en preventieve toezicht treedt de minister regulerend op. Meent hij daarin tamelijk ver te moeten gaan, dan kan de vrijheid van het publiekrechtelijk georganiseerde bedrijfsleven zo goed als illusoir worden.

Intussen ligt in dit alles naar onze mening tevens de zwakke steen in de opzet van het voorontwerp.

Want indien het bedrijfsleven wordt geroepen tot medewerking aan de uitvoering van het loonbeleid zoals dit door de regering in hoofdlijnen wordt aangegeven, dan heeft deze opzet alleen kans van slagen, indien en voorzover het bedrijfsleven bereid en in staat is die medewerking te verlenen.

In een tijd, waarin geen bijzondere spanningen van laag- of hoogconjunctuur zich voordoen, zal de noodzakelijke medewerking door het

bedrijfsleven in zijn geheel wel worden verleend. Op dit punt bestaat ten onzent tot nu toe een vrij gunstige ervaring.

In tijden van bijzondere spanningen evenwel, wanneer de bereidheid van het bedrijfsleven in zijn geheel tot het dragen van medeverantwoordelijkheid voor het overheidsbeleid juist dringend wordt vereist, wordt op die bereidheid wel een zware wissel getrokken. Alleen de ervaringen, die met het tot wet verheven voorontwerp zouden worden opgedaan, zouden moeten leren, of deze wissel niet te zwaar moet worden genoemd.

Nu zou men kunnen opmerken, dat toch ook in de huidige organisatie-structuur van het loonbeleid de medewerking van heel het bedrijfsleven moeilijk kan worden gemist. Het gehele patroon van overleg tussen regering, College van Rijksbemiddelaars en Stichting van den Arbeid is er op gebaseerd. Zo beschouwd betekent de noodzakelijkheid van de medewerking van het bedrijfsleven als *conditio sine qua non* in het institutionele kader van het voor-ontwerp toch geen verzwakking bij de huidige structuur?

Ons antwoord is, dat aldus het essentiële verschil tussen de huidige organisatie-structuur en die van het voorontwerp over het hoofd wordt gezien. In het voorontwerp draagt het bedrijfsleven zelf rechtstreeks mede de verantwoordelijkheid voor de daadwerkelijke uitvoering van het loonbeleid, zoals dit door de regering in hoofdzaken wordt aangegeven. De S.E.R. en de Loonraad, die als representanten van het bedrijfsleven worden beschouwd, hebben tot taak, binnen het raam der door de minister aangegeven doelstellingen, het ieder voor zijn deel te voeren loonbeleid aan deze doelstellingen te doen beantwoorden. Daarmede worden beide Raden, hoewel bedrijfsorganen, in feite geroepen de loonpolitiek van de regering uit te voeren. Zo wordt het bedrijfsleven de uitvoerder van het regeringsbeleid en draagt het dus rechtstreekse medeverantwoordelijkheid voor dat regeringsbeleid.

En nu van tweeën één. Of de doelstellingen van de regering laten de S.E.R. en de Loonraad zoveel ruimte voor de uitvoering van het loonbeleid, dat een tamelijk brede marge voor een zekere mate van eigen beleid voor het bedrijfsleven overblijft; maar dan kan al spoedig de vraag rijzen, in hoeverre de regering haar loonpolitiek op den duur zodanig in de hand kan houden als in het kader van haar algemene sociaal-economische en financiële politiek nodig is; of de door de regering aan te geven doelstellingen op het stuk der lonen en het ministeriële toezicht laten de beide bedrijfsorganen die ruimte in feite in het geheel niet en dan rijst de vraag, welke reële en zinvolle betekenis de medeverantwoordelijkheid van het bedrijfsleven voor het loonbeleid heeft.

Vanzelfsprekend zijn hiermede twee uitersten aangeduid. In normale omstandigheden zal doorgaans wel een balans-situatie kunnen worden bereikt. De samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven zal dan wel geen al te grote hindernissen ondervinden. Het is evenwel de vraag, wat onder „normale” omstandigheden moet worden verstaan en of niet juist in economisch of sociaal gespannen omstandigheden een harmonische samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven, in dien zin, dat het bedrijfsleven bereid en in staat is tot *medeverantwoordelijkheid* voor het regeringsbeleid, gevaar loopt.

Een en ander hangt ten nauwste samen met de wijze, waarop de

verschillende verantwoordelijkheden voor het gehele loonbeleid in al zijn onderdelen *verstrengeld* liggen. Het zal veelal niet wel mogelijk zijn, duidelijk te onderscheiden waar de verantwoordelijkheid voor bepaalde maatregelen precies ligt: bij de publiekrechtelijke bedrijfsorganen, dus naar men dan zegt bij het bedrijfsleven zelf, dan wel bij de minister of de regering.

Zulks speelt al spoedig een rol, indien van uit een oogpunt van algemeen belang noodzakelijkerwijze afremmende maatregelen moeten worden getroffen, waartegen bij de bedrijfsgenoten in het algemeen of in bepaalde bedrijfstakken uit een oogpunt van bedrijfstakbelangen ernstige bezwaren bestaan. Een conflict tussen algemeen belang en bijzonder bedrijfstakbelang ligt dan voor de deur. En niet altijd zal men de bedrijfsgenoten ervan kunnen overtuigen, dat ook hun belang bij het algemeen belang is gediend.

Het is niet moeilijk zich voor te stellen, in welke positie de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven in de publiekrechtelijke organen kunnen geraken, indien zulke situaties zich voordoen. Zij voelen zich dan al spoedig verzeild geraakt tussen de Scylla van het mede door hen te behartigen algemeen belang en de Charybdis van het bijzondere (bedrijfstak)belang, welk belang mede door hun eigen privaatrechtelijke organisaties wordt nagestreefd.

Zo komen wij vanzelf tot wat o. i. een knelpunt in het voorontwerp kan worden genoemd: de verhouding tussen de publiekrechtelijke bedrijfsorganen en de privaatrechtelijke organisaties van werkgevers en werknemers, welke de draagsters der publiekrechtelijke bedrijfsorganen zijn. In hoeverre zullen de privaatrechtelijke organisaties, gelet op hun eigen — zich vrijwillig aangesloten hebbende — achterban, in staat en bereid zijn via de publiekrechtelijke bedrijfsorganen medeverantwoordelijkheid voor het overheidsbeleid te aanvaarden?

Want men moet opnieuw wel nauwkeurig onderscheiden. Ook indien men uitgaat van de gedachte, dat het bedrijfsleven — dat zijn niet alleen de publiekrechtelijke bedrijfsorganen, maar daarachter ook de privaatrechtelijke organisaties en uiteindelijk alle bedrijfsgenoten hoofd voor hoofd — mede verantwoordelijk is voor de *loonontwikkeling*, in dien zin, dat het bedrijfsleven mede heeft acht te slaan op wat terzake van de loonontwikkeling door het algemeen belang wordt vereist, dan is dat toch iets anders dan dat het bedrijfsleven medeverantwoordelijk is voor het *loonbeleid*.

Dit laatste is niet anders dan het complex van maatregelen, dat men voor een gewenste loonontwikkeling noodzakelijk acht te treffen. Maar juist dáárvoor geeft de minister of de regering in eerster instantie de directieven aan. Het is *zijn of haar visie op* de loonontwikkeling, welke uiteindelijk het loonbeleid bepaalt.

Wanneer nu overheid en bedrijfsleven, ook institutioneel, gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de loonontwikkeling, dan wordt deze gezamenlijke verantwoordelijkheid alleen goed gerealiseerd, indien beiden ook een gezamenlijke visie hebben op wat terzake door het algemeen belang en de bijzondere bedrijfstakbelangen wordt vereist. Alleen uit zulk een gezamenlijke visie wordt een in al zijn onderdelen gezamenlijk beleid geboren. Met andere woorden: indien overheid en bedrijfsleven niet overeen-

stemmen in hun beider visie op hetgeen ten behoeve van een gewenste loonontwikkeling wordt vereist, dan ligt daar onmiddellijk een bron van meningsverschil terzake van het te voeren beleid. Een verschil van mening, dat zover kan gaan, dat van een gezamenlijk beleid geen sprake meer kan zijn.

Dit alles klemmt te meer, indien men bedenkt, dat de bron der meningsverschillen van velerlei aard kan zijn. Een verschil van mening tussen overheid en (bepaalde onderdelen van het) bedrijfsleven kan ontstaan uit economische of sociale motieven, maar evenzeer uit politieke overwegingen. En de laatste spelen dikwijls de gevoeligste rol. Met de mogelijkheid van een impasse moet natuurlijk binnen elk institutioneel kader van samenwerking worden gerekend. Daarom moet één het heft in handen kunnen nemen. Ook in het voorontwerp is daar dus rekening mede gehouden. De minister kan te allen tijde in de bevoegdheid van de S.E.R. treden. De praktijk zou moeten leren, hoe vaak en in welke mate de minister zich daartoe geroepen voelt.

Bij dit alles komt nog iets anders. De minister en de regering dragen uiteindelijk een politieke verantwoordelijkheid, welke geheel op het politieke vlak moet kunnen worden gedragen en verdedigd; niet in de eerste plaats jegens de publieke opinie (dit tot op zekere hoogte ook), maar met name tegenover de Staten-Generaal.

Hier ligt naar onze mening een tweede crux in het voorontwerp: hoe zal de minister c.q. de regering zijn of haar verantwoordelijkheid jegens de Staten-Generaal ten volle kunnen dragen voor een loonbeleid, dat mede door het bedrijfsleven wordt uitgevoerd en waarvoor de publiekrechtelijke bedrijfsorganen medeverantwoordelijkheid dragen?

Het moet niet onmogelijk worden geacht, dat een loonbeleid wordt gevoerd, dat niet in alle onderdelen de instemming van de Staten-Generaal heeft. Deze immers beoordelen het gehele sociaal-economische en financiële beleid van de regering en kunnen daarbij zeer wel tot een ander oordeel over het gevoerde loonbeleid komen dan minister en bedrijfsleven gezamenlijk. Men denke bijvoorbeeld alleen maar eens aan het verband tussen lonen in het bedrijfsleven en ambtenarensalarissen en traktementen, het inkomen van niet-loontrekkenden e.d.

Hoe zullen nu minister en Staten-Generaal tegenover elkaar komen te staan, indien de minister voor bepaalde onderdelen van het loonbeleid naar de S.E.R. of de Loonraad moet verwijzen? Dit spreekt te meer, indien deze onderdelen van het loonbeleid van enige inportantie zijn. En zulke onderdelen zullen er wel moeten zijn, wil de medeverantwoordelijkheid van het bedrijfsleven voor dit loonbeleid althans enige reële inhoud hebben.

Het kan welhaast niet anders, of het overleg met de Staten-Generaal boet op deze wijze aan betekenis in. Anders gezegd: een deel van de medeverantwoordelijkheid voor heel de sociaal-economische en financiële regeringspolitiek ontglipt de Staten-Generaal. Het komt ons voor, dat zulks vanuit een oogpunt van *politieke* verantwoordelijkheden niet als wenselijk kan worden beschouwd; zomin voor de minister en de regering als voor de Staten-Generaal.

Nu wij aldus de kernmomenten van het voorontwerp in nadere beschouwing hebben genomen, behoeven wij bij de verdere uitwerking ervan niet lang meer stil te staan.

De vraag bijvoorbeeld, of de verhoudingen tussen de S.E.R., zijn dagelijks bestuur en de Loonraad onderling wel op de meest aanvaardbare wijze is afgebakend, lijkt ons na het voorgaande van secundair belang. Van eenzelfde belang lijkt ons zelfs de vraag, hoe de bevoegdheden tussen de minister en de S.E.R. nu precies worden geregeld. Vast staat, dat de minister te allen tijde althans moet *kunnen* ingrijpen. Het is ondenkbaar, dat voor het bedrijfsleven op het stuk van het loonbeleid volledige vrijheid zou kunnen bestaan. Dit laatste niet alleen, omdat in de tegenwoordige ontwikkeling altijd wel enig verband met de algehele sociaal-economische en financiële politiek aanwezig zal zijn, voor welke laatste uitsluitend de regering en niet het bedrijfsleven de verantwoordelijkheid (jegens de Staten-Generaal) draagt, maar ook en vooral omdat de overheid, principieel gezien, uit hoofde van de behartiging van het algemeen belang naar de eis der publieke gerechtigheid, steeds op enigerlei wijze en in voldoende mate tegen het bedrijfsleven of tegen onderdelen daarvan behoort te kunnen optreden.

Er van uitgaande, dat de overheid op het stuk der loonvorming, niet incidenteel maar structureel, regulerend moet kunnen optreden, lijkt het ons in de grond van de zaak een kwestie van doelmatigheid, op welke wijze de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven op het stuk van het loonbeleid wordt *georganiseerd*. Eén van de eerste vereisten lijkt ons echter toch wel de mogelijkheid van een duidelijke onderscheiding en herkenning, van een duidelijke dislocatie der verantwoordelijkheden. Aan deze voorwaarde voldoet o. i. het ter discussie gestelde voorontwerp niet.

Welke bezwaren men tegen de huidige organisatie-structuur ook zou kunnen aanvoeren, de omstandigheid, dat bij de tegenwoordige stand van zaken slechts één instantie en wel de overheid — door middel van haar ambtelijke orgaan, het College van Rijksbemiddelaars, eventueel op aanwijzing van de minister handelend —, terzake van het loonbeleid in concreto *beslist*, komt in ieder geval het duidelijk onderscheiden der verantwoordelijkheden terzake ten goede.

Wil men voor het bedrijfsleven een grotere mate van vrijheid in de loonvorming — en wie wil die niet? —, dan ware zulks toch ook bij de tegenwoordige organisatie wel te realiseren. Het College van Rijksbemiddelaars en de dit met zijn aanwijzingen begeleidende minister behoeven daartoe het bedrijfsleven die meerdere vrijheid slechts te laten. Ook de ombuiging naar de dusgenaamde gedifferentieerde loonpolitiek bleek binnen het bestaande organisatie-schema mogelijk.

Zou niettemin, om welke redenen dan ook, wellicht psychologische, de voorkeur moeten worden gehecht aan een andere organisatie, dan verdient naar onze mening toch de weg van het voorontwerp niet de voorrang.

Ten besluite

Ons betoog is wel in een geheel andere toonaard gezet dan dat van mr. W. R. van der Sluis in *Evangelie en Maatschappij* van juli/augustus

1961⁴⁾). Daarover veroorloven wij ons tenslotte enkele opmerkingen.

Deze schrijver ziet als de kern van het voorontwerp, dat de relatie tussen overheid en bedrijfsleven op het stuk der loonvorming een wezenlijk andere wordt dan zij tot nu toe nog steeds is. Naar zijn mening wordt het ontwerp gekenmerkt door het bewust prijsgeven door de overheid van haar signatuur op de loonvorming. Door het ontwerp wordt beter mogelijk gemaakt, dat de verantwoordelijkheid voor de loonvorming wordt gelegd daar waar zij behoort. Vanuit 's schrijvers visie op de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven heeft dit zijn warme instemming. De schrijver roept daarom met name het protestants-christelijke volksdeel niet alleen tot deelneming aan de discussie over dit onderwerp maar ook tot een positieve houding en waardering ervoor op. Hij wenst het voorontwerp spoedig de status van wet toe.

Welnu, er behoeft o. i. thans niet te worden gediscussieerd over de vraag, of de overheid in het voorontwerp bewust haar signatuur op de loonvorming prijs geeft. Waar de overheid met het aangeven van haar doelstellingen voor de ontwikkeling der lonen aan de top der verantwoordelijkheid voor het loonbeleid staat, kan zij, al naar gelang de reikwijdte dier doelstellingen, in meerdere of mindere mate haar signatuur op de loonvorming drukken. Bovendien is de mate waarin en de wijze waarop zij het toezicht op de S.E.R. en de Loonraad uitoefent in dit verband bepaald niet zonder betekenis.

Overigens stellen wij de vraag, of de overheid háár verantwoordelijkheid (niet: haar signatuur) — thans daargelaten welke die verantwoordelijkheid precies is of hoe zij nauwkeurig zou moeten worden geformuleerd — voor de loonvorming wel zou mógen prijsgeven. Of behoort haar helemaal geen verantwoordelijkheid daarvoor te worden toegekend?

Dat de relatie overheid — bedrijfsleven op het stuk der loonvorming met het voorontwerp in wezen een andere wordt, geven wij in het licht van ons voorgaande betoog de schrijver gaarne voetstoots toe. Het bedrijfsleven, althans de publiekrechtelijke organen van het bedrijfsleven, gaan immers rechtstreeks medeverantwoordelijkheid dragen voor de daadwerkelijke uitvoering van het overheidsbeleid op het stuk der loonontwikkeling.

Deze fundamentele verandering heeft de schrijver intussen echter niet op het oog. Hij bedoelt iets anders. Naar zijn mening wordt met het voorontwerp een flinke stap gedaan in de richting, welke als uitvloeisel van het principiële verschil in aard tussen overheid en bedrijfsleven wordt vereist. Want, zo zegt hij, de S.E.R. en de Loonraad hebben als principieel andere organen dan het College van Rijksbemiddelaars en de Stichting van den Arbeid een positie, die het beter mogelijk maakt om te komen tot verwezenlijking van de wens: het leggen van de verantwoordelijkheid voor de loonvorming daar waar het behoort. S.E.R. en Loonraad behoren als organen van het bedrijfsleven tot een principieel andere levenskring dan de staat. Aldus 's schrijvers gedachtengang in het kort door ons samengevat.

Nu erkennen wij met de schrijver het principiële geaardheidsverschil tussen staat en overheid enerzijds en het bedrijfsleven anderzijds. Uiteraard.

⁴⁾ Ook opgenomen in *Documentatiedienst ten behoeve van de Anti-Revolutionaire Partij* van 16 september 1961, blz. 566 e.v.

Maar welke rol speelt *dit* verschil in principiële geaardheid ten aanzien van de *publiekrechtelijke* bevoegdheden, welke in het kader van het loonbeleid aan *de S.E.R. en de Loonraad* worden toegekend? Wij zien die rol niet. Doch ook de schrijver maakt in het geheel niet duidelijk, dat deze beide organen een stuk eigen verantwoordelijkheid krijgen te dragen, welke is ontleend aan de competentiesfeer van *het bedrijfsleven zelf*.

Daarmede komt het fundament aan heel zijn principiële beschouwing te ontvallen. Hem is blijkbaar ontgaan, dat de publiekrechtelijke verantwoordelijkheid en de daarmee corresponderende publiekrechtelijke bevoegdheid zowel aan de S.E.R. als aan de Loonraad toegekend *naar hun aard* niet verschillen van die van de *overheid*⁵⁾.

In weerwil van 's schrijvers nog al gloedvolle betoog zijn wij dan ook niet geneigd, op basis van dezelfde principiële gedachtengang zijn eindconclusie te onderschrijven.

HOUDING VAN DR. A. KUYPER TEN AANZIEN VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

DOOR

DRS. J. P. FEDDEMA

II

d. Duitsland.

Was er tijdens Kuypers leven sprake van een radicale zwenking in zijn houding t. a. v. Engeland, gecompliceerder staat het met zijn gevoelens t. a. v. Duitsland. Het zou een misvatting zijn te denken, dat hij de gevaren van de politieke ontwikkeling in Duitsland niet heeft onderkend, ook al heeft Groen van Prinsterer, zoals Kuyper ook zelf erkent¹¹³⁾, de Pruisische politiek ten tijde van Bismarck radicaler veroordeeld. „De apotheose van de staat” noemt Kuyper in 1874 „een kwaad . . . tot dusver nog op onze Ooster grenzen bezworen”, waaruit z. i. „ten leste het Caesarisme . . . en het moderne Imperialisme” opwast¹¹⁴⁾. Van de beginselen van het Duitse legitimisme verklaart hij een jaar later dat ze „lijnrecht tegen de historische ere onzer nationaliteit indruisen”¹¹⁵⁾. Het Duitse conservatisme bleef voor de democratisch gezinde Kuyper ook steeds een grote hinderpaal voor toenadering tot Duitsland. Tijdens de wereldoorlog schrijft hij dat Duitsland „dichter naar ons toe komt”, omdat de keizer in een redevoering een democratische wijziging van de regeringsvorm in het vooruitzicht stelt *), hetgeen Kuyper ten zeerste toejuicht¹¹⁶⁾.

⁵⁾ Vgl. mr. K. Groen in *A.R. Staatskunde XXIV*, blz. 283 v.v.

*) Overigens op aandringen van de socialisten, die als gevolg van de Russische revolutie roerig werden.

De antirevolutionairen in Duitsland, o. a. Stahl en Von Gerlach, wordt ook verweten dat ze „zo sterk naar de conservatieve groepen overhielden”⁴⁰⁾.

Over Bismarck is zijn oordeel tijdens de wereldoorlog, zoals we nog zullen zien, vrij gunstig, maar voorheen is de politiek van deze staatsman, die z. i. „met de vorsten en koningen als met speeltuig dorst kegelen”¹¹⁷⁾ geenszins zijn kritiek bespaard gebleven. Moge Kuyper tijdens de oorlog een wat minder kritische houding jegens het Pangermanisme aannemen, in de aanvang heeft hij deze stroming zeker als een groot gevaar voor Nederland onderkend. Wanneer Italië in 1911 Tripolis en Cyrenaïka annexeert, veroordeelt hij zulk een „rechtsverkrachting ten koste van andere staten” en houdt hij de Nederlanders de eventuele gevaren van Duitse zijde voor ogen, waar de Alduitsers „reeds sinds jaren van de daken prediken, dat Nederland een Duits kustgebied is, uitvloeisel van Duitse stromen”¹¹⁸⁾.

In de Plancius-rede gewaagt Kuyper zelfs van Transvaal als een toevluchtsoord voor een kern van ons volk, die bij een eventuele overweldiging van Duitse zijde „liever dan onder Duitse overheersing de nek te krommen, de zee overstak en uitweek naar Transvaal”¹¹⁹⁾.

In de militaire paragraaf van *Ons Program* pleit hij voor een krachtige defensie, niet alleen uit vrees voor „de onverzadelijke hebzucht” van Engeland, maar ook, omdat Nederland „door de ligging zijner havens zo natuurlijk de begeerlijkheid van de eerste militaire macht te lande zou kunnen opwekken”¹²⁰⁾, welke uitlatingen we overigens niet terugvinden in de herziening van *Ons Program*, de beide delen van zijn *Antirevolutionaire Staatkunde* van 1916 en 1917, waarin hij ook een hoofdstuk aan de landsverdediging heeft gewijd.

Hoe groot voorts ook zijn bewondering is voor de Duitse filosofie, gevaren van deze zijde heeft hij zeker gesignaleerd. Hoewel hij in 1892 verklaart niet gerangschikt te willen worden „onder hen die van het Pantheïsme onder elke vorm enkel kwaadspreken”, omdat dit, zo stelt hij, „immers . . . als godsdienstig Pantheïsme is geboren”, is hij van mening, dat dit als filosofisch stelsel onttaardde en „zijn praktische verwoesting in het leven” aanrichtte¹²²⁾.

Als een symptoom hiervan noemt hij o. a. de tendens naar het staatsabsolutisme, zoals Hegel b.v. poneert „dat de Staat „als gegenwärtige göttliche Wille” de kerk aan zijn doeleinden dienstbaar moet maken, tot ze eindelijk in de staat zich oplosse”¹²²⁾. „De wijsgerige opzuiging van het volksleven in de staatseenheid”, ja al datgene „wat de Duitse wijsgeren en de Duitse staatsgeleerden” bedoelen, heeft Kuyper tot vlak voor het uitbreken van de wereldoorlog verworpen als in strijd met de ideeën van het calvinisme⁵⁰⁾. Ook kon Bismarcks politiek ondanks „alle bewondering voor het machtig resultaat” dat deze verkreeg, z. i. „bij de antirevolutionairen geen politieke aansluiting uitlokken”, noch de Duitse politieke partijen met hun conservatieve inslag¹²³⁾.

Kuyper mag zich dan geestelijk niet zozeer thuisgevoeld hebben in het land van Luther¹²⁴⁾, omdat er „van een identificering der wereldbeschouwingen, zoals die aan gene zijde van de Rijn en bij ons de toon aangeven”,

z.i. nooit sprake kon zijn ¹²⁵) — hij verwijt de antirevolutionaire richting in Duitsland en de groep van ds. Stöcker dat ze niet tot politieke partijformatie kwamen ¹²⁶) —, Duitsland heeft echter in velerlei opzicht Kuypers grote bewondering. In zijn *Antirevolutionaire Staatkunde* van 1916/17 spreekt hij van het Duitse volk als van „een zo talrijke, bloeiende, rijk ontwikkelde en op elk gebied zich in een zo meesterlijke voornaamheid aandienende naburenbevolking” ¹²⁷). Achtte hij zelf zijn bewondering en sympathie voor Duitsland ten zeerste gerechtvaardigd, omdat sinds Napoleon „in Duitsland en wijsgerig en wetenschappelijk en evenzo in het kunstleven een kracht (is) openbaar geworden, die tot dusver tevergeefs haar wedergade zoekt” ¹²⁸), terwijl de Duitse geest door zijn „philosophische spankracht” ¹²⁵) voor zich innam, zo deed het de Engelsman bij hem geen goed dat deze geen „born philosopher” was ¹²⁹).

Nu de Duitsers bovendien technisch voor niemand meer blijken onder te doen, menen wij, aldus Kuypers, „ten volle in ons recht te zijn, zo we het hoogtepunt van Europa's cultuur nog altoos over onze Oostergrenzen zoeken” ¹²⁸).

Reeds in 1899 geeft hij er in een lezing te Philadelphia blijk van, hoezeer de grootse ontwikkeling van de Duitse wetenschap hem aanspreekt en fascineert: „About the middle of the century France sank, Germany rose. In France since the second Napoleon came forward, we find only middling sized capacities; while in Germany a host of heroes and geniï arose and German thought, German science, German education ruled all Europe and took the lead in every department of science” ¹³⁰).

Het is niet zo verwonderlijk, dat Kuypers zich door deze weergalozes ontplooiing van de Duitse geestkracht zeer voelt aangetrokken. Verweet hij in 1892 in zijn oratie *De verflauwing der grenzen* niet reeds zijn eigen tijd dat ze mannen van allure miste? „Edoch wat ik mis, het zijn de krachtige figuren, de grote mannen, de starren van eerste grootte. Hoe zijn die starren, met name in Leiden, niet de een na de ander uitgedoofd. Wie is Caprivi bij Von Bismarck vergeleken? Als Gladstone sterft, wie zal na hem optreden? Helaas, de dynamische verzwakking is niet langer te loochenen. Epigonen hebben de heroën vervangen” ¹²²).

Dat Kuypers niet geheel vrij is van een zekere heroën- of genieënverering kan men niet ontkennen. Afgezien van de menigte heroën en genieën op wetenschappelijk terrein, die Kuypers in Duitsland zag komen ¹³⁰), heeft hij ook voor staatslieden als Bismarck een zwak.

Tijdens de herdenking van de eeuwdag van Bismarcks geboorte herinnert hij eraan dat hij in 1871 over deze staatsman enigszins van mening verschilde met Groen van Prinsterer ¹¹³) ¹³¹). Hij wil in 1915 hernieuwing van de strijd hierover voorkomen, nu de grote oorlog z.i. „Bismarcks schepping in gevaar brengt” ¹³¹), een schepping die hij een „machtig resultaat” noemt en waarvoor hij een grote bewondering voelt ¹²³). Wij willen bij deze verering voor Bismarck van Kuypers niet te lang stil staan en slechts volstaan met een belangwekkend citaat, waaruit blijkt dat hij Bismarck ziet als een instrument Gods, onmisbaar voor de historische ontwikkelingsgang van Europa: „In mannen als Von Bismarck is tweeërlei: ten eerste hun welbewust persoonlijk bestaan, en ten tweede hun bestaan als instrument, in Gods hand voor wat de Here werkt en wat niet hun

eigen doen was. . . Na één of twee eeuwen erkent men dat zulk een heros van de daad onmisbaar was en dat ware hij niet aanstonds verschenen, de historie op hem gewacht zou hebben. Zulk een heros was ook Von Bismarck. Van feilen verre vrij. Maar een heros, zonder wie de historie van Europa niet vooruit kon"¹³¹).

Of ze nu op theologisch, wetenschappelijk, artistiek, politiek of militair terrein liggen „er schitteren onder ons mensen allerlei grote, heerlijke dingen” zegt hij¹³²). Grootse prestaties dwingen Kuyper bewondering af.

Ook het militaire talent imponeert Kuyper. Hij heeft dan ook een verering voor de veldheer Hindenburg als exponent van „de grote militaire kracht”, die Duitsland z.i. kenmerkt en waarover hij zich telkens weer opnieuw verbaast¹³³). Mede door zijn groot vertrouwen in het militair genie van Hindenburg heeft Kuyper zeer lang, tot zelfs enkele maanden voor het einde van de oorlog, de verwachting uitgesproken, dat de eindoverwinning voor de Duitsers zou zijn *). Bleek Hindenburg in de herfst van 1916, toen Midden-Europa, zoals Kuyper dacht, op het punt stond te bezwijken, volgens hem „de man van orakel te zijn”, waardoor de spanning z.i. naar de Entente verplaatst werd, hij is van mening, dat de voorjaarsuccessen der Duitsers in 1918 wijzen op de einduitkomst, „die Hindenburgs onnavolgbaar talent, welhaast met volledig succes kronen zal”¹³⁷). Hindenburgs landgenoten kunnen nauwelijks meer verering voor hem gevoeld hebben dan waarvan Kuyper blijk geeft: „Von Hindenburg boeit zijn volk door een complex van geestelijke kwaliteiten, gelijk dit zo uiterst zelden in de heros van een volk gevonden wordt”¹³⁸).

Het spreekt vanzelf dat Kuyper zich ook over het succes van de Duitse kruisers, dat in het begin van de oorlog nogal opzien baart, niet onbetuigd kan laten. Met groot enthousiasme, als gold het een nationale trots, vermeldt hij de „ongelofelijke heldentochten”, — „het wordt haast toveren”, zegt hij — van de Emden en de Möwe¹³⁹).

Ook in zijn „Antirevolutionaire Staatkunde” verwijst Kuyper, wanneer hij voor de Nederlandse defensie het grote belang van een aantal kruisers bepleit, naar „het maritiem heroïsme” van de Emden en de Möwe, dat z.i. „aan onze Geuzenperiode scheen te herinneren¹⁴⁰).

Maar dat nu in Duitsland het militarisme hoogtij zou vieren, kan Kuyper geenszins beamen: „Dat Midden-Europa op tijd klaar was en derhalve België en een stuk van Polen en Noord-Frankrijk kon bezetten, heeft het brandmerk van militarisme gekregen”¹⁴¹).

*) Indien alles lukt, en de Maximalisten in Rusland zich handhaven, zegt hij in maart 1918 naar aanleiding van de militaire en diplomatieke triumpfen in Oost-Europa tot in de Oekraïne toe, „dan legt het Westen het straks even beslist af en zal Engeland even onherroepelijk als Frankrijk en Amerika zich tot het sluiten van een ongewilde vrede genoodzaakt zien”¹³⁴). En op 6 april 1918 schrijft Kuyper naar aanleiding van de roof der Nederlandse schepen door de geallieerden: „Deze roof stelt de geallieerden in staat om nog enige maanden langer vol te houden, misschien zo lang tot de fatale datum, — immers Augustus a.s. volgens Jellieve — bereikt is”¹³⁵). Ook bij de Duitse tegenslagen aan de Marne in juli 1918 verwacht Kuyper nog veel, zo niet alles van nieuwe Duitse offensieven: „Maar dat hun kracht tot doeltreffend verweer of ook hun doorzettende aanvalskracht nu zou gebroken zijn, blijkt uit niets. Eer de herfst in het land is, zullen de geallieerden, naar we vastelijk geloven, dit wel anders gewaar worden”¹³⁶).

Hij acht het echter wel nodig er op te wijzen, dat men voor een eventueel gevaar van het militarisme, dat „naar beweerd wordt” *) zo stelt hij, „in Duitsland schuilt”, voorshands althans niet bevreesd behoeft te zijn ¹⁴²⁾ **). Telkens wanneer Kuyper terugkeert van zijn vakantie in Duitsland, is hij onder de indruk van de waardige houding, die het Duitse volk tijdens de oorlog aan de dag legt. Geen spoor van een gedrukte stemming, zegt hij, maar overal zingende en marcherende soldaten; hij vindt dat het Duitse volk de proeven levert van een aanpassingsvermogen, dat „haast, zou men zeggen, de serieuze maat te buiten gaat” ¹⁴³⁾.

Het is Kuyper tenslotte evenmin ontgaan dat in de landen der Centralen naast het militaire ook „het organisatorisch talent . . . bloeit” ¹⁴⁴⁾. Het is begrijpelijk dat voor Kuyper, die ook zelf over veel organisatorisch talent beschikt en steeds een streng-schematische dagindeling handhaaft ¹⁴⁵⁾, „de strenge organisatie” en „de streng-systematische levenswijze” der Duitsers een grote aantrekkingskracht heeft ¹²⁵⁾: „De streng-systematische levenswijze, het in de ziel ingesmede harnas dwingt ons, tot Duitslands krachtprestaties met bewondering op te zien” ¹²⁵⁾.

Volgens mr. J. A. A. H. de Beaufort in zijn *Vijftig jaren uit onze geschiedenis*, koesterde men in enkele streng-protestantse kringen van Nederland een zekere „bewondering voor de vroomheid van het Duitse volk en van zijn keizer” ¹⁴⁶⁾, hetgeen we wat Kuyper betreft, althans t.a.v. de vroomheid van de keizer, kunnen beamen. Hij voelt, naar hij in 1913 laat uitkomen, sympathiek voor de „ethisch-religieuze tendenzen” van deze vorst ¹⁴⁷⁾. Zoals het hem zeer ergert, dat elk officieel Frans woord tijdens de oorlog het „zonder God doet”, zo spreekt het hem zeer aan, dat de keizer bij elke redevoering de hulp van de God der Vaders inroept ¹⁴⁸⁾ ***).

Dat voorts iemand als rijkskanselier Michaëlis van „een beslist christelijke belijdenis” is, wiens val eind 1917 hij derhalve betreurt ¹⁵⁰⁾, of ook de „eenvoudige Godsvrucht” van Hindenburg ¹³⁸⁾, evenals diens uitspraak, dat „de toekomst van een volk, ook al moet het voor zijn voortbestaan de krijg aanbinden . . . niet in het zwaard maar in het gebed” rust ¹⁵¹⁾, laat Kuyper niet onvermeld.

Toch heeft Kuyper er wel een open oog voor, dat men over het algemeen in leidende kringen in Duitsland allerminst zo positief christelijk is. Hij houdt zijn *Standaard*-lezers dan ook voor zich niet al te veel blind te staren op de vroomheid van het Duitse volk. Er moge dan een biddende kern in Duitsland leven, z.i. onder de hoge standen nog omvangrijker dan in ons land, de toonaangevende kringen aldaar zijn, aldus Kuyper, „allerminst christelijk in schriftuurlijke zin” ¹⁵²⁾.

Aan het adres van Duitsland laat hij in dit opzicht dan ook een kritisch geluid horen, hetgeen des te meer aandacht verdient, omdat hij anderzijds

*) Cursivering van J. P. F.

***) Veel ernstiger is z. i. het gevaar dat „in Groot Brittanje dreigt door het marinisme” ¹⁴²⁾. Immers, zo argumenteert hij, „het marinisme is reeds in het bezit van de wereldheerschappij ter zee” en te land is het militarisme „op verre na nog zover niet” ¹⁴²⁾.

****) Dat ook de jonge Habsburgse keizer Karel sinds het begin van zijn optreden z. i. uiting geeft „aan de stille vreeze Gods, die hem leidt bij zijn bewindvoering”, stemt hem tot vreugde ¹⁴⁹⁾.

nogal veel van Duitslands doen en laten door de vingers ziet: „Ook in Duitsland treedt telkens de cultuur op de voorgrond, alsof de cultuur het land zou redden en alsof de hulpe Gods kon worden gemist. Niet de keizer doet hieraan mee, maar toch zelfs tot in het officiële regeringswoord treedt gedurig die cultuur op de voorgrond, waar immers de toevlucht te nemen was tot de God der Vaders”¹⁴⁸).

Uit dit citaat blijkt dat Kuyper, wat die cultuurvergoding in Duitsland betreft, een uitzondering maakt voor de keizer. Evenzo haast hij zich, wanneer hij b.v. het conservatisme in het Pruisische parlement laakt, eraan toe te voegen dat keizer Wilhelm in dezen vrijuit gaat omdat het van deze z.i. bekend is dat hij „steeds op knakking van de conservatieve macht uitging”¹⁴⁶). Voor keizer Wilhelm heeft hij bepaald wel een zwak. Ter gelegenheid van een regeringsjubileum van deze Duitse vorst schrijft hij op 15 juni 1913 een artikel met als opschrift „Salve Princeps” in het „Kaisernummer der Magdeburgischen Zeitung”, dat vertaald als volgt begint: „Temidden van alle monarchale of republikeinse staatshoofden van de tegenwoordige tijd, staat de Duitse keizer door zijn scherpe belijnde persoonlijkheid ongetwijfeld aan de spits”¹⁴⁹).

Vervolgens wijst Kuyper er op dat eigenlijk alleen Roosevelt en Eduard VII voor een vergelijking in aanmerking komen, maar dat toch deze laatste z.i. „in de waardering der historie nu reeds geheel en al voor de veel machtiger en edeler verschijning van de Duitse keizer op de achtergrond treedt”¹⁴⁹).

Hij herinnert aan het Krügertelegram bij de eeuwwisseling, dat z.i. „een levendig enthousiasme in ons volk ontbranden” deed. Ook schrijft hij Wilhelm in zijn artikel een „hoge begaafdheid” toe, terwijl hij aan het slot de hoop uitspreekt, dat God hem „als rijpe vrucht van zijn edel streven een nooit verstoorde vrede” mag vergunnen¹⁴⁹).

Aanvallen op de persoon van de keizer en in het algemeen op zulk een krachtige monarchie als de Duitse, kan hij moeilijk verdragen, ook al komen ze van een natie die hem sympathiek is: „Zover is het nu, dat door Wilson . . . in Duitslands Keizer alle gekroonde Vorsten en Vorstinnen, als versleten en opzij te zetten schimmen aan de bitterheid der verachting worden prijsgegeven”¹⁵³ *)).

De uitlatingen aan het adres van Amerika, met welk land Kuyper voorheen zo dweepte¹⁵⁵), nu daargelaten, hij maakt met deze woorden ook duidelijk hoeveel waarde hij hecht aan de krachtige Duitse monarchie in Europa. Ze vertegenwoordigt voor hem een garantie van staatkundig behoud, van belang voor Nederland en niet het minst voor de Nederlandse monarchie, want behalve bij de geallieerden**), signaleert hij ook in ons land een toenemende antimonarchale tendentie¹⁵⁶).

*) Afgezien van de aanleiding, ziet Kuyper als diepste oorzaak van Amerika's deelnemen aan de oorlog in 1917, de „ras-tegenstelling tussen het Germaanse en Angelsaksische ras”, omdat het Amerikaanse volk z.i. niet kon gedogen dat dit laatste het onderspit zou delven¹⁵⁴).

**) Kuyper ziet de situatie bij de landen der Entente wel zeer somber in, omdat z.i. de monarchie in „Engeland . . . geheel op de achtergrond” treedt en „de antimonarchale stroming in Italië zich roert, in Frankrijk al dieper wortel schiet en in Amerika eerst”¹⁵⁶).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat Kuyper zich tijdens de wereldoorlog — men kan z.i. immers (zie inleiding) in casu alleen zijn sympathieën laten doorwerken nu in dit grote conflict elk hoger belang ontbreekt ³⁾ — uitgesproken pro-Duits betoont. Kuyper geeft zelf ook openlijk toe, dat hij tijdens deze oorlog van zijn „sympathie voor de middenstaten” geen geheim gemaakt heeft ¹²⁸⁾.

„Ik was van de eerste minuut af Duitsgezind”, ontvouwt hij in een interview aan het Hongaarse blad *Alkotmány* op 21 april 1916 ¹⁵⁷⁾. En ook in zijn bekende artikel in het Duitse weekblad *Die Woche* erkent hij dat hij zich „bij het begin van de oorlog voor pro-Duits verklaarde” ¹⁵⁸⁾. In een brief van 7 februari en van 14 maart 1915 aan Idenburg, dus nog voordat de brochure-Koffyberg verscheen, geeft Kuyper blijk van zijn bezorgdheid dat niet allen in de A.R. Partij zijn koers in deze kunnen volgen, maar dat „nu en dan kleine ontevreden en aan 't woord komen” ⁸⁴⁾. „Hierbij komt dan nog het onaangename dat deze oorlog ook in onze partij met zo tegenovergestelde gewaarwordingen gevolgd wordt. Voor Duitsland of voor Engeland — is de keus en de leuze geworden, en dit gaat tot in de huisgezinnen, tot tussen man en vrouw, soms bitter toe. Ook Sikkel, Vonkenberg en nu weer . . . (onleesbaar, J. P. F.) zijn lelijk . . . tegen Duitsland te getuigen. Dit verslapt de partijbanden, haalt alles over de hoop en verzwakt ons voor de toekomst” ¹⁰⁰⁾.

Behalve in eigen kring — we verwijzen naast de in bovenstaande brief genoemden o.a. nog naar prof. Fabius en ds. Koffyberg — wordt deze pro-Duitse gezindheid van dr. Kuyper in de jaren 1914—1918 ook bij zijn tijdgenoten daarbuiten onderkend. Prof. mr. J. A. van Hamel, wiens boek *Nederland tussen de mogendheden* van 1918 door Kuyper overigens „eenzijdig pro-Brits” wordt genoemd ¹⁵⁹⁾, kan het b.v. niet nalaten om bij de hulde, die hij in een artikel in *De Groene* aan Kuyper brengt ter gelegenheid van diens 80e verjaardag op 29 oktober 1917, ook nog even te vermelden, dat deze „zich in deze oorlog merkwaardigerwijze geschaard heeft aan de kant van het prusianisme” ¹⁶⁰⁾.

Ook schijnt men er in Duitsland alleszins van op de hoogte te zijn, dat Kuyper de zijde der Middenstaten gekozen heeft en daarvan blijk geeft in zijn *Standaard*. Een zekere heer Roëll uit Duitsland, met als functie o.a. landraad en kamerheer, ontleent zijn vrijmoedigheid om Kuyper eigener beweging een brief te schrijven aan het feit, dat deze zulke „deutsch-freundliche” artikelen schrijft ¹⁶¹⁾. Ook wordt Kuyper in enkele brieven, o.a. van een zekere B. B. Goldberk uit Frankfort am Main, verzocht toch in de Duitse pers tegen te spreken, dat Nederland, zoals *De Telegraaf* zou suggereren, „deutschfeindlich” is ¹⁶²⁾ *).

En de predikant S. Jaeger uit de omgeving van Bielefeld brengt Kuyper met het oog op wat hij noemt de hetzerijen van *De Telegraaf* b.v. dank in een brief van 8 juli 1915 voor het feit, dat deze „in so manhafter entschiedener Weise das Wort ergriffen” heeft ¹⁶⁴⁾. Hij vraagt ook of het, gezien de moeilijkheden met de postverbinding, niet op een of andere

*) We hebben niet kunnen nagaan of hij ook aan het verzoek van de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* op 5 januari 1918 heeft voldaan, in dit dagblad om de twee weken iets over Nederland te schrijven ¹⁶³⁾.

manier mogelijk is *De Standaard* regelmatig toegestuurd te krijgen, omdat hij het in het hoogste belang van de wederzijdse betrekkingen tussen de beide volken acht, dat dit blad in de Duitse pers „bekannter würde und zu Worte käme”¹⁶⁴).

Niet onbekend is voorts dat Kuiper vrij veel Duitse relaties heeft en met name tijdens de wereldoorlog nogal gefêteerd wordt door de Duitse machtshebbers, waarbij de Duitse keizer, die tijdens zijn ballingschap in Amerongen de Nederlandse staatsman nog een attentie bewijst¹²⁴), geen uitzondering vormt. Zendt Wilhelm op 13 februari 1917 zijn portret met Luther-beeltenis aan Kuiper¹⁵⁷), een half jaar later is het een bloemstuk van de keizer, dat luister bijzet aan Kuipers 80e verjaardag op 29 oktober 1917¹⁶⁵). Op die dag ontvangt hij ook een telegram van de Duitse minister van buitenlandse zaken, dr. Von Kühlmann¹⁶⁵), die voorheen zijn land enige jaren, ook tijdens de eerste helft van de oorlog, te Den Haag als gezant vertegenwoordigde. Zowel dr. Von Kühlmann als diens opvolger te Den Haag, dr. F. Rosen, zijn Kuiper alleszins behulpzaam telkens wanneer hij zijn vakantiereizen onderneemt¹⁶⁷)¹⁶⁸) naar het land, dat hoewel buiten zijn grenzen strijdend, in oorlog verkeert. De officiële Duitse koeriers nemen zelfs gedurende zijn vakanties de drukproeven van Kuipers *Antirevolutionaire Staatkunde* mee naar zijn verblijfplaats in Duitsland, teneinde deze, nadat ze door hem gecorrigeerd zijn, weer op tijd bij de uitgever te Kampen te doen zijn¹⁶⁷).

In april 1916 maakt Kuiper een reis naar Berlijn voor een belangrijke bespreking. Hij ontvangt dan aldaar vanuit Den Haag een brief van dr. Von Kühlmann: „Der „Telegraaf” brachte kurz vor Ihrer Abreise eine Meldung, ich hätte Sie allen deutschen, insbesondere Militärbehörden besonders empfohlen und die Officiere aufgefordert Ihnen auf der Reise behülflich zu sein”¹⁶⁸).

De Telegraaf moet wel helpers of verklikkers bij de postbeambten hebben, zo vervolgt dr. Von Kühlmann, omdat „von hier aus die Mitteilung zweifellos geheimegehalten worden ist”¹⁶⁸). Wat nu die bespreking te Berlijn betreft, een brief van graaf Zeck wijst er op dat Kuiper op 18 april 1916 om half zes een onderhoud met staatssecretaris Von Jagow zou hebben, terwijl hij tevens in deze brief namens de staatssecretaris uitgenodigd wordt om 's avonds om acht uur „in ganz kleinem Kreise bei ihm zu essen”¹⁶⁹). Behalve Von Jagow en diens plaatsvervanger, dr. Zimmermann, zou in deze kleine kring voorts alleen nog aanwezig zijn graaf Pourtalès¹⁶⁹), die tijdens het uitbreken van de wereldoorlog gezant was te Petersburg en die tijdens het ministerie-Kuiper Duitsland te Den Haag vertegenwoordigde. Wat er tijdens dit onderhoud besproken is en ook de motieven voor Kuipers bezoek aan Berlijn in april 1916 — dus niet in de vakantietijd — zal waarschijnlijk wel voor het grootste deel onopgehelderd blijven *). Wanneer Von Kühlmann, die dus voor Kuipers reis enkele voorzorgsmaatregelen nam, Nederland eind 1916 als gezant verlaat, noemt Kuiper dit „in meer dan één opzicht een verlies voor de

*) Geeft Troelstra in *Het Volk* min of meer verslag van zijn onderhoud met dr. Zimmermann in 1915¹⁷⁰), in *De Standaard* vinden we niets terug van Kuipers bespreking te Berlijn. Door graaf Von Zeck wordt overigens in de genoemde brief verzekerd, dat „für vollste Diskretion... selbstverständlich Sorge getragen” is¹⁶⁹).

Haagse kring" ¹⁷¹) *): „Hij gevoelde er zich zo geheel thuis, en in ogenblikken van spanning was dit goud waard... Temeer mag het om wat we in hem verliezen, op prijs gesteld, dat dr. Rosen hem opvolgt" ¹⁷¹).

Met deze dr. Rosen onderhoudt Kuypers wel zeer nauwe betrekkingen. We ontmoeten hem nogal eens in de familiekring bij Kuypers thuis ¹⁶⁷), en ook de Duitse gezant zelf spreekt in zijn memoires over zijn relatie tot Kuypers: „Während meines Aufenthalts in Holland stand ich in engem, freundhaftlichem Verkehr mit dem ehemaligen Ministerpräsidenten und Führer der sog. Antirevolutionären Partei, Dr. Abraham Kuypers, bis zu dessen Tode" ¹⁷⁵). Ook staat Kuypers in contact met de Heer C. von Gistra, gezant van Oostenrijk te Den Haag in de laatste jaren van het Habsburgse keizerrijk. De relatie kunnen we slechts nagaan uit enkele brieven, die Von Gistra aan dr. Kuypers richt om deze daarin dank te zeggen voor de brieven en kaarten, die hij van uit diens vakantieoord ontvangt, en ook voor een enkele brochure of boekwerk van Kuypers hand welke hij ten geschenke krijgt. Een brief van 17 januari 1916 van deze Oostenrijkse gezant toont duidelijk aan dat de beide ambassades in de oorlog aan Kuypers bepaalde diensten bewijzen, wellicht voor deze van het grootste belang, al was het alleen maar om zijn artikelen voor *De Standaard* gedurende zijn vakanties in Duitsland op tijd in Amsterdam te doen zijn: „Obwohl mein deutscher Kollege Ihnen, verehrte Herr Staatsminister, bereits seine tägliche Kurierverschickung mit Berlin zwecks Beförderung von Briefen und Drucksachen zur Verfügung gestellt hat, möchte ich immerhin noch erwähnen, dass ich jeden Montagabend um 10 Uhr einen direkt über Berlin nach Wien gehenden Kurier absende, welcher Euer Exzellenz selbstverständlich ganz zur Verfügung steht" ¹⁷⁶).

Het is te betreuren, dat er over de betrekkingen van Kuypers met vrij veel vooraanstaande Duitse diplomaten en politici, al of niet via de Haagse kring, zo weinig gegevens zijn **).

e. Conclusie

We kunnen t.a.v. Kuypers volmondig beamen, hetgeen prof. dr. H. T. Colenbrander in zijn *Studiën en Aanteekeningen* van 1920 in het algemeen stelt over het hoge aanzien van Duitsland in Nederland: „De gewaande onverbeterlijkheid van zijn legermacht, de voortreffelijkheid van zijn

*) Het vrij gematigde beleid van Von Kühlmann als minister van Buitenlandse Zaken te Berlijn — als gezant te Den Haag toonde hij reeds verzet tegen het plan van een onbeperkte duikbootoorlog — had in grote trekken Kuypers instemming; hij noemt zijn naam voor de Duitse massa in april 1918 nog altijd het symbool „van een niet-annexionistische vrede" ¹⁷²). Enkele maanden later acht Kuypers echter, wanneer Ludendorff en Hindenburg Von Kühlmanns ontslag weten door te drijven, omdat deze op 24 juni 1918, juist toen weer een nieuw Duits offensief was ingezet, openlijk in de Rijksdag een militaire eindoverwinning in twijfel trok en van zijn voorkeur voor een vrede door onderhandelingen blijk gaf ¹⁷³), zijn val min of meer gerechtvaardigd: „Zijn tegemoetkomende houding jegens de vijand, jegens Engeland vooral, was begrijpelijk, maar op het tegenwoordig moment minder gepast. Tegenover de hoge borst, die de Entente opzet, slaat ook Duitsland een fiere toon aan: „Rekent gij op de zege, ik niet minder en met zeker nog meer recht" ¹⁷⁴).

**) Wanneer Kuypers in een brief aan Idenburg vertelt over zijn overhaast vertrek uit Duitsland tijdens het uitbreken van de oorlog, spreekt hij ook over een zekere Von Bülow, mogelijk de vroegere Duitse minister van Buitenlandse Zaken: „Ook mijn kinderen, die in Zwitserland zaten, zijn over Frankrijk en Engeland gelukkig binnengekomen. Alleen van Freddy weet ik nog niet, hoe het hem gaat. Hij zou met Von Bülow overgaan, maar Von Bülow bleef" ⁸⁷).

fabriekswezen, het trotse gebouw zijner instellingen van maatschappelijke voorzorg, de onverpoosde werkzaamheid zijner geleerden en de strenge orde die in hun arbeid heerste, maakte op het merendeel der Nederlandse officieren, commerciëlen, *sociale politici* en *intellectuelen* *) grote indruk" ¹⁷⁷).

De Duitse geestkracht, hetzij op wetenschappelijk, hetzij op organisatorisch terrein, of ook op cultureel, technisch en militair gebied, imponeert Kuypers in hoge mate. Evenals krachtsprestaties hebben ook krachtfiguren, aan wie Duitsland zo rijk is, zijn bewondering. Voorts heeft hij voor de persoon van de keizer als symbool van het staatkundig behoud en als verpersoonlijking van de vroomheid van het Duitse volk, een speciale verering. Ook motiveert hij zijn preferentie nogal eens op grond van de historie, daarbij wijzend op de gunstige ervaringen, die Nederland in de geschiedenis van Duitse zijde heeft ondervonden ¹²⁵). Hij kan dan ook maar niet begrijpen, dat b.v. prof. mr. J. A. van Hamel in zijn boek *Nederland tussen de Mogendheden* in „Duitsland de voor ons opgezette muizeval” ziet, terwijl toch, zo stelt hij, „Engeland ons eeuw na eeuw beroofde van wat onze glorie uitmaakte, en Duitsland nog nimmer dan ten onzen beste zijn troepen over onze grenzen liet schrijden” ¹⁵⁹), hetgeen ook in de brochure van ds. Koffyberg, aldus Kuypers in zijn *Antirevolutionnaire Staatskunde*, geheel wordt voorbijgezien ¹⁷⁸).

Voorts wil Kuypers, dat men voor alles „met de dreigende gevolgen van deze wereldkrijg” rekent ⁷). „Van wiens triumf ducht ge op dit ogenblik het minst gevaar” ⁷), is de vraag, waarvan Kuypers het antwoord mede bepalend acht voor de positie die Nederland, niet in de laatste plaats met het oog op de koloniën, tijdens het conflict moet innemen. Een uitbreiding van het Britse rijk als mogelijk gevolg van de overwinning van de Entente — hij wijst er op dat Engeland ook tijdens de oorlog zijn aard niet verloochent en weer landen als „Egypte, Soedan, Cyprus en Duits-Afrika in bezit” neemt ⁷) — wenst Kuypers allerminst.

Veeleer juicht hij het toe, wanneer het aan Duitsland mocht gelukken op de oceaan „een tegenwicht tot stand te brengen” ⁹¹). Voorts wil hij, terwijl Duitsland zonder meer al Kuypers sympathie verwerft als bestrijder van Frankrijk, voor hem de aloude haard der revolutiegedachte, dat men het belang van het Germaanse Rijk onderkent, *als dam tegen de opkomende Mongolen* en de opdringende Slaven.

Wanneer „de centrale mogendheden, met wie wij verwant zijn en wier lot ook ons lot beheerst”, zo schrijft hij in zijn bekende artikel in *Die Woche*, ook maar een duimbreedte teruggedrongen worden, zullen ook wij „in hun vernedering delen” ¹¹¹). Kuypers is van mening, dat de toekomst van ons land, evenals trouwens van Engeland en Duitsland zelf, afhangt „van de geest en ontwikkeling van het Germaanse ras” ¹⁷⁹).

We achten in dezen met name Kuypers overweging dat er in de nabije toekomst een krachtig rijk of statenbond in Europa aanwezig dient te zijn om de voor dat werelddeel waarschijnlijk fatale ontwikkelingen in Oost-Azië het hoofd te kunnen bieden, niet zonder betekenis.

Een sluitende verklaring van Kuypers positiekeuze tijdens het wereldconflict van 1914—1918 is dus niet voorhanden, maar we doen er goed

*) Cursivering van J. P. F.

aan deze te herleiden tot een mengeling van factoren, zonder er al te veel bij stil te staan, welke nu het meeste gewicht in de schaal legt.

Hoofdstuk III

DUITSE POLITIEK VAN RANDSTAATVORMING

Duitslands plannen t.a.v. Europa of althans wat de door dit land bezette gebieden betreft, vinden wel een duidelijke illustratie in de besluiten van de conferentie van Kreuznach op 23 april 1917. De Duitse regeringsleiders hebben toen samen met de generaals Hindenburg en Ludendorff o.a. als mogelijke vredesvoorwaarden vastgesteld: annexatie van Koerland en Litauen *) tot aan de Riga bij Duitsland, blijvende Duitse militaire en economische controle over België **) en Polen, pachting van de Vlaamse kust en Luik door Duitsland en annexatie van een deel van Servië en het grootste deel van Roemenië bij Oostenrijk¹⁸⁰). Deze plannen hebben overigens gedurende de oorlogsjaren nogal eens wijziging ondergaan. Ook gaan er steeds meer stemmen op om in Europa, althans in Midden-Europa, meer eenheid te brengen.

Friedrich Naumann bepleit b.v. in zijn boek *Mittel-Europa* van 1915 de vorming van een groot, op zijn minst economisch verbonden Midden-Europa, waarbij hij o.a. de wenselijkheid naar voren brengt, dat aan een Duits-Oostenrijks-Hongaarse verbintenis — voor Naumann de eerste stap om Midden-Europa te doen geboren worden — voldoende Noordzee- en Middellandse Zee-havens ter beschikking zullen staan¹⁸¹). Het is voor ons doel te betreuren, dat Kuyper van dit werk geen uitvoerige bespreking heeft gegeven, al vermeldt hij wel terloops, naar aanleiding van Naumanns brochure in 1917: *Was wird aus Polen?*, dat deze „het denkbeeld ener Midden-Europese volkerenaaneensluiting wel het krachtigst bepleit heeft”¹⁸²).

Toch is het ons wel duidelijk geworden, dat de politiek der Centralen om zich, althans naar het Oosten met een onder hun invloedssfeer staand gordelgebied te omringen, Kuyper wel aanspreekt. „Met inbegrip van Finland zal er dan een goede orde heersen tot de Krim omlaag, ten dele misschien zelfs in Klein-Azië en Perzië”¹⁸⁴), zo betuigt hij in maart 1918, terwijl hij enkele maanden later hieromtrent verklaart: „Finland heeft zijn keuze reeds bepaald; Polen zal niet in gebreke blijven; andere Randstaten zullen volgen. En met een grote Oekraïinische Republiek, die haar heil verwacht van saâmwerking met de Centralen, en een invloedssfeer, die zich uitstrekt van de Oost- tot de Zwarte Zee, kunnen Duitsland c.s. op hun Oostelijk front voorshands tamelijk gerust zijn”¹⁸³).

Het komt ons voor dat Kuyper een ontwikkeling die in deze plannen tot uiting komt, min of meer onontkoombaar acht.

Tijdens de oorlog brengt Kuyper nl. zowel in zijn *Antirevolutionaire Staatkunde*¹⁸⁴) als in zijn *Standaard* een o.i. nogal naturalistische opvatting naar voren over het volkerenleven, er nogal eens op wijzend dat

*) Estland en Lijfland zijn pas later op Rusland veroverd.

**) De vredespoging van paus Benedictus XV is met name gestrand, omdat Duitsland, en vooral de legerleiding, België niet zonder meer vrij wilde geven¹⁸⁰).

dit als een organisme met eigen natuurwetten in een biologisch proces verloopt. Volken maken z.i. hetzelfde proces door als de mens: „Eerst zijn ze zwak en pas beginnend . . . Tot ze groot, volgroeid en man worden. Dan zoeken ze breder territorium. Dan krijgt hun arm breder slag. Dan kunnen ze niet meer in hun oude kleed zich krimpen, maar dragen ze een ruimer gewaad. Tot ook de volken oud worden en verzwakken, en een ander ze inlijft”¹⁸⁵).

Een wereldkaart die altijd gelijk blijft, acht Kuyper „volstrekt onaanmerkelijk in een werelddeel als Europa, waarin 't al van leven tintelt en alle lijnen in gestadige golving zijn”¹⁸⁶). De geschiedenis toont z. i. aan „dat onder de volkeren, waarin het nationale leven trilt, van een steeds blijven in den eens bereikten vorm geen sprake is”.

Omdat het toevallig karakter van de wereldkaart niet ontkend kan worden, is het moeilijk vol te houden, aldus Kuyper, „dat het toevallig resultaat van het jongste verleden wet en regel” moet blijven voor altijd¹⁸⁴).

We zullen niet nader stilstaan bij de vraag, of deze denkbeelden wel in overeenstemming zijn met de van oudsher geldende rechtsopvattingen in het calvinistisch denken en of Kuyper zich hier niet teveel neerlegt bij de historische ontwikkelingsgang*). We volstaan met te vermelden, dat Kuyper voorheen blijkens *Ons Program* het recht „op omvangrijke agglomeratiën”, dat men de Europese bevolking nog wel eens toekent, een „ingebeeld recht” noemt, en voorts ook van het geluid, dat z. i. zelfs in christelijke kring soms gehoord wordt over „inlijving van onze erve bij machtiger natie”, zegt, dat dit „een volgestrekte geloofsloosheid verraadt aan een roeping, die vooralsnog van Godswege op ons Nederland rusten zou”¹⁸⁸).

De gewijzigde denkbeelden van Kuyper — we herinneren ten overvloede nog aan de beeldspraak van een volwassen man, die zijn gewaden van vroeger door ruimere moet vervangen, naar Kuypers inzicht een uitvloei van „de logica van het volkerenorganisme”¹⁸⁵) — maken het echter enigszins begrijpelijk, dat hij de Duitse politiek van gebiedsexpansie en van uitbreiding van invloedssfeer ten koste van België en de bezette landen in Oost-Europa in genen dele afkeurt**). Wat nu de positie van Nederland betreft, de mogelijkheid om zich door een grote mogendheid te laten beschermen, zoals Kuyper in het algemeen van de kleine naties stelt, wil hij geenszins uitsluiten; „Wat zich alleen nog denken liet, zou zijn dat elk van deze kleine Staten op eigen gelegenheid zich aansloot bij een nagebuurde grote Mogendheid, om zich bij een Europees conflict door haar te laten beschermen”¹⁸¹). Een politiek van „zelfneutralisering”

*) Vrij dikwijls spreekt Kuyper over „de onweerstaanbare drang van het historische proces”; wie zou pogen dit tegen te gaan, „zou tegen de gang van het leven ingaan en zich zelf tot een belaching maken”¹⁸⁷).

***) Kuyper opponeert juist vrij sterk tegen de verlangens der geallieerden, zoals bij de vredesopgaven blijkt, om België de „volkomen vrijheid en zelfstandigheid” terug te geven¹⁸⁹), zoals hij ook de plannen tot „een enge bondsrelatie tussen het Poolse koninkrijk en het Duitse rijk” in september 1918, inclusief de „militaire en economische overeenkomsten” tussen beide landen van harte toejuicht¹⁸³). Buitengewoon geestdriftig is hij in november 1917 over de verovering van de Baltische landen door Duitsland, en wel omdat ze protestant „en veelal Indogermaans van oorsprong zijn”¹⁹⁰). Hij vermeldt dan ook, dat ze waarschijnlijk „bij Duitsland onderdak zullen komen, om wat in aard zo goed als één is, dan ook naar bewindsvorm één te maken”¹⁹⁰).

acht hij voor Nederland volkomen ondenkbaar en irreëel, waar ons land „op zijn landgrenzen en zeekust twee machtige concurrerende grootmachten in de ogen heeft te zien”, en temeer daar Nederland door zijn koloniën bij de ontwikkeling van Azië betrokken is¹⁸³). Men dient zich op deze situatie, aldus Kuyper reeds in 1907, met ernst voor te bereiden¹⁸²): „In isolement kan kracht schuilen, maar het kan ook de voorbode van de ondergang van Uw macht zijn”¹⁸²).

Trouwens, reeds in de 19e eeuw heeft hij de passieve buitenlandse politiek en diplomatie van Nederland gelaakt. Naar zijn mening had de Nederlandse diplomatie, nu het bestaan van tweederangs staten zo bedreigd wordt, „reeds voorlang het initiatief tot een politiek van alliantie behoren te nemen, die weer deed merken, dat we er nog zijn”¹⁸³ *).

In 1916 stelt Kuyper, dat Nederland bij een later komende oorlog niet zo fortuinlijk zal zijn als in 1914, weshalve hij het „gebiedend noodzakelijk” acht, „de drie keuzen waartussen het dan zou kunnen staan, vooraf volledig en rijpelijk” te doordenken en dienovereenkomstig de plannen in gereedheid te brengen¹⁸⁵): „Wie dan niet gereed ware, kwam te laat en verdiept zich zo licht in het ondoordachte, en hiervan juist kunnen de gevolgen zo noodlottig zijn”¹⁸⁵). In zijn *Antirevolutionaire Staatskunde* van 1916 heeft Kuyper zich uitvoerig bezig gehouden met het voor en tegen van een alliantie en ook van een federatie, hetzij in een Statenbond hetzij in een Bondsstaat. Hij vindt dat de federatie van een Bondsstaat nog de meeste waarborg biedt voor het goed doen functioneren van een samenwerking tussen de staten, ook al blijft er van de soevereiniteit der delen dan niet veel meer over **)¹⁸⁶).

In hetzelfde verband signaleert hij een toenemende blokvorming in de wereld, wanneer hij stelt: „... de loop der historie wijst steeds meer op een toekomst, waarin het slechts enkele grote Mogendheden in de vier werelddelen zullen zijn, die de heerschappij over geheel de wereld en over alle volken aan zich zullen hebben getrokken”¹⁸⁶).

Voorzover we konden nagaan, heeft Kuyper tijdens de wereldoorlog tegen zulk een ontwikkeling nimmer verzet aangetekend. Hij constateert slechts, dat het thans „naar luide gepredikt wordt, (moet) worden het Midden-Europa als kern, en om deze kern in het middelpunt van ons werelddeel, een brede machtszone van Rusland, Engeland, Frankrijk en Italië”¹⁸⁶).

Het spreekt vanzelf dat ook Nederland dan er niet aan zou kunnen ontkomen, al of niet vrijwillig in één der machtszones opgenomen te worden. Evenzo ligt het voor de hand, dat een situatie waarbij België zich economisch of mogelijk ook militair zou moeten liëren met zijn

*) We zullen ons niet bezighouden met de geruchtmakende reizen van Kuyper naar Berlijn, Wenen en Rome in de jaren 1904/05, over welke kwestie alle sluiers nog niet zijn opgelicht, ook niet na het archief-onderzoek van mr. dr. C. Smit, die in zijn boek *Hoogtij der Neutraliteitspolitiek*, van 1959, aannemelijk tracht te maken, dat Kuyper waarschijnlijk geen bondgenootschap met Duitsland heeft nagestreefd, maar toen meer ruggesteun bij dit Rijk zocht¹⁸⁴).

**) Hij wijst er daarbij voortdurend op, dat „de staatsvorm slechts bijkomstig, chirurgisch hulpmiddel is”¹⁸⁶), en „slechts 't begrip is van een abnormaal ingetreden toestand”¹⁸⁷), maar dat het wezenlijke in de volken te zoeken is. In Monaco of Liechtenstein een soevereine staat te willen zien, vindt Kuyper een belaching¹⁸⁸), en hij acht het van betekenis, dat men nog steeds van „volkenrecht” en niet van „statenrecht” spreekt¹⁸⁶).

Oostelijke bureu, tenslotte ook consequenties voor Nederland met zich mee zou brengen. De Duitse plannen t.a.v. België heeft Kuyper echter, zoals we zagen, nimmer afgekeurd, ja veeleer „een zonder enige conditie weer vrijgeven van België bedenkelijk geacht voor de Centralen²⁰⁰ *)).

Dat Duitsland op zijn minst van plan was om er in de toekomst op aan te dringen, dat ook Nederland toenadering zou zoeken bij een Midden-europese economische gemeenschap, werd b.v. Troelstra duidelijk tijdens een onderhoud dat deze eind 1914 te Berlijn had met dr. Zimmerman, de plaatsvervanger van staatssecretaris Von Jagow¹⁷⁰). De hierbij afgelegde verklaring van dr. Zimmerman, met wie Kuyper overigens evenals met Von Jagow later in april 1916 ook een geheim onderhoud heeft gehad, werd enkele dagen daarna via publikatie in *Het Volk* ook in Nederland bekend¹⁷⁰). Hoe voorzichtig Kuyper zich ook uitgelaten heeft over de vraagstukken betreffende verhouding Duitsland-Nederland, we kunnen dan ook moeilijk veronderstellen, dat hij niet onderkend zou hebben welke consequenties een eventuele overwinning van Duitsland voor ons land met zich mee zou brengen. Wij zijn veeleer van mening, dat hij zulk een ontwikkeling reeds vóór het uitbreken van de oorlog voorzien heeft, zoals o.a. geïllustreerd wordt door een brief van de predikant S. Jaeger uit Bethel bij Bielefeld, op 6 juli 1915 aan Kuyper gericht. Deze predikant heeft Kuypers boek over het Calvinisme in het Duits vertaald en in de genoemde brief herinnert hij Kuyper aan het onderhoud dat hij in 1908 dienaangaande met hem mocht hebben²⁰¹): Das Gespräch berührte damals auch eingehender das Verhältnis zwischen den Niederlanden und Deutschland, und es war mir von grösstem Interesse, aus *Ew. Exzellenz Munde* die in Deutschland weit verbreitete Ueberzeugung bestätigt zu hören, dass das engste politische und wirtschaftliche Zusammengehen sowohl im Interesse des niederländischen wie des deutschen Reiches liege”²⁰¹) **).

Ten besluite zij dan ook gesteld, dat we niet aan de indruk ontkomen, dat Kuyper, die steeds zozeer vooruit trachtte te zien en te grijpen, in de toekomst het voor Nederland als het ware historisch onontkoombaar acht zich eerst economisch en mogelijk later ook politiek, aan te sluiten bij Midden-Europa.

Het is mogelijk — een hypothese die ons echter niet onwaarschijnlijk voorkomt —, dat Kuyper ook om deze reden tijdens de oorlog aan zijn pro-Duitse gezindheid in zijn *Standaard*-artikelen zozeer uiting geeft, teneinde het calvinistische volk reeds voor te bereiden op deze z.i. onvermijdelijke overgang.

VERWIJZINGEN NAAR BRONNEN EN LITERATUUR

112) Kuyper-archief, brief van 30-11-14.

113) *De Standaard*, 17-4-15.

114) Dr. A. K., *Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden?*, 1874, blz. 7.

115) Dr. A. K., *Uit het Woord*, II 3, 1875, blz. 309.

*) In een gesprek met ds. J. D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard uit Gent in 1915 schijnt Kuyper de Nederlanden „de wang van Duitsland” genoemd te hebben, eraan toevoegend: „en 't is lastig niets over je wang te zeggen te hebben”¹⁷⁹).

**) Cursivering van J. P. F.

- 116) *De Standaard*, 17-4-17.
 117) Dr. A. K., *Ons Program*, 1892, blz. 306.
 118) *De Standaard*, 3-10-11.
 119) blz. 18.
 120) blz. 315.
 122) Dr. A. K., *De verflauwing der grenzen*, 1892, blz. 9, 35 en 36.
 123) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 54.
 124) Dr. Kasteel, blz. 282.
 125) Dr. A. K., *Positie van Nederland*, 1917, blz. 7, 8, 9 en 11.
 126) *A.R. Staatskunde*, II, blz. 54 en 55.
 127) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 193.
 128) *De Standaard*, 12-10-17.
 129) Dr. A. K., *The antithese between symbolism and revelation*, 1899, blz. 14 en 13.
 130) Idem.
 131) *De Standaard*, 12-4-15.
 132) *A.R. Staatskunde*, I, blz. 227.
 133) *De Standaard*, 28-7-16.
 134) *De Standaard*, 12-3-18.
 135) *De Standaard*, 6-4-18.
 136) *De Standaard*, 24-7-18.
 137) *De Standaard*, 28-3-18.
 138) *De Standaard*, 8-10-17.
 139) *De Standaard*, 8-2-15.
 140) Deel II, blz. 546.
 141) *De Standaard*, 27-11-15.
 142) *De Standaard*, 30-9-16.
 143) *De Standaard*, 18-9-15.
 144) *De Standaard*, 3-11-16.
 145) H. H. S. en J. H. Kuyper, *De levensavond van dr. A. Kuyper*, blz. 18.
 146) blz. 230.
 147) J. C. Rullmann, *Kuyper-Bibliografie*, 1940, deel III, blz. 408 en 409.
 148) *De Standaard*, 4-3-16.
 149) *De Standaard*, 7-12-17.
 150) *De Standaard*, 7-11-17.
 151) *De Standaard*, 20-3-15.
 152) *De Standaard*, 4-4-17.
 153) Dr. A. K., Deputaten-rede *Wat nu?*, 1918, blz. 10.
 154) *De Standaard*, 12-8-18.
 155) Dr. Kasteel, blz. 289.
 156) *De Standaard*, 1-12-17.
 157) Dr. Kasteel, blz. 281.
 158) Dr. A. K., *Positie van Nederland*, 1917, blz. 16 en 17.
 159) *De Standaard*, 14-12-18.
 160) J. C. Rullmann, *Kuyper-Bibliografie*, deel III, 1940, blz. 444.
 161) Kuyper-archief, briefno. 8455.
 162) Kuyper-archief, briefno. 8307.
 163) Kuyper-archief, briefno. 8495.
 164) Kuyper-archief, briefno. 8253.
 165) Prof. Fabius, *Studiën en Schetsen*, dec. 1917, blz. 174.
 167) H. S. S. en J. H. Kuyper, *De levensavond van dr. A. Kuyper*, blz. 13, 14 en 27.
 168) Kuyper-archief, briefno. 8326.
 169) Kuyper-archief, briefno. 8325.
 170) P. J. Troelstra, *Gedenkschriften*, IV, blz. 18.
 171) *De Standaard*, 2-10-16.
 172) *De Standaard*, 5-4-18.
 173) Dr. Gosses: *Richard von Kühlmann en zijn tijd*, in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jaargang 164, blz. 111.
 174) *De Standaard*, 13-7-18.
 175) Dr. Fr. Rosen, *Aus einem diplomatischen Wanderleben*, 1931, deel I, blz. 355.
 176) Kuyper-archief, briefno. 8287.
 177) blz. 147.
 178) Deel II, blz. 605.
 179) I. Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, 1956, blz. 241 en 240.
 180) Prof. dr. H. Brugmans, *Geschiedenis van de Wereldoorlog 1914-1918*, 1927, blz. 141, 142, 145 en 146.
 181) Friedrich Naumann, *Mittel-Europa*, 1915, blz. 182 en 183.
 182) *De Standaard*, 6-8-17.
 183) *De Standaard*, 23-8-18.
 184) Deel I, blz. 392, 393 en 394.

- 185) *De Standaard*, 12-9-14.
 186) *De Standaard*, 23-1-15.
 187) *A.R. Staatskunde I*, blz. 325, 326 en 327.
 188) Dr. A. K. *Ons Program*, 1892, blz. 306 en 307.
 189) *De Standaard*, 25-9-17.
 190) *De Standaard*, 12 en 22 november 1917.
 191) *A.R. Staatskunde, I*, blz. 337.
 192) Dr. A. K. *Om de oude Wereldzee*, 1907, blz. 9.
 193) Dr. A. K. *Ons Program*, 1892, blz. 314.
 194) blz. 63.
 195) *A.R. Staatskunde, I*, blz. 341.
 196) Deel I, blz. 371 en 372.
 197) *A.R. Staatskunde, I*, blz. 347.
 198) *A.R. Staatskunde, I*, blz. 199.
 199) *De Standaard*, 15-4-16.
 200) *De Standaard*, 23-4-17.
 201) Kuyper-archief, briefno. 8253.

BOEKBESPREKING

ALPHONS MATT, *Mensen volgens program*. Uitg. Het Wereldvenster. Baarn, z.j. Prijs f 8,90.

De bekende historicus uit het pas achter ons liggende tijdvak, Huizinga, zegt ergens van zichzelf: mijn literatuurkennis blijft helaas bestaan uit louter lacunes. Dat vormt voor hem geen belemmering om dadelijk daarna een grote vertrouwdheid met een niet bijster bekend frans, romantisch dichter te demonstrenen. Huizinga leefde in een periode dat hetgeen op een bepaald gebied verscheen nog enigszins overzichtelijk was. Wie durft vandaag verklaren dat hij met betrekking tot een wat omvattender stof, geheel van de voorhanden literatuur op de hoogte is?

Met name ten opzichte van het communisme is het een onbegonnen werk te lezen, wat er zo al verschijnt. Men moet volstaan, vooral wanneer er geen gelegenheid is tot een geregelde studie over dit diep ingrijpende onderwerp, met een te hooi en te gras kiezen van wat wel aantrekkelijk lijkt. In zulk een geval doen pakkende titels het behoorlijk. Als het bovendien betreft een uit het Duits vertaald werk — in de regel neemt men slechts de moeite een „goed” boek in het Nederlands over te zetten — dan zijn de vooruitzichten gunstig, voor de lectuur te worden beloofd.

Is dit van toepassing op het lezen van *Mensen volgens program* — oorspronkelijke titel *Menschen im Programm* —, een werk dat naar het woord van zijn auteur Alphons Matt geen theoretische beschouwing van de communistische leer wil bieden, maar het leven in de wereld van het dusgeheten Oostblok wenst weer te geven? Dit doel lijkt de kans op een interessante studie nog groter te maken. Matt is achter het IJzeren Gordijn geweest. Hij heeft met de Joegoslaven in Belgrado, de Polen in Warschau, de Tsjechen in Praag en de Russen in Moskou gesproken. Telkens is zijn verslag dat van een ooggetuige, die tevens geleerd heeft te luisteren.

Als ten overvloed staat het met de algemene ontwikkeling van de schrijver niet ongunstig. Hij heeft kennis genomen van *De Custine's reis-*

beschrijving uit de vorige eeuw. Deze Franse markies gaf in 1839 zijn Russische beschrijving uit de vorige eeuw. Deze Franse markies gaf in bekende Russische reisindrukken uit en ze zijn thans nog belangwekkend. Matt kent ook moderne geschriften, heeft de geschiedenis degelijk bijgehouden, bezit een goede speurmeus en stelt prijs op onafhankelijkheid. Typerend voor hem, en tegelijk ietwat getuigend van zijn zelfbehagen, is de jeugdherinnering dat hij in een opstel op het gymnasium over Wilhelm Tell, deze gelaakt had wegens zeker gebrek aan moed om terstond de waarheid te vertellen. Zijn leraar had toen onder dit opstel geschreven: zorg dat je altijd dit gevoel voor rechtvaardigheid behoudt.

Rechtvaardig wil Matt, het koste wat het kost, in de schildering van het communistische beweeg zijn. Het vergoelijkt niet wat verkeerd is, maar roept af en toe het verleden op, of ook, hij verwijst naar het Westen. Moet, wat in Moskou misprezen wordt, niet even scherp als bedenkelijk in de weergave van Westerse toestanden uitkomen? Achter het IJzeren Gordijn is de staat economisch machtig. Deze drukt de enkeling in een hoek. Hij brengt aan de gemeenschap wat hem goeddunkt. Hij besteedt gigantische bedragen aan bewapening en ruimtevaart, zich weinig om de afzonderlijke burger bekreunend. Matt stemt deze dingen grif toe; hij vervolgt echter — doelend op het Westen —: „Als men bedenkt met hoeveel meedogenloosheid de kleine handel, gedragen door een gezonde middenstand, wordt onderdrukt, hoe mammoet-ondernemingen — of ze nu op coöperatieve basis werken of op „kapitalische” wijze — de initiatieven van de kleinhandelaren en de ambachtslieden tot zwijgen brengen, dan moet men waakzaam zijn.” Ik stel de vraag of hier niet een lichte eenzijdigheid dreigt, of er niet te vlot een vergelijking werd gemaakt. Wat grote ondernemingen in het Westen zich tegenover de middenstand veroorloven, draagt niet hetzelfde karakter als datgene wat in de communistische landen de overheid zich jegens de onderdanen permitteert.

Daarmee ben ik tegelijk genaderd tot een tegen dit boek in te brengen ernstig bezwaar. Het is te vlot en mist dientengevolge waarde, die het anders zou hebben gehad. Stellig hebben wij hier met journalistieke ervaringen van doen. Dat deze soms pikant zijn, wie zou het misprijzen? Het is leerrijk wanneer van Chroestsjev misschien wat weinig samenhangende, maar goed gevonden citaten worden gekozen, die enigermate de opvallende tegenstrijdigheden in deze in ieder geval anders dan Stalin te werk gaande, Russische heerser aantonen. Daar is de realistische politicus die de atoomoorlog een verschrikkelijke ramp noemt, de marxist die gelooft dat het Westen zijn eigen graf graaft, de onbehouwen bonk die over Foster Dulles verklaarde: „De Heer Dulles windt zich op, alsof hij dol van woede geworden is. Maar wij weten dat een dolzinnig man gek is. De Heer Dulles is dronken van woede en haat tegen ons volk.”

Waar verraadt zich dan een te snel met conclusies komen aandragen, of althans een wat hinderlijke oppervlakkigheid in de behandeling? Te noemen zou zijn de beschrijving van Tito. Deze wordt door Matt bewonderd. Hij verklaart letterlijk: „zelfs wij, die in hem in de eerste plaats de communist zagen, moesten toegeven de echte staatsman te hebben herkend.” Zulks is natuurlijk gedurende een bezoek van enkele uren mogelijk, hoezeer men zich in dergelijke indrukken vergissen kan. In het duister blijft inmiddels — en dat was belangwekkender geweest om te

weten — wat nu de afwisselende verwijdering en toenadering tussen de leider van Joego-Slavië en de Russen deed ontstaan en wat de kern van het geschil moet heten. Dat het niet in de laatste plaats Tito's vaderlandslievende houding in de tweede wereldoorlog was, welke hem in staat stelde zich te handhaven, klinkt weinig overtuigend. Kostow in Bulgarije, ofschoon even moedig als Tito tijdens de tweede wereldoorlog, wist het niet met Moskou te rooien en werd terechtgesteld.

Er zijn meer punten waarbij men een vraagteken zet. Ik laat rusten dat de geschiedenis van Moskou's satellieten na 1945 vrij verward aandoet; eigenlijk wordt met een veelheid van feiten volstaan. Evenmin weid ik er over uit, dat de mededelingen omtrent gesprekken en toestanden soms weinig precies gedateerd zijn. Ook laat ik lopen dat mij iets te spoedig tot de oorlogszucht van de Chinese communisten wordt besloten. Wat mij niet bevredigt is, dat de auteur in zijn relaas te veel kleine gebeurtenissen vermeldt, zonder grote lijnen uit te zetten. Als hij conclusies trekt, zijn ze in feite soms te zwak gefundeerd. Op grond van de door hem verschaftte gegevens te verklaren, dat in Rusland de gezonde familie behouden is gebleven, terwijl in het Westen de positie van vrouw en gezin zijn achteruitgegaan, is in deze beknoptheid bepaald eenzijdig. Bijzonder interessant is de ontmoeting met sommige rooms-katholieke priesters en wat Matt daarover vertelt. Hij laat echter totaal rusten dat de houding van de communisten tegenover Rome van die tegenover de Oosterse orthodoxie onderscheiden is. Hij voorziet zijn hoofdstuk over de kerkelijke situatie van het in het minst niet met bewijzen gestaafde opschrift: „Het communisme heeft de godsdienst bestreden en begint nu de teugels te vieren, omdat het zichzelf in de plaats van de godsdienst zou willen stellen.”

Uit het opgemerkte is gemakkelijk af te leiden, dat Matt een belangwekkend, een journalistiek tamelijk geslaagd, een voor hen die zich ernstig met het communisme willen bezig houden, enigermate teleurstellend boek het licht heeft doen zien.

I. A. DIEPENHORST

NIUW-GUINEA: EEN TERUGBLIK

DOOR

DR. W. P. BERGHUIS

I. Inleiding

Bij het verschijnen van dit artikel zijn velen in ons land nog diep onder de indruk van de wijze, waarop de kwestie Nieuw-Guinea tot een einde is gekomen.

Het is een vraagstuk geweest, dat het Nederlandse volk in de afgelopen jaren in sterke mate heeft beroerd.

Nu zou men zich op het standpunt kunnen stellen: gedane zaken nemen geen keer; laten wij, nu het vraagstuk Nieuw-Guinea een — zij het bepaald onbevredigend — einde heeft gevonden, laten rusten wat geschied is en, vooruitziende, de gelederen sluiten om ons zonder meer te bepalen bij de zaken welke in het komende jaar onze aandacht zullen opeisen. Ik meen echter dat zulk een houding onjuist zou zijn. Daarvoor was het vraagstuk Nieuw-Guinea van te diep ingrijpende betekenis, daarvoor was ook de op het beleid van onze partij geoefende kritiek te fundamenteel van aard.

Het lijkt mij daarom nodig, om thans, staande aan het slot van een reeks elkaar snel opeenvolgende politieke gebeurtenissen, een afsluitende beschouwing aan dit vraagstuk te wijden en dit te doen tegen de achtergrond van en in confrontatie met de kritiek, welke er in het verstreken jaar, — onder meer door de heer Goossens in zijn brochure *Nieuw-Guinea, de koude oorlog en de Anti-Revolutionaire Partij*¹⁾ — op het beleid van de leiding alsmede van de meerderheid der fracties van de Anti-Revolutionaire Partij is geoeffend.

II. De feitelijke omstandigheden

Nieuw-Guinea: een dekolonisatieprobleem van internationaal formaat

Het conflict om Nieuw-Guinea kan slechts in zijn ware afmetingen worden gezien, wanneer het mede wordt gesteld tegen de achtergrond van het zich na de laatste wereldoorlog stormachtig ontwikkelende proces van de zelfstandigwording van de vroegere koloniale gebieden, het zgn. *dekolonisatie-proces*.

In de jaren na de tweede wereldoorlog zijn in Afrika en Azië tal van voorheen koloniale gebieden tot zelfstandigheid gekomen. In sommige gevallen slaagde men er in de dekolonisatie langs de weg van geleidelijkheid en in een goede verhouding tot het vroegere moederland tot stand te brengen. Vaker echter gaf de dekolonisatie aanleiding tot scherpe conflicten met het moederland en dikwijls ging de weg naar zelfstandig-

1) Uitgave T. Wever, Franeker, 1962.

wording gepaard met grote moeilijkheden in de betreffende gebiedsdelen zelf. In de verhouding Nederland-Indonesië hebben wij zelf ervaren hoe moeilijk het is de dekolonisatie op een bevredigende wijze af te wikkelen.

De dekolonisering zelf houdt voor de betrokken volkeren veelal een belangrijke nationale impuls in. Dit is niet zonder gevolgen voor de relatie van deze gebieden tot de westerse mogendheden. Allerlei normen en allerlei begrippen, welke vanouds in onze samenleving een bepaalde inhoud hebben gekregen, ontvangen in deze landen vaak een geheel andere en nieuwe inhoud. Zo verstaan deze landen onder het begrip „vrijheid” veelal: een algehele politieke onafhankelijkheid van het westen. „Recht” is datgene, wat deze „vrijheid” kan bevorderen. Het streven naar een nationale onafhankelijkheid wordt niet zelden de voornaamste maatstaf voor de te voeren politiek. Zo komen deze landen met kracht op voor het recht van zelfbeschikking, omdat zij in dit recht een breekijzer menen te vinden om hun onafhankelijkheid te veroveren en vervolgens veilig te stellen. Zodra dit recht van zelfbeschikking echter *tegenover* deze landen wordt gebruikt — bijvoorbeeld door een westerse mogendheid die een nog bestaande kolonie een zelfstandige positie wil schenken tegenover reeds tot zelfstandigheid gekomen ex-koloniale gebieden — krijgt dit recht voor deze volkeren een geheel andere inhoud. Dan wordt het door hen geduid als een poging van het westen om een verdeel-en-heers-politiek toe te passen. En dan grijpt het anti-koloniale sentiment over het beginsel van de zelfbeschikking heen. Het beginsel van zelfbeschikking wordt dan ondergeschikt aan het nationale ontwaken. Hetzelfde geldt voor de vrijheid en de gerechtigheid. Wat de nationale bewustwording bevordert, bevordert in de ogen van vele van deze volken *daardoor* de vrijheid en de gerechtigheid. Verdragen, welke op enige wijze de resten van wat men ziet als een koloniale mentaliteit in stand houden, zijn als zodanig onrecht. Het zich verzetten tegen deze verdragen wordt daarmee tot recht. Kortom: er vindt een herwaardering plaats van de door ons westerse mensen van ouds aanvaarde waarden.

Indonesië heeft het conflict met Nederland over Nieuw-Guinea steeds gezien als een dekolonisatie-conflict. Het beschouwde Nieuw-Guinea als het laatste stuk grondgebied van het voormalige Nederlands-Indië, dat nog ten onrechte onder Nederlands gezag gebleven was.

Zoals bekend, werd in het Charter van de Soevereiniteitsoverdracht overeengekomen, dat binnen een jaar na de datum van overdracht van de soevereiniteit het vraagstuk van de staatkundige status van Nieuw-Guinea zou worden bepaald door onderhandelingen tussen Indonesië en Nederland. Evenzeer is bekend, dat de standpunten van beide partijen zover uiteenliepen, dat het niet mogelijk is gebleken de bedoelde onderhandelingen tot een goed einde te brengen.

Onder die omstandigheden heeft de Nederlandse regering het haar plicht geacht de beslissing over de toekomstige status van Nieuw-Guinea te leggen in handen van de bevolking van Nieuw-Guinea zelf. Nederland verbond zich toen de bevolking zo snel mogelijk tot ontwikkeling te brengen en haar rijp te maken voor de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht, hetwelk Nederland in de vorm van een belofte aan de Papoea's toezegde.

Bij Indonesië wekte deze daad van Nederland grote verbittering. Na wat ik in het voorgaande over de dekolonisatie heb gezegd, zal men dat verstaan. Van uit het gezichtspunt van Indonesië — een van de kort geleden tot zelfstandigheid gekomen gebieden — werd de toezegging aan de Papoea's door Nederland gezien als een *eenzijdige* beslissing over de status van Nieuw-Guinea, als een *inbreuk* op het Charter van de soevereiniteitsoverdracht, dat ten aanzien van *beide* partijen tot een wilsovereenstemming verplichtte. Indonesië voelde zich hier gesteld voor een fait accompli, waarbij het zich — door overmacht gedwongen — aanvankelijk wel moest neerleggen, maar waartegen het zich fel verweerde. Sindsdien is Indonesië onafgebroken in de weer geweest, de bestaande machtsverhoudingen te haren voordele te wijzigen.

Het laat zich verstaan dat dit standpunt van Indonesië, in het licht van de in geheel Afrika en Azië zich voltrekkende dekolonisatie, bij vele van de Afrikaanse en Aziatische volkeren begrip moest vinden.

Daarentegen vond het streven van Indonesië een eenheidsstaat te vestigen en een dictatoriale regeringsvorm in het leven te roepen bij deze jonge volkeren geen of nauwelijks afkeuring. Voor deze landen waren dat binnenlandse aangelegenheden van de soevereine staat Indonesië. Bovendien stelden zij zich ook zelf menigmaal op het standpunt, dat een eenheidsstaat te verkiezen was boven een federale structuur, die bij deze, aan de aanvang van een staatkundige ontwikkeling staande volken, dikwijls innerlijke kracht miste.

Een gebrek aan vrijheid in eigen land tengevolge van een niet of slechts zeer gebrekkig werkende democratie, achte en acht men in deze landen van een geheel andere orde dan het gebrek aan vrijheid tengevolge van de aanwezigheid van een westerse mogendheid of tengevolge van een restant van invloed van een westerse mogendheid op economisch of ander gebied. Zo kon Indonesië — in het licht van de dekolonisatie — het doen voorkomen te strijden voor de vrijheid van de Papoea's en Nederland in Nieuw-Guinea als een koloniale usurpator brandmerken.

Wie het geschil over Nieuw-Guinea mede tegen deze achtergrond ziet, moet tot de conclusie komen, dat het — hoe Nederland zelf daarover ook mocht oordelen — van de aanvang af een geschil is geweest over de afsluiting van de dekolonisatie van het voormalige Nederlands-Indië en dat het als zodanig niet alleen een bilateraal geschil was tussen twee landen, doch van de aanvang af bij de wereldpolitieke ontwikkeling betrokken is geweest.

Het plaatsen van het geschil over Nieuw-Guinea in het kader van de dekolonisatie betekent uiteraard geenszins, dat ik alle daaraan ten grondslag liggende inzichten of alle daarbij gevolgde praktijken goedkeur. Verre van dat. Maar wel meen ik, dat wij dit dekolonisatieproces in zijn feitelijke gedaante en zijn meeslepende macht moeten onderkennen.

Het komt mij voor, dat men in Nederland pas langzamerhand oog heeft gekregen voor de geweldige dynamiek, welke achter dit dekolonisatieproces verscholen ligt en van het overheersende belang van dit proces voor de kwestie Nieuw-Guinea. Ik althans ben eerst geleidelijk gaan beseffen, hoe gróót het gewicht van deze ontwikkeling was, juist voor het concrete vraagstuk van onze positie in Nieuw-Guinea. Dat geldt, indien

ik mij niet vergis, voor meerderen. Aan deze achtergrond van het conflict is mijns inziens in de discussies in onze partij althans nog te weinig aandacht geschonken.

De ex-koloniale gebieden

Het is duidelijk, dat een situatie als boven omschreven, de oplossing van het vraagstuk Nieuw-Guinea in een voor Nederland en de westerse rechtsbegrippen bevredigende zin heeft bemoeilijkt. Dit geldt te meer, wanneer men mede let op de *praktische* politiek, welke veelal door de tot zelfstandigheid geraakte volkeren wordt gevoerd.

Bij zeer vele van deze volkeren is er één grote angst: niet voor vol te worden aangezien. Het nationale sentiment is de beheersende factor. Innerlijk zijn deze landen dikwijls zwak en tot weinig in staat. Het nationalistische zelfbewustzijn heeft echter „grandeur” nodig. Door eigen kracht kan deze „grandeur” meestentijds niet worden bereikt. Er doet zich echter een onverwachte factor voor, waardoor deze landen een positie kunnen verkrijgen, welke ver uitreikt boven hun eigenlijke politieke en economische betekenis. In de koude oorlog is er namelijk zowel Rusland als het westen veel aan gelegen, de sympathie van deze landen te winnen. Beide blokken trachten de ex-koloniale gebieden, met hun dikwijls enorme mensenpotentieel alsmede met de thans nog niet te overziene economische mogelijkheden op het gebied van de produktie, aan zich te verbinden. Daarbij nemen de nieuwe staten een middenpositie in. Zij kunnen, door een neutralistische houding aan te nemen, om beurten de ene of de andere zijde kiezen. Dat betekent dus dat zij doorgaans door de grote mogendheden met enige consideratie worden behandeld. En wij zullen daarvoor ook begrip moeten hebben.

Nog een ander aspect moet in dit verband genoemd worden. Door deze landen is dikwijls jegens de westerse mogendheden onrecht gepleegd. De Indonesische confiscaties van Nederlands eigendom zijn daarvan een voorbeeld. In andere landen heeft zich hetzelfde voorgedaan. Door dit onrecht, door de interne toestanden, door het onder omstandigheden aanleunen tegen Rusland en communistisch China komt in het westen licht de mening op, dat deze landen in feite communistisch zijn. Deze mening is echter niet altijd voldoende gemotiveerd. In vele gevallen zijn deze landen even wars van een daadwerkelijke communistische invloed als van een daadwerkelijke westerse invloed. Voorbeelden daarvan vinden wij op vershillende plaatsen. Ik wijs in dit verband slechts op Egypte, dat lange tijd door het westen, vooral na de Suez-crisis, als een vazal van het communisme is beschouwd, doch dat, toen het te pas kwam, de communisten op dood spoor heeft gezet. Wel wordt door deze landen, doordat men voortdurend lonkt naar de communistische staten en als het voordelig uitkomt daarvan ook poogt hulp te ontvangen, vaak een onscrupuleuze chantagepolitiek jegens het westen bedreven. Al is dit een gevaarlijk spel — een spel dat soms ook verkeerd uitpakt —, dat neemt niet weg, dat deze chantagepolitiek niet altijd vereenzelvigd mag worden met een zelf kiezen voor het communistische blok. Men wil het communisme gebruiken voorzover het past in de strijd voor dekolonisatie en voorzover het behulpzaam kan zijn bij het liquideren van de westerse invloed. Dat geldt naar mijn mening ook en nog steeds voor het Indo-

nesië van Soekarno, al moet ik er aan toevoegen, dat ik er niet gerust op ben of dit land de fatale grens niet reeds zeer dicht genaderd was.

De Verenigde Naties

In de Verenigde Naties hebben de sinds kort zelfstandig geworden volkeren een groot aantal stemmen tot hun beschikking. Vooral in de laatste jaren is dit aantal stemmen zeer gestegen.

Het getuigt naar mijn mening van weinig inzicht, indien men er van zou uitgaan, dat de Vergadering der Verenigde Naties als het rechtsinstituut in volmaaktheid kan worden beschouwd.

De Verenigde Naties zijn gebouwd op een verzameling van dikwijls prachtig geformuleerde beginselen. Achter de façade van deze beginselen voltrekt zich echter een machts- en belangenstrijd van de eerste orde. In de Verenigde Naties treft men de grote blokken van het communisme en van het vrije westen aan, met daartussenin dat van de neutralistische volkeren. Elk van deze blokken jaagt daarbij eigen doeleinden na. Het gaat er in de Verenigde Naties om politieke overwinningen te behalen, waarbij beslissend is de macht, waarover men op een bepaald ogenblik kan beschikken. Niet het recht is daarbij in vele gevallen de maatstaf, doch de mogelijkheid een bepaalde politieke doelstelling, door het toepassen van een politiek van geven en nemen, te verwerkelijken. Daarbij wordt, gegeven de opzet van de Verenigde Naties, gebruik gemaakt van de omraming van recht en gerechtigheid, van zelfbeschikking der volken, van vrijheid en wat dies meer zij. Men zal er echter oog voor moeten hebben, dat de Verenigde Naties niet méér zijn — en ook niet meer kunnen zijn — dan de spiegel van het samenleven der volken op dit moment. De Verenigde Naties zijn niet beter of slechter dan dit samenleven. En dan behoeven wij ons geen illusies te maken. Als rechtsinstrument fungeren de Verenigde Naties helaas nu eenmaal — maar dat geldt ook voor andere rechtsinstellingen — uitermate gebrekkig.

De Verenigde Staten

De belangrijkste mogendheid van het westen en onze belangrijkste bondgenoot tevens, zijn de Verenigde Staten van Amerika. In de grote strijd tegen het wereldcommunisme moet dit land de spits afbijten.

Het wordt daarbij geconfronteerd met al die omstandigheden waar ik in het voorgaande reeds het een en ander over heb gezegd. In de koude oorlog, welke ook *onze* oorlog is, moet het een positie tegenover het communisme handhaven. Het is daarbij verplicht in politiek opzicht er althans voor te zorgen, dat de ex-koloniale volken niet in het verkeerde kamp terecht komen. Het zal met het oog daarop doorgaans trachten de typische gevoeligheden van deze landen, waar maar enigszins mogelijk, te ontzien. Voorts, waar in alle delen van de wereld de koude oorlog tot een hete oorlog kan uitgroeien en hier en daar soms ook werkelijk tot een hete oorlog is uitgegroeid, is Amerika er bij gebaat, waar geen directe communistische agressie plaats vindt, indien slechts enigszins mogelijk, gewapende conflicten te vermijden. De Amerikaanse soldaat staat in vele delen van de wereld; in sommige delen van de wereld sneuvelt hij. In de eerste plaats in het belang van Amerika zelf, ongetwijfeld; maar toch ook en niet minder in ons belang. Wij moeten goed zien dat de strijd

van de Verenigde Staten tegen het communisme ook *onze* strijd is. Daarom is het ook niet zonder meer te verwerpen, indien de Verenigde Staten er vrijwel alles aan gelegen is, te voorkomen dat op de een of andere plaats in de wereld een nieuwe oorlog ontstaat. Tenzij, nogmaals, het ondubbelzinnig gaat om het weren van duidelijke en directe communistische agressie.

In de kwestie Nieuw-Guinea kwam voor de Verenigde Staten daar nog een factor bij, namelijk dat het kiezen vóór Nederland en tégen Indonesië op een verliezen van de gunst van andere ex-koloniale volkeren zou kunnen uitlopen.

Weliswaar stelden de Verenigde Staten zich in de kwestie Nieuw-Guinea op het standpunt, dat een geschil tussen twee landen, i.c. tussen Nederland en Indonesië, niet langs de weg van het geweld maar langs de weg van de onderhandeling moest worden opgelost, doch dit betekende nog niet, dat elke agressie, van welke zijde dan ook, altijd de gewapende macht van de Verenigde Staten tegenover zich zou blijven vinden. De Verenigde Staten waren blijkbaar aanvankelijk bereid hun gewicht in de schaal te werpen om de ontwikkeling voor Nederland en voor de Papoea's ten goede te keren. Het lag echter niet in de lijn der verwachtingen dat dit land tot het allerlaatste toe, dat wil dus zeggen tot een militair treffen, dit standpunt zou blijven innemen. Een militair conflict tussen Nederland en Indonesië zouden de Verenigde Staten niet beoordelen — en zelfs niet mogen beoordelen — als een incidenteel conflict dat op zichzelf viel te beschouwen, doch zij zouden, krachtens hun positie in de wereld, dit conflict beoordelen tegen de achtergrond van de gehele internationale situatie.

III. De mogelijke alternatieven

De achtergrond van het te voeren beleid

In het voorgaande heb ik getracht een schets te geven van de feitelijke omstandigheden, waarin de Nieuw-Guinea politiek moest worden gevoerd. Het is mogelijk, dat men mijn tekening onjuist of onvolledig acht. Van de onvolledigheid ben ik mijzelf zeer goed bewust. In het voorgaande heb ik slechts enkele *aspecten* belicht. Ik weet bv. zeer wel dat er ook positiever dingen te zeggen zijn over het proces van dekolonisatie, over de UNO en wat er verder ter sprake is gekomen. Hoe men echter over deze schets ook moge oordelen, de poging om de situatie zo realistisch mogelijk onder ogen te zien, kan naar het mij voorkomt nimmer met recht als opportunisme of als „Realpolitik” worden bestempeld.

Overigens kunnen wij bij zulk een schildering niet blijven staan. Wij zullen, staande in deze wereld, waarvan wij zelf deel uitmaken, positie moeten kiezen en vorm moeten geven aan een bepaald en welomlijnd beleid.

Welke politiek diende de Anti-Revolutionaire Partij in deze concrete situatie nu te voeren? In haar streven, temidden van deze feitelijke omstandigheden aan de eis der gerechtigheid gestalte te geven, had zij in de eerste plaats te maken met de aan de Papoea's gegeven belofte inzake zelfbeschikking. De plicht tot het nakomen van deze belofte diende in haar beleid bijzonder zwaar te wegen; de effectuering van het zelfbeschikkingsrecht der Papoea's moest door haar als primaire eis der gerechtigheid worden gewaardeerd. Daarnaast had de Anti-Revolutionaire Partij

óók rekening te houden met de bijzondere situatie, waarbinnen die effectuering van het zelfbeschikkingsrecht zou moeten worden nagestreefd: de situatie, dat Nieuw-Guinea het voorwerp was van een ernstig conflict met Indonesië, als nasleep van de dekolonisatie van dat land. Een conflict, waarin Indonesië naar steeds meer duidelijk werd, niet zou aarzelen met gewapende hand in te grijpen.

Om na te gaan welk beleid in deze situatie door de Anti-Revolutionaire Partij diende te worden gevoerd, gaan wij in dit hoofdstuk eerst de verschillende mogelijkheden na, welke in dit concrete geval voor ons openstonden.

De eerste mogelijkheid: het militaire conflict Nederland-Indonesië

De eerste mogelijkheid was: tegen de wil van Indonesië ons beheer over Nieuw-Guinea voort te zetten, om op die wijze te trachten de Papoea's de gelegenheid tot zelfbeschikking te geven, welke wij hen hadden beloofd. Hierbij moest Nederland er echter rekening mee houden, dat de vijandige houding van Indonesië op den duur in openlijke daden van agressie zou uitmonden. Bij het kiezen van deze mogelijkheid zou dus een militair conflict tussen Nederland en Indonesië als consequentie moeten worden aanvaard.

Daarbij diende in de eerste plaats te worden bedacht, dat een militair treffen tussen Nederland en Indonesië over Nieuw-Guinea nimmer buiten de bevolking van Nieuw-Guinea zou kunnen om gaan. Dit zou dus mede hierop zijn neergekomen, dat de Papoea's ten volle in de strijd tussen Nederland en Indonesië zouden zijn betrokken. Op Nieuw-Guinea zouden chaos en ontwrichting zijn ontstaan; het ontwikkelingsproces van land en volk van Nieuw-Guinea zou abrupt zijn onderbroken; vele mensenlevens zouden verloren zijn gegaan.

Hiermede wil ik niet zeggen, dat men in een verantwoorde staatkunde onder *alle* omstandigheden van een militair conflict moet afzien. Integendeel, er zijn situaties, waarin dat niet alleen verantwoord, maar zelfs geboden is. De vraag is echter, of zich zulk een situatie ten aanzien van de kwestie Nieuw-Guinea voordeed. Naar mijn oordeel was dat niet het geval, en ik zal trachten uiteen te zetten waarom niet.

1) Nederland kon er wellicht in slagen gewapende agressie van Indonesië tegen Nieuw-Guinea af te weren, het zou echter nimmer in staat zijn aan Indonesië in militair opzicht zulk een beslissende nederlaag toe te brengen, dat dit land daarom van verdere agressie zou moeten afzien. Daartoe zou het immers nodig zijn dat Indonesië zelf werd aangevallen en buiten gevecht gesteld, iets wat uiteraard voor Nederland niet mogelijk was. Indien het militaire treffen dus niet op een débacle voor Nederland zou uitlopen, zou het in elk geval een slepende strijd worden zonder einde.

2) De militaire positie van Nederland in Nieuw-Guinea was op langere termijn gezien uitermate zwak, gezien de lange aanvoerlijnen voor mensen en materieel. Aan de route naar Nieuw-Guinea liggen tal van landen, die Nederlands militair vervoer ongetwijfeld zouden tegenwerken. Zelfs moest Nederland er rekening mee houden dat onze bondgenoten, tengevolge van op hen geoefende politieke druk, de goede voortgang van de militaire bevoorrading niet ongestoord zouden laten plaats vinden.

3) Een militaire actie moet ondersteund worden door een politiek beleid. Nederland moest er rekening mee houden, dat bij het uitbreken van een militair conflict met Indonesië het merendeel der neutralistische volken van Azië en Afrika, om redenen welke ik hierboven reeds heb genoemd, zich aan de kant van Indonesië zou scharen. Ook het communistische blok zou die kant kiezen.

Welke steun kon Nederland daarbij van zijn bondgenoten verwachten? In het algemeen waren deze, gezien de wereld-politieke situatie, meer geïnteresseerd bij een oplossing van het conflict Nederland-Indonesië dan bij een ondersteuning van de Nederlandse toezeggingen jegens de Papoea's. Nederland moest er rekening mee houden dat, hoe sympathiek de Verenigde Staten en andere bondgenoten ook tegenover de Nederlandse toezegging inzake het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's stonden, deze sympathie zou verminderen, naarmate de dreiging van een oorlog tussen Nederland en Indonesië zou toenemen. Het liet zich voorzien dat het uitbreken van een oorlog voor onze bondgenoten zwaarder zou wegen, dan het honoreren van het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's.

Dat betekende dus dat Nederland bij een gewapend treffen de neutralistische volkeren in meerderheid en het communistische blok in zijn geheel tegenover zich zou vinden, terwijl het naar alle waarschijnlijkheid van zijn bondgenoten, althans van zijn voornaamste bondgenoot, zou vervreemden. Nederland zou dus in een min of meer geïsoleerde positie komen te verkeren. In die situatie was het allerminst ondenkbaar dat Nederland, indien het na verloop van tijd voor de U.N.O. zou worden gedaagd, als agressor zou worden veroordeeld, hoewel Indonesië de aanvaller was. Zulk een politieke druk kan onder omstandigheden zwaarder wegen dan een militaire. Het is uitgesloten dat een land als Nederland een strijd aan de andere kant van de aardbol gedurende lange tijd zou kunnen volhouden, wanneer vrijwel de gehele wereldopinie zich daartegen zou verzetten.

4) Wanneer het bedoelde militaire conflict inderdaad in een overwinning voor Indonesië zou zijn geëindigd, zouden de Papoea's in een ellendige situatie zijn terechtgekomen. Na eerst aan de zijde van de Nederlanders tegen Indonesië te hebben gestreden, zouden zij in feite onder een voluit vijandige bezetting zijn geraakt.

5) Zelfs indien Nederland het zo lang zou kunnen volhouden, dat de Papoea's het recht van zelfbeschikking konden uitoefenen, dan nog zou het conflict niet tot een einde zijn gebracht. Indien de Papoea's namelijk niet voor aansluiting bij Indonesië zouden kiezen, zou het conflict tussen Nederland en Indonesië overgaan op de Papoea's. Indien Nederland zich dan zou terugtrekken, zou het de Papoea's als erfenis achterlaten een dreigende agressie van de kant van Indonesië, waarbij de uitslag van zulk een agressie, gezien het verschil in krachtsverhoudingen, bij voorbaat vaststond.

Gelet op het bovenstaande kan ik niet inzien, welk belang er mee gediend zou zijn geweest, indien Nederland het op een reguliere oorlog met Indonesië had laten aankomen.

De weg van het militaire conflict tot het bittere einde bood namelijk geen uitzicht, dat wij onze belofte aan de Papoea's inzake het zelfbeschikkingsrecht gestand zouden kunnen doen. Voor de bevolking van Nieuw-Guinea kon langs deze weg dus *niets* bereikt worden. Wel zou de be-

volking in een oorlog meegesleept worden en alle ellende daarvan als een extra last te torsen krijgen.

Tegelijkertijd zou het „koude” conflict tussen Nederland en Indonesië oplaaien tot een „heet” conflict, met alle gevolgen van dien voor de situatie in Z.O. Azië.

Ook zou zulk een conflict de positie van het communisme *binnen* Indonesië ongetwijfeld versterken. Dit laatste is op zichzelf geen voldoende argument om bij een onrechtmatige agressie van een gewapende verdediging af te zien. Indien echter bij voorbaat met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid mag worden aangenomen, dat zulk een gewapende verdediging niet tot het gewenste resultaat leidt, is de versterking van de communistische invloed binnen Indonesië een reden te meer om het niet op een militair conflict te laten aankomen. Ook voor de bevolking van Nieuw-Guinea zou het toenemen van de communistische invloed in Indonesië niet ongemerkt voorbijgaan.

De tweede mogelijkheid: de onderhandeling

Een andere mogelijkheid die openstond was het aanknopen van onderhandelingen met Indonesië, teneinde te trachten langs deze weg voor de bevolking van Nieuw-Guinea nog te bereiken wat te bereiken viel.

Ook tegen deze weg was veel in te brengen. Gezien de opvattingen van Indonesië over de status van Nieuw-Guinea moest gevreesd worden, dat de uitslag van zulk een onderhandeling en dat de inhoud van een op grond daarvan bereikte overeenstemming in strijd zouden komen met het integraal nakomen van de Nederlandse belofte aan de Papoea's inzake de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht. Vanuit het gezichtspunt van de Nederlandse verantwoordelijkheid in Nieuw-Guinea en vanuit het gezichtspunt van de door Nederland gegeven belofte, was derhalve de weg van de onderhandeling allerminst aanlokkelijk.

Toch diende men naar mijn oordeel het inslaan van de weg der onderhandelingen niet bij voorbaat als uitzichtsloos te beschouwen. Bij zulk een onderhandeling mocht Nederland immers op politieke steun van zijn bondgenoten, in het bijzonder van zijn belangrijkste bondgenoot: de Verenigde Staten van Amerika, hopen. Zoals reeds eerder opgemerkt, waren de Verenigde Staten er bij gebaat het uitbreken van een militair conflict in dat deel van Azië te voorkomen. Bovendien hadden zij, zoals door minister Luns bij de Kamerdebatten is uiteengezet, zelf een duidelijke sympathie geuit voor Nederlands streven in Nieuw-Guinea, zij het dat Nederland er naar mijn mening rekening mee moest houden, dat de steun en sympathie van de Verenigde Staten zouden verminderen, naarmate een militair conflict naderbij kwam.

Daar komt bij dat de mogelijkheid bestond, dat langs de weg der onderhandelingen een inderdaad *definitieve* oplossing van het geschil met Indonesië zou kunnen worden bereikt. Hierdoor zou naar alle waarschijnlijkheid een reeds jarenlang splendend conflict over de afronding van de dekolonisatie van het voormalige Nederlands-Indië uit de weg zijn geruimd. Meehelpen dat conflict tot een oplossing te brengen, behoorde ontegenzeggelijk mede tot de verantwoordelijkheid van Nederland als ex-koloniale mogendheid. Nederland had hier een taak en verplichting in het kader van de wereldpolitiek.

Overwegen wij nu het bovenstaande en stellen wij de mogelijkheid van onderhandeling naast die van het militaire verzet, dan wordt, dunkt mij, ondanks alle bezwaren welke er aan het inslaan van de weg der onderhandeling verbonden waren, langs deze weg de gerechtigheid dichter benaderd dan langs de weg van het militaire conflict. Langs deze weg wordt immers niet *minder* voor de Papoea's bereikt dan bij een militair conflict, aangezien bij een militair conflict, zoals wij gezien hebben, voor de Papoea's in feite niets te bereiken viel. De grote bezwaren, verbonden aan het militaire conflict, doen zich hierbij niet voor, terwijl uit een ander gezichtspunt — de Nederlandse verantwoordelijkheid voor de afwikkeling van het dekolonisatieproces van de voorheen koloniale gebieden — deze weg, op zichzelf beschouwd, zelfs positief moet worden gewaardeerd.

In dit verband is het duidelijk, dat een onderhandeling slechts dan als onderhandeling uiteindelijk succes zou hebben, indien Indonesië zich bij het bereikte resultaat zou neerleggen. Zou dat immers niet het geval blijken, dan zou het conflict gecontinueerd blijven en de toestand weer intreden, welke ik hier boven onder het hoofd *militair conflict* heb geschilderd.

De derde mogelijkheid: het abandonnement

Een derde mogelijkheid tenslotte is aangewezen door enkele leden van de Staten-Generaal, die tegen het wetsontwerp inzake overdracht van Nieuw-Guinea hebben gestemd. Zij hebben zich op het standpunt gesteld, dat waar langs de weg van de onderhandeling Nederland gedwongen zou worden af te doen aan wat het zag als een eis der gerechtigheid en als een morele plicht, dat waar Nederland door de feitelijke machtsverhoudingen in de wereld niet in staat was gewapenderhand zijn opvatting tot uitvoering te brengen, er slechts één weg overbleef, namelijk die van abandonnement.

In deze gedachtengang mocht Nederland op geen enkele wijze de verantwoordelijkheid aanvaarden voor het onrecht dat er rondom Nieuw-Guinea geschiedde. Indien Nederland van uit het gezichtspunt der gerechtigheid zijn taak niet naar behoren zou kunnen nakomen, dan zou het zich van Nieuw-Guinea moeten terugtrekken, daarbij de verantwoordelijkheid voor de ontstane situatie leggende daar waar die behoort, namelijk bij die machten in de wereld, die tegen de wil van Nederland deze situatie in het leven hebben geroepen. Men geeft niet een getuigenis van de gerechtigheid door, pogend het onrecht nog zoveel mogelijk in te perken, per slot van rekening toch zelf voor een onrechtvaardige oplossing medeverantwoordelijk te worden.

Het voordeel van zulk een oplossing was — in de gedachtengang van deze leden van de Kamer — tevens, dat daarmee een eventuele bezetting van Nieuw-Guinea door de Republiek Indonesië als een agressie zou moeten worden aangemerkt, hetgeen voor de Papoea's zou meebrengen dat zij over het aan een volk in zulke omstandigheden toekomstige *recht van verzet* zouden beschikken.

Bij deze oplossing teken ik aan, dat ook hier van een *feitelijk* nakomen van onze belofte aan de Papoea's geen sprake is en dat ook hier Nederland zijn taak *feitelijk* niet tot een einde brengt.

Het bezwaar is voorts, dat door een plotseling en integraal abandonneren van Nieuw-Guinea dit land, dat nog niet tot een staatkundige en economische rijpheid is gekomen, aan de chaos wordt overgeleverd. In het

midden latend wie daarvoor in deze gedachtengang uiteindelijk de verantwoordelijkheid zou dragen, staat het toch wel vast dat dit het tegen-gestelde is van wat Nederland zich had voorgenoemen op Nieuw-Guinea te verrichten.

Tenslotte het recht van verzet: dit heeft weinig meer dan een *formele* betekenis indien men niet over de middelen beschikt het ook te effectueren. En die middelen zouden voor de Papoea's bij een chaotisering van het land en bij de wel zeer ongelijke kracht van Indonesië en Nieuw-Guinea niet of nauwelijks aanwezig zijn geweest. Overigens kan het recht van verzet *in materiële zin* nooit ingeperkt worden door formele volkenrechtelijke overeenkomsten.

IV. Het beleid

Het dilemma

Nadat ik eerst getracht heb, zo nuchter mogelijk analyserend, een beeld te geven van de wereldsituatie waarin een Nieuw-Guinea politiek moest worden ontwikkeld, heb ik vervolgens in het voorgaande getracht, eveneens zo nuchter mogelijk analyserend, de mogelijke alternatieven op hun merites te bezien. Het blijkt, dat *wat* Nederland ook zou hebben gedaan, *welk* beleid het ook zou hebben gevoerd, het *altijd* zou hebben uitgemond in het niet integraal inlossen van onze beloften jegens de Papoea's.

Uiteraard zijn ten aanzien van de drie door mij gegeven alternatieven allerlei tussenoplossingen denkbaar; zulks neemt niet weg dat een politieke beleidslijn zich m.i. altijd zou bewegen in de driehoek: militair conflict — onderhandeling — abandonnement. En welke weg Nederland ook zou kiezen, welke tussenoplossing het ook zou beproeven, het zou, indien ik het goed zie, nimmer in staat zijn geweest integraal tot uitvoering te brengen, wat het als taak in Nieuw-Guinea op zich had genomen.

Het komt mij voor, dat wij hier duidelijk ervaren wat het betekent, in een *gebroken* wereld te leven. Welk beleid wij ook kiezen — het mondt niet uit in wat wij zo gaarne zouden hebben gewild. Hier komt iets openbaar van wat de macht der zonde in het samenleven van volkeren kan betekenen.

Hier hebben wij m.i. voor alles te bedenken dat alleen dát beleid goed en verantwoord kan heten, waarin wij blijk geven dat wij, hoewel wij staan in déze wereld, uitzicht hebben op datgene wat *niet* van deze wereld is. Een christen heeft het uitzicht op de gerechtigheid in de *volle* betekenis van het woord. En het is van *die* gerechtigheid, dat hij in deze wereld een getuigenis moet geven. Daarin zal hij moeten heenwijzen naar Christus, die de gerechtigheid heeft *vervuld*.

Dit heenwijzen kan echter niet plaatsvinden *buiten* de structuren van deze wereld om. Het zal gestalte moeten vinden in een woord, een gebaar, een handelen of nalaten. De christen zal hierbij ongetwijfeld op weerstanden stuiten. Deze weerstanden mogen echter nimmer een reden vormen om dit getuigenis achterwege te laten. De roeping, naar eis der gerechtigheid op de bestaande werkelijkheid en de bestaande verhoudingen in te werken, wordt door de feitelijke omstandigheden nimmer verlet — zij het, dat deze omstandigheden wel de aard van het getuigenis, en de wijze waarop het wordt gegeven, mede bepalen.

Dit alles is voor onze politieke houding in de kwestie Nieuw-Guinea

van wezenlijk belang. Ook bij deze kwestie stonden wij voor de taak, aan ons getuigenis een staatkundige vorm te geven. Daartoe was de keuze slechts uit het drietal mogelijkheden, die ik hiervoor aangegeven heb. Gegeven deze keuze hebben wij gemeend de weg der onderhandelingen nog als de relatief beste te moeten aanwijzen, omdat via deze weg de eis der gerechtigheid nog het meest werd benaderd, omdat via deze weg de belangen der Papoea's, die ons vóór alles moesten gaan, nog het beste werden gediend. De weg van het militaire conflict hebben wij verworpen omdat langs die weg meer te verliezen dan te winnen was; de weg van het abandonnement, omdat Nederland in feite het *tegengestelde* zou bereiken van wat het in het belang van de Papoea's beoogde.

Misverstand

Op dit punt van het betoog aangekomen moet ik een misverstand uit de weg ruimen, waartoe enkele uitspraken mijnerzijds blijkbaar aanleiding hebben gegeven.

Ik heb er reeds op gewezen dat Nederland, ook na alles wat er tussen beide landen was voorgevallen, een verantwoordelijkheid had behouden voor de wijze, waarop het conflict over de dekolonisatie van het voormalige Nederlands-Indië zou worden afgewikkeld. Het was en is teleurstellend, dat de beëindiging van de koloniale verhouding niet op een andere wijze heeft kunnen plaats vinden en tenslotte op de verbreking van alle relaties is uitgelopen. Wij zouden ons er in verheugen, indien de breuk tussen beide landen zou worden geheeld en een vriendschappelijke relatie tot stand zou kunnen komen. Ik meen dat ik dit — ook thans nog — mag schrijven. Ik meen zelfs, dat ik daarmee het gevoelen vertolk van een zeer groot gedeelte van het Nederlandse volk.

Voor het herstel van de goede betrekkingen is het echter nodig, dat er in Indonesië zelf een verandering van klimaat intreedt. In de zomer van het vorige jaar meende ik symptomen te onderkennen, welke mij aanleiding gaven de mogelijkheid van zulk een verandering ten goede positiever te beoordelen dan voorheen. In een rede, gehouden voor het Partij Convent op 28 oktober 1961 in Amsterdam heb ik daaraan uitdrukking gegeven. Ik heb toen daaraan toegevoegd, dat ik verheugd zou zijn, indien een herstel van de goede verhoudingen zou kunnen plaats vinden.

Uit deze rede is, indien ik het goed zie, door sommigen in onze partij de conclusie getrokken, dat ik de vriendschap met Indonesië en de oplossing van het conflict zo hoog schatte, dat ik bereid zou zijn daaraan het belang van de Papoea's en in het algemeen het stáán voor de taak van Nederland in Nieuw-Guinea ondergeschikt te maken, dat ik de vriendschap met Indonesië zou laten prevaleren boven onze verantwoordelijkheid ten aanzien van Nieuw-Guinea. Men kon deze conclusie aan mijn rede daarom des te gemakkelijker verbinden, omdat juist in die tijd woordvoerders uit onze partij van hun voorkeur voor de onderhandeling bij verschillende gelegenheden in de Kamer en daarbuiten hebben laten blijken.

Ik wil hier met nadruk verklaren, dat zulks nimmer in mijn bedoeling heeft gelegen en dat ik noch op het betreffende Partij Convent noch bij andere gelegenheden ooit de vriendschap van Soekarno heb willen kopen tegen de prijs van het laten vallen van onze belofte en het verzaken van onze plicht. Wanneer de keuze zou zijn geweest de vriendschap van

Indonesië òf het gestand doen van onze beloften, dan koos en kies ik voor het laatste. Dat is niet een redenering achteraf. Reeds op 8 november daaropvolgend heb ik, toen het „Comité Verzoening Indonesië-Nederland” een verklaring publiceerde waarin aangedrongen werd op een verzoening tussen beide landen, nog diezelfde avond in een rede als mijn opvatting kenbaar gemaakt, dat in die verklaring het accent niet ligt daar waar het naar Nederlands directe verantwoordelijkheid behoort, nl. Nieuw-Guinea, maar bij de verzoening Nederland-Indonesië, die, hoe belangrijk ook, toch voor ons ten opzichte van het eerste *secundair* moet zijn. Deze rede is in de pers vermeld geweest. Uit het voorgaande moge echter blijken, dat het dilemma naar mijn mening niet aldus lag.

Het plan Luns

Het is thans ruim een jaar geleden dat wij tot de conclusie kwamen, dat de weg van de onderhandeling moest worden ingeslagen. Het was in diezelfde tijd dat de regering het zogenaamde plan-Luns lanceerde. Dit plan was groots van visie; het was de eerste maal dat een moederland voorstellen van zulk een wijde strekking in de U.N.O.-vergadering deed. Het plan-Luns had echter naar onze overtuiging een beslissend bezwaar, namelijk dat de Republiek Indonesië op geen enkele wijze in de onderhandelingsprocedure werd betrokken.

Voor ons stond het namelijk vast, dat welke resultaten langs de weg van het plan Luns ook mochten worden bereikt, deze resultaten in de lucht zouden komen te hangen, indien de Republiek daarmee niet zou instemmen. Dan zou de situatie immers in feite toch blijven zoals zij was; dan zou het *conflict*, zoals ik reeds eerder heb uiteengezet, blijven voortleven en een daadwerkelijke agressie van de kant van de Republiek *blijven* dreigen, met alle gevolgen van dien. Daarom vreesden wij dat het plan-Luns, hoe doortastend het ook was, op de duur geen kans van slagen zou hebben. Tegelijkertijd vreesden wij, dat, indien door het falen van het plan-Luns het betrekken van de Republiek bij de onderhandelingen nog verder zou worden uitgesteld, daardoor de onderhandelingspositie van Nederland aanmerkelijk zou verzwakken.

Nu deed zich een collisie van verantwoordelijkheden gevoelen.

Aan de ene kant is het een goed politiek gebruik, dat in belangrijke buitenlands-politieke aangelegenheden alle politieke partijen, dus in ieder geval de regeringspartijen, de regering naar vermogen steunen en daardoor de positie van de regering tegenover buitenlandse mogendheden versterken. In dit licht gezien lag het voor de hand dat onze partij, ook al had zij bezwaar tegen onderdelen van het plan-Luns, zich desalniettemin onvoorwaardelijk achter de regering zou scharen.

Aan de andere kant gevoelden wij onze verantwoordelijkheid, in de benarde situatie waarin Nederland was terecht gekomen, de weinige mogelijkheden welke ons nog restten althans zo effectief mogelijk te benutten. Wij vreesden dat wat in september, langs de weg van een gemendeerd plan-Luns misschien nog bereikbaar was, na het mislukken van dit plan op een later tijdstip niet meer bereikbaar zou blijken.

Waar zich twee verantwoordelijkheden sterk deden gevoelen, hebben wij ons op het standpunt gesteld dat wij het plan-Luns zouden ondersteunen, zij het dat wij tegelijkertijd zouden aandringen op een amen-

dering van dit plan in onze geest. Ik heb er begrip voor indien leden van onze partij van mening zijn, dat een onvoorwaardelijke steun aan de regering in dit geval moest prevaleren. Voor beide standpunten valt wel iets te zeggen. Van hen die kritiek hebben op de genomen beslissing mag ik echter vragen begrip te hebben voor de keuze, welke uiteindelijk is gemaakt.

Het plan-Bunker

Nadat het plan-Luns in de Algemene Vergadering der Verenigde Naties niet haalbaar was gebleken, heeft de regering door bilaterale besprekingen met Indonesië onder toezicht van de Verenigde Naties alsnog gepoogd een oplossing te bereiken. Daarbij werd Nederland min of meer overvallen door de indiening van het plan-Bunker.

Van de zijde der Anti-Revolutionaire Partij is toen aan de regering gevraagd dit plan, hoeveel bezwaren er ook tegen zijn aan te voeren, als uitgangspunt voor de onderhandelingen te aanvaarden. Ook dit geschiedde op grond van dezelfde overwegingen, welke ons er eerder toe leidden op een amendement van het plan-Luns aan te dringen. Wij waren van mening dat, in de politiek onoplosbare situatie waarin Nederland was terechtgekomen, dit plan een mogelijkheid bood deze situatie op de nog relatief gunstigste wijze te doorbreken. Daarenboven werkte de tijd, in het licht der internationale situatie, naar ons oordeel tegen ons. Wij vreesden, dat wij in een later stadium toch op het plan-Bunker, maar dan in een ongunstiger onderhandelingspositie, zouden moeten terugvallen. Bij een onderhandeling is het een van de moeilijkste zaken het tijdstip te taxeren, waarop men de maximale winst kan verwerven. Wat in het geval van het plan-Bunker de juiste houding zal blijken te zijn geweest, zal nimmer met een wiskundige zekerheid bewezen kunnen worden. Vast staat evenwel, dat de regering en de leiding der partij en de leden der partij allen op één gemeenschappelijk doel waren gericht, doch dat zij de mogelijkheden in een ingewikkelde internationale situatie op een bepaald ogenblik soms iets anders waardeerden.

Het akkoord

Aan het tenslotte bereikte akkoord kleven grote gebreken.

De omstandigheid dat dit akkoord tot stand is gekomen onder de dreiging van een grootscheepse Indonesische militaire aanval op Nieuw-Guinea en onder de druk van reeds plaats gevonden hebbende militaire infiltraties kan niet scherp genoeg veroordeeld worden. Dit betekent een aantasting van de grondslagen van de internationale rechtsorde en van het onderlinge verkeer der staten. Er mag geen onduidelijkheid over bestaan dat ik voor zulk een handelwijze geen goed woord over heb.

De *inhoud* van het akkoord laat te wensen over, doch kan — op papier — niet uitsluitend negatief worden beoordeeld. In dit akkoord *wordt* tenslotte een plaats ingeruimd voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's, het springende punt wanneer het gaat om de door ons gegeven belofte.

De *betekenis* van het akkoord hangt geheel af van de loyale uitvoering daarvan. Het laat zich verstaan indien in Nederland, gelet op de handelwijze van Indonesië bij tal van gelegenheden, gelet op het door dit land gebruikte militaire geweld en de dreiging met geweld, let ook op ver-

schillende uitspraken van vooraanstaande figuren na de ondertekening van het akkoord, daaromtrent weinig vertrouwen heerst. Ik zou mijnerzijds niet willen ontkennen, dat er voor dit gebrek aan vertrouwen geen reden zou zijn. Anderzijds mogen wij dit akkoord ook weer niet *uitsluitend* negatief beoordelen.

Ik wijs er in dit verband op, dat dit akkoord is tot stand gekomen onder internationale druk op *beide* partijen. Nederland heeft moeten afzien van min of meer waterdichte garanties. Maar ook Indonesië heeft water in de wijn moeten doen. Het heeft zich voordien altijd op het standpunt gesteld, dat Nieuw-Guinea reeds sinds 1945 een integrerend deel van de Republiek vormde. Het heeft zich thans bij de zelfbeschikking neergelegd. Ik acht dat een aanwijzing, dat de macht van de extreme (communistische) groeperingen in Indonesië nog niet zo groot is, dat dit land *onder alle omstandigheden* aan een gewelddadige oplossing de voorkeur geeft boven een via onderhandelingen bereikte overeenstemming.

Tenslotte moet men het op zichzelf beschouwd als een winstpunt zien, dat op deze wijze het dekolonisatieproces van het voormalige Nederlands-Indië inderdaad in een *akkoord* met Indonesië geëindigd is, hetgeen overigens niets afdoet aan de gebreken, welke er aan dit akkoord kleven.

Graag hadden wij gezien, dat het dekolonisatieproces zich langs andere banen zou hebben ontwikkeld. Met de uitslag zijn wij allerminst tevreden gesteld. Wij hebben zaken prijs moeten geven welke wij, in het belang van de Papoea's en uit het gezichtspunt van de internationale rechtsorde van groot belang achtten. Doch nu thans deze ontwikkeling is afgesloten, meen ik dat het op de weg van ons land ligt de nieuw ontstane situatie op haar eigen mérites te beoordelen en te trachten dáárin, in de verhouding tot Indonesië, in de verhouding tot Nieuw-Guinea, een positieve bijdrage te leveren. Deze positieve bijdrage kan onder meer daarin bestaan, dat wij onzerzijds, door onze eigen houding, een loyale uitvoering van het bereikte akkoord bevorderen.

V. Nabeschoovingen

In het voorgaande heb ik getracht verschillende overwegingen, welke voor mij ten grondslag lagen aan het beleid van onze partij in het afgelopen jaar, uitvoerig uiteen te zetten. Ik vat het betoog thans in enkele punten samen.

- a. Ik heb er op gewezen, dat het conflict Nederland-Indonesië verstaan moet worden als een dekolonisatieconflict en dat zulk een conflict slechts dan in zijn ware proporties wordt doorzien, indien men het stelt tegen de achtergrond van de wereldpolitiek.
- b. Ik heb getracht de consequenties van de verschillende alternatieve beleidslijnen tegen de achtergrond van de wereldsituatie te analyseren en die te toetsen aan de bijbelse idee der gerechtigheid.
- c. Ik heb getracht aan te geven, waarom wij van de verschillende alternatieve mogelijkheden juist de weg van de onderhandeling hebben gekozen.
- d. Tenslotte heb ik getracht uiteen te zetten, waarom ik, nadat ik eenmaal gekozen had voor de weg van de onderhandeling, concreet op bepaalde momenten een bepaald standpunt heb gemeend te

moeten innemen. Daarbij heb ik gesteld, er begrip voor te hebben, indien niet ieder in onze partij de door ons ingenomen houding op alle momenten overtuigend acht.

Nu kan men van mening zijn, dat mijn visie op de wereldsituatie en haar betekenis voor het vraagstuk Nieuw-Guinea onjuist is; men kan van mening zijn, dat de door mij genoemde alternatieve mogelijkheden onvolledig zijn of onjuist getypeerd; men kan over de keuze van de door ons ingeslagen weg van mening verschillen en men kan tenslotte kritiek hebben op bepaalde onderdelen van ons beleid, ook al acht men het in zijn algemene strekking juist. Dat alles is mogelijk. Doch men moet dan goed zien, dat men het bij zulke kritiek alléén niet kan laten. Wie bezwaren heeft tegen het gevoerde beleid, geeft daarmee impliciet te kennen, dat hij aan een *ander* beleid de voorkeur zou hebben gegeven, dat hij een *ander* beleid meer in overeenstemming acht met het antirevolutionaire streven.

Ik kan het ook zo zeggen: wij *allen* zijn onbevredigd, indien wij terugzien op het verloop van zaken. Daarmede is echter nog niet gezegd, dat een ander beleid tot een betere uitkomst had geleid. Wie meent op het gevoerde beleid kritiek te moeten oefenen, is naar mijn mening verplicht niet alleen zijn gevoel van onbehagen inzake het gevoerde beleid tot uitdrukking te brengen, doch bovenal uiteen te zetten, voor welk alternatief hij zelf zou hebben gekozen en waarom. Dit laatste nu ontbreekt naar mijn besef in de beschouwingen van sommige critici te veel. Zou dit anders zijn, dan zou men namelijk zelf ook concreter de spanning gevoelen, waarvoor de leiding van de Anti-Revolutionaire Partij zich zag geplaatst, de spanning namelijk, dat welk alternatief men ook koos, *geen enkel* tot een ten volle bevredigende uitkomst zou voeren. Wie dit eenmaal heeft doorzien en — wat meer is — wie dit eenmaal heeft *doorleefd*, zal ongetwijfeld met het verwijt, dat de leiding der partij is afgeweken van de anti-revolutionaire lijn, voorzichtiger worden. Die zal er oog voor hebben, dat wij in de kwestie Nieuw-Guinea gestoten waren op een van de moeilijkste vraagstukken, welke aan de antirevolutionaire politiek en — breder nog — aan het christen-zijn-in-deze-wereld ten grondslag liggen.

Zoals ik reeds eerder opmerkte, stuit men hier namelijk op de gebrokenheid in deze wereld, die een volmaakte, die een ten volle bevredigende oplossing onmogelijk maakt — terwijl wij toch anderzijds onverminderd de plicht behouden *in* deze wereld positie te kiezen en ons standpunt te bepalen. Op vragen als deze hebben wij naar mijn mening in antirevolutionaire kring nog geen afdoende antwoord gevonden. Toch zullen wij met deze vragen geconfronteerd worden, ook nadat het vraagstuk Nieuw-Guinea reeds lang tot het verleden behoort, omdat problemen als deze inherent zijn aan het leven van iedere christen.

Het is mijn vaste overtuiging, dat wij juist op dit niveau eensgezind moeten zijn, zoekend en tastend naar wat onze opdracht is in deze tijd. Hier zullen studie en praktijk hand in hand moeten gaan. En beide zullen zij geleid moeten worden door een diepe en innerlijk doorleefde geloofsovertuiging. Wij zullen elkaar daarbij, staande in de concrete politieke problematiek van alledag, moeten ondersteunen en stimuleren bij het vinden van de goede weg. Dat kan onder omstandigheden geschieden

door op elkaar kritiek te oefenen. Ik wil zulke kritiek beslist niet afsnijden.

Maar wat ons weleens ontbreekt, dat is het vertrouwen in elkaar, in elkaars bedoelingen, in elkaars streven, in elkaars principiële gezindheid. Ik meen dat wij juist in deze moeilijke tijd er alles aan moeten doen dit vertrouwen te handhaven en waar nodig te herstellen. Laten wij elkaar corrigeren, maar niet elkaar wegwerpen. Laten wij de zorgen en moeiten van elkaar in dezen gezamenlijk beleven. Laten wij inderdaad vooruit zien naar het perspectief dat wenkt, over alle onrecht en eigenbelang heen. De antirevolutionaire d.w.z. Christelijk-politieke gezindheid kan zovéél goed doen; zij is in wezen het enige dat nodig is. Op het versterken, uitbouwen en uitbreiden van die gezindheid moet ons streven gericht zijn. Om dat goed te kunnen doen, moeten wij nog véél aan inzicht winnen. Moge de discussie rondom het beleid inzake Nieuw-Guinea *daartoe* hernieuwd stimuleren.

NAAR EEN C.D.U. IN NEDERLAND?

DOOR

M. W. SCHAKEL

Rooms-katholieke en belijdende protestanten trekken in na-oorlogs Duitsland in politiek opzicht gezamenlijk op in één partij: de C.D.U.

In de vertegenwoordigende lichamen op Europees niveau werken parlementariërs van beiderlei geestelijken huize samen in één christen-democratische fractie.

Het begrip christen-democraat als overkoepelende benaming heeft ook in de vaderlandse pers als zij schrijft over Nederlandse verhoudingen reeds een zeker burgerrecht verworven.

Niemand minder dan de voorzitter van onze Tweede Kamer gewaagde in een recent krantenartikel van drie christen-democratische ministers, die hun tienjarig ambtsjubileum hadden kunnen herdenken en doelde daarbij op de heren Luns, Cals en Zijlstra.

Moeten wij in Nederland ook naar een christen-democratische partij-formatie? Dat is de vraag, die gedurende de laatste jaren telkens weer aan de orde wordt gesteld.

En dat heus niet door de eersten de besten. Het positieve antwoord op die vraag kan men uit gezaghebbende mond vernemen en dat aan weerszijden van de brede, kerkelijke scheidslijn, al moet toegegeven worden: aan rooms-katholieke zijde het nadrukkelijkste.

Dank zij een nauwe samenwerking tussen de rooms-katholieke en protestants-christelijke politieke jongerenorganisaties is ook daar deze zaak in discussie.

Het mag dus bepaald niet overbodig geacht worden in dit ons kader-organ nader op de kwestie in te gaan.

Dat daarbij gelet op de aard van de materie tot op de fundamenten

moet worden doorgestoten, lijkt nauwelijks voor bestrijding vatbaar. Wie tot die bestrijding neiging zou gevoelen doet er goed aan zich te verdiepen in de pogingen in Duitse C.D.U.-kring om onder de politieke werkgemeenschap een geestelijk fundament te schuiven. Pogingen, die de C.D.U. van de oprichting af bezig gehouden hebben en die tot nu toe met bitter weinig succes bekrond zijn.

Wie enigszins thuis is in de interne verhoudingen in de C.D.U. weet, dat deze partij bestaat bij de gratie van een grote vaagheid rondom de fundamentele uitgangspunten.

Hier in Nederland komen wij er niet met oppervlakkig en dus goedkoop zij het goedwillend gepraat. Er zal dieper gegraven moeten worden. Dat zijn wij en dat is ook Rome aan de eigen, geestelijke stand verplicht.

Om onze rooms-katholieke medechristenen in politicus te verstaan dient men hun opvattingen aangaande schepping en zondeval, in hoofdlijnen althans, na te gaan.

De mens kreeg in de scheppingsmorgen — aldus de rooms-katholieke theologie — twee zaken op zijn levenspad mede:

a) zijn natuur: het totaal van zijn natuurlijke gaven en bekwaamheden. Zij is goed, zonder volmaakt te wezen in die zin, dat ze los zou zijn van God, echter wel bekwaam tot eigen ontwikkeling en krachtontplooiing.

b) de bovennatuur, een donum superadditum d.w.z. een het perk der natuur te buiten gaande gift. Niet uit het geschapene zelf opkomend, doch er van Boven in neerdalend.

Door de zondeval verloor de mens deze bovennatuur. De mens kan niet meer uit deze hem bijgegeven bovennatuur tot de ware dienst van God geraken. Na het verlies van het donum superadditum behoeft hij tot het bereiken van zijn bovennatuurlijke, eeuwige bestemming de bemiddelende werking van kerk, sacrament en priesterambt.

Dat verklaart ook de macht van de kerk als instituut in de rooms-katholieke wereld (vgl. daarmee Luthers rechtvaardiging door het geloof alleen).

De natuur van de mens zelve is door de zondeval verzwakt, maar is toch nog tot zeer veel burgerlijk goeds in staat. Zij kan zelfs tot een zekere kennis van God komen (het calvinisme getuigt van Gods Openbaring in de ons omringende natuur slechts bij het licht van Gods Woord).

Dr. A. Kuyper schrijft in het tweede deel van *De Gemeene Gratie*:

„... ook zij leeren wel degelijk, dat er *verzwakking* van die natuur heeft plaats gehad... Maar hoezeer dit ook beleden wordt, van een eigenlijk bederf dier natuur, zoodat ze niets goeds meer zou kunnen voortbrengen, ook niet op het stuk van burgerlijke gerechtigheid, is dan toch geen sprake. Zaligmakend goed nimmer, maar velerlei burgerlijk goed zeer wel. En de tegenstelling komt dus zoo te staan, dat wij zeggen: Het verderf in onze natuur snijdt niet alleen alle goed af, maar maakt zelfs dat ze niets dan kwaad kan voortbrengen, en het is alleen de temperende macht der gemeene gratie, die dit bederf stuit en de burgerlijke berechtigheid nog doet uitkomen. Terwijl men daarentegen van Roomsche zijde staande houdt, dat de natuur,

niettegenstaande het uitkomen der zonde, toch nog zekere kracht ter volbrenging van burgerlijke gerechtigheid in zichzelf draagt."

Kuyper zegt: de boom van onze natuur heeft een wortel, die door en door verrot is en alleen, doordat God — in Zijn gemene gratie — zeer in het bijzonder zorg aan die boom besteedt, kan ze nog zekere vruchten van burgerlijk goed voortbrengen.

De rooms-katholieke theologie zegt: de boom van onze natuur heeft een wortel die verzwakt is, maar als God slechts op normale wijze aan deze boom, evenals aan de bomen in het rijk der natuur, regen en zonneschijn schenkt, dan brengt die boom vrucht van burgerlijk goed voort.

Het niet te ontkennen verschijnsel, dat we zelfs daar waar alle licht der bijzondere openbaring ontbreekt, vaak nog zoveel vriendelijks, hartverheffends en edels ontmoeten — Kuyper noemt dat vruchten van de gemene gratie — verklaart de rooms-katholieke theologie uit die nog altijd zo rijke natuur van de mens, ondersteund als ze wordt door Goddelijke hulp.

De rooms-katholiek laat meer heel aan de natuur van de mens. In zijn reeds eerder genoemde tweede deel van *De Gemeene Gratie* heeft Kuyper de rooms-katholieke leer van schepping en zondeval bestreden. Hij wijst als de kernfout in de rooms-katholieke gedachtengang aan, dat zij het dualisme tussen het natuurlijke en het buitennatuurlijke reeds in de schepping als zodanig gelegd heeft.

„We weigeren op ethisch gebied eenige heiligheid of eenige gerechtigheid te doen gelden, die in den mensch als een element vreemd aan zijn natuur zou inkomen. Elke bijeenvoeging in den mensch van een natuurlijk en niet-natuurlijk element, is en blijft mechanisch, en op ethisch terrein is voor mechanische verbinding geen plaats.”

Naar de opvatting van latere theologen heeft Kuyper de algemene en bijzondere genade te zelfstandig naast elkander gesteld, de op Kuyper uitgeoefende kritiek te dezer zake raakt evenwel zijn afwijzing van de rooms-katholieke gedachtengang niet.

Kuyper vat dan zijn standpunt nog eens kort en bondig als volgt samen:

„(het) behoort ... tot de eigen natuur des menschen *uit God, door God en tot God al te zijn wat hij is*. Een oogenblik ook maar te denken of te willen, dat hij iets uit zichzelf tegenover God of buiten God om zou zijn, is de zonde zelve, want het is een dualisme invoeren, dat met den organischen samenhang tusschen God en den naar zijn beeld geschapen mensch in lijnrechten strijd is. Zelfs in de hoogste volkomenheid ... zal er nog nooit iets in hen uitblinken, dat het in de Schepping passief en actief gestelde perk hunner natuur overschrijdt, maar zal alleen het uiterste van dat perk bereikt zijn.”

Vermeldenswaard is in dit verband, dat de Scotisten er steeds aan vastgehouden hebben, dat de bovennatuur aan Adam niet in zijn schepping, maar eerst daarna zou gegeven zijn.

Voelden zij aan, dat de leer van het donum superadditum (bijgevoegde gave) in strijd kwam met het scheppingsbericht, dat ons een naar Gods beeld geschapen mens tekent?

Het Scotisme werd evenwel op den duur geheel overwoekerd door het Thomisme, dat uitging van een aan Adam in zijn schepping bijgebleven bovennatuur. Dit is tot op de huidige dag de officiële rooms-katholieke opvatting gebleven.

In onze uiteenzetting tot hier toe hebben wij bepaald niet de lust tot theologiseren willen botvieren, noch minder allerlei niet ter zake doend materiaal willen aanslepen om de politieke boot van Rome zo ver mogelijk uit de calvinistische wateren te houden.

Zou het tot hiertoe geschrevene voor ons onderwerp irrelevant zijn, dan zou zulk een gedachtenspinsel door tot oordelen bevoegden trouwens ook spoedig tot op de versleten draad uiteengerafeld kunnen worden.

Maar dit dualisme, de verdeling van de schepping in een natuurlijke en een bovennatuurlijke sfeer, werkt dóór in de rooms-katholieke maatschappijbeschouwing en heeft ook haar neerslag in het politieke vlak gevonden.

Wie een scheidende streep trekt tussen de natuur en de bovennatuur, en dan uit de aard der zaak die bovennatuur boven de natuur plaatst, die komt onherroepelijk tot een overwaardering van de kerk als instituut — zij immers ligt in de bovennatuurlijke sfeer — en een onderwaardering van dat, wat in de lagere, natuurlijke sfeer ligt: de staat, de maatschappij, de politiek. Hoe licht ontstaat niet de mening, dat het er daar minder op aan komt. Het instituut van de kerk is tenslotte het allesoverkoepelende en overschaduwende. Zij is het — en dan ook zij alleen — die de mens uit zijn natuurlijke levenssfeer in de bovennatuurlijke opheft. Bij dit gegeven moet dan nog gevoegd worden een te optimistische natuurbeschouwing. Niet alleen omdat er meer heel gelaten is aan de mens valt er met hem nog heel wat te beginnen, bovendien kan deze de natuurwetten kennen en dat zelfs — liever niet natuurlijk — buiten hoger licht om.

De rooms-katholieke beschouwing over de natuurwet vat I. A. Diepenhorst in zijn *Historisch-critische bijdrage tot de leer van de Christelijke staat* als volgt samen: „God heeft aan de wereld zijn eeuwige wet gegeven, die de ganse loop van het aardse gebeuren stiert, en sommige harer voorschriften leven onder alle redelijk-zedelijke wezens; immers de Heere schonk de mensen zodanige kennis van die geboden, dat zij in staat zouden zijn de bij hun natuur passende orde na te leven.”

Wanneer het „Heilig, heilig is de Here”, het „den Here geheiligd” ten principale gelocaliseerd wordt boven de streep, die de bovennatuur van de natuur scheidt, en niet als opschrift tot op de bellen van de paarden toe functioneert, wanneer in dat lagere, natuurlijke vlak mensen geplaatst worden, wier natuur door een te optimistische bril gezien wordt en van wie aangenomen wordt, dat ze de Goddelijke natuurwet ook buiten hoger licht om kunnen kennen, dan wordt hier een theologisch fundament gelegd, dat diep en vèrgaand afwijkt van het geestelijke draagvlak, waarop de politieke bovenbouw bij de protestants-christelijke partijen rust.

Een partij als de antirevolutionaire zou met haar ganse wezen en haar

historie tot hier toe in strijd komen, wanneer zij hier niet de slagboom zou onderkennen, die haar van een christen-democratische unie scheidt.

Er zijn evenwel tegenwoordig dezulken, ook in de eigen gelederen, die als volgt redeneren: laat ons nu toch eindelijk eens ophouden met dat op bitter-ernstige wijze spitten om die theologische en wijsgerige fundamenteën; als het over een fusie van politieke partijen gaat dan regardeert ons de politieke bovenbouw, de politieke praktijk; indien daar los van alle theoretiseren en theologiseren voldoende homogeniteit en affiniteit gevonden wordt, dan moet het mogelijk zijn.

Speciaal te hunnen gerieve willen we dan eens wat rondneuzen in de bovenbouw, zoals zij zich onder de rooms-katholieken in de K.V.P. manifesteert.

Wie artikel 2 van het Reglement voor de K.V.P. opslaat, leest daar: „Het doel van de Partij is het algemeen welzijn van het Nederlandse volk te bevorderen op de grondslag der zedelijke normen, gelegen in de natuurlijke orde en de Goddelijke openbaring, gelijk deze door het Kerkelijk leergezag worden verklaard.”

Daar treedt om te beginnen die scheiding tussen natuur en bovennatuur weer aan de dag. Dr. De Boer onderlijnt het nadrukkelijk in zijn kort na de oorlog uitgekomen brochure *Naar verbreking van het politieke isolement der Katholieken*: „Twee bronnen dus, een bovennatuurlijke en een natuurlijke bron.”

Ach ja, theologische vóóronderstellingen sluimeren niet alleen in de fundamenteën, ze laten zich ook in de politieke bovenbouw gelden. De bovennatuurlijke bron wordt gevormd door de Goddelijke Openbaring, gelijk deze door het kerkelijk leergezag wordt verklaard. Daar wordt ons conflict met Rome dus op het politieke erf overgeplant.

Tegen deze onfeilbare Kerk gaat ons bedenken uit. Zij interpreteert de Heilige Schrift. Haar uitleg is verbindend. Tot welke consequenties dit geleid heeft, blijkt o.m. uit Mariaverering en misopvatting.

In de officiële kerkleer zijn in de loop der eeuwen heidens-humanistische elementen binnengeslopen. Het één gevoegd bij het andere, maakt deze bron voor de belijdende protestant, in deze vorm althans, onaanvaardbaar.

Dan zijn daar verder de pauselijke encyclieken en bisschoppelijke mandementen, die van tijd tot tijd verschijnen en zich onder meer ook met politieke en sociale problemen bezighouden. De gelovige rooms-katholiek weet er zich aan gebonden. Deze schrifturen zijn voor hem richtinggevend, bezitten een groot gezag. Wij aanvaarden de autoriteit van de paus, van het episcopaat in dit soort kwesties niet.

Vervolgens moet gewezen worden op het in rooms-katholieke kring levende subsidiariteitsbeginsel, dat ten onrechte wel eens vereenzelvigd wordt met Kuyper's leer van de soevereiniteit in eigen kring. De meest principiële oplossing van het vraagstuk van de bedrijfsorganisatie, om slechts een voorbeeld te noemen, is verschillend al naar gelang men zich op het ene of het andere standpunt stelt.

Dat er tussen rooms-katholieke en protestants-christelijke voorstanders van de bijzondere school zulke diepgaande verschillen rondom de mammoetwet aan de dag treden, moet eveneens hierop teruggevoerd worden.

Een kerngedachte uit dit subsidiariteitsbeginsel is: het hogere orgaan trekke niet aan zich, wat het lagere orgaan even goed of beter kan doen.

Tegen de gedachte als zodanig bestaat onzerzijds geen bezwaar, bedenking ontmoet de rangindeling in hogere en lagere organen. Hier speelt de organische eenheidsgedachte de rooms-katholiek parten. Die gedachte is uitmuntend beschreven door J. B. Kraus in zijn *Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus*. In navolging van de zeven koren van de engelenwacht zag Thomas van Aquino een hiërarchie van kerkelijke en wereldlijke regering. Bovenaan de kerk met haar kader van paus via kardinaal en aartsbisschop tot aan de eenvoudige dorpskapelaan toe. Daaronder komt dan de wereld, die weer onderverdeeld is. De basis vormt het gezin, dan komt de maatschappij (Thomas van Aquino behandelt in dit verband de gilden en standen, die — alhoewel er binnen het gilde gelijkheid bestond — onderling weer in een bepaalde rangorde werden geplaatst; op moderne verhoudingen omgecirkeld valt onder de maatschappij de bedrijfsorganisatie), terwijl de staat dan het hoogste samenlevingsverband is.

De staat is een orgaan van hoger orde dan de maatschappij. Nu is het beginsel „men late aan het lagere orgaan over wat het even goed of beter doen kan dan het hogere” inderdaad een stevige rem tegen staatsoverschatting. De vrijheid en het van eigen rechte zijn van de maatschappelijke verbanden liggen dan echter niet veilig voor anker, immers de staat wordt er boven geplaatst en het hangt er tenslotte maar van af wat men onder „even goed of beter” verstaat.

Het maakt in de praktijk van het politieke leven telkens weer verschil uit of men de wereld naar het subsidiariteitsbeginsel ziet als één berg met onder elkaar liggende beplantingsgordels, op de top een kruis, een kapel, een Mariabeeld, kortom: de kerk, dan wel — volgens de soevereiniteit in eigen kring — als een berglandschap met verschillende toppen, hoge en lage — en natuurlijk vormt de aardse overheid een hoge top — die ieder naar eigen aard ten hemel wijzen.

Niet boven maar naast de vele andere organen en organisaties, bevindt zich de staat. Geen onder- of bovenschikking, maar nevenschikking. Voor de reformatorische christen is dit maar niet een aangelegenheid van wijsgerig-sociologisch denken, maar het gelovig aanvaarden van een boven menselijke wil verheven orde in de schepping. God schiep alles naar zijn aard.

Deze divergerende maatschappijbeschouwingen komen aan de orde als het gaat over de taak van de overheid, de omvang van die taak, haar principiële begrenzing, de juiste verhouding van staat en maatschappij, de onderlinge doordringing van staat en bedrijfsleven. Voor de rooms-katholiek zijn mengvormen, het amalga van overheid en maatschappij, principieel gemakkelijker verteerbaar: het blijft een zwerftocht door verschillende gordels op dezelfde berg.

De reformatorische christen ziet in de zelfstandigheid der samenlevingsverbanden de beste waarborg tegen totalitaire gemeenschapsvorming. Van Riessen wijst er in *De maatschappij der toekomst* op, dat principieel en praktisch de strijd daartegen slechts uit die stelling met enige kans op succes gevoerd kan worden.

Wie zich in deze dingen verdiept, moet tot de conclusie komen, dat

hij zich niet in het theorielokaal bevindt, maar midden op de politieke markt staat.

Zij, die van mening zijn, dat afgezien van processievrijheid, zondagsrust en andere geschilpunten in dit vlak, de standpunten van Rome en de Reformatie elkander sterk zijn gaan naderen; dat zulks met name in de sociaal-economische sector het geval zou zijn en die daarom ook in Nederland de C.D.U.-gedachte reeds boven de horizon van de politieke realiteit zien opkomen, vergissen zich in de kracht van eigen beginselen en die van anderen.

Een principieel debat op niveau zou dit zonder twijfel aan het licht brengen.

VOORKEURSTEMMEN EN KWALITEITSZETELS

DOOR

MR. C. J. VERPLANKE

Bij de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, waarbij de keuze uit personen in belangrijke mate plaats maakte voor een keuze uit lijsten, heeft de kieswetgever getracht, aan de mogelijkheid tot het uiten van een persoonlijke voorkeur nog enigszins gestalte te geven door te bepalen, dat de aan een kandidatenlijst toegekende plaatsen in eerster instantie worden bezet door de kandidaten die een aantal stemmen hebben verkregen gelijk aan de kiesdeler (= het aantal op de lijst uitgebrachte stemmen gedeeld door het aantal aan de lijst toegekende plaatsen), en vervolgens door de kandidaten die een aantal stemmen hebben verkregen groter dan de helft van de lijstkiesdeler. Eerst daarna treedt het systeem der overdracht van stemmen in werking en worden de kandidaten in de volgorde waarin zij op de lijst zijn geplaatst, achtereenvolgens gekozen verklaard.

Nu de afschaffing van het districtenstelsel de afstand tussen kandidaat en kiezer aanmerkelijk heeft vergroot en de persoonlijke onbekendheid met de kandidaten tot gevolg heeft, dat in het algemeen op de lijsttrekker wordt gestemd, is de macht van de kiezers in feite beperkt geworden tot de bepaling van het aantal zetels dat aan iedere lijst wordt toegewezen, en zijn het in de praktijk de politieke partijen geworden, die uitmaken door wie deze zetels worden bezet. Dit brengt mede, dat minder op de populariteit van de kandidaten behoeft te worden gelet en dat de aandacht kan worden geconcentreerd op de deskundigheid der fractie en op de representatie van allerlei schakeringen. Zulks leidt veelal tot de totstandkoming van uitgebalanceerde werkstukken, waarbij rekening is gehouden met kerkelijke, met maatschappelijke en (naar veler vrouwelijk oordeel nog te weinig) met geslachtelijke geledingen binnen de partij en waarbij bovendien is gezocht naar kandidaten die in de besturen van

maatschappelijke organisaties een vooraanstaande plaats innemen, hetgeen bij de verkiezingspropaganda dan zo breed wordt uitgemeten, dat het schijnt alsof het algemeen belang het beste kan worden gediend door representanten van uitgesproken deelbelangen.

Het is duidelijk, dat de tegemoetkomendheid van de kieswetgever aan het verlangen van de kiezer tot het uitspreken van een persoonlijke voorkeur, in de praktijk niet veel betekent. De numerieke eisen waaraan moet worden voldaan om bij voorkeur — dus in afwijking van de door de partij bepaalde volgorde — te worden gekozen, zijn zo zwaar, dat, tenzij bij raadsverkiezingen in kleine gemeenten, het uitbrengen van een voorkeurstem slechts bij hoge uitzondering reëel effect sorteert, en dan meestal alleen nog bij de grote partijen, die dank zij het systeem der grootste gemiddelden meer kans op toewijzing van restzetels en dus een lage lijstkiessler hebben. Hoogstens kan het uitbrengen van een voorkeurstem leiden tot interne bezinning binnen de boezem der partij en resulteren in een andere volgorde bij een volgende kandidaatstelling.

Het zeldzame geval van een uitzondering heeft zich voorgedaan bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1959 en wel bij de K.V.P. Bij de groslijststemming binnen die partij had een agrarisch deskundige een hogere plaats op de lijst gekregen en mr. Van Rijckevorsel dientengevolge een lagere, niet kansbiedende plaats. De kiezers hebben dit gecorrigeerd door op hem ruim 91.000 voorkeurstemmen uit te brengen, hetgeen voldoende was voor zelfs twee voorkeurszetels.

Echter niet om die reden alleen heeft deze voorkeursverkiezing de bijzondere aandacht getrokken. Het licht der publiciteit kwam immers eveneens te schijnen over het feit, dat de kandidaten der K.V.P. bij hun bereidverklaring tot aanvaarding van een kandidatuur moeten overleggen een schriftelijke verklaring, waaruit blijkt, dat zij, indien zij door voorkeurstemmen worden gekozen c.q. zitting moeten nemen tengevolge van een opengevallen plaats, het lidmaatschap met het vertegenwoordigend lichaam niet zullen aanvaarden dan met instemming van c.q. na overleg met het partijbestuur.

Bij de K.V.P. is dus de voorkeur der kiezers volledig ondergeschikt gemaakt aan de voorkeur der partij. Dit systeem doortrekkende zou men kunnen komen tot een verkiezing niet meer van personen, maar van partijen. Niet ten onrechte is dit systeem dan ook destijds ernstig in discussie gekomen, meestal in afwijkende zin, zoals in artikelen van prof. mr. J. P. Hooykaas in *Ars Aequi* van september 1959 en van prof. mr. P. J. Oud in *Elseviers Weekblad* van 11 april 1959, in hoofdartikelen in allerlei niet-roomse dagbladen en zelfs in een artikel van prof. mr. L. G. A. Schlichting in *De Volkskrant* van 25 juni 1959. Verdedigers vond dit systeem vrijwel uitsluitend in de roomse pers, t.w. in artikelen van prof. mr. F. J. F. M. Duynstee in *De Maasbode* van 20 maart 1959 en van prof. mr. C. P. M. Romme in *De Volkskrant* van 21 maart 1959.

De discussie heeft tenslotte geleid tot instelling van een commissie door het Centrum voor Staatkundige Vorming, die verzocht werd een gemotiveerd antwoord te geven op de vraag, of partijbemoeiing ten aanzien van een met voorkeurstemmen verkregen Kamerzetel rechtens aanvaardbaar is en, zo ja, of zulk een bemoeiing ook staatkundig wenselijk wordt geacht.

Het rapport der commissie is onlangs gepubliceerd en geeft aanleiding tot de volgende beschouwingen.

Allereerst beantwoordt de commissie de juridische vraag bevestigend. Zij onderscheidt tussen de privaatrechtelijke en de publiekrechtelijke positie van een kandidaat. Privaatrechtelijk bestaat er een relatie tussen de kandidaat en zijn partij. Deze relatie wordt beheerst door regelen van intern verenigingsrecht. Zolang deze regelen niet in strijd zijn met de wet, de openbare orde of de goede zeden, zijn zij geoorloofd. In het onderhavige geval is daarvan geen sprake, mede aangezien de Kieswet zich bewust niet heeft willen bemoeien met de wijze waarop een kandidatenlijst tot stand komt, en dus kan de kandidaat privaatrechtelijk zonder bezwaar worden gebonden aan de onderhavige reglementsbeplating. Publiekrechtelijk staat hij echter volkomen vrij, aangezien hij zelf kan beslissen over al of niet-aanvaarding van zijn zetel, zij het dan, dat hij in geval van aanvaarding kan worden geroeyeerd als partijlid en dus buiten het fractieverband komt te staan.

Vervolgens beantwoordt de commissie ook de staatkundige vraag bevestigend. Acties tot verkiezing bij voorkeurstemmen zijn in het algemeen onwenselijk, omdat daarmee de kandidaatstelling wordt gefrustreerd. De onderhavige bepaling heeft dan ook een zekere preventieve werking voor acties, die in een gezonde partij-discipline niet passen. Vandaar dat de commissie de bepaling voorshands zou willen handhaven, al was het slechts om de schijn te vermijden, dat schrapping der bepaling een vrijbrief zou betekenen voor acties tot verkiezing bij voorkeurstemmen.

Niet te ontkennen valt, dat de commissie, strikt juridisch gesproken, het gelijk aan haar zijde heeft. Van de Kieswet wordt niet afgeweken, wanneer de gekozene om hem moverende redenen — een reden kan zijn gelegen in de interne regeling van zijn politieke groepering — de benoeming niet aanvaardt. En de tegenwerping, dat het uitstoten uit het fractieverband in geval van aanvaarding van de benoeming betekent, dat de geroeyeerde bij de volgende verkiezing door zijn voormalige partij niet meer zal worden gekandideerd, gaat langs de Kieswet heen, omdat deze de mogelijkheid laat, dat de geroeyeerde wordt gekandideerd door een andere groep van 25 personen. Dat voorts uitstoting uit het fractieverband in strijd is met de wil der kiezers, die de betrokkene juist binnen dat fractieverband werkzaam hadden willen zien, is evenzeer een betoog, dat niet valt te baseren op de wet, die immers geen politieke partijen, laat staan fracties kent.

De commissie is echter wel bijzonder vlot over de staatkundige vraag naar de wenselijkheid van de onderhavige bepaling heengelopen. Zij gaat er van uit, dat een kandidaatstelling zorgvuldig wordt overwogen en in breed beraad wordt vastgesteld, zodat daaraan zonder de uitdrukkelijke medewerking van hen die aan die overweging en vaststelling leiding hebben gegeven, niet mag worden getornd.

De commissie ziet daarbij echter over het hoofd, dat een kandidatenlijst op het ogenblik van indiening als het ware door de partij aan de kiezers wordt prijsgegeven. Die kiezers hebben met de wijze waarop de lijst is tot stand gekomen en met de daarmee gepaard gaande, soms minutieuze belangenafwegingen niets te maken. Zolang de Kieswet geen „blinde” lijsten kent en er een stemvakje niet voor de naam van de lijst,

maar voor de namen van de op die lijst voorkomende kandidaten staat, bepaalt de kiezer, wie er wordt gekozen. Mag men van dat gedeelte van het kiezerscorps, dat bij een politieke partij is aangesloten, misschien verwachten, dat het op nummer 1 van de lijst stemt, die verwachting mag men niet koesteren ten aanzien van de overgrote meerderheid der kiezers, die niet bij een partij zijn aangesloten. De partij moge uit de samenstelling van haar kandidatenlijst laten blijken, hoe haar voorkeur met betrekking tot de samenstelling van haar fractie is, maar het zijn tenslotte de kiezers die de werkelijke samenstelling bepalen.

Toegegeven zij, dat zulks voor sommige partijen een moeilijk verteerbare zaak kan zijn. Men lost die echter niet op door de invloed van de partij ook na het indienen der kandidatenlijsten te laten voortduren, maar door zoveel mogelijk kiezers tot het lidmaatschap te bewegen en ze vervolgens de discipline bij te brengen, dat zij hun stem aan nummer 1 van de lijst moeten geven.

Zulk een discipline mag overigens alleen worden verlangd, indien een kandidatenlijst volstrekt democratisch tot stand komt. De vraag rijst, of bij sommige partijen het streven naar een volledig uitgewogen fractiesamenstelling met voorbijzien van het boven groepsbelangen uitstekende persoonlijke element niet zozeer prevaleert, dat de invloed van de partijleden op de kandidaatstelling tot een minimum is gereduceerd en een kleine groep aan de „top” uiteindelijk de dienst uitmaakt. In zulke gevallen behoeft ook de kiezer die partijlid is, zich niet aan nummer 1 van de lijst te houden, maar staat hem het uitbrengen van een voorkeurstem, in het ergste geval zelfs het voeren van een actie voor voorkeurstemmen, moreel volkomen vrij.

Met enkele voorbeelden met betrekking tot de kandidaatstelling voor de Kamerverkiezing moge dit worden verduidelijkt.

Onder de democratische partijen is het de S.G.P., waar de invloed van de leden op de samenstelling der kandidatenlijsten het meest beperkt is. De kandidatenlijst wordt uit de groslijsten samengesteld door een vergadering, bestaande uit de leden van het hoofdbestuur benevens twee afgevaardigden van elke provinciale vereniging (welke vereniging wordt gevormd door de kiesverenigingen binnen een provincie).

De invloed der leden is het grootste bij de Partij van de Arbeid. Nadat de groslijst is samengesteld, wordt aan alle leden der afdelingen een stembiljet uitgereikt, waarop de groslijst is vermeld. De leden kunnen nu zelf de door hen gewenste volgorde bepalen en de einduitslag is bindend. Dat in deze wijze van werken niet alleen het in het algemeen slechts betrekkelijk geringe percentage van vergaderingsbezoekers wordt betrokken maar ieder lid met de kandidaatstelling te maken krijgt, leidt enerzijds tot grotere bewustwording van de verantwoordelijkheid van het lidmaatschap, anderzijds tot een minder kritische bezinning op de voorgelegde groslijst, die immers in de meeste gevallen eenvoudig voor „akkoord” wordt getekend.

Tussen deze twee uitersten bevinden zich de V.V.D. en de C.H.U., waar de kandidatenlijst door een hogere partij-instantie wordt vastgesteld, behoudens bij de C.H.U. een beroep op de kiesverenigingen. De A.R. Partij komt in haar wijze van werken de P. v. d. A. het meest nabij: ook bij haar berust de beslissing over volgorde en samenstelling der kandidaten-

lijst bij de leden, zij het dat zij daarvoor ter vergadering moeten komen, terwijl voorts het Partijconvent bij gekwalificeerde meerderheid van de lijst kan afwijken „op grond van zeer bijzondere omstandigheden”.

De eindbeslissing over de samenstelling der kandidatenlijst ligt dus alleen bij de Partij van de Arbeid uitsluitend bij de leden en in die kring kan zich dan ook niemand verontschuldigen, wanneer hij een actie voor voorkeurstemmen voert. Bij de S.G.P. daarentegen zou zulk een actie, ook binnen partijverband, verantwoord zijn, terwijl zulks bij de andere partijen zou afhangen van de mate waarin de verlangens der leden in de samenstelling van de lijst tot uitdrukking komen. In dit verband zij opgemerkt, dat niet alleen de wijze waarop de eindbeslissing over de samenstelling van de lijst wordt genomen, van belang kan zijn, maar ook de wijze waarop de namen op die lijst zijn terechtgekomen. In dat verband houdt de A.R. Partij de zaak het meest in de hand door de namen in eerste instantie van bovenaf (Centraal Comité-Kamercentrales-kiesverenigingen) te laten komen, hetgeen bijzonder suggestief pleegt te werken. V.V.D., C.H.U. en P. v. d. A. beginnen daarentegen van onderop door de namen in eerste instantie te laten voortkomen uit de afdelingen c.q. kiesverenigingen. De populariteit krijgt hier dus grotere kansen dan bij de A.R. Partij.

In geen geval mag men echter de wens van de ongeorganiseerde kiezers frustreren door te bepalen, dat een bij voorkeurstemmen gekozen kandidaat alleen met instemming van de organisatie zitting mag nemen, tenzij buiten fractieverband. Integendeel, het moet voor iedere partij een les zijn, wanneer bij de vaststelling van de verkiezingsuitslag blijkt, dat de volgorde van de lijst afwijkt van de wensen van het kiezerscorps.

Intussen draagt de gehele materie een betrekkelijk theoretisch karakter. Zoals reeds eerder is opgemerkt, is althans bij Kamer- en Statenverkiezingen het verwerven van een voorkeurszetel hoge uitzondering. En de vraag rijst, of de Kieswet niet al te grote barrières heeft opgeworpen tegen de effectuering van een voorkeurstem. Het moet toch onbillijk heten, dat, wanneer op een lijst, waarop één zetel wordt toegewezen, 100 stemmen als volgt worden uitgebracht: A 10, B 20, C 30 en D 40, de eerste kandidaat gekozen wordt verklaard. Dat de stemverhoudingen in de praktijk anders liggen — bij de Kamerverkiezingen van 1959 stemde 93,4 % van het aantal kiezers op de eerste kandidaat¹⁾, bij de Statenverkiezingen van 1958 90,2 % en bij de raadsverkiezingen van 1958 84,8 % —, bewijst weinig, omdat de kiezers bij voorbaat weten, dat een voorkeurstem slechts een geringe kans belooft, te worden geëffectueerd.

Ons kiesstelsel hinkt in feite tussen twee polen: men wil enerzijds de door de partij vastgestelde volgorde honoreren en anderzijds de kiezer toch nog enigszins de gelegenheid bieden, van een persoonlijke voorkeur te laten blijken. Consequenter ware: of de eerste gedachte te realiseren en dan met het uitbrengen van een lijststemsysteem te volstaan of aan de tweede gedachte gestalte te geven en dan de volkomen willekeurige eis van de halve lijstkiesdeler te laten vervallen. De laatste gedachte is al

¹⁾ Voor de partijen die metterdaad zetels verwierven, waren de percentages als volgt: S.G.P. 98,1; A.R.P. 97,6; C.P.N. 97,1; P. v. d. A. 96; C.H.U. 96,2; V.V.D. 93; P.S.P. 89,5; K.V.P. (tengevolge van de actie-Van Rijckevorsel) slechts 88,1.

eens gesuggereerd in het voorlopig Verslag over het ontwerp, dat geleid heeft tot de herziening van de Kieswet in 1917. In dat stuk (Bijl. II K. 1915/1916, no. 226, blz. 96) verdedigenden enkele leden „een stelsel waarbij de overdracht van de stemmen, die een kandidaat boven het kiesquotiënt heeft verkregen, geregeld wordt niet naar de volgorde van de lijst, maar naar het aantal stemmen, dat de overige kandidaten verkregen, zoodat telkens voorgaat de kandidaat, die het grootste aantal stemmen op zich vereenigd heeft”. Minister Cort van der Linden wees in zijn Memorie van Antwoord deze suggestie af: „De zeer populaire kandidaten der lijsten zouden veel meer stemmen trekken dan voor hun verkiezing noodig is. Op de minder bekende kandidaten zouden slechts betrekkelijk weinig stemmen worden uitgebracht, zoodat tusschen hen verschillen van eenige weinige stemmen den doorslag zouden gaan geven, en ook de gekozene zijn verkiezing zou danken aan een luttel aantal stemmen.”

Afgezien van het feit, dat in het huidige systeem de lijsttrekkers veel meer stemmen trekken dan voor hun verkiezing nodig is en dat de op hen volgende kandidaten thans ook betrekkelijk weinig stemmen krijgen, geeft het antwoord van de minister blijk van een miskenning van het begrip populariteit. Het huidige stelsel schijnt er juist op uit, de populariteit terug te dringen ten bate van het specialisme, met als gevolg, dat knappe deskundigen, bij voorkeur voortkomende uit de besturen van diverse belangenorganisaties, de plaats dreigen in te nemen van de echte volksvertegenwoordiger, die met het kiezerscorps in zijn brede lagen nauw contact houdt en met wie op deze wijze een geestelijke vertrouwensband is gelegd. De K.V.P. is op deze weg al heel ver gevorderd door officieel een aantal zgn. kwaliteitszetels op de kandidatenlijst te reserveren voor representanten van typische groepsbelangen.

Erkend zij, dat een fractie aan invloed wint, wanneer haar leden deskundig over de aan de orde komende vraagstukken kunnen spreken. Anderzijds verliest een fractie aan invloed, wanneer zij steeds kleiner wordt tengevolge van het feit, dat kiezers zich van de partij afwenden, als uitgesproken populaire kandidaten (men denke behalve aan mr. Van Rijckevorsel aan mannen als destijds Gerbrandy) hetzij niet op de lijst voorkomen, hetzij een benoeming niet mogen aanvaarden. Uit dien hoofde moet men de mogelijkheid van verkiezing bij voorkeurstemmen voluit honoreren en is het politiek bepaald onwenselijk, zulk een verkiezing nog meer in de weg te leggen dan de Kieswet zelf reeds doet.

★

BINNENLANDS OVERZICHT

DOOR

H. ALGRA

Het allesbeheersende feit is ditmaal het akkoord, te New York gesloten op 15 augustus 1962 tussen de Republiek Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden, betreffende West-Nieuw-Guinea (West-Irian). Blijkens de aanhef van het akkoord hadden beide partijen „in mind the interest and welfare of the peoples of the territory of West New Guinea (West Irian)”. De kern van het akkoord is, dat Nederland er van afziet, zijn belofte aan de Papoea's betreffende de opvoeding tot zelfbeschikking waar te maken, en de Papoea's, niet op hun verzoek of met hun toestemming, overdraagt aan het dictatoriale bewind van Soekarno. In het akkoord is wel door Indonesië toegezegd, dat het zelfbeschikkingsrecht later toch door Indonesië zal worden gerealiseerd, maar er is geen enkele waarborg, dat deze toezegging zal worden gestand gedaan.

Het spreekt vanzelf, dat deze gang van zaken vele Nederlanders heeft geschokt, om de inhoud van het akkoord en om de wijze, waarop het tot stand is gekomen. De inhoud van het akkoord betekent, dat een duidelijke en herhaalde belofte, van overheidswege aan haar onderdanen in Nederlands Nieuw-Guinea gedaan, niet zal worden vervuld. Het akkoord is tot stand gekomen door geweld, bedreiging en politieke druk. Dit betekent een schending van de internationale rechtsorde en het is in strijd met het Charter van de Verenigde Naties. De Regering ontkent dit niet, tracht het ook niet te camoufleren, maar stelt zich op het standpunt, dat de „logica van de feiten” dwong tot het aanvaarden van dit akkoord. De verontwaardiging van vele Nederlanders over het succes van chantage en geweld is te begrijpen. Maar er is enige kennis van politieke verhoudingen en personen voor nodig om te begrijpen, hoe sommige Nederlanders het meeste van wat in en rondom dit akkoord tot kritiek aanleiding geeft, op velerlei wijze proberen te verontschuldigen, goed te praten, optimistisch te beoordelen en met vrome wensen te begeleiden. Het is een wrange humor der geschiedenis, dat sommigen, die het akkoord van 15 augustus aanvaarden op grond van hun „realistische visie”, ten opzichte van de toekomst zo weinig realistisch zijn.

Er zijn in de voorgeschiedenis van dit akkoord enkele lijnen en ontwikkelingen waar te nemen, die afzonderlijk kort zullen worden nagegaan.

In de eerste plaats de houding van Indonesië. Die is in de laatste jaren niet anders geweest dan een manifestatie van toenemende vijandigheid.

Op 17 augustus 1960 heeft Indonesië de diplomatieke betrekkingen met Nederland verbroken. Het Verenigde Koninkrijk verklaarde zich bereid, de Nederlandse belangen te behartigen, maar op 10 maart 1961 maakte Soekarno daaraan een einde en verklaarde, dat hij noch aan Engeland, noch aan enige andere mogendheid zou toestaan, voor de Nederlandse belangen op te komen. In het volkenrecht wordt voor zulk een optreden geen enkel precedent gevonden. Zelfs Hitler heeft, ook tijdens de tweede

wereldoorlog, nooit aan neutrale landen als Zweden verhinderd, naar internationaal gebruik, voor de belangen van bv. Nederland op te komen.

Tegelijkertijd met het verbreken van de diplomatieke betrekkingen werd een campagne begonnen, waarbij Nederland werd beschuldigd van een agressieve, de vrede bedreigende politiek, blijkende uit het zenden van militaire versterkingen naar Nieuw-Guinea en uit de toenemende meedogenloze onderdrukking van de Papoea's door het Nederlandse gouvernement.

Deze propagandistische actie werd in september 1961 gecompleteerd door militaire acties, infiltratiepogingen en pogingen, om troepenafdelingen te landen en daarmee bruggehoofden te vormen.

Sedert begin 1960 stelde Rusland in toenemende mate Indonesië in de gelegenheid Russische wapens van allerlei aard in grote hoeveelheden te betrekken en de leveranties werden op aandrang van Indonesië bespoedigd.

Toen er zo propagandistisch, diplomatiek en militair de nodige voorbereidingen waren getroffen, kondigde president Soekarno op 19 december 1961 zijn „laatste bevel” af, om de stichting van een Papoea-staat te verhinderen, de roodwitte vlag op Nieuw-Guinea te hijsen en de mobilisatie voor te bereiden. In februari 1962 kwam het bevel tot de algemene mobilisatie, terwijl spoedig daarop de luchtlandingen op steeds groter schaal plaatsvonden.

Deze feiten zijn bekend en sluiten logisch op elkaar aan. Zij laten nergens ruimte voor de suggestie, dat Soekarno in de zomer van 1961 bereid was een soepeler houding aan te nemen, maar dat de Nederlandse regering verzuimd heeft van die bereidheid te profiteren.

De tweede duidelijke lijn is de activiteit en non-activiteit van de Verenigde Naties en van Amerika.

De militaire aanvallen van Indonesië hebben geleid tot verschillende stappen bij de waarnemende secretaris-generaal van de Verenigde Naties. Op ons verzoek, Indonesië te herinneren aan zijn elementaire verplichtingen, omschreven in het Handvest der Verenigde Naties, gaf hij een weigerend antwoord. Op ons verzoek, om onpartijdige waarnemers naar Nieuw-Guinea te zenden, die zouden kunnen nagaan, wat er op militair gebied gebeurde, gaf hij tweemaal een weigerend antwoord. Hij wilde zulke waarnemers alleen dan zenden, als beide partijen er om vroegen. Uiteraard moet men aannemen, dat deze motivering geldt voor alle gevallen van militaire agressie, zodat de Verenigde Naties in geval van zulk een agressie alleen bereid zijn een waarnemer te zenden, als ook de aanvaller daarom vraagt.

De militaire aanvallen waren in flagrante strijd met het Handvest der Verenigde Naties. De Nederlandse regering heeft geen officiële klacht ingediend, omdat zij van oordeel was, dat het toch boter aan de galg zou zijn. De Veiligheidsraad neemt *politieke beslissingen* en let niet allereerst op handvest en recht.

In deze situatie is Amerika al meer gaan ingrijpen en heeft tenslotte de leiding genomen. De gang van zaken is bekend en ik kan aansluiten bij mijn vorig overzicht, waar ik ten slotte de vraag stelde, hoe het zou gaan, als Nederland het plan-Bunker, mede als gevolg van sterke aandrang uit Nederland, integraal aanvaardde en Indonesië daarna probeerde, er méér

uit te halen. Dat laatste is gebeurd, onder voortzetting en uitbreiding van militaire aanvallen en Amerika heeft Nederland geprest, toe te stemmen in die wijzigingen in het plan-Bunker, die nodig waren, om Soekarno tot aanvaarding te bewegen. Zo werd aan Nederland een akkoord opgedrongen, waardoor Soekarno ten principale zijn zin kreeg en het gebruik van geweld op deze wijze werd gehonoreerd. Sommigen, die de kritiek op Amerika en op de heer Thant afwijzen, menen te kunnen vaststellen, dat druk en pressie op beide partijen heeft plaats gehad, en dat Soekarno alleen onder zéér sterke druk er van heeft afgezien, Nieuw-Guinea te veroveren en onder Amerikaanse pressie heeft moeten berusten in het feit, dat hij officieel Nieuw-Guinea niet uit handen van Nederland, maar van de Verenigde Naties ontvangt, na een kort tusschenbestuur. Anderen zeggen liever, dat het aanvaarden van een akkoord een nederlaag is voor die machten in Indonesië, die alleen een oplossing door geweld acceptabel vonden. Maar hoe dit zij, in elk geval is het resultaat, zoals wij het in de aanhef van dit artikel hebben omschreven. De belofte is niet nagekomen en het was een goede en eerlijke en zelfs plichtmatige belofte. Er zijn enigen onder hen, die de houding van de meerderheid der a.r. fracties in beide kamers verdedigen, die met behulp van bedenkelijke argumenten hebben getracht, de ernst van dit falen weg te redeneren, bv. met de goedkope stelling, dat het beter ware geweest, dat wij nooit iets aan de Papoea's hadden beloofd, of dat Ps. 15 : 4 alleen betrekking heeft op beloften tot eigen schade en niet tot andermans schade. Zulke sofistereien zijn evenzovele ontsporingen, en worden door de redactie van *Trouw* met evenveel nadruk afgewezen als door de schrijver van dit artikel.

Er is een derde lijn.

Reeds jarenlang was er een sterke druk op de Nederlandse regering, om haar beleid ten opzichte van Nieuw-Guinea te wijzigen. Het betrof acties in en buiten het parlement ¹⁾. *Nadat de Tweede Kamer het akkoord van New-York had aanvaard, is de groep-Rijkens na achtjarige activiteit voor het laatst in Den Haag bijeen geweest, omdat het gestelde doel was bereikt.*

Verschillende personen hadden buiten de Nederlandse regering om contacten gezocht met Indonesiërs en in Bonn en in Brussel was het geen onbekend verschijnsel, dat Nederlanders met Indonesische autoriteiten in vertrouwelijk overleg traden, ook nadat de diplomatieke betrekkingen door Indonesië waren verbroken en aan Engeland was belet, voor de belangen van Nederland op te komen. Terwijl dus het officiële verkeer rechtstreeks en ook indirect door Indonesië onmogelijk was gemaakt, bleek een clandestien overleg met verschillende vooraanstaande Nederlanders wel mogelijk. Dat overleg was een affront voor de regering.

In het parlement zijn telkens stemmen gehoord en betogen gehouden, die het standpunt van de regering verzwakten. Daarbij zaten bij al deze

¹⁾ Allicht ten overvloede, maar om alle misverstand af te snijden, wijzen wij er nadrukkelijk op, dat niet alleen de drijfveren en intenties bij deze activiteiten zeer verschillen, maar dat er soms ook over en weer een duidelijke en openlijke distanciëring was. Een heel andere vraag is, of ondanks deze duidelijke en principiële verschillen zij niet in Djakarta als een soort totaliteit werden gezien en gewogen.

activiteiten verschillende, zeer uiteenlopende motieven voor. Sommigen wilden verzoening met Indonesië en wilden daarom de eisen van Indonesië inwilligen, omdat die eisen rechtmatig waren of in elk geval de Nederlandse afwijzing aanvechtbaar. Anderen vonden het standpunt van de Nederlandse regering op zich zelf juist, maar niet houdbaar, omdat men de Papoea's niet kon belasten met de vijandschap van Soekarno. Weer anderen vonden al deze redeneringen wel interessant, maar niet relevant. Het gaat er alleen maar om, dat we de politiek van Amerika in het Verre Oosten moeten volgen. En in de vierde plaats is met zeer gevarieerde argumenten betoogd, dat het zelfbestemmingsrecht een vaag en slecht hanteerbaar recht was.

Onze regering staat op het standpunt, dat zij zich door al deze activiteiten niet van de wijs heeft laten brengen en dat deze op haar beslissing tot aanvaarding van het akkoord geen invloed hebben gehad. De regering heeft toegegeven, alleen omdat zij geen andere mogelijkheid zag. Zij is niet op zij gegaan voor de aandrang vanuit Nederland. Een héél andere vraag is natuurlijk, in hoeverre deze zeer gevarieerde activiteit, die in Indonesië en in Amerika volledig bekend was, Soekarno heeft verleid tot groter hardnekkigheid en Amerika de overtuiging heeft gegeven, dat de Nederlandse regering minder sterk in de schoenen stond dan zij beweerde. Wij kunnen hier niets met zekerheid zeggen. Wanneer wij als onze persoonlijke mening neerschrijven, dat al deze activiteiten in Djakarta meer hebben betekend dan in Washington, dan is dat slechts een strikt persoonlijke mening, die veel weg heeft van een vermoeden.

Het is bekend, dat het akkoord door beide Kamers der Staten-Generaal is goedgekeurd. Verhoudingsgewijze was het verzet van antirevolutionaire zijde (afgezien van de S.G.P.) het grootst. En in die partij worden ook de meeste discussies gevoerd, discussies, waarbij grote en ernstige vragen aan de orde zijn. Bij de C.H.U. en bij de K.V.P. zijn ook bij zaken als deze de meest uiteenlopende opvattingen mogelijk, zonder dat dit in wezen moeite geeft. Bij de a.r. gaat dat niet zo gemakkelijk. En ik geloof, dat we daar niet rouwig om moeten zijn. Wij zijn er op gesteld, te weten, wat we principieel aan elkaar hebben en wat we onder christelijke politiek concreet verstaan. En daarom is het devies van prof. Samkalden in de Eerste Kamer, dat in de Troonrede bijna woordelijk terugkeerde, nl. dat we niet moeten terugzien op het verleden, maar vertrouwen moeten hebben in de toekomst, hier niet van toepassing. Over het verleden zal verder moeten worden gesproken, willen we samen een weg vinden naar de toekomst.

★

BOEKBESPREKING

A. C. DE RUITER, *De grenzen van de overheidstaak in de antirevolutionaire staatsleer*, Acad. diss. V.U., J. H. Kok N.V., Kampen, 1961. Prijs f 6,90.

Gelijk bekend, is het vraagstuk van de grenzen der overheidsactiviteit in onze kring altijd een geliefkoosd thema van bespiegeling geweest. Dr. de Ruiter geeft in zijn bovengenoemde publikatie, die hem diende als proefschrift bij zijn promotie tot doctor in de rechtsgeleerdheid aan de Vrije Universiteit, een beknopt en helder overzicht van de opvattingen over dat onderwerp, zoals wij die aantreffen bij Groen van Prinsterer, Kuyper, Lohman, Fabius, Colijn, P. A. Diepenhorst, Noteboom, Dooyeweerd, Berghuis en A. M. Donner. De schrijver plaatst telkens enige kritische kanttekeningen, en probeert een lijn in de ontwikkeling der denkbeelden aan te geven. Naar mijn mening heeft hij een verdienstelijk werk verricht, dat in het kader van de verdere bezinning over dit onderwerp stellig ook in de toekomst van waarde zal zijn. De snelle uitbreiding van de overheids sfeer in de moderne samenleving, die wij de laatste tientallen jaren beleven, wijst op de grote actualiteit van deze problematiek. In het kader van deze recensie beperk ik mij tot enkele grepen uit het rijke materiaal dat dit boek biedt.

Terwijl *Groen van Prinsterer* in zijn beschouwingen over de grenzen der overheidsactiviteit vooral de nadruk had gelegd op de historisch gegroeide rechten van personen en „instituten”, kwam *Kuyper* tot een bredere uitwerking. Naar zijn mening wordt de „grens van de overheidsmacht” gevormd door de „sovereiniteit”, de „innerlijke wet”, de „eigen aard en natuur” der „andere levenskringen”. De overheid is geroepen tot „handhaving van recht en gerechtigheid”. Dit betekent in de eerste plaats, dat zij moet zorgen voor de „afbakening van rechten” tussen de „kringen”. Ook kan daartoe behoren het ingrijpen in de „autonome sfeer” der kringen, namelijk bij botsing tussen de kringen, en ter bescherming van enkelingen binnen de kringen. Voorts moet de overheid inspringen, waar kringen in gebreke blijven bij het volvoeren van hun taak. Een ander gezichtspunt werd door Kuyper later uitgewerkt. Hij ging toen spreken over de roeping der overheid op het gebied van „de verzorging van het volk”, de behartiging van „gemeenschappelijke belangen”, het „algemeen welzijn”. Hij dacht hierbij aan bescherming tegen gevaren der natuur, aan „hulp en steun” bij de ontwikkeling der „cultuur”, en in het algemeen aan „belangen die alleen door veler samenwerking behartigd kunnen worden”. Evenals op het terrein der „rechtsbediening”, vindt ook op dit gebied der „verzorging” de overheidsactiviteit haar begrenzing in de „zelfstandigheid der kringen”, in de „sovereiniteit in eigen kring”, zo leerde Kuyper.

Lohman zocht aanvankelijk de „grond van het overheidsgezag” in de behoefte der samenleving aan ontwikkeling en handhaving van het recht, ter regeling van de in de maatschappij met elkaar in strijd zijnde belangen. Later betoogde hij, dat de overheid, behalve tot handhaving van „recht en orde”, ook geroepen is tot zorg voor de „algemene welvaart”, het

„welzijn des volks”. *Fabius* was van mening, dat de overheid de rechten van personen en „maatschappelijke corporaties” moet handhaven; zij moet de zwakken tegen de sterken beschermen, wanneer de sterken de zwakken onderdrukken. *Colijn* zag wel in „handhaving van recht en gerechtigheid” de voornaamste roeping der overheid, maar daarnaast is de overheid naar zijn mening ook geroepen tot het voorkomen van misstanden, het verzachten van tegenstellingen en het bevorderen der volkswelvaart. *Diepenhorst* was van mening, dat de overheid wel in de eerste plaats voor de „rechtsbedeling” had te zorgen, maar daarnaast eiste hij een staatsbemoeiing, die voor het vrije maatschappelijke leven „de voorwaarden schept”, om zich „naar eigen karakter en roeping” te ontplooiën. *Noteboom* poneerde, dat de overheid zich dient te richten op het „bestrijden van misstanden”, op het „afweren van verstorende invloeden”; dit ingrijpen zou dan zijns inziens geen blijvend karakter mogen aannemen.

Dooyeweerd gaf aan de antirevolutionaire staatsleer een wijsgerige grondslag. Hij kwam tot de slotsom, dat de staat, naar zijn aard, is „een territoriale publiekrechtelijke gemeenschap, waarin alle bijzonder gekwalificeerde rechtsbelangen evenwichtig behoren te worden geharmoniseerd in het algemeen rechtsbelang, naar de eis van de behoeften der samenleving, en onder eerbiediging van de soevereiniteit in eigen kring der andere samenlevingsstructuren”. Het beginsel der soevereiniteit in eigen kring betekent niet, dat zoveel mogelijk moet worden overgelaten aan het „particulier initiatief”. Het houdt in, dat iedere „levenskring”, iedere „gemeenschap en maatschappelijke verhouding”, een „door eigen innerlijke aard bepaalde competentie”, een eigen „intern recht” bezit, waarop anderen geen inbreuk mogen maken. De overheidsactiviteit is gebonden aan „de idee der publieke verbandsgerechtigheid”, waarin ligt besloten dat de overheid niet mag ingrijpen in het interne recht der overige kringen, voorzover dit onlosmakelijk samenhangt met de innerlijke aard dier kringen. Dit betekent niet, dat er een uitwendige begrenzing van de overheidsactiviteit bestaat. De staat kan op alle gebieden optreden, maar dit optreden blijft steeds „onderworpen aan de innerlijke levenswet, die in zijn structuurprincipe besloten ligt”; er is dus een „innerlijke begrenzing van de overheidscompetentie”. Daarbenevens heeft de staat in de samenleving ook functies te vervullen, die buiten „zijn oorspronkelijke competentiesfeer als publiekrechtelijk verband” vallen, namelijk voorzover deze van zijn „typische functie” niet zijn los te maken.

Berghuis acht het overheidsoptreden bepaald door de „leidende functie” van de staat, namelijk „de handhaving van een publieke rechtsgemeenschap”. Daartoe is afweging tegenover elkaar nodig van de in de samenleving op elkaar botsende rechtsbelangen, naar het „richtsnoer van het algemeen belang”. Dit houdt niet in, dat de overheid alleen rechtshandelingen verricht, of alleen rechtsdoeleinden kiest, maar wel, dat haar „motief” van „specifiek-juridische aard” is. *Donner* wil de staat, naar zijn aard, als een „rechtsorganisatie” duiden, want de overheid handelt steeds „naar de wijze van het recht”. Maar, al is de overheid aldus naar haar aard getypeerd, toch gaat haar werkzaamheid niet in het juridische op. Deze is gekenmerkt als „ordening”, d.w.z. de overheid „zorgt er voor, dat de ontwikkeling der samenleving in vaste banen wordt geleid”. Zij kan niet volstaan met bescherming of afweging van rechtsbelangen. Want zij komt

niet alleen maar tegenover „volgroeide rechtsbelangen” te staan. Zij staat tegenover conflicten, waarin zij, wanneer die het „publieke leven” beroeren of dreigen te beroeren, „orde moet scheppen”, door bepaalde belangen tot rechtsbelangen te verheffen. Uiteindelijk staat dan ook, aldus Donner, de overheidsactiviteit niet onder leiding van een „streven naar gerechtigheid”, maar van een „streven naar orde”. Want bepalend voor de mate, waarin de gerechtigheid wordt gepositieerd, is de eis der „openbare orde”.

Wanneer het mijn lezers evenzo gaat als mij, zullen zij na kennisneming van het bovenstaande benieuwd zijn naar de eigen bijdrage van dr. De Ruiter tot de antirevolutionaire „discussie over de staatstaak”. Ik vermeld een aantal van zijn opmerkingen, hoofdzakelijk in de volgorde waarin zij in zijn boek voorkomen.

1. De schrijver toont zich verontrust over het feit, dat Dooyeweerd niet vermeldt, dat ook de z.g. „a-typische overheidsfuncties” aan het „interne begrenzingscriterium voor de overheidscompetentie” onderworpen zijn. Ik geloof, dat deze bezorgdheid overdreven is, aangezien het hier gaat om overheidswerkzaamheden, die in Dooyeweerds gedachtengang onlosmakelijk zijn verbonden aan de z.g. „typische” overheidsfunctie, waarvoor bedoeld criterium wél geldt.

2. De schrijver gaat in op Dooyeweerds herhaalde waarschuwing tegen verwarring van de „bestemmingsfunctie” van de staat (de „publieke verbandgerechtigheid”) met zijn „taak” of „doel”. Hij is van mening dat de overheid het niet kan stellen zonder „algemeen, uiteindelijk doel, dat alle concrete taakstellingen omvat”; de overheid heeft zijns inziens „een uiteindelijk doel”, een besef van haar „wezenlijke taak” nodig. Als „uiteindelijk doel” en „omvattende taak” zou dan moeten dienen „handhaving en bevordering van het algemeen belang”. De „publieke gerechtigheid” kan daar niet voor dienen, want de „structuur van de staat” kan alleen richtlijnen geven voor „de wijze waarop een bepaalde taak behoort te worden uitgevoerd”. Nu komt „realisering van de publieke gerechtigheid” neer op het afwegen van belangen. Het algemeen belang is bij die afweging een „onmisbaar element”, een „inherente factor”. De band tussen algemeen belang en publieke gerechtigheid is dus wel zeer nauw, maar toch voelt de schrijver de term „algemeen belang” meer aan als „doel” of „taak”, de term „publieke gerechtigheid” als „richtlijn” of „norm”. In deze terminologische kwestie kan ik mij niet aan zijn zijde stellen. Ik heb vroeger wel eens het „algemeen belang” genoemd „het beginsel der publieke gerechtigheid in incognito”. „Algemeen belang” is voor mijn gevoel een richtlijn, geen „uiteindelijk doel” of „wezenlijke taak”. Een richtlijn, niet alleen voor „de wijze waarop een bepaalde taak behoort te worden uitgevoerd”, maar ook voor de keuze van de (concrete) doeleinden, en dus voor de vaststelling van de daaruit voortvloeiende (concrete) taken. Met Dooyeweerd ben ik van mening, dat men voorzichtig moet zijn met termen als „uiteindelijk doel” en „wezenlijke taak”. Voor wat men daarmee bedoelt, beschikken wij reeds over de woorden „beginsel”, „richtsnoer”, „norm”. Deze woorden doen de vrijheid van keuze van doeleinden (en dus van taken) beter tot haar recht komen.

3. Dr. de Ruiter maakt mijns inziens terecht bezwaar tegen bepaalde uitlatingen van Dooyeweerd, volgens welke de overheid principieel buiten bepaalde „bedrijfsaangelegenheden” zou moeten blijven. Het betreft hier

het aan de ondernemers voorschrijven van bepaalde produktiemethoden, produktiehoeveelheden, prijzen e.d. De bewering van Dooyeweerd, dat de overheid hiermee altijd haar competentiegrenzen zou overschrijden, is in strijd met zijn uitspraak, dat „de uitwendige omvang van de staats-taak zich niet a priori laat beperken”. Dooyeweerd heeft dit punt echter later zelf in die geest uitgewerkt, dat zijns inziens de overheid, wanneer zij dergelijke economische onderwerpen, bijvoorbeeld in een toestand van oorlogseconomie, moet regelen, „met de wetmatige samenhang der verhoudingen onder het economisch aspect grondig rekening moet houden”. Niettemin blijft dan (aldus Dooyeweerd) de regeling van overheidswege zelf publiekrechtelijk gekwalificeerd. In dit verband vraagt dr. De Ruiter zich af, of het van overheidswege „inbreuk maken op de juridische souvereiniteit van andere levenskringen” niet veel vaker geoorloofd en geboden kan zijn, dan Dooyeweerd blijkens dit voorbeeld voor mogelijk houdt. De schrijver stelt deze vraag in verband met de realiteit der zonde in de wereld, op grond waarvan „het recht van de één meermaals moet wijken voor dat van de ander”. Blijkbaar denkt hij aan zo iets als de functie van het compromis in de praktijk der politiek. Ik meen dat wij hier allereerst het begrip „wisseling der situatie” nodig hebben. Wanneer in een bepaalde situatie een ongewoon diep ingrijpen van de overheid in een niet-statelijke kring op grond van de publieke gerechtigheid (het „algemeen belang”) noodzakelijk blijkt, behóórt zulks tot de „juridische” souvereiniteit en competentie van het overheidsverband in de actuele situatie, en kan men dus niet meer spreken van een „inbreuk” op de souvereiniteit in eigen kring van de betrokken niet-statelijke kring in die situatie. Wanneer inderdaad de overheid competent is, is de particuliere kring het niet, ook al lagen de verhoudingen in een vorige situatie omgekeerd. Overigens moet men hier, behalve aan een zich wijzigende situatie, ook denken aan wijziging van het inzicht in de situatie. Wat voorts de door dr. De Ruiter gestelde vraag betreft, kan ik mij inderdaad op economisch gebied vele andere redenen voor overheidscompetentie indenken, dan die welke uit een oorlogstoestand voortspruiten.

4. De schrijver is met Dooyeweerd van mening, dat Berghuis bestemming en doel van het staatsverband vereenzelvigt, wanneer hij het overheidsoptreden bepaald acht door de „publiekrechtelijke functie”; immers, het behoort slechts „onder de typische leiding” van die functie te staan. De overheid, zo betoogt dr. De Ruiter, verricht allerlei werkzaamheden, die „de juridische sfeer te buiten gaan”. Men zou de begrippen „recht en gerechtigheid” wel zeer ruim moeten interpreteren, om deze werkzaamheden er onder te kunnen brengen. Dit was voor Donner aanleiding, het criterium „publieke orde” in te schakelen. Dr. de Ruiter vraagt zich af, of dit criterium op zijn beurt niet al te zeer dreigt te worden overspannen, wanneer men zou pogen al het overheidsoptreden onder deze noemer te brengen. Wat deze materie betreft, mag ik verwijzen naar mijn elders ondernomen poging, de overheidsactiviteit te kenschetsen als gekwalificeerd door het beginsel der publieke gerechtigheid, in diër voege, dat de positivering van deze norm door de overheid niet alleen geschiedt in rechtsvoorschriften, doch ook in incidentele beslissingen en handelingen, „waarvoor geen schema bestaat”, d.w.z. die niet (of nog niet) onder bepaalde rechtsregels kunnen worden gevat. Zo gezien, zou ik (met Berg-

huis) durven beweren, dat het overheidshandelen „juridisch”, namelijk door de „juridische norm der gerechtigheid”, gekwalificeerd is, ook al blijft het niet binnen „de juridische sfeer” van „het recht”. Ik heb dan ook geen behoefte aan een constructie als die van Donner, waarbij naar mijn overtuiging de „hiërarchische” verhouding tussen gerechtigheid en orde wordt omgekeerd, afgezien nog van het feit, dat mijns inziens de overheid niet altijd handelt „naar de wijze van het recht” (wat dit ook moge betekenen). Dr. de Ruiter verstaat echter onder „gerechtigheid”: „recht dat beantwoordt aan hogere normen van rechtvaardigheid”. Ik kan deze definitie niet verhelderend achten, aangezien rechtvaardigheid en gerechtigheid voor mijn besef hetzelfde zijn. In ieder geval acht ik het een versmalling van het begrip „gerechtigheid”, indien men er een bepaalde soort van „recht” onder verstaat. En ik kan er geen „uitrekking” van het begrip „gerechtigheid” in zien, wanneer ik het opvat als één der fundamentele normen voor heel het menselijk handelen.

5. De schrijver sluit zich onomwonden aan bij de antirevolutionaire visie, dat „de souvereiniteit in eigen kring van individuen en gemeenschappen buiten de staat” als „een principiële limiet voor de overheidsbemoeiing” moet worden beschouwd. Dit houdt dus niet in, dat de overheidsactiviteit „innerlijk begrensd zou zijn door een principiële beperking tot handhaving of bestelling van recht of regeling van strijdige belangen”, maar wel, dat „alle handelingen van de staat het stempel dienen te dragen van de speciale bestemming van de staat, welke gevonden wordt in de publieke gerechtigheid.” De aard van de staat als publiek rechtsverband houdt in, „dat hij het interne recht van andere levensverbanden en van individuele personen ontziet.” De schrijver waarschuwt tegen de neiging, „de feitelijke betekenis van de souvereiniteit in eigen kring voor de praktijk te bagatelliseren.” In dit verband polemiseert hij tegen Zijlstra, die het economisch leven niet als een voor de toepassing van de leer der souvereiniteit in eigen kring relevante „kring” wil beschouwen. Zijlstra aanvaardt het beginsel van de souvereiniteit in eigen kring als „kosmologisch” beginsel. Hij weigert echter, de juistheid er van als „sociologisch” beginsel te erkennen, zolang niet sprake is van „een concreet aanwijsbare kring, met aan het hoofd een handelende instantie met bepaalde competentie”. Zo kan, aldus Zijlstra, de eigen aard van levensverbanden als de onderneming, of het gezin, duidelijk worden onderscheiden, maar „het economisch leven” is „ongrijpbaar als concrete kring”. Dr. de Ruiter voert hiertegen aan, dat het beginsel der souvereiniteit in eigen kring niet uitsluitend aan de z.g. „natuurlijke of georganiseerde gemeenschapsvormen” mag worden voorbehouden. Het economisch leven is, zo zegt hij, aan eigen economische wetten onderworpen, ook zonder dat er een omvattende organisatie is. Ik ben met hem van mening, dat de „economische kring” wel degelijk realiteit heeft (in de bundel *Bene Meritus* wees ik daar reeds op). Onder een „kring” zou ik willen verstaan het geheel van verbanden en betrekkingen van eenzelfde kwalificatie. Wanneer de economische kring geen eigen zelfstandigheid bezit, omdat er geen centrale economische autoriteit bestaat, dan heeft ook de „wetenschapskring” geen specifieke zelfstandigheid tegenover de overheid, zo merkt dr. De Ruiter op. Hij zou ook het kerkelijk leven, in landen met een verscheidenheid van kerkelijke instituten, kunnen noemen. Wanneer hij echter beweert, dat de

staat a priori nimmer geroepen is „de leiding over het economisch leven permanent op zich te nemen”, vraag ik mij af, of hij hier zelf het „onderscheid tussen bestemming en taak” van de overheid wel voldoende in het oog houdt. Ik kan mij zeer wel een toestand der samenleving indenken, waarin de „publieke gerechtigheid” een voortdurende intensieve overheidsbemoeiing met het economisch leven vraagt. Het kan zijn dat zulks in een vroegere situatie niet het geval was, en dat dus de eigen competentie van de personen en verbanden in de economische kring of sector van die samenleving een ernstige verzwakking heeft ondergaan. Maar het „interne recht” van verbanden en kringen is geen „verkregen recht”, dat altijd maar dezelfde inhoud kan blijven behouden, ondanks de meest ingrijpende wijzigingen in de historische situatie.

6. De schrijver gaat dus uit van het bestaan van een beginsel, dat „de wezenlijke onafhankelijkheid tegenover elkaar waarborgt van de verschillende sociale structuren met een eigen specifiek karakter.” De vraag rijst, waarop dit beginsel berust. De schrijver is van oordeel, dat het hier gaat om een in de scheppingsorde neergelegd beginsel. Dit is mij een beetje te haastig geredeneerd. In zijn „kosmologische” versie behelst het beginsel van de „sovereiniteit in eigen kring” naar mijn mening de uitspraak, dat de geschapen structuur van het menszijn gekenmerkt is door een fundamentele veelzijdige normativiteit. Deze uitspraak heeft belangrijke „sociologische” implicaties. Naar mijn mening kan de wetenschappelijke analyse volstaan met zich op dat apriori te baseren. Wij kunnen dan allerlei moeizame discussies vermijden over de vraag, of dit of dat samenlevingsverband, of deze of gene samenlevingskring wel „in de scheppingsorde rust”.

7. De schrijver merkt op, dat „de aanwezigheid van een algemeen belang” niet altijd vergt, dat de overheid aanstonds tot verwerkelijking moet overgaan. Weliswaar mag de overheid geen taken op zich nemen, dan bij aanwezigheid van een aanwijsbaar algemeen belang. Maar „het belang van het algemeen behoeft niet a priori de doorslag te geven”. Er kunnen belangen „van andere aard” zijn, die zo zwaar zijn, dat de overheid niet handelend moet optreden. Ik plaats hier een vraagteken. Niet ieder „algemeen” belang is van voldoende „belang” om te worden gerealiseerd. Maar dat moet dan betekenen, dat er andere algemene belangen bestaan, die van meer „belang”, van groter urgentie of prioriteit zijn, of dat het niet-optreden meer in het algemeen belang zou zijn. Richtsnoer voor overheidshandelen is niet „een”, doch „het” algemeen belang, d.w.z. de overheid vormt zich een (noodzakelijkerwijs betrekkelijk vage) voorstelling van wat zij houdt voor het resultaat van afweging van vele belangen in de gegeven situatie, gezien de beschikbare middelen. In deze zin opgevat, behoort „het algemeen belang” inderdaad de doorslag te geven. Want de overheid beschikt over geen ander richtsnoer. Het begrip „een algemeen belang” heeft geen onderscheidend vermogen.

8. De schrijver stelt ook het „subsidiariteitsbeginsel” aan de orde. Niet in de betekenis, die daaraan gewoonlijk wordt gehecht, namelijk dat de staat geen taak ter hand moet nemen, die beter of even goed door een „lagere gemeenschap” kan worden verricht. Want de schrijver verwerpt terecht de idee van het bestaan van een hiërarchische verhouding tussen de onderscheidene samenlevingsverbanden. Maar hij denkt aan het be-

ginsel, dat de staat geen taak ter hand moet nemen, die even goed of beter door een samenlevingsverband van „ander karakter” (d.w.z. van ander-soortige kwalificatie) of door particuliere personen zou kunnen worden verricht. Dit beginsel valt dan ongeveer samen met het z.g. „politieke beginsel van de souvereiniteit in eigen kring”, dat slechts heel in de verte lijkt op het „wijsgerige” beginsel van die naam, en dat zich heel eenvoudig keert tegen „omvangrijke staatsbemoeiing”, en „de voorrang wil geven aan het particuliere initiatief”. De schrijver acht dit subsidiariteitsbeginsel, naast het „echte” beginsel van de souvereiniteit in eigen kring, van waarde. Toepassing er van zou van belang zijn voor „versterking van de volkskracht” en voor „beperking van de concentratie van macht bij de staat”. Het gaat hier dus om de vraag, of de overheid er naar moet streven, bepaalde nieuwe werkzaamheden, die zij op grond van haar competentie zou kunnen ter hand nemen (aangezien zij dit op grond van de publieke gerechtigheid zou moeten doen), aan een daartoe geschikt geachte particuliere persoon of instelling opdraagt of overlaat. Men zou ook kunnen denken aan het overdragen van werkzaamheden, die reeds in het staatsverband worden verricht, aan particuliere organisaties. Uiteraard zouden de instanties, die deze werkzaamheden „per gratie van de overheid” verrichten, moeten gedogen, dat de overheid daarop in het algemeen belang toezicht en controle uitoefent. Uiteraard zouden voorts dergelijke particuliere organisaties veel begrip moeten kunnen opbrengen voor wat het algemeen belang eist. Ik neem aan, dat de mogelijkheden van toepassing van deze gedachte voornamelijk zullen liggen aan de periferie van de overheidssfeer, op de grensgebieden van de „publieke sector” met andere sectoren der samenleving. Inderdaad treft men in de praktijk op dergelijke gebieden reeds dergelijke figuren aan. Ik zou de wenselijkheid daarvan over het algemeen willen onderschrijven.

9. De schrijver verwerpt het standpunt, dat de overheid „alleen in noodsituaties” mag optreden. Hij meent echter wel, dat zij „alleen in noodsituaties incidenteel op de eigen rechtssfeer van andere samenlevingsverbanden inbreuk mag maken”. Ik kan dit niet goed plaatsen. In noodsituaties moet de overheid optreden, omdat de publieke gerechtigheid, het algemeen belang, zulks van haar vordert. Ik kan niet aannemen, dat er ergens een particuliere rechtssfeer zou bestaan, die haar zulks met recht zou mogen betwisten. Die rechtssfeer zou dan ruimer zijn, dan de souvereiniteit in eigen kring van het betrokken verband zou kunnen gedogen. Het zou immers onrechtvaardig zijn, indien recht uit een vorige situatie het onmogelijk zou maken, de nood in de huidige situatie te lenigen. Van groot belang is trouwens de vraag, wanneer men van „nood” moet spreken. Niet alleen bij natuurrampen, oorlog of dergelijke catastrofes, dunkt mij. Ook bescherming van zwakken is leniging van nood. Niet slechts een incidenteel gebeuren is hier aan de orde, maar de publiekrechtelijke functie van de overheid in optima forma. Niet alleen het bestrijden, ook het voorkomen van misstanden ligt op de weg der overheid, wanneer de ervaring leert, dat zulks boven de macht of de bereidheid der particuliere kringen uitgaat.

Het mag uit het bovenstaande duidelijk zijn, dat dr. De Ruiter een waardevolle bijdrage tot de discussie over de grenzen der overheidsfunctie heeft gegeven. De lezer neme mijn kritische opmerkingen met een korreltje

zout. Want ik heb vermoedelijk inbreuk gemaakt op de soevereiniteit in eigen kring van de staatsleer, door daarover als econoom op een dergelijke „ongezouten” wijze te schrijven. Men leze dus het boek van dr. De Ruiter. Het zal de moeite lonen.

T. P. VAN DER KOOY

Report of the Committee on Broadcasting 1960. London, 1962.

Waarschijnlijk zal in de nabije toekomst de kwestie van de commerciële televisie nog veel onrust hier te lande verwekken. Uit dien hoofde is het nuttig zich van de over deze materie uitkomende geschriften enigermate op de hoogte te houden. Daartoe bestaat te meer reden omdat het dikwijls aan een nauwkeurige weergave van bepaalde beschouwingen ontbreekt, daar men er te zeer op uit is de eigen opvatting als de bij uitsluiting juiste voor te dragen. Een enkele keer wordt zelfs aan simpele feiten geen recht gedaan. De Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij verspreidt een maandelijks bulletin; de juli-aflevering van dit jaar droeg als opschrift: „Engelse regering verwerpt Pilkington”. De waarheid is, dat de Engelse regering voornemens is om na gedegen overleg, na ernstige studie, met eigen voorstellen het parlement te benaderen. In het een week na het uitbrengen van het rapport der commissie-Pilkington verschenen witboek zegt het Engelse gouvernement letterlijk met betrekking tot de voorlagen de opzet der commerciële televisie rakend: „in elk geval komt het . . . vóór, dat de praktische moeilijkheden . . . niet volledig zijn onderkend. Een zó fundamentele verandering in de structuur van de onafhankelijke televisie vereist een zeer diepgaand onderzoek en de regering wenst er zeker van te zijn, dat een nieuwe structuur de kwalen kan genezen . . .” Blijkens hetzelfde witboek is het Engelse Kabinet bereid, geheel in de geest der commissie, bepaalde advertentievormen te verbieden, de tijdstippen waarop geadverteerd zal worden, nader te bekijken en de code, welke in acht dient genomen, op een enkel onderdeel te verzwaren.

Dit over het recht doen aan het werkelijk bestand der dingen. Thans nader over het rapport der commissie-Pilkington zelf. In Engeland bestaat de gewoonte, op gezette tijden het omroepbestel te hertoetsen in verband met een mogelijke nieuwe ontwikkeling. Het Charter van de British Broadcasting Corporation dateerde van 1 juli 1952; het zou voor tien jaren gelden maar werd 26 februari 1962 tot 30 juli 1964 verlengd. De commerciële televisie waarvoor de Independent Television Authority de verantwoordelijkheid draagt, is geregeld bij de wet van 20 juli 1954, een wet die eveneens voor tien jaren van kracht zou zijn. Op 13 juli 1960 nu had de regering meegedeeld, een commissie te zullen benoemen om het omroepwezen nogmaals te bestuderen en aanbevelingen te doen over door de B.B.C. en de I.T.A. te verzorgen uitzendingen; tevens moest de commissie nagaan of nog andere omroeporganisaties in het leven zouden worden geroepen; ook werd gevraagd naar te treffen financiële en andersoortige voorzieningen.

Zijdelings is in Engeland gepoogd het gezag van de Voorzitter, Sir Harry Pilkington, en van de leden enigszins te ondergraven, door op hun

uiteenlopende maatschappelijke werkkring te wijzen, maar zulks mislukte. Zou het al dwaas zijn te veronderstellen dat het Engelse Kabinet terzake van een dergelijk moeilijk onderwerp weinig geschikte figuren had aangezoekt om hun licht te laten schijnen, het in het rapport geleverde sluit alle lichtvaardige kritiek uit. Er is deugdelijk werk geboden, dat, wil men het bestrijden, deskundigheid vraagt. Lady Wootton of Abinger — peeress voor het leven in het Hogerhuis — uit in de Times van 17 juli 1962 het verwijt, dat de commissie over het ijs van één nacht was gegaan met haar gegevens en conclusies ten opzichte van de programma's in hun geschiktheid voor kinderen. Zij veronachtzaamde volstrekt dat de commissie bouwen kon op de grondige, indertijd gepubliceerde enquête Family Viewing. Ontdekkend is ook dat de kosten, die de samenstelling van het rapport met zich bracht, het naar onze begrippen grote bedrag van £ 45.450 beliepen, waarvan £ 2.750 drukkosten; zulk een fors bedrag stelt in staat iets goeds te presteren. Ik verbind hieraan een algemene opmerking. Ook wie niet geheel zonder reden wat terughoudender staat tegenover grootscheepse onderzoeken omtrent luister- en kijkgewoonten, zal toch, gelet op dit gegeven, tot het inzicht komen dat in ons vaderland wel enig nieuw onderzoek, al ware het slechts om bij te blijven, op televisie-terrein moet worden verricht.

Al vormt het rapport in zijn breedheid — het is misschien enigszins te uitvoerig — een doorwrocht stuk, het vertoont anderzijds typisch Engelse trekken. Daarbij doel ik niet op de aanwezigheid van humor. Deze zal men nagenoeg tevergeefs zoeken, al is niet onaardig de hantering van de bekende onderscheiding: zonden van bedrijf en zonden van nalatigheid, met betrekking tot de programma's. Echt Engels mag heten het af en toe laten spreken van de werkelijkheid teneinde zeer ingewikkelde problemen tot een bevredigende oplossing te brengen. Ook op het Britse eiland — tout comme chez nous — willen de humanisten sommige uitzendingen verzorgen. Hoe redeneert in dit lastig twistgeding de commissie? De gangbare mening weergevend en deze beamend, stelt zij vast: daar Engeland een christelijk land is en daar zijn morele maatstaven ontleend zijn aan een christelijke traditie welke door nagenoeg ieder, ofschoon dikwijls stilzwijgend, aanvaard wordt, „hebben de richtingen die deze traditie vertegenwoordigen, een speciaal recht". De commissie is overigens bereid onder de niet-godsdiensstige controversiële uitzendingen aan de humanisten een plaats in te ruimen.

In dit verband stuit men nog op een andere moeilijkheid. De B.B.C. oordeelt — en de I.T.A. insgelijks — dat godsdiensstige uitzendingen moeten weergeven „the main stream", de hoofdstroom der christelijke overlevering. Dus krijgen de „Unitariërs", de vrijzinnigen, geen vaste plaats. Zelf nemen zij, moge het dan schoorvoetend wezen, daarmee genoegen, gelovend dat de tijd nog niet rijp is om de koers radicaal te wijzigen. De kerkgenootschappen die niet tot de „hoofdstroom" behoren, hopen dat dit zal veranderen. Er heeft zich ook heel wat, als men terugblijkt, gewijzigd, meent de commissie. Toch beveelt zij de huidige toestand, dat B.B.C. en I.T.A. beslissen over het onder de „hoofdstroom" vallende, aan; het is wederom een praktische solutie, die als zodanig bevredigt.

Wat maakt nu, wat de commerciële televisie betreft, het rapport zo interessant? Tot op heden hebben zij die deze commerciële televisie be-

pleiten, steeds gezegd: niet Amerika, Engeland is een voorbeeld van een gezonde verwerkelijking der hier liggende mogelijkheden. De uitwassen der Amerikanen — zo betoogde men — gaan ons te ver. Wat daarentegen onder verantwoordelijkheid van de I.T.A. geschiedt, verdient navolging. Trouwens, het Engelse systeem vertoont in deze gedachtenwereld nog een andere gunstige zijde, los van wat de commerciële televisie zelf biedt. De B.B.C., die geen zendtijd tegen betaling aan adverteerenden ter beschikking stelt, wordt tot concurrentie geprikkeld. Over en weer wil men het beste van het beste leveren.

Welnu, het Pilkington-rapport heeft de Nederlandse voorstanders der commerciële televisie er toe genoopt, om ook duidelijk afstand te kiezen van wat Engeland ten dezen presteert en inzonderheid van wat de I.T.A. aan de kijkers voorzet. De commissie achtte heel wat kritiek gerechtvaardigd. Daarbij erkende zij dat de B.B.C., die krachtens het Charter geen commerciële televisie bedrijven mag, zich ook soms vergaloppeerd had. Evenwel, de B.B.C. was de eerste geweest toe te geven, dat zij „kitchen sink plays” in te groot aantal op zondagavonden had opgevoerd, een uitdrukking die wij niet met „keukenmeiden” stukken moeten vertalen, maar met „jan-en-alleman” vertoningen. Tegelijk stelde de commissie in het licht, hoe de meeste klachten: te weinig moraal, te veel overspel, exploitatie van het sexueel prikkelende, beïnvloeding van kinderen in ongewenste zin, een overmaat aan rauw geweld, de B.B.C. zelden troffen, maar de commerciële televisie onophoudelijk raakten. Letterlijk verklaarde zij van de B.B.C., dat deze maatschappij in het algemeen succesrijk de doelstellingen van het Charter verwerkelijkte. Daarentegen meende zij, dat de grieven jegens de televisie in het algemeen, met recht tegen de I.T.A. konden worden uitgebracht. Niemand denke inmiddels dat de B.B.C. gespaard bleef. De commissie-Pilkington oordeelde — het is een zeer gewichtige uitspraak — dat, bewust of onbewust, de Corporation onder druk van de wedijver het eigen ideaal af en toe ontrouw was geworden.

Tot goed verstaan zij bedacht, dat in Engeland de voorzitter, de vicevoorzitter en leden tezamen het college van de Independent Television Authority vormen, dat in totaal tien personen tellend, naast het technisch mogelijk maken van de uitzendingen, de programmamaatschappijen aanwijst, met hen contracten afsluit, de zendtijd verdeelt en toeziet op de programma's. Een viertal grotere en een aantal kleinere ondernemingen aan wie op de verschillende netwerken de uitzendingen zijn toegewezen, slaagde er in, na een kostbaar begin, grote winsten te maken — in 1961 ongeveer 64 miljoen pond — omdat voor 15 seconden adverteerders hoge bedragen konden worden gevraagd. Men knipt teneinde de prijzen te bepalen een avond in vieren en dan is het tarief voor een kwart minuut van 5 uur 25 tot 6.55, van 6.55 tot 7.25, van 7.25 tot 10.35 en van 10.35 tot 11.05 respectievelijk £ 235, £ 550, £ 770 en £ 375. Weliswaar mag per uur slechts zes minuten voor adverteerders worden uitgetrokken, maar dit betreft het daggemiddelde; per uur kan het meer zijn. Aanvaard wordt over het algemeen zeven minuten gedurende de spits-, of treffender nog uitgedrukt, de piekuren.

Uit het meegedeelde vloeit voort, dat de commerciële televisie gebaat is met een groot aantal kijkers. Om dit te bereiken wordt in Engeland heel wat oorbaar geacht. Maar deze rekkelijkheid wijst ook de zwakke stee

aan welke het Engelse stelsel der commerciële televisie, zo goed als iedere vorm van commerciële televisie, tot een uiterst aanvechtbaar of zelfs gevaarlijk geheel maakt. Radio en televisie beogen in het algemeen voorlichting, opvoeding en vermaak, wat het Charter van de B.B.C. letterlijk zegt (information, education and entertainment); de I.T.A. wijkt hier in wezen niets van af als men de Television Act van 1954 neemt (entertainment, instruction, information). Niet zodra zit de bedoeling van een ruim, scherper gezegd, van een maximaal publiek voor, of de voorlichting legt het ietwat, de opvoeding legt het volledig af tegenover het vermaak, terwijl de kieskeurigheid in de aangewende middelen om de kijkers te lokken, en indien men ze gegrepen heeft, te blijven overtuigen van de aantrekkelijkheid der geadverteerde artikelen, uiterst gering moet heten.

De commissie-Pilkington is bijzonder gematigd gebleven, al is er van „belanghebbende” zijde over haar vooringenomenheid en eenzijdigheid gejammerd. Nergens heeft zij met te schrille gegevens gewerkt, ofschoon deze ook aanwezig zijn; men raadplege daarvoor eens Clive Jenkins, *Power behind the screens*, London, 1961, met als motto o.a. de versregels: Thou shalt not covet but tradition/ Approves all forms of competition. (Gij zult niet begeren maar de gewoonte gedooft alle vormen van concurrentie). Dus moet het te meer indruk maken als zij wijst op het feit dat de B.B.C. in overeenstemming met de verlangens van de commissie O Connor, tot 9 uur geen voor kinderen onaanvaardbare programma's — dit is uiteraard niet hetzelfde als kinderprogramma's — uitzendt, maar dat de I.T.A. na 7 uur al enkel het voor volwassenen geschikte brengt. Veelzeggend is ook dat de B.B.C. van de piekuren een derde gedeelte, en het drama inbegrepen, de helft aan serieuze programma's wijdt, wat de I.T.A. bij lange na niet haalt; integendeel, deze organisatie bevordert dat de ernstige programma's goeddeels buiten de piekuren vallen. Voeg daarbij dat kostbare raadselwedstrijden met hoge prijzen werden gehouden, dat bepaalde advertenties bedenkelijk dicht bij het kinderuurtje lagen, dat op de jalouzie vaak een beroep werd gedaan, dat de voorstelling welke de advertenties gaven, soms misleidend was, dat de aanbeveling van geneesmiddelen bij tijden een bedenkelijk karakter droeg, en er is voldoende aannemelijk gemaakt dat de grenzen veelvuldig werden overschreden.

Maar moge de commissie zich dan al ver van overdrijving hebben gehouden en er evenzeer op bedacht zijn geweest niet sensationeel te worden, aan beslistheid schort het haar niet. Krachtens haar opdracht verplicht om aan te geven wie, zodra het tot het gebruik van een of meer nieuwe kanalen met uitbreiding der zendtijd-mogelijkheden kwam, groepen zou worden tot programma-verzorging, heeft zij met beslistheid aanstonds voor de B.B.C. gekozen: de I.T.A. komt pas aan bod nadat de nodige hervormingen in de commerciële televisie verzekerd zijn.

De voorzitter van de I.T.A. heeft het — men zie de Times van 12 juli 1962 — de commissie kwalijk genomen, dat zij zelf, wanend dat de televisie het kijkend publiek zou kunnen vormen en opvoeden, de I.T.A. als een gebrek aanrekende dat deze enkel datgene wat onder het bewuste publiek leefde, wilde afspiegelen. Sir Ivone Kirkpatrick, vóór zijn presidiaat over de I.T.A. een begaafd diplomaat en geklommen tot de hoogste ambtenaarlijke post op Buitenlandse Zaken — ontdekte hier een dubbele

dwaling. Vooreerst was het overschatting van de televisie om haar een kracht toe te schrijven, groot genoeg om de massa ingrijpend te beïnvloeden. Vervolgens nam de I.T.A. niet het standpunt in, dat zij slechts wat in het publiek aanwezig was, tot uitdrukking had te brengen; de commerciële televisie greep hoger. Toch heeft Sir Ivone Kirkpatrick ook naderhand niet weersproken zijn erkenning tegenover de commissie, dat er heel wat „kitchen-sink plays” door de commerciële televisie waren geproduceerd. Wat rest er van Sir Ivone's protest, als men het onomstotelijke feit weegt, dat adverteerders en programma-maatschappijen vóór alles het aantal kijkers interesseert, dat de piekuren in de eerste plaats moeten trekken, dat het grote doel van de programma-maatschappijen het maken van winst is, en dat hun dit slechts goed gelukt wanneer de adverteerders de kans krijgen door „overtuigende” advertenties hun produkt kwijt te raken.

De eigenlijke voorstellen der commissie om de commerciële televisie te veranderen, hebben voor de Nederlandse verhoudingen niet zo veel betekenis. Dat de Authority zelf de programmering en het verkopen van advertentie-tijd zou ter hand nemen, dat de programmamaatschappijen aan de Authority programma's zouden verkopen en dat de laatste na reservering, het resterend overschot der inkomsten aan de schatkist zou afdragen — het zijn voor een buitenstaander niet dadelijk goed te beoordelen maatregelen van vernieuwing. Bovendien, de Engelse regering zelf heeft ter nadere overweging bedenktijd gevraagd.

Nog talrijke andere interessante punten zouden naar voren te halen zijn. Daar is de door de commissie voorgestelde afschaffing van het voorschift, dat zondagmiddag programma's tussen 2 en 4 uur enkel voor volwassenen bestemd zouden zijn. Wat was de reden voor die bepaling? Louter de vrees dat de kinderen voor de televisie de zondagsschool zouden verzuimen. Daar is de krasse veroordeling van televisie tegen bijzondere betaling, een uitspraak die de Engelse regering niet wilde onderschrijven. Ook ware te noemen de verwerping van een televisie-program dat, bestemd voor een uitgelezen groep, aan hoge eisen kan voldoen. De commissie is hier een groot tegenstandster van, omdat dieneengevolge het gehalte van de andere programma's gemakkelijk schade lijdt. Het opvoedkundig doel wordt veel beter verwezenlijkt door alomvattendheid dan door een verbijzondering die nodeloos een wig drijft. Belangwekkend is nog, dat de commissie niet horen wil van Amerikaanse voorbeelden ener zuiver opvoedende televisie, welke een bloeiend bestaan leidde zonder iets met commercie van doen te hebben. In Amerika beschikken de gezamenlijke „opvoedkundige” zenders over een jaarlijks budget van $8\frac{1}{2}$ miljoen dollar, dat is minder dan wat één groot commercieel netwerk wekelijks verslindt. Eindelijk verdient de aandacht, dat de commissie-Pilkington het in 1953 door de regering ingenomen standpunt: geen verzorging van programma's rechtstreeks door adverteerders handhaaft. Maar op deze dingen uitvoeriger in te gaan zou te veel ruimte vragen.

Ter afsluiting moet nog op één kwestie de aandacht worden gevestigd. Ook te onzent zal men weer de vraag stellen: waaraan ontleent de overheid het recht zich met uitzendingen hetzij van radio hetzij van televisie, te bemoeien. Ik laat rusten dat het Pilkingtonrapport de mogelijkheden van de draadtelevisie — dat is van een centraal antennestelsel — geringer

aanslaat dan in ons land geschiedt. Gewichtiger lijkt mij, dat de commissie herinnert aan de sociale werking welke radio en televisie hebben, teneinde het optreden van de staat te verklaren. Zeker, er is een technische aanleiding: de schaarste der kanalen. Maar het eigenlijke motief is, dat de sociale werking der moderne communicatiemiddelen door geen bewind kan worden veronachtzaamd. Een bepaald optreden van hogerhand is hier dikwijls vereist.

Ik schreef eerder, dat het rapport typisch Engels is. Aan het leggen van een verband tussen vrijheid van meningsuiting en vrijheid van de aether denkt het niet. Dit is niettemin een probleem dat moeilijk kan worden omzeild, als wij ons in Nederland op de commerciële televisie bezinnen. Wat Engeland aangaat, het is wel duidelijk hoe het resultaat van de arbeid der commissie-Pilkington een harde klap betekent voor allen die tot dusver zich vermeiden in de Engelse televisie-situatie, als zou deze uitsluitend aanlokkelijk zijn. Wreed is dat genoeg verstoord. De verdedigers der commerciële televisie binnen onze grenzen zullen weer iets anders moeten verzinnen. Niet Amerika, niet Engeland — wat dan wel? Reeds zijn er commerciële idealisten — of zijn het idealistische commerciëlen? — ingetreden voor radio Veronica, voor een piratenzender, welke men uiteraard wenst te wettigen. In de wieg der commerciële televisie moet van de aanvang af zich een legale boreling bevinden. Reeds meldden zich de heren Veldkamp en Scholten, onder instemming van het Kabinet-De Quay, als peters. Hoe inmiddels wanneer de heer Broekzs zich als meter wenst op te werpen en dit met de verkiezingen van 1963 op de achtergrond? Inderdaad, vandaag zouden verscheiden ministers wel de beschuit met muisjes willen eten ter gelegenheid van het commerciële geboortefeest. En toch is er kans dat straks de baby samen met het badwater, tijdens een schoonmaak op hoog niveau wordt weggegooid!

I. A. DIEPENHORST

DRS. H. G. LEIH, *Kaart van politiek Nederland*. Uitgave J. H. Kok N.V., Kampen, 1962, 166 blz. Prijs f 1,50.

Dit nuttige boekje verscheen in de Boeket(pocket-)reeks. Het was een goede gedachte van schrijver en uitgever, een niet al te omvangrijk oriënterend overzicht samen te stellen van de voornaamste politieke richtingen in ons land en hun geschiedenis, van de politieke partijen waarin zij vorm kregen, en van hun voornaamste gedachtengoed. En de schrijver is er zeker in geslaagd, iets te brengen dat de aandacht gevangen houdt, zich vlot laat lezen, en toch voldoende biedt om niet als oppervlakkig te kunnen worden gediskwalificeerd.

Natuurlijk moest hij veelszins volstaan met vermelden en aanduiden, maar aan het einde van ieder hoofdstuk is een literatuuropgave opgenomen voor wie verder wil studeren. In die opgaven is een goede keus gedaan uit hetgeen in dit opzicht voorhanden is.

Na een inleiding behandelt de schrijver in acht hoofdstukken achtereenvolgens het liberalisme, het socialisme, het communisme in Nederland, de rooms-katholieken, de Anti-Revolutionaire Partij, de Christelijk-His-

torische Unie, de Staatkundig-Gereformeerde Partij, en het Gereformeerd Politiek Verbond.

Daarin weet hij de parlementaire geschiedenis min of meer te vervlechten. In herhalingen te vervallen heeft hij daarbij weten te vermijden door bepaalde politieke voorvallen en ontwikkelingen ter sprake te brengen in het verband van de behandeling van een der bovengenoemde richtingen en partijen, waar dat het meest ongedwongen mogelijk was. Een soort (ouderwets) systeem van „loci” dus, dat althans hier wel voldoet.

Het boekje is van antirevolutionair standpunt uit geschreven, en het laat zich denken, dat aanhangers van andere politieke partijen wel kritiek zullen hebben, niet alleen op schrijvers beoordeling van hun beginselen en streven — hij neemt daarbij geen blad voor de mond —, maar ook op zijn beschrijving van die beginselen en dat streven: immers wel zelden herkent iemand zich geheel in het beeld dat de ander van hem heeft en geeft; maar ook dan zal die „andersdenkende” moeten erkennen, dat de schrijver er in elk geval naar heeft getracht — en daarin ook veelszins is geslaagd —, vooringenomenheid te vermijden en recht te doen aan de feiten zoals ze zijn. Waarbij billijkheidshalve mede rekening dient te worden gehouden met de noodzaak tot vereenvoudiging die de voor een uitgave als deze vereiste beknoptheid noodwendig meebrengt. Een beknoppte typering als die op blz. 134 van de antithese verdient intussen alle lof. En wanneer men bv. leest wat de schrijver in het verband van het aan het liberalisme gewijde hoofdstuk over Thorbeckes opvattingen te berde brengt, dan moet toch worden gezegd, dat hij deze staatsman in diens geheel eigen karakter goed heeft weten te typeren.

Colijn daartegenover is er naar mijn indruk wat mager afgekomen: m.n. komt hij niet uit de verf als waarlijk *antirevolutionair* staatsman. En laat nu niemand het wagen te zeggen, dat dat ook niet kon, omdat Colijn in wezen eerder liberaal was. Wie dat zou willen beweren, geeft er blijk van, b.v. diens Deputatenredevoeringen, in *Geen Vergeefs Woord*, of Scholtens selectie uit zijn redevoeringen *Voor het gemenebest* nog nooit met vrucht ter hand genomen te hebben.

Uit het voorgaande valt wel op te maken, wat men van dit — het zij herhaald: alleszins verdienstelijke — boekje wel en niet mag verlangen en verwachten.

Ten bewijze van mijn eigen belangstelling volgen nu nog enkele kritische aantekeningen op details.

De schrijver heeft een gemakkelijk leesbare stijl, zonder lange zinnen. Een weinig hinderlijk, als er eenmaal de aandacht op is gevallen, is, dat hij opmerkingen die hij in de loop van een weergave nogal eens tussen haakjes inlast, vrijwel altijd van een uitroepteken voorziet.

De overlopende zin op blz. 61/2 is minder gelukkig geformuleerd; bedoeld is ongeveer: Zag het er bij de verkiezingen in 1905 aanvankelijk nog naar uit, dat de christelijke partijen wellicht wederom de meerderheid zouden behalen, bij de herstemmingen . . .

Het gedeelte van de volzin na de koppelstuk aan het slot van de „nulte” alinea op blz. 69 staat daar nogal dwaas: dat bepaalde ideeën in strijd zijn met het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring, zal socialistes uiter-aárd niet weerhouden, integendeel, die ideeën toch uit te dragen.

Dat er volgens de (leden van) de Partij van de Arbeid tussen maat-

schappijvisie en levensbeschouwing „geen verband” zou bestaan, zoals onderaan blz. 77 wordt gesteld, is m.i. geen juiste weergave van wat deze partij en haar leden *zelf* menen. Zie b.v. mijn brochure *Christelijke organisatie* (Patrimoniumreeks no. 1, Amsterdam, 1955), blz. 18.

Wat op blz. 79/80 over het gevaar van het socialisme voor de ware vrijheid wordt gesteld mag op zichzelf juist zijn, eerlijkheidshalve had hier toch vermeld en verdisconteerd, en dan allicht ook gekritiseerd, moeten zijn, dat de P.v.d.A. zelf geen vrees heeft, dat haar voortdurend beroep op de staat tot staatsslavernij zal voeren, omdat haar socialisme immers een democratisch socialisme is. Vgl. bovenaangehaalde brochure, eveneens op blz. 18.

De „vertaling” van *Rerum Novarum* op blz. 109 lijkt naar niets. „Res novae” betekent hier niet: nieuwe dingen, maar: revolutie, omwenteling; de vertaling die in opdracht van het R.K. Werkliedenverbond (thans K.A.B.) is uitgegeven bij *Urbi et Orbi*, 1938, had de schrijver kunnen leren, dat deze beroemde encycliciek in het Nederlands aanvangt als volgt: „De eenmaal opgewekte omwentelingszucht¹⁾ (die zolang reeds het politieke leven beroert, moest te eniger tijd wel van het staatkundige naar het aangrenzende sociaal-economische terrein overslaan.)”

Op dezelfde bladzijde wordt Herman des Amorie van der Hoeven even verderop bij verkorting aangeduid als: Amorie. Dat zou dan een uitzondering zijn op het normale gebruik, dat in zulke gevallen de laatste van een dubbele naam wordt gebezigd: dáárin wordt immers de mannelijke lijn voortgezet (bij dubbele namen die aan het, eventueel vroegere, bezit van een ambachtsheerlijkheid, havezathe o.i.d. worden ontleend, ligt het uiteraard anders).

Dat soms de beknoptheid tot al te grote beperking leidt, blijkt op blz. 122/3: wat hier over het recht van verzet wordt gezegd is al te simpel. Men, ook de schrijver (met het oog op een volgende druk), zie het advies in *A.R.S. XXIII* (1953), blz. 243 v.v., en de daar vermelde literatuur.

Wat op blz. 141 uit de Steenhouwerswet wordt vermeld is iets te weinig: hier geschiedde meer dan alleen beperking van de werktijden. Zie b.v. les 6 in de serie lessen „de staat en het leven van de arbeid” in de indertijd (\pm 1949/50) bij Meinema uitgekomen Politieke kadercursus. Ook Talma's ontwerp voor een Stuwadoorswet had kunnen zijn vermeld.

De kritiek in vraagvorm onderaan blz. 160 op de opvattingen van de S.G.P. raakt de S.G.P. uiteraard niet: die kan volstaan met het antwoord, dat (alleen) de waarheid *altijd* aanspraak heeft op eerbiediging, vrijheid en alleen-geldigheid en alleen-toelaatbaarheid, ongeacht of zij in de meerderheid is of in de minderheid. Het is merkwaardig, dat deze eenvoudige logica door velen in a.r. kring niet meer spontaan schijnt te worden onderkend. Ook daar zijn maar al te velen bevangen in het relativisme van het „leven en laten leven”, van het „jedermann nach seiner Façon selig werden lassen”. Wat de S.G.P. leert — laat de S.G.P.-ers die het voorgaande zouden willen citeren, dit vervolg er eerlijkheidshalve óók bij overnemen! — is *verwerpelijk*, maar *niet* op zulke relativistische gronden! De a.r. tolerantieleer heeft wel deugdelijker basis; men zie b.v.

1) *Rerum novarum semel excitata cupidine...*

(thans: prof.) dr. M. C. Smit, „Rooms-katholicisme en verdraagzaamheid”, in *A.R.S.* XXI (1951), blz. 245 v.v., alsmede het door het Nederlands Gesprekcentrum uitgegeven rapport (d.d. 16 maart 1951) van het Eerste Haagse Gesprekcentrum over *Verdraagzaamheid*. Wat Leih op blz. 161 al te beknopt opmerkt zou daaruit in een tweede druk wat kunnen worden verduidelijkt.

De voormalige Hervormd Gereformeerde Staatspartij en de Protestantse Unie, die nu op blz. 161 vermelding vinden, hadden eerder in het hoofdstuk over de Christelijk-Historische Unie dienen te worden behandeld. Hun klimaat verschilt even wezenlijk van dat der S.G.P. als dat van de C.H.U. van dat der A.R.P. Overigens leeft de P.U. nog steeds, zij het niet meer als politieke partij, maar als bezinningsgroep.

Op blz. 163 kan door de volgorde van de eerste twee alinea's ten onrechte een verkeerde indruk worden gewekt omtrent de chronologische volgorde der feiten. Eerst was er het Amersfoortse congres en daarop volgde de door het Centraal Comité uitgegeven *Correspondentie tussen de personen aangewezen door het „Werkcomité” ten behoeve van het Amersfoortse Congres, en het Centraal Comité van A.R. Kiesverenigingen (,) met aantekeningen bij den laatsten brief van genoemde personen*. Het „ethisch conflict” was voorts ook al vóór die correspondentie gesteld.

De schrijver heeft zorgvuldig gecorrigeerd: druk-, taal- en stijlfouten of omissies komt men zelden tegen. Mag ik, zonder te onderscheiden, op de volgende wijzen?

Blz. 72, r. 18/9, te lezen: onverantwoord.

Blz. 76, vijfde alinea, r. 2, te lezen: tegelijk.

Blz. 79, r. 4 v.o. ook volgens de Woordenlijst te lezen: zijn.

Blz. 81, tweede alinea, r. 2 v.o., te lezen: de andere regeringspartijen.

In plaats van „leidsnoer” ware op blz. 125, r. 8, te lezen: leidraad, of: richtsnoer.

Blz. 141, r. 7, te lezen: arbeidsovereenkomst.

Blz. 150, r. 14, te lezen: Wel.

Blz. 154, derde alinea, r. 17: *Kuyper* sprak welbewust van „ordinantiën”; zie de noot bij het opschrift van het derde hoofdstuk van zijn *Ons Program*.

Wie is „de andere partij” in het tweede gedeelte van de laatste volledige volzin op blz. 162? Toch niet de A.R. Partij? Want die had geen mening te hebben, en hād die ook niet, over wat in dit tweede gedeelte wordt gesteld. Lees verder voor „hetgeen”: die (of: welke).

Blz. 165, r. 4 v.o., te lezen: grondslag.

MR. K. GROEN

ECONOMISCHE POLITIEK ALS BEGINSEL-POLITIEK

I. DE MUUR TUSSEN PRAKTIJK EN BEGINSEL

DOOR

DRS. B. GOUDZWAARD

1. *Het beginsel in het geding.*

In de laatste jaren zijn wij in toenemende mate geconfronteerd met het verschijnsel van de „verzakelijking” der politiek. De politieke vraagstukken van alle dag zijn steeds meer in een sfeer komen te liggen, waar de „neutrale”, puur-zakelijke doelmatigheidsoverwegingen van vakspecialisten de overhand hebben. Het is een sfeer, waarin de dode cijfers der statistieken hun stille triomfen vieren. „Principes” worden hier als hinderlijk aangevoeld: zij staan het bereiken van de meest praktische en doelmatige oplossing in de weg.

Op het terrein der sociaal-economische politiek is deze „verzakelijking” wel het verst voortgeschreden. Elke principiële benadering lijkt hier soms *bij voorbaat* te zijn uitgeschakeld. Af en toe krijgt men de indruk, dat economisch-politieke vraagstukken een „leven op zichzelf” zijn gaan leiden, buiten alle bestaande principiële tegenstellingen om.

Als leden van een christelijk-politieke partij brengt ons deze ontwikkeling in moeilijkheden. Een christelijk-politieke partij staat of valt met de mogelijkheid, aan het christelijk beginsel in de politieke praktijk gestalte te geven. Maar hoe kan nu van een gestalte-geven sprake zijn, wanneer het beginsel-zelf in de praktijk als een blok aan het been wordt gevoeld?

ons schikken?

Ook in onze eigen kring kan men de opvatting horen verdedigen, dat wij het beste doen ons bij deze ontwikkeling neer te leggen. Al is een groot deel der politieke vraagstukken „verzakelijk”, er blijven altijd nog wel vraagstukken over waarbij aan ons beginsel wél een gezaghebbende stem toekomt. Waarom zouden wij onze beginselpolitiek dan niet tot die vraagstukken beperken?

Toegegeven moet worden, dat dit niet onaardig klinkt. Maar daarmee is dan ook alles gezegd wat vóór dit standpunt pleit. Want waar komt het in feite op neer? Op niet minder dan op de aanvaarding van een *capitulatie* van het christelijk belijden. Men legt er zich dan bij neer, dat het christelijk getuigenis zijn meerdere heeft te erkennen in het régime der „neutrale” zakelijkheid. Dit is een houding, die voor een christen onaanvaardbaar is. Zo komt men in strijd met de — ook in de inleiding van ons nieuwe beginselprogram opgenomen — belijdenis, dat Christus' Koningschap een

universeel Koningschap is; dat aan Hem is gegeven *alle* macht in hemel en op aarde.

Maar met de afwijzing van dit standpunt is onze moeilijkheid nog niet weggenomen. Het feit blijft, dat wij vandaag op het terrein der economische politiek met vele van de ons zo vertrouwde politieke „beginselen” maar bitter weinig kunnen uitrichten. Wij kunnen er niet om heen: het merendeel der praktische economisch-politieke problemen legt voor onze beginsel-toepassing een vrijwel volslagen immuniteit aan de dag. Hoe valt dit *falen* van onze beginsel-toepassing nu ooit te rijmen met het feit, dat het christelijk belijden naar zijn aard *onoverwinnelijk* is?

beginsel en belijdenis

Er is maar één uitweg uit deze moeilijkheid. Wij zullen moeten aangaarden, dat het belijden van Christus op het politieke terrein niet zonder meer met het toepassen van de ons zo vertrouwde „beginselen” mag worden vereenzelvigd. Zou dit wèl mogen, dan zou elke „beginseltoepassing” dezelfde universele doordringingskracht moeten bezitten, die ook het christelijk getuigenis kenmerkt. Met andere woorden: er zal iets moeten schorten aan onze visie op en onze houding tegenover het christelijk beginsel als zodánig, waardoor dit zijn eigenlijke functie — het mogelijk maken van het christelijk politiek getuigenis — niet vervullen kan.

Hiermede zijn wij m.i. gestoten op de grondoorzaak van onze onmacht. Want waardoor is het christelijk getuigenis méér dan de „toepassing” van de ons bekende christelijke „beginselen”? Doordat het getuigenis niet rust op ons grijpen *naar* het beginsel, maar op ons door het beginsel gegrepen-zijn. Doordat wij bij het getuigenis in dienst staan van het beginsel, en niet de beginselen in *onze* dienst.

Mag hier zulk een scherpe tegenstelling gemaakt worden? Ik meen van wel. Want wat is nu eigenlijk een *beginsel*? Het woord zegt het al: het is datgene, wat alleen aan het *begin* van het menselijk denken en handelen kan staan. Het is datgene, waaraan de mens zijn *hart* geeft en wat hem daardoor leidt in alles wat hij denkt en doet. Een beginsel vergezelt dus de mens overal waar hij gaat, zelfs tot in de uithoeken van de schijnbaar volslagen zakelijke problemen. Voor een écht beginsel kan dus geen enkele neutraliteit bestaan — want draagt niet een ieder zijn hart altijd met zich?

Maar wel kan neutraliteit bestaan tegenover een „beginsel” dat door onszelf is afgeleid en door onszelf wordt toegepast. Want zulk een „beginsel” is eerder het *eind*resultaat van ons denken en handelen dan dat het aan dat denken en handelen vooraf gaat. En aan de toepassingsmogelijkheden van zulk een „beginsel” is uiteraard een grens: want dat „beginsel” dankt zijn reikwijdte aan het beperkte menselijke inzicht dat bij zijn „afleiding” betrokken is geweest.

Met andere woorden: de „muur”, waarvoor wij in de praktische politiek met „onze beginselen” komen te staan, is een muur die in feite door *onzelf* is opgericht. Onze onmacht is voornamelijk hieraan te wijten: dat wij „beginselen” langzamerhand zijn gaan zien als een verzameling van duidelijke en kundig opgestelde praktische handleidingen, die van onze kant geen andere activiteit vragen dan een nauwgezette „toepassing”; als een serie gebruiksaanwijzingen, die wij slechts letterlijk hebben op

te volgen om van een gunstig resultaat — in casu een christelijke politiek — verzekerd te zijn. Geen wonder, dat zulke „beginselen” niet tot een allesdoordringend getuigenis in de politiek in staat stellen!

perspectief

Dit opent perspectief — ook voor een christelijk-economische politiek.

Want wanneer het beginsel datgene is, waaraan de mens zijn hart heeft gegeven — dan is er geen *enkele* menselijke handeling mogelijk, die *niet* door een beginsel ingegeven is. Dan laten ook onze politieke „tegenstanders” zich in alles door een beginsel leiden. *Dan is dus economische politiek als zodanig beginsel-politiek.*

Hierdoor verschuift ons gehele probleem. De grote vraag, die voor ons in het geding is, is dan niet zozeer *hoe* wij een brug zullen slaan tussen beginsel en praktijk, maar *welke* brug wij zullen slaan — dat wil zeggen: uit *welk* beginsel door ons in de praktische politiek wordt gehandeld! De keerzijde hiervan is, dat wanneer wij menen, op het terrein der economische politiek het zonder christelijk beginsel te kunnen of te moeten doen . . . wij in feite ons hart alreeds aan een ander, niet-christelijk beginsel hebben gegeven. Wellicht het beginsel van ons „nuchtere inzicht”, of het beginsel van ons eigen „gezond verstand.”

Zo gezien is christelijke economische politiek vóór alles een zaak van voortdurende terugkeer naar het begin; naar Het Begin, Jezus Christus. Het is: ook op het terrein der economische politiek er in alles blijk van geven in het hart door Hem gegrepen te zijn.

Maar — zo zal men vragen — zet dit niet de deur open voor een volslagen subjectivistische visie op wat christelijke politiek is? Schrompelt dan de gehele antirevolutionaire economische politiek niet in tot de stelling, dat iedere antirevolutionair bij *szichzelf* maar moet uitmaken wat het christelijk geloof op dit terrein van hem vraagt?

Het voornaamste doel van dit drietal artikelen is aan te tonen, dat dit niet het geval is. De vrees voor een algehele „terugval” van de christelijke politiek in individuele meningen en overtuigingen is niet gegrond. *Mits* het christelijk beginsel door ons daadwerkelijk „au sérieux” genomen wordt — wat tot uiting dient te komen in een voortdurende zelf-kritiek. Het gevaar, dat wij ons op enigerlei wijze tòch door on-christelijke beginselen laten overmeesteren doet zich namelijk onafgebroken voor. Het is ook aanwezig bij het schrijven van deze artikelen.

Wij kunnen het zojuist aangegeven doel waarschijnlijk het beste bereiken, wanneer wij eerst nagaan, welk beginsel achter het praktisch-politieke beleid van onze „tegenstanders” verscholen ligt. Deze omweg heeft twee voordelen: in de eerste plaats zijn wij hierdoor in staat onze eigen weg zuiverder af te bakenen; in de tweede plaats kunnen wij aldus iets te weten komen van de *karacteristiek* van politieke beginselen — d.w.z. van de voorwaarden waaraan elk beginsel moet voldoen om tot een concreet politiek beleid te kunnen leiden. Het heeft zin deze karakteristiek vooraf op te sporen; anders bestaat de mogelijkheid dat wij wel veel zeggen over het christelijk beginsel als zodanig, maar niet datgene wat nu juist voor het voeren van een *praktisch*-christelijke politiek noodzakelijk is.

Een nadeel van deze opzet is echter dat het betoog een schematisch

karakter krijgt, waarbij het niet altijd mogelijk is aan alle nuances van de beginselen van onze politieke „tegenstanders” volledig recht te doen. Bovendien zullen door het uitsluitend confronteren van de beginselen der onderscheidene politieke richtingen de tussen haar bestaande verschillen soms sterker worden geaccentueerd dan in het praktisch handelen uitkomt.

In dit verband willen we er uitdrukkelijk op wijzen, dat een eventuele veroordeling van het beginsel van onze politieke „tegenstanders” nog niet betekent, dat wij als antirevolutionairen het in de politieke praktijk noodzakelijkerwijs beter zouden doen. Dan zien wij over het hoofd, dat het handelen vanuit het christelijk beginsel nimmer iets vanzelfsprekends is, maar voortdurende zelfverloochening vraagt. Bovendien is een christelijk-politiek handelen geen alleenrecht van hen, die in de A.R.P. zijn georganiseerd.

2. *Beginselen aan het werk.*

„En daarom, mijnheer de voorzitter, acht ik deze maatregel onrechtvaardig en in strijd met de vrijheid, en daarmee tevens in strijd met het algemeen belang”. Zinnen als deze kan men regelmatig in de *Handelingen der Staten-Generaal* aantreffen. Zij kunnen zowel uit de mond van rooms-katholieke, liberale, socialistische als anti-revolutionaire politici worden opgetekend. Zij allen zijn de mening toegedaan, dat een bepaalde overheidsmaatregel al of niet strookt met de menselijke vrijheid, rechtvaardigheid of menswaardigheid; zij allen baseren op deze veelal zo *gelijkklinkende* overwegingen hun vaak zo sterk *uiteenlopende* beslissingen. Zo kan men het wonderlijke verschijnsel waarnemen, dat de één op grond van de vrijheid een grotere, en de ander een minder grote overheidsbemoeiing bepleit; dat in de naam van de menswaardigheid de één aan een bestrijding van de inflatie, de ander aan een bestrijding van de werkloosheid voorrang wil geven; dat de één op grond van de gerechtigheid voor een duidelijke verdere nivellering, en de ander voor een duidelijke handhaving van de bestaande inkomensverhoudingen meent te moeten strijden.

Waar alle partijen er van harte van overtuigd zijn, dat alleen haar eigen politiek *de* vrijheid, *de* gelijkheid, en *het* geluk voor allen zal verwelijken dient de werkelijke oorzaak van deze spraakverwarring te worden gezocht in een *verschil van interpretatie* van deze begrippen. De liberaal, de socialist, enz. duiden de vrijheid, de gerechtigheid, de gelijkheid op een uiteenlopende wijze; zij geven er hun *eigen* interpretatie, hun eigen inhoud aan.

de socialistische interpretatie

Laten wij bij wijze van illustratie eens nagaan, hoe het socialisme al deze termen interpreteert.

Wat bedoelt een socialist, wanneer hij het over „de vrijheid” heeft? In het algemeen kan men zeggen, dat hij dan met name het oog heeft op de *economische* vrijheid van de mens. Hij acht „de vrijheid” vooral dan aangetast, wanneer de mens zich in economische dwangsituaties bevindt: dus bij werkloosheid, gemis aan voldoende inkomen, machteloosheid van werknemer tegenover werkgever, bij het ontbreken van mogelijk-

heden op de maatschappelijke ladder omhoog te komen, enzovoorts. De „weg naar vrijheid” van de socialist is vóór alles: de exodus uit het diensthuis van de economische ellende en dwang.

Bij de socialist is het primair de (volks)-*gemeenschap*, die deze „exodus” tot stand brengt. „De vrijheid... kan slechts worden verzekerd in en door *gemeenschap*”, aldus het socialistisch programboek *De weg naar vrijheid*.

Wat staat de socialist voor ogen, wanneer hij zich voor „gelijkheid” uitspreekt? Met name staat hem een *economische* gelijkheid voor ogen, dus een gelijkheid van economische voorwaarden voor de menselijke levens-ontplooiing; een levensontplooiing in dienst van de *gemeenschap*. Vandaar dat hij een voorstander is van een vergaande gelijkschakeling (nivellering) van inkomens en vermogens — voorzover dit althans met het oog op het behoud van de *economische* volkswelvaart mogelijk is. Ook ten aanzien van de „gelijkheid” geldt, dat deze door de *gemeenschap* en haar organen tot stand moet worden gebracht.

Ook de andere begrippen (gerechtigheid, menswaardigheid, verantwoordelijkheid, enzovoorts) blijkt de socialist steeds van deze zelfde accenten te voorzien. Zo is de gerechtigheidsidee bij hem van meet af aan gekoppeld aan het streven der *gemeenschap*, alle mensen t.a.v. hun economische levensmogelijkheden en -omstandigheden een zo rechtvaardig mogelijke behandeling of zo gelijk mogelijke kansen te geven; zijn verantwoordelijkheidsidee is in een economische verantwoordelijkheid aan de *gemeenschap* gecentreerd.

het socialistische beginsel

Wat wil dit alles zeggen? Dat wij het socialistische *beginsel* op het spoor gekomen zijn. *Want alleen een beginsel is in staat, al de fundamentele ideeën van een mens — vrijheid, gerechtigheid, enzovoorts — in éénzelfde richting om te buigen.* Dat het socialisme aan al zijn idealen zulk een onmiskenbaar economisch accent en *gemeenschaps*accent geeft, kan niet anders betekenen dan dat juist door deze accenten¹⁾ het socialistische beginsel is gekenmerkt. Dat is de krachtbron, van waaruit de ideeën en begrippen alle in eenzelfde trant worden „geladen”. Wie aan het socialisme zijn *hart* heeft gegeven, laat deze voor het socialisme typerende accenten automatisch doorklinken in alle ideeën en begrippen waarmede hij werkzaam is op het politieke terrein. Zijn meest „zakelijke” en „opportunistische” overwegingen zijn er mede door bepaald, ook al geeft hij er zich veelal nauwelijks rekenschap van.

het liberalistische beginsel

Iets soortgelijks kan t.a.v. het liberalisme worden vastgesteld. Alleen vallen hier de accenten geheel anders. De liberaal ziet van oorsprong de

¹⁾ Wij spreken met opzet van „accenten”. De tijd is voorbij, dat het socialisme het economische aspect en het belang van de *gemeenschap* het een en het al vond. Heden ten dage erkent het socialisme wel degelijk de eigen waarde van het individu en van de niet-economische aspecten. Het *accent* op het economische en op de plaats der *gemeenschap* is echter gebleven. Zo valt het bijvoorbeeld op, dat wanneer de socialist over het belang van een goede cultuurontplooiing spreekt (waarbij hij de *eigen* plaats en waarde van het culturele aspect erkent) hij niet kan nalaten aan de economische mogelijkheden *tot* de cultuurontplooiing der „*gemeenschap*” een overheersende plaats toe te kennen.

vrijheid van de mens primair als een vrijheid tot het uitoefenen van bepaalde *burgerlijke rechten*, welke vrijheid toekomt aan het *individu* (het recht van beroep en bedrijf, het recht om in vrijheid te contracteren, het eigendomsrecht, het recht van vrije vestiging, enz.). Waar aan deze individuele rechten afbreuk wordt gedaan, zal hij spoedig geneigd zijn uit naam der vrijheid zijn veto uit te spreken.

Evenzo ziet de liberaal de „gelijkheid” tussen alle mensen hierin gecentreerd, dat allen als individuen gelijke burgerrechten bezitten. Daarom zal hij uit hoofde van zijn gelijkheidsbegrip zich in principe eerder tegenstander dan voorstander van een duidelijke inkomensnivellering betonen. Bij „verantwoordelijkheid” denkt hij primair aan het individu, dat zelf voor de wijze van uitoefening van zijn rechten verantwoordelijk is. Bij de menselijke zekerheid zien wij de liberaal het accent leggen op de zekerheid van het behoud van de bestaande individuele rechten. Zo kunnen wij doorgaan. Bij al de ideeën is voor het liberalisme niet een economisch, maar een *formeel-burgerrechtelijk* accent kenmerkend, terwijl voorts niet de klemtoon valt op de gemeenschap, maar op het *individu*. Dit is in het kort de karakteristiek van het liberalistische beginsel, dat, evenals het socialistische, zich tot in de meest zakelijke en opportunistische overwegingen van de politicus openbaart.

het rooms-katholieke beginsel

Tenslotte iets over het rooms-katholieke beginsel. Hier zien wij de interpretatie van de vrijheids-, gerechtigheids-, gelijkheids- en welvaarts-idee gebonden aan het *natuurlijk doel* der samenleving en der samenlevingsvormen. „Vrijheid” is datgene, wat de mens of wat een samenlevingsverband nodig heeft om tot zijn natuurlijke — en via deze weg ook tot zijn bovennatuurlijke — bestemming te geraken. „Gerechtigheid” is wat aan een samenlevingsverband overeenkomstig zijn natuurlijk doel toekomt. En zo kan men doorgaan. Ook hier komt er echter een element bij. De staat mag alleen dan ten bate van de vrijheid, de gerechtigheid en de welvaart der samenlevingsverbanden ingrijpen wanneer vaststaat, dat deze verbanden niet uit eigen kracht in dit alles kunnen voorzien. De staat heeft ten aanzien van de lagere menselijke gemeenschappen slechts een aanvullende of subsidiaire taak: hij hoeft slechts in die levensbehoefte te voorzien, die de diverse samenlevingsverbanden zich niet uit eigen hoofde kunnen verschaffen (het subsidiariteitsbeginsel).

Het streven naar bezitsvorming vloeit, zoals we later nog zullen zien, rechtstreeks uit het hieromschreven beginsel voort.

twee gevolgtrekkingen

Het voorgaande is om tweeërlei reden van belang.

In de eerste plaats kan hiernede de onmogelijkheid van een „neutraal” politiek beleid duidelijk worden geïllustreerd. Elke politieke beslissing is namelijk op de een of andere wijze op de bevordering van de gerechtigheid, de gelijkheid, de vrijheid of de verantwoordelijkheid van de onderdanen gericht. Waar gebleken is, dat deze ideeën-zelf onverbrekkelijk met drijvende beginselen verbonden zijn is er geen enkele politieke beslissing denkbaar, waarbij het beginsel niet op de een of andere wijze zijn invloed doet gelden!

In de tweede plaats stelt ons het voorgaande in staat, iets te zeggen van de door ons gezochte *kenmerkendheid* van elk politiek beginsel.

Om te beginnen valt het op, dat bij al de onderzochte politieke stromingen het richtinggevend beginsel is samengesteld uit een *tweetal* elementen.

Het socialisme bleek alle ideeën en begrippen (vrijheid, enz.) primair te interpreteren in *economisch-collectieve* zin; het socialistische beginsel accentueert dus zowel het economische element als de plaats van de gemeenschap.

Het liberalisme bleek van nature alle ideeën en begrippen te interpreteren in *burgerrechtelijk-individuele* zin; het liberalistische beginsel accentueert dus zowel het burgerrechtelijk element als de plaats van het individu.

Het rooms-katholicisme bleek alle ideeën en begrippen te interpreteren in *teleologisch*²⁾-*subsidiare* zin; het rooms-katholieke beginsel accentueert dus zowel het element van de doelgerichtheid, als dat van de aanvullende taak van de gemeenschap t.o.v. het individu.

Bij nader toezien blijkt, dat deze elementen in de verschillende politieke beginselen nauw op elkander betrekking hebben. Het eerste element van elk beginsel vormt steeds het antwoord op de vraag: waarop dient het overheidsbeleid primair te zijn gericht? Met andere woorden: waarnaar moet in de politiek de hoofdaandacht uitgaan, wil de samenleving goed (blijven of gaan) functioneren? Het socialistische antwoord is: naar de *economische* verhoudingen; het liberale: naar de *burgerrechtelijke* verhoudingen; het rooms-katholieke: naar de *doelgebonden structuur* der samenleving.

Het tweede element van elk beginsel vormt steeds het antwoord op de vraag: hoevèr zal het overheidsingrijpen moeten gaan? Hoe oordeelt u over de juiste verhouding tussen individu en gemeenschap? Het socialistische antwoord is: het gaat primair om de belangen der *gemeenschap*: een verstrekkend overheidsingrijpen in de individuele sfeer is daarom niet onjuist. Het liberalistische: het gaat primair om de belangen van het *individu*; daarom dient een verstrekkend ingrijpen in de individuele sfeer te worden afgewezen. Het rooms-katholieke: de verhouding tussen gemeenschap en individu is er een van *aanvullende* aard: daarom dient elk ingrijpen inzake hetgeen het individu zich zèlf verschaffen kan, te worden afgewezen.

betekenis

De betekenis van het voorgaande is duidelijk. Het behoort tot de kenmerkendheid van een politiek beginsel, dat dit zowel op de vraag naar de *gerichtheid* als op die naar de *maat* van het overheidsingrijpen een duidelijk en bezielend antwoord geeft. Wanneer deze antwoorden ontbreken vloeit uit een beginsel kennelijk geen concreet politiek beleid voort.

De vraag naar de mogelijkheid van een eigen christelijke politiek kan hiermede tot een veel minder wijdloopige probleemstelling worden teruggebracht. De mogelijkheid van een christelijke politiek hangt af van de omstandigheid, of het christelijk geloof voor de beide gestelde

²⁾ teleologisch = doelgebonden, of doel-gericht.

vragen een antwoord in zich sluit. Is dit het geval, dan is de brug tussen het christelijk beginsel en de politieke praktijk in feite reeds geslagen.

3. *Beginsel en Koningschap.*

Voor beide vragen — zowel die naar de juiste gerichtheid als die naar de juiste maat van het overheidsingrijpen — ligt het antwoord besloten in de reformatorische belijdenis van het universele Koningschap van Christus.

De reformatorische belijdenis!

In de grote Reformatie van de 16e eeuw heeft men opnieuw de enorme en allesomvattende betekenis van Christus' Koningschap over ons gehele leven leren verstaan; een Koningschap, waarin de gehele schepping in haar magistrale verscheidenheid van samenlevingsverbanden en levens-terreinen is begrepen. Het inzicht ontwaakte, dat al deze verbanden en terreinen *direct* aan hun opgestane Heer waren ondergeschikt: overal in het leven wordt de mens *rechtstreeks* door Zijn Koning aangesproken. De reformatoren weigerden slechts bij typisch-geestelijke aangelegenheden van een „roeping” van Godswegen te spreken: de roeping van God gaat *direct* uit over het gehele leven van de mens, zowel in zijn economische-, als in zijn staats- en gezinsactiviteit. Deze activiteiten behoeven geen kerkelijke „heiliging” om voor God te kunnen bestaan; zij zijn als zodanig en *direct* aan Christus' gezag onderworpen, zonder enig intermediair of „tussenstation”.

In de Reformatie groeide de geloofs-overtuiging, dat de dienst aan God in dit leven een veelkleurige dienst is, afgestemd op de veelkleurigheid der schepping. Het gezin moet *als* gezin, de onderneming moet *als* onderneming, de staat moet *als* staat aan Christus eer bewijzen. Hun eigen geaardheid wordt bij de dienst aan God niet uitgeschakeld, maar speelt daarin juist tenvolle mee. Want die geaardheid maakt deel uit van de schepping, en daarmee ook van Christus' Koningschap! Het zou een tekortdoen zijn aan de universaliteit van dit Koningschap, wanneer in de dienst aan Christus niet tevens de eigen aard van het levensterrein waarop of het samenlevingsverband waarin men zich bevindt in rekening werd gebracht.

de juiste gerichtheid van het overheidsingrijpen

Wat houdt deze belijdenis in concreto in voor de vraag naar *gerichtheid* van het overheidsbeleid? Vooral dit: dat de overheid in al haar doen en laten er blijk van heeft te geven, dat zij over de wijze van uitoefening van de haar toevertrouwde macht *direct* aan Christus *verantwoording* verschuldigd is. Deze belijdenis houdt in, dat de overheid haar macht *rechtvaardig* zal gebruiken, dat wil zeggen: in haar beleid niemand naar de ogen zal zien. Want zij heeft haar oog alleen te richten op Christus.

Anders geformuleerd: wanneer zich bij de overheid tal van belangen aandienen om behartigd te worden, dan zal de overheid zich met géén van al deze belangen mogen „identificeren”, d.w.z.: zij zal haar macht nimmer exclusief in dienst mogen stellen van één bepaald belang. Een staat, waarin de overheidsmacht wordt verlaagd tot instrument in dienst van enig bijzonder belang of enige belangengroepering, komt met de

belijdenis van Christus' Koningschap over de staat in direkte en flagrante strijd.

De juiste gerichtheid van het overheidsbeleid is dus die van het *recht* doen aan *alle* onderdanen; en wel als aan mensen, die ook zèlf in hun levensomstandigheden direkt voor het vervullen van hun roeping aan Christus verantwoording verschuldigd zijn. Deze toevoeging is noodzakelijk: anders kan niet van een werkelijk recht-doen worden gesproken. Een rechtvaardige afweging van alle belangen is nl. onmogelijk wanneer de overheid de verschillende belangen niet hun juiste gewicht weet te geven; d.w.z. wanneer zij zich geen rekenschap geeft van wat haar onderdanen voor het vervullen van hun roeping in de diverse samenlevingsverbanden (gezin, kerk, onderneming, vereniging) daadwerkelijk behoeven. De overheid dient voortdurend rekening te houden met datgene, wat voor de goede functionering van deze verbanden reëel benodigd is. Steeds zal de overheid dan ook achter de verschillende belangen, die zich bij haar ter behartiging aandienen, de samenlevingsverbanden of -verhoudingen moeten zien oprijzen welke bij dit belang betrokken zijn.

afwijzing

Dit betekent, dat wij de socialistische en de liberalistische visie op de gerichtheid van het overheidshandelen moeten afwijzen. In een bepaald opzicht komen beide beginselen met de aan de overheid gestelde eis der *rechtvaardigheid* in strijd³⁾.

Het *socialistische beginsel* kenmerkt zich door een bijzondere beklemtoning van de belangen van *economische* aard. Hierdoor bestaat het gevaar, dat aan de *niet-economische* belangen van de onderdanen onvoldoende recht wordt gedaan! Zo wordt het belang van de vrije uitoefening van de burgerlijke rechten (het recht van eigendom, vestiging, contract enz.) in dit beginsel onderschat ten opzichte van wat het gebruik van deze rechten in feite voor een goede levensontplooiing van de mens in dienst aan God kan betekenen. Het socialisme heeft er onvoldoende oog voor, dat een aanmerkelijke inperking van deze burgerlijke rechten de verantwoorde functionering van gezin, onderneming, enz. soms evenzeer kan belemmeren als een economisch welvaartstekort dat doet.

Het *liberalistische beginsel* kenmerkt zich door een bijzondere beklemtoning van de belangen van *burgerrechtelijke* aard. Hierdoor dreigt in de liberale politiek een onderwaardering van de niet-burgerrechtelijke belangen te ontstaan. Ook in het huidige liberalisme is er nog de resonantie van het oud-liberale standpunt, dat economische wantoestanden als zódanig geen voldoende reden vormen voor de inbreuk in de soevereine burgerlijke rechten van het individu.

Onderwijl kan men waarden, dat zowel het socialistische als het liberalistische beginsel beogen de mens in zijn levensontplooiing te dienen en behulpzaam te zijn. Daarbij moet echter wel worden bedacht dat het

³⁾ Wellicht ten overvloede merken we nog op, dat we hier dus niet over socialisten en liberalen, maar over het socialistische en het liberalistische *beginsel* spreken. Zoals reeds eerder gezegd willen wij niet beweren, dat de anti-revolutionairen altijd rechtvaardiger handelen dan socialisten en liberalen. Het gaat er alleen om, dat in het drijvende *beginsel* van socialisten en liberalen als zodanig het gevaar voor „onrechtvaardigheden” is besloten, ten aanzien waarvan het christelijk beginsel (*wederom: als zodanig*) vrijuit gaat.

patroon van de menselijke levensontplooiing in deze beginselen een zelfgekozen patroon is, dat zijn accenten ten diepste niet dankt aan de idee der christelijke roeping, maar aan de idee der menselijke zelf-bepaling. Alleen zó kan immers het feit worden verstaan, dat men consequent *bepaalde* belangen bij de levensontplooiing vooropstelt.

Bij het *rooms-katholieke* beginsel ligt dit anders. Hier vinden wij althans een duidelijke band gelegd met wat de mens van zijn taakvervulling in dit leven in de dienst aan God behoeft. Alleen moet oprecht worden betreurd, dat het rooms-katholicisme deze taakvervulling, dus deze ambtsdienst van de mens, meent te moeten inkapselen in een pyramidale doel-ordering. Op deze wijze wordt de menselijke ambtsdienst — althans naar zijn „natuurlijke” zijde — ingeperkt tot een naleving van bepaalde, voorafgeformuleerde doeleinden voor de respectievelijke samenlevingsverbanden. De daadwerkelijke belangen van deze verbanden dreigen hierdoor meermalen op ontoelaatbare wijze te worden scheef getrokken.

de juiste maat van overheidsingrijpen

Ook de vraag naar de juiste *maat* van overheidsingrijpen verkrijgt in de belijdenis van de universaliteit van Christus' Koningschap haar antwoord.

Want dit Koningschap strekt zich niet alleen tot de staat, maar tot alle samenlevingsverbanden en -verhoudingen uit! Een christelijke overheid zal ook hierin Christus moeten dienen, dat zij de direkte verantwoordelijkheidsrelatie van al de werk- en levenskringen op haar grondgebied tot hun Heer in acht neemt en respecteert. Met andere woorden: de overheid zal de samenlevingsverbanden en -verhoudingen als zodanig nimmer aan zichzelf mogen onderschikken; zij zal zich nimmer mogen opwerpen als de bevoegde instantie in de typisch-eigen aangelegenheden van die verbanden en verhoudingen. Dan schuift zij zich onrechtmatig tussen haar onderdanen en Christus *in*.

Natuurlijk betekent dit niet, dat de overheid aan het doen en laten van die samenlevingsverbanden en -verhoudingen geheel geen boodschap zou hebben. Dat maakt van deze belijdenis een karikatuur! Dan ziet men bijvoorbeeld over het hoofd, dat mensen in hun onderscheiden samenlevingskringen onderling zo onverantwoordelijk kunnen handelen, dat zij *elkaar* het vervullen van hun roeping en ambtsdienst onmogelijk maken. In dat geval heeft de overheid rechtvaardig tussen beide te treden. Want aan haar is de macht „om der zonde wil”, dat is: ter te-rechtwijzing, toevertrouwd. Dat ingrijpen is dan geen treden *in* de direkte verantwoordelijkheidsrelatie van haar onderdanen met Christus, maar een terugroepen van haar onderdanen *tot* die verantwoordelijkheid.

misverstanden rond de soevereiniteit in eigen kring

Rond dit gehele vraagstuk hebben al vanouds in antirevolutionaire kring tal van misverstanden geheerst. Deze misverstanden zijn niet het minst te wijten aan een onjuiste interpretatie van het woord „soevereiniteit” in de (m. i. ongelukkige) uitdrukking „soevereiniteit in eigen kring”. Men is dit woord gaan interpreteren als „het beschikken over absolute zeggenschap”. Hierdoor werd het beginsel van de „soevereiniteit in eigen kring”

gedenatureerd tot het „beginsel” van „*zelf-bepaling* in eigen kring”, zodat elke ingreep van de overheid in een samenlevingsverband als principieel ongeoorloofd moest worden gebrandmerkt. Het zal duidelijk zijn, dat dit alles met een werkelijk christelijk beginsel niets meer te maken heeft! De idee van de soevereine menselijke zelf-bepaling is immers van door en door humanistische signatuur.

De enig-juiste interpretatie van de idee der „sovereiniteit in eigen kring” is die, welke men met de woorden „*mandaat* in eigen kring” kan aanduiden. Hierin ligt besloten, dat in alle menselijke samenlevingsverbanden en -verhoudingen de mens staat als mandataris, als houder van een Goddelijk mandaat. Een overheid, die deze belijdenis — want dat is het toch — voor haar rekening neemt, zal zich er nauwlettend voor hoeden op enigerlei wijze op dit mandaat-zelf inbreuk te maken. Maar het mandaat en de houder van het mandaat mogen niet aan elkaar gelijk worden gesteld! Dat de overheid het mandaat te respecteren heeft, betekent nog niet, dat zij al het doen en laten van de *mandataris* heeft te respecteren. Want de mandataris kan zich zeer wel gedragen in afwijking van zijn mandaat. Waar de mandataris zijn macht of bevoegdheid zó meent te moeten gebruiken, dat hij — in duidelijke afwijking van zijn mandaat — een ander bij de vervulling van diens mandaat openlijk in de weg staat, is de *overheid* zonder meer *geroepen* in te grijpen. Dat is niet een *inbreuk op*, maar een *eis van* het beginsel van het mandaat (of soevereiniteit) in eigen kring! Dat is niet een beroving van vrijheid, maar een bewerkestelling van vrijheid! Want de vrijheid in christelijke zin is gebonden aan de verantwoordelijkheid voor de naaste⁴⁾.

nogmaals: kritiek

Ook ten aanzien van de vraag naar de juiste maat van het overheidsingrijpen ontmoeten het socialistische het liberalistische en het rooms-katholieke politieke beginsel onze kritiek.

Het *socialistische beginsel* berust op een eenzijdige beklemtoning van de plaats van de (volks)gemeenschap, zowel ten opzichte van de individuele mens, als ten opzichte van de samenlevingsvormen waarin die individuele mens zijn roeping te vervullen heeft. In het socialistische beginsel worden met name de samenlevingsverbanden en -verhoudingen van economische aard (ondernemingen, marktverhoudingen, enz.) duidelijk aan de volksgemeenschap en haar organen (waaronder de staat) ondergeschikt. Hierdoor loopt het socialisme het gevaar, het aan de in die verbanden en verhoudingen levende mens gestelde mandaat principieel te doorkruisen.

⁴⁾ Om deze reden valt er ook op de a.r. verkiezingsaffiche voor de gemeenteraadsverkiezingen van 30 mei jl. - waarop een weegschaal met gewichten „vrijheid” en „gerechtigheid” is afgebeeld — wel het een en ander af te dingen. Noch de vrijheid, noch de gerechtigheid vormen *gewichten* in de weegschaal der overheid — als zou er nooit een situatie denkbaar zijn, waarin van „te veel” gerechtigheid en „te weinig” vrijheid sprake is ofwel waarin „te veel” vrijheid heerst ten opzichte van „te weinig” gerechtigheid. Gerechtigheid en vrijheid zijn er beide nooit „te veel”! Eerder is het zo, dat de weegschaal der overheid zelf de weegschaal der gerechtigheid is; een weegschaal, waarin (de mate van) het overheidsingrijpen enerzijds, en (de mate van) het behoud van de eigen ontwikkeling der samenleving anderzijds de gewichten vormen; terwijl door een rechtvaardige afweging in deze weegschaal ook de ware vrijheid wordt gerealiseerd.

Het *liberalistische beginsel* berust op een eenzijdige beklemtoning van de plaats van de individuele mens t. o. v. die der staatsgemeenschap. De aan de goede functionering van deze gemeenschap verbonden belangen dreigen dan ook in principe aan de individuele burgerlijke rechtsbelangen ondergeschikt te worden gemaakt. Hierdoor ontnemt het liberalisme principieel aan de overheid de macht de individuele uitoefening van burgerlijke rechten daadwerkelijk zóver in te perken, dat deze niet langer een doorkruising inhoudt van het aan anderen in hún samenlevingsvormen gestelde mandaat.

Beide beginselen, zowel het socialistische als het liberalistische, bergen in zeker opzicht een *miskening* in zich van de plaats, die door God aan individu en gemeenschap in Zijn schepping gegeven is. Dat „individu” en „gemeenschap” door het socialisme en het liberalisme tegen elkaar worden uitgespeeld, kan alleen worden verklaard uit het feit, dat beide stromingen in oorsprong de visie missen op de wortel-eenheid van individu en gemeenschap, die bestaat in de *roeping* van de individuele mens tot gemeenschap, in dienst aan God. Losgesoehd van deze wortel zijn individu en gemeenschap in beide politieke beginselen *op zichzelf* en *tegenover* elkander komen te staan. De twist-strijd tussen liberalisme en socialisme over dit verschillend uitgangspunt moet dan ook ten diepste als een twist *binnen* het humanisme worden beschouwd. Het is een twist over het punt *aan wie* het recht toekomt zichzelf de wet te stellen: aan de mens als individu of aan de mens in gemeenschap; *dat* aan de mens dit recht toekomt, wordt uiteindelijk in beide beginselen zonder meer aanvaard.

het subsidiariteitsbeginsel

Maar ook het rooms-katholieke subsidiariteitsbeginsel geeft ten aanzien van de vraag naar de juiste maat van het overheidsingrijpen een onvolledig en onzuiver antwoord. Volgens dit beginsel mag datgene, wat een lager orgaan (gezin, onderneming) op eigen initiatief en door eigen energie tot stand kan brengen, hem niet door een hoger orgaan (als de staat) worden ontnomen⁵⁾. Het grote bezwaar tegen dit beginsel is, dat het *onomlijnd* is, d.w.z.: niets zegt over de maatstaf, waaraan moet worden gemeten of inderdaad een activiteit niet langer door het lagere orgaan kan worden verzorgd. Wordt hier bijvoorbeeld — zoals ook in de politieke praktijk gebeurt — een *economische* maatstaf aangelegd, dan bestaat het reële gevaar, dat uit hoofde van efficiency- en doelmatigheidsoverwegingen tal van economische activiteiten bij de staat worden samengetrokken, die uit hoofde van het aan de staatsburgers toevertrouwde mandaat aan hen voorbehouden dienden te blijven. Slechts één maatstaf kan hier voldoen: die van de *gerechtigheid* jegens alle onderdanen, met daarin besloten de erkenning van het eigen mandaat dat hen is toevertrouwd.

balans

Wij kunnen nu de balans gaan opmaken!

Zowel de vraag naar de juiste richting van het overheidsbeleid, als die

⁵⁾ Wij volgen één van de omschrijvingen uit *Quadragesimo Anno*, § 79. Uitgave N.V. Gooi en Sticht.

naar de juiste maat van het overheidsingrijpen, kon in het licht van de reformatorische belijdenis van Christus' Koningschap over ons gehele leven worden beantwoord. Christus' Koningschap over de *staat* drijft de overheid uit tot het betrachten van een daadwerkelijke *gerechtigheid* in al haar handelen, terwijl Zijn Koningschap over al de *andere samenlevingsverbanden* (en -verhoudingen) voor de overheid impliceert: de erkenning van de *eigen roeping* der staatsburgers in hun private levenskringen. Beide elementen tezamen vormen het christelijk-politiek beginsel, dat — evenals bij de andere politieke stromingen het geval is — tot het voeren van een eigen economische politiek in staat stelt! Een beginsel, dat inderdaad een echt beginsel is, omdat de inhoud ervan niets meer en niets minder is dan: Koning Christus.

Het is verheugend, dat dit alles in ons nieuwe beginselprogram op een zo duidelijke wijze zijn uitdrukking heeft gevonden. Geopend wordt met een inleiding waarin inderdaad *de* grondslag van ons politiek handelen wordt aangegeven: dat aan Christus is gegeven alle macht in hemel en op aarde. Daarna lezen wij in artikel 4, wat deze belijdenis in concreto voor het staatkundig leven inhoudt, te weten: een overheid, die zich stelt onder de norm der gerechtigheid, en die in haar handelen de grenzen eerbiedigt, die haar in de eigen verantwoordelijkheid van haar onderdanen in hun samenlevingskringen en -verhoudingen zijn gesteld. Inderdaad: dit zijn de twee elementen van het christelijk-politiek beginsel, dat — evenals dat ook bij andere politieke beginselen het geval is — dan ook in twee woorden kan worden samengevat: het beginsel der *publieke gerechtigheid!* „Publiek” wijst heen naar de erkenning van overheidswege van alle private bevoegdheden en verantwoordelijkheden, en staat derhalve antithetisch tegenover het liberale accent op het individu, het socialistisch accent op de gemeenschap en het rooms-katholieke subsidiariteitsbeginsel; „gerechtigheid” wijst heen naar de enig juiste gerichtheid van het overheidsbeleid, en staat derhalve antithetisch tegenover het economisch gezichtspunt van het socialisme, het formeel-burgerrechtelijke van het liberalisme en het teleologische der rooms-katholieke politiek.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

Gaarne zou ik uw mening willen vernemen over de fluoridering van drinkwater. Ik wil o.a. graag weten, hoe men elders tot deze maatregel is gekomen en of deze fluoridering geen precedent kan zijn voor het toevoegen van alle mogelijke medicamenten aan water.

ANTWOORD:

Een Amerikaanse tandarts ontdekte enkele tientallen jaren geleden, dat in bepaalde streken van Amerika bij veel mensen in het glazuur van de tanden vlekken en andere onregelmatigheden voorkwamen. Tevens viel op,

dat juist deze tanden weinig tandbederf vertoonden. Later — in het jaar 1931 — is men er in geslaagd aan te tonen, dat een hoog fluoridegehalte in water tot de genoemde gevolgen leidt. Vervolgens heeft men een breed onderzoek opgezet teneinde meer gegevens te verkrijgen over het verband tussen de hoeveelheid fluoride in het drinkwater en het optreden van gevlekt glazuur alsmede van tandbederf. Gebleken is toen, dat het tandbederf geringer is naarmate de concentratie van fluoride in het gebruikte drinkwater hoger is. In streken met weinig fluoride in het drinkwater kwam het meeste tandbederf voor. Het nam af naarmate het fluoridegehalte hoger werd, althans met dien verstande, dat grotere concentraties dan van 1 mg. fluoride per liter water, nauwelijks nog verdere verbeteringen te zien gaven. Bovendien bleek, dat zich bij een gehalte van 1 mg. fluoride per liter water nog geen gevlekt glazuur voordeed. Zo werd dus duidelijk, dat de gebitten naar verhouding het beste waren in gebieden waar het drinkwater ongeveer 1 mg. fluoride per liter bevat.

Het was toen nog de vraag, of met behulp van water waaraan *kunstmatig* fluoride was toegevoegd, dezelfde resultaten zouden worden bereikt. Met het oog hierop is men na de oorlog in Amerika begonnen met de (kunstmatige) fluoridering van het drinkwater van enkele steden. Het gevolg is geweest, dat de kinderen in deze steden na verloop van tijd even weinig tandbederf hadden als de kinderen in plaatsen, waar het water van nature ongeveer 1 mg. fluoride per liter bevat.

Zoals u bekend zal zijn, hebben proeven in de gemeente Tiel soortgelijke resultaten opgeleverd.

Uit onderzoekingen is gebleken, dat fluoride zich vooral tijdens de vorming en na de doorbraak van de tanden en kiezen ophoopt in het glazuur, waardoor dit veel minder oplosbaar wordt in zuur en waardoor dus tandbederf wordt tegengegaan. De fluoridering heeft dan ook verreweg het meeste effect bij kinderen.

Hiermede heb ik een zeer beknopt overzicht gegeven van de feiten welke de wetenschap ons heeft voorgelegd. De basis van het onderzoek is dus gelegd door de ervaringen welke men heeft opgedaan met miljoenen mensen die hun leven lang drinkwater hebben gebruikt, dat van nature een niet onbelangrijk gehalte aan fluoride bevat en bij wie men toch geen gevlekt glazuur, niet méér andere ziekten maar wél minder tandbederf heeft waargenomen dan bij mensen die water gebruikten met een geringer fluoridegehalte. Het is duidelijk, dat men, beschikkende over deze ervaringen met betrekking tot de werking van fluoride *in drinkwater*, allereerst aan het gebruik van ditzelfde transportmiddel denkt voor kunstmatige toediening van fluoride. Verder is duidelijk, dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat men inzake de werking van andere stoffen die hier of daar in water voorkomen, nog eens vergelijkbare ontdekkingen zal doen. Ik acht het dan ook weinig aannemelijk, dat de fluoridering van drinkwater een precedent zal zijn voor het toevoegen van andere stoffen aan water met het doel daardoor bepaalde ziekteverschijnselen te voorkomen of te genezen.

Als wij ons vervolgens meer in het bijzonder richten op de vraag, of inderdaad tot fluoridering van drinkwater dient te worden overgegaan, dan zal uiteraard eerst onder het oog moeten worden gezien, of fluoride niet gevaarlijk is voor het menselijk lichaam. Men wijst er in dit ver-

band wel eens op, dat fluoride een vergif is. Dat is in zoverre juist, dat een grote hoeveelheid fluoride als een vergif werkt. Zo is ook bv. koper een vergif, maar evenzeer staat vast, dat een mens zonder gebruik van kleine hoeveelheden koper niet kan leven. De vraag is dan ook niet, of fluoride in grotere hoeveelheid als vergif kan werken, maar of het, in de hoeveelheid welke men in het water wil brengen, naast de gunstige ook een schadelijke werking kan hebben en of de nuttige en de schadelijke hoeveelheden niet erg dicht bij elkaar liggen. Ook op dit punt zijn de langdurige en omvangrijke onderzoeken in Amerika van grote betekenis. In sommige streken hadden de mensen daar geruime tijd water met teveel fluoride gedronken. Aldus heeft men nauwkeurig kunnen vaststellen bij welke concentratie een nadelig effect wordt teweeggebracht, terwijl ook aan het licht is gekomen welke ziekteverschijnselen als gevolg van gebruik van te veel fluoride optreden. Hierdoor werd het onderzoek naar eventuele afwijkingen vergemakkelijkt, want men wist waar deze dienden te worden gezocht.

Het komt mij voor, dat men — ook als leek — na alle onderzoeken op dit terrein door talloze geleerden en instanties, mag aannemen, dat de fluoridering van drinkwater in de daarvoor aangegeven concentratie onschadelijk is voor de gezondheid van de mens en dat zelfs vrij ernstige vergissingen met betrekking tot de dosering geen belangrijke schadelijke gevolgen zullen hebben.

Voorstanders van de fluoridering betogen veelal, dat fluoride eigenlijk geen geneesmiddel is, omdat het geen tandbederf geneest, daar het alleen maar een grotere weerstand bewerkt tegen het ontstaan daarvan. Verder wijzen zij er dan op, dat er vanouds toch ook andere stoffen aan het water worden toegevoegd.

Op deze wijze worden bepaalde bezwaren toch iets te gemakkelijk weg-gewerkt. Want die andere stoffen, zoals bv. chloor, worden niet gebruikt om iets in het menselijk lichaam teweeg te brengen, maar om iets in het water te veranderen, waardoor dit van betere kwaliteit wordt, d.w.z. dat het daardoor schadelijke of onaangename eigenschappen verliest. Men zou er dan ook goed aan doen openlijk te erkennen, dat fluoride aan het water wordt toegevoegd met een zeer bepaald doel, nl. het bewerken van meer weerstand van het gebit tegen bederf en dat het derhalve gaat om de toevoeging zo al niet van een geneesmiddel, dan toch wel van een profylacticum. En daartussen bestaat voor mijn besef weinig verschil.

Deze kwestie is van belang omdat het drinkwater wordt gekozen als transportmiddel, teneinde fluoride aan de mens toe te dienen. Dit betekent, dat de mensen er praktisch toe worden gedwongen, deze stof in te nemen, dus ook diegenen die daartegen bezwaar hebben, hoewel zij geen besmettingsgevaar opleveren voor hun omgeving. Hier ligt voor mijn besef het ernstigste bezwaar tegen de fluoridering van drinkwater.

Juist met het oog hierop is er alle reden voor de vraag, of fluoride niet op een andere wijze dan met behulp van drinkwater kan worden toegediend. Het antwoord, dat de literatuur op deze vraag geeft, luidt, dat men althans op het ogenblik nog geen andere effectieve en bruikbare methode kent. Onderzoeken op dit gebied — bv. inzake de uitwerking van fluoride-bevattende tabletten en van gefluorideerd zout — vergen in ieder geval nog geruime tijd voordat er zekerheid over bestaat in hoeverre

met behulp van deze middelen een gunstig effect kan worden bereikt. Een feit is nu eenmaal, dat men, althans voorlopig, verreweg de meeste ervaring heeft met drinkwater.

Een nevenbezwaar tegen de keuze van water als transportmiddel is de omstandigheid, dat vermoedelijk nog geen 2 % van het afgeleverde water wordt gedronken en aldus aan de strijd tegen tandbederf ten goede kan komen. Daar de fluor-zouten echter niet erg kostbaar zijn, wordt hierin geen overwegend bezwaar gezien.

Een ander punt dat ik nog even wil noemen is, dat de *oorzaak* van het tandbederf door fluoridering niet wordt aangetast. Dat kan o. m. door het gebruik, vooral door jonge kinderen, van suiker te beperken. Het zou trouwens in het algemeen van belang zijn, goede voorlichting op het gebied van de mondhygiëne te bevorderen en op deze wijze te onderstrepen, dat de zorg voor de gezondheid allereerst een zaak is van persoonlijke verantwoordelijkheid. Intussen zie ik hierin geen zwaarwegend argument tegen fluoridering. Beide strijdmiddelen tegen het tandbederf hebben mijns inziens naast elkaar recht van bestaan.

Aan de ene kant staat dus de overweging, dat het uit een oogpunt van bevordering van de volksgezondheid zeker bijzonder gewenst is, tandbederf zoveel mogelijk te voorkomen; dat de enige stof die wij momenteel kennen waarmee zulks althans gedeeltelijk kan worden bereikt, fluoride is en dat voorshands alleen de toediening door middel van water kan worden aanbevolen. Aan de andere kant staan enkele bezwaren, welke voor mijn besef niet bijzonder zwaar behoeven te wegen, behalve dat van de „gedwongen medicatie”. Ik denk hierbij niet zozeer aan de mensen die er weinig voor gevoelen, maar aan hen, die een ernstig beroep doen op de vrijheid van geweten. Zulk een beroep dient m. i. te worden gerespecteerd.

Ik neig tot de volgende gedragslijn. Indien niet blijkt, dat er bij de bevolking in de gemeente ernstige bezwaren bestaan tegen de invoering van de fluoridering van drinkwater, dan zou ik mijn medewerking verlenen. Blijkt het aantal ernstig-bezwaarden bijzonder gering te zijn, dan zou ik bepleiten, dat althans de gelegenheid wordt geschapen tot het verkrijgen van niet gefluoreerd water. En indien het aantal bezwaarden enigermate aanzienlijk blijkt te zijn, zou ik mij tegen de fluoridering uitspreken.

J. H. P.

BOEKBESPREKING

J. B. CHARLES, *Van het kleine koude front*. Uitg. De Bezige Bij, Amsterdam, 1962.

Het is geen geheim dat het boek *Van het kleine koude front* onder een schuilnaam verschenen is en al evenmin vormt een mysterie wie achter de als auteur genoemde J. B. Charles zich verbergt, of meer naar waar-

heid uitgedrukt, in de openbaarheid treedt. Toch zou het verkeerd zijn bij een bespreking van dit werk terug te grijpen op hetgeen uit anderen hoofde van de schrijver bekend is. Niet de scherpzinnige criminoloog die op zijn vakgebied zich gezag verwierf, de litterator J. B. Charles vraagt om een beoordeling in verband met zijn merkwaardige Duitse reisjournaal en zijn meer algemene politieke bespiegelingen welke hij onder de reeds genoemde titel in druk gaf.

Ik beperk mij enkel tot dit boek en treedt niet in beschouwingen over andere geschriften van Charles. Met opzet sprak ik zo juist van de litterator. Het lijdt geen twijfel of *Van het kleine koude front* is geschreven door een begaafd letterkundige, door een man die de Nederlandse taal beheerst. Het gebezigde Nederlands is niet sierlijk, nog veel minder meeslepend, integendeel gespeend aan alle pathos, maar in zijn opvallende zakelijkheid bezit het een bijzondere scherpste. Kort en klaar vindt uitdrukking wat de schrijver ziet, ervaart, of ook verwacht. Zulks betekent geenszins dat het hier om een „koud” boek gaat. Achter de trefzekere woordkeus, onder de nuchter waargenomen en zonder enige franje meegedeelde feiten bevindt zich iets dat in elk geval allesbehalve „koud” is.

Nauwkeuriger wat over dit boek te zeggen valt moeilijk. Iemand kiest niet een pseudoniem zonder dat het een aanduiding geeft over hem zelf, al zou het slechts zijn dat hij nog een andere uitdrukkingmogelijkheid nodig heeft voor hetgeen er in hem omgaat dan de normale, tenminste een voor zijn besef andere uitdrukkingmogelijkheid. Men wil onder de schuilnaam bepaalde dingen kwijt. Het zal natuurlijk nogal eens voorkomen, dat het gevaarlijk is onder eigen naam te schrijven. Maar van gevaar is hier geen sprake. De auteur is bovendien een man van grote moed. In gevallen als van Charles vindt er zo ongeveer een uittreden uit de dagelijkse persoon plaats om het wezenlijke wat men in voor het eigen besef brandende kwesties te zeggen heeft, nu ook metterdaad te verwoorden.

Opvallend is, dat soms de strikte, koele waarnemer van het na-oorlogse Berlijn plotseling terugtreedt, en dat de schijnbaar onbewogen ontleder van verschijnselen en ook van karakters zijn beheertheid verliest. De voornaam observerende reiziger uit de spoorwegcoupé, de strak een oost-duitsse gevangenis inspecterende bezoeker, de op evenwichtigheid gestelde beschouwer van Europese conflicten, maakt af en toe plaats voor een uiterst heftig, een nameloos heftig reagerend man. De verantwoordiging sleept hem mee. Het een tikje gemanieerde: „verrek, een tweemarkstuk is het kleinste dat ik heb” — de auteur past op de dubbeltjes en weet, wanneer hij een gift doet —, wordt niet te herhalen taal, als hij zich de veroveringszucht van de Duitsers indenkt.

Charles wil recht, wil vergelding. Hij heeft in de tweede wereldoorlog de dreiging van de beestmens ervaren. Hij heeft velen zien tekortschieten. Ergens diep in zijn wezen schrijnt er een wond. Er is onverzoende schuld. Het kwaad werd niet uitgeroeid. Velen gingen tijdig over tot de andere partij of wisten hun vroegere afdwalingen te verhullen. Soms ook bleven zij zich zelf gelijk en hielden hitleriaans gedachtengoed in een na-hitleriaans Europa levend. Charles vreest voor een herhaling van het drama 1939 tot 1945; erger nog, hij is van die herhaling zeker. Duitsland werd niet afdoende gezuiverd. In Oostenrijk worden nog steeds verkeerde

elementen aangetroffen. Het Westen wedt, door de Duits sprekende volkeren voor het IJzeren Gordijn, te beschermen, op het verkeerde paard. Nederland, verkeerd voorgelicht en erbarmelijk geleid, verlaagde er zich toe het „Albanië van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie” te worden.

Men behoeft deze inzichten niet te delen om er eerbied voor te hebben. De auteur heeft kennelijk bitter ervaren hoe in onmenselijkheid wortelende machtsbegeerte en geweldenarij omherstelbare scheuren trekken. Dus kan men hem vergeven dat hij een enkele keer in zijn karakterisering en juist even te ver gaat. Over Wilhelm II als over een „proleet van goeden huize” te schrijven doet reeds niet bevredigend aan, en met de „rijkeluisnozem Wilhelm II” is het mis, hoe aardig gevonden dit ook lijkt.

Het bevreemdende in het boek van Charles is dat het onophoudelijk overtrekt, dat het gemeten aan de maatstaven die de schrijver anderen aanlegt er zelf onophoudelijk, alle koelheid en terughouding en zucht tot onpartijdigheid ten spijt, naast is. Dat de auteur mensen, die hij voor blind houdt, de ogen wil openen, is prijzenswaard, dat hij een persoonlijke zienswijze voordraagt, eert zijn zelfstandigheid. Hij weet ook keer op keer de lezers te raken. Hij zegt van „de aardige mensen op een vrolijk nachtfest in Oost Berlijn” dat ze overdag toch maar geloven in de onfeilbaarheid van het marxisme en het stalinisme en in de juiste interpretatie daarvan door de huidige leiding. Hij haalt pakkend aan een huiveringwekkende uitspraak van dr. Ley, de vroeger bekende nationaal-socialistische minister: „Wir fangen schon beim Kinde von drei Jahren an. Sobald es anfängt zu denken, bekommt es schon ein Fähnchen in der Hand gedrückt”.

Maar *Van het kleine koude front* draagt een politieke inslag. Het wil staatkundig voorlichten, of meer in de trant van Charles, alarmeren. Het handelt over actuele zaken op een oorspronkelijke manier en werkelijk, het zaait onrust bij de lezer, die niet kan beoordelen of de Duitse hoge militair Heusinger — hij werd in 1957 tot generaal-inspecteur van het nieuwe leger der Bundesrepubliek benoemd, werkelijk een onverbetterlijke nationaal-socialist is. Wat echter te denken van het zonder nadere toelichting neergeschreven: „die onbeschrijfelijke schurk Buchman”?

Er worden andere banvonnissen gestreken, welke gemakkelijk op de billijkheid zijn te toetsen. Over de Oostenrijkers luidt een zinsnede: „Naar de voorstelling die ik koester en die ik mij niet gauw zal laten ontnemen, hebben Oostenrijkers op een kwalijke manier alleen de „goede” eigenschappen van balkanezen en moffen en missen zij op zo'n fundamentele wijze de verkeerde, dat ik ze niet luchten kan”. Van de Russische vorsten heet het: „Czaren behoren van tijd tot tijd doodgeschoten te worden”. Ik vermeld in dit verband ook nog de verzuchting: „Wee de man, die in de oorlog de moeilijke beslissingen nam en overleefde. Zijn geheime doodsvijanden blijven de profiteurs van toen”. Uitspraak I is onzinnig in haar volstrektheid; uitspraak II is harteloos; uitspraak III is in deze vorm niet waar.

Billijkheidshalve zal men met dit onzinnig, harteloos en onwaar niet mogen volstaan. Alle drie aanhalingen moeten gelezen tegen de achtergrond van 's schrijvers bedoeling. Hij wil in de Oostenrijkers iets hekelen wat niet aantrekkelijk in heel wat Oostenrijkers is. Hij wenst de czaristische

hardvochtigheid aan de kaak te stellen. Het is zijn bedoeling hen te brandmerken die als gewezen oorlogsprofiteurs thans nog proberen om mensen, die in de oorlog „goed” waren en die als het ware het kwade geweten van deze profiteurs vormen, de voet dwars te zetten.

De billijkheid is ver teruggeweken wanneer Charles met Colijn afrekenet, met zoals hij hem aanduidt: „de boerenjongen, die het tot oliemiljoenair en minister-president bracht”, de man die een „verraderlijke” brochure schreef, zodat hij door het „fascistisch Europa-getij van de dertiger jaren zovelen buiten zijn partij aan zich wist te binden, dat hij een nationale figuur werd”. Het is zonneklaar dat Charles zich bij de behandeling van deze figuur weer door zijn zucht naar gerechtigheid, die zich vermengde met alles wat hem gedurende de oorlog aan walging beving, blindelings laat voortdrijven. De taal wordt — de schrijver verradert zich op de beslissende momenten argeloos — op de bekende wijze gepeperd en volks: „Het zou interessant zijn als de aggressieve bliksem tot Quaker bekeerd was”, zegt hij meer dan één keer in verband met een geestelijke crisis van zijn „hoofdpersoon”.

Colijn wordt voor de bijl gelegd met behulp van het dagboek van zijn echtgenote in Duitsland bijgehouden en van een biografie tijdens zijn leven vervaardigd door Rudolf van Reest. Er moet terstond aan toegevoegd worden dat de hulpmiddelen ondeugdelijk zijn. De aantekeningen van Mevrouw Colijn hadden familiebezit moeten blijven; het boek door Van Reest geschreven vertoont alle nadelen van een tijdens het leven plaats vindende soms mateloze bewieroking.

Over Colijn zal het oordeel van ouderen — ik bedoel van hen, die hem goed gekend hebben — en van jongeren sterk uiteenlopen, maar desondanks is het mogelijk tot zekere belijndheid te geraken. In zijn tijd bezat hij weinig open of verborgen vijanden. Er waren wel tijdgenoten uit Indië die niet geheel konden begrijpen dat hun voormalige mede-officier tot zulk een hoogte klom als zij later zagen. En er was de onvermijdelijke staatkundige jaloezie. Colijn heeft echter buiten enige twijfel een groot natuurlijk overwicht kunnen oefenen. Niemand die met hem in aanraking kwam, twijfelde aan zijn leiderschap. Hij was commandant, een officiertype vertrouwd met niet te ingewikkelde waarheden, die hij met een gezond en klaar verstand in een breed kader wist te plaatsen. Voor het oog rustig en kalm, was hij innerlijk soms gespannen. Ofschoon door-drongen van eigen waarde had hij zich goed in bedwang en zijn zelf-verzekerdheid bleek zelden hinderlijk. Bijzonder impulsief, met inschik-kelijke en onverzettelijke kanten aan zijn persoonlijkheid, niet wetend wat vrees betekende, vrij van overmatige heerszucht, maar graag de lakens uitdelend en daarbij in de mening verkerend dat anderen even bereidvaardig als hijzelf in zijn jeugd dat deed, zich bevelen lieten welgevallen, was hij een uitzonderlijk politicus.

Van dit alles blijkt bij Charles niets. Dat Colijn zich in Genève een aanzienlijke positie verwierf, dat zijn gezag buiten Nederland reikte, dat men in Londen hem waardeerde, aan de overzijde van de Oceaan van hem wist, dat zijn naam aan opvallende gaven te danken was, het vindt geen vermelding. In dit verband geef ik toe, dat er ook schaduwzijden waren, défauts des qualités. Wie autoritair optrad maakte bij Colijn indruk. Mussolini heeft hij aanvankelijk bewonderd — ook Churchill deed dit.

Het parlement stond bij hem niet in ere; hij zag in heel wat Kamerleden lieden van het tweede plan, die eerder enige ransel verdienden dan met „geachte afgevaardigden” te worden toegesproken. Van de democratie als regering van, door en voor het volk, lag hem eigenlijk het „voor het volk” alléén goed.

Het zou kunnen zijn dat over deze dingen gezwegen moest worden omdat uiteindelijk Colijn een verwerpelijk karakter bezat. Dan telt niet langer dat men het zolang hij leefde wel uit zijn hoofd liet een gedurende jaren en jaren geoefend leiderschap te verwaarlozen. Dan berusten eerbied en genegenheid zoals enkel geestverwanten voor deze antirevolutionair gevoelden op een illusie. Dan moet zelfs verwaarloosd worden dat geen ander politicus in deze eeuw dergelijke financiële offers bracht om op te treden als partij-leider en naderhand als minister-president, een feit dat, nu meer dan eens portefeuilles vanwege het financiële nadeel worden geweigerd, zwaar zou mogen wegen. Daar is immers de betichting „landverraderlijk”. Daar treft men het uitspelen van een vrij ongelukkige passage in de correspondentie aan: „De tijdgenoten vallen langzaam rond ons weg. Niet ieder wordt het geschonken als Pétain, om op 88-jarige leeftijd nog een parade af te nemen . . . De Voorzienigheid Gods beslist dit alles en wij hebben dat gelovig te aanvaarden”. Daar is de vlijmende veroordeling dat de vroegere minister-president door de mand zou zijn gevallen gedurende de bezetting.

Met het brieffragment vang ik aan. Ik maakte het door de in Colijns brief te vinden vermelding van Hindenburg en Gladstone, door hem benijd om hun leeftijd, weg te laten, nog iets pénibeler. Thans citeer ik Charles, als hij op bladzijde 137 schrijft: „. . . en omdat wij beter in lompen kunnen lopen dan in een welvaartsstaat van industriële ontucht leven, zullen wij het nog wel meemaken hoe slecht dit allemaal afloopt. Neen, ik ga niet emigreren. Ik hoop het nog mee te maken.” Zou het niet onbillijk zijn de auteur aan het: „ik hoop het nog mee te maken,” te houden in die zin — en het is een zin, welke past in zijn boek — ik hoop er nog bij te zijn, als ik gelijk krijg en een nieuwe minstens even erge ellende als van 1940 en volgende jaren Nederland treft. Ik wens in dezer voege de auteur niet te lijf te gaan. Ik acht zijn bedoelingen — los van de wijze waarop hij ze uitdrukte — er te voornaam voor. Maar ik mag er nu wel op wijzen, dat Colijn bij Pétain aan diens hoge leeftijd in de eerste plaats en niet aan zijn betekenis voor Frankrijk dacht.

Op het voornaamste verwijt, dat van de landverraderlijkheid moet worden ingegaan. Het is het enige dat wellicht klemmt. Immers ik stel vast, dat men Colijn kwalijk kan nahouden naïeve verzuchtingen en exclamaties van een oude vrouw — zijn echtgenote — die dan toch onder moeilijke omstandigheden, al zijn ze in geen enkel opzicht met condities in een concentratiekamp te vergelijken, haar zinnen bij elkaar houdt en zich kinderlijk gelovig toont. Geen buitengewone diepgang treft men in haar dagboek aan, maar stuitende oppervlakkigheid evenmin. Het simpele en trouwhartige overheerst. Ik meen dat Charles normen hanteert en een beeld omtrent de werkelijkheid van het geloofsleven bezit, die ondeugdelijk zijn. Hij spreekt in zijn hoofdstuk „Heereboeren in het Rijk der Voorzienigheid” over naam-christenen te goeder trouw bij wie op het eind van het leven de kwade trouw hoe langer hoe meer verbleekt en die aan het

eind „in de volle verzekerdheid des geloofs de handen vouwen en de ogen sluiten. En wij zeggen: dat zij mogen rusten in vrede.” Ik denk te begrijpen, wie de auteur op het oog heeft. Maar zij zijn als naam-christenen niet te goeder trouw. Of zij zijn als werkelijke christenen door diepten heengegaan, waarvan anderen niet weten. Hetgeen hier aan geloof gevonden wordt is niet briljant in zijn uitingen; er wordt helaas ook met het „dwaze” en het „eenvoudige” en dat „wat niets is” in christelijke kring wel gecoquetteerd. Maar er is tevens een „sancta simplicitas”, een heilige onnozelheid.

Wat dan het landverraderlijke betreft, de brochure *Op de grens van twee werelden*, ging uit van de gedachte dat Duitsland zou winnen, onderkende niet het satanische in de nationaal-socialistische staatkunde, maar bevatte niets dat ook slechts naar ontrouw aan koningin en vaderland zweemde. Het is voorts vreemd als iemand die landverraderlijk schrijft, geïnterneerd wordt door hen, die hij vermeend in het gevlj kwam. Nog staat vast dat voordien Colijn op tal van plaatsen zeer bezielende en opbeurende redevoeringen met de meest nationale strekking welke zich denken laat, heeft uitgesproken, aangehoord door duizenden Nederlanders, waaronder de meest op de voorgrond tredende. Evenzeer is het een feit dat hij het redacteurschap van *De Standaard* eervol heeft neergelegd. Wat beslissend is, hij heeft voordat de bezetter hem buitenspel zette, maatregelen getroffen om het ondergrondse voortbestaan der Anti-Revolutionaire Partij te verzekeren. Iedere voorstelling welke Colijns trouw aan de Nederlandse zaak in twijfel trekt, houd ik voor uit de lucht gegrepen.

Het gewagen van een „door de mand gevallen” Colijn, is alleen mogelijk voor wie hem nimmer kende of de werkelijkheid niet tot haar recht liet komen. Toen de Eerste Kamer na de bevrijding weer bijeenkwam, sprak haar Voorzitter Baron de Vos van Steenwijk over de opengevallen plaatsen, over het ontbreken van Colijn „de mondiale”. Later heeft in de Kamer van honderd Dr. Schouten door de ongelukkige uitlating van een socialist daartoe genoopt, de nagedachtenis van de overleden antirevolutionair op afdoende wijze verdedigd.

Er zijn andere tekortkomingen die men aan Colijn heeft nagehouden. Charles zwijgt over het gebrek aan sociale bewogenheid en de meedogenloze gave-gulden-politiek die Colijns optreden ten ongunste zouden hebben gekenmerkt. Hem hier als persoon in gebreke te stellen acht ik opnieuw onjuist, maar het is niet aan de orde. Daarentegen mag aan het kolonialisme niet voorbij worden gegaan, want Charles kent in dit opzicht geen twijfel. Hatta werd in het koortskamp van boven Digoel ondergebracht. Soekarno's arrestatie vond plaats zonder opgaaf van redenen voor- en nadien. Welnu, hier behoeft niets ontkend te worden. Idenburg had in een brief aan Kuyper een mensenleeftijd geleden op deze beperktheid in Colijn gewezen. Er moet voor het houden van de juiste maat aan toegevoegd, dat de bestuurlijke denkbeelden die Colijn voordroeg in vele opzichten gezond waren, zij het dat hij in de Indiër nooit de in de toekomst zelfstandige Indonesiër heeft ontdekt.

Het wordt tijd terug te keren tot het boek van Charles. Wij hebben hier te doen met een geschrift dat niet veel mensen te onzent zouden kunnen vervaardigen. Het boeit, ook al is het wat lang. Het zet aan tot nadenken, ofschoon het hier en daar enige bavardage bevat. Dat is niet erg.

Zelfs Groen van Prinsterer maakte zich aan dat laatste euvel schuldig. Werkelijk, het is een markant boek, dat van een andere auteur afkomstig, daar het zo persoonlijk is, onaanvaardbaar wezen zou; men kan het van Charles velen, dat hij in de tegenstrijdigheden van het heden de oplossing niet meer vinden kan, en zulks terwijl hij zo zielsgraag onbevangen en onpartijdig, dit onpartijdig natuurlijk niet in de zin van kleurloos, wil zijn.

Vaak heeft hij gelijk. Hij schrijft dat de frans-englische aanval op Egypte dom was en een zaak van aggressie en het lijkt mij volkomen juist. Hij verklaart „het vermogen van uw grootouders heeft iets te maken met de zorgen van iemands anders grootouders” en ik durf het voor tal van gevallen niet te betwisten. Hij heeft begrip voor het geheime gevoel van welbehagen dat de socialistische uitvoerders van een „plan” doortrekt als deze een tegenstribbelende „klassevijand” tot de orde roepen.

Toch bereikt dit boek minder dan de schrijver wil. Waarom? Omdat hij een nadrukkelijk door hem geformuleerde stelregel ontrouw wordt. Hij kondigt af: „Maar men moet de verhoudingen in het oog houden.” Charles doet dit niet. Dat hij een bepaald nummer van *Salvo* — het roomskatholieke blad voor militairen — dat werkelijk een afschuwelijk artikel bevat, wat dan ook vernietigd wordt, op „de mesthoop” gooit is zijn goed recht. Jammer genoeg wordt hij daarbij zelf uiterst grof (204). Aan de ene kant ziet hij veel licht: in Tito's Joegoslavië. Elders bespeurt hij bijna uitsluitend donker: het Duitsland van Adenauer. De problematiek van de N.A.T.O. krijgt op geen stukken na het volle pond. De vraag rijst of de schrijver niet in een zekere verenging van horizon zijn aandacht richtte op het nationaal-socialisme met als gevolg een ongewilde onderschatting — ik voeg er nog aan toe een geringe onderschatting — van de gevaren, die uit het communisme dreigen.

Wij zijn met litteratuur als in *Van het kleine koude front* geboden, niet verwend. Ze verraadt temperament en esprit. Het temperament heeft hij tijden de esprit verdrongen en de schrijver voortgesleurd wat tot barre eenzijdigheden leidde en zelfs de laster naderde. Toch zal ieder die voor politiek en politieke geschiedenis belangstelling heeft, goed doen van dit boek kennis te nemen. Het brengt in aanraking met een karakter en dwingt als het ware tot het zoeken van wat de schrijver in zijn beschouwingen te weinig heeft benut, een fundament dat vastheid geeft in de woelingen van een onstuimige tijd.

I. A. DIEPENHORST

✕ DRs. G. PUCHINGER, *Colijn. Momenten uit zijn leven*. Uitgave van J. H. Kok N.V., Kampen. Boekreeks, prijs f 1,50.

In de maanden oktober tot december 1960 schreef drs. G. Puchinger een serie artikelen in *Trouw*, die thans als pocket in de bekende Boektreeks van Kok te Kampen zijn gebundeld en uitgegeven. Voor de meeste lezers van *A.R. Staatskunde* biedt dit boekje vermoedelijk dan ook geen nieuws meer, maar toch zal menigeen het zeker aanschaffen. Artikelen gaan verloren en bovendien: een boek heeft het grote voordeel, dat men kan

„doorlezen”. En dat laatste is met deze pocket het geval: eenmaal begonnen, houdt men niet eerder op, dan op bladzijde 192. Althans zo verging het mij en ik zal zeker de enige niet zijn.

De toevoeging aan de titel, momenten uit zijn leven, karakteriseert het boek. Het is geen volledige biografie en dat is ook niet de bedoeling geweest van de schrijver. Hij hoopt nog eens zulk een volledige biografie te schrijven en wij hopen het met hem. Want als iemand het kan, dan is dat drs. Puchinger, niet alleen vanwege het feit, dat hij in de gelegenheid is veel archiefstudie te maken, maar ook omdat hij uit de schriftelijke nalatenschappen een duidelijk en levend beeld weet te scheppen van de persoon, die hij als onderwerp van zijn studie heeft gekozen. Dat bewijst dit boek, maar dat wordt ook aangetoond door de andere publikaties van de schrijver. Daarbij komen nog twee factoren, die ik wil noemen: de auteur tracht objectief te zijn, ook door gebreken en tekortkomingen te noemen en naast het sterke ook het zwakke aan te tonen. En het andere is, dat iemand, die een persoon wil beschrijven, hem geestelijk na moet staan, zal hij zijn leven en werken kunnen begrijpen. En aan deze laatste voorwaarde voldoet ook dit boekje over Colijn, die altijd trouw wilde zijn aan zijn zinspreuk, die hem zeer lief was: Christus Mea Petra!

Het werkje is geen verhaal alleen over Colijn, maar telkens geeft drs. Puchinger vaak in enkele trekken de grote lijnen in de binnen- en buitenlandse politiek aan. Ik denk b.v. aan de Indische vraagstukken, aan de economische Europese kwesties, aan de binnenlandse financiële moeilijkheden, de verhouding tussen a.r. en c.h., de spanningen in de A.R. Partij tijdens Heemskerk en zo zou ik door kunnen gaan. En dat alles geïllustreerd met een groot aantal brieven of gedeelten daarvan. De anecdoten ontbreken ook niet: als voorbeeld wijs ik op het verhaalde op blz. 83 over een uniform voor de minister van oorlog.

Zeer interessant is het hoofdstuk, dat handelt over Colijns optreden tijdens de eerste wereldoorlog, toen Engeland en Duitsland beide van zijn diensten gebruik maakten. Had Duitsland „toegehapt” dan was menselijkerwijze gesproken de eerste wereldoorlog al in het voorjaar van 1918 geëindigd door de werkzaamheden van Colijn, die aan beide kanten vertrouwen genoot. En zelfs in 1940 werd hij nog door onze regering op vredesmissie uitgezonden. Dat tekent wel, van welk een internationaal formaat hij was. Men krijgt soms de indruk: te groot voor een klein land, of misschien beter: te groot voor een vaak „klein” volk. En dat klein betekent dan niet: gering in aantal.

Wanneer drs. Puchinger zijn grote biografie schrijft, zal naar we hopen de ministeriële periode van 1933—1939 veel meer aandacht ontvangen. Die toch zeer belangrijke periode beslaat maar ongeveer 12 bladzijden. Het optreden van Colijn in de eerste oorlogsjaren verdient straks veel uitvoeriger beschouwing. Drs. Puchinger tekent m.i. heel juist de misgreep van de brochure ook in verband met zijn rede in de Eerste Kamer in 1919. Maar vermelding verdiende ook, dat dr. Colijn heel gauw van zijn mening, dat Duitsland zou winnen, was genezen. In Leeuwarden verklaarde hij in een kleine kring, dat Duitsland zou verliezen, al zou het dan ook zeker vijf jaar duren, voor de nederlaag definitief was, iets, wat velen toen veel te pessimistisch vonden. Wanneer de schrijver bij Colijns fout, de kritiek op het vertrek van de Koningin, het oordeel van dr. Rutgers geeft, had

hij ook kunnen wijzen op het artikel in het *Fries Dagblad*, dat door een zeer groot aantal bladen is overgenomen en ik meen ook door *De Standaard*.

Colijns legale en illegale arbeid tot zijn arrestatie verdient meer aandacht dan een halve bladzijde. Ook dat kan en moet later beter tot zijn recht komen.

Drs. Puchinger geeft ook Kuypers aanbeveling weer voor de kandidatuur van Colijn in het kiesdistrict Sneek in 1909: geen der kiezers heeft de kandidaat gezien of gehoord, maar bij een man van eerste rang, die zo algemeen bekend is, behoeft dit geen bezwaar te zijn. Of die bekendheid wel zo algemeen was, betwijfel ik sterk. Er was hier en daar dan ook verzet tegen een volslagen onbekende en toen na het bedanken van Colijn na zijn benoeming tot minister weer een koloniale specialist werd „opgelegd” door Kuypers, werd er zelfs een zich a.r. noemende tegenkandidaat gesteld, die vooral in Gaasterland honderden stemmen kreeg. Het was nog in de tijd, dat er voor Indië vrijwel geen belangstelling was en dat een geweldige prestatie van Colijn, de gevangenneming van de panglima palem, in een berichtje van drie regels tussen gemengd nieuws werd afgedaan.

De lezer begrijpt, dat ik hiermee geen kritiek lever op wat drs. Puchinger meedeelt, doch ik vermeld alleen de andere kant van de zaak.

Voor dit boek zullen velen met mij dankbaar zijn en de lezing er van kan alleen maar doen verlangen naar de eigenlijke biografie. A. A.

Dagboek van Mevrouw Colijn. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door drs. G. Puchinger. Uitgave van J. H. Kok N.V. te Kampen. Prijs gebonden f 5,90.

Een boek als dit recenseert men niet. Men leest het alleen met ontroering en diepe eerbied voor het geloof van deze vrouw, die haar man heel zijn leven tot zulk een grote steun en zegen is geweest. Het dagboek gaat over de jaren 1941—1945, jaren, die voor mevr. Colijn zo vol leed en rouw zijn geweest. Zij verloor immers in die tijd niet alleen haar man, maar ook twee van haar zoons. Maar hoe zwaar dit alles ook te dragen viel, mevr. Colijn wist, tot Wie ze haar toevlucht kon nemen en het geheim van haar kracht was, dat ze kon belijden en eindigen met het gezangvers:

Jezus, Uw verzoenend sterven
Blijft het rustpunt van mijn hart.

Wij mogen de heer Puchinger zeer dankbaar zijn voor de stijlvolle inleiding en de vele aantekeningen, die allerlei passages verduidelijken en niet minder voor de bijlagen en facsimilé's. Elke a.r. vrouw behoort dit boek te bezitten. A. A.

OVER KERNWAPENEN, VREDE EN VRIJHEID

DOOR

H. ALGRA

De Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk heeft zich in haar vergadering van 26 juni 1962 verenigd met een geschrift, dat tot titel draagt: *Het vraagstuk van de Kernwapenen. Noodzakelijke aanvulling van het Herderlijk Schrijven van 3 juli 1952 betreffende het vraagstuk van oorlog en vrede.*

Het is een publiek geschrift over politieke en militaire vraagstukken, dat zich niet alleen richt tot de leden van de eigen kerk, maar herhaaldelijk uitspreekt, wat christenen en kerken hebben te doen, en van mening is, „dat het volk, waarin de kerk geplaatst is, zich moet beraden op vragen als die in dit geschrift aan de orde zijn gesteld”. Het is dan ook geen inmenging in de interne zaken van een andere kerk, als reformatorische christenen, die géén lid zijn van die kerk, zich over de betekenis van dit geschrift uitspreken. Dat wordt zelfs van hen gevraagd. Wanneer de Synode der Nederlandse Hervormde Kerk uitspreekt, wat de kerken en de christenen hebben te doen, dan kan een reactie van verschillende zijden en van uit verschillende kerken die worden angesproken, niet achterwege blijven.

In art. 2 van het Beginsel- en algemeen staatkundig program van de Antirevolutionaire Partij staat:

„Terwijl zij de *roeping der Kerk erkent om het Woord Gods voor geheel het leven te verkondigen*¹⁾, is zij de overtuiging toegedaan, dat Overheid en volk bij het licht der Heilige Schrift zelfstandig hebben te verstaan wat dit voor het staatkundig leven van elke tijd heeft te zeggen.”

Bij de uitoefening van het gezag in de staat behoort richtsnoer en toetssteen te zijn hetgeen in de Heilige Schrift wordt geopenbaard, ongeacht de personen, die met enig overheidsgezag zijn bekleed.

De Christelijk-Historische Unie zegt in haar beginselprogram (art. 1):

„Ter beoordeling van de vraag, wat op staatkundig gebied dat richtsnoer en die toetssteen zijn, wordt gelet *niet alleen* op de stellige uitspraken der Heilige Schrift, *maar ook* op het oordeel der Christelijke Kerk en op de leiding Gods in de geschiedenis der volken.”

Artikel 1 van het Algemeen Staatkundig Program van de K.V.P. geeft een omschrijving van wezen en doel van deze partij:

„De Katholieke Volkspartij is een vereniging, welke openstaat voor alle Nederlanders en ten doel heeft het algemeen welzijn in het Koninkrijk

¹⁾ In dit citaat en in de andere citaten zijn de cursiveringen van de schrijver van dit artikel.

der Nederlanden door deelneming aan het staatkundig leven te bevorderen. Zij staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedewet en de Goddelijke Openbaring, *waarbij zij de uitspraken van het Kerkelijk Leergezag aanvaardt.*"

Het is aanstonds duidelijk hoe wezenlijk het verschil is tussen de formulering van de K.V.P., en de reformatorische beginselen. Vergelijking tussen de a.r. en de c.h. artikelen leidt tot belangrijke vragen, met name wat betreft de betekenis van „het spreken der kerk”.

De C.H.U. stelt, dat richtsnoer en toetssteen voor het staatkundig handelen zijn *geopenbaard* in de Heilige Schrift en dat bij het zoeken naar een antwoord op de vraag, wat dat richtsnoer en die toetssteen zijn, de overheid drieërlei moet doen:

1. zij moet letten op de stellige uitspraken der Heilige Schrift;
2. zij moet letten op het oordeel der Christelijke Kerk;
3. zij moet letten op de leiding Gods in de historie.

Mijns inziens zijn 2 en 3 hier te veel verzelfstandigd naast 1, met name ook door de verbinding „niet alleen . . . maar ook”.

Het a.r. program heeft duidelijk een andere opzet. Het erkent de roeping van de Kerk om het Woord Gods voor heel het leven te verkondigen. Dat betekent uiteraard niet, dat die roeping alleen door politieke erkenning wordt nageleefd.

De kerk verkondigt het Woord des Heren voor *heel* het leven, ook voor het politieke leven. Zij doet dat normaliter niet door kerkelijke boodschappen of synodale verklaringen. Die zijn exceptioneel en secundair. Zij doet het elke zondag in de prediking. Het is een gevaarlijke misvatting, dat de kerk eerst weer als kerk aan het openbare leven gaat deelnemen, als zij organen, liefst centrale organen heeft, die brochures publiceren of persberichten verstrekken omtrent „het oordeel der kerk” over actuele vraagstukken. Een gezonde Schriftuurlijke prediking van het volle Woord Gods is in de volste en hoogste zin actueel en grijpt het volle leven van alle kanten.

Bovendien blijkt telkens weer, dat dit incidenteel of regelmatig publiek-maken van het oordeel der Kerk of van kerkelijke vergaderingen en instanties over actuele politieke vraagstukken zeer bedenkelijke aspecten heeft. Vooreerst al door de keus van de onderwerpen, waarover gesproken wordt, terwijl andere worden verzwegen. Daardoor ontstaat de indruk, „dat de Kerk een mening heeft” en vaak een geprononceerde mening speciaal over die punten en vraagstukken, die sommige kerkelijke topfiguren bijzonder na aan het hart liggen.

Toen de Amerikaanse regering zekerheid had, dat Rusland bezig was een arsenaal van atoomwapens aan te leggen op Cuba, nam zij drastische maar zeer noodzakelijke maatregelen. *Reeds de volgende dag* gaf het dagelijks bestuur van de Wereldraad van Kerken zijn afkeuring over die maatregel te kennen en de representanten van de Wereldraad verklaarden zich verplicht, „hun diepe zorg en teleurstelling uit te spreken over de actie, die de regering van de Verenigde Staten jegens Cuba meende te moeten uitvoeren”.

Mij lijken zulke verklaringen uitermate bedenkelijk. Zij worden afgegeven zonder behoorlijke kennis van zaken en dragen geheel het karakter van politieke uitspraken. Trouwens, de Wereldraad van Kerken

geeft telkens blijk van een bepaalde politieke visie. Dat is wat anders dan een visie op en een oordeel over een bepaalde politiek. De Wereldraad heeft sterke sympathieën voor de niet-verbonden landen en hun politiek. Hij is bezorgd, wanneer sommige van deze niet-verbonden landen zich te veel op het Westen oriënteren. Dan kunnen zij niet goed functioneren als derde macht, onder leiding van Tito en Nehroe.

„In de huidige toestand van spanning in de wereld dienen de niet-verbonden volkeren een positieve en belangrijke rol te spelen in het werk van de verzoening. Het kan zelfs zijn, dat deze volkeren van een meer christelijke geest getuigen dan die volkeren, die de traditionele zetel van het Christendom zijn.” Dit staat in het rapport van de commissie voor internationale zaken, zoals dat is opgesteld in de algemene vergadering van de Wereldraad van Kerken te New-Delhi.

Nu kan de vraag worden gesteld in hoeverre het spreken van de Wereldraad een spreken der Kerk mag worden genoemd. Toen het dagelijks bestuur zich onmiddellijk aan de zijde van Cuba schaarde tegen Amerika, heeft ds. Ruitenberg er in *Het Vrije Volk* op gewezen, dat het de vraag is, of in zo'n geval de kerk spreekt. De wereldraad is immers geen kerk maar een gemeenschap van kerken en de vraag is, in hoeverre het bestuur van de Wereldraad namens de Kerken mag spreken. Maar toen in september 1961 van de zijde van de Wereldraad werd geprotesteerd tegen hervatting van de proeven met atoomwapens, heeft het moderamen van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk de kerkeraden hiervan op de hoogte gesteld, omdat „dit alles ook namens de kerken, die in Nederland bij de Wereldraad zijn aangesloten, is gebeurd.”

Wanneer ik bedenkingen koester tegen verschillende als kerkelijk aangediende uitspraken over politieke zaken en mij er over verheug, dat het a.r. beginselprogram zo duidelijk vooropstelt de roeping der Kerk om het Woord Gods voor heel het leven te verkondigen, dan vraag ik geen beperking van het kerkelijk spreken, een terugdringen van de kerk binnen de kerkmuren. Maar ik vraag wel, dat de kerk *als kerk* spreekt, *bedienende het Woord* en de klem van haar woord niet verzwakt door het doen van Schriftuurlijk niet of onvoldoende gefundeerde uitspraken.

Wat is nu het karakter van het geschrift, waarin de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk zich uitspreekt over het vraagstuk van de kernwapenen? Is dit „het oordeel der kerk”, zoals dit wordt bedoeld in het beginselprogram van de C.H.U., het oordeel der kerk, waarop men moet letten om te weten wat in de Heilige Schrift is openbaar als richtsnoer en toetssteen voor het uitoefenen van het gezag door de overheid?

Mr. Aantjes heeft in *Nederlandse Gedachten* van 17 november gezegd: het is niet het oordeel der kerk, maar van de Synode. Formeel heeft hij gelijk. Maar het geschrift zegt zelf reeds in de tweede alinea van het *Ten geleide* dat het gaat over *wat de kerk over de kernwapenen moet zeggen*. Wij menen echter, dat ondanks die duidelijke uitspraak het beter is, zich aan de formele omschrijving te houden. Volgens artikel X van de kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk belijdt de kerk telkens opnieuw. Dat *belijden* heeft plaats bv. door een herderlijk schrijven.

Zulk een herderlijk schrijven werd gepubliceerd op 3 juni 1952 over het vraagstuk van oorlog en vrede, en in de inleiding daarvan staan enige belangrijke en beslissende opmerkingen. Het herderlijk schrijven bedoelt voorlichting op grond van het Evangelie van Jezus Christus.

„De synode . . . wil zich met haar uitspraken niet bewegen op het vlak der politieke en militaire discussie. De vakkennis, daarvoor vereist, is niet haar deel, en haar taak is een andere. Zij kan en mag slechts spreken vanuit het Woord Gods, vanuit de beloften haar geschonken in haar gekruisigde en opgestane Heer, in Wie alleen voor de wereld het leven is.”

De synode wilde dan ook in dat herderlijk schrijven gehoord en verstaan worden *als getuige van de Heer*.

Dat herderlijk schrijven verscheen tien jaar geleden en wat nu wordt geboden is bedoeld als een „noodzakelijke aanvulling” van het herderlijk schrijven van toen.

Maar in deze „noodzakelijke aanvulling” heeft de synode vele malen en op bedenkelijke wijze gedaan, wat zij blijkens het herderlijk schrijven van 1952 wilde vermijden. Zij is zich met veel zelfvertrouwen gaan bewegen op het vlak der politieke en militaire discussie. Zij geeft uiteenzettingen over het onderscheid tussen strategische en tactische atoomwapens. Zij verwerkt de studies van militaire deskundigen en politieke essayisten in haar betogen. Zij begeeft zich in diepgaande beschouwingen over het politieke vraagstuk van de coëxistentie, over de taak en de plaats van de niet-verbonden landen, over de bewapening van de Duitse Bundeswehr met kernwapens. Zij zegt zeker te weten, dat het nonconformisme zich in de communistische staten verder zal ontwikkelen, enz.

Daarom is dit geschrift als kerkelijke boodschap zo zwak. Bij de lezing gaat bladzij na bladzij al meer de indruk verloren, dat hier niets anders wordt gezegd dan wat gezegd wordt door een synode „als getuige van de Heer”. Bovendien, hoe scherper men dit geschrift analyseert, hoe meer de innerlijke onzekerheid en tegenstrijdigheid blijkt. Dat kan zelfs aanleiding geven tot onbillijke kritiek. Wat is de tegenstelling tussen het communistische blok en het vrije Westen? Er wordt gesproken over politieke stelsels, over belangentegenstellingen, over verschillende manieren van leven. Wie alleen daarop ziet, zou kunnen denken, dat de synode niet weet van de goddeloosheid van de communistische leer en evenmin van het streven van de communisten naar de wereldheerschappij. Maar op andere plaatsen staat dat er wel weer in en zeer nadrukkelijk en wordt ook duidelijk gezegd, dat de communisten onder vreedzame coëxistentie heel wat anders verstaan dan wij. *Coëxistentie is voor de Russen een bepaalde politiek, waarbij het streven naar de wereldheerschappij op een andere manier is verwerkt dan in die van rechtstreekse agressie.*

De onduidelijkheid en innerlijke zwakheid van het betoog komt ook uit in hoofdstuk IV: Het vraagstuk van de verantwoorde oorlog.

Het strekt tot een nader onderzoek van het uitgangspunt van het herderlijk schrijven van 1952, waarin de Hervormde Kerk als belijdende kerk heeft gezegd, *dat het gebruik van wapengeweld geoorloofd is als uiterste middel tot handhaving of herstel van de gerechtigheid.*

Dat is een goede stelling.

Maar wanneer daarmee geopereerd wordt in de beschouwingen over

rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen, dan komt er ineens een nieuw element te voorschijn: de ideologische oorlogvoering. Die zijn in alle eeuwen de wreedste geweest juist ten gevolge van de verabsolutering van het oorlogsdoel. Daarom hebben juist de gruwelijke godsdienstoorlogen de theorie van de rechtvaardige oorlog ondermijnd. En in de tweede wereldoorlog is helaas opnieuw de oorlogvoering geïdeologiseerd op een wijze, die herinneringen opwekt aan de grote godsdienstoorlogen (blz. 31).

Wat verstaat de synode onder ideologisering van de oorlogvoering? Blijkbaar twee dingen.

De strijd tegen het nazisme en het fascisme is *niet* „ten onrechte gevoerd als een strijd voor recht en vrijheid tegen de barbaarse, anti-christelijke tyrannie van het nationaal-socialisme en de machts- en geweldverheerlijking van het fascisme.”

Maar deze doelstelling is *verabsoluteerd*, en dat is fout. Daarom is het goed, dat achteraf niet alleen nadere bezinning komt over de ideeë doelstelling, die de ontzaglijke offers „zou kunnen rechtvaardigen”, maar ook een streven om afstand te nemen en achter de feiten te komen, ook als daardoor de „mythe”, die de bezieling en de kracht schonk om vol te houden, aan luister zou moeten verliezen. Vooral de keuze van het woord mythe, door de synode tussen aanhalingstekens gezet, is hier tekenend.

De eerste fout van de ideologisering is dus, dat men er restloos een strijd tussen goed en kwaad van maakt. En de tweede, dat deze verabsolutering leidt tot een mentaliteit, die alle middelen, ook de atoombom, geoorloofd acht.

De oorlogen mogen dus niet geïdeologiseerd worden, ook de verdediging van het Westen tegen een eventuele Russische agressie niet.

Maar het gebruik van wapengeweld is toch geoorloofd, volgens het kerkelijk belijden in het herderlijk schrijven, als uiterste middel tot handhaving of herstel van de gerechtigheid? Is als uitvloeisel van deze stelling een verdediging van het Westen tegen een communistische aanval geoorloofd?

De synode geeft daarop géén duidelijk antwoord. Wel betoogt zij, dat een rechtvaardige oorlog eigenlijk alleen denkbaar is als een politionele actie op last van de Verenigde Naties. Ook zegt zij, dat er een „redelijke” verhouding moet bestaan tussen oorlogsdoel en oorlogsmiddelen. En ook geeft zij een overzicht van de oorlogen, zoals die in onze tijd voorkomen. Bv. oorlogen, die afweer van agressie beogen (Korea, Malakka, Vietnam) en verder oorlogen, die verband houden met de liquidatie van het koloniale tijdperk en die alle het karakter dragen van nationale bevrijdingsoorlogen. Tot deze laatste rekent de synode de militaire aanval van India op Goa en van Indonesië op Nederlands Nieuw-Guinea en tekent hierbij aan, dat in die gevallen de „bevrijdingen” min of meer worden opgedrongen en dat deze oorlogen bedoelen de afronding van een reeds bevrijd koloniaal gebied. Geval voor geval moet hier worden bekeken, of er van een „rechtvaardige zaak” kan worden gesproken en of het „uiterste redmiddel” werkelijk onvermijdelijk was. Of de Nederlandse overheid gerechtigd was, zich tegen de aanvallen van Indonesië tot afronding van reeds bevrijd koloniaal gebied te verzetten, komt in dit geschrift niet ter sprake. Maar al deze beschouwingen over rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen en over ideologisering van de oorlog leiden tenslotte toch tot een on-

clusie: de verdediging van het Westen tegen een Russische aanval is niet geoorloofd, wanneer bij die verdediging ook kernwapens zouden worden gebruikt. En voorts: juist omdat het niet gaat om een zwart-wit tegenstelling tussen Oost en West, moeten we streven naar een vreedzame coëxistentie. Ook de verdediging van het Westen tegen een Russische aanval met kernwapenen mag niet worden geïdeologiseerd, de doelstelling mag niet worden verabsoluteerd, en *daarom* zijn niet alle middelen geoorloofd en mag in geen geval een atoombom bij die verdediging worden gebruikt. En daarbij komen wij aan het kardinale punt van het geheel van de „nadere beschouwingen over oorlog en vrede . . .” En tegelijk aan het punt, waar de innerlijke tegenstrijdigheid het duidelijkst blijkt. De strekking van het betoog is immers eigenlijk, *dat het atoomwapen nimmer mag worden gebruikt.*

Ook niet, als Rusland plotseling een atoomaanval zou ontketenen. Stel dat in de Cuba-crisis Amerika was overgegaan tot het bombarderen van de Russische bases op Cuba (waarvan volgens sommigen eerst sprake zou zijn geweest) en Rusland had dan zijn eerste atoombom op Amerika laten neersuizen, met de verschrikkelijke gevolgen daaraan verbonden, dan had Amerika volgens dit geschrift niet mogen antwoorden met een tegenaanval met atoomwapens. *Dat staat er duidelijk in.* „Als het geval zich zou voordoen dat de vijand, tegen alle verwachtingen en berekeningen in, toch een oorlog met inzet van kernwapenen zou beginnen, dan is er geen andere mogelijkheid aan de overheid en aan hen (de christenen) persoonlijk gelaten dan het afzien van een vergelding met kernwapenen.” Ook in het uiterste geval mogen kernwapenen niet worden gebruikt en men moet nu reeds *zeker weten*, dat de christenen aan zo'n kernoorlog hun medewerking niet kunnen geven. In feite betekent dit een pleiten *voor de militaire weerloosheid.* Want wij blijven heel concreet. De synode heeft het over de roeping van kerken en christenen. Niet over de hervormden in Nederland alleen. De christenen in Amerika moeten volgens de synode aan hun regering zeggen: als Rusland onverhoopt en tegen de verwachtingen en berekeningen in, een aanval met kernwapenen tegen Amerika begint, dan zal geen enkele christen met u meewerken, om zulk een aanval door een tegenaanval met kernwapenen te beantwoorden. De christenen mógen niet anders spreken, zij zijn in hun geweten gebonden. En dat moeten ze nu reeds zeggen. Het is op dit punt, dat de heer Calmeyer het geschrift heeft aangevallen, omdat hij hierin ziet een opwekking tot dienstweigering. Of dat inderdaad het geval is, daarover nog nader. Nu gaat het er om, dat het geschrift zéér bewust en duidelijk stelt, dat tegen de aanval met kernwapens géén verweer mag worden geboden. Want niemand zal willen beweren, dat een ánder verweer dan wel mogelijk is dan de tegenaanval op dezelfde wijze; dat het dan wel mogelijk zou zijn alsnog met conventionele wapens Rusland af te houden van een tweede aanval, een dag of een week later. Neen, hier is voor niemand enige onduidelijkheid: de synode pleit voor het afzien van tegenweer en *dus tot capitulatie*, zodra een der communistische machten met een atoomaanval begint. Zulk een aanval vandaag betekent de communistische dictatuur morgen.

Dat is een standpunt. Zelfs een eerbiedwaardig standpunt. Wanneer iemand meent, dat een tegenaanval met atoomwapenen goddeloos is,

die moet daarvan de consequentie aanvaarden: de uitlevering van onszelf en van onze kinderen aan een goddeloze dictatuur. En die moet dan trachten uit te leggen, dat zulks beter is dan een slag terug geven.

Maar het wordt verwarrend, wanneer de synode dan weer niet wil gezegd hebben, dat zij zomaar voor de afschaffing van de atoomwapens is, die toch nimmer gebruikt mogen worden. Maar acties voor eenzijdige afschaffing van de atoomwapens aan onze kant mogen ook weer niet uitgesloten zijn. Waarom niet? „Omdat vertrouwen vertrouwen oogsten kan.” Met andere woorden, als wij de atoombewapening maar alvast afschaften, zouden de Russen dat kunnen opvatten als een blik van vertrouwen, dat zij van hun atoomwapens toch geen gebruik zullen maken. En dat vertrouwen in de Russen zou hun vertrouwen in het Westen kunnen opwekken.

Maar tegelijkertijd heeft de synode nog een ander voorstel ter overweging. Men zou de bewapening met conventionele wapenen zo kunnen opvoeren, dat dáárdóór een oorlog voor de tegenstander onaantrekkelijk zou worden... Hier blijkt wel héél duidelijk, hoe gevaarlijk het is, wanneer de kerk zich begeeft in discussies op het politieke en militaire vlak, wat het Herderlijk Schrijven van 1952 wilde vermijden.

De synode doet daarbij ten onrechte een beroep op generaal Norstad. Deze heeft gepleit voor een aanzienlijke conventionele vuurkracht bij de Navo-strijdkrachten. Maar alleen om in staat te zijn om, *wanneer de militaire situatie dit veroorlooft*, te opereren zonder wapens te gebruiken, die van atoomkoppen zijn voorzien. Hij wil, dat de drempel voor het gebruik van atoomwapens hoog komt te liggen. In zijn conceptie is het beschikbaar hebben van atoomwapens een wezenlijk bestanddeel. De sterke conventionele bewapening is slechts een middel, om *zo mogelijk* het gebruik van kernwapens te voorkomen. Hij verwerpt een systeem, waarbij de conventioneel bewapende troepen slechts een schrikdraad vormen en de kernwapens gebruikt *moeten* worden, *zodra* de situatie ernstig wordt. Maar die conventioneel bewapende troepen hebben dan achter zich een macht, die veel geweldiger kan slaan en dat weet de vijand. Als ook hij zich beperkt of aanvankelijk beperkt tot conventionele strijdmiddelen, dan is het in zulk een conceptie, omdat hij het ook voor zichzelf in een concrete situatie minder gevaarlijk vindt dan de aanval met kernwapens te beginnen. Omdat hij dan een slag met kernwapens terug zou krijgen.

Dat is volkomen anders gedacht dan wat de synode wil. Zij wil de oorlog voor Rusland onaantrekkelijk maken, doordat de Navo over een indrukwekkende conventioneel bewapende strijdmacht beschikt, en tegelijk er van heeft afgezien om ooit, in welke situatie ook, een kernwapen te gebruiken. Dat zou betekenen, dat Rusland het zou kunnen proberen met conventionele wapens, om op elk ogenblik, waarop dat beter uitkomt, tot de atoomoorlog over te gaan, en daardoor de capitulatie af te dwingen.

Ik wijs op Hirosjima. Toen de Amerikanen besloten, Japan met atoombommen te dwingen tot de capitulatie, stond het voor de militaire deskundigen vast, dat dit land door verder voortgezette aanvallen met conventionele middelen murw zou kunnen worden gemaakt. Maar het zou maanden van bloedige strijd moeten kosten, waarbij ook van Amerikaanse zijde honderdduizenden zouden vallen. Toen heeft Truman het

bevel gegeven om de atoombom te werpen en Japan zo met één slag op de knieën te brengen. Zou hij daartoe ook hebben besloten, als hij vrij zeker wist, dat Japan onmiddellijk met atoomwapenen zou terugslaan?

De synode wil het Westen brengen in de situatie, waarin Japan in 1945 verkeerde. Japan was sterk conventioneel bewapend en in staat op het eigen gebied een langdurige weerstand te bieden. Maar het had géén atoomwapen. De synode wil een Navo, die nooit, in welke situatie ook, een tegenaanval met kernwapens zal uitvoeren, die de kernwapenen zal afschaffen en zal volstaan met een conventionele bewapening. Dat zou aan Rusland de keuze laten om óf te proberen, of zijn overmacht aan conventionele wapenen sterk genoeg was, óf op zéér korte termijn tot een beslissende atoomaanval, *waarop geen antwoord komt*, over te gaan. Feitelijk is er nog een derde mogelijkheid: het ultimatum „als het Westen niet binnen vier en twintig uur capituleert, dan valt er een atoombom op New-York.”

Maar in elk geval is het volkomen duidelijk, dat een pleidooi, om volstrekt af te zien van atoombewapening en tegelijk de conventionele bewapening zó hoog op te voeren, om een oorlog, „van welke aard ook”, onaantrekkelijk te maken, ondeugdelijk is. „Van welke aard ook”, zegt de synode nadrukkelijk. Dus niet alleen een conflict, dat misschien nog gelokaliseerd kan worden, maar ook een mondiaal conflict.

Heel deze redenering is alleen verklaarbaar als men haar ziet als een ondeskundige poging, om te ontkomen aan een consequentie, die de synode niet wil en die toch voortvloeit uit haar hoofdstelling, de consequentie namelijk, dat afschaffing van het atoomwapen door het Westen betekent het kiezen van de militaire weerloosheid tegen een eventuele Russische agressie.

En dit alles is een bewijs voor mijn hoofdbezwaar, dat de synode hier niet bezig is het Woord Gods te verkondigen, dat hier niet is het *belijden* der kerk via een herderlijk schrijven, maar dat de synode zich op een bedenkelijke en verwarring stichtende wijze heeft bewogen „op het vlak der politieke en militaire discussie, terwijl de vakkennis, daartoe vereist, niet haar deel is” en „terwijl haar taak een andere is” (Inleiding uit het Herderlijk Schrijven van 3 juli 1952).

Trouwens, ik kan mijn bezwaar waar maken met wat de synode zelf verklaart. Op blz. 27 gaat zij handelen over het vraagstuk van de verantwoorde oorlog en schrijft dan, dat zij moet ingaan op een aantal vragen, die zij tot nu toe heeft laten rusten. „In de eerste plaats was daar het feit, dat wij het vraagstuk van oorlog en vrede hebben toegespitst in dat van de kernwapenen, terwijl het ook nog vele andere aspecten heeft, die niet verwaarloosd mogen worden, zoals *het politieke, het sociale en ook het militaire in meer technische zin*. (Cursivering van mij, H. A.) Al deze factoren kunnen in de voortgang van onze bezinning niet worden gemist, terwijl zij ook de beslissingen, waarvoor wij ons als christen en als staatsburgers geplaatst zien, mede moeten bepalen.” En die politieke, sociale en ook militair-technische aspecten komen dan ook breedvoerig aan de orde.

Het zou moeilijk zijn vol te houden, dat al deze synodale vertogen kunnen worden verklaard als belijden der kerk, als het optreden der kerk als getuige van haar Heer. Het zijn aanvechtbare vertogen van

kerkelijke personen, die bladzijden schrijven over politieke en militaire zaken, zonder voldoende op de hoogte te zijn van de zaken, waarover zij schrijven.

Dit is een ernstige en tragische zaak.

Het vraagstuk van de atoomoorlog is zeer ernstig. Het kost de synode weinig moeite, om aan te wijzen, dat wij bij de ontwikkeling van de kernwapenen in een stadium zijn gekomen, waarop het *gebruik* van die wapenen in wezen al meer onmogelijk wordt geacht en dus alleen de *bedreiging* met die wapenen nog zin heeft. En daar ligt de grote moeite van deze tijd. Daarin ligt mede de noodzaak, om te ijveren voor een afschaffing van dit wapen voor de gehele wereld, onder voldoende controle. Maar de voorstellen van de synode, om voor eens en voor goed en voor alle eventualiteiten vast te leggen, dat het Westen nooit een kernwapen zal gebruiken, ook niet als Rusland onverhoeds met kernwapenen zijn grote aanval zou beginnen en dan als complement van deze synodale voorslag het voorstel, om de conventionele bewapening zo op te voeren, dat elke aanval, ook een atoomaanval, voor de Russen onaantrekkelijk zou worden, dat is een voorstel, die buiten elke realiteit staat.

Er blijft nog één vraag over. Is dit geschrift een opwekking tot dienstweigering?

Neen, heeft ds. Ruitenberg in *Het Vrije Volk* betoogd, want de synode verbindt aan haar beschouwingen geen kerkelijke tucht. Zij treedt niet met tuchtmaatregelen op tegen hen, die deze richtlijnen niet aanvaardden. Deze opmerking van socialistische zijde doet niet ter zake.

Het gaat er om, wat de synode zelf zegt. En het spijt mij te moeten zeggen, dat hier wederom onzekerheid is. Aan de ene kant staat er duidelijk in: *als* er een aanval met kernwapenen op ons wordt gedaan, dan *mogen* de christenen niet meewerken aan een tegenaanval met kernwapenen. Zij moeten dan dus neen zeggen en dat nu reeds laten weten. Terecht heeft de heer Calmeyer hierbij de vinger gelegd. Want het spreekt vanzelf, dat de overheid nu aan de hervormde geestelijke verzorgers moet vragen, of zij zich voor die verzorging beschikbaar stellen om wat hun kerk zegt, ook tot officieren en manschappen te zeggen?

Maar aan de andere kant... Wel wordt de brochure aangediend als „wat de kerk zegt”, als „een woord van de kerk”, maar tegelijkertijd wordt verklaard, dat er geen „oplossing” wordt geboden, maar alleen informatie en inlichting. En „Algemene regels voor persoonlijke gedragingen zijn moeilijk te geven. Ieder zij in zijn gemoed ten volle verzekerd en overwege *vanuit de situatie, waarin hij zich bevindt* en de bijzondere verantwoordelijkheden, die hij daarin heeft te dragen, wat hij in het geloof heeft te doen of na te laten” (blz. 66).

De door mij besproken brochure heeft aanleiding gegeven tot zeer uiteenlopende reacties. Vooral in christelijk-historische kring werden uiteenlopende opvattingen en groot verschil in waardering openbaar. Evenzeer onder de socialisten. Wat de laatsten betreft, het spreekt vanzelf, dat de atoompacifisten in die partij danig in hun schik zijn met dit geschrift en het is geen wonder, dat een man als prof. Patijn zijn afkeuring niet heeft verbloed. Maar waardering en verwerping gaan beide naar

mijn mening te veel uit van één kant, van één tendenz van het stuk. Ook wat prof. Banning aan kritiek heeft geschreven over de coëxistentie, zoals zij in het synodale stuk wordt beschreven en gewenst, let op één kant van het schrijven. Op de radicale kant, de uitspraken, die geheel liggen in de lijn van het atoompacifisme en van de „Derde Weg”.

Maar er zijn ook allerlei uitspraken uit het geschrift te halen, die de eerste verzwakken of tot een voorlopige overweging maken in plaats tot een duidelijk spreken der kerk.

Natuurlijk wordt het stuk daardoor op zich zelf niet beter. Eerder bedenkelijker. Het scheidt onzekerheid en suggereert de mogelijkheid van compromissen, die irrieëel zijn. En juist daardoor is het niet goed bruikbaar voor een nadere bezinning op het vraagstuk van de kernwapenen. Zelfs daartoe niet. Terwijl het toch naar zijn bedoeling veel méér wilde zijn, nl. een woord van de kerk. En als de kerk spreekt, dan spreekt zij duidelijk, doordat zij het Woord verkondigt.

Ik meen de vrijheid te hebben, duidelijk te zeggen, welk gevaar hier naar mijn overtuiging als reformatorisch christen aan de dag treedt. Natuurlijk verwerp ik de gedachte, dat de kerk zich buiten de politiek moet houden. Zij moet het Woord Gods verkondigen, ook voor het politieke leven. Concreet en voor de vragen van vandaag. Maar als zij zich daarbij niet bewust blijft van de grens van haar taak — de grens, die in het Herderlijk Schrijven van 1952 duidelijk en zuiver is aangegeven — dan komt zij op de markt met een politiek en militair geschrift, dat de toets van de kritiek niet kan doorstaan. Niet omdat de schrijvers niet te goeder trouw zijn, maar omdat zij onbevoegd en niet toegerust voor de taak, die de hunne niet was, aan het schrijven zijn gegaan.

Daarom is deze brochure een tragische vergissing en brengt zij meer verwarring dan verheldering. Dit is te meer te betreuren, omdat een discussie over het oorlogsvraagstuk in deze tijd op bijzondere wijze noodzakelijk is. Met name bovenal een bezinning bij het licht van de Heilige Schrift. In dat opzicht bevat het door de synode goedgekeurde geschrift enkele belangrijke elementen. Ik denk speciaal aan wat er wordt gezegd over het streven, om de situatie van vandaag uitsluitend te interpreteren als een teken, dat het einde nabij is. Maar daar staat tegenover, dat in het gehele geschrift van bijna honderd bladzijden nergens zelfs een begin gemaakt wordt met een uitwerking van een Bijbels motief, dat hier, juist hier, niet mag ontbreken nl. dat van de overheid als dienaar van Gods. Het gaat over wat „kerken en christenen moeten doen of nalaten”, er wordt even gesproken over christelijke solidariteit met overheidspersonen, maar Romeinen XIII en artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis zijn vrijwel buiten het gezicht geraakt.

Dat was in het Herderlijk Schrijven van 1952 niet het geval. En daarom eindig ik deze kritische beschouwing met een vraag. Zijn dit wel allemaal noodzakelijke *aanvullingen* op dat Herderlijk Schrijven? Of is hier een *nieuwe* (en aanvechtbare) ontwikkeling, waarbij het „spreken der kerk” zich gaat verwijderen van het *belijden* der kerk, waartoe zij geroepen is?

DE BLOKKADE VAN CUBA EN HET VOLKENRECHT

DOOR

MR. P. H. KOOYMANS

Gedurende de Cubaanse crisis is vele malen opgemerkt, dat het optreden van de Verenigde Staten in strijd zou zijn met het volkenrecht. Het is daarom alleszins dienstig de betreffende regels van het geldende volkenrecht na te gaan om te zien of deze bewering juist is. Daarbij ligt het geenszins in de bedoeling thans reeds een definitief oordeel uit te spreken over de juistheid dan wel onrechtmatigheid van de Amerikaanse maatregelen. Zulk een oordeel is eerst mogelijk, wanneer alle feiten en gegevens bekend zijn. Hier zal slechts de achtergrond worden getekend, waartegen het Amerikaanse optreden voor wat het volkenrecht betreft moet worden bezien.

Bij een nadere beschouwing van de Amerikaanse maatregelen ten aanzien van Cuba rijzen onmiddellijk allerlei vragen: wat is een blokkade? bestaat er een blokkade in vredestijd? wanneer is zulk een blokkade geoorloofd? bevat het Handvest van de Verenigde Naties nog bepaalde regels aangaande zulke maatregelen? etc. In het onderstaande zullen al deze vragen successievelijk ter sprake komen.

1. *Het begrip blokkade*

Oudtijds (en dan spreken wij over de periode vóór 1600) bestond de gewoonte dat oorlogvoerende partijen een voor iedereen geldend verbod van handel met de tegenpartij afkondigden. Dit betekende dat ieder schip, of het nu onder neutrale vlag voer of niet, in beslag kon worden genomen en met lading en al kon worden verbeurd verklaard, „goede prijs” was, wanneer vaststond, dat het handelswaar aan boord had, bestemd voor of afkomstig van de vijand. Begrijpelijkerwijs werden deze zgn. algehele handelsverboden door de neutralen ongaarne gezien en geleidelijk moest van deze zijde daartegen dan ook wel verzet rijzen. Wanneer b.v. in 1548 onze Staten-Generaal aan ieder de handel op de Spaanse Nederlanden verbieden, protesteren de neutralen heftig en een uitbreiding van dit verbod tot handel op heel Spanje en Portugal, hetgeen oorspronkelijk in de bedoeling had gelegen, kon dan ook niet worden doorgevoerd.

Tweeërlei belang tekent zich hier tegenover elkaar af: enerzijds het belang van de oorlogvoerende landen, wie er alles aan gelegen is de vijand zo spoedig mogelijk op de knieën te krijgen — en daartoe betekent de belemmering van het economische verkeer een belangrijke bijdrage —; anderzijds dat van de neutralen, die stellen dat zij zo min mogelijk nadelige gevolgen moeten ondervinden van een bestaande oorlogstoestand.

In de volgende jaren wordt dan een stelsel opgebouwd, waarin deze

tegenstrijdige belangen zoveel mogelijk met elkaar verzoend worden. In de eerste plaats wordt het handelsverbod met de vijand beperkt tot *contrabande*. Daaronder moet worden verstaan die handelswaar die van groot belang is voor de versterking van de militaire macht van de vijand. Slechts deze goederen kunnen, wanneer zij op een neutraal schip op weg naar de vijand worden aangetroffen, in beslag genomen en verbeurd verklaard worden. Voor het overige staat de handel op de vijand de neutralen in beginsel vrij. Op dit beginsel wordt echter één uitzondering gemaakt: wanneer een oorlogvoerende staat zich de moeite getroost een haven of de gehele kust van de vijand daadwerkelijk te blokkeren, daarvoor dus een cordon schepen te leggen, is alle handel met de vijand, c.q. de handel via de geblokkeerde haven, verboden. In dit geval moeten de belangen van de neutralen wijken voor die van de oorlogvoerende staat, die zich daarvoor immers de nodige opofferingen getroost, en elk schip, om het even of het onder neutrale of vijandelijke vlag vaart, dat deze blokkade tracht te doorbreken, kan worden opgebracht en verbeurd verklaard.

De eerste sporen van deze blokkade-regels vinden wij reeds in een verdrag van 1613, het verdrag van Knäred, tussen Zweden en Denemarken, een verdrag dat in 1614 wordt uitgebreid tot de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het is later met name de Republiek die zich voor de doorvoering van deze blokkade-regels beijvert en voortdurend wijst op de noodzaak van de effectiviteit der blokkade¹). Want het is duidelijk, dat deze effectiviteit, het werkelijk aanwezig zijn van een cordon schepen, een punt van het hoogste belang is, waar de effectiviteit immers de inbreuk op de in beginsel vrije handel van de neutralen met de vijand rechtvaardigt. Wanneer men dan ook naderhand met het vereiste van de effectiviteit de hand tracht te lichten en overgaat tot het afkondigen van zg. „papierenen” blokkades, betekent dit in feite een herleving van de algemene handelsverboden. De neutrale mogendheden benadrukken dan ook steeds weer, dat een blokkade door hen alleen maar aanvaard kan worden, wanneer zij daadwerkelijk wordt gelegd (onder meer bij de eerste Gewapende Neutraliteit van 1780) en in 1856 wordt bij de Zee-rechtdeclaratie van Parijs de effectiviteit dan ook algemeen als een vereiste voor de rechtsgeldigheid van een blokkade aanvaard. Nadere regelingen worden nog getroffen bij de — overigens niet geratificeerde — Zeerechtdeclaratie van Londen van 1909.

In de oorlogen van de 20e eeuw heeft de blokkade slechts een zeer ondergeschikte rol gespeeld, met name door de uitbreiding van het contrabandebegrip en door de idee van de totale oorlog. Wanneer men aanvaardt, dat vrijwel alle goederen van belang zijn voor het oorlogspotentieel van de vijand en dientengevolge onder contrabande begrepen kunnen worden, verliest de blokkade aan betekenis, omdat op deze wijze ook zonder blokkade reeds bijna alle handel met de vijand onmogelijk kan worden gemaakt. In de laatste wereldoorlog heeft men dan ook vrijwel zonder enige beperking de handel met de vijand bestreden en daar-

¹) Voor de hier vermelde historische gegevens is voornamelijk gebruik gemaakt van B. M. Telders, *De oorsprong van den regel der effectieve blokkade*, in: *Rechtshistorische Opstellen, aangeboden aan A. S. de Blécourt*, Groningen 1939.

mee zal, zoals François terecht opmerkt, de blokkade in het oorlogsrecht haar bestaansgrond verliezen ²⁾).

II. *Blokkade in vreedstijd*

Op zichzelf schijnt het onlogisch zelfs de mogelijkheid van een blokkade in vreedstijd te stellen. Het leggen van een blokkade voor de kust van een staat en het belemmeren van diens handel, betekent immers een inbreuk op de vrijheid van deze staat en is als zodanig in vreedstijd ongeoorloofd. Zulk een blokkade is dan ook in strijd met het volkenrecht, indien er geen redenen worden aangevoerd, die haar kunnen rechtvaardigen. Dit betekent dat zij alleen maar kan worden aanvaard als represaille-maatregel. Onder een represaille-maatregel wordt verstaan „een maatregel, welke op zichzelf onrechtvaardig zou zijn, doch die zijn rechtvaardiging moet vinden in het feit, dat hij strekt tot verweer tegen een onrechtmatige daad van een andere staat” ³⁾. Uit deze definitie vloeit reeds voort, dat niet elke maatregel die genomen wordt tegen een onrechtmatige daad van een andere staat, gewettigd is. Zo zal onder meer de represaille-maatregel in een redelijke verhouding moeten staan tot het onrecht dat men ermee wil bestrijden. Een geringe rechtsschending mag slechts leiden tot een zeer gematigde represaille-maatregel.

Kan nu ook een blokkade als zulk een represaille-maatregel gelden, met andere woorden: kan een blokkade in vreedstijd gerechtvaardigd zijn? In de praktijk is zij meermalen toegepast; voor het eerst wel in 1827, toen de bevolking van Griekenland in opstand was gekomen tegen de Turkse overheersers. Om te beletten dat deze opstand in bloed zou worden gesmoord, legden Frankrijk, Engeland en Rusland een blokkade voor dat gedeelte van de Griekse kust, dat bezet was door de Turkse troepen, zodat deze troepen niet voor het onderdrukken van de opstand konden worden ingezet. Hoewel het hier duidelijk een vijandige handeling betrof jegens Turkije, ontstond er geen formele oorlog, zelfs niet toen de blokkade leidde tot de zeeslag bij Navarino, waarin de Turkse vloot werd vernietigd.

Sindsdien werd, met name door de Grote Mogendheden, van het instituut van de zg. vredesblokkade herhaaldelijk gebruik gemaakt om andere landen tot een bepaalde handelwijze te dwingen, hetzij bij wijze van interventie ⁴⁾ hetzij als represaille-maatregel. Zo werd bv. in 1833 door Frankrijk en Engeland een blokkade gelegd voor de Nederlandse kust, om Nederland er toe te brengen de door de Grote Mogendheden na de opstand van 1830 getroffen voorzieningen inzake België te aanvaarden ⁵⁾.

In de volkenrechtswetenschap was men aanvankelijk slechts aarzelend bereid om de zg. vredesblokkade te aanvaarden. De vrees bestond — en terecht —, dat het instituut al te gemakkelijk zou ontvaarden in een middel hetwelk de Grote Mogendheden zouden aanwenden om de kleinere staten

²⁾ J. P. A. François, *Grondlijnen van het volkenrecht*, 2e druk 1957, blz. 863.

³⁾ François, t.a.p. blz. 686.

⁴⁾ Zij die in het Amerikaanse optreden een ongeoorloofde interventie in de Cubaanse aangelegenheden zien, hebben het m.i. niet bij het rechte eind. Thans was het niet de situatie op Cuba, doch de beveiliging van Amerika zelf, die tot het nemen van de betrokken maatregelen aanleiding gaf.

⁵⁾ Zie voor andere gevallen waarin de vredesblokkade is toegepast Oppenheim—Lauterpacht, *International Law*, 7th ed. 1955, vol. II, p. 155 ff.

te dwingen een zekere gedragslijn te aanvaarden en men voerde aan, dat het eerder een machtsmiddel dan een rechtsmiddel zou blijken te zijn. Daarnaast vreesde men, dat de aanvaarding van een ingrijpend middel als een blokkade de eis van de proportionaliteit der represaillemaatregelen uit het oog zouden doen verliezen⁶⁾. Wat het eerste bezwaar betreft, dit kan — hoeveel waarheid er ook in schuilt — met hetzelfde recht worden aangevoerd tegen de represaille-maatregel in zijn geheel en eveneens tegen het instituut van de oorlog. Een kleinere staat zal nu eenmaal minder gemakkelijk overgaan tot een krachtdadig optreden tegen een grotere mogendheid dan omgekeerd. Wanneer men echter het instituut van de represaille en van de oorlog aanvaardt als een middel tot éézijdige rechtshandhaving, bestaat er geen enkele reden om te dien aanzien een uitzondering te maken voor de blokkade, vooral niet — en daarmee zijn wij gekomen aan het tweede bezwaar — daar de eis der proportionaliteit onverkort dient te worden gehandhaafd om de blokkade haar rechtvaardiging te verlenen. Daarmee wordt geenszins ontkend, dat in het verleden de vredesblokkade inderdaad ettelijke malen ten onrechte is toegepast, hetzij omdat van een eerder begaan onrecht niet kan worden gesproken, hetzij omdat, wanneer dit wel het geval was, in ieder geval een dermate ingrijpende maatregel hierdoor niet werd gewettigd.

Geleidelijk aan werd ook in de volkenrechtswetenschap het instituut van de vredesblokkade aanvaard. In de eerste plaats wel omdat zij zo vaak werd toegepast, dat het recht haar niet langer kon negeren. Daarnaast evenwel werd de vredesblokkade met meer welwillendheid bezien, omdat zij in een aantal gevallen duidelijk het uitbreken van een oorlog had voorkomen. In zoverre zij een vermindering van oorlogskansen inhield, betekende zij een positieve bijdrage tot de verbetering van de inter-statelijke betrekkingen. Weliswaar was de kans geenszins uitgesloten, dat zulk een blokkade als een casus belli werd beschouwd en een oorlog met zich meebracht, doch uit de praktijk bleek duidelijk, dat dit slechts in 5 van de 21 gevallen ook werkelijk gebeurde.

Wel was het echter van belang, dat de vredesblokkade, werd zij eenmaal aanvaard, aan bepaalde regels werd onderworpen. Zo nam men van de oorlogsblokkade het vereiste van de effectiviteit, het daadwerkelijk aanwezig zijn van een gordel van schepen, over. Daarnaast werd aangenomen, dat ook de vredesblokkade van tevoren moest worden aangekondigd, opdat niemand zich onwetend aan blokkade-breuk zou schuldig maken. Voorts stelde men, dat aangehouden en opgebrachte schepen niet met hun lading mochten worden verbeurd verklaard, daar dit immers slechts ten tijde van oorlog geoorloofd was. Zulke schepen mochten slechts worden vastgehouden, tot de conflictsituatie was opgelost en de betrekkingen waren genormaliseerd en moesten dan worden teruggegeven. Uit dit afwezig zijn van een oorlogssituatie werd tenslotte nog een andere conclusie getrokken, een conclusie, die het meest tot moeilijkheden aanleiding gaf: waar het slechts een conflict tussen twee staten in vredestijd betreft, mogen de schepen van derden door de betrokken maatregelen niet worden gehinderd. Schepen van niet bij het conflict betrokken

⁶⁾ Zie voor bestrijding van de vredesblokkade op deze en andere gronden onder meer J. de Louter, *Het Stellig Volkenrecht*, 1910, dl. II, blz. 174 e.v.

mogendheden mogen dus vrijelijk in- en uitvaren en de blokkade geldt slechts voor de schepen van de geblokkeerde staat.

Een regeling van de vredesblokkade bij verdrag is nimmer tot stand gekomen. Wel aanvaardde het Institut de Droit International — een lichaam, waarvan de meest vooraanstaande rechtsgeleerden deel uitmaken en van welks opinie dus een zeker gezag uitgaat — gedurende zijn conferentie te Heidelberg in 1887 de volgende conclusie, waarin de bovengenoemde eisen alle zijn neergelegd:

Het leggen van een blokkade, anders dan in oorlogstijd, is volgens het internationale recht niet toelaatbaar dan onder de volgende voorwaarden:

1. schepen onder een vreemde vlag mogen vrijelijk binnenvaren, niet-tegenstaande de blokkade;
2. de vredesblokkade moet officieel worden afgekondigd en bekend gemaakt en moet met voldoende machtsmiddelen worden gehandhaafd;
3. de schepen van de geblokkeerde mogendheid, die zulk een blokkade niet eerbiedigen, mogen slechts worden gesequestreerd . . .

Het is begrijpelijk, dat vooral de eerste eis op ernstig verzet stuitte bij de blokkerende mogendheden, omdat zij aan de waarde van de blokkade ernstig afbreuk deed. Niettemin werd aan deze eis in de volkenrechtswetenschap — en in de praktijk ook door de niet bij het conflict betrokken landen — met kracht vastgehouden. Toen in 1884 Frankrijk een blokkade legde om Formosa op grond van een geschil met China en deze blokkade liet gelden voor alle schepen, voerde Engeland aan, dat dit ongeoorloofd was, waar het hier een vredesblokkade betrof. Hetzelfde deed zich voor in 1902. Tengevolge van ongeregelde zaken in Venezuela hadden enige Europeanen schade geleden, welke de Venezolaanse regering niet bereid was te vergoeden. Hierop blokkeerden Engeland, Frankrijk en Italië de Venezolaanse kust om de regering te dwingen alsnog deze schadevergoeding te betalen⁷⁾, en ook deze blokkade werd van kracht verklaard voor alle schepen, onder welke vlag zij ook voeren. Thans waren het de Verenigde Staten die protest aantekenden. Engeland voorkwam verdere conflicten door officieel de oorlogstoestand af te kondigen en te stellen dat het hier dus een oorlogsblokkade betrof, doch zonnklaar blijkt hieruit, dat de eis dat schepen van derde landen niet door de vredesblokkade getroffen mogen worden, ook door de blokkerende mogendheden werd aanvaard. Toen in 1937 de Japanese regering de blokkade van de Chinese kust afkondigde, voerde zij dan ook uitdrukkelijk aan, dat deze blokkade alleen betrekking had op Chinese schepen en dat schepen onder vreemde vlag dus vrijelijk toegang hadden tot de Chinese havens.

III. *De Amerikaanse blokkade van Cuba*

Wanneer wij nu de blokkade van Cuba in het licht van het voorbijgaande bezien, dan valt het op, dat, *indien* wordt aangenomen dat het opstellen van offensieve kernwapens een onrechtmatige daad jegens de

⁷⁾ Dit is één der gevallen, waarin naar later ook werd erkend, de vredesblokkade ten onrechte werd toegepast, daar de proportionaliteitseis hier uit het oog werd verloren. Het lamleggen van de handel van een land met alle gevolgen van dien teneinde een schadevergoeding voor enkele particulieren te verkrijgen, is, naar thans algemeen wordt aanvaard, te eenemale ontoelaatbaar.

Verenigde Staten betekende — immers een zekere vorm van agressie — en daarmee de blokkade als represaille-maatregel gewettigd was, de Amerikaanse regering de bestaande volkenrechtelijke regels op bevredigende wijze in acht heeft genomen. Ten aanzien van de effectiviteit der blokkade kan geen twijfel bestaan, ook was zij tijdig bekend gemaakt. Over verbeurd-verklaring van schepen en lading werd niet gesproken, zelfs niet over opbrenging naar Amerikaanse havens; slechts werd bekend gemaakt, dat schepen, die aanvalswapens aan boord hadden, zouden worden tegengehouden. Ook kan bepaaldelijk niet worden gezegd, dat de grenzen van de redelijkheid zijn overschreden, daar slechts de aanvoer van aanvalswapens zou worden belemmerd, en uitdrukkelijk werd gezegd, dat de voorziening in noodzakelijke levensbehoeften niet in gevaar zou worden gebracht. In verband hiermee spreekt men dan ook in Amerika bij voorkeur van „quarantaine”, om aan te duiden dat de maatregel uitsluitend de beveiliging van Amerika ten doel heeft. Twijfel kan slechts rijzen ten aanzien van de eis, dat de blokkade niet mag gelden voor schepen van derde landen. Ondubbelzinnig immers kondigde de Amerikaanse regering aan, dat „alle schepen op weg naar Cuba van welk land of uit welke haven ook” zouden worden onderzocht, waarbij het overigens duidelijk was, dat het hier in de eerste plaats ging om schepen afkomstig uit de landen behorend tot het communistische blok.

In verband daarmee dient eerst een andere vraag te worden beantwoord: tegen wie was de blokkade van Cuba eigenlijk gericht? Reeds bij oppervlakkige kennisneming van de rede van Kennedy blijkt, dat de genomen maatregelen slechts zijdelings bedoeld waren als een actie tegen Cuba, doch in wezen een antwoord inhielden op de dreiging in het leven geroepen door de Sowjet-Unie. Niet in de eerste plaats tegen Cuba, doch tegen de Sowjet-Unie en daarmee dan ook tegen het hele monolithische communistische blok, was de Amerikaanse actie gericht. Daarbij rijst dan onmiddellijk de vraag: in hoeverre is het geoorloofd een staat te blokkeren, terwijl de blokkade niet tegen deze staat, maar juist tegen een ander land is gericht?

Allereerst kan worden opgemerkt, dat er in zekere zin een precedent bestaat. Toen in 1896 op Creta, dat toen nog onder Turks beheer stond, een opstand uitbrak, waarbij duidelijk de wens van de bevolking naar aansluiting bij Griekenland naar voren kwam, bleek dat deze aansluiting nog niet paste in de politiek van de Grote Mogendheden. Om een annexatie van Creta door Griekenland, welk land maar al te zeer bereid was de wens van de Cretenzers te vervullen, te voorkomen, legden zij een blokkade rondom Creta, een blokkade die niet gericht was tegen de soeverein van Creta, de Turkse Sultan, doch tegen een derde land, i. c. Griekenland⁸⁾. Een Griekse invasie-vloot werd dan ook met succes tegengehouden.

Belangrijker evenwel is dat er — politiek gezien — ruimte is voor de vraag of men heden ten dage nog wel kan spreken van een systeem van scherp van elkaar gescheiden soevereine staten. Is het niet veeleer zo,

⁸⁾ Colombos, *The International Law of the Sea*, 4th ed., 1961, blz. 404, noemt deze blokkade dan ook „rather anomalous, for although intended to hamper Greek action in Crete, it was not Greece which was blockaded and the blockade was not opposed by Turkey, the then territorial power.”

dat er — met name in het communistische blok, hetwelk in het voorafgaande reeds als monolithisch werd aangeduid — slechts sprake is van één leidinggevende mogendheid en van steunpunten, die van deze mogendheid afhankelijk zijn? Iedere actie, tegen één der steunpunten ondernomen, zal bijgevolg implicite altijd een actie zijn tegen de leidinggevende mogendheid. Zo gezien zal ook bij de vredesblokkade de eis van de eerbiediging van de rechten van schepen varend onder vreemde vlag, veel van haar betekenis verliezen. Wanneer aan deze eis onder alle omstandigheden onverkort wordt vastgehouden, betekent dit een miskennen van de veranderde werkelijkheid. Het statensysteem van thans is anders dan het statensysteem van de 19e eeuw en stelt bijgevolg ook andere eisen. Het gehele instituut van de vredesblokkade — dat zijn uitwerking kreeg met name in de 19e eeuw en dat thans in zekere zin in onbruik is geraakt — zal dan ook een herwaardering moeten ondergaan in het licht van de gewijzigde omstandigheden, wil het zijn waarde voor het volkenrecht behouden. Op deze herwaardering zal aan het slot van dit artikel nog worden teruggekomen.

IV. *De blokkade van Cuba en het Handvest van de Verenigde Naties*

Ook wanneer wij aannemen, dat de Verenigde Staten zijn gebleven binnen de grenzen, door het volkenrecht voor het leggen van een blokkade in vredetijd gesteld, dan nog blijft de kardinale vraag onbeantwoord: in hoeverre is zulk een optreden thans nog geoorloofd onder het Handvest van de Verenigde Naties, een organisatie waarvan alle betrokken landen lid zijn? Heeft niet het systeem van rechtshandhaving der Verenigde Naties een einde gemaakt aan de mogelijkheid tot eenzijdig optreden, om het even of men zijn recht tracht te verwezenlijken door middel van een oorlog of door middel van represaille-maatregelen? Hebben de ledenstaten zich niet uitdrukkelijk verbonden de afdoening van hun conflicten niet meer zelf ter hand te nemen, doch althans in eerste instantie aan de Verenigde Naties op te dragen, opdat de wereldvrede zo min mogelijk in gevaar wordt gebracht? Is eigenrichting niet een fenomeen, waarmee wij ten langen leste ook in het volkenrecht hebben afgedaan?

Om deze vragen te beantwoorden, zullen wij het Handvest zelf moeten opslaan. Art. 2, vierde lid, dat één der grondgedachten van het Handvest behelst, luidt:

„Alle leden zullen in hun internationale betrekkingen zich onthouden van bedreiging met of gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of politieke onafhankelijkheid van enige Staat, of op enige andere wijze, die onverenigbaar is met de Doelinden van de Verenigde Naties.”

Tezamen met het voorafgaande derde lid wordt hier het wezen van het veiligheidssysteem der Verenigde Naties weergegeven, dat als volgt kan worden samengevat: wanneer er een conflict bestaat tussen twee staten, moet men allereerst trachten dit geschil op vreedzame wijze op te lossen. Daarvoor worden verschillende mogelijkheden aangegeven, onder meer de behandeling ervan door de Veiligheidsraad. Nimmer mag men zulk een conflict trachten te regelen door zijn toevlucht te nemen tot bedreiging met of gebruik van geweld.

Nu is het niet aan twijfel onderhevig dat het afkondigen van een blokkade door een individuele staat een maatregel is, die onverenigbaar

is met de doelstellingen van de Verenigde Naties en als zodanig in strijd is met de verplichtingen, die de leden van de organisatie aangegaan hebben. Want ook al zou zulk een blokkade op zichzelf niet een gewelddadig optreden zijn, zij kan toch zeker begrepen worden onder de laatste zinsnede van art. 2, lid 4, en zal doorgaans een eventuele bedreiging met geweld inhouden; in het geval van de blokkade van Cuba werd deze bedreiging onverholen geuit.

Is een blokkade dus in beginsel onverenigbaar met het Handvest als uiting van eenzijdige rechtshandhaving, dat betekent niet, dat zij daarmee uit het volkenrecht moet worden gebannen. In de eerste plaats is het natuurlijk mogelijk, dat de organisatie zelf een blokkade afkondigt bij wijze van sanctie tegen een staat die de internationale vrede en veiligheid in gevaar brengt. Als maatregel, door de Veiligheidsraad te nemen, is zij ten zeerste geëigend en art. 42 Handvest laat daaromtrent geen twijfel bestaan⁹⁾. In zulk een geval zullen ook de rechten van schepen varend onder vreemde vlag niet geëerbiedigd kunnen worden, waar bij maatregelen, genomen door de Verenigde Naties als zodanig, het begrip neutraliteit niet meer in de gebruikelijke zin zal kunnen worden gehanteerd.

Doch ook als middel van eenzijdige, door een individuele staat gestelde rechtshandhaving, zou de represaille-maatregel en daarmee dus de blokkade volgens vele volkenrechtsgeleerden nog een rol kunnen spelen, nl. dan, wanneer de Veiligheidsraad of de Algemene Vergadering — door het gebruik van het vetorecht door één der Grote Mogendheden of anderszins — niet in staat zijn gebleken een oplossing voor het geschil tot stand te brengen. Volgens deze schrijvers zou in dat geval de bevoegdheid tot eenzijdige rechtshandhaving herleven, waarbij de vraag dan nog open blijft, in hoeverre de oorlog als middel daartoe geoorloofd is¹⁰⁾.

In al deze gevallen is echter voorondersteld, dat de individuele staat eerst getracht heeft de zaak op vreedzame wijze op te lossen en in ieder geval de daarvoor bestemde mechanismen van het systeem van de Verenigde Naties in beweging heeft gezet. In het geval van de blokkade van Cuba is dat niet het geval geweest, ook al zijn voorgaande geschillen betreffende Cuba wel voor het forum der Verenigde Naties gebracht. Thans echter kondigde de Amerikaanse regering eerst de blokkade af en legde pas daarna de zaak aan de Veiligheidsraad voor.

Voor het nemen van zulk een eenzijdige maatregel voordat het betreffende geschil aan de Veiligheidsraad wordt voorgelegd, bestaat slechts één rechtvaardigheidsgrond, nl. het geval van individuele of collectieve zelfverdediging, voorzien in art. 51 van het Handvest¹¹⁾. Indien een

⁹⁾ In art. 42 wordt bij de opsomming van de militaire sancties de blokkade uitdrukkelijk genoemd.

¹⁰⁾ Zie bv. Ernst Sauer, *Grundlehre des Völkerrechts*, 1955, S. 286.

¹¹⁾ Art. 51: Niets in dit Handvest zal afbreuk doen aan het natuurlijke recht tot individuele of collectieve zelfverdediging, indien een gewapende aanval plaats heeft tegen een lid van de Verenigde Naties, totdat de Veiligheidsraad de maatregelen heeft genomen, die nodig zijn voor het handhaven van internationale vrede en veiligheid. Maatregelen genomen door leden in de uitoefening van dit recht tot zelfverdediging moeten onmiddellijk ter kennis worden gebracht van de Veiligheidsraad en zullen in generlei opzicht het gezag en de verantwoordelijkheid van de Veiligheidsraad krachtens dit Handvest om te allen tijde zodanig op te treden als hij nood-

land wordt aangevallen, moet het de bevoegdheid hebben onmiddellijk deze aanval met passende maatregelen te beantwoorden. Deze vrijheid van handelen houdt echter tevens de verplichting in de genomen actie terstond aan de Veiligheidsraad mee te delen en zij duurt slechts zolang als deze Raad zelf nog geen geëigende maatregelen heeft getroffen. Is de Raad zelf eenmaal in actie gekomen, dan heeft de betrokken staat de plicht zijn maatregelen aan die van de Veiligheidsraad ondergeschikt te maken.

Art. 51 spreekt echter slechts van een recht tot zelfverdediging in geval van een gewapende aanval. In de Cubaanse affaire kan van een gewapende aanval niet gesproken worden en dit zou dus de rechtmatigheid van een eenzijdig optreden door de Verenigde Staten uitsluiten. President Kennedy stelde nu, dat op dit punt art. 51 niet naar de letter kan worden genomen. In zijn rede zei hij onder meer:

„Wij leven niet langer in een wereld waarin het afschieten van wapens moet worden afgewacht vóór men kan spreken van een voldoende bedreiging van de veiligheid van een volk. Kernwapens zijn zo vernietigend en raketten zijn zo snel, dat elke aanzienlijk vergrote mogelijkheid om ze te gebruiken of elke plotselinge verandering, die op hun gebruik wijst, stellig kan worden beschouwd als een besliste bedreiging van de vrede.”

Kennedy stelt dus, dat bij de huidige stand van de bewapeningstechniek, waar een daadwerkelijke aanval met kernwapens de mogelijkheid van een effectieve verdediging illusoir kan maken, waar de tegenstander met één slag kan worden vernietigd, de grenzen tussen een gewapende aanval en een bedreiging daarmee zijn verflauwd. Het recht van zelfverdediging moet niet alleen worden toegekend bij een aanval, in welk geval deze verdediging veelal niet meer mogelijk zal zijn, doch ook reeds indien het onder bepaalde omstandigheden duidelijk is, dat zulk een aanval tot de reële mogelijkheden behoort. Want slechts bij een direct en snel optreden kan in zulk een situatie de dreiging nog tijdig afgewend worden. Zijn alle voorbereidingen evenwel reeds getroffen, dan kan een eventuele aanval niet meer voorkomen worden. In feite betekent dit dat iedere belangrijke wijziging van de nucleaire status quo een direct optreden wettigt.

Het moet worden erkend, dat aanvaarding van deze theorie, waarin het begrip „gewapende aanval” alle precisie verliest, grote gevaren met zich meebrengt. Want het is in dit geval niet gemakkelijk aan te geven, waar de grens van rechtmatige zelfverdediging ligt, en de mogelijkheid van misbruik is ruimschoots aanwezig. Niettemin moet worden toegegeven, dat in de redenering van Kennedy veel waarheid schuilt. Het Handvest, dat de zelfverdediging tot het geval van een gewapende aanval beperkt, is opgesteld in 1945 voordat de atoombom op Hiroshima viel en voordat dus de fundamentele wijziging van de bewapeningstechniek aan het licht was getreden. In een gezaghebbend commentaar van 1949 wordt reeds geschreven:

„De kans op een kernoorlog heeft de mogelijkheid van een effectieve verdediging na een openlijke eerste aanval aanzienlijk verminderd. De

zakelijk oordeelt om internationale vrede en veiligheid te handhaven of te herstellen, aantasten.

vraag rijst dan ook of in geval van een kernoorlog het recht van zelfverdediging enige waarde heeft, indien het wordt beperkt tot gevallen van een gewapende aanval¹²⁾.

Waar de atoombom in de huidige wereld in leven en denken een zo vooraanstaande plaats heeft ingenomen, is het enigszins beschamend te moeten toegeven, dat in het positieve volkenrecht aan het bestaan van kernwapens nog vrijwel is voorbijgegaan. Daarbij kan de volkenrechtsgelcerden geen verwijt worden gemaakt. Op bijzonder indringende wijze hebben zij zich met het nucleaire probleem bezig gehouden en zijn daarbij tot waardevolle resultaten gekomen¹³⁾. Dit falen is veeleer te wijten aan het volledig ontbreken van een gemeenschappelijk uitgangspunt bij de beide wereldmachten, als gevolg waarvan een concrete regeling, ook van de belangrijkste punten, tot op heden achterwege is gebleven. De zich immer zonder enig resultaat voortslepende besprekingen te Genève zijn daarvan het droevig bewijs. De praktijk laat zich evenwel niet dwingen in het keurslijf van verouderde regels. Ook voor wat het volkenrecht betreft zal men moeten leren om „te leven met de atoombom”, zoals Von Weiszäcker het uitdrukt.

Daarmee worden de gevaren, zoals die hierboven zijn geschilderd, niet weggewomen; doch men neemt gevaren evenmin weg door ze te negeren en vast te houden aan regels die voor een inmiddels tot het verleden behorende tijd zijn opgesteld. Door het recente optreden van Amerika is aangetoond, dat een nieuwe bezinning op deze problematiek broodnodig is en een andere regeling daarvan in concrete bepalingen hogelijk gewenst. Daardoor kan en moet dit optreden een sterke stimulans betekenen voor de aanpassing en verdere doorvoering van een wereldrechtsoorde die in overeenstemming is met de bestaande werkelijkheid.

Daarbij moet worden opgemerkt dat het Amerikaanse optreden reeds zekere aanknopingspunten voor een nadere regeling geeft. Aan de Amerikaanse regering kan immers verantwoordelijkheidsbesef voor de draagwijdte van haar beslissingen niet worden ontzegd. Bij een gewapende aanval zal te allen tijde een gewapende tegenactie gerechtvaardigd zijn. De Amerikaanse regering heeft evenwel ingezien, dat dit niet het geval is zolang nog slechts kan worden gesproken van een dreigende aanval. Het voorkomen van een oorlog met wapengeweld moet onder de huidige omstandigheden, gezien de verstrekkende en verschrikkelijke consequenties die dit kan hebben, ontoelaatbaar worden geacht. Daarom hebben de Verenigde Staten gegrepen naar een oud volkenrechtelijk instituut dat in de gegeven situatie volledig aan de behoeften beantwoordde en met het nemen waarvan op zichzelf nog niets onherstelbaars was gebeurd. Daarbij wordt volledig toegegeven, dat de gevolgen uiterst ernstig hadden kunnen zijn, doch indien men aanneemt, dat een doeltreffend optreden der Verenigde Staten uit zelfverdediging gerechtvaardigd was, moet men ook toegeven, dat zij moeilijk een minder ingrijpende maatregel had kunnen nemen. In zoverre kan Mc Millan gelijk worden gegeven, als hij zegt dat het Amerikaanse optreden gematigd te noemen is.

Ook verder heeft de Amerikaanse regering zich aan de geldende regels

¹²⁾ L. M. Goodrich and E. Hambro, *The Charter of the U.N.*, 2nd ed., 1949, p. 300.

¹³⁾ Zie bv. Nagendra Singh, *Nuclear Weapons and International Law*, 1960, en Eberhard Menzel, *Legalität oder Illegalität der Anwendung von Atomwaffen*, 1960.

gehouden. Onmiddellijk na het bekendmaken van de te nemen actie verzocht zij om een spoedbijeenkomst van de Veiligheidsraad, daarbij implicerend, dat zij het eenzijdig optreden aan eventuele doeltreffende maatregelen van de Raad zou ondergeschikt maken.

Wanneer uit dit alles een bepaalde conclusie mag worden getrokken, dan blijkt dat de allesbeheersende vraag is: wanneer is een eenzijdig, individueel optreden uit zelfverdediging geoorloofd? Indien wordt geaccepteerd, dat dit, gezien het karakter van de huidige wapens, ook het geval is bij ernstige dreiging van een gewapende aanval, dan kan vervolgens worden aangenomen, dat in dit geval normaliter een preventieve oorlog niet gerechtvaardigd is, omdat men daarmee het doel voorbij schiet. Dan komen automatisch die maatregelen in aanmerking, die minder inhouden dan de oorlog, en dus onder meer de represaille-maatregelen, waaronder ook is begrepen de blokkade in vreedstijd. Daarmede krijgen deze represaille-maatregelen als het ware een nieuwe functie en bijgevolg zal een herwaardering moeten plaats vinden. De voorwaarden waaraan deze represaille-maatregelen moeten voldoen, zullen opnieuw getoetst moeten worden aan de eisen die de huidige samenleving en de nieuwe functie dezer maatregelen daarin stellen. Waar de oorlog, vroeger het middel bij uitstek om conflicten te beslechten en zelfverdediging te effectueren, thans als zodanig niet meer dienstig is, omdat zij niet gelokaliseerd kan worden en de uitwerking ervan onoverzienbaar is, kunnen juist bij de zelfverdediging de represaille-maatregelen een rol van betekenis gaan spelen. In zoverre kan gezegd worden, dat het Amerikaanse optreden een positieve bijdrage kan inhouden voor een nieuwe ontwikkeling van het volkenrecht in het atoom-tijdperk. Daarmee zijn de ontelbare vragen in genen dele opgelost en veel werk zal moeten worden verricht voordat een goede regeling tot stand is gebracht. Doch noodzaak van en weg tot deze definitieve regeling zijn hiermee aangegeven.

Met het bovenstaande is nog immer geen uiteindelijke waardering gegeven aangaande de rechtmatigheid van de Amerikaanse blokkade van Cuba. Dit kan ook moeilijk geschieden, zolang niet vaststaat dat een eenzijdig en individueel optreden tegen een oorlogsdreiging geoorloofd is, en zolang niet alle gegevens bekend zijn aan de hand waarvan een antwoord kan worden gegeven op de vraag of dit optreden onder de gegeven omstandigheden geoorloofd was. Wel kan echter worden vastgesteld, dat van een overduidelijke schending van het volkenrecht niet kan worden gesproken. De Amerikaanse regering heeft zich, waar duidelijke volkenrechtelijke richtlijnen aanwezig waren, aan deze richtlijnen gehouden. Daarbij moet niet vergeten worden, dat de Amerikaanse actie in de eerste plaats een politieke actie was met politieke oogmerken. Het volkenrecht behoort het raam te bieden, waarbinnen zulk een politiek optreden kan geschieden. Voor zover het volkenrecht dat toeliet, heeft de Amerikaanse regering zich binnen dat raam gehouden. Ten dele betrad zij echter een soort niemandsland, waarvan thans duidelijker dan ooit is aangetoond, dat dit, wat het volkenrecht betreft, geen niemandsland mag blijven.

ECONOMISCHE POLITIEK ALS BEGINSSEL-POLITIEK

II. PROBLEMEN ROND DE INKOMENSVERDELING

DOOR

DRS. B. GOUDZWAARD

1. *Samenvatting en program.*

Tussen beginsel en politieke praktijk bestaat geen ondoordringbare muur! Dat was, kort gezegd, de slotsom van het vorige artikel. Er is geen enkele politieke beslissing, of het drijvende beginsel van de politicus komt op de een of andere wijze om de hoek kijken. Onbewust en ongewild laat men toch altijd in zijn politieke woorden en daden doorklinken waardoor men ten diepste is beziel.

De waarheid van deze uitspraak kon worden geïllustreerd aan de wijze, waarop de socialistische, de liberale en de rooms-katholieke politici denken en spreken over fundamentele ideeën en begrippen als: vrijheid, gelijkheid, gerechtigheid, verantwoordelijkheid, algemeen belang, enzovoorts. Het bleek, dat zij allen aan deze begrippen hun eigen inhoud geven; dat de socialist al deze begrippen ombuigt in economisch-collectieve richting, de liberaal in burgerrechtelijk-individuele richting, de rooms-katholiek in theologisch-subsidiare richting, zodat niets anders overbleef dan te concluderen, dat juist door deze typische „ombuigingen” of accenten hun respectievelijke beginselen zijn gekenmerkt.

Tenslotte kwam de vraag aan de orde naar het eigenlijke kenmerk van het *christelijk* politiek beginsel. Het antwoord kon eenvoudig zijn. Omdat een beginsel datgene is wat de mens bezielt en waaraan hij zijn hart geeft, kan het bij het reformatorisch-christelijk beginsel alleen gaan om Christus en om wat Hij voor het politieke leven betekent. Die betekenis bleek tenslotte in de uitdrukking „publieke gerechtigheid” te kunnen worden samengevat.

het beginsel in de praktijk

Uiteraard kan met deze aanduiding niet worden volstaan. Wat *doet* het christelijk beginsel in de praktijk? Dit is de vraag die nu op antwoord wacht. Daarbij mogen wij er van uitgaan, dat het christelijk beginsel in een eigen, welomlijnd praktisch beleid tot uiting komt — evenals dat b.v. bij het socialistisch beginsel het geval is.

Om in die verwachting niet te worden beschaamd dienen wij er echter van meet af rekening mee te houden, dat het beginsel zich met name in de politieke praktijk doet gelden door zijn inwerking op de in die praktijk gehuldigde ideeën en begrippen. Voor alles zal het derhalve gaan om de vraag hoe onze „ideeën-wereld” door het christelijk beginsel wordt ge-

stempeld. Praktisch-christelijke politiek is o.i. niet mogelijk, zolang het christelijk beginsel zich niet in een eigen vrijheids-, gelijkheids-, en verantwoordelijkheidsidee en een eigen opvatting van het „algemeen belang” heeft uitgedrukt.

Hier ligt een van de belangrijkste opgaven, maar ook een der moeilijkste problemen der christelijke politiek. Want wij zullen nimmer de christelijke idee als zodanig „in bezit” kunnen nemen. Wij kunnen er slechts naar reiken, ons voortdurend corrigerend aan voor- en tegenstander; bovenal ons reformerend, d.w.z. ons hart openstellend voor het Evangelie van Jezus Christus alléén. Christelijke politiek is daarom nooit „af”; zij kan nimmer definitief in een program worden neergelegd, zij is altijd voor herziening vatbaar.

Tegen de achtergrond van dit proces van tasten en reiken naar de christelijk-politieke idee — wat immer in gemeenschap geschiedt — dient ook dit artikel te worden gezien. Het draagt daarom noodzakelijkerwijs het karakter van voorlopigheid in zich. Ook waar het polemisch ingaat op standpunten van voor- en tegenstanders bedoelt het niet een afsluitend oordeel te geven, doch slechts hulpdiensten te verrichten voor een gemeenschappelijke oordeelsvorming¹⁾.

Een en ander zal hier geschieden aan de hand van de actuele vraag, in hoeverre de overheid mag ingrijpen in de bestaande inkomens- en vermogensverhoudingen. Getracht zal worden aan te tonen dat in dit stuk concrete politiek inderdaad een eigen reformatorisch geluid kan worden gegeven, mits wij ons willen richten naar de christelijk-politieke idee, zoals die mede in een christelijke *gelijkheids*gedachte haar doorwerking vindt.

2. Overheid en inkomensverdeling: een algemene benadering.

„Is het geoorloofd, dat de overheid ingrijpt in de bestaande inkomensverhoudingen?” Deze vraag keert geregeld in onze kring terug. De een meent, dat dit ingrijpen volstrekt ongeoorloofd is, terwijl de ander juist op een „fors” en „progressief” beleid aandringt. Wie van beide heeft gelijk?

Het is niet mogelijk op deze vraag een goed antwoord te geven. En wel om de eenvoudige reden dat het probleem aldus verkeerd is gesteld. *Elke* overheid grijpt namelijk, of zij wil of niet, op de een of andere wijze in de inkomensverhoudingen in.

Het is niet moeilijk dit aan te tonen. De weg, die moet worden afgelegd eer iedere persoon over een bepaald inkomen de beschikking heeft is namelijk zo lang, dat elke overheid deze bewust of onbewust op meerdere punten door haar eigen handelen doorkruist. Het is een weg met een drietal etappes.

Bij de *eerste* etappe gaat het om de vorming van de middelen of capaciteiten, die iemand nodig heeft om aan het produktieproces te kunnen deelnemen en aldus tot het verdienen van een inkomen in staat te zijn.

¹⁾ Dit ingaan op de standpunten van onze politieke „tegenstanders” (in dit artikel met name de socialisten en liberalen) is voornamelijk gewenst, omdat naar onze mening de veronachtzaming van de drijvende beginselen van anderen een van de belangrijkste oorzaken is, dat velen in eigen kring het uitzicht op een reformatorische politiek hebben verloren.

Men kan geen bijdrage tot het produktieproces leveren zonder arbeidsvermogen of kapitaal; deze moeten dus eerst worden gevormd of aangekweekt. Maar dit betekent dat elke overheidsbemoeiing op onderwijsgebied en elke overheidsmaatregel ten aanzien van b.v. de bezitsvorming neerkomt op indirecte beïnvloeding van de huidige en toekomstige inkomensverhoudingen.

De *tweede* etappe van de inkomensvorming betreft de wijze, waarop men metterdaad zijn bijdrage levert tot het produktieproces — en de wijze waarop men hiervoor wordt „beloond”. Hoe wordt in de onderneming de totale produktieopbrengst over b.v. de werknemers en de aandeelhouders verdeeld? Dit verdelingsproces is van directe invloed op de inkomensverhoudingen. Maar hieruit volgt, dat ook elke overheidsbemoeiing met de loonvorming, met de interestvoet en met de winstdeling in de onderneming onvermijdelijk bepaalde wijzigingen in de inkomensverdeling teweeg brengt.

De *derde* en laatste etappe betreft de mate, waarin het verdiende inkomen ook metterdaad aan de inkomensstrekkers ter beschikking wordt gesteld. Op de verdiende inkomens worden niet onaanzienlijke bedragen ingehouden: sociale lasten, loon- en (voor de aandeelhouders) dividendbelasting. Achteraf wordt in de vorm van de inkomstenbelasting nog weer een extra deel van het reeds verdiende inkomen „afgeroomd”. Het uiteindelijk-beschikbare inkomen is derhalve aanzienlijk lager dan het verdiende inkomen. Bij deze etappe is de overheidsinvloed eenvoudig niet weg te denken. Doordat de overheid belastingen heft naar draagkracht (wat de noodzaak van een progressief tarief met zich brengt) en met deze belastinggelden o.a. bepaalde bevolkingsgroepen financieel ondersteunt, bewerkt zij dat het beschikbare inkomen van de beter gesitueerden lager, en het beschikbare inkomen van de mindergesitueerden hoger is dan wat zij oorspronkelijk aan inkomen verdienen. Ook hier dus een direkte ingreep in de verdeling der beschikbare inkomens in ons land.

Uit het bovenstaande moge genoegzaam gebleken zijn, dat bij de opbouw van een antirevolutionair standpunt ten aanzien van de relatie tussen overheid en inkomensverdeling de centrale vraag nimmer kan zijn, of wij al dan niet voor een overheidsingrijpen pleiten. Veeleer gaat het er om, voor welke *wijze* van overheidshandelen wij pleiten. Het is op dit punt, dat dan ook de werkelijke verschillen tussen de politieke stromingen openbaar komen.

de socialistische wijze van ingrijpen

Het socialistisch standpunt ten aanzien van de inkomensverdeling komt voort uit een tweetal motieven: een rechtvaardigheidsmotief en een welvaarts- of doelmatigheidsmotief.

Het socialistische *rechtvaardigheidsmotief* is gericht op een gemeenschap waarbinnen economische gelijkheid heerst. Uit dien hoofde is een inkomensverdeling vereist, waarbij voor gelijke economische prestaties — ofwel voor gelijke economische behoeften ²⁾ — gelijke inkomens gelden.

²⁾ Wat voor de inkomensverdeling nu de *beheersende* norm moet zijn: die van het inkomen naar behoefte of die van het inkomen naar prestatie, is al vanouds een twistpunt binnen de socialistische beweging geweest. Wij gaan hierop thans niet verder in.

Dit socialistische rechtvaardigheids- of gelijkheidsmotief vormt de ondergrond voor enkele van ouds bekende socialistische wensen, zoals bijvoorbeeld een drastische vermindering van het arbeidsloze inkomen omdat tegenover dat inkomen geen economische prestaties staan, of een belastingheffing die is afgestemd op het bewerkstelligen van een op het behoeftelof het prestatie criterium gebaseerde herverdeling van inkomens en vermogens.

Maar staat de socialist dit alles ook voor in de politieke praktijk? Nee, daarvoor zorgt het *welvaarts- of doelmatigheidsmotief*. Dit motief vertolkt het socialistische streven naar een maximale economische welvaart der gemeenschap. Door dit motief worden de hierboven genoemde wensen tot een dusdanige omvang ingeperkt, dat nadelige effecten op de nationale economische welvaart en ontwikkeling achterwege blijven³⁾.

De inperking van het rechtvaardigheidsmotief door het doelmatigheidsmotief gaat zeer ver. Als men een lijstje maakt van wat aan socialistische wensen na de „stormloop” van het doelmatigheidsmotief is blijven staan, dan is de indruk bepaald niet overweldigend. Eigenlijk zijn er maar twee punten overgebleven, die in de verte aan het socialistische gerechtigheidsmotief herinneren: ten eerste de instelling van een vermogenswinstbelasting, ten tweede een verhoging van het successierecht. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat tal van socialisten met deze „oplossing” geen vrede hebben en pleiten voor een sterker accent op het rechtvaardigheidsmotief. Binnen het socialisme is een duidelijke tegenstelling aanwezig tussen hen, die op de doelmatigheid, en hen, die op de rechtvaardigheid de klemtoon willen leggen⁴⁾.

liberale benadering van de inkomensverdeling

Over het liberale standpunt kunnen we korter zijn. Misschien is het het beste, ook hier enkele citaten voor zichzelf te laten spreken. „Tegen het gebruiken van het tarief van de inkomstenbelasting ten behoeve van de herverdeling van het inkomen heb ik ernstige bezwaren... Door ver-

³⁾ „Zolang de belastingdruk in zijn geheel zo zwaar is als thans het geval is, maken de economische nadelen van de hoge tarieven van de inkomstenbelasting het onmogelijk aan die belasting, door een nog veel verder gaande verhoging voor de hoogste groepen, een nog grotere corrigerende werking te verlenen” (*De weg naar Vrijheid*, blz. 114). „Een directe en drastische ingreep in de bestaande vermogensverhoudingen ter nivellering van het private, individuele vermogens bezit is... niet doelmatig te achten” (*Wenkend Perspectief*, blz. 149). Enzovoorts.

⁴⁾ Kloos geeft als norm voor de inkomensverdeling aan: „Een zo groot mogelijke gelijkheid van inkomens wordt nagestreefd als met een doelmatige behoeftevoorziening en een redelijke expansie verenigbaar is” (*Socialisme en Democratie*, september 1959) — En Van Ameringen: „Het gaat bij het socialisme... om beperking der materiële ongelijkheid tot datgene wat noodzakelijk is om een rationele voortbrenging te verzekeren. De socialistische kritiek richt zich tegen alle verdergaande ongelijkheid” (*Liberalisme en Socialisme*, blz. 38) — Hiertegenover echter Den Uyl: „Het is bepaald niet zo, dat een rechtvaardiger verdeling van de welvaart altijd moet wijken voor de doelstelling van een expansie van de economie. Ik dacht in mijn onschuld dat in het relativeren van deze maatstaf nu juist een wezenlijk element lag van een socialistisch economisch bestel” (*Socialisme en Democratie*, oktober 1959).

Dat hier van een tegenstelling *binnen* het socialisme sprake is is niet te veel gezegd. Deze tegenstelling spruit nl. voort uit het feit, dat het socialistische beginsel zowel het gelijkheids-, als het welvaartsbegrip in *gelijke* (economisch-collectieve) richting heeft omgebogen. De economische gelijkheid in de gemeenschap en de economische welvaart van de gemeenschap verdragen zich nu eenmaal niet met elkaar.

schillende oorzaken is het tarief veel te progressief, het heeft thans niet meer uitsluitend de functie naar draagkracht te belasten, maar tevens om het inkomen te herverdelen" ⁵⁾. „Als de liberaal spreekt van vermogensspreiding... dan bedoelt hij het aanmoedigen van besparingen in brede lagen der bevolking... Als de socialist zich met het vraagstuk bezighoudt gaan zijn gedachten uit naar een „afroming” (lees: onteigening) van het bestaande vermogensbezit...” ⁶⁾. Met andere woorden: de liberaal is in het algemeen afkerig van elke vorm van inkomens- en vermogensherverdeling, die neerkomt op een aantasting van reeds gevestigde (eigendoms) rechten. Hij is voorstander van een belasting naar draagkracht, wat voor hem inhoudt: het brengen van een gelijk nutsoffer door iedere belastingplichtige, zodat de inkomensverhoudingen vóór en na de belastingheffing voor wat betreft het inkomensgenot onveranderd blijven. Hierachter ligt het liberale ofwel het *individualistisch-burgerrechtelijke* gelijkheidsbegrip, dat zegt: aan de eis van een gelijke behandeling van alle onderdanen is principieel voldaan, wanneer ieder individu van overheidswege in gelijke mate in het genot van zijn formeel-burgerlijke rechten wordt gehandhaafd ⁷⁾.

en wij?

Reeds eerder is ter sprake gekomen, dat niet beslissend is of de overheid al dan niet ingrijpt in de inkomens- en vermogensverhoudingen, maar op welke *wijze* zij dat doet. Is het mogelijk ons hierbij als antirevolutionairen te binden aan een keuze tussen de socialistische en de liberalistische benaderingswijze?

Uiteraard is dat niet het geval. Bij beide stromingen rust de eigen wijze van benadering op een gelijkheidsgedachte, welke voor honderd procent op het typische beginsel van deze stromingen is gebaseerd. Onze benaderingswijze zal noch op een collectief-economische, noch op een individueel-burgerrechtelijke, maar op een intrinsiek *christelijke* gelijkheidsidee dienen te zijn gegrondvest.

Maar wat is dan de inhoud van zulk een christelijk-politieke gelijkheidsgedachte?

Wij zouden hier willen teruggrijpen naar iets, waarbij reeds in het vorige artikel is stilgestaan dat Christus' Koningschap zich rechtstreeks tot alle samenlevingskringen uitstrekt. In alle samenlevingsverbanden en -verhoudingen, hoe verschillend van aard zij ook mogen zijn, staat de mens in een directe verantwoordelijkheidsrelatie tot de Heer, die hem tot Zijn dienst roept. Het brandpunt van de christelijk-politieke gelijkheidsidee bestaat nu daarin, dat alle mensen in hun onderscheidene samenlevingskringen en -verhoudingen als geroepen *gelijkelijk* aan Christus verantwoording verschuldigd zijn.

De consequenties van deze gelijkheidsidee voor het overheidsbeleid zijn tweërlei. In de eerste plaats zal de overheid oog moeten hebben voor de

⁵⁾ Mr. J. de Wilde, *Wat is en wil het liberalisme, sociaal en economisch*, blz. 187.

⁶⁾ J. Fahrenfort, *Wat is en wil het liberalisme, sociaal en economisch*, blz. 149.

⁷⁾ In de laatste tijd openbaren zich echter ook in het liberalisme stromingen, die andere motieven dan dat der (burgerrechtelijke) gelijkheid op de voorgrond willen stellen.

eigen en zelfstandige roeping van haar onderdanen in hun onderscheidene samenlevingskringen — een roeping die niet van haar zèlf, maar van Christus afkomstig is. De overheid zal zich dan ook nimmer mogen opwerpen als de overkoepelende, allesomvattende instantie van de samenleving. In de tweede plaats zal zij zich er in al haar beleid rekenschap van moeten geven, dat de mens in *al de sectoren van zijn leven* geroepen is. Zij zal er zich daarom voor moeten hoeden de belangen van haar onderdanen uitsluitend of hoofdzakelijk te beschouwen vanuit een economisch of een formeel-burgerrechtelijk gezichtspunt. De overheid heeft tot taak er zorg voor te dragen, dat haar onderdanen zich naar alle kanten van het leven vrij, d.w.z. als geroepen van Jezus Christus, kunnen ontplooiën. Zij zal er dan ook oog voor dienen te hebben, dat het leven van de mens niet opgaat in het economische of het burgerrechtelijke, doch dat dit aspecten zijn *naast* de vele andere, die het mensenleven vertoont. Zij zal al deze aspecten *gelijkelijk* dienen te honoreren. Het leven van haar onderdanen dient naar alle zijden door haar te worden beveiligd en ondersteund.

De christelijk-politieke gelijkheidsidee is met andere woorden een gelijkheidsidee, welke is gericht door de norm der publieke gerechtigheid. Het gericht-zijn door de norm der *publieke* gerechtigheid komt tot uiting in de genoemde plicht der overheid, af te zien van elke onderschikking van de niet-statelijke samenlevingskringen aan het staatsverband. Het gericht zijn door de norm der publieke *gerechtigheid* blijkt uit haar plicht, niet te discrimineren tussen haar onderdanen in hun uiteenlopende levenskringen en -verhoudingen, maar hen gelijkelijk te dragen in hun geroepen-zijn — naar welke sectoren van het leven zich hun roeping ook uitstrekt. Dit laatste krijgt nog een bijzonder accent, wanneer de onderdanen-onderling hun wederzijds geroepen-zijn niet weten te eerbiedigen, hetgeen een rechtvaardig tussenbeide komen van de overheid noodzakelijk kan maken. Door haar inmenging verschaft de overheid aan haar onderdanen de mogelijkheid, zich opnieuw in vrijheid als gelijk-geroepen te dragen en te ontplooiën.

Dit alles klinkt ongetwijfeld nog vrij abstract en algemeen. Wij hopen het echter concreter te kunnen maken door ons in het navolgende te verdiepen in enkele van de praktische vraagstukken, welke bij het overheidsbeleid ten aanzien van de inkomensverhoudingen aan de orde komen. Daarbij kunnen wij ons het beste houden aan het reeds eerder gemaakte onderscheid in de drie „etappes” die door het inkomen successievelijk worden doorlopen: de etappe van de vorming van inkomensverwervende middelen, die van vorming en verdeling van het inkomen zelf, en die van het beschikbaarkomen van de reeds verdiende inkomens. De tweede etappe — welke het vormings- en verdelingsproces van het inkomen betreft — zullen wij echter het eerst aan de orde stellen.

3. De overheid en het proces van inkomensverdeling.

Bij het spreken over „het proces van inkomensverdeling” dient met name te worden gedacht aan de verdeling van de totale ondernemings-opbrengst over de produktiefactoren arbeid, ondernemingsleiding en kapitaal. De arbeiders, de ondernemers en de kapitaalverschaffers eisen voor

hun medewerking aan het produktieproces elk een aandeel op van het totale produktieresultaat⁸⁾.

Hoe heeft de overheid zich tegenover dit verdelingsproces op te stellen?

Voorop staat, dat zij heeft te erkennen dat alle betrokken groepen in dit verdelingsproces een belangrijk deel van hun eigen, zelfstandige roeping vervullen. Dit behoeft echter nog niet te betekenen, dat de overheid hier onder alle omstandigheden werkeloos heeft toe te zien.

In de eerste plaats is er de mogelijkheid, dat bij dit verdelingsproces aan het *algemeen belang* schade wordt toegebracht. Bepaalde volksbelangen (voornamelijk van economische aard) kunnen door een bepaalde wijze van verdeling van de totale ondernemingsopbrengst in de knel geraten. Zo is het mogelijk dat de lonen zodanig worden vastgesteld, dat zij prijsstijgingen en/of werkloosheid gaan veroorzaken. Ook is het denkbaar dat (b.v. ten gevolge van een overmachtspositie van de aandeelhouders in de onderneming) de dividenden op een zodanig hoog niveau worden vastgesteld, dat de ondernemingen economisch „leegbloeden” en het nationale investeringspeil tot onaanvaardbare proporties inkrimpt.

Zo kunnen zich tal van factoren doen gelden, welke de overheid niet zonder meer over haar kant mag laten gaan. Het is haar roeping op rechtvaardige wijze ernaar te streven, dat het gehele volksleven in al zijn samenlevingskringen en -verhoudingen tot een zo groot mogelijke ontplooiing wordt gebracht. Daarom zal zij niet kunnen tolereren, dat het proces van inkomensverdeling zich tot schade van dit gehele volksleven voltrekt. In zulke gevallen is het een eis van algemeen belang, dat de beloning der produktiefactoren niet geheel wordt vrijgelaten, maar b.v. aan bepaalde maxima wordt gebonden⁹⁾.

Naast het eventuele overheidsingrijpen ter bescherming van een bepaald volksbelang is er ook nog een andere grond denkbaar voor een overheidsinnemenging in het verdelingsproces: de bij de verdeling betrokken partijen kunnen elkander in die mate schade berokkenen, dat de overheid is verplicht een openlijke herziening van deze verdeling af te dwingen.

Wanneer doet zich de laatstbedoelde situatie voor? Onzes inziens valt zij niet zonder meer samen met situaties waarbij bepaalde groepen in het verdelingsproces minder krijgen dan hen economisch gezien — uit hoofde van de door hen geleverde prestaties — toekomt. Het beoordelen van de vraag of *economisch* gezien iedere partij wel krijgt waarop zij recht heeft, is namelijk in eerste instantie geen taak van de overheid maar van het bedrijfsleven, dat hierin zijn zelfstandige roeping vervult. Het is de taak van de overheid er op toe te zien, dat aan geen van de partijen uit een oogpunt van *publieke gerechtigheid* te kort wordt gedaan. Dit is met name het geval wanneer één van de betrokken partijen de haar toekomstige bevoegdheden en rechten bij het verdelingsproces gaat aanwenden buiten haar roeping om, namelijk om naar zich te kunnen toehalen wat aan de

⁸⁾ De vaststelling van de grootte van hun aandeel geschiedt deels in, deels buiten de onderneming. De grootte van de beloning van ondernemingsleiding en de aandeelhouders vindt met name binnen de onderneming plaats; de grootte van de beloning van de werknemers is daarentegen voorwerp van onderhandeling tussen de werkgevers- en werknemersorganisaties.

⁹⁾ Zo dadelijk zal nog blijken, dat deze maatregel t.a.v. de dividenden bepaald niet nodig is. Voor wat de overheidsbemoeiing met de loonshoogte betreft zij verwezen naar het derde en laatste artikel in deze serie, waarin de „vrijheid van loonvorming” een afzonderlijk onderwerp van bespreking vormt.

andere partijen — eveneens in verband met hun roeping — toekomt. Dan is sprake van een verstoorde *gelijkheid* tussen de onderdanen, die door de overheid dient te worden hersteld.

In hoeverre komen zulke situaties in de huidige Nederlandse verhoudingen nog voor? De twee zwakste groepen bij het verdelingsproces zijn de werknemers en de aandeelhouders. Is er reden om aan te nemen, dat zij *als groep* openlijk en systematisch bij de andere groepen in het verdelingsproces ten achter worden gesteld?

a. *de plaats van de werknemer*¹⁰⁾

Het gemiddelde inkomen van de werknemers is in de laatste jaren in verhouding tot het gemiddelde inkomen van de zelfstandig-werkzamen niet onbelangrijk toegenomen. In 1956 werd door het geheel van alle werknemers in bedrijven — in totaal 66 % van de gehele beroepsbevolking uitmakend — circa 44,5 % van het totale nationale inkomen verdiend; in 1962 was dit laatste percentage tot 48,5 % gestegen. Het werknemersaandeel in het nationale inkomen steeg dientengevolge van 67,4 tot 72,3%¹¹⁾.

Deze ontwikkeling is verblijdend, omdat hierdoor het profijt van de toeneming van het nationale inkomen niet beperkt is gebleven tot bepaalde personen, maar ten bate is gekomen van brede lagen van het volk. Zoals reeds opgemerkt, is er een algemeen belang mee gemoeid dat de inkomensverhoudingen zich zó ontwikkelen, dat zij dienstbaar zijn aan de ontlooiing van het gehele volksleven.

Een en ander neemt intussen niet weg, dat heden ten dage het gemiddeld inkomen van de werknemer nog steeds niet meer bedraagt dan omstreeks de helft van het inkomen, dat de overige in een beroep werkzame Nederlanders verdienen¹²⁾. Dit verschil is zo groot, dat het op het eerste gezicht het spreken over een systematische tenachterstelling van de faktor arbeid bij het verdelingsproces volledig schijnt te rechtvaardigen.

systematische tenachterstelling?

Zonder te betogen dat de huidige verhouding tussen het inkomen van

¹⁰⁾ Wij behandelen hier de groep der werknemers als één geheel, en zien dus af van een onderzoek naar de inkomensverhoudingen tussen de verschillende groepen werknemers *onderling*. Een afzonderlijke bespreking van dit probleem zou te veel ruimte vergen. Slechts zij opgemerkt, dat o.i. de situatie van de laagst-betaalde groepen nog steeds verdere verbetering behoeft. Ook vanuit een oogpunt van publieke gerechtigheid zijn hier duidelijke achterstanden te signaleren.

Dat het aandeel van de laagste inkomstentrekkers in de totale loonsom in de laatste jaren aanmerkelijk is toegenomen, dient overigens als een van de belangrijkste creditposten op de rekening der gedifferentieerde loonvorming te worden aangemerkt.

¹¹⁾ Het werknemersaandeel kan worden omschreven als het quotiënt van het procentuele aandeel van de lonen uit bedrijven in het nationale inkomen en het procentuele aandeel van de werknemers-in-bedrijven in de totale beroepsbevolking. Voor 1956 was het gelijk aan 44,5% gedeeld door 66% (= 67,4%); voor 1962: 48,5% gedeeld door 67% (= 72,3%).

¹²⁾ Deze „overige in een beroep werkzame Nederlanders” zijn voornamelijk zelfstandigen. Directeuren van naamloze vennootschappen zijn bij deze berekening gemakshalve onder de zelfstandigen begrepen.

Deze (ruwe) berekening is gebaseerd op gegevens uit de *Statistiek voor de Inkomensverdeling 1958* (vgl. *Statistisch Zakboek 1962*, blz. 134), gecombineerd met de cijfers voor de ontwikkeling van het werknemersaandeel tussen 1958 en 1962.

de zelfstandige en van de afhankelijke werknemer geheel billijk en verantwoord is, zouden we toch de stelling willen verdedigen dat ondanks dit inkomensverschil van een algemeen en systematisch achteruitzetten van de werknemer als werknemer geen sprake is. Een tweetal argumenten kan hier worden aangevoerd.

1. In het algemeen gesproken komt aan het inkomen van de zelfstandige een *bredere* functie toe dan aan het inkomen van de werknemer. De werknemer heeft zijn inkomen nodig om zijn gezin te onderhouden; de zelfstandige om zijn gezin te onderhouden en om zijn beroep of bedrijf verder te kunnen voortzetten. Het is derhalve niet billijk, de verdiende inkomens van zelfstandigen en van afhankelijke werknemers zonder meer op een lijn te plaatsen¹³). De werknemer kan in de regel vrijwel zijn gehele inkomen aan consumptieve uitgaven besteden; de gemiddelde zelfstandige daarentegen kan dit niet; wil hij ook in de toekomst van een inkomen verzekerd zijn dan zal hij een ruim gedeelte van het door hem verdiende inkomen moeten sparen en/of in zijn eigen zaak beleggen. Voor een rechtvaardige vergelijking van de financiële positie van de werknemer en van de zelfstandige zal men daarom niet zozeer de door hen verdiende inkomens dienen te vergelijken, maar veeleer de grootte van hun consumptieve bestedingen.

De meest recente cijfers hierover zijn van 1956, die een vergelijking inhouden van het looninkomen van werknemers in bedrijven (inclusief directeurs van N.V.'s) en het inkomen van de overige beroepsbeoefenaars.

Het gemiddeld *verdiende* inkomen van de „overigen” was toen omstreeks twee maal zo groot als dat van de werknemers in bedrijven; hun *beschikbaar* inkomen (d.w.z. na aftrek van belastingen enz.) was gemiddeld 1,7 maal zo groot, terwijl de *consumptieve uitgaven* van de „overigen” gemiddeld niet meer bedroegen dan 1,37 maal de consumptieve uitgaven van de loontrekkers¹⁴). Wanneer men hiernaast in rekening brengt, dat sinds 1956 deze verschillen nog verder zijn teruggelopen, is er o.i. geen grond meer voor handhaving van de stelling, dat in het algemeen gesproken de werknemers bij het verdelingsproces duidelijk als groep tenachter worden gesteld. Wij zien daarbij nog af van de omstandigheid, dat het inkomen van de zelfstandige in het algemeen een onzekerder en minder vast karakter draagt dan dat van de afhankelijke werknemer, wat de ontvangst van enig extra inkomen (als risico-premie) kan rechtvaardigen.

2. Ook in vergelijking met andere landen kan het inkomensverschil tussen werknemers en zelfstandigen in ons land zeker niet abnormaal worden genoemd. Zo blijkt het zgn. werknemersaandeel in Nederland maar

¹³) Men vergelijke dit met wat enkele blz. terug is opgemerkt: dat de overheid alle onderdanen in hun private kringen als gelijkgeroepenen heeft te behandelen. De overheid heeft alle samenlevingsverbanden gelijkkelijk te dragen in haar zorg; zij heeft niet het recht ondernemingsbelangen bij voorbaat bij andere belangen ten achter te stellen. De belangen van de zelfstandige ondernemers en beroepsbeoefenaars bij een zeker extra inkomen ter instandhouding en uitbouw van hun eigen bedrijf of beroep dienen dan ook door de overheid als reële belangen erkend te worden. Laat de overheid dit na, dan miskent zij de zelfstandige roeping van deze onderdanen in hun eigen beroep en bedrijf.

¹⁴) Vgl. *Centraal Economisch Plan 1957*, blz. 45. De hier voor de „overige inkomens” genoemde cijfers zijn voor wat betreft het primaire en het beschikbare inkomen gecorrigeerd voor de hierinbegrepen reserveringen van naamloze vennootschappen en het totaalbedrag van de door deze ondernemingen verschuldigde vennootschapsbelasting.

weinig te verschillen van het werknemersaandeel in de overige westerse landen — ook in de landen met een uitgesproken socialistische signatuur (zoals b.v. Zweden).

Ook het in ons land bestaande machtsevenwicht tussen werkgevers- en werknemersorganisaties geeft weinig grond voor het vermoeden van een ontoelaatbare druk op de lonen in het gehele verdelingsproces.

winstdeling

In vele ondernemingen deelt de werknemer niet in de winst; deze wordt, wanneer zij niet in het bedrijf wordt gehouden, geheel aan de faktor „kapitaal” en aan de faktor „ondernemingsleiding” uitgekeerd. De vraag komt op, of althans op *dit* punt niet van een zekere systematische tenachterstelling der werknemers sprake is. Is het wel terècht, dat zij hierbij gepasseerd worden?

Bij de beantwoording van deze vraag is men o.i. zowel aan werknemers-, als aan werkgeverszijde er niet altijd aan ontkomen het probleem tē simpel voor te stellen. Zo heeft men van werknemerszijde wel het volgende verdedigd: Kapitaal, leiding en arbeid hebben tezamen de winst voortgebracht. Daarom is het onrechtvaardig, aan de werknemers een deel van de winst te onthouden. Waarop van werkgeverszijde als volgt werd gereageerd: Alleen de factoren kapitaal en leiding brengen winst voort; daarom is het rechtvaardig dat de werknemers van winstdeling worden uitgesloten.

Beide redeneringen komen ons bepaald te simplistisch voor. De redenering van de werkgevers faalt in haar *uitgangspunt*. De totale ondernemingsproduktie wordt door arbeid, kapitaal en leiding voortgebracht. Zonder de samenwerking der produktiefactoren is dus de winst ondenkbaar. Wat voor zin heeft het dan te ontkennen, dat de faktor arbeid mede de winst veroorzaakt? De redenering van de werknemers daarentegen is o.i. te simplistisch in *conclusie*. De ondernemingswinst wordt inderdaad door alle produktiefactoren tezamen veroorzaakt; maar tot die factoren behoren in economisch opzicht niet alleen de aandeelhouders, de werknemers en de ondernemingsleiding, maar ook de obligatiehouders en de eventuele grondbezitters; deze laatste maken immers deel uit van de produktiefaktor kapitaal. Wanneer het mede-veroorzaken van de winst reeds *als zodanig* recht zou geven op het delen in de winst, zou men dus ook voor déze categorieën een plaats bij de winstdeling moeten reserveren. Er zal echter wel niemand zijn te vinden, die deze consequentie nog aandurft.

een andere benadering

Een andere — en inderdaad sterkere — benadering van werkgeverszijde¹⁵⁾ knoopt aan bij de in de moderne onderneming bestaande *taakverdeling* tussen kapitaal en arbeid. Volgens deze taakverdeling, zo stelt men, is de faktor arbeid van het dragen van de aan de bedrijfsvoering verbonden financiële risico's ontheven; deze taak valt geheel aan de faktor kapitaal toe. Uit dien hoofde nu is het onjuist dat de arbeider naast zijn

¹⁵⁾ Vgl. *Een studie over winstdeling*, rapport van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond en het Verbond van Nederlandse werkgevers.

vaste beloning ook nog een aandeel in de winst ontvangt. Want winsten zijn het tegenbeeld van verliezen; en voor de financiële bedrijfsverliezen is krachtens deze taakverdeling alleen de faktor kapitaal aansprakelijk. Daarom heeft niet de faktor arbeid, maar alleen de faktor *kapitaal* recht op de uitgekeerde winst. Een overheid, die de winstdeling door werknemers verplicht stelt, gaat derhalve duidelijk over de schreef. Het kiezen van een bepaalde taakverdeling tussen kapitaal en arbeid, aldus de voorstanders van deze benadering, is geen taak van de overheid maar van het bedrijfsleven. De overheid zal de keuze van het bedrijfsleven dienen te respecteren — óók waar die keuze bepaalde gevolgen voor de *wijze* van beloning der produktiefactoren met zich brengt.

Om met dit laatste te beginnen: inderdaad komt ook volgens ons beginsel aan de overheid niet het recht toe, bestaande ondernemingsvormen — met de daaraan verbonden specifieke beloningswijzen der produktiefactoren — zonder meer naar eigen believen om te vormen. Er dient ruimte te blijven voor de *eigen* ontwikkeling van het economische leven. Dat wil echter niet zeggen, dat aan die eigen ontwikkeling geen bepaalde voorwaarden zouden mogen worden gesteld. Zo zullen de in een bepaald bedrijf gekozen taakverdeling en beloningswijze der produktiefactoren op een dusdanige manier moeten zijn „uitgewerkt”, dat zij uit een oogpunt van publieke gerechtigheid tegenover alle ondernemingsgenoten verantwoord zijn te achten. En het is de vraag, of aan die voorwaarde in de moderne onderneming wel geheel en al is voldaan.

afwenteling van risico

Wanneer een bepaalde onderneming een zodanig beloningssysteem van produktiefactoren kiest dat de werknemer *geheel* van het delen in de winst is uitgesloten, kan vanuit een oogpunt van publieke gerechtigheid niet worden getolereerd dat de werknemer nog voor *enig* aan de bedrijfsvoering verbonden financieel risico aansprakelijk is. Dan zal de taakverdeling tussen arbeid en kapitaal ook tot in het uiterste moeten zijn doorgevoerd. Bij de normale moderne onderneming is dit echter niet het geval. Met name blijkt dit, wanneer de werknemer om economische redenen door het bedrijf wordt ontslagen. Een stuk van de aan de bedrijfsvoering verbonden financiële risico's wordt dan op zijn schouders afgewenteld.

Dat hier inderdaad van een echt *bedrijfs*-risico sprake is blijkt uit het feit, dat de werknemer wordt ontslagen *buiten* zijn schuld; het is de slechte gang van zaken van het *bedrijf*, dat voor zijn ontslag de aanleiding vormt. Er bestaat dan ook een duidelijke overeenkomst tussen dit risico en datgene, wat bij de aanschaffing van een nieuwe machine in het leven geroepen wordt. Bij de aanschaffing van een machine is echter de mogelijkheid van afwenteling van het risico niet aanwezig; wanneer de zaken slecht gaan blijft de werkgever eenvoudigweg met zijn produktiemiddel zitten. De werknemer daarentegen kan dan zonder een passende vergoeding aan de kant worden gezet.

We kunnen hieruit concluderen, dat het aan de relatieve *onmacht*-positie van de werknemer is te wijten, dat hij zonder compensatie een door het bedrijf veroorzaakt risico te dragen krijgt. Hier is dus sprake van een verstoring der *gelijkheid*, die tussen de bij het verdelingsproces betrokken personen en groepen van uit een oogpunt van publieke ge-

rechtigheid moet gelden. Deze verstoring maakt het ingrijpen der overheid noodzakelijk.

dilemma

Aangenomen dat de tot nu toe gevolgde benadering juist is, zo dient door de overheid het hier verstoorde rechtsevenwicht tussen de belangen van de werknemer en die van de kapitaalverschaffer te worden hersteld. Onzes inziens zal hierbij echter — voorzover mogelijk — dienen te worden voorkómen, dat de onderneming van overheidswege aan een *bepaalde* taakverdeling tussen de produktiefactoren gebonden wordt; in die keuze behoort zij in principe te worden vrijgelaten.

Daarom neigen wij tot het volgende dilemma.

Wanneer een onderneming wenst vast te houden aan de bestaande scherpe taakverdeling tussen kapitaal en arbeid dan is daartegen geen bezwaar. *Mits* het kapitaal dan wordt verplicht, ook het risico te dragen dat de werknemer bij een eventueel ontslag ondervindt, voorzover dit ontslag buiten zijn schuld geschiedt. Hieruit vloeit de noodzaak voort van een verdere uitbreiding van de *werkloosheidsverzekering* voor de werknemer, welke uitbreiding niet door werknemers en werkgevers tezamen, maar *alleen door de werkgevers* (als vertegenwoordigers van de factor kapitaal) behoort te worden gedragen.

Wanneer een onderneming daarentegen kiest voor de situatie, dat de werknemer zelf het risico voor de tijd na zijn ontslag blijft dragen — dan zal voor de werknemer een met de grootte van zijn risico corresponderende plaats bij de *winstdeling* moeten worden ingeruimd. Deze plaats zal tot het delen in de *overwinst* beperkt kunnen blijven, omdat het ook enkel de zeer grote bedrijfsverliezen, de „*onderverliezen*” zijn, die tot een ontslag op economische gronden de aanleiding geven. Bovendien zal dan de werknemer een met de grootte van zijn risico overeenstemmende *zeggenschap* in de onderneming dienen te ontvangen¹⁶⁾.

b. de plaats van de aandeelhouder

De zojuist beschreven situatie rond de eventuele winstdeling der werknemers terzijdelatend, moet in het algemeen de huidige positie van de factor kapitaal bij het verdelingsproces vrij zwak worden genoemd. De zeggenschap van de aandeelhouder in de onderneming is beperkt; bij de grote „open” naamloze vennootschap zelfs zo beperkt, dat hij min of meer gelaten heeft af te wachten welk jaarlijks dividend hem door de onderneming zal worden uitgekeerd.

Het aandeel van de dividenden in het gehele nationale inkomen is in de laatste decennia aanmerkelijk teruggelopen¹⁷⁾. Daarentegen heeft het

¹⁶⁾ De vraag, of er in het algemeen nog andere — en meer verstrekkende — gronden voor medezeggenschap aanwezig zijn laten we thans rusten.

¹⁷⁾ Het aandeel van dividenden, interesten en netto pachten in het nationale inkomen is in Nederland gedaald van 14% in 1938 tot 4½% in 1955. Bij de interesten en netto pachten was de daling echter het grootst.

deel van de winst wat *in* het bedrijf wordt gehouden, een aanmerkelijke vergroting ondergaan.

achtergrond

Deze verschuiving van uitgekeerde naar in het bedrijf gehouden winst mag niet op zichzelf worden beoordeeld. Zij dient te worden gezien als een element in een ontwikkelingsproces: dat van de zgn. *verzelfstandiging* van de grote onderneming. Van een onzelfstandig uitvoerend orgaan van de gemeenschappelijke wil van de „eigenaars” — de kapitaalverschaffers — is de grote naamloze vennootschap geleidelijk uitgegroeid tot een zelfstandige organisatie met als het ware een eigen wil en een eigen vermogen; een organisatie waarbij de ondernemer in dienstbetrekking is, en waarbij de aandeelhouders niet veel meer zijn dan een speciaal soort crediteuren, die op een basis van meedelen in winst en verlies hun geld in het bedrijf belegd hebben.

Alhoewel men zich kan afvragen, of deze ontwikkeling in sommige opzichten niet te ver is voortgeschreden, dient zij toch, op zichzelf beschouwd, vanuit het algemeen belang positief te worden gewaardeerd.

De oude opzet was in principe ongezond, omdat zij berustte op de fictie, dat het eigendomsrecht van de aandeelhouders op de onderneming *als zodanig* betrekking had, en niet slechts was beperkt tot de *kapitaalgoederen* van de onderneming¹⁸⁾. Waar de onderneming als menselijke gemeenschap méér is dan de belichaming van een stuk eigendomsrecht, dient elke ondernemingsstructuur te worden afgewezen waarin de belangen van de aandeelhouders voor elke *ondernemings*beslissing zonder meer maatgevend zijn. Het is een eis van algemeen belang, dat de onderneming naar *eigen* aard, d. w. z. als *samenlevingsverband*, tot ontplooiing komt en niet slechts functioneert als verlengstuk van de wil der kapitaalverschaffers.

Dat de grote onderneming zich heeft ontwikkeld tot een zelfstandige organisatie moet dan ook als zodanig worden toegejuicht. Door deze ontwikkeling is het mogelijk geworden, dat in het bedrijfsbeleid niet de belangen van een bepaalde groep, maar van de *onderneming-als-zodanig* de doorslag geven. Door de verzwakking van de positie der aandeelhouders is de verstoorde *gelijkheid* tussen de bij de onderneming betrokken groepen weer in belangrijke mate hersteld.

waardering

Daarom kan de geleidelijke verschuiving van de uitgedeelde winst naar de in het bedrijf gehouden winst niet zonder meer als onrecht ten opzichte van de aandeelhouders worden betiteld. In deze verschuiving — die in feite niet meer is dan de financiële schaduw van het verzelfstandigingsproces der onderneming — komt terecht tot uiting dat ook bij de winstbestemming en de winstverdeling niet alleen de belangen van de aandeelhouders behoren te tellen, maar ook die van de onderneming-zelf. Voor het voortbestaan van de onderneming als samenlevingsverband is het

¹⁸⁾ Een typisch-liberale fictie: *zij berust immers op de maatgevendheid van het burgerlijk (eigendoms)recht voor alle menselijke verhoudingen!*

immers noodzakelijk, dat een deel van de gemaakte winst weer in het bedrijf wordt geïnvesteerd.

Zoals gezegd kan dit gehele proces echter ook te ver gaan, namelijk in die zin dat de belangen van de aandeelhouders te weinig of zelfs in het geheel niet meer in rekening worden gebracht. Voorzover dat het geval is dient de oplossing te worden gezocht in een verbeterde inspraak van de aandeelhouders in het algemeen ondernemingsbeleid. Of het met die verwaarlozing van de belangen der aandeelhouders in het algemeen zo'n vaart zal lopen is echter nog de vraag. De ondernemingsleiding weet zeer wel, dat een tenachterstelling van de aandeelhouders bij de winstdeling zich later zal wreken door middel van ernstige moeilijkheden bij het aantrekken van nieuw kapitaal op de aandelenmarkt.

De conclusie kan zijn, dat er voor de overheid geen algemene rechtsgrond bestaat om ten bate van de aandeelhouders in het proces van winstverdeling in te grijpen¹⁹⁾.

4. *De overheid en de middelen tot inkomensverwerving.*

Op een enkel punt na hebben wij kunnen concluderen, dat het proces van inkomensvorming binnen de onderneming zich in het algemeen zo voltrekt, dat geen direct en openlijk ingrijpen van overheidszijde vereist is. Kan ten aanzien van de „middelen”, waardoor men in staat is aan het proces van inkomensvorming deel te nemen (arbeidskracht en -capaciteiten, alsmede kapitaal) hetzelfde worden gezegd? ²⁰⁾.

onderwijs

Het proces van inkomensvorming (d.w.z. van beloning der produktiefactoren) wordt, zoals we zagen, in belangrijke mate door de prestatienorm beheerst. Dat brengt de eigenwettelijkheid van het economisch leven met zich. Hierdoor blijven echter de minder produktieve groepen in beloning achter.

Een deel van deze „achterstand” is te wijten aan een verschil in aanleg en aangeboren capaciteiten. Dit laatste verschil moet uiteraard als gegeven worden aanvaard. Een ander deel is echter te wijten aan het feit, dat om financiële redenen velen niet in staat zijn geweest het bij hun aanleg passende onderwijs te volgen.

Van socialistische zijde is als vanouds op dit manco een bijzonder sterk accent gelegd. Hier is immers van een duidelijke *economische* ongelijkheid sprake, nl. van een verstoring van de gelijkheid in economische kansen.

Het komt ons voor, dat wij hier een duidelijk voorbeeld hebben van het geval, dat een economische ongelijkheid ook een ongelijkheid in de zin der publieke gerechtigheid in zich kan sluiten. Gebrek aan mogelijkheden

¹⁹⁾ Een bijzondere rechtsgrond kan zich voordoen, waar in bepaalde ondernemingen ten gevolge van de bestaande machtsverhoudingen aan de commissarissen een excessief groot percentage van de overwinst ter beschikking wordt gesteld. De instelling van een (niet te laag gesteld, en met de grootte van de onderneming variërend) maximum-tantième per commissaris zou hier kunnen worden overwogen.

²⁰⁾ We bespreken hier twee mogelijkheden tot beïnvloeding van deze „middelen”, nl. de onderwijs- en de bezitsvormingspolitiek. Een derde mogelijkheid: herverdeling van de bestaande *vermogens* door middel van de belastingpolitiek — zal in § 5 nog aan de orde komen.

tot het volgen van passend onderwijs is een ernstige belemmering voor de algehele levensontplooiing van de mens in de verschillende samenlevingsverbanden. Overheidssteun en subsidies op het gebied van het onderwijs worden door het algemeen belang vereist, daar zij onontbeerlijk zijn voor een waarachtig welzijn van het gehele volk.

Maar ook hier zal men moeten waken voor een dóórslaan van de balans. Gelijkheid in christelijk-politieke zin gaat in economische gelijkheid niet *op*. Wanneer sommigen heden ten dage pleiten voor de instelling van een algemeen studieloon terwille van een grotere „gelijkheid” tussen de studerende en de niet-studerende leden der volksgemeenschap, is dit o.i. een *verabsolutering* der economische gelijkheid die openlijk afwijzing verdient. Het noodzakelijk evenwicht tussen de rechts- en de economische belangen van de onderdanen is dan doorbroken.

bezits- en vermogensvorming

Terwijl de overheid door haar onderwijspolitiek het *arbeidsaanbod* in de samenleving beïnvloedt, beïnvloedt zij door een politiek van bezits- en vermogensvorming het aanbod van *kapitaal*. Wanneer brede lagen van de bevolking in staat worden gesteld zich duurzaam bezit of vermogen te verwerven, worden de kapitaalsinkomsten gelijkmatiger over ons volk verdeeld, waardoor ook de uiteindelijke inkomensverdeling weer in gunstige zin wordt beïnvloed.

Bij het bezitsvormingsbeleid dient onderscheid te worden gemaakt tussen maatregelen van verplichtende en van stimulerende aard. Bij de eerste kan men denken aan de mogelijkheid, het mededelen in de eigendom van de onderneming door werknemers bindend voor te schrijven. Bij de tweede soort maatregelen gaat het om premie-spaarregelingen, begunstiging van winstdeling in aandelen, stimulering van het eigen woningbezit, enzovoorts.

Het zijn met name onze rooms-katholieke landgenoten, die voor een bezitsvormingspolitiek (voornamelijk in deze tweede vorm) het pleit voeren. Dit vloeit rechtstreeks uit hun *beginsel* voort.

Rome en de bezitsvorming

Het rooms-katholieke politieke beginsel wordt bepaald door een tweetal motieven: het motief van een pyramidiale doelordering van alle menselijke gemeenschappen en het motief van subsidiariteit. Beide motieven vinden wij in het streven naar bezitsvorming terug.

Het motief van de doelordering vinden wij terug in de gedachte, dat zonder het eigendomsrecht de lagere menselijke gemeenschappen niet tot hun natuurlijke bestemming kunnen geraken. Het is de redelijke natuur van de mens die de privaateigendom noodzakelijk maakt. „Ieder mens heeft, als redelijk wezen, van nature het fundamentele recht om van de stoffelijke goederen der aarde gebruik te maken” stelt Paus Pius XII ²¹⁾. Dit geldt wel met name voor het *duurzaam* en *blijvend* bezit. Paus Leo XIII zegt dit met zoveel woorden: „En hierom juist, omdat . . . alleen de mens met rede begaafd is, moeten aan de mens goederen verstrekt

²¹⁾ Pius XII PP, Radioboodschap van 1 juni 1941.

worden niet alleen ten gebruike, wat geldt voor alle levende wezens, maar in vast en blijvend bezit — en niet louter verbruiksartikelen, maar ook goederen die na het gebruik nog in stand blijven”²²⁾. Zonder *duurzaam* bezit is derhalve geen sprake van een werkelijk menswaardig bestaan. Zonder haar komen ook die menselijke gemeenschappen niet tot ontplooiing, welke krachtens de doelordering van het leven op de redelijke natuur van de mens zijn aangelegd.

Maar zijn de lagere gemeenschappen wel in staat zichzelf deze duurzame eigendom te verschaffen? Hier komt het tweede motief: dat der subsidiariteit, in het geding. Het is de taak van het hogere orgaan (i.c. de staat) te hulp te komen, wanneer het lagere orgaan niet uit eigen kracht in het vereiste kan voorzien. Daarom „moeten de wetten der overheid het eigendomsrecht in de hand werken en naar vermogen het streven naar eigen bezit bij een zo groot mogelijk deel van het volk bevorderen”²³⁾. Voor Rome is een politiek van bezitsvorming *de* overheidsbijdrage tot het herstel van de menselijke waardigheid en persoonlijkheid.

waardering

Met de rooms-katholieke christenen willen wij onderschrijven dat de eigendom van duurzaam bezit of vermogen in het geheel van de menselijke ambtsdienst een belangrijke rol vervult. Een betere ontplooiing van het gezin wordt op deze wijze mogelijk, mede doordat het gezin door het beschikken over eigen bezit economisch onafhankelijker komt te staan tegenover plotselinge risico's en onvoorziene gebeurtenissen. Bovendien kan door een eigen actieve bezitsvorming een bijdrage worden geleverd in de strijd tegen de massificatie en de algemene vervlakking van het verantwoordelijkheids- en roepingsbesef. Daarom is het streven naar gespreide bezitsvorming ongetwijfeld een lofwaardig streven, dat ook vanuit het gezichtspunt van het algemeen belang positief gewaardeerd kan worden.

Dit neemt echter niet weg, dat wij de waarde van eigendom en bezit in het geheel van de menselijke roeping niet zo hoog kunnen aanslaan als Rome doet. Wanneer een rooms-katholiek commentator het duurzaam bezit aanprijst als iets, waaruit „de onafhankelijkheid van de mens wortel... kan schieten” en van waaruit zijn „persoonlijkheid... kan... uitstralen”²⁴⁾ — of wanneer in de lijn der Encyclieken het wonen in een *huurhuis* of het werken op *gepachte* grond reeds als zodanig als ernstige lacunes in de menselijke levensontplooiing worden aangemerkt, zijn o.i. de juiste proporties uit het oog verloren. De vraag wat de mens *realiter* voor de vervulling van zijn roeping nodig heeft, is o.i. in deze opvattingen te zeer naar de achtergrond gedrongen.

De consequentie is, dat wij komen tot een andere belangenwaardering. Waar het de stimulering van het eigen bezit betreft, zal de antirevolutionair geneigd zijn in de weegschaal der overheid het belang van de verkrijging van duurzaam bezit wat minder hoog aan te slaan dan de rooms-katholiek. Waar de huidige bezitsvormingsregelingen van stimulerende aard niet

²²⁾ Leo XIII PP, Encycliek *Rerum Novarum* van 1891, par. 5. Uitgave N.V. Gooi en Sticht.

²³⁾ *Rerum Novarum*, par. 35.

²⁴⁾ M. Riquet, Aangehaald bij mr. Th. van Lier, *De sociale boodschap der pauselijke encyclieken*, pag. 155.

onmatig kunnen worden genoemd, behoeft dit principiële verschil o.i. thans echter nog niet tot uiteenlopende politieke standpunten aanleiding te geven.

werknemers en investeringen

Wij komen nu bij de bezitsvormings-maatregelen van verplichtende aard. Met name is hier de vraag van belang of de overheid het recht heeft bindend voor te schrijven, dat de werknemers mede-eigendom moet worden verstrekt in de kapitaalgoederen van de onderneming.

De gebruikelijke argumentatie van de voorstanders van deze maatregel gaat uit van de omstandigheid, dat een groot deel van de bedrijfsinvesteringen tegenwoordig plaatsvindt door middel van interne financiering, d.w.z. financiering uit de in het bedrijf gehouden winst. De aandeelhouders, zo stelt men dan, worden van deze nieuwe bedrijfsinvesteringen automatisch eigenaar. Dit is onbillijk tegenover de andere groepen in de onderneming — met name de werknemers — die de winst, waarmee deze nieuwe eigendom wordt gefinancierd, toch mede door hùn activiteit hebben voortgebracht.

Bij deze redenering valt het in de eerste plaats op, dat zij is gebaseerd op de mede-veroorzaking van de bedrijfswinst door de factor arbeid. In § 2 is echter reeds naar voren gekomen, dat dit argument weinig overtuigend is. Het bleek toen, dat de rechtsgrond voor een algemene verplichtstelling van het delen van werknemers in de winst niet kon worden aangetoond. Uiteraard is er dan óók geen rechtsgrond aanwezig, de mede-eigendom der werknemers *algemeen* verplicht te stellen ten aanzien van de investeringen, die uit deze winst gefinancierd zijn²⁵).

In de tweede plaats valt het op, dat men in deze redenering uitgaat van de veronderstelling, dat de nieuwe bedrijfsinvesteringen automatisch aan de aandeelhouders toevallen; zij worden hiervan eigenaar. Deze veronderstelling is in het algemeen niet houdbaar. Het „verzelfstandigingsproces” van de moderne onderneming is hier te zeer uit het oog verloren. Formeel moge de aandeelhouder nog steeds als de eigenaar van alle kapitaalgoederen der onderneming te boek staan, in feite is hij dit bij de grote open naamloze vennootschap reeds lang niet meer. De *onderneming-zelf* heeft deze rol van hem overgenomen. De aandeelhouder van de moderne onderneming is niet veel meer dan een bijzonder soort crediteur. De onderneming is de eigenaresse van alle²⁶) — dus ook de nieuwe — ondernemingsinvesteringen.

Deze „verschuiving” is ook in de beurswaarde van het aandeel tot uiting gekomen. Dat het aandeel een deel van het totale ondernemingsbezit aan kapitaalgoederen vertegenwoordigt, blijkt voor de hoogte van de beurs-

²⁵) Het woordje „algemeen” is hier recursiveerd, omdat dit argument uiteraard niet opgaat voor die gevallen, waarin — overeenkomstig het door ons verdedigde standpunt — de overheid wèl het recht heeft verplichte winstdeling door werknemers voor te schrijven. Hier zou men in principe een werknemersaandeel in de interne reserveringen kunnen verdedigen, dat in grootte evenredig is met het werknemersaandeel in de uitgekeerde winst. Zie echter het vervolg van de tekst.

²⁶) Dit wordt o.a. beaamd door de juridische sectie van de CNV-commissie over de structuur en rechtsvorm der moderne onderneming. Zie het gelijknamige *rapport*, blz. 118.

waarde van het aandeel van steeds minder belang te zijn. Het aandeel is in onze tijd niet primair een eigendomstitel, maar een dividend-dragend waardepapier. Het enige tijdstip waarop het zich nog voluit als eigendomstitel bewijst is . . . bij de liquidatie of het faillissement der onderneming, dus wanneer van een goed-functionerend bedrijf geen sprake meer is.

Maar — zo kan men hier tegenwerpen — de aandeelhouder moge dan heden ten dage nog slechts in formele zin eigenaar zijn, hij profiteert toch maar van de hogere dividenden, die door de nieuwe bedrijfsinvesteringen na verloop van tijd worden afgeworpen. Uiteindelijk komen toch uitsluitend aan hem de baten van deze investeringen ten goede!

Deze tegenwerping snijdt echter weinig hout. Het hier veronderstelde positieve verband tussen de hoogte der dividenden enerzijds en de omvang van de in het verleden uit de winst gefinancierde investeringen anderzijds is in de praktijk veelal nauwelijks aanwijsbaar²⁷⁾. Dit blijkt ook hieruit, dat de dividenduitkeringen na de oorlog in verhouding tot het nationale inkomen vrij sterk zijn gedaald, terwijl juist ontzaglijk veel nieuwe investeringen tot stand zijn gekomen. Een verhoogd peil van interne financiering is namelijk op de duur alleen mogelijk op grond van een verhoogd peil van ingehouden winsten — d.w.z. op grond van een *lager* peil van het aan aandeelhouders uitgekeerde dividend.

De stelling is te verdedigen, dat de baten van de door de winstinhouding gefinancierde investeringen uiteindelijk de werknemers niet minder ten goede komen dan de aandeelhouders. De belangrijke loonsverhogingen van de laatste jaren berusten op produktiviteitsstijgingen, die voor het merendeel door dit soort investeringen zijn mogelijk gemaakt. Dat door deze investeringen de toekomst van de onderneming wordt verzekerd, is eveneens zowel in het belang van de werknemer als van de aandeelhouder.

Op grond van het voorgaande lijkt de conclusie gewettigd, dat de overheid niet gerechtigd is de mede-eigendom van de werknemers in de uit de winst gefinancierde ondernemingsinvesteringen verplicht te stellen. In zeker opzicht zou dit zelfs kunnen worden beschouwd als een contra-progressieve (of regressieve) ontwikkeling. De erkenning, dat de uit de winst gefinancierde investeringen aan de *onderneming zelf* toebehoren, — een erkenning, die in het historisch verzelfstandigingsproces der onderneming is gewonnen — wordt namelijk op deze wijze weer gedeeltelijk teniet gedaan.

5. De overheid en het beschikbare inkomen.

Tot nu toe is al onze aandacht gericht geweest op de vraag, welke directe (§ 3) of indirecte (§ 4) beïnvloeding van de in de maatschappij *verdiende* inkomens wenselijk is. Niet minder belangrijk is echter de vraag in hoeverre de overheid in de *beschikbare* inkomens mag ingrijpen, d.w.z. in hoeverre zij mag bewerken, dat de inkomens ook aan *anderen* ten goede komen dan aan hen die deze inkomens hebben verdiend.

Het is goed van meet af aan hier tussen een tweetal „beïnvloedings-systemen” te onderscheiden.

²⁷⁾ Vlg. o.a. prof. Ch. Glasz, „Tien jaar ontwikkeling in de vermogensstructuur”, in: *Tien jaar economisch leven in Nederland*, 1955.

Het eerste systeem berust op de combinatie van een inkomstenbelasting naar draagkracht met een stelsel van sociale overheidsuitgaven. Dit is een combinatie, die in feite al meer dan een eeuw oud is. Haar ouderdom maakt intussen niet ongedaan, dat hier van een bewuste herverdeling van inkomens sprake is. Een inkomstenbelasting naar draagkracht heeft namelijk steeds een *progressief* tarief; en een progressief tarief betekent, dat de hogere inkomenstrekkingen verhoudingsgewijs meer van het door hen verdiende inkomen moeten afstaan dan de lagere inkomenstrekkingen. Hiertegenover heeft een stelsel van financiële overheidssteun of sociale zorg juist het effect de hogere inkomenstrekkingen minder te begunstigen dan de lagere. In feite komt dit systeem dus hierop neer, dat de beter gesitueerden door de overheid worden gedwongen, een deel van het door hen verdiende inkomen via de schatkist ook aan de minder gesitueerden ten goede te doen komen. Hoe groot dit deel is, hangt uiteraard af van de totale omvang van de belastingsheffing en van de daarmee gefinancierde steun. In ieder geval ziet de inkomensverdeling ná de belastingsheffing en ná de financiële overheidssteun aan behoeftigen er méér genivelleerd uit dan ervóór.

Het tweede „beïnvloedingssysteem” beoogt een herverdeling van inkomens, die verder gaat. De voorstanders van dit systeem wensen een grotere mate van inkomensnivellering dan binnen een systeem van belastingen naar draagkracht mogelijk is. Om die grotere mate van inkomensnivellering te bereiken heeft men het er als het ware voor over, de hogere inkomens bóven, en de lagere inkomens ónder hun eigenlijke draagkracht te belasten.

Tussen beide systemen is in feite geen combinatie mogelijk. Voorzover men namelijk het éne systeem kiest, doet men het andere teniet. Dit neemt echter niet weg dat in de praktijk wel bepaalde mengvormen van deze beide systemen kunnen bestaan — bijvoorbeeld doordat men alleen ten opzichte van de zogenaamde top-inkomens van het draagkrachtbeginsel wil afwijken. Ook is het mogelijk, dat men aan het tweede systeem vasthoudt met behoud van zekere draagkracht-*elementen*.

Hoe zal onze houding tegenover deze beide systemen moeten zijn? Hoe bijvoorbeeld te denken over de mogelijkheid, ons belastingstelsel op bepaalde punten te amenderen in de geest van dit tweede systeem?

publieke gerechtigheid

Hier dienen wij allereerst de reeds eerder gemaakte opmerking in herinnering te roepen, dat naar antirevolutionaire overtuiging de overheid alleen onder een bepaald *gezichtspunt* met de inkomens- en vermogensverdeling te maken heeft: dat der publieke gerechtigheid. De overheid komt over de inkomens- en vermogensverdeling geen totale en absolute zeggenschap toe. Alleen wanneer zich situaties en verhoudingen ontwikkelen of dreigen te ontwikkelen, die uit een oogpunt van publieke gerechtigheid niet te tolereren zijn, is zij gerechtigd tot een direct ingrijpen in deze verdelingen zélf.

Deze situaties en verhoudingen doen zich in tweeërlei omstandigheden voor. In de eerste plaats treden zij op waar bepaalde groepen bij het proces van inkomensverwerving door andere groepen in de hoek worden gedrukt. Daarnaast doen zij zich voor waar bepaalde groepen — uit hoofde

van hun beperkte mogelijkheden en prestaties²⁸⁾, of wel uit hoofde van relatief hoge noodzakelijke levensbehoeften²⁹⁾ — in verhouding met anderen financieel duidelijk tekort komen, zodat zij zich onvoldoende overeenkomstig hun roeping kunnen ontplooiën. In beide situaties is sprake van een verstoorde *gelijkheid* in de zin der publieke gerechtigheid, die door de overheid dient te worden hersteld. Welke weg behoort de overheid hiertoe te bewandelen?

Het is opmerkenswaard, dat in géén van deze beide gevallen een ingreep volgens het tweede hierbovengenoemde systeem vereist is. De eerste situatie kan worden bestreden door een rechtstreekse overheidsbemoeiing met het proces van inkomensvorming, zoals in § 2 is aangegeven. De tweede situatie kan geheel worden opgevangen binnen een systeem van sociale wetgeving, dat — voorzover niet gebaseerd op de verzekeringsgedachte — geheel volgens belastingen naar draagkracht (dus volgens het eerstgenoemde systeem) kan worden gefinancierd. Het is derhalve onnodig, tot herstel van de geschonden gelijkheid de weg van een directe herverdeling van de bestaande inkomens en vermogens volgens het tweede systeem in te slaan.

Deze conclusie is niet zonder gewicht. De weg van het tweede systeem is namelijk een *onbillijke* en *gevaarlijke* weg, die moet worden vermeden waar dat maar mogelijk is.

Het is een *onbillijke* weg, omdat hierbij „schuldigen” en „onschuldigen” een gelijke straf wordt opgelegd. Wanneer de overheid onrechtvaardige situaties bij het proces van inkomensverdeling gaat bestrijden door bv. een hogere progressie in de inkomstenbelasting in te bouwen, treft zij daarmee ook die inkomensstrekkers, die aan deze onrechtvaardige situaties part noch deel hebben. Zij scheert door dit soort maatregelen alle personen met een gelijk inkomen over één kam; zij doet de goeden met de kwaden lijden.

Deze weg is ook een *gevaarlijke* weg, omdat hier zeer licht de grens wordt overschreden, die naar een totalitair-gerichte belastingheffing voert. Slechts één schrede is nodig om een belastingheffing in het leven te roepen, waarbij de overheid de bestaande inkomensverdeling volledig aan zichzelf en haar eigen ethisch goeddunken onderschikt. De grens van wat uit een oogpunt van gerechtigheid betamelijk is en wat niet wordt langs deze weg te gemakkelijk — en onherstelbaar — uit het oog verloren.

Op grond van deze factoren dient onzes inziens het tweede systeem van belastingheffing (dat berust op het draagkrachtbeginsel) principieel boven het eerste systeem te worden gewaardeerd, mits de overheid inderdaad niet schroomt zo nodig direct in het proces van inkomensvorming in te grijpen³⁰⁾.

²⁸⁾ Bv.: laagst betaalde inkomensstrekkers, minder-valide arbeiders. Algemeen gemis van prestatie treft men aan bij invaliden, zieken, weduwen, werklozen en (in ander opzicht) gepensioneerden.

²⁹⁾ Bv. kinderrijke gezinnen, zieken, mindervaliden en invaliden.

³⁰⁾ Dit ingrijpen kan zowel betrekking hebben op de beloningsverhoudingen tussen de productiefactoren kapitaal, arbeid en ondernemersleiding onderling, als op de binnen deze factoren geldende verhoudingen. Zo dient ten aanzien van de factor arbeid b.v. de verhouding tussen de werknemers in arbeids- en in kapitaalintensieve bedrijven en tussen de werknemers in het bedrijfsleven en in overheidsdienst regelmatig onder ogen te worden gezien.

amendement

Deze aanvaarding van het tweede systeem van belastingheffing kan echter niet geschieden zonder dat hierop eerst een amendement is aangebracht. Dit amendement houdt verband met het feit, dat wij ons niet baseren op een formeel-burgerrechtelijke, maar op een christelijke gelijkheidsgedachte.

Het draagkrachtbeginsel, dat aan onze bestaande belastingheffing ten grondslag ligt, is namelijk nog in sterke mate op de liberale formeel-burgerrechtelijke gelijkheidsgedachte gebaseerd. Iedere onderdaan zou in gelijke mate in het genot van zijn *individueel eigendomsrecht* dienen te worden teruggedrongen. Deze draagkracht-idee kan door ons niet zonder meer worden aanvaard. Aan een antirevolutionair belastingstelsel zal een *antirevolutionaire* draagkrachtidee ten grondslag moeten liggen; de totale belastingdruk zal over de onderdanen als over gelijkgeroepen dienen te worden verdeeld³¹).

Dat wij hier tot een eigen opvatting van draagkracht komen is niet verwonderlijk. Het begrip „draagkracht” is immers evenals andere ideeën en begrippen een op zichzelf lege term, die eerst vanuit een stuwende levensovertuiging inhoud kan verkrijgen.

belastingen op het vermogen

Al wat hier ten aanzien van de inkomstenbelasting is gezegd, kan tenslotte zonder veel moeite tot de belastingen op het vermogen worden doorgetrokken. Op grond van een soortgelijke motivering kan men tot de conclusie komen, dat de overheid zich bij voorkeur niet dient te begeven op de weg van het fiscaal corrigeren van de uiteindelijke vermogensverdeling, maar zich zoveel mogelijk zal moeten beperken tot het ingrijpen in de verhoudingen die aan die vermogensverdeling ten *grondslag* liggen. De belastingen op het vermogen zullen derhalve eveneens op het *draagkracht*-beginsel dienen te berusten.

Een afzonderlijke opmerking is hierbij echter op haar plaats voor die belastingen, die niet het vermogen zelf, maar de *vermeerderingen* in het vermogen treffen: de successiebelasting en de vermogenswinstbelasting.

de successiebelasting

Van professor Timbergen is de bedenkelijke uitspraak, dat men door een geleidelijk sterker belasten van erfenissen „het onrecht kan verminderen dat men zijn vader niet zelf kan kiezen”³²). Zonder deze uitspraak aan alle socialisten toe te rekenen, moet toch worden opgemerkt dat het niet te verwonderen is dat juist door een socialist zulk een opmerking wordt gemaakt. Het typeert nl. de socialist, dat hij een inbreuk op het *individueel eigendomsrecht* in mindere mate onrechtvaardig vindt dan een inbreuk op de *economisch* gelijke kansen in de *gemeenschap*. Bij het socialisme treden de rechtsbelangen van de niet-statelijke gemeenschappen (gezinnen enz.) bij voorbaat ten opzichte van de economische belangen van de „de gemeenschap” terug.

De socialistische voorstellen tot drastische verhoging der successierechten

³¹) In ander verband hopen we dit nader te kunnen uitwerken.

³²) In: *Redelijke Inkomensverdeling*, blz. 80.

kunnen we daarom niet delen. Wij verzetten ons tegen de idee, dat het particulier erfrecht reeds *als zodanig* iets onrechtvaardigs zou bevatten — als zou elke erfenis in feite aan de „gemeenschap als geheel”, en niet aan bepaalde erfgenamen mogen toekomen. Hier is de soevereiniteit in eigen kring van het *gezin* op directe wijze in het geding. Naar antirevolutionaire opvatting behoort het tot het onvervreembare recht der ouders, ook na hun dood hun kinderen van het nodige te voorzien.

Waar het particulier erfrecht als zodanig niets onrechtvaardigs bevat, zal ook de successiebelasting het karakter van een *draagkracht*-belasting moeten dragen. Hierbij kan met een zekere differentiatie in het tarief — al naar gelang de graad van bloedverwantschap van erflaters en erfgenamen — worden ingestemd.

vermogenswinstbelasting

Van socialistische zijde is eveneens het pleit gevoerd voor de instelling van een belasting op vermogenswinsten (winsten, die door de verkoop van onroerende goederen en effecten worden gerealiseerd). Op de achtergrond hiervan speelt ongetwijfeld de socialistische afkeer van het zogenaamde arbeidsloze inkomen: deze winsten worden immers „binnen-gehaald” zonder dat een evenredige arbeidsprestatie ten bate van de gemeenschap daaraan ten grondslag ligt. De afwijzing van deze achtergrond zal ons er echter niet van mogen weerhouden dit voorstel vanuit ons beginsel op zijn eigen mérites te beoordelen.

Uiteraard is het onmogelijk, dit in enkele regels te doen. Alleen merken wij op, dat ook vanuit de *draagkracht*gedachte voor zulk een belasting plaats lijkt te zijn. Door het realiseren van vermogenswinsten treedt immers een plotselinge verbreding op van het vlak van draagkracht, welke verbreding als zodanig door een belasting mag worden getroffen. In de successiebelasting geschiedt dit reeds jaar en dag. Zolang de vermogenswinsten geheel onbelast worden gelaten is er o.i. sprake van een zekere *rechtsongelijkheid* in ons belastingstelsel, welke op de een of andere wijze dient te worden gecorrigeerd.

ECONOMISCHE POLITIEK ALS BEGINSEL-POLITIEK

III (Slot) OM HET PERSPECTIEF VOOR EEN CHRISTELIJK-ECONOMISCHE POLITIEK

DOOR

DRS. B. GOUDZWAARD

In het laatste artikel van deze serie willen we proberen een route af te bakenen, waarlangs zich een hernieuwd perspectief zou kunnen openen voor de opbouw van een moderne economische politiek van positief-christelijk karakter.

Deze poging mag niet worden ondernomen zonder haar bij voorbaat te relativieren. Het is mogelijk, dat de hier te geven afbakening op bepaalde punten faalt — of dat dingen worden verzwegen, die voor een goede afbakening juist van essentiële betekenis zijn. Desondanks dient zij ons inziens te worden beproefd. Al ware het slechts ter stimulering van de op dit punt zo broodnodige discussie in eigen kring. Het gesprek over het typisch-eigene der christelijke politiek mag tot geen prijs worden afgebroken.

Getracht zal worden de mars-route, die wij als antirevolutionairen hebben te begaan, met behulp van een drietal „wegwijzers” te markeren.

1. *De eerste wegwijzer: wij dienen te breken met onze gesecculariseerde ideeën en begrippen.*

Wil van een christelijk-economische politiek werkelijk sprake zijn, dan is o. i. een van de eerste vereisten dat wij komen tot een „reformatie” van de onder ons gangbare ideeën en begrippen over vrijheid, gerechtigheid, algemeen belang, enzovoorts. Veelszins werken wij nog vanuit ideeën en opvattingen, die aan het christelijk beginsel grotendeels vreemd zijn. De totstandkoming van een waarlijk-christelijke politiek wordt hierdoor ernstig belemmerd.

Tot goed begrip diene, dat wij hiermede niet bedoelen op een soort „taalzuivering” aan te dringen, of te pleiten voor de oprichting van een commissie, die bijvoorbeeld het antirevolutionaire vrijheidsbegrip gaat omschrijven. Veeleer gaat het ons hierom: als anti-revolutionairen zullen wij moeten leren er voortdurend mee te rekenen, dat wij in de politieke praktijk soms tot geheel foutieve politieke standpunten komen louter en alleen vanwege het feit, dat wij veelal te gemakkelijk uitgaan van een niet-christelijk ideeën- en begrippenpatroon. De onder ons gangbare vrijheidsopvatting bijvoorbeeld vertoont ons inziens nog steeds duidelijk liberale sporen; onze opvatting over sociale gerechtigheid lijkt vaak

meer socialistisch dan christelijk te zijn georiënteerd. In de praktische politiek heeft dit zijn consequenties! Wanneer wij voor deze secularisatie¹⁾ van onze ideeën-wereld geen open oog hebben, lopen wij de kans, een politiek beleid in alle ernst als „typisch-antirevolutionair” te bestempen dat met het antirevolutionair beginsel hoegenaamd niets te maken heeft²⁾.

Een van de eerste voorwaarden voor de vormgeving aan een christelijk-economische politiek is dan ook: een innerlijke bereidheid, de ideeën en begrippen van waaruit wij werken te stellen in het licht van het Evangelie.

De betekenis hiervan voor de praktische politiek willen wij nog eens afzonderlijk illustreren aan de christelijke *vrijheidsgedachte*, en wel in haar betekenis voor

- a. het probleem van de vrijheid der loonvorming;
- b. het probleem van de juiste verhouding tussen een politiek van volledige werkgelegenheid en een anti-inflatiepolitiek.

a. *de vrijheid der loonvorming*

De tegenstelling tussen een „geleide” en een „vrije” loonvorming is ook onder ons algemeen aanvaard. Onder „geleide” loonvorming wordt dan een loonvorming met, en onder „vrije” loonvorming een loonvorming zonder overheidsingrijpen verstaan.

Zonder het praktisch nut van dit onderscheid te betwisten, moet ons toch van het hart dat het voor een bepaling van ons eigen standpunt een waardeloos, ja een gevaarlijk onderscheid is. Want het is een onderscheid, dat op een niet-christelijk, liberalistisch vrijheidsbegrip is gericht. Het is immers typisch liberaal, om elk overheidsingrijpen in de economische sfeer als een beknotting van vrijheid te betitelen. Hier schuilt de idee achter, dat „ware” vrijheid de „vrijheid” tot individuele zelfbepaling is, de „vrijheid” om te mogen doen en laten wat men zelf, naar eigen „zedelijk besef”, verantwoord acht.

In dit verband is het interessant er op te wijzen, dat van socialistische zijde wel eens is beweerd, dat een „geleide” loonvorming in feite veel méér op de betiteling „vrije loonvorming” aanspraak mag maken dan loonvorming waarbij elke overheidsinvloed ontbreekt. Van socialistische standpunt uit gezien is dit volkomen juist! De socialist denkt immers bij „vrijheid” primair aan de *economische* vrijheid van de mens als lid der *gemeenschap*; en deze economische vrijheid kan in principe beter met dan zonder overheidsingrijpen worden gewaarborgd. Voor de echte socialist is het onaanvaardbaar, dat aan de organen der gemeenschap elke bevoegdheid tot loonbepaling zou worden onthouden: een van de belangrijkste instrumenten voor de bewerkstelling der economische vrij-

¹⁾ Secularisatie = verwereldlijking.

²⁾ Prof. T. P. van der Kooy is een van de eersten in antirevolutionaire kring, die op dit gevaar de aandacht heeft gevestigd. Zijn boek *Om Welvaart en Gerechtigheid* is te typeren als een onafgebroken worsteling om een christelijk-verantwoorde belijnning van de welvaarts-, vrijheids-, en rechtvaardigheidsidee. De in deze artikelen gevolgde benaderingswijze van de problematiek der christelijk-economische politiek loopt in bepaalde opzichten met de beschouwingen van prof. Van der Kooy parallel.

heid wordt daarmee de gemeenschap uit handen genomen³⁾. Daarom kan de orthodoxe socialist de geleide loonvorming als een *vrije* loonvorming betitelen en waarderen.

Hiertegenover dient door ons te worden gesteld, dat wij noch behoefte hebben aan een vrije loonvorming naar liberale, noch aan een vrije loonvorming naar socialistische trant; wij wensen een loonvorming die naar antirevolutionair gezichtspunt vrij is.

een gebonden vrijheid

De christelijke vrijheidsgedachte heeft met de idee van de menselijke zelfbepaling niets gemeen. Zij is gebonden aan Gods bepaling over ons leven, welke in ons aller roeping tot Zijn dienst — en daarmee ook tot de dienst aan de naaste — tot uitdrukking komt. Christelijke vrijheid betekent: de gelegenheid hebben, ongehinderd de van God gegeven roeping te vervullen — in welke roeping de eis van het respect voor de medemens, als mede-geroepene, besloten ligt.

Hieruit volgt, dat iemand, die in zijn handelen toont voor zijn naaste en diens roeping geen respect te hebben, niet het recht heeft op zijn eigen „vrijheid” een beroep te doen. Hij ziet ten onrechte zijn vrijheid als iets op zichzelf; hij maakt haar los van zijn roeping, waartoe hem juist vrijheid gegeven is.

De overheid heeft in haar zorg voor het algemeen belang ruimte te scheppen voor een vrije ontplooiing van de menselijke ambtsdienst op alle levensterreinen. Zij dient de onderdanen te dragen in de vrijheid, die hen als geroepenen toekomt. Uit dien hoofde zal zij nimmer kunnen gedogen dat haar onderdanen zich vanuit hun eigen samenlevingskringen zó gedragen, dat zij aan anderen het in vrijheid nakomen van hun roeping in feite onmogelijk gaan maken. Wanneer de overheid in zulk een situatie ingrijpt, betekent dat geen inbreuk op de vrijheid van haar onderdanen; integendeel. Haar ingrijpen wordt juist door die vrijheid gevorderd. Wanneer het ene samenlevingsverband vanuit een oogpunt van publieke gerechtigheid tegenover het andere tekort schiet, is in *beide* samenlevingsverbanden de vrijheid in haar betrekking tot de menselijke roeping verstoord. Een overheidsingrijpen tot herstel van deze geschonden vrijheid mag dan ook nimmer als een of andere vorm van vrijheidsbeperking worden aangemerkt.

³⁾ In de laatste tijd heeft zich in de P. v. d. A. een stroming voorgedaan, die voor een algehele „vrijlating” der loonvorming pleit. Typerend is, dat deze geluiden juist uit de *linkervleugel* van de P. v. d. A. (en van de zijde van het N.V.V.) kunnen worden vernomen. Daarom is het zeer onwaarschijnlijk, dat deze „zwenking” zou zijn ingegeven door een „liberalisatie” van het socialistische vrijheidsbegrip. Eerder is hier van een wijziging van tactiek sprake. In een land, waar de socialisten de minderheid vormen, is de overheid nu eenmaal slechts in beperkte mate bereid, door haar loonbeleid de door het socialisme beoogde „economische vrijheid der gemeenschap” te verwekelijken. In zo'n situatie is die „vrijheid” beter te bereiken *buiten* de overheid om — namelijk door een krachtige druk op de werkgevers van de zijde der werknemersorganisaties. Deze druk kan echter alleen bij een zogenaamde vrije of vrijere loonvorming in voldoende mate worden gerealiseerd. Dit systeem van loonvorming biedt thans voor de bevordering van de economische vrijheid voor allen nog de beste kansen. De voorkeur voor de „vrije loonvorming” bij de Partij van de Arbeid berust derhalve ons inziens op overwegingen van *opportuniteit*.

toepassing

Wat betekent dit voor onze zienswijze op de vrijheid der loonvorming?

In de loonbepaling vervullen de werknemers en de werkgevers ontegenzeggelijk een deel van de hun gegeven roeping. Zij behoren daarom (eventueel via de hen vertegenwoordigende organisaties) de vrijheid te hebben, de lonen in onderling overleg naar eigen inzicht vast te stellen. Deze „vrijheid” is echter een vrijheid die is gebonden aan het respect voor de roeping van de mede-mens. Daarom mogen de werkgevers en werknemers de lonen niet zó vaststellen, dat hierdoor derden⁴⁾ in hun ambtsdienst worden belemmerd, of de levensontplooiing van ons volk als geheel schade wordt toegebracht. Doen de werkgevers en de werknemers — bewust of onbewust — dit tóch, dan dient de overheid in naam van de vrijheid ten bate van deze gedupeerde onderdanen in te grijpen.

Deze situatie doet zich méér voor dan op het eerste gezicht lijkt. Met name is hier de omstandigheid van belang, dat de werkgevers en (in mindere mate) de werknemers in staat zijn, hun al dan niet gerechtvaardigde „ontevredenheid” over de overeengekomen loonsverhoging voor een deel op *anderen* af te wentelen — anderen, die bij het loonoverleg als zodanig niet of niet direkt betrokken zijn geweest. Deze afwenteling vindt vooral plaats wanneer de werkgevers de loonsverhogingen zó groot achten, dat zij er aanleiding in zien om de prijs van hun produkt te verhogen; of ook wanneer de werknemers de loonsverhogingen zó laag vinden, dat zij eerder dan normaal — of in grotere mate dan normaal — nieuwe looneisen aan de orde stellen. De inflatoire krachten die op deze wijze in het leven worden geroepen, maken dat mensen en groepen worden gedupeerd die voor het gevoerde overleg geen enkele — of praktisch geen enkele — verantwoordelijkheid dragen.

In de eerste plaats zijn dit de zgn. „vergeten groepen” — allen, die van jaar tot jaar met een praktisch gelijkblijvend nominaal inkomen moeten rondkomen. De prijsstijgingen nopen hen en hun gezinnen hun bestedingen steeds verder in te perken; zij kunnen met hun vaste inkomens als het ware steeds minder doen. In de tweede plaats kunnen ook zij worden genoemd, die worden gedupeerd door de eventuele teruggang van de bedrijvigheid in de export-bedrijven. De Nederlandse produkten kunnen door de plaatsgevonden loon- en prijsstijgingen namelijk niet meer zo gemakkelijk op de buitenlandse markten worden verkocht; onze uitvoer loopt terug, wat in de export-bedrijven een niet onbelangrijke *werkloosheid* kan doen ontstaan. De „vergeten groepen” en de eventuele werklozen in de exportindustrie: het zijn deze bij uitstek zwakke groepen, die uiteindelijk het grootste deel van de last van het misgenoeien van de werkgevers en/of werknemers over de resultaten van het loonoverleg te dragen krijgen.

De overheid kan en mag dit niet zonder meer over haar kant laten gaan. De vrijheid van haar onderdanen is in het geding! Het is haar plicht, van de werkgevers en werknemers *tezamen* te eisen dat inflatoir-werkende reacties hunnerzijds *achterwege* blijven. Werkgevers en werk-

4) Uiteraard mogen de werkgevers en de werknemers ook elkáár niet in hun roeping belemmeren. De consequenties hiervan zijn echter reeds in het vorige artikel aan de orde geweest.

nemers hebben de vrijheid tot loonbepaling — akkoord; maar zij zullen die dienen te gebruiken in *gebondenheid* aan het respect voor de roeping van de *medemens*.

Een naar antirevolutionair gezichtspunt vrije loonvorming is dus *niet* een loonvorming zonder overheidsingrijpen, maar een loonvorming waarbij — zo nodig door overheidsdwang — werkgevers of werknemers zich onthouden van de aantasting van de rechtmatige belangen van derden.

praktische betekenis

In de praktijk wordt deze doelstelling verwezenlijkt, wanneer de werkgevers en de werknemers in hun overleg de loonsverhogingen over het geheel genomen afstemmen op de stijging der landelijke produktiviteit⁵⁾. Stijgen de lonen over het geheel genomen namelijk sneller dan de nationale produktie, dan krimpen de in bedrijven gemaakte winsten, waarin de ondernemers vrijwel onvermijdelijk aanleiding zullen zien hun prijzen te verhogen; stijgen de lonen daarentegen minder snel dan de nationale produktie, dan wordt het werknemersaandeel in het nationale inkomen aangetast, wat de werknemers er toe brengt nieuwe looneisen aan de orde te stellen⁶⁾. Alleen wanneer het bedrijfsleven zich in zijn loonbepaling over het geheel genomen houdt aan de produktiviteitsontwikkeling, blijven de inflatoire effecten uit de loonsector achterwege. Er is derhalve een rechtsgrond voor de overheid, om de loonvorming in het bedrijfsleven in het algemeen te binden aan de norm der produktiviteitsontwikkeling. Wanneer de werkgevers en werknemers in hun overleg zich aan deze norm houden, maken zij van hun vrijheid het juiste gebruik. Stoort men zich niet aan deze norm, dan geeft men de tegenpartij in het overleg aanleiding tot inflatoire reacties, waardoor de vrijheid van anderen in het gedrang komt.

Maar, zo zal men hier opmerken — wat stelt de „vrijheid der loonvorming” op deze wijze nog voor? Het enige waartoe de werkgevers en de werknemers nog de vrijheid hebben is: zich bij de loonbepaling getrouw aansluiten bij de produktiviteitsontwikkeling. Van een eigen *vrijheid* bij de loonbepaling, van werkelijk *onderhandelen* tussen werkgevers en werknemers is op deze wijze toch geen sprake meer?

Deze tegenwerping is niet zo sterk als zij lijkt.

De belangen van „derden” zijn namelijk voldoende beschermd, wanneer de werkgevers en werknemers zich *over het geheel genomen* houden aan de *landelijke* produktiviteitsontwikkeling. Een binding aan de produktiviteit in de eigen *bedrijfstak* — zoals onder het systeem van de gedifferentieerde loonvorming — is dus niet noodzakelijk. Bij de per bedrijfstak gevoerde loononderhandelingen kan dus een zekere mate van „speling” behouden blijven. Wel zullen deze onderhandelingen zó moeten worden geëördineerd, dat de loonsverhogingen in totaliteit ongeveer met de produktiviteitsstijging blijven corresponderen. Zoals bekend, wordt in het nieuwe door de overheid aanvaarde loonsysteem — dat in grote lijnen

⁵⁾ Na eventuele correctie voor met name de internationale invloeden, die o.a. hun neerslag vinden in de positie van de betalingsbalans.

⁶⁾ Dit laatste werkt inflatoir omdat de gestegen winsten de ondernemers intussen aanleiding hebben gegeven hun investeringen te vergroten. De nieuwe loonsverhogingen en de grotere investeringen veroorzaken tezamen overbesteding ofwel inflatie.

gelijk is aan het door de SER geadviseerde loonsysteem — deze coördinerende taak toevertrouwd aan de werkgevers- en werknemerscentrales. Derhalve is de klacht van „een algeheel gemis van „vrijheid” bij het bedrijfsleven” te dezer zake ons inziens niet gegrond ⁷⁾.

b. *inflatie contra werkloosheid*

De betekenis van de antirevolutionaire vrijheidsgedachte voor de economische politiek kan nog aan een ander — met het bovenstaande nauw verwant — probleem worden geïllustreerd, namelijk het probleem of in ons land nu aan de bestrijding van de inflatie, of aan een bestrijding van de werkloosheid voorrang moet worden gegeven. Dit vraagstuk dankt zijn ontstaan hieraan, dat het voor de overheid in sommige omstandigheden onmogelijk is om *zowel* de inflatie *als* de werkloosheid de pas af te snijden ⁸⁾. Zij komt dan voor een keuze te staan: ofwel het handhaven van een stabiel prijspeil, maar dan ten koste van een zekere mate van werkloosheid — ofwel het handhaven van volledige werkgelegenheid, maar dan ten koste van een lichte ⁹⁾ inflatoire stijging van het prijsniveau. Welke van deze twee mogelijkheden zal zij in zulke situaties moeten kiezen?

Ook hier neigen de socialisten en de liberalen tot een tegengesteld standpunt. Van socialistische zijde neigt men er toe, de bestrijding van werkloosheid voorrang te verlenen, terwijl men van liberale zijde eerder aan een bestrijding der inflatie de voorkeur geeft. Verwonderlijk is deze verschillende reactie niet. Werkloosheid is een *economische* dwang-situatie bij uitstek — en betekent dus een directe inbreuk op de *socialistische* vrijheidsgedachte; inflatie komt neer op een geleidelijke uitholling van het individuele eigendomsrecht — en betekent dus een directe inbreuk op de *liberale* vrijheidsgedachte. Achter dit concrete praktische meningsverschil tussen socialisme en liberalisme ontwaren wij dus een botsing van hun vrijheidsideeën: de economische vrijheid der gemeenschap en de burgerrechtelijke vrijheid van het individu.

Zoals gezegd zijn deze beide vrijheidsideeën door hun eenzijdigheid voor ons onaanvaardbaar. De christelijke vrijheidsidee is gebonden aan

⁷⁾ Wat de „levenskansen” van het nieuwe systeem van loonvorming betreft kan worden opgemerkt, dat deze vrijwel geheel afhangen van

- a) de bereidheid van de SER, bij de vaststelling van de voor loonsverhogingen aanwezige ruimte zich primair te baseren op de produktiviteitsontwikkeling (met geoorloofde correcties voor o.a. de ontwikkeling van de ruilvoet);
- b) de bereidheid van de werkgevers- en werknemerscentrales, de hun toebedeelde „interne coördinatie” inderdaad te verzorgen binnen het kader van de op deze wijze aangegeven „ruimte”;
- c) de bereidheid van de werkgevers- en werknemersorganisaties in de verschillende bedrijfstakken, aan het streven naar „interne coördinatie” metterdaad het oor te lenen.

Ten aanzien van al deze punten dient de toekomst met de nodige zorg tegemoet te worden gezien. Het gemak, waarmede de SER (eenstemmig) tot een overschrijding van de aanwezige ruimte heeft geadviseerd geeft hier bepaald te denken. Desalniettemin heeft het o. i. zin dat met dit nieuwe systeem de proef op de som genomen wordt.

⁸⁾ Ter voorkoming van misverstand merken we op, dat met een loonvorming, die op de produktiviteitsstijging is afgestemd, nog niet alle mogelijkheden tot inflatie zijn weggenomen. De mogelijkheid van een zgn. bestedingsinflatie blijft bestaan. Het probleem van de voorrang van werkloosheidsbestrijding boven inflatiebestrijding is dus met een niet-inflatoire loonvorming nog niet opgelost.

⁹⁾ Een *lichte* inflatoire stijging, omdat anders het gevaar ontstaat van een drastische vermindering van de werkgelegenheid in de exportindustrie; zie hierboven.

de idee van de menselijke roeping. Om die roeping naar behoren te vervullen heeft de mens zowel een zekere mate van „*economische*” vrijheid als een zekere mate van „*burgerrechtelijke*” vrijheid nodig. Deze twee „vrijheden” mogen niet tegen elkander worden uitgespeeld. *Beide* dienen door de overheid te worden nagestreefd, namelijk voorzover zij voor de goede functionering van de menselijke ambtsdienst in de private samenlevingsverbanden vereist zijn.

Ten aanzien van de soms noodzakelijke keuze tussen inflatie- en werkloosheidsbestrijding komt de overheid dan ook te staan voor de noodzaak van een rechtvaardige afweging van belangen. Aan de ene zijde van de weegschaal zijn er de belangen van hen, die door een eventuele werkloosheid worden getroffen; aan de andere zijde de belangen van hen, die van een eventuele inflatie schade ondervinden. Ten aanzien van *beide* groepen zal de overheid zich hebben af te vragen, hoe groot de door deze personen te ondervinden schade is in het geheel van de door hen te verrichten ambtsdienst en roeping. In hoeverre wordt door werkloosheid enerzijds, en door inflatie anderzijds, aan de goede functionering van de gezinnen schade toegebracht? In hoeverre wordt door werkloosheid en inflatie aan de ontplooiing der ondernemingen op ons grondgebied een halt toegeeroepen? Het antwoord op *déze* vragen zal beslissend moeten zijn voor de door de overheid in concreto in te nemen houding.

Het zal duidelijk zijn, dat niet bij voorbaat is te zeggen welke kant van de weegschaal hier de doorslag dient te geven. Dit zal steeds in concreto moeten worden uitgemaakt. Het kan gewenst en rechtvaardig zijn, dat een lichte mate van inflatie als prijs voor een krachtige bestrijding der heersende werkloosheid moet worden aanvaard. Werkloosheid heeft in vele gevallen een funeste invloed op het gezinsleven en ondermijnt de volkskracht. Bovendien wordt door een werkloosheidsbestrijding het welzijn der ondernemingen — en daarmee indirect dat van vele gezinnen — in aanzienlijke mate bevorderd. Anderzijds zijn er echter situaties denkbaar, waarin een verdere opvoering der werkgelegenheid zulke inflatoire consequenties met zich draagt dat deze weg niet mag worden ingeslagen: een ernstige en aanhoudende inflatie is desastreus voor de gehele ontplooiing der samenleving.

waardevaste voorzieningen

Van socialistische zijde tilt men aan de bezwaren van een licht-inflatoire ontwikkeling niet zwaar. Zij, die van inflatie schade ondervinden, kunnen namelijk in vele gevallen door de introductie van zgn. waardevaste voorzieningen geheel schadeloos worden gesteld. Voor vrijwel elke „vergeten groep” is een regeling te bedenken, waarbij de hoogte der uitkeringen op de bestaande koopkracht van het geld is afgestemd. Door deze faciliteiten te creëren houdt men de handen zoveel mogelijk vrij voor een actieve werkloosheidsbestrijding.

Deze „oplossing” kan in het algemeen niet zonder meer positief worden gewaardeerd. Want wat bereikt men door de instelling van steeds nieuwe waardevaste voorzieningen? Niet, dat de totale inflatiedruk enige vermindering ondergaat. Het enige wat men bereikt is, dat de totale inflatiedruk op een andere *wijze* over de totale Nederlandse bevolking

wordt verdeeld. Degenen die over waardevaste voorzieningen beschikken zijn geheel van het dragen van die last vrijgesteld; maar dat betekent dus dat anderen die last van hen moeten overnemen. Die „anderen” zijn allen die — door technische of andere redenen — niet van waardevaste uitkeringen kunnen worden voorzien¹⁰⁾. Zij zijn het, die vrijwel de gehele last van de totale inflatiedruk op hun schouders krijgen afgeschoven. Hoe meer men bepaalde groepen van de last van de inflatie vrijwaart, des te meer komen de slagen bij de nog niet-gevrijwaarde groepen aan.

Het is niet de bedoeling, hier de staf te breken over elke waardevaste voorziening. Er zijn groepen in onze samenleving, die inderdaad hoe dan ook tegen de gevolgen der inflatie moeten worden beschermd (weduwen, de meeste ouden van dagen, minder-validen). Maar in het algemeen moet toch worden gezegd, dat met een steeds verdergaande uitbreiding der waardevaste voorzieningen de Nederlandse samenleving niet gediend is. Hoe meer men namelijk dit instituut toepast, des te onrechtvaardiger valt de verdeling van de totale inflatie-last over de verschillende bevolkingsgroepen uit.

Overigens zij nog opgemerkt, dat de belangen van de „vergeten groepen” niet tot louter-economische belangen beperkt mogen worden. Het is typisch socialistisch om te menen, dat het belang van de „vergeten groepen” voldoende zou zijn behartigd wanneer zij maar — in plaats van de door henzelf in vrijheid verworven inkomsten — de beschikking krijgen over een *economische* schadeloosstelling van de zijde der *gemeenschap*.

welvaart en verantwoordelijkheid

Hopelijk is door het voorgaande duidelijk geworden, dat de anti-revolutionaire vrijheidsidee voor de vormgeving aan een eigen politiek beleid belangrijke perspectieven opent. Deze perspectieven worden nog verruimd, wanneer men ook andere politieke ideeën en begrippen in de gezichtskring trekt. We volstaan hier met het aanstippen van de betekenis van een antirevolutionaire welvaarts- en een antirevolutionaire verantwoordelijkheidsidee.

welvaart

De welvaartsidee is van groot belang bij onze positiebepaling ten opzichte van de zgn. „welvaartsstaat”. Achter de *idee* van de welvaartsstaat schuilt onmiskenbaar de socialistische vrijheidsgedachte. Dit blijkt o.a. uit de omschrijvingen die Banning en Den Uyl van de welvaartsstaat gegeven hebben. De welvaartsstaat is de staat, die de verantwoordelijkheid heeft aanvaard voor de realisering van de economische vrijheid der gehele *gemeenschap*.

Ter ruwe aanduiding van onze eigen positie moge het volgende dienen. Als antirevolutionairen zijn wij niet minder voorstanders van een staat waarin welvaart heerst dan de socialisten. Maar de welvaart, die wij ons

¹⁰⁾ Men denke hier o. a. aan de meeste particuliere lijfrentetrekken en in het algemeen aan alle schuldeisers. Ook lijden de voor bepaalde doeleinden afgezonderde vermogens (die grotendeels in obligaties en leningen zijn belegd) verliezen. Tenslotte worden in zeker opzicht ook de *werknemers* de dupe, daar hun nieuwe, op de plaatsgevonden prijsstijgingen gebaseerde looneisen alleen met een zekere *vertraging* kunnen worden ingewilligd — zó zij althans worden ingewilligd.

bij deze term indenken, is ruimer en minder eenzijdig dan die van het socialisme! Zo komt in het antirevolutionaire welvaartsbegrip aan de bescherming van de burgerlijke rechten, die men voor de ontplooiing van zijn roeping nodig heeft, een zelfstandige gelding toe. Een staat, waarin aan de *economische* welvaart der onderdanen een doorslaggevende betekenis wordt toegekend kan daarom nimmer een echte welvaartsstaat zijn. Want in een „echte” welvaartsstaat heerst een harmonie tussen economische welvaart en recht — zoals in het oudtestamentische woord „sjaloom” zo prachtig is uitgedrukt. Het is een staat, waarin men, ongehinderd door ernstige belemmeringen van economische of andere aard, zijn roeping in vrede kan uitoefenen. Alleen zulk een „welvaartsstaat” kan het doelwit zijn van een antirevolutionair beleid.

verantwoordelijkheid

Met het woord „verantwoordelijkheid” wordt in onze dagen ontzaglijk veel gesold. De een gebruikt het in de zin van: gemeten aan eigen zedelijke overtuiging weten, wat men wel en wat men niet moet doen (de liberale versie); de ander duidt het als een plicht tot het afleggen van algehele rekenschap aan de volksgemeenschap in het algemeen en aan haar afzonderlijke leden in het bijzonder (de socialistische versie). Naar antirevolutionair gezichtspunt zal de verantwoordelijkheid van de mens primair als *roepings*-verantwoordelijkheid moeten worden verstaan. De mens is door God geroepen en aan Hem verantwoording verschuldigd; deze verantwoordelijkheid *aan* God uit zich in een verantwoordelijkheid *jegens* de naaste. Van een verantwoordelijkheid *aan* de naaste — d.w.z. van een verplichting tot het afleggen van rekenschap over al zijn doen en laten — is slechts sprake, voorzover men in zijn roeping onder het gezag van anderen is gesteld.

De verantwoordelijkheidsidee speelt o.a. een rol bij het vraagstuk van de positie van de grote onderneming in onze gehele volkshuishouding. Zoals bekend, wenst het socialisme dat de grote onderneming over al haar doen en laten aan de volksgemeenschap rekenschap aflegt — vandaar het instituut van de zgn. „commissarissen algemeen belang”, die naar het voorstel van het rapport van de Wiardi Beckmanstichting in de Raden van Commissarissen der grote ondernemingen zitting zouden moeten nemen. Naar liberale overtuiging dienen de grote ondernemingen daarentegen vrijwel geheel met rust te worden gelaten. In geen van beide opvattingen kunnen we ons vinden. Enerzijds moet worden volgehouden dat de onderneming als onderneming niet onder het gezag van de staat is gesteld, en derhalve ook niet is verplicht over al haar doen en laten aan de overheid rekenschap af te leggen. Anderzijds mag echter evenmin uit het oog worden verloren dat de onderneming wel degelijk verantwoordelijk is *jegens* anderen: haar werknemers, haar consumenten, het Nederlandse volk in zijn geheel; en dat de overheid verplicht kan zijn de onderneming aan die verantwoordelijkheid te *houden*. De onderneming heeft — om een uitdrukking van dr. Kuyper over te nemen¹¹⁾ — „een

¹¹⁾ Dr. A. Kuyper in *De Standaard* van 28 april 1910, overgenomen in: prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, *Architectonische Kritiek*, blz. 155. Dr. Kuyper had hierbij in feite niet zozeer het oog op de onderneming, maar op de bedrijfstak; de door hem gebezigde argumentatie is echter ook voor de onderneming van kracht.

publiek-rechtelijke kant". De overheid heeft er op toe te zien dat de onderneming zich in verhouding tot haar werknemers, consumenten enz. op zulk een wijze gedraagt, dat dit uit een oogpunt van publieke gerechtigheid „verantwoord" is te achten.

Voor de praktische politiek van deze tijd is dit niet zonder consequenties. Zo is de positie van de consument tegenover de onderneming — ondanks de kartelwetgeving — nog veelszins zwak. Maatregelen tegen misleidende reclame, eventueel verplicht warenonderzoek kunnen hierin verbetering brengen. Ook dient in het algemeen belang een grotere openbaarheid in de verslaggeving verplicht te worden gesteld. De overheid moet maatregelen kunnen nemen tegen ondernemingsbeslissingen, die het openbaar belang doorkruisen¹²⁾. Want het is de plicht van alle ondernemingen, mede te arbeiden aan het welzijn van het gehele volk.

2. *De tweede wegwijzer: wij dienen te komen tot een dynamisering van het beginsel der soevereiniteit in eigen kring.*

In het eerste artikel is het beginsel der „soevereiniteit in eigen kring" reeds zijdelings ter sprake geweest. Tegen de opvatting, dat de soevereiniteit in eigen kring zou mogen worden geïnterpreteerd als een soort recht tot zelfbepaling in eigen kring is toen gesteld dat dit beginsel dient te worden verstaan als „roeping" of „mandaat" in eigen kring. De overheid heeft in haar beleid haar onderdanen te respecteren als in eigen kring *geroepenen* — wat iets anders is dan het respecteren van al het *doen en laten* van de private levenskringen.

Hiernaast is er op gewezen, dat de overheid bij de haar opgedragen afweging van alle belangen er op te letten heeft door *welke* samenlevingskringen die belangen naar voren worden gebracht. Bij elke belangenafweging behoort zij zich af te vragen wat de betrokken samenlevingsverbanden reëel voor het nakomen van hun roeping nodig hebben.

Beide opmerkingen wijzen op de noodzakelijkheid van een *dynamisering* van het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring. Nog te veel komt men in onze kring alleen de puur-statische opvatting van dit beginsel tegen, d.w.z. een gebruik (of mis-bruik) van dit beginsel in de uitsluitende vorm van een gebod tot het „raak niet, smaak niet, roer niet aan". Men „benut" dit beginsel alleen om de overheid zoveel mogelijk buiten de deur te houden. Wat nodig is, is dat men leert te verstaan dat de overheid in het algemeen juist tot taak heeft in te grijpen *ten bate van, ter bevordering van* de soevereiniteit in eigen kring! Zij dient haar beleid *in dienst* te stellen van de soevereiniteit in eigen kring der private samenlevingskringen. Zij dient op haar eigen wijze er uit alle macht toe bij te dragen, dat men in de private kringen zijn mandaat, zijn roeping kan vervullen zoals het behoort.

Hierbij heeft de overheid uiteraard de plicht, rechtvaardig te werk te gaan — zij heeft niet het recht tussen personen of tussen samenlevingskringen te discrimineren. In dat geval richt zich het beginsel der soevereiniteit in eigen kring *tegen* haar: dan is zij er zelf oorzaak van, dat aan

¹²⁾ Wij denken hier bijvoorbeeld aan de beslissing van Philips tot invoering van de zgn. „verkorte werkweek", waardoor de overheid plotseling met een golf van werkdijdverkortingen overal in den lande werd geconfronteerd.

de ontplooiing van bepaalde samenlevingsverbanden onrechtmatig schade wordt toegebracht. Het is dus niet zo, dat in deze „dynamische” opvatting der soevereiniteit in eigen kring de overheid vrijbrief zou hebben in te grijpen waar zij maar wil. De meer „statische”, negatieve visie van de soevereiniteit in eigen kring — leidend tot een „neen” tegen bepaalde overheidsmaatregelen — behoudt bij deze „dynamisering” van het beginsel haar waarde. Eerst na een rechtvaardige afweging van *alle* in het geding zijnde belangen van *alle* betrokken personen en samenlevingsverbanden — een afweging tegen de achtergrond van wat de soevereiniteit in eigen kring van al die verbanden vraagt — mag de overheid tot ingrijpen overgaan.

Wij kunnen hetzelfde ook op een nog iets andere wijze zeggen. De overheid heeft de plicht, de eigen roeping van haar onderdanen in hun private samenlevingsverbanden hoog te houden en te respecteren. Dit „respect” heeft echter zowel een positieve als een negatieve kant. De overheid „respecteert” die eigen roeping van haar onderdanen *onwoldoende*, wanneer zij enkel let op datgene, wat zij ten opzichte van die verbanden *niet* mag doen. Zij heeft ook te letten op wat zij *positief* ten bate van die verbanden kan uitrichten.

Zolang men uitsluitend aan de negatief-statische opvatting der soevereiniteit in eigen kring blijft hangen, kan gerust worden gezegd dat van het perspectief voor een actieve christelijk-economische politiek niet veel terecht kan komen. Wanneer daarentegen het beginsel der soevereiniteit in eigen kring primair wordt gezien als een *opdracht* voor de overheid, is de impasse o.i. in belangrijke mate doorbroken.

In het tweede artikel is deze meer dynamische visie op de „soevereiniteit in eigen kring” — zij het niet met name genoemd — al meermalen naar voren gekomen. Bijvoorbeeld bij de verdediging van een actieve bezitsvormings-politiek. Het beschikken over eigen bezit kan o.a. een waardevolle bijdrage leveren voor de goede functionering van het gezinsverband; een bijdrage die zo groot is dat de overheid in haar zorg voor het algemeen volksbelang hiervoor bepaalde gelden ter beschikking mag stellen. In dit artikel is deze visie o.a. naar voren gekomen bij de behandeling van het vraagstuk van de verhouding tussen werkloosheids- en inflatiebestrijding. Ook hier vormde het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring — het behoud van de mogelijkheid van eigen roepings-ontplooiing — het criterium, dat de oplossing van het vraagstuk in principe bepaalde.

Gezien deze voorbeelden kan ter verdere verduidelijking van wat de „dynamisering” der soevereiniteit in eigen kring betekent hier met een tweetal korte illustraties worden volstaan.

het regionale ontwikkelingsbeleid

De eerste illustratie is het *regionale ontwikkelingsbeleid*. Waarom zijn wij voorstanders van het verlenen van vrij omvangrijke premies en subsidies aan bepaalde landsdelen, o.a. ter verbetering van het aldaar bestaande „vestigingsklimaat”? Voornamelijk omdat in die landsdelen samenlevingskringen en -verbanden voorkomen, die zich niet meer naar behoren blijken te kunnen ontplooiën. Door een zekere structurele werkloosheid enerzijds, en een vrij krachtige bevolkingstrek naar andere landsdelen anderzijds,

is in die gebieden een verstoring ingetreden in de goede functionering van vele gezinnen, verenigingen, kerken, bedrijven. Kerken en verenigingen komen in de knel door onvoldoende economische mogelijkheden en een verminderend ledental¹³⁾, gezinnen ondervinden de fnuikende invloed van de werkloosheid (die voor een belangrijk gedeelte verborgen is en derhalve niet uit de statistieken blijkt); agrarische bedrijven staan voor de noodzaak van een snelle mechanisatie, die niet zelden hun financiële kracht te boven gaat. Uit hoofde van het beginsel der soevereiniteit in eigen kring heeft de overheid hier een duidelijke taak. Zij heeft ook in dezen haar onderdanen te dragen in het vervullen van hun roeping. Mede door een doelgericht premie- en subsidiebeleid zal zij de publieke voorwaarden moeten scheppen, die voor een hernieuwde en blijvende opbloei en ontplooiing van het leven in deze diverse werk- en levenskringen noodzakelijk zijn¹⁴⁾.

de toeneming der overheidsuitgaven

De tweede illustratie betreft het probleem van de verdere toeneming der totale overheidsuitgaven. In welke omvang kan op de lange termijn gezien een stijging daarvan worden toegestaan? Met name is hier de vraag interessant, of het toelaatbaar is dat de overheidsuitgaven op den duur naar verhouding sneller toenemen dan het nationale inkomen.

Deze laatste vraag kan in ietwat eenvoudiger bewoordingen worden vertaald wanneer wij bedenken, dat — tengevolge van de progressie in onze meeste belastingtarieven — bij een toenemende welvaart naar verhouding een steeds groter percentage van de inkomens en winsten aan de overheid moet worden afgestaan. Wanneer in ons land iedereen twee maal zoveel zou gaan verdienen als thans, zouden bij de bestaande belastingtarieven de belastingontvangsten van het rijk niet verdubbelen, maar verdrie- of viervoudigen. Zonder tariefswijzigingen nemen de belastingontvangsten, en daarmee de overheidsuitgaven, dus op de lange duur sneller toe dan het nationale inkomen. De bovengenoemde vraag kan dus ook als volgt worden weergegeven: is de overheid verplicht, regelmatig haar belastingtarieven (b.v. van de inkomsten- en de vennootschapsbelasting) bij stijgende welvaart naar beneden aan te passen — of is het geoorloofd, dat zij die tarieven over een betrekkelijk lange periode ongewijzigd laat bestaan?

Hier is wederom een afweging van belangen noodzakelijk. Met name gaat het hier om een afweging tussen enerzijds de belangen der belastingbetalers en anderzijds de belangen van hen, die bij een extra toeneming van de overheidsuitgaven baat zouden hebben. Beide belangen dienen daarbij door de overheid te worden geplaatst tegen de *achtergrond* van de soevereiniteit in eigen kring van de betreffende samenlevingsverbanden, dus tegen de achtergrond van wat zowel de belastingbetalers als de door de overheidsuitgaven begunstigde personen en groepen nodig hebben voor de levensontplooiing, waartoe zij geroepen zijn.

Hierbij kan uiteraard niet worden afgezien van de hoogte die de be-

¹³⁾ Dit laatste geldt met name voor de in omvang teruglopende kleine plattelandskernen.

¹⁴⁾ Voor een nadere uitwerking van deze opzet zij verwezen naar het eerstdaags verschijnende rapport van het College van Advies inzake *De ongelijkmatige bevolkings spreiding in Nederland als politiek probleem*.

lastingdruk in ons land reeds heeft bereikt. Er is reden om aan te nemen, dat een verdere verlaging van deze druk wenselijk en rechtvaardig is. Sommige van de thans bestaande overheidsuitgaven zijn zóver uitgebreid, dat zij de ontplooiing van de samenleving in mindere mate steunen dan zij verhoudingsgewijs aan de belastingbetalers, in de ontplooiing van hún samenlevingskringen, kosten. Maar laten wij eens veronderstellen, dat de uit dien hoofde gewenste belastingverlagingen zijn doorgevoerd. Blijft dan nóg de noodzaak bestaan om periodiek over te gaan tot verlaging der belastingtarieven?

Het komt ons voor dat die noodzaak slechts in beperkte mate aanwezig is. Want naarmate de welvaart en de bevolking van ons land verder toeneemt, neemt het belang van de belastingbetalers bij een vermindering van de belastingdruk relatief af; terwijl de belangen, die met de door de belastingen gefinancierde overheidsuitgaven samenhangen, in betekenis ten minste gelijk blijven.

Dat de belangen van de belastingbetalers met toenemende welvaart in gewicht afnemen behoeft weinig betoog. Voor een minder-welarend volk betekent een belastingverlaging van gegeven omvang — bijvoorbeeld van f 100 miljoen — aanzienlijk méér dan voor een welarend volk. Aan een minder welarend volk worden met een verlaging van f 100 miljoen belangrijk meer „ontplooiingsmogelijkheden” teruggegeven dan bij een welarend volk het geval zou zijn. Daarom gaan bij een toenemende volkswelvaart de belangen van de belastingbetalers bij een gegeven geldsom geleidelijk iets lichter wegen.

Dit kan echter niet worden gezegd van de belangen, die met een toeneming der overheidsuitgaven verband houden.

Wij leven immers in een land met een snel groeiende bevolking — die zich bovendien steeds verder in bepaalde landsdelen samenpakt. Om onder die omstandigheden de Nederlandse samenleving naar behoren te laten functioneren zijn enorme investeringen nodig. Het is een algemeen erkend ervaringsfeit, dat bij toenemende concentratie van bevolking de overheidsuitgaven aanmerkelijk sneller toenemen dan de bevolking zelf. Niet voor niets bestaat er tussen de gemeentelijke uitgaven per hoofd van de bevolking van een grote stad en van een klein dorp zulk een enorm verschil! Naarmate bevolkingsdichtheid toeneemt, verveelvoudigen zich de overheidsuitgaven. Daarom zullen de belangen, die met de laatste f 100 miljoen aan overheidsuitgaven zijn gemoeid, in de toekomst zeker niet minder van gewicht zijn dan thans.

Een en ander dwingt ons te concluderen dat op de lange termijn niet al te sterk op periodieke belastingverlagingen dient te worden aangedrongen. Op de lange termijn kan het gevaarlijk zijn, de stijging der overheidsuitgaven onder alle omstandigheden te willen terugdringen tot het stijgingspercentage dat het nationale inkomen te zien geeft. De soevereiniteit in eigen kring van talloze samenlevingskringen in ons land zou door dit streven kunnen worden beschadigd.

3. *De derde wegwijzer: wij dienen bij de belangenafweging te breken met alle pseudo-criteria,*

In het eerste artikel is vrij uitvoerig stilgestaan bij de inhoud van het

christelijk-politiek beginsel, dat in de woorden „publieke gerechtigheid” is samen te vatten. We zagen dat de overheid tot taak heeft alle belangen, die zich bij haar ter behartiging aandienen, op een *rechtvaardige* wijze tegen elkander af te wegen — met inachtneming van de roeping, die aan haar onderdanen in hun samenlevingskringen is gesteld.

In dit verband is toen mede positie gekozen tegen het liberalisme en het socialisme. Niet, omdat bij deze stromingen het streven naar een rechtvaardige afweging en verzoening van belangen geheel zou ontbreken; maar vooral omdat hun *rechtvaardigheidsidee* naar een bepaalde zijde scheefgetrokken is. Hierdoor kan de weegschaal, waarin zij de verschillende belangen tegen elkaar afwegen, niet meer geheel zuiver worden geacht.

Overigens wil dit nog geenszins zeggen dat de antirevolutionaire politici per definitie wél over een zuivere weegschaal zouden beschikken. Werkelijk rechtvaardig-zijn is ontzaglijk moeilijk — en niet het minst in de politiek. Het enige wat wij hier mogen zeggen is dat het niet aan ons *beginsel* schort, wanneer er van antirevolutionaire zijde een onrechtvaardig beleid uit de bus komt!

Wil er van een daadwerkelijk-christelijke politiek sprake zijn, dan zullen wij derhalve de bereidheid moeten hebben ons in politics volledig door de norm der gerechtigheid te laten leiden. Wij zullen ons niet mogen openstellen voor geluiden die aan een werkelijk-rechtvaardig beleid afbreuk doen.

Dit klinkt conventioneeler dan het is. *Naast* de norm der gerechtigheid — hoe men die ook verder blijkt te verstaan — worden wij in onze tijd namelijk in toenemende mate met een aantal *pseudo*-normen geconfronteerd; normen die er eveneens aanspraak op maken om als enig richtsnoer bij de belangen-afweging dienst te doen. Er is zo te zien geen enkele grotere politieke partij in Nederland, die zich niet op de een of andere wijze door zulke pseudo-criteria heeft laten beïnvloeden. In plaats van de eigen visie op de gerechtigheid geven bij de afweging van belangen dan deze andere „principes” de doorslag.

Wij gaan enkele van deze principes na.

a. *het doelmatigheids-principe.*

Wat een afweging van belangen volgens dit „principe” inhoudt kan het beste aan een tweetal voorbeelden worden duidelijk gemaakt.

Het eerste voorbeeld betreft bepaalde toepassingen van de leer der „*Welfare Economics*” — d. i. die tak van de economische wetenschap, die zich in het bijzonder bezig houdt met de doeleinden en middelen der economische politiek. Deze „*Welfare Economics*” is de voortzetting van de oude „*Political Economy*” van de Klassieke en Neo-Klassieke school, en is omstreeks 1920 (met het boek van Pigou: „*The Economics of Welfare*”) ontstaan. Een van de hoofdvarianten van de „*Welfare Economics*” — tot welke variant ook Pigou zelf behoort — ziet als doel der economische politiek een maximale behoeftenbevrediging van alle groepen in de samenleving. Om dit doel te bereiken, worden tal van politieke middelen aangegeven — middelen, die alleen worden getoetst op hun *doelmatigheid* ten opzichte van dit gestelde doel. Zo zijn op grond van een maxi-

male behoeftenbevrediging achtereenvolgens bepleit (een ruwe selectie):
 subsidiëring van alle bedrijfstakken met afnemende kosten, belasting van alle bedrijfstakken met toenemende kosten;
 afbraak van alle monopolies en monopolistische markt vormen;
 een zodanige herverdeling van inkomens, dat iedereen van zijn laatste gulden evenveel behoeftenbevrediging geniet;
 vervanging van private ondernemingen door overheidsbedrijven, overal waar deze laatste efficiënter kunnen werken;
 een belastingstelsel dat niet op de draagkrachtidee berust maar op het principe dat het volk als geheel zo weinig mogelijk behoeftebevrediging mag worden afgenomen.

Het typerende van al deze voorstellen is dat elke overweging van rechtvaardigheid ten aanzien van de in het geding zijnde belangen ontbreekt. Hoe meer een bepaald „middel” het doel van de maximale behoeftenbevrediging van het volk dient, hoe *beter* het is. Met rechtvaardigheids- en billijkheidsoverwegingen behoort — zo zegt men — een econo- mist zich niet op te houden.

Deze in de „Welfare Economics” waaierende wind is hier en daar ook in de economisch-politieke praktijk merkbaar. Wanneer van een bepaalde maatregel is aangetoond, dat zij efficiënt en economisch profijtelijk is — behoort zij *dus* te worden genomen. Aan andere overwegingen dan die der doelmatigheid wordt bij de afweging van belangen dan geen plaats meer gegund¹⁵⁾.

Een ander voorbeeld van een ongeoorloofde toepassing van het doelmatigheidsprincipe doet zich voor, wanneer in de economische politiek de bekende vuistregel „globaal ingrijpen op strategische punten” tot een soort dogma wordt verheven. Dit voorbeeld houdt nauw verband met het voorgaande. De taktiek van het ingrijpen op strategische punten is namelijk in vele gevallen een veel *doelmatiger* middel om bepaalde overheidsdoeleinden (een stijgend nationaal inkomen, een stabiel prijsniveau, enz.) te bereiken dan een gedetailleerd ingrijpen dat is. Een meer gedetailleerd ingrijpen kan echter in sommige omstandigheden door de *rechtvaardigheid* zijn geboden. Zo is het mogelijk, dat een bepaalde groep ondernemingen uit niet-gerechvaardigde motieven tot een plotselinge prijsverhoging besluit, of dat de werkgevers en de werknemers hun onenigheid over de noodzakelijke loonsverhogingen in inflatoire reacties afreageren. In deze gevallen kan de gerechtigheid eisen dat de overheid ter plaatse ingrijpt — dus daar waar in concreto de grens van het publiekrechtelijk toelaatbare is overschreden. Het gaat dan o. i. niet aan, met de wisselkoers, de interestvoet of de overheidsuitgaven zó te manipuleren, dat toch weer een zeker economisch evenwicht wordt bereikt¹⁶⁾.

¹⁵⁾ Uiteraard gaat het er ons niet om, aan „doelmatigheidsoverwegingen” bij de afweging van belangen elke betekenis te ontzeggen. De doelmatigheid der overheidsbeslissingen is echter niet meer dan een *aspect* van deze beslissingen, welk aspect vanuit de norm der gerechtigheid zijn plaats dient te worden gewezen. Dit nu is hier kennelijk niet het geval. Hier is sprake van een verabsolutering der doelmatigheid, van een verheffing der doelmatigheid tot enig-geldend richtsnoer bij belangenafwegingen. In een christelijk-economische politiek kan dit niet worden geduld.

¹⁶⁾ Een andere illustratie van de wenselijkheid van een gedetailleerd en ter plaatse ingrijpen van de overheid kwamen wij in het vorige artikel tegen. Het bleek een eis van gerechtigheid, dat de overheid zo nodig direct ingrijpt in de gedetailleerde verhoudingen die aan de uiteindelijke inkomensverdeling ten *grondslag* liggen, d.w.z. in

Een canonisering van de regel „globaal ingrijpen op strategische punten” zou neerkomen op de stelling, dat in de keuze van de politieke instrumenten de doelmatigheid altijd het laatste woord zou moeten hebben. Dit is een stelling, die vanuit het antirevolutionair beginsel niet te verdedigen valt.

b. het principe van de minimale wrijving.

Dit pseudo-criterium is niet minder gevaarlijk dan dat van een maximale doelmatigheid. Het houdt in, dat de overheid bij haar afweging van belangen uitsluitend die „oplossingen” kiest, die bij al de betrokken groepen het minste protest zullen uitlokken. Zij laat haar beslissingen steeds zó uitvallen, dat zijzelf het minst het hoofd stoot.

Dit principe wordt niet zelden nog zeer aannemelijk voorgesteld. Is het dan niet waardevol, zo stelt men dan, dat spanningen in de samenleving worden voorkomen? Wanneer de overheid niet van geven en nemen weet, veroorzaakt zij onnodig wrijving en onrust. Ook trekt men een ander wel in de ethische en pedagogische sfeer door er op te wijzen, dat de overheid haar onderdanen vóór alles met begrip en liefde tegemoet heeft te treden, en moet verhinderen dat zij bepaalde groepen op enigerlei wijze tegen zich inneemt. Moeilijke kinderen moet men af en toe hun zin geven, anders gooien zij „hun kop er tegen in”.

Al deze schone woorden nemen intussen niet weg, dat de verheffing van het principe van de minimale wrijving tot richtinggevende norm voor het overheidsbeleid een aantasting is van de roeping der overheid, die in het *recht* doen aan *allen* is gecentreerd. Wanneer bij de overheid niet zij gelijk krijgen, die gelijk hebben, maar zij, die zich het minst inschikkelijk betonen, wordt het voortbestaan van onze rechtsstaat op een gevaarlijke wijze op het spel gezet.

c. het principe van de consensus.

Bij dit „principe” — dat dicht tegen het vorige aanleunt — moeten wij iets langer stilstaan, omdat het zowel bij het socialisme als bij het rooms-katholicisme tot op zekere hoogte *erkenning* heeft gevonden. Bij dit „principe” gaat het er om, dat geregeerd wordt op basis van een wilsovereenstemming, een *consensus* tussen overheid en belangrijkste belangengroeperingen.

Bij het socialisme zien wij auteurs als Crosland en prof. F. Hartog zich voor een planning uitspreken, die op dit principe is gebaseerd. Wil de planning van overheidswege slagen, dan zullen de betrokken belangengroeperingen hiermede van tevoren hun instemming moeten betuigen. Willen zij dat niet, dan zal de overheid zelfbeheersing moeten betrachten. Dat eist nu eenmaal de moderne democratie¹⁷⁾. „Regeren tegen de voornaamste belangengroepen is in een moderne democratie ondenkbaar”, aldus prof. Hartog¹⁸⁾.

Het democratiebegrip van het socialisme speelt bij de aanvaarding van

de verhoudingen, die bij het proces van inkomensvorming en vermogensvorming bestaan tussen en onder de verschillende produktie-factoren.

¹⁷⁾ Vgl. C. A. R. Crosland, *The future of socialism*, blz. 502 vv.

¹⁸⁾ Prof. dr. F. Hartog, *Economische planning als hulpmiddel in een democratisch bestel*, in: *Socialisme en Democratie*, jan. '61, blz. 93.

dit pseudo-criterium inderdaad een grote rol. Het socialisme heeft de democratie steeds gezien als het middel, waardoor de volksgemeenschap in soevereine zelfbepaling over haar eigen politieke en maatschappelijke toekomst beslist; de staat is niet meer dan een orgaan van de gemeenschap, hij is de zaak-waarnemer van de gemeenschapswil. Wanneer nu de overheid via de belangrijkste belangengroepen als het ware het veto van de volksgemeenschap over haar voorstellen krijgt uitgesproken — dan is het alleszins begrijpelijk dat zij hiervoor wijkt. Zij heeft nu eenmaal in de wil der gemeenschap de inhoud en de grens te zien van haar taak.

Door de opkomst der grote belangengroeperingen is de socialistische democratiegedachte in de crisis gekomen. In het reeds genoemde artikel van prof. Hartog komt dit wel zeer scherp uit. Naast de reeds geciteerde opmerking, dat regeren tégen de voornaamste belangengroepen in een moderne democratie ondenkbaar is, lezen wij bv. op blz. 89 van zijn artikel: „Het bestaan van machtig georganiseerde belangengroepen bedreigt de democratie ... in de huidige situatie ... door samenspanningen...”. Het is dus een eis van democratie, dat geregeerd wordt met instemming van die groeperingen, welke de democratie juist *bedreigen!* De democratie werkt derhalve zichzelf naar de afgrond¹⁹⁾.

Bij het *rooms-katholicisme* berust de gedeeltelijke bereidheid tot aanvaarding van de „consensus-norm” op een zeer specifieke opvatting van „het algemeen belang”. Zoals bekend, ziet Rome de staat als het hoofd van de natuurlijke samenleving; het is het totaal-orgaan, waarin al de lagere gemeenschappen als het ware zijn begrepen. In het verlengde hiervan ziet Rome het algemeen belang als een soort optelsom van allerlei deelbelangen: die van de werkgevers, van de werknemers, enzovoorts. Daarom is het volgens het rooms-katholicisme niet meer dan een eis van billijkheid, dat deze groepen een zekere medezeggenschap verkrijgen over de wijze, waarop de overheid „het algemeen belang” verzorgt. In de encycliek *Mater et Magistra* vinden wij dit in alle duidelijkheid uitgedrukt: „Maar wat het meest die algemene economische toestand kan bevorderen, daarover beslissen niet de afzonderlijke ondernemingen, maar de leiding van de staat en de nationale en internationale lichamen, die zich bezig houden met de verschillende sectoren van het economisch leven. Hieruit blijkt de wenselijkheid of noodzakelijkheid, dat in de leiding van de staat en in de genoemde lichamen, behalve de patroons of hun vertegenwoordigers, ook de arbeiders of zij, die hun rechten, belangen en aspiraties verdedigen, zitting hebben” (par. 99). De belangengroeperingen van werkgevers en werknemers behoren dus als zodanig in de leiding van de staat te worden betrokken. Het zal duidelijk zijn, dat dit de overheid noopt tot aanvaarding van het consensus-criterium in haar economische politiek.

Nu is het *niet* onze bedoeling te beweren, dat de overheid zich in haar beleid van de door de belangenorganisaties gerepresenteerde belangen niets behoeft aan te trekken. Evenmin, dat het te veroordelen zou zijn, wanneer

¹⁹⁾ Merkwaardig is het, dit te vergelijken met de woorden van art. 12 van het socialistisch beginselprogramma: „De Partij van de Arbeid ... verstaat onder democratie een staatkundig bestel, waarin ... de democratie wordt verdedigd tegen degenen die het op haar vernietiging hebben gemunt.”

de overheid, eer zij tot een bepaalde maatregel overgaat, de betreffende organisaties raadpleegt en hen gelegenheid geeft hun standpunt uitvoerig uiteen te zetten. Dat is zelfs alleszins wenselijk; voor een rechtvaardige belangenafweging is een gefundeerde kennis van alle in het geding zijnde belangen zonder meer vereist. Daartegen richten onze bezwaren zich dus niet. Maar zij richten zich wel hiertegen, dat de vertegenwoordigers van *bijzondere* belangen *als zodanig* het recht zouden hebben, mede te beslissen naar welke zijde de weegschaal van het *algemeen* belang moet doorslaan —; en dat de overheid verplicht zou zijn te berusten in een afwijzing van haar beleid enkel en alleen omdat deze afwijzing afkomstig is van sommige of de meeste grote belangengroeperingen — ook al is haar beleid via een rechtvaardige afweging van alle belangen tot stand gekomen. Naar onze stellige overtuiging is dan de grens van het toelaatbare overschreden. Het is in onverzoonlijke tegenstelling met de roeping der overheid, dat voor haar niet de gerechtigheid, maar de wil van bepaalde belangengroeperingen maatgevend zou zijn.

Het principe van de voorafgaande wilsovereenstemming tussen de overheid en de grootste belangengroepen dient dan ook radicaal te worden afgewezen. Radicaal, omdat hier de radex, de *wortel* van het overheidsgezag in het geding is. Hier dreigt een terugval te ontstaan van de rechtsstaat tot de *machtsstaat* — de staat waarin niet de gerechtigheid, maar de wil van de sterksten en machtigsten de toon aangeeft; de staat waarin de overheid van een schild voor de zwakken tot een instrument van de sterken is gedeformeerd.

4. *Besluit.*

Het zou ons niet verwonderen wanneer velen de in dit artikel aangegeven weg, waarlangs weer een nieuw perspectief voor een christelijk-economische politiek kan ontstaan, een zeer moeilijk begaanbare en omslachtige weg vinden. De drie voorwaarden die hier voor de verwerkelijking van een christelijk-economische politiek zijn gesteld — het breken met ons gesecculariseerd begrippenmateriaal, het komen tot een meer dynamische opvatting van de „soevereiniteit in eigen kring”, het breken met alle pseudo-criteria bij de belangenafweging — zijn namelijk niet gemakkelijk te vervullen. Stuk voor stuk komen zij neer op de eis van een bewuste innerlijke heroriëntatie, van een omschakeling in ons politieke gedachtenpatroon. Is er geen gemakkelijker route te vinden? Is het voor het verkrijgen van een nieuw perspectief niet voldoende, wanneer men enkele concrete politieke wensen formuleert die duidelijk het nastreven waard zijn?

Op deze vragen past o.i. een duidelijk *neen*. Reeds te lang hebben wij als antirevolutionairen gemeend, in de praktische politiek te kunnen volstaan met enkele slagzinnen en desiderata. Men begrijpe ons goed: wij zeggen daarmee van die desiderata geen enkel kwaad. Een politieke partij heeft nu eenmaal een concreet politiek program nodig om op het politieke terrein bezig te kunnen zijn. Maar wij tasten er volledig naast wanneer wij menen, dat die enkele concrete wensen op zichzelf voldoende zouden zijn om van een christelijke politiek te kunnen spreken. Christelijke politiek is evenmin een zaak van enkele concrete politieke wensen

als het christelijk geloof een zaak is van — om iets te noemen — Bijbel-lezen en een getrouw kerkbezoek.

Anders gezegd: christelijke politiek zal een zaak van het h art zijn — of zij zal *niet* zijn. Het perspectief voor een christelijk-economische politiek ontstaat eerst dan, wanneer bij alle politieke vraagstukken uit het christelijk geloof wordt gel eefd. Wie een perspectief wil voor een *mindere* prijs, verkrijgt uiteindelijk in het geh eel geen perspectief. Misschien lopen de mensen een ogenblik warm voor de hun voorgeschotelde idealen, maar onvermijdelijk komt de terugslag. En dat is dan mede hieraan te wijten, dat men van meetaf aan het grootste deel van de economische politiek heeft laten liggen onder de sluier van een vermeende „neutraliteit”, ter bestrijding waarvan men zich de wapens bij voorbaat uit de handen heeft laten nemen.

Vandaar dat in dit artikel opzettelijk deze moeilijke en zwaar-begaanbare weg is gewezen — een weg, waarbij het in alles aankomt op de keuze van het *hart*. Een weg, die ons echter juist daardoor kan behoeden voor een onchristelijke gearriveerdheid, voor de idee-fixe, dat wij de christelijke politiek in ons bezit zouden hebben.

De weg van het perspectief van een christelijk-economische politiek zal geen andere weg kunnen zijn dan die van het kruisdragen achter Christus — een weg, die dwars in-gaat tegen de immer compromissen-zoekende, pragmatistische geest van onze tijd.

NIEUW-GUINEA: REKAPITULATIE EN TOETSING

DOOR

G. GOOSSENS

In het nummer van augustus/september jl. van *A. R. Staatskunde* heeft dr. W. P. Berghuis een „afsluitende beschouwing” gewijd aan het vraagstuk Nieuw-Guinea en het standpunt dat de partijleiding daarbij heeft ingenomen. Naar ik aanneem is het niet de bedoeling van de partijvoorzitter te kennen te geven, dat het laatste woord over deze kwestie nu gesproken moet zijn; eerder zal de schrijver het oog gehad hebben op wat hij ziet als „het slot van een reeks snel opeenvolgende politieke gebeurtenissen”,  en dramatisch geheel vormend met hetgeen voorafging, waarover eindelijk, bij terugkeer in antirevolutionaire kring, onder het geven van tekst en uitleg, het verhaal op gang kan komen.

Het zij mij daarom vergund bij de „terugblik” van de partijvoorzitter stil te staan en enige kritische opmerkingen te maken.

„Het conflict om Nieuw-Guinea”, aldus dr. Berghuis, „kan slechts in zijn ware afmetingen worden gezien, wanneer het mede gesteld wordt tegen de achtergrond van het . . . *dekolonisatieproces*” (blz. 213). Uit het verdere verband blijkt dan dat de schrijver zelf dit conflict ook beschouwt als een onderdeel van het „dekolonisatieproces”.

Dr. Berghuis spreekt van *het* dekolonisatieproces, waaronder hij verstaat: „het zich na de laatste wereldoorlog stormachtig ontwikkelde proces van de zelfstandigwording van de vroegere koloniale gebieden”. Een episode uit dat ene, stormachtig voortbruisende proces was dan ook (blz. 214) de zelfstandigwording van Indonesië op een voor ons minder bevredigende wijze, terwijl dan het conflict over Nieuw-Guinea moet worden beschouwd als een restantje van deze episode, gevolg van een nalatigheid onzerzijds om op het juiste tijdstip, tegelijk met de zelfstandigwording van het overige deel van voormalig Nederlands-Indië, Nieuw-Guinea over te dragen aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië, waarmede in 1949 de Ronde Tafel-overeenkomsten werden gesloten.

Dit laatste zegt dr. Berghuis bij zijn „terugblik” wel niet met zoveel woorden, maar ik meen toch dat deze consequentie niet is te ontgaan en ook reeds door de schrijver aanvaard is, blijkens een artikel in *Nederlandse Gedachten* van 29 juli j.l.¹⁾

Er schuilt m. i. enig bezwaar in het spreken over het dekolonisatieproces, dat zich stormachtig ontwikkelt en door de schrijver in zijn „meeslepende macht” (blz. 215) wordt onderkend. Niet alle vormen van zelfstandigwording van vroegere koloniale gebieden zijn, naar het mij voorkomt, onder één noemer, HET dekolonisatieproces, te vatten.

Want zie toch, er is geen leuze in de wereld, geen geestelijke waarde op het christelijke erf, of het communisme heeft er zich meester van gemaakt en haar gesteld in dienst van de anti-christelijke wereldrevolutie.

Zo ook de dekolonisatiegedachte.

Wij moeten ons er dus terdege van bewust zijn, dat onder de vlag van „het dekolonisatieproces” allerlei lading wordt vervoerd. Wij weten dat te goed uit de Indische kwestie, al speelden bij gematigde figuren dekolonisatiemotieven een rol. De A.R.P. stelde zich destijds terecht tot het laatst toe tegenover het regeringsbeleid, dat de revolutie in de kaart speelde.

Dr. Berghuis is van oordeel (blz. 215) dat de beëindiging van het Nederlandse bestuur over Nieuw-Guinea een afsluiting is van de dekolonisatie van het voormalige Nederlands-Indië.

Hoe men het echter ook wendt of keert, altijd zal *dekolonisatie* neerkomen op overdracht van het bestuur aan de bevolking, die onder vreemde heerschappij stond.

Dit is hier niet geschied. Van dekolonisatie kan dus geen sprake zijn. Bij de beëindiging van de Indische kwestie was er (afgezien van de vertreding van de rechten der minderheden) tenminste nog enige schijn

1) Bedoeld is het artikel: *Er zijn ergens grenzen*, waarin dr. Berghuis o.m. schreef: „De A.R.P. heeft er deining in eigen kring en aanvankelijk misverstand bij velen in den lande en in het begin ook bij de regering voor over gehad, om, niet uit vrees of slapheid, maar in de vaste overtuiging, dat primair in het belang van de bevolking van Nieuw-Guinea, maar ook in breder verband het uiterste, wat naar eer en geweten mogelijk is moet worden gedaan om, met begrip voor Indonesië's verlangen en in de hoop, dat er nog iets zou kunnen worden goedgeemaakt van een niet-geslaagde dekolonisatie met betrekking tot de verhouding Nederland-Indonesië — waarvan de kwestie Nieuw-Guinea een nasleep is —, tot een vreedzame regeling in deze zaak te komen.” (Cursivering van mij, G.).

van dekolonisatie aanwezig, welke schijn door Soekarno en Hatta c.s. vrijwel onmiddellijk na de soevereiniteitsoverdracht werd weggenomen door de deelstaten op te rollen en aan alle zelfbeschikkingsrecht een einde te maken.

In de kwestie Nieuw-Guinea is er echter geen enkele schijn van dekolonisatie aanwezig.

Hoe komt het dan dat dr. Berghuis hier toch wil spreken van een afsluiting van het dekolonisatieproces van het voormalige Nederlands-Indië?

Eenvoudig doordat de schrijver uitgaat van de praemisse, dat de Indonesische revolutie van 1945, onder leiding van Tan Malakka, Soekarno, Hatta e. a., in het teken stond van de dekolonisatie. Dr. Berghuis schrijft (blz. 214): „Indonesië heeft het conflict met Nederland steeds gezien als een dekolonisatie-conflict. Het beschouwde Nieuw-Guinea als het laatste stuk grondgebied van het voormalige Nederlands-Indië, dat nog ten onrechte onder Nederlands gezag gebleven was.”

Indonesië zag het dus *steeds* zo en nu moeten wij (en de Papoea's) het blijkbaar ook wel zo zien, dit temeer omdat (blz. 215): „dit standpunt van Indonesië, in het licht van de in geheel Afrika en Azië zich voltrekkende dekolonisatie, bij vele Afrikaanse en Aziatische volkeren begrip moest vinden.”

Het komt mij voor, dat op deze wijze de antirevolutionaire lijn wel danig zoek raakt. Vanzelfsprekend is het van belang (daar zijn Groen en Kuyper ons haast onnavolgbaar in voor gegaan) te weten hoe de wereld en in het algemeen de „buitenwacht” de zaken *zien*, maar dat wil nog niet zeggen dat zij dan ook *zo zijn*. Wat waarheid is wordt niet door de wereldopinie bepaald; de A.R.P. kende altijd betere normen.

Het is bovendien niet waar, dat „Indonesië” het *steeds* zo zag. Mr. Schurmann heeft in de vergadering van de Verenigde Naties op 15 november 1961, citerend uit een boek van prof. Yamin, *Het opstellen van het ontwerp voor de grondwet van 1945*, onweerlegbaar aangetoond dat noch Soekarno, noch Hatta (hoofden van de revolutie) in 1945 aanspraak maakten op Nieuw-Guinea. De eerste omdat hij niet wilde dat de Indonesische republiek zich zou beschouwen als rechtsopvolgster van de Nederlands-Indische regering, omdat hij de wensen van het Papoea-volk niet kende (hij was en is nog nooit in Nieuw-Guinea geweest) en omdat het de taak van Japan was de grenzen van Indonesië te bepalen; de laatste omdat hij erkende dat ook het Papoea-volk het recht had een vrije natie te worden, terwijl het imperialistisch zou lijken als Nieuw-Guinea bij Indonesië zou worden gevoegd. Hij wilde liever Noord-Borneo hebben.

Pas later, in de loop van de jaren 1945—'49, toen bleek dat de revolutie een goed onthaal vond bij de Britten en Australiërs en bij revolutiewelgezinde groepen in Nederland, hebben de Indonesische leiders zich gesteld op het standpunt, dat de grenzen van de soevereine republiek die zij op 17 augustus 1945 hadden uitgeroepen, moesten samenvallen met de grenzen van het gebied, waarover Koningin Wilhelmina de wettige Soevereine was. Dit was, van hun kant beschouwd, ook logisch en een consequente reactie op de fatale politiek van dr. Van Mook. Want deze

maakte de catastrofale fout, als hoogste Vertegenwoordiger van de wettige Soevereine, in onderhandeling te treden met de dusgenaamde soevereine republiek. Weldra daarin gesteund door het kabinet-Schermerhorn.

Men zal zich nauwelijks kunnen voorstellen wat het geweest moet zijn voor Soekarno, Hatta en hun vrienden, toen zij daar in feite plotseling erkend werden als hoofden van de nieuwe „Republiek Indonesia”. Een verbijsterend succes!

Men kan wel tegenwerpen dat dr. Van Mook slechts „de mogelijkheden wilde aftasten” of er met de Soekarno-Hatta-groep enige overeenstemming te bereiken zou zijn²⁾, doch dit verandert niets aan het feit, dat de overheid van Nederlands-Indië wezenlijk haar soevereiniteit disputabel stelde door in onderhandeling te treden met vertegenwoordigers van een „republiek”, die pretendeerde op 17 augustus 1945 wettige dragers van de soevereiniteit te zijn geworden, op grond van de „volkswil”.

Daar kwam nog bij, dat de president van de opstandige tegenregering, ir. Soekarno, de verpersoonlijking was van de non-coöperation-gedachte: op geen enkele wijze samenwerking met de Nederlanders. Een „dogma” dat zich vanouds ontwikkelde onder communistische invloed en waarbij westers kapitaal en vreemde overheersing vereenzelvigd werden. Samenwerking met Nederland, in welke vorm dan ook, kon van die zijde dus niet verwacht worden; verdrijving van elke westerse invloed uit Azië was het ideaal.

Zolang Japan heerste (en aan de Japanse overwinning schijnen Soekarno c.s. tot kort voor de capitulatie geloofd te hebben) en alle westerse invloed verdwenen was, kon Soekarno dus prachtig zeggen: Japan zal de grenzen van Indonesië bepalen. Hij zal goede hoop hebben gehad op een aantal andere gebieden dan precies dezelfde als tot Nederlands-Indië behoorden. Nieuw-Guinea was trouwens niet in het bezit van Japan.

Toen Japan verslagen was werd de oude non-coöperation-gedachte weer vruchtbaar: verdrijving van het westen uit Azië en dat betekende voor Nederlands-Indië verdrijving van de Nederlanders uit elk hoekje van de archipel. Dit sproot uiteraard niet voort uit enig „nationaliteitsbesef”, dat geheel Nederlands-Indië als „het vaderland” begreep, hetwelk dan

²⁾ Zie dr. H. J. van Mook, *Indonesië, Nederland en de Wereld*, Amsterdam, 1949, blz. 103/104:

„Overigens was, zoals gezegd, de republiek in haar top geen aantrekkelijk gezelschap. Het eerste kabinet telde vele zwakke en duistere figuren, onder wie mensen als mr. Soebardjo, die achtereenvolgens een been in ieder kamp hadden gehad en wier verleden met tal van wandaden was besmet.

Niemand aan onze zijde kon zich dan ook veel voorstellen van overleg met deze groep, doch bij zorgvuldige overweging moest het in de gegeven omstandigheden juist worden geacht het contact niet geheel af te wijzen, omdat alleen daardoor de mogelijkheid of onmogelijkheid van overeenstemming zou kunnen worden bewezen.” De reactie in Nederland was dusdanig dat de regering het nodig achtte de stap van dr. Van Mook om in contact te treden met de Soekarno-„regering” via de pers te desavoueren. Van Mook schrijft verder (blz. 105): „Later is deze opwinding gezakt en begon men de reële onmogelijkheid in te zien om, zoals de heer Thio Thiam Tieng dat later zeide, „wel met de procuratiehouder, maar niet met de patroon te willen spreken.”

Mij dunkt, dat het aandringen van de A.R.P. bij monde van dr. Bruins Slot (3 oktober 1961) op onderhandelingen met Indonesië (dat wij niet mochten vereenzelvigen met Soekarno) over de toekomst van Nieuw-Guinea, over welk gebied Soekarno beweerde de soevereiniteit te bezitten, *princiepelijk* geen haarbreed verschil van hetgeen dr. Van Mook destijds nodig achtte. En waarover hij in het bijzonder van a.r. zijde scherp werd aangevallen.

vrij gemaakt moest worden van „de onderdrukker”, maar uit pure anti-westerse gezindheid, gepaard aan imperialistische neigingen.

Het argument, dat de „dekolonisatie” geheel Nederlands-Indië diende te omvatten, omdat wij hier te doen hadden met één staat en één volk (het Indonesische), weliswaar samengesteld uit meer dan vijftig volken, doch één in lotsverbondenheid, één in streven, vindt dan ook niet de minste steun in de historie van vroeger en later tijd. Ook niet in de gevoelens der bevolking.

Het is een kunstmatig gevormd argument, teneinde een „claim” te kunnen houden op elk stukje grondgebied van het voormalig Nederlands-Indië en het recht van zelfbeschikking een inhoud te kunnen geven, die overeenkomt met de politieke aspiraties van de machthebbers.

Een ander kunstmatig gevormd „argument” is de bewering, dat de westerlingen (oorspronkelijk de Portugezen, later verdreven door de Nederlanders) de resten van het roemruchte Hindoerijk Madjapahit, dat zes eeuwen geleden zijn bloeitijdperk had, hebben vernietigd. Dit rijk zou dan geheel het gebied, dat later Nederlands-Indië zou heten, en nog iets meer, hebben omvat. Op die manier zou er dan „op historische gronden” een „claim” bestaan op geheel Nederlands-Indië inclusief Nieuw-Guinea³⁾.

Jammer genoeg voor de producenten van dit „argument” berust de geschiedenis van die roemruchte eenheidsstaat Madjapahit goeddeels op dichtertelijke verbeelding. De grote vorst van Madjapahit was namelijk Hajam Woeroek, wiens lofdichter Prapantja, een hoveling, in 1365 een gedicht vervaardigde, waarin op tastbaar overdreven wijze de macht en nog meer de deugden van de vorst werden verheerlijkt. In werkelijkheid omvatte dit rijk nooit meer dan ongeveer de oostelijke helft van Java, een deel van Midden-Sumatra en de eilanden Madoera en Bali⁴⁾.

Vanzelfsprekend kan men dergelijke gefantaseerde wetenswaardigheden wel gebruiken om Indonesiërs op te zwepen tot een bevrijdingshysterie en dan zelfs de Nederlander dr. G. Kuiper Hzn. bereid vinden „een doorn in het vlees” (van de Indonesiërs) te construeren, „die psychisch-sociaal niet te dragen was”, doordat er nog een stukje van voormalig Nederlands-Indië onder Nederlands bestuur stond, maar aan dergelijke waan moeten wij, als antirevolutionairen, vooral niet toegeven⁵⁾.

³⁾ Aldus ook dr. J. Verkuyl in *Terdege ter Discussie* (1958) blz. 57 en 58.

⁴⁾ Vgl. dr. J. van Baal in *A.R. Staatskunde* 1959, blz. 7.

⁵⁾ Zie *Nederlandse Gedachten* van 29 september 1962, het artikel *Hoe leven wij met elkaar?*

De V.U.-hoogleraar dr. G. Kuiper Hzn. blijkt niets te willen weten van de „slogan: niet pacteren met de revolutie” en er gelukkig (alhoewel niet verheugd, omdat het zo laat geschiedde) mee te zijn, dat de a.r.-fractie verleden jaar ook tot beter inzicht is gekomen. De professor dient zich aan als te behoren tot een kleine minderheid van het a.r. volk, een selecte groep van hoofdzakelijk „zwijsers”, kenbaar aan een vijftal met name genoemde deugden, die anderen, wijl nog slechts een beginsel van al zulke gehoorzaamheden bezittende, jaloers mogen maken. De hoogleraar doet de sensationele onthulling, dat de selecte minderheid, waartoe hij de eer heeft zich te mogen rekenen, „vermoedelijk een niet onbeduidend percentage van de leidslieden van dat volk is”. Hetgeen, dacht ik, misschien veel van de politieke omzwaai, een jaar geleden, zou kunnen verklaren. Overigens heb ik opgemerkt, dat het aantal brochures, persartikelen, oproepen, verklaringen, voordrachten op kansels en katheders van deze selecte groep „zwijsers” legio is en dat een, nog niet genoemd, zesde kenmerk van deze groep moet zijn: Zij zijn gewoon te spreken als zij in het landsbelang behoorden te zwijgen en te zwijgen als zij ten gerieve van het volk dat zij willen „leiden” behoren te spreken.

Voor ons is het van belang te weten wat er onder dekolonisatie *màg* (niet: *móét*, omdat anderen dat eisen) worden verstaan. Ik meen dat dit ten naaste bij wel zal zijn: zelfbestuur en desgewenst algehele politieke onafhankelijkheid van koloniale volken die rijp geacht kunnen worden zichzelf te besturen.

Het is ons niet geoorloofd, op psychisch-sociale gronden of op welke andere plausibele gronden dan ook, de leuze Azië voor de Aziaten, Afrika voor de Afrikanen over te nemen en te menen dat wij de geschiedenis van eeuwen zouden kunnen corrigeren door, in deemoedig westers „schuldbesef”, alle westers gezag in oosterse landen haastig te grabbel te werpen aan oosterse usurpatoren, wat er ook van de volken, die het aangaat, terecht moge komen.

„De dekolonisering zelve houdt voor de betrokken volkeren veelal een belangrijke nationale impuls in”, meent dr. Berghuis terecht (blz. 214).

Het gevolg is dan een *herwaardering* van allerlei normen en begrippen. Als voorbeelden noemt dr. Berghuis: „vrijheid” betekent algehele politieke onafhankelijkheid van het westen; „recht” datgene wat die vrijheid kan bevorderen; verdragen, die volgens de oosterling resten van koloniale mentaliteit bevatten, zijn „onrecht” en het zich verzetten tegen die verdragen wordt „recht”.

De schrijver noemt dit een „*herwaardering van de door ons als westerse mensen vanouds aanvaarde waarden*”.

Tegen deze opvatting van dr. Berghuis moet m. i. ernstig bezwaar worden gemaakt.

Wij bezitten namelijk niet in onze kwaliteit van „westerse mensen” zekere „waarden”, die wij vanouds aanvaard hebben, wij bezitten deze waarden in onze kwaliteit van *christenen*. En ook het van het christendom afvallig geworden westen bezit toch nog — hoezeer ook verzwakt — die „waarden”.

Wat dr. Berghuis „*herwaardering*” noemt, is zeer beslist geen *her-waardering*, maar . . . miskennis, verloochening, dikwijls totale omkering van die „waarden”.

Dit is ook geen typisch *oosters* verschijnsel, het houdt ten nauwste verband met een „*waardering*” van *westerse* revolutiebeginselen. Marx, Lenin, Hitler, en hun adepten zijn hier de profeten. Men vergete toch niet, dat de oosterse leiders van onze tijd voor het merendeel aan westerse universiteiten zijn opgeleid en gevormd.

De professor wijdt ook enige woorden aan hetgeen wij allemaal moeten begrijpen van Nederlands koloniaal verleden, van „de diepe wortels van de vroegere vernedering” (der Indonesiërs) enz. enz. Dit begrepen hebbende zijn wij dan rijp om iets te begrijpen van de behoefte aan onafhankelijkheid van koloniale volken en hun levensbehoefte om „vrij” te zijn temidden van mateloze corruptie, chaos, meedogenloze dictatuur en economische bankroeten, waarover wij niet mogen „schamperen”. Dit doen wij dan ook niet. Maar wel behouden wij gaarne de vrijheid het begrip en de kennis van deze materie bij de professor niet hoog aan te slaan en diegenen te beklagen die dat wel doen en zijn „leiding” aanvaarden. De V.U.-hoogleraar blijkt iets tegen te hebben op minister Luns en ook zelfs op *Trouw* als het blad (6 september) de vraag van het internationale recht aanroert en meent dat Nederland onrecht is gedaan. Dat was een uiting van „negativisme” en een blijk, „dat wij nòg geen oog hebben voor wat Indonesië bewoog”. Wij mogen slechts hopen, dat de professor geen oog heeft voor wat Indonesië „bewoog”, anders zou hij helemaal niet meer te verontschuldigen zijn.

Als dr. Berghuis herinnert (blz. 215) aan het charter van de soevereiniteitsoverdracht van 1949, waarbij werd overeengekomen, dat een jaar na dato de status van Nieuw-Guinea door onderhandelingen zou worden bepaald, en daarbij opmerkt dat het niet mogelijk is geweest die onderhandelingen tot een goed einde te brengen, had toch wel even vermeld mogen worden *waarom* dat onmogelijk was. Dan zouden de lezers vernomen hebben:

1. Indonesië trok zich niets aan van dat gehele charter, al dadelijk vanaf de eerste dag van zijn bestaan. Lang vóór de onderhandelingen begonnen was dat charter op allerlei wijze met voeten getreden en zo was ook o.m. op bloedige wijze de eenheidsstaat geformeerd.
2. Rechtdraads tegen het charter in eiste Indonesië inlijving van Nieuw-Guinea bij de Indonesische eenheidsstaat en het wenste slechts te spreken over de *wijze* waarop dit moest geschieden.

Onmogelijk dus om met het Soekarno-régime tot overeenstemming te komen over de status van Nieuw-Guinea. Onmogelijk voor een fatsoenlijke, zichzelf respecterende natie. Men moet het rapport van de Nederlandse leden der paritaire commissie, die de onderhandelingen moest voorbereiden, er nog maar eens op nalezen.

Maar wat in 1950 en later *onmogelijk* was, bleek in 1961/'62 *mogelijk* te zijn geworden ⁶⁾.

Niet doordat er aan het Soekarno-régime iets ten goede was veranderd; integendeel, dat régime was van jaar tot jaar slechter en incompetenter gebleken. De volken van Indonesië waren in steeds beklagenswaardiger omstandigheden gekomen en de maatregelen tegen Nederland en individuele Nederlanders waren — om met dr. G. Kuiper Hzn. te spreken — voor Nederland „psychisch-sociaal ondraaglijk” geworden.

Waarom dan toch mogelijk? En waarom ging juist de leiding van de A.R.P. vóórop bij het oefenen van druk op de regering om de „mogelijkheden”, die er minder waren dan ooit tevoren, „af te tasten” met het oogmerk overeenstemming met Indonesië te bereiken?

Dr. Berghuis wil, zoals wij reeds weten, het geschil over Nieuw-Guinea geplaatst zien in het kader van het dekolonisatieproces en is er van overtuigd, dat de Afroaziatische landen het ook zo zagen. Hij verklaart (blz. 215): „Zo kon Indonesië — in het licht van de dekolonisatie — het doen voorkomen te strijden voor de vrijheid der Papoea's en Nederland in Nieuw-Guinea als een koloniale usurpator brandmerken.”

Ik moet eerlijk bekennen, dat ik een dergelijke (Indonesische) „ziens-

⁶⁾ De juridische aanspraken, die Indonesië op grond van de R.T.C.-overeenkomsten op Nieuw-Guinea beweerde te hebben, werden door mr. Schurmann ontzenuwd in zijn rede voor de zestiende algemene vergadering van de Verenigde Naties op 15 november 1961. Men zie *Nederlands-Nieuw-Guinea in de zestiende vergadering van de Verenigde Naties sept./dec. 1961*, Ministerie van Buitenlandse Zaken no. 73, blz. 202—204. Dr. Berghuis memoreert, dat de toezeggingen die Nederland (na 1952) aan de Papoea-bevolking deed, bij Indonesië „grote verbittering” wekten (blz. 215) en beschouwd werden als een *inbreuk* op het Charter van de soevereiniteitsoverdracht, maar verzuimt zijn lezers duidelijk te maken welk een onbeschaamdheid het feitelijk is zich te willen beroepen (overigens geheel ten onrechte) op een charter, waar Indonesië zelf geen letter van heeft gehouden en dat deel uitmaakte van overeenkomsten die het eenzijdig heeft opgezegd. Ambon bleef een teken aan de wand!

wijze" (kunstmatig gevormd) wel in Nederlandse brochures van zgn. „zendingmensen" en de laatste tijd in *Trouw*-artikelen heb aangetroffen, maar nog niet bij de meerderheid van de V.N. Er zijn zelfs een aantal Afrikaanse volken, die zeer beslist deze leugenachtige voorstelling van zaken afwezen.

Ergers is, dat dr. Berghuis zulke omkeringen der waarheid onder de „feitelijke omstandigheden" wil rangschikken, „waarin de Nieuw-Guineapolitiek moest worden gevoerd" (blz. 218). Ik heb reeds gezegd, dat er geen sprake was van „dekolonisatie", hoe men het ook wendt of keert. Nog minder is er sprake van een Indonesische strijd voor de „vrijheid der Papoea's". Net zo min als zij voor de vrijheid der Ambonezen hebben gestreden, toen die bevolking door Soekarno's benden voor een deel werd uitgemoord. En het „brandmerken van Nederland in Nieuw-Guinea als een koloniale usurpator" is al te zot.

Ik krijg hoe langer hoe meer de overtuiging, dat de „toeleiding" de „feitelijke omstandigheden" héél slecht heeft gekend en geen ogenblik moeite heeft willen doen aan die (vermeende) feitelijke omstandigheden iets ten goede te veranderen. Zodra dit geprobeerd zou zijn, zou zij tot de ontdekking zijn gekomen, dat die „feitelijke omstandigheden" gans anders lagen dan zij zich had laten vertellen.

Sprekende over de „ex-koloniale gebieden", merkt dr. Berghuis terecht op dat beide „blokken", het communistische blok en het vrije westen, deze gebieden met hun enorme mensenmassa's en niet te overziene economische mogelijkheden, aan zich trachten te verbinden. Het gevolg is, dat deze nieuwe staten die een „middenpositie" innemen, door de grote mogelijkheden met enige consideratie worden behandeld. Wij zullen daar begrip voor moeten hebben. Het heeft de schijn (gelet op het jegens westerse mogelijkheden gepleegde onrecht: bv. confiscaties van eigendom) dat deze landen in feite communistisch zijn. „Deze mening is echter", aldus de schrijver, „niet altijd voldoende gemotiveerd. In vele gevallen zijn deze landen even wars van een daadwerkelijke communistische invloed als van een daadwerkelijke westerse invloed." Gewezen wordt dan op het voorbeeld van Egypte, dat, toen het te pas kwam, de communisten op dood spoor heeft gezet.

„Men wil het communisme gebruiken voorzover het past in de strijd voor dekolonisatie en voorzover het behulpzaam kan zijn bij het liquideren van westerse invloed."

Een gevaarlijk spel, geeft dr. Berghuis toe, maar nog geen kiezen voor het communistische blok, al is hij er niet gerust op dat Indonesië die fatale grens niet reeds zeer dicht genaderd is. Gaarne had ik van dr. Berghuis vernomen dat het westerse „spel" om zich te laten chanteren en de normen van het chantagespel zich te laten opdringen, nog het méést gevaarlijke „spel" is. Daar behoort m.i. de A.R.P. op geen enkele wijze „begrip" voor te hebben. Waarschuwen en getuigen is dan misschien nog het enige wat de A.R.P. in Nederland en in de wereld kan doen, maar dat is toch héél véél en dit kan, onder de zegen des Heren, op Gods tijd, die niet gelijk loopt met de onze, onvoorstelbaar veel uitwerken.

Laten wij toch eens zien, alleen nog maar lettende op de stoffelijke zijde van het experiment, wat dat chantagespel voor Indonesië oplevert.

Wat heeft de massa der bevolking van de archipel nodig? Elke dag een beetje rijst met wat sajoer, een stukje kip en een visje, zo mogelijk nog iets meer. Sarongs, kabaja's, eenvoudige woninkjes, straten en wegen (de meeste zijn in geen 20 jaar onderhouden), een redelijk functionerende dienst voor volksgezondheid, bestrijding van epidemieën, kortom al datgene wat elk tropisch volk nodig heeft om een beetje menswaardig te kunnen bestaan. Dat alles hadden ze vroeger tamelijk wel, maar ze hebben het niet meer en ze krijgen het elke dag minder. Hongersnoden, massale sterfte ten gevolge van het terugkeren van epidemieën die vroeger vrijwel overwonnen waren, zwermen van bedelaars, zijn normale verschijnselen geworden.

Wat krijgt Indonesië in het raam van het chantagespel hoofdzakelijk? Alles waar niet de minste behoefte aan bestaat: een pompeus sportpark hier en daar, byzantijnse weelde voor een uiterst kleine topgroep en vóór alle dingen wapens en nog eens wapens, militaire vliegtuigen, marinevaartuigen en opleiding van kader in communistische en westerse landen.

Dit is de export van de Russen en van de Amerikanen (en Britten) naar Indonesië. Dáárin tracht het Westen het Oosten te beconcurreren op deze markt. Dááran wordt het tot minimale proporties teruggelopen produktievermogen van de bevolking dienstbaar gemaakt. Waarvoor kan Indonesië al dat wapentuig gebruiken?

Men zie de kaart van Zuidoost-Azië.

Welk genabuurd land vormt een bedreiging voor de Indonesische veiligheid? Er is geen enkel zodanig land te vinden.

De conclusie moet wel zijn, dat Indonesië zelf een bedreiging wil zijn voor de omringende ex-koloniale of nog koloniale gebieden. Tegen Moskou of Peking zullen die wapens zich niet kunnen keren. Moskou en Peking zijn beter op de hoogte van de interne situatie in Indonesië dan Washington, de communistische partij in dat land (met 2 miljoen leden in grootte de derde ter wereld) is uitstekend georganiseerd, de propaganda is perfect. De communisten leveren nergens een geweer met het risico dat het eenmaal tegen hen afgaat. De Amerikanen leveren maar al te grif geweren, die tegen het Westen afgaan. Wij weten dat bij ervaring.

Ik herhaal: dat westerse „spel” om zich te *lâten* chanteren, onder het aanvaarden van die *chantage-normen*, is nog het méést gevaarlijke „spel”. Onmachtig is het Westen gebleken om enige herleving van de vroegere welvaart te brengen aan de zgn. ex-koloniale gebieden. Men kan in het Westen het geld te grabbel gooien aan hulp voor onderontwikkelde landen, — het baat nauwelijks, het zijn bodemloze putten in de meeste gevallen. Nagenoeg alles wordt omgezet in wapens en legers en vloten en dure reisjes van dure diplomaten. Hun, die de godheid wil verdueren, ontnemen zij eerst het verstand . . .

Merkwaardig genoeg heeft dr. Berghuis, na eerst gezegd te hebben dat de kwestie Nieuw-Guinea geplaatst moest worden in het kader van het dekolonisatieproces, haar enige bladzijden verder (blz. 217) geplaatst tegen de achtergrond van de tegenstelling tussen Oost en West.

Mij dunkt dat wie de eerste zienswijze aanvaardt (afsluiting van een niet-geslaagde dekolonisatie) al gauw tevreden zal worden als hij nu

nog eens de zaak vanuit de tegenstelling Oost—West gaat beschouwen. Van tevoren kan al vaststaan: hoe immoreel de politiek vanuit het tweede gezichtspunt ook geweest moge zijn, de A.R.P. streefde in ieder geval iets verhevens na, namelijk de afsluiting van een „dekolonisatie” die nu goede kans van slagen heeft gekregen en wel zal resulteren in goede betrekkingen met Indonesië. Deze „eis der gerechtigheid” is althans door alle kwade wereldpolitiek heen gehandhaafd.

De eerste zienswijze is echter onaanvaardbaar, zoals ik trachtte aan te tonen. Wij mogen als christenen ons niet verzoenen met revolutionaire omkeringen der waarheid en aldus onze begrippen laten vervormen.

Dr. Berghuis, kennelijk de kwestie beschouwende in het licht van de tegenstelling Oost—West, merkt o. m. op:

De Verenigde Staten moeten in de grote strijd tegen het wereldcommunisme de spits afbijten; in de koude oorlog, welke ook onze oorlog is, moet het een positie tegenover het communisme handhaven: het is daarbij verplicht er voor te zorgen dat de ex-koloniale volken niet in het verkeerde kamp terecht komen; Amerika is er bij gebaat, waar geen directe communistische agressie plaats vindt, gewapende conflicten te vermijden; het kiezen vóór Nederland en tegen Indonesië zou op een verliezen van de gunst van andere ex-koloniale volken kunnen uitlopen; Amerika geeft bij geschillen tussen twee landen de voorkeur aan vreedzame onderhandelingen, maar dit betekent niet dat het gewapenderhand wil optreden tegen agressors. Wij kunnen in het midden laten of dr. Berghuis hier een juist beeld schetst van de politiek der Verenigde Staten, voor ons is het van belang te weten dat de partijvoorzitter en met hem klaarblijkelijk de overgrote meerderheid der a.r. kamerfractie het beeld zo zien. Maar laten wij dan toch eens letten op de beide laatste aspecten, in het licht van hetgeen hier geschied is:

a. kiezen voor de (rechtmatige) zaak van Nederland en de Papoea's en tegen de (slechte) zaak van Soekarno zou op een verspelen van de gunst van de ex-koloniale volken kunnen uitlopen en daarom deed Amerika dat niet;

b. onderhandelingen tussen twee landen verdienen de voorkeur, maar als één der onderhandelaars het pistool trekt om aan zijn „onderhandelingen” kracht bij te zetten, gaat de bemiddelende Amerikaanse bondgenoot van de bedreigde ogenblikkelijk uit een ander vaatje tappen en zeggen: „Nu maar capituleren, anders vindt gij mij ook nog tegenover u en ga ik mijn havens en vliegvelden voor uw aanvoeren sluiten.”

Welk een vreselijke moraal bieden deze beide aspecten.

Ik zou nog kunnen *begrijpen* dat a.r. woordvoerders die immers de zaken zo zien, enerzijds die Amerikaanse moraal hevig veroordeelden en Nederland en heel de wereld waarschuwden tegen zo'n gevaarlijke bondgenoot, maar anderzijds met verdriet constateerden dat de oppermachtige positie van de V.S. dusdanig is, dat wij er niets tegen kunnen beginnen. Ik herhaal, dat zou nog te begrijpen zijn, al zou er over dat „niets kunnen beginnen” nog zijn te discussiëren.

Maar wat deden de a.r. woordvoerders in de Eerste en Tweede Kamer en o. m. in het dagblad *Trouw*?

Opwekken tot het stellen van *vertrouwen* in het Amerikaanse beleid,

uit hoofde van de strijd op leven en dood die de V.S. voeren tegen het wereldcommunisme!

Dit betekent voor mijn besef *aanvaarding* van die moraal als een deugdelijk wapen in die strijd. Want die opwekkingen geschieden juist *na* de reis van mr. Robert Kennedy en *nadat* minister Luns 'blijk had gegeven het plan-Bunker niet zonder meer te willen accepteren.

Aangekomen bij een nadere uiteenzetting van het gevolgde a.r. beleid, stelt dr. Berghuis (blz. 219—223) drie mogelijkheden, waaruit de keuze moest worden bepaald:

1. het militaire conflict Nederland-Indonesië;
2. de onderhandeling;
3. het abandonnement.

Bij dit laatste alternatief, het abandonnement, wil ik toch gaarne onmiddellijk even aantekenen, dat het irriëel is het te doen voorkomen alsof het gevolgde beleid *niet* is uitgelopen op een abandonnement. Sneller dan nu het geval is konden onze strijdmacht en ons ambtenarencorps toch moeilijk uit Nieuw-Guinea teruggetrokken zijn en minder garanties voor een redelijke voortzetting van het bestuur waren al evenmin mogelijk geweest. Waarom zouden anders wéér zoveel mensen uit Nieuw-Guinea die daar thuis horen of er vanuit Indonesië een toevluchtsoord hebben gezocht, in Nederland moeten worden opgevangen? Slechts heeft men, door het abandonnement in de vorm van een „akkoord” te gieten (met onderhandse afspraken tussen Oe Thant en Soebandrio), ten gerieve van Soekarno het „recht van verzet” der Papoea's willen beknotten.

Voorts is het bepaald onjuist het abandonnement voor te stellen als één der mogelijkheden, waaruit Nederland (en dus ook de A.R.P.) *van de aanvang af* een keuze moest doen.

Bij mijn weten heeft geen der leden der Staten-Generaal, die tegen het wetsontwerp hebben gestemd (blz. 222), de zaken zó gezien. Voor hen ging het er om wat Nederland op het moment, waarop het „akkoord” van New York in de Staten-Generaal kwam, nog *zou kunnen doen*.

Van de aanvang af, dat was dus bij de algemene beschouwingen over de rijksbegroting 1962 in *oktober 1961*, heeft niemand gedacht aan een keuze uit *drie* mogelijkheden, waaronder het abandonnement.

Ook de A.R.P. niet.

Heeft de A.R.P. dan misschien haar keuze moeten bepalen uit *twee* mogelijkheden: het militaire conflict óf de onderhandelingen? Ook dit is niet het geval.

Want om die beide mogelijkheden naast elkaar te hebben, moet men eerst hebben gezorgd voor een behoorlijke verdediging van Nieuw-Guinea, in overeenstemming met de dreigende toestand. Maar daarin heeft juist de Kamer de Regering (die toch al zwak stond met tegenwerkende bewindslieden in haar midden) gedwarsboomd in een vroeger en later stadium. En wéér lieten a.r. woordvoerders in, maar vooral buiten de Kamer (dr. Bruins Slot te Goes en mr. Biesheuvel te Utrecht) zich gelden. Als een land zich moedwillig brengt in de positie van de koning uit Lukas 14 : 32 moet niemand beweren, dat er nu voor de bedreigde *twee*

mogelijkheden openstaan: het militaire conflict óf de onderhandeling. Er is maar één mogelijkheid in zo'n geval: een gezantschap zenden, als de ander nog ver af is en om vredesvoorwaarden *vragen*.

Dat kan men wel „onderhandelingen” willen noemen, maar het is capitulatie.

Nu moet ik toch ook even herinneren aan de rede die dr. Bruins Slot op 3 oktober 1961 in de Tweede Kamer hield, met — na weldra op het partij-convent van 28 oktober daar aan volgende bleek — volle instemming van dr. Berghuis.

Uit die rede zou dan toch iets van een keuze uit de drie door dr. Berghuis genoemde mogelijkheden naar voren moeten treden, militair conflict óf onderhandeling óf abandonnement.

Er was echter schijn noch schaduw daarvan aanwezig!

Uit die rede sprak alleen maar *vrees* dat er van een *verzoening* tussen Nederland en Indonesië niets terecht zou komen als het plan-Luns zou slagen. Als het plan-Luns zou slagen zou Nederland de last van het conflict overdragen aan een internationaal lichaam; als Nederland de Papoea's naar zelfbeschikking zou voeren (blijkbaar zonder dat plan-Luns) zouden in de toekomst de Papoea's met die last bezwaard worden; noodzakelijk was dus „een gesprek met Indonesië over de toekomst van Nieuw-Guinea”.

Mij dunkt, dat bij aandachtige beschouwing dezer rede hier toch óók wel een keuze uit *drie* mogelijkheden naar voren treedt, maar een gans andere dan dr. Berghuis een jaar later mededeelt. Die mogelijkheden waren: 1. internationalisering van de kwestie (plan-Luns); 2. voortgaan op de oude voet met de opvoeding van de Papoea-bevolking tot zelfbeschikking; 3. door „gesprek” met Indonesië over de toekomst van Nieuw-Guinea komen tot een verzoening tussen Nederland en Indonesië.

Uit die drie mogelijkheden werd de laatste als de enig aanvaardbare (op ethische gronden) gekozen: het conflict Nederland-Indonesië moest worden opgelost.

Wellicht zal dr. Berghuis tegenwerpen: maar niet ten koste van het belang der Papoea-bevolking en het verbreken onzer beloften; dat was niet de bedoeling van onze aandrang tot een „gesprek” met Indonesië *over de toekomst van Nieuw-Guinea*.

Wie echter een „gesprek” met Indonesië bepleit over de toekomst van Nieuw-Guinea, hetzelfde Indonesië dat bij hoog en bij laag beweert, dat het de soevereiniteit over dat gebied reeds sedert 1945 bezit en dat Nederland de onrechtmatige bezetter er van is, — wie zo'n „gesprek” bepleit om tot *betere verhoudingen* te komen, heeft in zijn hart de soevereiniteit van Nederland al prijs gegeven. Hier is het tijd ons te herinneren, dat dr. Berghuis in de aanvang van zijn betoog de kwestie Nieuw-Guinea heeft willen zien als de afsluiting van een niet-geslaagd dekolonisatie-proces en hoe hij ons „begrip” heeft willen bijbrengen voor de zienswijze van de Afroaziatische wereld en voor de „meeslepende macht” van het dekolonisatieproces. Niemand beter dan dr. Berghuis zou ons dus een jaar geleden hebben kunnen vertellen, waarop dat aanbevolen „gesprek” ter

verbetering van de verhouding met Indonesië (waarvoor in de kerken werd gebeden) moest uitlopen. Onontkoombaar!

Men heeft mij al vaak gevraagd, wat naar mijn mening en die van hen die mede het beleid der „topleiding” zo scherp veroordelen, het beleid der A.R.P. in deze zaak dan wel had moeten zijn om staat te kunnen maken op verantwoorde, christelijke politiek. Het antwoord is niet moeilijk.

De eerste plicht van Nederland was geweest de verdediging van Nieuw-Guinea in overeenstemming te brengen met de waardigheid van het koninkrijk en de beste tradities van ons volk. De A.R.P. had met kracht de overheid op haar roeping in dezen behoren te wijzen. Dit ware geheel naar het a.r. program van beginselen geweest (artikelen 4, 6, 21, 22). Zij had haar met overtuiging kunnen waarschuwen tegen een bekrompen politiek, die de verdediging van een deel van het rijk in overeenstemming hield met de slechtste tradities van ons volk in slappe tijden, welke steeds uitliepen op smaad en ondergang.

Kortom, zij had met kracht moeten aandringen op het zenden van zoveel mogelijk versterkingen naar het bedreigde deel van het koninkrijk: Nieuw-Guinea⁷⁾.

Eerst *daarna*, als dit geschied zou zijn, had er sprake kunnen zijn van een wezenlijke keuze tussen het militaire conflict en onderhandelingen. D.w.z. *echte* onderhandelingen, waarbij niet uitsluitend de ene partij met wapens kan kletteren en met revolvers spelen, terwijl de andere het slechts moet hebben van de „zeldzame diplomatieke gaven” van dr. Van Roijen en van vriendelijkheidjes, grapjes en gezelligheidjes in het persoonlijk verkeer der diplomaten. Dit betekent niet dat dan de keuze op *onderhandelingen* had behoren te vallen, doch dan was in ieder geval de weg vrij geweest voor bepaalde Nederlanders om zich tot hun bevriende relaties in Indonesië en met name tot Soekarno te wenden met het dringend advies alle agressieve taal en dito voorbereidingen maar te staken, de diplomatieke betrekkingen die Soekarno verbroken had te herstellen en nog iets meer te „herstellen”, teneinde onderhandelingen (waaraan de Papoea-leiders zouden moeten meedoen) *mogelijk* te maken. Wilde Indonesië dan toch het militaire conflict riskeren (maar de kans zou zeer gering geweest zijn), dan had Nederland dat „conflict” snel in zijn voordeel kunnen beslissen. Daar is geen bezetting van geheel Indonesië, zoals dr. Berghuis suggereert, voor nodig: het militaire kaartenhuis, zonder economische basis, stort ook zonder zo'n bezetting wel in elkaar⁸⁾.

Dat is dan ook de taal (maar in dit geval volkomen gewettigd) die de V.N. en de bondgenoten het beste verstaan en waar zij eigenlijk ook de meeste waardering voor hebben. Voor lafheid en dubbelzinnigheid heeft

7) Met name na de Indiase agressie tegen Portugees Goa in de zomer van 1961 was de tijd van lijdelijk afwachten of het treffen van halve maatregelen voorbij.

8) Als een land eerst 100 % zekerheid wil hebben, op grond van rapporten van militaire deskundigen (die zich niet zelden vergissen) dat het zich tegen een aanval met succes en afdoend kan verweren, alvorens enig risico van een militair conflict genomen mag worden, krijgt uiteraard iedere grootsprekende agressor het gemakkelijk. En des te gemakkelijker naarmate hij prominente figuren in het bedreigde land de angst voor „complete oorlog” en uiteindelijke nederlaag meer op het lijf weet te jagen.

niemand enige waardering. Zelfs geen medelijden. Men zou mij misschien kunnen tegenwerpen, dat zulk een a.r. politiek beleid geen kans van „slagen” zou hebben gehad bij de andere regeringspartijen in Nederland. Het antwoord moge luiden: dit zou dan eerst bewezen moeten zijn. En voorts: a.r. politiek is altijd „geslaagd” als zij, ook zonder ogenblikkelijk succes, in overeenstemming is met haar beginselen en de beste tradities van ons volk; daarentegen is zij één deerlijke mislukking als „het politiek haalbare” tot hoogste wijsheid wordt verheven.

Over de mogelijkheid van het militaire conflict zegt dr. Berghuis (blz. 219), dat de Papoea's tenvolle in de strijd tussen Nederland en Indonesië zouden zijn betrokken. „Op Nieuw-Guinea zouden chaos en ontwrichting zijn ontstaan; het ontwikkelingsproces van land en volk van Nieuw-Guinea zou abrupt zijn onderbroken, vele mensenlevens zouden verloren zijn gegaan.”

Het alternatief is echter *niet*, zoals de schrijver kennelijk wil suggereren, dat zónder het militaire conflict en dus met capitulatie (zoals het nu gegaan is) er géén chaos en ontwrichting zouden ontstaan, het ontwikkelingsproces niét zou worden onderbroken (afgebroken) en er niét vele mensenlevens verloren zouden gaan. Neen, het alternatief was: 100 % zekerheid dat dit alles wèl zou gebeuren, gelet op het „ontwikkelingsproces” van Indonesië zelf, de ervaringen met Ambon, de verhogering van de massa in Indonesië, het economisch bankroet op rijke bodem, de corruptie en de chaos, die ten hemel schreien! Daar komt dan bij de 100 % zekerheid dat de Papoea's blootgesteld zullen worden aan krachtige mohammedaanse en communistische beïnvloeding. Over dit alternatief hebben a.r. woordvoerders in en buiten de Kamer tot nu toe in alle talen gezweven!

Het ergste was niet dat de Papoea's in de strijd (die overigens, bij goede plichtsvervulling van de zijde van Nederland snel beslist had kunnen worden) betrokken zouden zijn geworden, veel erger was dat zij, zonder te mógen strijden, als slaven werden verkocht aan heren, van wie zij niets dan kwaad hebben te duchten. Dr. Berghuis is er (blz. 220) van overtuigd, dat langs de weg van het militaire conflict niets voor de bevolking van Nieuw-Guinea bereikt had kunnen worden.

Helaas doet de a.r. pers, ditmaal wars van „realiteit”, het voorkomen of er op de gevolgde weg van capitulatie wèl „iets” is bereikt.

Vijf minuten vóórdat dr. Van Roijen zijn handtekening plaatste onder het smadelijk „akkoord” had dr. Soebrandio al officieel gesproken: „Het Indonesische volk beschouwt dit ogenblik als een zeer belangrijke nationale zaak, aangezien door het ondertekenen van deze overeenkomst, hetgeen binnen enkele minuten zal plaats vinden, de *Indonesische eenheid wordt hersteld* en daarmee de strijd voor de onafhankelijkheid wordt voltooid, *als ondeelbaar deel van de Indonesische revolutie.*”

Zelfs de *woorden* in het „akkoord”, waarin van enig toekomstig zelfbeschikkingsrecht der Papoea's wordt gewaagd, waren al gedesavouéerd vóórdat het ondertekend was!

Dr. Berghuis noemt (blz. 219—220) een ganse reeks van mogelijkheden

en waarschijnlijkheden ten bewijze, dat het militaire conflict voor Nederland en de Papoea's geen uitzicht bood. Daartegenover kunnen evenzovele andere mogelijkheden en waarschijnlijkheden van tegengestelde aard geplaatst worden. De belangrijkste is wel, dat met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid het militaire conflict zou zijn uitgebleven als Nederland zijn roeping had verstaan overeenkomstig artikel 4 van het a.r. program van beginselen, hetwelk echter door a.r. woordvoerders tot een dode letter werd gemaakt. Het heeft m.i. weinig zin te discussiëren over de vraag hoeveel of hoe weinig steun men van bondgenoten mocht verwachten. Kan men het bondgenoten eigenlijk nog wel kwalijk nemen dat zij niet de hand in het vuur willen steken voor een bondgenoot die zelf een minimum aan krachtsinspanning zich wil getroosten ten behoeve van bedreigde onderdanen?

Als een volk zó weinig gehecht schijnt aan een deel van het rijksgedebied, waarvoor de overheid van dat volk verantwoordelijk is, heeft dat volk dan eigenlijk nog wel recht van klagen als de grote bondgenoten op een manier die hun het beste uitkomt, er voor zorgen dat die overheid van dat gebied wordt afgeholpen? In dit verband acht ik de opmerking (blz. 220): „Een militaire actie moet ondersteund worden door een politiek beleid”, zeer juist. Immers, de voor Nederland, Indonesië en de wereld rampzalige gevolgen van het *ontbreken* van zulk een vaste steun, hebben wij ervaren na de politieke acties van 1947 en 1948. Geheel onjuist is het m. i. als dr. Berghuis dan alleen naar „het merendeel der neutralistische volken van Azië en Afrika” en naar „het communistische blok” kijkt. Zodra deze volken met hun „politiek beleid” onze militaire acties gaan ondersteunen, zijn wij vast en zeker mis. Wij mogen daar *nooit* op rekenen zolang wij voor een rechtvaardige zaak strijden. Neen, ik had gaarne gezien dat dr. Berghuis had erkend dat een militaire actie moet worden ondersteund door *een politiek beleid in Nederland!* Dat was in 1947/1948 niet zo (en daarom roept nog het bloed van de 2324 jongens, die daar het leven lieten!) en dat was in 1961/62 wéér niet zo.

Bloed dat stroomt voor recht en gerechtigheid is vruchtbaar bloed, maar elke druppel die stromen moet voor een zaak die reeds in de harten van de politici is verkocht, is een schande en een aanklacht!

Het komt vóór alle dingen aan op een *politiek beleid in Nederland!* Secundair is dan het politieke beleid in de wereld, dat nogal wisselvallig is. Niet dat dit laatste beleid zonder betekenis is, maar er moet eerst een politiek beleid *in Nederland* aanwezig zijn, wil men in de wereld iets bereiken.

Van een *Nederlands* politiek beleid is de laatste vijftien jaren nauwelijks sprake geweest. Ook het kabinet De Quay — huis tegen zichzelf verdeeld — kon in de kwestie Nieuw-Guinea geen *beleid* voeren. De regeringsstandpunten van „onaanvaardbaar” en „aanvaardbaar” leken soms krijger-tje te spelen. Totdat dr. Van Roijen tenslotte — deze excellentie wél toevertrouwd — alles mocht aanvaarden.

Een koninkrijk, onder Gods zegen, spruitend uit een verleden dat wonderlijk en indrukwekkend genoemd mag worden; erfenis van een stoer voorgeslacht; eer en aanzien genietend temidden van de naties, — zo'n koninkrijk kan men wel binnen één zittingsperiode van de Tweede

Kamer tot een aanfluiting maken, waarover ieder het hoofd schudt. Onze Nederlandse progressieven, aan Hitlers greep ontworsteld, hebben 15 jaar nodig gehad om dát te bereiken!

Het zal voor het overgrote deel van het antirevolutionaire volk onverteerbaar blijken, dat zijn politieke leiding bij de laatste fase van dit proces aanwezig was onder de ijverigste dienaren van degressieve *Nederlandse* staatkunde.

Sprekende over het plan-Luns (blz. 225) noemt dr. Berghuis dit „groots van visie”, maar het „beslissend bezwaar” was, „dat de Republiek Indië op geen enkele wijze in de onderhandelingsprocedure werd betrokken.”

Ik geloof niet dat het plan-Luns enige aanspraak mag maken op „groots- van visie”.

Op 14 december 1960 was tengevolge van de aanneming van de zg. dekoloniseringsresolutie door de vergadering van de V.N. het zelfbeschikkingsrecht der volken officieel tot stellig volkenrecht geworden. Dit zelfbeschikkingsrecht is revolutionair van aard; uitvloeisel van de leer der absolute volksoevereiniteit. De Verenigde Naties waren er nu echter officieel aan gebonden en Nederland (dat trouwens vóór de resolutie gestemd had) was er dus ook aan gebonden. Op die dekoloniseringsresolutie was dan het plan-Luns vastgemaakt. Handig, maar niet groots. Net zo min als die resolutie „groots” was ⁹⁾.

Principiële kritiek van a.r. zijde was er op dat plan-Luns, wyl tezeer toegespitst op revolutieleer (zo zou bv. de soevereiniteit aan de bevolking en het bestuur aan een Verenigde Naties-gezagsorgaan worden afgestaan), voldoende te oefenen geweest. Een zeer bedenkelijke en riskante zaak was natuurlijk ook dat de Nederlandse regering met haar bestuursbevoegdheden te koop liep, zij het dan dat zij maar één koopster (de Verenigde Naties) acceptabel achtte.

Maar . . . wat kan men het een minister van buitenlandse zaken kwalijk nemen, als hij, met een uitermate wankel en hier en daar zelfs zeer veraderlijk (met de vijand heulend) thuisfront in de rug, een noodspiong maakt naar de Verenigde Naties? Gehoopt mocht worden, dat er, bij aanvaarding van het plan, in de *praktijk* op Nieuw-Guinea tóch niet zoveel zou veranderen. De winst zou zijn, dat, bij Indonesische agressie, deze zou moeten gaan tegen de Verenigde Naties. Een grotere mate van stabiliteit bij het tot ontwikkeling brengen van land en volk van Nieuw-Guinea mocht worden verwacht, aangezien de wankelingen van het thuisfront niet

⁹⁾ De volledige tekst van deze resolutie 1514 (XV) is opgenomen in de reeds genoemde publikatie no. 73 (zie noot 6) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken op blz. 69 en 70. Korte inhoud: 1. buitenlandse overheersing en exploitatie van volken zijn in strijd met de menselijke rechten en het Handvest; 2. alle volken hebben recht op zelfbeschikking; 3. onvoldoende ontwikkeling kan geen voorwendsel zijn om onafhankelijkheid te vertragen; 4. gewapende acties of andere maatregelen ter onderdrukking van niet-onafhankelijke volken moeten ophouden; 5. niet-zelfbesturende gebieden moeten in staat gesteld worden hun onafhankelijkheid en vrijheid zo spoedig mogelijk te verkrijgen; 6. maatregelen ter belemmering van nationale eenheid of territoriale integriteit van een volk zijn in strijd met de beginselen van het Handvest; 7. alle mogendheden dienen de rechten van de volkeren op hun soevereine rechten en territoriale integriteit te eerbiedigen.

langer belemmeringen zouden zijn voor het aantrekken van personeel en fondsen.

De *principiële* kritiek, die er m. i. op het plan-Luns in ruime mate te oefenen was (maar te laat zou zijn gekomen), werd van a.r. zijde niet vernomen. Er kwam geheel andere kritiek!

Dr. Berghuis schrijft: „Wij (hebben) ons op het standpunt gesteld dat wij het plan-Luns zouden ondersteunen, zij het dat wij tegelijkertijd zouden aandringen op een amendering van dit plan in onze geest.” Wij moeten nu toch even goed opletten!

Op 26 september 1961 was het plan aan de Verenigde Naties voorgelegd en door deze in behandeling genomen. Naar ik aanneem niet zonder voorkennis der kamerfracties en bespreking met de vaste commissies voor buitenlandse zaken. Minister Luns had op die 26ste september de Nederlandse voorstellen toegelicht en verdedigd; minister Soebandrio had ze op diezelfde dag, onder het spuwen van vuur en vlam, zo ver mogelijk van zich afgeworpen.

En dan toch op 3 oktober daaraanvolgend „amendering in onze geest”? Maar wat voor „amendering”?!

Zulk een die tegelijk *torpedering* van het plan betekende en een voorstel tot een geheel ander plan, dat ik nu maar gemakshalve het plan-Bruins Slot wil noemen.

De volgende twee uitersten zijn namelijk niet aan elkaar te verbinden:

- a. overdracht van de soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan de Papoea-bevolking en van het bestuur aan een Verenigde Naties-gezagsorgaan (plan-Luns);
- b. onderhandelingen over de toekomst van Nieuw-Guinea aanknopen met hen die beweren de soevereiniteit over dit gebied reeds sedert 17 augustus 1945 te *bezitten*, op die datum reeds het zelfbeschikkingsrecht voor de Papoea's te hebben uitgeoefend en dreigen het *bestuur* over Nieuw-Guinea met geweld van de onrechtmatige bezetter (Nederland) te zullen afnemen (plan-Bruins Slot).

Wat dit laatste uiterste betreft, het was juist een week tevoren (26 september) in de vergadering van de Verenigde Naties door minister Soebandrio — in antwoord op de rede van minister Luns — nog eens nadrukkelijk zo gesteld. Hij had er verder geen twijfel over laten bestaan dat het einddoel van elk plan zou moeten zijn: ordelijke overdracht van het *bestuur* aan Indonesië.

Die rede moet de A.R. Partij-leiding op 3 oktober 1961 wel bekend geweest zijn.

Geen verstandig mens kan toch van minister Luns vergen, dat hij aan de Verenigde Naties als „amendement” op zijn eigen plan, het plan-Bruins Slot ging voorstellen!

Nederland zou wel een enigszins zonderling figuur hebben geslagen! De Verenigde Naties hadden m. i. moeilijk anders kunnen doen dan alle Nederlandse voorstellen van haar agendum afvoeren en dit land veel succes toewensen bij zijn pogingen overeenstemming met Indonesië te bereiken.

De hoofdredacteur van *Trouw* heeft in een hoofdartikel van 25 november 1961 zich er op beroemd, dat het Amerikaanse standpunt ten aanzien van het plan-Luns, blijkend uit de rede van de heer Bingham op 22 november 1961 in de vergadering van de Verenigde Naties, overeenkwam met dat van de A.R. Partij. De Nederlandse regering was op dat moment ook blij met het Amerikaanse standpunt en zo constateerde *Trouw* dan dat de antirevolutionairen nationaal en internationaal gelijk hadden gekregen.

De schrijver die erkende de tekst van de rede van de Amerikaanse afgevaardigde nog niet te kennen, juichte te vroeg.

De heer Bingham had eenvoudig geconstateerd, dat er twee landen waren, Indonesië en Nederland, die beide beweerden de soevereiniteit over Nieuw-Guinea te bezitten. Letterlijk zei hij dan: „Men moet ons inziens de Vergadering niet vragen om hetzij de stelling, dat Nederland de soevereiniteit bezit, hetzij die, dat Indonesië deze bezit, te aanvaarden. Wat zij ook doet, zij moet geen partij kiezen voor een van beide zijden.”

Zo'n standpunt van de Amerikanen is m. i. licht te begrijpen. Als dr. Bruins Slot op 3 oktober 1961 heeft willen kenbaar maken, dat aan a.r. zijde eenzelfde standpunt (nl. onzekerheid wie van beide partijen de soevereiniteit *bezit*) werd ingenomen, kunnen wij zijn kritiek op het plan-Luns gedeeltelijk begrijpen. Nog niet geheel en al! Waarom niet? Dit kan de Amerikaan Bingham ons vertellen.

Hij liet er geen twijfel over bestaan, dat Amerika in bilaterale onderhandelingen tussen Indonesië en Nederland geen heil zag. Letterlijk luidde het: „Bovendien zou o. i. de aanvaarding van een beroep op beide partijen om in onderhandeling te treden *neerkomen op een verwerpen* — of althans negeren — *van het denkbeeld dat aan de bevolking van het gebied het recht van zelfbeschikking behoort te worden toegekend.*” Over de onaanvaardbaar geachte Indiase resolutie zei de spreker: „dat zij de gedachte schijnt te aanvaarden dat over de staatkundige toekomst van deze bevolking (van West-Nieuw-Guinea) kan en zelfs moet worden beslist door anderen, zonder dat met haar eigen opvattingen rekening gehouden wordt”¹⁰).

Mij dunkt, dat er in dit Amerikaanse standpunt niets was dat Indonesië aangenaam kon zijn en dat de Nederlandse delegatie alleszins reden had in haar schik te zijn met dit Amerikaanse standpunt. Want over de beantwoording van de vraag wie rechtens de soevereiniteit over Nieuw-Guinea bezat — door de heer Bingham uit een oogpunt van onpartijdigheid in het midden gelaten — behoeft Nederland, bij onderzoek van de „papieren”, zich geen zorgen te maken.

De a.r. Tweede Kamer-fractie en partijleiding hadden daarentegen niet de minste reden tot juichen, als zij haar eigen standpunt vergeleken met het Amerikaanse. Want juist datgene wat *hoofdzaak* was van het plan-Bruins Slot, namelijk bilaterale onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië over de toekomst van Nieuw-Guinea, was op het Amerikaanse standpunt *onaanvaardbaar*. Onaanvaardbaar, omdat, volgens de heer Bing-

¹⁰) Zie: *Nederlands-Nieuw-Guinea in de zestiende algemene vergadering van de Verenigde Naties*, blz. 259—260.

ham, zulke tweezijdige onderhandelingen over de hoofden der Papoea's heen, op zichzelf reeds inbreuk maakten op de rechten van (en dus ook de beloften aan) de Papoea-bevolking!

Wij zien dus wel, dat de heer Bruins Slot op 25 november 1961 geheel ten onrechte de loftrompet stak over het plan-Bruins Slot, omdat gebleken zou zijn dat dit zo profetisch juist aansloot op hetgeen 7 weken later het Amerikaanse standpunt zou blijken te zijn. Ten onrechte werden de lezers van *Trouw* in de waan gebracht, dat de politieke leiding der A.R.P. een bijzonder fijne neus had voor wereldpolitieke situaties en problemen en voor de wijze waarop de oplossing ware te zoeken. Zulks in tegenstelling tot de minister van buitenlandse zaken in het kabinet-De Quay, die aan het a.r. volk werd voorgesteld als iemand, die op 3 oktober 1961 van het a.r. standpunt niets wilde weten, maar er erg blij mee was toen hetzelfde standpunt bij Amerika werd aangetroffen. Naar mijn mening een allerbedroevendst voorbeeld van vóór-lichting! Dit vooral, omdat *Trouw* in gebreke bleef later, toen de tekst van de rede van de heer Bingham wél bekend moest zijn, op de zaak terug te komen en *eerlijk* te erkennen, dat bij nader inzien het Amerikaanse standpunt diametraal tegenover het standpunt van de A.R.P. stond en als een *belangrijk succes* voor de politiek van de heer Luns mocht worden beschouwd!

In de plaats daarvan is voortdurend op de valse voorstelling van zaken voortgebouwd ¹¹⁾.

Wil men weten bij welk standpunt, in de zestiende algemene vergadering van de Verenigde Naties tot uiting gebracht, het plan-Bruins Slot het meest aansloot, dan moet men de resolutie door India en een aantal Afro-aziatische landen ingediend, voor zich nemen. De geestelijke vader hiervan was de extremistische anti-westerse heer Krishna Menon, voormalig minister van defensie van India. Misschien was hij slechts tolk van de heer Soebandrio.

11) Dit voortbouwen op een onware voorstelling van zaken doet dr. Bruins Slot helaas ook nú nog, gelijk blijkt uit zijn *Antwoord aan prof. Scholten* in *Trouw* van 14 november j.l., waar wij lezen: „Wij hebben alleen gewezen op datgene wat aan het plan ontbrak, nl. het betrekken van Indonesië in het plan, waardoor het tot mislukken gedoemd was. De regering wilde daar toen niet aan. Enige weken later accepteerde zij het wel door het aanvaarden van de Brazzaville-resolutie.”

Het is m.i. klaar als de dag dat het betrekken van Indonesië in het plan-Luns voor de Nederlandse regering gelijk stond met *opgeven van dat plan*. Door het plan aan de Verenigde Naties voor te leggen, werd Indonesië automatisch (wij lid van de Verenigde Naties), maar dan onder naar gehoopt mocht worden voor de Papoea's veel gunstiger omstandigheden, in het plan betrokken. Dit betrekken van Indonesië in het plan werd geaccentueerd in de Brazzaville-resolutie. Bij *falen* van de besprekingen tussen Nederland en Indonesië, waarbij niet aan de *zelfbeschikking der Papoea's mocht getornd worden*, zouden de Verenigde Naties moeten beslissen niet overeenkomstig de wensen van Soekarno noch van hen die per se het conflict Nederland-Indonesië wilden oplossen, maar... van de Papoea-bevolking! De heer Bruins Slot wilde bilaterale onderhandelingen met Indonesië over Nieuw-Guinea ter verbetering van de verhouding tussen Nederland en Indonesië. *Falen* van die onderhandelingen was onvermijdelijk, tenzij men de aan de Papoea's beloofde zelfbeschikking opgaf en het gebied aan Indonesië overdroeg. Als de heer Bruins Slot dit laatste niet wilde, kan hij slechts tot *falen* gedoemde onderhandelingen gewild hebben, die uiteraard tot een nog verder gaande *verslechtering* van de verhouding tot Indonesië geleid zouden hebben. In het plan-Bruins-Slot is niets te vinden omtrent hetgeen *dàn* (na dit onvermijdelijke gevolg) gedaan had moeten worden.

Ogenschijnlijk een onschuldig plannetje.

In het preambulaire gedeelte werd nogal aandoenlijk bezorgdheid over het voortduren van het conflict Nederland-Indonesië geuit, de wenselijkheid van een herstel van de goede betrekkingen bepleit en het essentiële belang van een vreedzame oplossing beklemtoond. Het operationele gedeelte bevatte dan niets anders dan een beroep op beide partijen om onder auspiciën van de voorzitter der Algemene Vergadering in onderhandelingen te treden. Onderhandelingen dus, die tot resultaat zouden moeten hebben: oplossing van het geschil Nederland-Indonesië. De enige mogelijkheid om tot zulk een resultaat te komen, aldus liet de heer Krishna Menon in zijn rede duidelijk uitkomen, was de aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië en dit zou dan ook het doel van de onderhandelingen moeten zijn.

Zo stonden feitelijk de stukken op het internationale schaakbord: Landen (dat waren er 41) die van oordeel waren dat het conflict Nederland-Indonesië slechts kon worden opgelost door bilaterale onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië, waarbij, als enige mogelijkheid om die onderhandelingen te doen slagen, aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië het einddoel zou moeten zijn; voorts landen (dat waren er 53), die voorop stelden het recht op zelfbeschikking van de Papoea-bevolking in overeenstemming met het Handvest en daartoe de Verenigde Naties wilden inschakelen om door onderhandelingen een voor alle partijen bevredigende oplossing te bereiken. Mochten de onderhandelingen falen, dan zouden de Verenigde Naties naar de omstandigheden in Nieuw-Guinea een onderzoek instellen en de mogelijkheid van een internationaal beheer onderzoeken. Dit standpunt was neergelegd in de zg. Brazzaville-resolutie. Hiervan kon men zeggen, dat zij een *amending* was van het plan-Luns.

Maar dit kon men niet zeggen van de Indiase resolutie. Deze was een *afwijzing* van het plan-Luns en daarvoor in de plaats een nieuw voorstel, namelijk oplossing van het conflict Nederland-Indonesië door onderhandelingen tussen beide partijen met als einddoel aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië.

De hoofdzak van het plan-Bruins Slot kwam overeen met de Indiase resolutie: géén internationalisering, maar *oplossing van het conflict Nederland-Indonesië* door bilaterale onderhandelingen over de toekomst van Nieuw-Guinea tussen Nederland en Indonesië, hetgeen niet anders betekenen kon (Indonesië had er geen twijfel over laten bestaan) dan toegeven aan de Indonesische eis van aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië. Stond in de Brazzaville-resolutie het zelfbeschikkingsrecht der Papoea-bevolking centraal, in de Indiase resolutie stond de oplossing van het conflict Nederland-Indonesië centraal en de belangen en het zelfbeschikkingsrecht der Papoea-bevolking werden geheel verdoezeld. Ook in dit opzicht sloot het plan-Bruins Slot nauw aan bij het standpunt van India (en Indonesië). Ook in de rede van dr. Bruins Slot werd de oplossing van het conflict contraal gesteld, daarentegen het aan de Papoea's beloofde recht van zelfbeschikking verdoezeld door te spreken van een „zelfbeschikking”, die pas dan „zinnig” kan zijn, als zij „geprojecteerd” wordt tegen „de reële staatkundige verhoudingen.”

Dit heeft de minister-president de volgende dag (4 oktober 1961) zeer

terecht afgestraft met de woorden: „De regering kan de geachte afgevaardigde niet volgen, wanneer hij het beginsel van zelfbeschikking blijkt te relativiseren door te stellen, dat men dat beginsel moet projecteren tegen de reële staatkundige verhoudingen. Door het recht van zelfbeschikking in de voorstellen, die de regering heeft gedaan, centraal te stellen, heeft zij gehandeld zoals zij in geweten niet anders kon of mocht handelen.”

Met opzet heb ik wat uitvoeriger bij deze entourage van het optreden van de A.R.P. op 3 oktober 1961 stil gestaan, want nog steeds wordt de waan gevoed, dat er sprake was van een „amendering” van het plan-Luns, dat overigens gesteund werd. In werkelijkheid was het optreden van 3 oktober een absolute verwerping van het plan-Luns, een uiting van vrees dat het zou slagen en een kiezen voor het standpunt diergenen, die in aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië de enige mogelijkheid zagen om tot de zozeer begeerde goede verhoudingen met Indonesië te geraken. Dit verklaart m. i. ook het opzienbarende feit, dat die zgn. kritiek op 3 oktober moest worden geuit en niet kon wachten tot ná de afhandeling van het plan-Luns in de vergadering van de Verenigde Naties.

Dr. Berghuis zegt, ter verklaring van dit feit, dat er sprake was van een „collisie van verantwoordelijkheden” (blz. 225).

Eenzijds het goede gebruik om in belangrijke buitenlandse politieke aangelegenheden de regering te steunen en daardoor de positie van de regering tegenover het buitenland te versterken.

Anderzijds de vrees „dat wat in september (maar het *was* oktober, een week nadat de ministers Luns en Soebandrio in de vergadering van de Verenigde Naties het woord hadden gevoerd. G.) langs de weg van een geamendeerd plan-Luns misschien nog bereikbaar was, na het mislukken van dat plan op een later tijdstip niet meer bereikbaar zou blijken.” Die vrees zou het dan gewonnen hebben van de onvoorwaardelijke steun. Dan vraagt dr. Berghuis „begrip” van hen die menen dat de „onvoorwaardelijke steun” moest prevaleren, begrip voor de keuze die bij collisie van verantwoordelijkheden uiteindelijk gemaakt is.

Deze verklaring is m. i. onaanvaardbaar. Er was geen sprake van „amendering”, er was sprake van *afwijzing* van het plan-Luns.

Ik heb getracht dit duidelijk te maken.

Nu zal zich zeer zeker een „collisie van verantwoordelijkheden” doen gevoelen.

In de eerste plaats de verantwoordelijkheid om als regeringspartij in een kritiek stadium, waarin heel de wereld meeluisterde, de regering 100 % steun te verlenen om alles te doen wat haar positie internationaal kon versterken.

In de tweede plaats de verantwoordelijkheid voor een niet te overziene crisis in de regering en in de a.r. partij, als de politieke leiding der partij duidelijk had uitgesproken, wat zij bedoelde, namelijk verwerping van het plan-Luns en vervanging er van door een plan-Bruins Slot, dat in hoofdzaak overeenkwam met de Indiase resolutie (vrij zeker van Indonesische makelij), die in een later stadium bij de Verenigde Naties werd

ingediend. Noch de ene, noch de andere verantwoordelijkheid heeft de A.R.P.-leiding aanvaard.

Zij nam haar toevlucht tot een tactiek, die, naar ik meen, op geen enkele wijze te rijmen is met goede parlementaire gebruiken. Zij speelde — ja, het hoge woord moet er uit — geen eerlijk spel jegens de regering en niet jegens het a.r. kiezersvolk. Zij ging gekleed in de mantel van een regeringspartij, maar zij ging vooraan wandelen op het pad der linkse oppositie. Alleen al op ethische gronden was deze tactiek zeer te veroordelen. Zij is uiteraard geheel in strijd met het a.r. staatsrecht.

Niemand kan *bewijzen* hoevéél schade het a.r. optreden in de Tweede Kamer op 3 oktober 1961 aan de positie van de Nederlandse regering in de Verenigde Naties heeft berokkend; nog veel minder kan iemand *bewijzen*, dat de positie van de Nederlandse regering in de Verenigde Naties door de afvalligheid van de A.R.P. *niet* beslissend is verzwakt. Want Soekarno, Soebandrio, de Verenigde Staten en heel de wereld, ook de uit buiten-parlementaire Nederlandse groeperingen die in het buitenland energiek pro-Indonesisch opereerden, zagen toe en luisterden mee.

Dit alles moet de „topleiding” wel overwogen hebben.

En dan toch dié verantwoordelijkheid, die niet gedragen mocht worden, opzettelijk gezocht?

Het spijt mij te moeten bekennen, dat het artikel *Nieuw-Guinea: Een Terugblik* van de partijvoorzitter weliswaar enige opheldering heeft verschaft over de achtergronden van het a.r. Nieuw-Guinea-beleid, maar niet zodanig dat het oordeel over dit beleid gunstiger mag uitvallen. Integendeel, de overtuiging wordt slechts versterkt, dat het tot in de kern fout was. Maar ook de verdediging er van, achteraf, blijkt tot in de kern fout te zijn¹²).

Het is „tijd voor verantwoording”, zoals prof. mr. L. W. G. Scholten in zijn ontdekkend klare brochure uiteenzet. Verantwoording is niet hetzelfde als verdediging van iets dat onverdedigbaar is. Schuld bekennen biedt meer uitzicht op herstel van vertrouwen. Het heeft m. i. weinig zin, ja het is zelfs zeer bedenkelijk, als van de zijde der partijleiding telkens weer herhaald wordt, dat een ander beleid dan het gevolgde geen betere resultaten beloofde. Voor ons gaat het er om of de weg die tot het verkregen resultaat (dat overigens nihil is, ja zelfs geheel negatief) leidde, door de A.R.P. betreden had mogen worden. Dit moet met een beslist *neen* worden beantwoord. Wij moeten constateren, dat de weg die

¹² Onaanvaardbaar is ook de verdediging-achteraf (zo ook weer in het *Antwoord aan prof. Scholten*), dat de voorzichtigheidshalve niet uitgesproken „achtergrond” van het a.r. optreden was: „de dreiging van een militair conflict, waarbij men niet op bondgenoten kon rekenen”. De *feiten* zijn, dat: de militaire positie van Indonesië verre van indrukwekkend was en die van Nederland snel indrukwekkend gemaakt had kunnen worden; de politieke situatie (Brazzaville-resolutie) gunstiger lag dan ooit tevoren; er geen enkele aanwijzing was dat Amerika zijn door Bingham bekend gemaakte standpunt zou verlaten en de weg van de krachtig bestreden en verworpen Indiase resolutie opgaan; dr. Bruins Slot in zijn hoofdartikelen en met name in zijn rede te Goes (6 januari 1962) geen enkel blijk gaf van enige voorzichtigheid die hem verhinderd zou hebben de „achtergrond” (kansloos militair conflict voorkómen) van het a.r. optreden bloot te leggen, ten einde onze „toch al zwakke onderhandelingspositie niet geheel te vernietigen” (*Trouw* 14 november 1962).

gevolgd is door de A.R.P. *gewild* is en dat zij geen gelegenheid onbenut heeft gelaten om de regering op die weg te dringen. Geen moment heeft zij gearzeld bij iedere mijlpaal, waar anderen nog even stil wilden staan en zich bezinnen. Dat het resultaat zo deerlijk tegenviel kan de „topleiding” alleen zichzelf verwijten. Altijd heeft de A.R.P. geweten, dat het pacteren met de revolutie een heilloos streven is; in de laatste tijd heeft zij deze wetenschap klaarblijkelijk laten verdringen door nieuwere inzichten omtrent het *doel* van christelijke politiek, hetgeen blijkt te zijn: juist zoveel gerechtigheid nastreven als in de concrete omstandigheden van het ogenblik nog mogelijk is¹³).

Het is waar als dr. Berghuis schrijft (blz. 229), dat ons wel eens ontbreekt „het vertrouwen in elkaar, in elkaars bedoelingen, in elkaars streven, in elkaars principiële gezindheid.” Ook Kuyper heeft dat ondervonden! Er is ook niet alléén maar kwaad te zeggen van het „weleens” ontbreken van vertrouwen in de leiders van het a.r. volk. Wat is de mens! „Vest op prinsen geen betrouwen”, is één van de meest bekende psalmregels bij het antirevolutionaire volk. Dit volk wil gaarne begrijpen en ook begrepen worden. Lange tijd schijnt het te sluimeren, maar eensklaps luistert en ziet het weer scherp. Het mist de vertrouwde reformatische klanken en het verneemt Asdodisch spreken over het wezen en het doel van christelijke politiek: „het streven naar het bestellen der gerechtigheid”¹⁴).

Dan wordt het „tijd voor verantwoording”. En hernieuwde bezinning! Tijd voor terugblik; tijd voor toetsing.

NASCHRIFT

DOOR

DR. W. P. BERGHUIS

In mijn repliek aan de heer Goossens zou ik de volgende vier punten aan de orde willen stellen:

1. de wijze, waarop de heer Goossens mijn betoog weergeeft;
2. de door hem breed besproken kwestie van de dekolonisatie;
3. de bij hem naar mijn oordeel duidelijk aanwijsbare simplificatie van de probleemstelling en de gevolgen van dien;
4. het plan-Luns.

.1. Toen ik in het augustus/septembernummer van dit blad mijn afsluitende beschouwing publiceerde, verwachtte ik niet, dat ik daarmee alle in onze partij voorkomende tegenstellingen inzake de kwestie Nieuw-

¹³) Zie hierover: *Tijd voor Verantwoording* door mr. L. W. G. Scholten, blz. 24; *Nieuw-Guinea, de Koude Oorlog en de A.R.P.* door schrijver dezes, blz. 15, 16; *Nederlandse Gedachten* van 1 september 1962, blz. 3 en van 10 november 1962, blz. 2.

¹⁴) Over de „zin” van christelijke politiek: zie het prachtige artikel van prof. dr. J. P. A. Mekkes in *A.R. Staatskunde* 1961, blz. 156 e.v.

Guinea zou overbruggen. Ik heb toen te kennen gegeven er begrip voor te hebben, indien men ondanks mijn uiteenzetting kritiek op mijn standpunt zou behouden: in een vraagstuk met zoveel kanten, waarin dikwijls op korte termijn belangrijke beslissingen genomen moesten worden, was verschil van inzicht naar mijn oordeel nauwelijks te voorkomen. Daartegenover mocht ik evenwel verwachten, dat zij die meenden mijn opvattingen te moeten afwijzen, zich van de door mij aangevoerde argumenten rekenschap zouden geven.

Dit laatste nu heeft de heer Goossens naar mijn oordeel in zijn repliek in onvoldoende mate gedaan. Zijn artikel is wel suggestief, doch wat hij bestrijdt is veelal niet datgene wat ik heb gezegd of geschreven, maar zijn eigen interpretatie daarvan. Bij het lezen van zijn kritiek heb ik mij afgevraagd, hoe men redelijkerwijze mijn artikel in die zin kan hebben verstaan als de heer Goossens dat blijkbaar gedaan heeft.

In het eerste deel van mijn artikel heb ik gesproken over de wereldomvattende betekenis van het zogenaamde dekolonisatie-proces. Ik heb in dit verband opgemerkt, dat Indonesië het conflict om Nieuw-Guinea beschouwde als een dekolonisatie-conflict en dat het standpunt van Indonesië „in het licht van de in geheel Afrika en Azië zich voltrekkende dekolonisatie, bij vele Afrikaanse en Aziatische volken begrip moest vinden.”

De heer Goossens reageert hierop als volgt:

„Vanzelfsprekend is het van belang (daar zijn Groen en Kuyper ons haast onnavolgbaar in voorgegaan) te wéten hoe de wereld en in het algemeen de „buitenwacht” de zaken *zien*, maar dat wil nog niet zeggen dat zij zo *zijn*. Wat waarheid is wordt niet door de wereldopinie bepaald; de A.R.P. kende altijd betere normen.”

Uiteraard kende de A.R.P. — overigens zeer bepaald niet uit zichzelf — betere normen en ik voeg er aan toe: kent ze nog! Ik heb er bezwaar tegen, dat indien ik in mijn artikel beschrijf hoe naar mijn oordeel de „buitenwacht” de zaken *ziet* en wijs op de consequenties welke uit zulk een zienswijze voortvloeien, de heer Goossens het dan doet voorkomen, alsof ik mij met deze visie vereenzelvig.

Elders schrijft de heer Goossens:

„Het is ons niet geoorloofd op psychisch-sociale gronden of op welke andere plausibele gronden dan ook, de leuze Azië voor de Aziaten, Afrika voor de Afrikanen over te nemen en te menen dat wij de geschiedenis van eeuwen zouden kunnen corrigeren door, in deemoedig „schuldbesef”, alle westerse gezag in oosterse landen haastig te grabbel te werpen aan oosterse usurpatoren, wat er ook van de volken, die het aangaat, terecht moge komen.”

Het is mij onbegrijpelijk, hoe de heer Goossens zulk een zinsnede aan mijn adres kan schrijven. Indien ik het proces van dekolonisatie beschrijf, dan neem ik daarmee de door verschillende koloniale gebieden daaraan ten grondslag gelegde ideologie toch niet over, hoezeer ik er ook in alle ernst kennis van neem; en wat het laatste stuk van het citaat betreft: ik heb in mijn artikel bij herhaling betoogd, dat het belang van de Papoea's in ons beleid *voorop* diende te staan en ik heb daaraan een uiteenzetting verbonden dat wij juist op *die* grond tot het door ons gevoerde beleid besloten hebben. Indien de heer Goossens het

belang van de Papoea's door een ander beleid beter gediend acht, dan is dat een zakelijk verschil van mening waarover te twisten valt: ik zal daar straks nog op terugkomen. Wat hij echter *suggereert* inzake „deemoedig westers schuldbesef”, „westers gezag te grabbel gooien” en dan liefst aan „oosterse usurpatoren” met als klap op de vuurpijl „wat er ook van de volken, die het aangaat, terecht moge komen,” moet ik als grondslag voor een discussie afwijzen, omdat ik daarin mijn eigen standpunt niet kan terugvinden.

Ik heb er de aandacht op gevestigd, dat het proces van dekolonisatie voor de betrokken landen niet zelden gepaard gaat met het geven van „een geheel andere en nieuwe inhoud” aan allerlei normen en begrippen. In dat verband is door mij ook gesproken van een „herwaardering . . . van de door ons westerse mensen vanouds aanvaarde waarden.”

De heer Goossens merkt hierover het volgende op:

„Tegen deze opvatting van dr. Berghuis moet m. i. ernstig bezwaar worden gemaakt. Wij bezitten namelijk niet in onze kwaliteit van „westerse mensen” zekere „waarden”, die wij vanouds aanvaard hebben, wij bezitten deze waarden in onze kwaliteit van „christenen”. . . „Wat de heer Berghuis „herwaardering” noemt, is zeer beslist geen her-waardering, maar . . . miskennis, verloochening, dikwijls totale omkering van die „waarden”. Dit is ook geen typisch *oosters* verschijnsel, het houdt ten nauwste verband met een „waardering” van *westerse* revolutiebeginselen.”

Ik vraag thans in gemoede: heb ik werkelijk in mijn artikel aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat wij deze waarden *niet* in onze kwaliteit van christenen bezitten? Ik heb er juist voorbeelden van gegeven (blz. 214) hoe de begrippen vrijheid en gerechtigheid en in het algemeen de staatkundige normen in deze gebieden een geheel nieuwe, en voor wie het goed verstaat, een pragmatistische inhoud krijgen. Daarop kunnen wij *witvaard* slechts in onze kwaliteit van christenen een goed uitzicht krijgen. In mijn artikel heb ik dan ook duidelijk gesteld (blz. 215), dat „het plaatsen van het geschil over Nieuw-Guinea in het kader van de dekolonisatie . . . geenszins betekent, dat ik alle daaraan ten grondslag liggende inzichten of alle daarbij gevolgde praktijken goedkeur. Verre van dat.” Waaraan ik overigens wil toevoegen, dat wij als christenen „uit genade” blijven spreken als „zondige mensen”.

In het kader van het dekolonisatie-proces sprak ik echter over de verhouding oost-west. En nu staat het onbetwistbaar vast, dat de christelijke waarden in het westen evenzeer verloochend worden als in het oosten, zij het dat het westen dikwijls in sterkere mate onder de beïnvloeding van het christendom heeft gestaan dan het oosten en uit dien hoofde toch een zekere „gemeenschappelijkheid” van overtuiging inzake de staatkundige norm heeft gewonnen. Waar deze gemeenschappelijke overtuiging op zichzelf echter geenszins normatief is, gebruik ik liever in plaats van het woord verloochening het woord herwaardering of een vergelijkbaar mildere term.

Het zou niet moeilijk zijn om verschillende andere passages uit de reactie van de heer Goossens te citeren, welke alle aan hetzelfde euvel lijden: het op suggestieve wijze geven van een verkeerde voorstelling

van de strekking van mijn artikel. Ik zal dat niet doen. Slechts wil ik er op wijzen, dat de voorwaarde voor een goede discussie steeds is: het zich zorgvuldig rekenschap geven van de punten waarover het verschil van mening eigenlijk handelt en waartoe het dus is *beperkt*. Men dient dus, behalve voor de meningsverschillen, ook oog te hebben voor wat door de partners in de discussie gemeenschappelijk wordt aanvaard.

In dit verband wil ik gaarne nog eens opmerken, dat wij, bij de bestaande meningsverschillen in onze partij, terwille van de zaak waar wij allen voor staan, voorzichtig dienen te zijn met elkaar meningen toe te dichten waarvoor wij niet voldoende grond hebben en in het algemeen: de meningsverschillen buiten hun eigenlijke proporties uit te breiden en toe te spitsen.

2. De heer Goossens meent, dat ik ten onrechte de kwestie Nieuw-Guinea heb geplaatst tegen de achtergrond van de dekolonisatie van het voormalige Nederlands-Indië. Hij wijt dit hieraan, dat ik ben uitgegaan van de premisse, dat de Indonesische revolutie van 1945 in het teken stond van de dekolonisatie. Zijns inziens was dit vóór alles een „revolutieproces, al speelden bij gematigde figuren dekolonisatie-motieven een rol.”

Deze kritiek is niet te handhaven. Dit blijkt reeds uit de omschrijving, die de heer Goossens zelf van het verschijnsel dekolonisatie geeft: „overdracht van het bestuur aan de bevolking, die onder vreemde heerschappij stond”. Hieruit komt duidelijk naar voren, dat de soevereiniteitsoverdracht van 1948 als de afsluiting van een dekolonisatieproces mag worden gezien. Of het dekolonisatieproces, dat tot de soevereiniteitsoverdracht heeft geleid, door revolutionaire of door antirevolutionaire motieven is ingegeven, is uiteraard een kwestie van het hoogste gewicht, maar ik zie niet in dat het daardoor als dekolonisatieproces van karakter verandert. Het revolutiebeginsel openbaart zich overal in de staatkunde: in de economische politiek, in de cultuurpolitiek, in de sociale politiek en óók bij de dekolonisatie. Er is zowel een revolutionaire als een antirevolutionaire wijze van dekolonisatie. Maar ook wanneer het dekolonisatieproces een duidelijk revolutionair karakter draagt, is en blijft het een dekolonisatieproces, zoals ook economische politiek economische politiek blijft en sociale politiek sociale politiek. Dat geeft mij dus het recht de kwestie Nieuw-Guinea te tekenen als „een afsluiting van het dekolonisatieproces van het voormalig Nederlands-Indië.” Terzijde: ik heb in mijn artikel duidelijk doen uitkomen, dat het conflict om Nieuw-Guinea niet *alleen*, maar *mede* tegen de achtergrond van het dekolonisatieproces moet worden gezien (blz. 213).

Nu betoogt de heer Goossens, dat de Republiek Indonesië ten onrechte aanspraken op Nieuw-Guinea doet gelden. In zekere zin is dit gedeelte van zijn betoog in de discussie tussen hem en mij niet ter zake dienend. Ik heb namelijk het standpunt van Indonesië beschreven bij de feitelijke omstandigheden, waarmede Nederland bij de oplossing van het conflict om Nieuw-Guinea werd geconfronteerd. Daarbij gaat het er niet om, of Indonesië *in onze ogen* terecht of ten onrechte deze aanspraken laat gelden, maar of dit land — op welke gronden ook — Nieuw-Guinea tot zijn gebiedsdeel acht te behoren. Dat laatste nu was onbetwistbaar het

geval. En of ons land het juist vond of niet, het was een stand van zaken welke wij *als zodanig*, dus als „stand van zaken” — dat is iets anders dan *normatief* — hadden te aanvaarden. Voor deze „stand van zaken” de ogen te openen, is wat ik in mijn artikel onder meer heb nagestreefd.

De heer Goossens schrijft, dat wat na de soevereiniteitsoverdracht *onmogelijk* bleek, in het thans verstreken jaar *mogelijk* is geworden. De voorstelling van zaken, welke hij daarbij geeft, is niet in alle opzichten juist. Het standpunt van Indonesië ten tijde van de soevereiniteitsoverdracht was, dat Nieuw-Guinea deel uitmaakte van het grondgebied van de Republiek. Nederland daarentegen wenste Nieuw-Guinea buiten de soevereiniteitsoverdracht te houden. Aangezien men het over deze kwestie niet eens kon worden, is de oplossing daarvan verschoven tot het jaar volgend op de soevereiniteitsoverdracht. In dat jaar hielden Nederland en Indonesië echter vast aan de voorheen reeds ingenomen standpunten: Indonesië stelde dat de soevereiniteit reeds bij de Republiek berustte en dat slechts over de *overdracht* onderhandeld kon worden, terwijl Nederland het standpunt innam dat de kwestie Nieuw-Guinea nog geheel „open” lag. In feite zijn de standpunten van beide landen nadien niet veranderd; wel hebben zich veranderingen voltrokken in de politieke wereldsituatie, waardoor wat aanvankelijk voor Nederland nog mogelijk was, de politiek van de ijskast, in latere jaren steeds minder perspectief bood. Dit had consequenties, welke ook door onze regering, getuige het plan-Luns, als zodanig werden erkend.

De heer Goossens schrijft, dat de voorheen koloniale gebieden in de thans op gang zijnde koude oorlog het westen weliswaar chanteren, maar dat het westen zich ook láát chanteren. Ik wil dit niet uitsluiten, zij het ook dat de heer Goossens hier een van de moeilijkste internationale vraagstukken aansnijdt: ons algemene beleid ten opzichte van de in ontwikkeling achtergebleven gebieden, waar ik thans niet verder op zal ingaan. In dit licht, nl. dat van de strijd in de koude oorlog enerzijds en het gebruik maken van deze strijd (chantage) door sommige der achtergebleven gebieden anderzijds, moet m. i. ook de politiek van de Verenigde Staten worden gezien. De heer Goossens wijst er zelf op, welk een invloed het communisme thans reeds in Indonesië heeft. Het lijkt mij onbetwistbaar, dat het een internationaal belang van de eerste orde is, dit land er voor te bewaren, dat het geheel in handen van het communisme valt. De koude oorlog heeft zeer vele, onderling dikwijls tegenstrijdige, facetten. Indien het niet mogelijk blijkt die harmonisch te verzoenen, dan behoeft dit niet altijd een kwestie van politieke immoraliteit te zijn aan de kant van de Verenigde Staten, doch kan evenzeer — en zal dat zeer dikwijls — een gevolg zijn van de immoraliteit van de tegenstander.

3. Ik kom thans aan het punt, dat de heer Goossens de kwestie Nieuw-Guinea op een naar mijn oordeel ontoelaatbare wijze simplificeert.

De strekking van mijn artikel in het augustus/septembernummer van dit blad was, uiteen te zetten dat Nederland door een samenloop van tal van omstandigheden in een impasse was terecht gekomen en dat geen enkel beleid in de kwestie Nieuw-Guinea tot bevredigende resultaten zou

hebben geleid. Staande in deze impasse hebben wij dat beleid verdedigd, dat naar ons oordeel, *in het licht van onze antirevolutionaire beginselen*, het meeste uitzicht bood en met onze verantwoordelijkheid in overeenstemming was.

Volgens de heer Goossens was er echter helemaal geen sprake van een impasse. Want wat Nederland had moeten doen lag voor de hand. Nederland had er voor dienen te zorgen, dat het politiek en militair zo sterk werd, dat Indonesië óf van een gewapende aanval zou afzien, óf, indien het toch tot agressie zou overgaan, terstond afdoende verslagen zou worden. Het heeft volgens hem „weinig zin te discussiëren over de vraag hoeveel of hoe weinig steun men van bondgenoten mocht verwachten.” Het komt volgens hem „vóór alle dingen aan op een politiek beleid in Nederland. Secundair is dan het politieke beleid in de wereld, dat nogal wisselvallig is.”

Nu heb ik reeds in mijn eerste artikel uiteengezet, dat naar mijn vaste overtuiging Nederland op de lange duur een militair conflict met Indonesië niet zou kunnen winnen. Ik zal de daar opgesomde overwegingen niet herhalen; ik merk slechts op, dat de heer Goossens die overwegingen niet weerlegt, doch wel de ernst van een langdurig militair conflict op een voor mijn besef onaanvaardbare wijze bagatelliseert. Ik volsta met in dit verband de afwikkeling van de kwestie Algiers in herinnering te roepen. Ik acht het lichtvaardig, indien de heer Goossens — en dan denk ik o. m. aan het bloedvergieten dat in Algiers heeft plaats gehad — als zijn mening te kennen geeft, dat de Papoea's bij een reguliere oorlog nooit meer hadden kunnen verliezen, dan zij thans, bij de „capitulatie” van Nederland, reeds verloren hebben.

Ik kan niet ontkomen aan de indruk, dat niet alleen de heer Goossens maar meerderen onder ons, méér ter harte ging, het *zelf* met „principeel schone handen” uit deze zaak te komen, dan het allereerst bezig zijn met het lot van de Papoea's.

Tegen de achtergrond van de impasse waarin Nederland verkeerde, moeten de door mij genoemde alternatieven voor een mogelijk beleid worden gezien. Bij het noemen van de alternatieven heb ik niet meer willen aangeven dan het grondpatroon, waarlangs de verschillende beleidslijnen zich zouden kunnen ontwikkelen. De gedachte aan een abandonnement heeft niet alleen aan het einde van het conflict om Nieuw-Guinea een rol gespeeld, zoals de heer Goossens veronderstelt.

Het grondpatroon van alternatieve mogelijkheden kon uiteraard in de verschillende stadia van het conflict om Nieuw-Guinea op verschillende wijzen worden uitgewerkt. Waar het mij echter om de centrale gedachte ging, heb ik de uitwerkingen achterwege gelaten.

Wanneer nu de heer Goossens in plaats van de door mij gegeven alternatieven: militair conflict — onderhandelingen — abandonnement, stelt dat de alternatieven eigenlijk anders lagen, namelijk: internationalisering (plan-Luns) — voortgaan op de oude voet — en verzoening met Indonesië via een „gesprek”, dan geeft hij in feite slechts een van de uitwerkingen, die op basis van het door mij genoemde grondpatroon bleken te kunnen optreden.

Bij internationalisering ware het immers mogelijk, dat Indonesië zich

bij een in internationaal verband (U.N.O.) bereikt akkoord zou neerleggen, hetgeen altijd het gevolg zou zijn geweest van een of andere vorm van onderhandeling, óf dat het zich daarbij niet zou neerleggen, hetgeen op kortere of langere termijn uit moest lopen op een militair conflict.

Voortgaan op de oude voet was ook naar het oordeel van de regering — zie het plan-Luns — niet meer mogelijk en zou naar mijn mening onherroepelijk in een militair conflict zijn uitgemond, hetgeen trouwens gedurende korte tijd helaas ook daadwerkelijk is geschied.

Een oplossing samen met Indonesië zou slechts langs de weg van onderhandelingen tot stand kunnen worden gebracht.

Bij dit alles gaat het er om, welke perspectieven de verschillende alternatieve mogelijkheden boden en welke de gevolgen zouden zijn van het mislukken daarvan. Hiermede kom ik vanzelf op het laatste punt: het plan-Luns.

4. Ik heb te allen tijde het standpunt ingenomen, dat het de plicht was van Nederland, de bevolking van Nieuw-Guinea tot staatkundige rijpheid te leiden, opdat deze bevolking in de toekomst zelf over de status van Nieuw-Guinea zou kunnen beslissen. Waar ik de mogelijkheid van een misverstand te dezer zake aanwezig achtte, heb ik mijn mening dienaangaande op een, mij dunkt voor geen tweërlei uitleg vatbare wijze, in mijn artikel uiteengezet; men leze er blz. 224/5 nog maar eens op na. Indien ik aldus mijn standpunt expliciet uiteenzet, dan mag dit m. i. ook niet meer in twijfel worden getrokken. Vóórop stond voor ons het belang van de Papoea's, omdat wij het opkomen voor dit belang een rechtvaardige zaak achtten! Vóórop stond *niet* de verzoening met Indonesië, ook al achtte en acht ik het streven naar een verbetering van de betrekkingen met dit land een goede en zeer gewichtige zaak.

Hier ligt, dunkt mij, het principiële verschil tussen mijn standpunt en het standpunt van bv. India, zoals dat ter vergadering van de Verenigde Naties in een resolutie was neergelegd. Hier ligt aan de andere kant het fundamentele punt van overeenstemming tussen het plan-Luns en de opvatting van de meerderheid der fracties.

Nu heeft de heer Goossens — ik wees er reeds eerder op — er enige moeite mee, behalve de punten van verschil ook de punten van overeenkomst tussen verschillende standpunten op het spoor te komen. Toch waren, ten tijde van de indiening van het plan-Luns, regering en fractie, zoals bij herhaling is betoogd, het wezenlijk met elkander ééns. Wel was de meerderheid van onze Tweede-Kamerfractie, en naar mijn overtuiging terecht, van mening, dat de internationalisering welke het plan-Luns beoogde, op de lange duur een betere kans van slagen zou maken indien Indonesië van de aanvang af daarbij betrokken zou worden. Dit nu heeft de fractie in zeer voorzichtige vorm bepleit door aan de regering te vragen, de mogelijkheden af te tasten om tot een ongeconditioneerd gesprek met de Republiek te komen. Dit is niet, zoals de heer Goossens het noemt, een „torpedering” van het plan-Luns, doch wel degelijk een „amendering”.

Indien ik nu, staande op het standpunt dat Nederland in Nieuw-Guinea een roeping heeft te vervullen en een belofte heeft na te komen, zoek

naar wegen om dit in een concrete politieke situatie zo goed mogelijk te verwezenlijken en tegelijkertijd zie aankomen dat mij dit maar zeer gedeeltelijk of misschien zelfs in het geheel niet zal gelukken, heb ik dan in mijn hart de soevereiniteit over Nieuw-Guinea al prijs gegeven? In mijn hart heb ik steeds hetzelfde nagejaagd wat toch ook de heer Goossens voor ogen stond, nl. de behartiging van het belang der Papoea's. Daarom treft het mij pijnlijk, dat hij daaraan steeds voorbijgaat. Wanneer ik, staande in een politieke dwangpositie — die wij, zo voeg ik daaraan toe, wellicht ook mede aan onszelf te wijten hebben — een gesprek met Indonesië bepleit, ongeconditioneerd, doch uiteraard met de mogelijkheid dat ook wij in mindere of meerdere mate ons standpunt zullen moeten prijsgeven, in de overtuiging dat ik aldus wat ik als onze taak zie het beste nakom, dan heb ik niet bij voorbaat mijn uitgangspunt verloochend, doch dan doe ik precies het tegenovergestelde: dan tracht ik naar beste weten mijn uitgangspunt, in overeenstemming met ons program van beginselen en ons program van actie, concrete vorm te geven.

DE OPENBAARHEID VAN HET STRAFGEDING

DOOR

PROF. MR. I. A. DIEPENHORST

Van Helmuth Plessner is de verzuchting: Bei uns muss es immer mindestens Heidegger sein, wenn die Leute glauben sollen, es sei ernst¹⁾. Om te overtuigen van het gewicht der hier volgende beschouwing, weet ik niets beters te doen dan Kant aan te halen, die ergens gezegd heeft, dat de gerechtigheid „nur als öffentlich kundbar gedacht werden kann”²⁾.

Overigens verdient het de voorkeur om de wijsgeren bij een behandeling van de openbaarheid der rechtspleging, inzonderheid der strafrechtspleging goeddeels te laten voor wat ze zijn. Uit de huidige werkelijkheid waarmee de gewone burger te maken heeft, blijkt, dat wie voor de strafrechter gedaagd werd, als de zaak een of meer opzienbarende trekjes vertoont, in het nieuws staat, zonder dat deze opgerichte houding tegenover de zittende magistratuur baat. En nu is dit het probleem, dat het proces vaak niet enkel op een vrijheidsstraf uitloopt, maar dat de publieke berechting zelf bijna steeds tenminste even hard, zo niet harder aankomt.

Want het is niet alleen met de aanklager en met de rechters, of de jury, dat de beschuldigde, al dan niet geholpen door een raadsman, een ontmoeting heeft. Op zichzelf genomen kan dit reeds erg genoeg wezen. Er zijn officieren van het type „haantje pik”, er zijn in de letterlijke zin van het woord weinig waakzame rechters³⁾, er zijn juries, die ieder oordeel des onderscheids missen⁴⁾. Maar tevens vindt de verdachte in de rechtszaal het publiek.

¹⁾ In *Gegenwartsfragen der Erwachsenenbildung*. Köln, 1962, blz. 89. Bij ons moet het altijd ten minste Heidegger wezen, zal het publiek geloven, dat het ernst is.

²⁾ *Zum ewigen Frieden*. Einleitungsworte. Anhang II.

³⁾ Raadpleeg Piero Calamandrei, *Lof des rechters*, Den Haag, 1939, blz. 67.

⁴⁾ E. Brongersma, *De openbaarheid van de rechtspraak* in: *Nederlands tijdschrift*

Ook dit ware, indien het enkel de aanwezigheid van enige belangstellenden inhield, overkomelijk. Dat een paar bejaarde, wat onbestemde mannetjes, dat een in maatschappelijk werk geïnteresseerde jonge vrouw op weg naar een zuigelingen-consultatiebureau, dat een groep studenten, die het nauwelijks tengevolge van de slechte akoestiek op te vangen gebeuren voor en achter de groene tafel verkiezen boven de zijn viva vox overschattende hoogleraar, oog- en oorgetuigen zijn van een strafgeding, valt te dragen. Echter ook de pers is aanwezig en reeds kloppen radio zowel als televisie op de deur van de rechtszaal.

Nu is het gemakkelijk, en het verdient voor iemand die zich een goede publieke naam wil verzekeren zelfs de voorkeur, om zich over couranten en weekbladen slechts in vleiende bewoordingen uit te laten. De pers verschaft onmisbare voorlichting. Zonder haar is het leven ondenkbaar. Zelfs toen zij een bescheiden omvang had — de *Rheinische Merkur* van Joseph Görres telde 3000 abonnees en toch sprak Napoleon van la cinquième puissance, van de vijfde macht⁵⁾ — oefende zij geduchte invloed, bewerkte zij geesten, kweekte zij afhankelijkheid of vijandschap.

Even gemakkelijk is het echter andere zijden naar voren te keren. De pers is nu eenmaal een tweeslachtig wezen. Ze dient de openbare zaak maar ze beoogt ook winst⁶⁾. „Ihr jubelt über die Macht der Presse, greut euch nie vor ihrer Tyrannie?“⁷⁾, zei Eschenbach. Niet iedere journalist is een Churchill of elk blad de evenknie van *The Manchester Guardian*. De courant richt zich tot de massa, maar Burckhardt en Nietzsche verklaarden al dat er geen mensen zijn die kunnen lezen⁸⁾. Zij wil zelfs in de hondsdagen het publiek interesseren en geeft geen gevolg aan de raad met verschijnen op te houden⁹⁾. Derhalve rekent zij met het feit dat nieuws koopwaar is geworden¹⁰⁾ en daalt af tot het gemiddelde, zeer lage vlak der abonné's¹¹⁾. Het sensationele trekt en om het aantal lezers op peil te houden zowel als om de advertentie-tarieven te kunnen verhogen, wordt aan hetgeen opzien baart het andere heel dikwijls ondergeschikt gemaakt.

Bij advocaten denkt het volk aan advocaten van kwade zaken. Dat er bij tijden over persmensen insgelijks niet zo gunstig wordt geoordeeld is verklaarbaar. Johnson betuigde dat een journalist was „a man without virtue who writes lies at home for his own profit“¹²⁾. Van Drew Pearson, die door in 620 kranten te schrijven op een 18 miljoen lezers rekenen mocht, zei president Franklin Roosevelt dat hij een chronisch leugenaar was¹³⁾. Silvester Bolam stelde van de *Daily Mirror*, de meest gelezen

voor *Criminologie*, 4e jaarg., 1962, blz. 69, geeft een tekenend staaltje.

5) Otto B. Roegele in: *Die Funktion der Presse im demokratischen Staat*, München, 1958, blz. 44.

6) Edmund Bernatzik: *Die Kultur der Gegenwart*, Teil II, Abteilung VIII, Leipzig, 1906, blz. 413.

7) Gij jubelt over de macht der pers; huivert gij niet terug voor haar tyrannie?

8) Karl d Ester, *Zeitung und Leser*, Mainz, 1921, blz. 9.

9) Karl d Ester, a.w., blz. 17.

10) H. A. Innis, *The Press*, London, 1949, blz. 12.

11) *Revue international de droit pénal*, 32e année, 1er et 2me trimestre, Paris 1961, blz. 133.

12) Harold Herd, *The March of Journalism*, London, 1952, blz. 57. Vertaling: een man zonder deugd, die thuis leugens schrijft voor eigen gewin.

13) J. Presser, *Amerika*, 1949, blz. 510.

moderne Engelse courant, onbekommerd vast dat het een sensationeel blad was zonder dat zulks verontschuldigen behoefde¹⁴). Het beste nieuws is volgens een ingewijde datgene, „which has the greatest interest for the greatest number”¹⁵), wat het grootste belang voor het grootste aantal heeft.

Wij bezitten niet een gele of schandaalpers, zoals andere landen doen. Wat wij in Nederland opzienbarend noemen, is in Engeland uiterst saai. Toch is het zaak bij te gerusten in den lande enige onrust te wekken. Een buitenlands expert verdedigde de mening, dat niets zozeer een natie tot een eenheid maakte als moorden¹⁶). Een ander had eerder uitgesproken, dat alle lagen der maatschappij meer in moord dan in enig ander onderwerp belang stelden¹⁷). Op een in 1961 door de Association de droit pénal te Lissabon georganiseerd wetenschappelijk congres — het is prettig dat zulke congressen steeds in met natuur- en stedenschoon begiftigde contreien waar in de regel ook de wijnstok bloeit, belegd worden — zeide de voorzitter Cornil dat ook de congresgangers gaarne artikelen lazen „un petit peu corsés sur les affaires criminelles”¹⁸).

Nu kennen wij in Nederland, naast de nooit zich openende raadkamer met haar geheim, de aan de openbaarheid der rechtzittingen welke grondwettig gewaarborgd werd¹⁹), afbreuk berokkenende sluiting der deuren, welke de wet op de rechterlijke organisatie²⁰) en het wetboek van strafvordering²¹) veroorloven. Ook de zittingen waar de kinderrechter minderjarigen berecht zijn besloten²²); minderjarigen zelf worden op openbare terechtzittingen niet toegelaten²³). Op elke openbare rechtzitting kan de pers aanwezig zijn; voor haar zijn er zelfs speciale zitplaatsen, en zij maakt van haar recht een druk gebruik. Te eigenaardiger doet een en ander aan, als men bedenkt hoe de in feite enigermate gepriviliegeerde positie van de pers op geen wetsvoorschrift berust. Evenmin was dit het geval met de incidentele toelating van journalisten tot een met gesloten deuren gehouden zitting²⁴). Tot op heden is nimmer ernstig getracht voor radio of televisie toegang te verkrijgen, een elders soms door deze voorlopig modernste communicatiemiddelen verworven mogelijkheid²⁵).

Van tijd tot tijd heeft men op nadelen verbonden aan de openbaarheid en nog meer gepaard gaande met de door de pers verschaft publi-

14) Hugh Cudlipp, *Publish and be damned*, London, 1953, blz. 250.

15) R. M. Neal, *News Gathering and News Writing*, New York, 1949, blz. 50.

16) Geciteerd door H. A. Innis, *The Press*, blz. 12.

17) Geciteerd door H. A. Innis, *The Press*, blz. 12.

18) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 662: „een weinig in criminele zaken aangedikt.”

19) Artikel 175 grondwet.

20) Artikel 20. P. M. Witteman, *Openbaarheid van strafzittingen. Tijdschrift voor strafrecht*, LXIII, 1959, blz. 432, noemt de oorspronkelijke motivering van dit artikel belachelijk. Vooral was gedacht aan het burgerlijk proces: „om paal en perk te stellen aan die lastige en bij onze voorouderen onbekende of verfoelijken sollicitatiën der partijen, welke den rechter te zijnen huize en in afwezigheid harer wederpartijen over aanhangige processen komen onderhouden, bijzondere memoriën in handen spelen, en in haar belang zoeken over te halen.”

21) Artikel 273.

22) Artikel 503 wetboek van strafvordering.

23) Artikel 269 wetboek van strafvordering.

24) P. M. Witteman, *Tijdschrift voor strafrecht*, LXVIII, blz. 431.

25) In Oklahoma liet men zo in 1953 de televisie toe; opnamen van het Softenon-proces te Luik zijn november 1962 eveneens uitgezonden in België.

citeit gewezen. Aan sommige bedenkingen al in de vorige eeuw door J. de Bosch Kemper genoemd²⁶⁾ en sedertdien herhaald, zoals de bemoeilijking van het onderzoek de aantrekkelijkheid aan de misdaad verschaft, of de bekendheid aan bepaalde methoden geschonken, ga ik voorbij. Hier worde in het middelpunt geplaatst het nadeel bovenal aan de verdachte toegebracht.

Voor hem die terecht staat, is zo niet altijd dan toch in het merendeel der gevallen de publieke behandeling van zijn zaak een voortdurende marteling, zodra hij denkt aan de mogelijke bekendheid van al hetgeen zich in de rechtszaal afspeelt. Zelfs indien hij wordt vrijgesproken blijft er als gevolg van een onnauwkeurig verslag een verkeerde indruk achter²⁷⁾. Hoeveel kan er door vervolgende instanties of getuigen niet worden overhoop gehaald, dat beter voor altijd bedekt had kunnen zijn gelaten!

In het geval van een veroordeling komt de straf dikwijls dubbel hard aan. Iedere courantenlezer heeft van zijn zaak kunnen kennis nemen; zijn onmiddellijke omgeving vergeet pikante bijzonderheden nimmer. De officier heeft hem gehegeld, de president wellicht gelaakt, het is te dragen, hoewel niet bij de zaak betrokkenen er weinig mee van node hadden. Erger is dat hij tot nieuws werd gemaakt, letterlijk „gefundenes Fressen” was voor de gulzige sensatie-veelvraat Jan Publiek. De getuigen verzwegen niets. De psychiaters brachten aan het licht wat hij zelf nauwelijks vermoedde. Zijn vrouw zomin als zijn kinderen werden gespaard.

Geheel begrijpelijk gaan er telkens stemmen op die tot matiging in de rechtbankverslagen aansporen. Het Nederlandse Genootschap tot Reclasherding protesteerde in 1952 tegen een kwistig openbaarmaken²⁸⁾, het jaar waarin de commissie-Van Bemmelen eveneens soberheid wenste²⁹⁾, en in 1959 verzuchtte N. Muller spijtig: „Het Goede Heertje³⁰⁾ heeft nu, in eerste aanleg, zijn 5 jaar met aftrek te pakken. Hij weet nu ook precies hoe hij er van binnen uitziet. En hij weet ook dat er nauwelijks een volwassene in Nederland zal zijn, die dit niet weet”³¹⁾. Twintig jaren voordien had in navolging van buitenlandse schrijvers K. W. P. Klaassen aangedrongen op het weglaten van de naamsaanduiding in courantenverslagen³²⁾. Een zeldzame maal toont ook de rechter oog voor de door publiciteit in verband met de reclassering aangerichte schade³³⁾.

De argumenten van hen die de publiciteit voor het strafproces verwerpen zijn sterk, te sterker naarmate zij niet iedere openbaarheid afkeuren. Er wordt verschil gemaakt tussen een geheime rechtspleging en toegankelijkheid van de eerste de beste. Men herinnert aan het feit, dat een uiterst gering percentage van alle oorspronkelijk aangebrachte zaken metterdaad vóórkomt. Het canonieke procesrecht was van ouds fijnge-

²⁶⁾ *Het wetboek van strafvordering*, II, 1840, blz. 390, noot 1.

²⁷⁾ *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 529.

²⁸⁾ Zie *Maandblad voor Berechting en Reclassering*, 31e jaarg., blz. 126.

²⁹⁾ Rapport van de Commissie ingesteld bij Besluit van de Minister van Justitie d.d. 22 maart 1960, 2e Afd. A, no. 2828, 's-Gravenhage, 1952.

³⁰⁾ Een bekende figuur uit een verduisteringszaak. Voor de eerste wereldoorlog genoot Frans Rosier faam; na de tweede wereldoorlog Gerrit de Stotteraar.

³¹⁾ *Maandblad*... 38e jaarg., 1959, blz. 64.

³²⁾ *Misdaad en pers*, blz. 166, e.v.

³³⁾ Rechtbank Breda, 29 oktober 1953, N.J. 1954, blz. 329.

voelig en wilde, opdat geen aanstoot gegeven zou worden, een besloten behandeling. De rechtspleging in kinderkzaken zowel als bij zede-delicten zou bewijzen dat men de volledige openbaarheid ontberen kon: de rechtsbedeling vertoonde hier vlek noch rimpel. Wenselijk is een drastische beperking van tot een strafzitting toe te laten personen, zodat de aanwezigheid van werkelijk deskundigen alsook die van echte belangstellenden verzekerd zij; mededelingen over de behandeling aan de pers volgen op korte termijn³⁴).

Alvorens in deze twistvraag een beslissing te nemen, geve men zich rekenschap van de diepste problematiek, waarvoor het strafprocesrecht plaatst. Het gaat om een afweging van de belangen, of meer juridisch nog uitgedrukt, van de posities aan de overheid en aan de onderdanen toe te kennen. In de loop der geschiedenis is de pers hierbij betrokken geraakt. Er moet althans een reden zijn, dat sedert eeuwen juristen van grote faam aan de openbaarheid met hand en tand hebben vastgehouden, daarbij aan de pers een grote plaats toekennend. Soms werden zij daarin bijgevallen door over staat en recht hun opvattingen biedende wijsgeren; deze laatsten — de wijsgeren — geheel buiten spel te laten³⁵), zou onnauwkeurig zijn.

De hedendaagse Engelse rechterlijke autoriteit Denning trekt, wanneer hij de pers de „watchdog of justice”, de waakhond der gerechtigheid noemt en oordeelt, dat de vrijheid der pers voor alle andere vrijheden onmisbaar is³⁶), slechts een veel vroeger ingezette lijn door. Blackstone, Bentham, Montesquieu, Anselm Feuerbach³⁷) waren elk op zijn wijze voor de publiciteit van het strafproces ingetreden. In 1799 aarzelde de Engelse rechter J. Lawrence niet te verklaren, dat het algemeen belang hetwelk de staat had bij de publiciteit der gerechtelijke debatten, geheel opwoog tegen het ongemak aan particulieren als voorwerp van onderzoek bereid³⁸).

Het voor deze voorstanders der publiciteit beslissend gezichtspunt is dat een verstolen gerechtigheid zich niet doorzet en gemakkelijk in haar tegendeel omslaat³⁹). Zonder openbaarheid kan er geen algemeen vertrouwen in de rechtspraak bestaan⁴⁰). Justitiabelen die iedere gelegenheid tot controle zich ontnomen zien, waar al de eenvoudige kennisneming hen onmogelijk wordt gemaakt, gaan mokken. Het is de pers die door

³⁴) E. Brongersma, in: *Nederlands Tijdschrift voor criminologie*, 1962, blz. 61 e.v. alsmede 93 e.v. doet de meest stelselmatige aanval op ons geldend stelsel; op blz. 106 vindt men zijn voorstellen: hij wil de toegang aan publiek en pers ontzeggen, tenzij verdachte anders verzoekt; deze mag zich desgewenst door vijf personen, die hij aanwijst laten vergezellen. Elke besloten zitting wordt door een college van toehoorders, samengesteld als elders de jury, bijgewoond. Rechterlijke ambtenaren, leden van het openbaar ministerie, advocaten mogen steeds aanwezig zijn. Op korte termijn na het wijzen van het eindvonnis doet de rechtbank mededelingen aan de pers.

³⁵) Zie de aanvang van dit artikel.

³⁶) Vergelijk Percy Hoskins in *Federal Probation*, Volum XXII, June 1958, blz. 31.

³⁷) *Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*, Band I, 1811.

³⁸) Aangehaald in *Revue internationale de droit pénal*, 32e année, blz. 126.

³⁹) P. Bockelman, *Öffentlichkeit und Strafrechtspflege*, in: *Neue Juristische Wochenschrift*, 5 febr. 1960, blz. 218, zegt, dat „Gerechtigkeit nichts mit Verborgenheit gemein haben kann”, dat gerechtigheid niets met heimelijkheid kan gemeen hebben.

⁴⁰) G. O. W. Mueller in *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 375: „Le public voulait être directement convaincu que le droit triomphait”, het publiek wilde direct overtuigd zijn, dat het recht overwon.

haar verslagen over slecht bezochte bijeenkomsten van overheidslichamen de burger toch wetenschap verschaft over het verhandelde⁴¹⁾. Dezelfde pers scheidt de voorwaarden voor een op de hoogte zijn met en een controle op het recht, zoals dat door de zittende magistratuur wordt gewezen⁴²⁾. Zij zorgt er voor dat een behoorlijke rechtsovertuiging zich ten opzichte van tot dusver veronachtzaamde waarden kan vormen⁴³⁾. Zij leert de burgerij op haar hoede te zijn en maakt inzonderheid de zwakken, die geneigd zouden wezen tot wetsovertreding, waakzaam; door haar vermag de rechtspraak metterdaad preventief te werken⁴⁴⁾. Ook rechters zijn geenszins onttrokken aan menselijke zwakte. Hoe licht zouden zij, de schijnwerpers der algemene belangstelling niet op zich gericht wetend, zich hetzij aan willekeur, hetzij aan gemakzucht overgeven⁴⁵⁾. Daarom ook moeten leden der zittende magistratuur niet de publiciteit ten behoeve van hun eigen ambtsbediening verzorgen.

In dit verband blijken tal van tegen de publiciteit aangevoerde gronden te zwak. Het canonieke strafprocesrecht is als kerkelijk recht van het wereldlijke verschillend, is ook een tuchtprocesrecht en kan deswege niet geheel als voorbeeld dienen. Huiverig maakt, dat uitgerekend het Duitse militaire strafproces in 1936 de publiciteit inperkte, als anders het bekend raken van uiterst persoonlijke bijzonderheden volgen zou⁴⁶⁾. Onverschillig mag het laten of sommige lezers van persverslagen over rechtszittingen zichzelf in de abnormaliteit van de delinquent herkennen en anderen bij deze lectuur de eigen agressiviteit afreageren⁴⁷⁾. Het beslissende is, dat voorshands de stelling: openbaarheid is voor een behoorlijk werken der justitie in het strafproces noodzakelijk, niet wankelde.

Nadelen evenmin als moeilijkheden met de openbaarheid der strafprocedure samenhangend, worden ontkend. Zij blijken gelukkig in genen dele onvermijdbaar of onoplosbaar. De courantenberichten over rechtszaken kunnen getroffen worden door het vlamdend oordeel over persartikelen in het algemeen, dat zij namelijk vaker onnauwkeurig dan waarachtig zijn⁴⁸⁾. Rechtbankverslagen getuigen dikwijls niet van de uit sportverslagen duidelijk naar voren tredende deskundigheid⁴⁹⁾. Ongelukkig de delinquent die van deze feilen het slachtoffer wordt. Niet vol te houden is evenwel, dat geen verbetering valt aan te brengen. Deze en gene con-

41) Mede aan de pers dankte Leo Amery de bekendheid van zijn voor een, wat de conservatieven betreft, heel matig bezet Lagerhuis op 7 mei 1940 tegen Chamberlain uitgesproken rede.

42) Marcel Schulte in *Die Funktion der Presse*, blz. 76.

43) Aldus het congres te Lissabon van 1961, *Excerpta criminologica*, Vol. 2, no. 2, 1962, blz. 129.

44) *Misdaad en pers*, blz. 49 e.v.; H. H. Jeschek, *Die Bedeutung der Öffentlichkeit für die moderne Kriminalpolitik* in: *Zeitschrift für die gesamte deutsche Strafrechtswissenschaft*, Berlin, 1959, blz. 7.

45) Vergelijk Bentham aangehaald door Harold L. Cross, *The people's right to know*, New York, 1953, blz. 159—160, en Gneist geciteerd door P. Bockelmann, *Neue Juristische Wochenschrift*, 5 febr. 1960, blz. 218.

46) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 580.

47) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 68.

48) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 131, geeft de geciteerde mening van John Gordon.

49) Vergelijk in dit verband het Rapport van de Commissie Van Bemmelen, 1950, blz. 29.

stateert al een zich bewegen in een goede richting⁵⁰). Eenvoudig te verhelpen zou zijn, als men maar wilde, het euvel van een onachtzaam uitspreken van het vonnis op de terechtzitting, alsmede dat van een vonnis-redactie, eerder afgestemd op het onmogelijk maken van cassatie dan op een uiteenzetten van de rechtsoverwegingen en de conclusie, zodat de veroordeelde noch nodeloos gekwetst, noch in het ongewisse wordt gelaten.

Ook op het eerste gezicht lastige kwesties zijn bij enig nader onderzoek betrekkelijk eenvoudig af te doen. De openbaarheid levert de rechtspraak niet uit aan een plebisciet, een volksstemming⁵¹). In verscheiden landen is er de radicale bescherming tegen contempt of court („minachting van het hof”). Het oordelen over hangende zaken door buitenstaanders is verboden; de kritiek over gewezen vonnissen is, zolang appel openstaat, hachelijk. Elders betrachtte de pers zelf zekere terughouding, zo in Nederland. Tevens hoedt zich hier de rechterlijke macht zelf door verstandige beslissingen tegen een uitsluiten van alle toetsing⁵²), ofschoon met name in Engeland wellicht te weinig wordt begrepen de waarheid van het woord: „Justice is not a cloistered virtue”⁵³).

Geen steek houdt, dat wie de publiciteit aanvaardt, alle publiciteit, dus niet alleen die door middel van de drukpers, voor geoorloofd moet verklaren, met het gevolg dat radio en televisie met vlag en wimpel de rechtszaal worden binnengehaald. In de eerste plaats is goed beredeneerbaar dat de openbaarheid niet verder zich heeft uit te strekken dan nodig is om bekendheid aan wat ter terechtzitting geschiedt te waarborgen: de rechtspleging mag niet in heimelijkheid plaats vinden⁵⁴). Wanneer het waar zou zijn, dat radio en televisie een ongewone spanning bij alle in het rechtsgeding betrokkenen veroorzaken, behoort men ze te weren. Dan is het ook overbodig de voor sommige landen juiste, de voor andere landen twijfelachtige stelling te beoordelen dat deze beide mededelingsmiddelen kieskeuriger moeten heten dan de pers⁵⁵). Vervolgens kan de ontwikkeling der dingen rustig worden afgewacht. Dat op dit tijdstip de uitzending van een rechtszitting een ordentelijk president als het ware tot een acteur bij de Comédie française maakt⁵⁶) en dus voor de verdachte alles bederft, betekent niet dat bij gewenning voor gelijke onnatuurlijkheid behoeft te worden gevreesd. Thans reeds is het oordeel van

⁵⁰) *Revue international de droit pénal*, 1961, 177 geeft de mening van J. R. de Faria, dat de publiciteit heden minder groot wordt voor rechtszaken ook als gevolg van een gestegen eerbied voor de mens.

⁵¹) P. Bockelmann in *Neue Juristische Wochenschrift*, 5 febr. 1960, blz. 223, duidt dit gevaar aan.

⁵²) Leerzaam is het in 1946 door United States Supreme Court in de Pennekampcase gewezen arrest, dat kritiek op een vonnis veroorloofde, met vernietiging van uitspraken van lagere instanties, die zulks bestrafte. Het Hof overwoog: „When that door is closed, it closes all doors behind it”, wanneer deze deur — die van de critische beoordeling — gesloten is, betekent dit een sluiten van alle daarachter gelegen deuren. William Chenery, *Freedom of the Press*, New York, 1955, blz. 180.

⁵³) Rechtvaardigheid is niet een in een klooster opgesloten deugd: de uitspraak is van Lord Atkin, geciteerd in *Federal Probation*, XXII, June 1958, blz. 32.

⁵⁴) P. Bockelmann, *Neue Juristische Wochenschrift*, 5 febr. 1960, blz. 219.

⁵⁵) *Revue international de droit pénal*, 1961, blz. 481 geeft de mening van een Japanner over de toestand in zijn land. Hier staat tegenover, zie *Revue international de droit pénal*, blz. 393 dat de in 1939 door het Supreme Court van Californië gegeven en algemeen aanvaarde publiciteitsregels tien jaar later werden gebroken door een radio-station.

⁵⁶) *Revue international de droit pénal*, 1961, blz. 710.

een enkele over de aanwezigheid van radio en televisie vrij gunstig⁵⁷⁾ en tezelfder tijd ontwaarden ook gewone zittingen wel tot kijkspelen⁵⁸⁾.

De strijd om een eerlijk proces, een „fair trial” is oud en blijft jong⁵⁹⁾. De uit onze tijd daterende verklaringen omtrent de rechten van de mens, die deze behoorlijke rechtsgang beogen⁶⁰⁾, die daartoe de openbaarheid van de rechtspleging voorschrijven⁶¹⁾ en die tegelijk zorg dragen voor de rechten van de verdachte, leggen enkel vast wat na een voortdurende worsteling het beste bleek. In een onvolmaakte wereld rest altijd veel dat wringt. De rechtsbelangen van allen plaatsen zich tegenover de belangen van de afzonderlijke rechtsgenoten, waarbij er nog weer wisselwerking is: men heeft over en weer baat bij het weloverwogen uitzetten der posities. Het is telkens een zaak van zorgvuldig wikken, in hoever van overheidswege deze enkeling in zijn eigen sfeer mag worden aangetast⁶²⁾.

De afzonderlijke mens verdient hulp. Hem bedreigt zeer beslist die pers, welke haar publieke functie aan sensationele nieuwsgaring opoffert, die steeds door eenzijdigheid wordt bedreigd, die vaker ondeskundig is dan zij denkt en die als spiegel van het heden schrikbarende onzuiverheid verraaft; ontdekkend is de opmerking dat een in het jaar 5000 door archeologen opgegraven hedendaagse courant slechts het beeld kan scheppen van een wereld, welke tegelijk krankzinnigeninrichting en rovershol is⁶³⁾.

Toch zou ik afkerig zijn van straffe maatregelen. Wat Locke eens zei, dat censuur zich enkel met behulp van terreur kan doorzetten⁶⁴⁾, lijkt mij juist. Wel vind ik volledig aanvaardbaar en zelfs noodzakelijk een verbod van naamsvermelding en zelfs van initiaalaanduiding⁶⁵⁾. Voorts meen ik dat vaker dan tot dusver van sluiting der deuren gebruik kan worden gemaakt⁶⁶⁾. Als de regel der openbaarheid onverlet blijft, mogen de uitzonderingen veelvuldiger zijn. De pers af en toe op besloten zittingen toe te laten, kan gunstig werken; veel hangt af van de journalisten en hun contacten met de justitie. Van de sterke beperking der openbaarheid welke E. Brongersma wenselijk acht, ducht ik te sterke aantasting van het in de natie levend te houden besef: tua res agitur, het gaat om uw zaak.

57) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 428, 432.

58) *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 705.

59) Donald K. Basta, *Free Press — Fair Trial*, in: *Journal of Criminal Law Criminology and Police Science*, Vol. 50, 1959, 374 e.v., begint met de tijd van Blackstone zijn uiteenzettingen voor Amerika.

60) Artikel 10 der Universele verklaring van de rechten van de mens vraagt een „eerlijk en openbaar verhoor”.

61) Artikel 6 der Conventie van Rome wil een openbaar gewezen vonnis, de mogelijkheid tot het sluiten der deuren tijdens de behandeling in bepaalde gevallen — jeugdige personen, bescherming persoonlijk leven — openlatend.

62) Artikel 12 der Universele verklaring ... luidt: „Niemand mag bloot gesteld worden aan willekeurige inmenging in zijn privé-leven, zijn gezin, woning of correspondentie, noch aan aanvallen op zijn eer en goede naam. Een ieder heeft recht op wettelijke bescherming tegen zulk een inmenging of zulke aanvallen.” Artikel 8 Conventie van Rome komt hiermee overeen, waar het een ieder recht geeft op eerbiediging van zijn privé-leven.

63) Otto B. Roeggele in: *Die Funktion der Presse im demokratischen Staat*, blz. 66.

64) K. Baschwitz, *De intelligentie van het krantenlezend publiek*. Leiden, 1948, blz. 15, vermeldt deze mening.

65) Hiervoor pleiten het Rapport van de Commissie Van Bemmelen, 1950, blz. 22, alsook het Congres van Lissabon, 1961, zie *Excerpta criminologica*, blz. 130.

66) Artikel 175 Grondwet juncto artikel 20 wet op de rechterlijke organisatie alsmede artikel 273 wetboek van strafvordering bieden bij motivering hiertoe de gelegenheid;

Toegevend dat de publiciteit nog al eens een heilloze werking oefent, houd ik het geboden geneesmiddel voor erger dan de kwaal.

In wezen heeft men met een paradoxaal bestand der dingen te maken. Zonder openbaarheid gaat het verkeerd. Anderzijds behoren bepaalde persoonlijke omstandigheden — eigenaardigheid van karakter, geringe harmonie in het huwelijk — zeer beslist niet in de publiciteit. Gedacht is aan een splitsing van het strafproces: openbare behandeling om het daderschap vast te stellen, besloten behandeling terzake van de strafmaat. Mij schijnt het twijfelachtig, dat deze gedachte de oplossing brengt, daar het een van het ander moeilijk is los te maken, gezwegen van het nadeel, dat het publiek geheel van de schuldbeplating afgesneden wordt.

Een algehele ideale toestand is niet bereikbaar. Het is onwettelijk alles te verwachten van een verdwijnen der misdaad⁶⁷⁾. Evenzo miskent de werkelijkheid de opvatting dat de verboden en vervolgte daad alléén met de rechterlijke straf behoeft te worden betaald. Zij brengt ook maatschappelijk en sociaal achterop. Een *capitis deminutio* — een verlies in rang en stand — is het noodzakelijk gevolg⁶⁸⁾. Eer en goede naam lijden schade, tenminste als het volwassenen betreft; ten opzichte van de minderjarigen ligt het gelukkig gunstiger.

Bij volledige erkenning van de realiteit, zou berusting in wat zich voor verbetering leent, een fout betekenen. Funest werkt de zucht van het publiek om kennis te nemen van wat verkeerd, van wat opzienbarend verkeerd is⁶⁹⁾, en de pers schikt zich of werkt zelfs nodeloos prikkelend: zij interviewt een moordenaar⁷⁰⁾. Even fataal is de geringe bereidheid van de menigte om hen, die struikelden, weer op te nemen⁷¹⁾. Ook bij het rechtsbestel en meer nog, wanneer er recht is gedaan, behoudt de barmhartigheid haar plaats. Aan de met rechtbankzaken belaste journalisten is terecht voorgehouden, dat zij nederig hebben te zijn⁷²⁾. Voor de pers in haar geheel klemt de vermaning dat zij zich voortdurend op haar opvoedende taak heeft te bezinnen⁷³⁾. En de gemeenschap behoort werkelijk een gemeenschap te vormen, en zich steeds opnieuw bewust te zijn hoe spoedig er voor ieder ontsporing dreigt, met als gevolg dat er te waarschijnlijker bereidheid besta om hen, die boetten zó op te vangen, dat steeds waar dit nodig is een nieuwe levensbladzijde — niet door een schreeuwende kop ontsierd — kan worden opgeslagen.

vergelijk het naschrift van W. P. J. Pompe op arrest Hoge Raad 3 maart 1959, *Nederlandse Jurisprudentie* 149.

⁶⁷⁾ Rapport der commissie Van Bemmelen, 1950, blz. 10.

⁶⁸⁾ Vergelijk H. H. Jeschek, *Zeitschrift für die gesamte deutsche Strafrechtswissenschaft*, 1959, blz. 12.

⁶⁹⁾ Drijfveren tot het lezen over criminele zaken in de courant werden aan de hand van een beperkt onderzoek besproken door Gerda de Bock, *Justice et publicité*, in: *Revue de droit pénal et criminologie*, oktober 1960, blz. 63.

⁷⁰⁾ *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 612.

⁷¹⁾ *Revue internationale de droit pénal*, 1961, blz. 70.

⁷²⁾ G. H. Mostar, aangehaald door H. H. Jeschek in *Zeitschrift für die gesamte deutsche Strafrechtswissenschaft*, 1959, blz. 8 heeft gezegd: „Der Presseemann im Gerecht aber braucht Demut, gerade Demut.“

⁷³⁾ G. Chiaudano S.J., *Katholiek journalisme*, Rotterdam, 1910, blz. 56: „Een courant is een leerstoel!“